

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. В.В. ДОКУЧАЄВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ШИЯН НАТАЛІЯ ІВАНІВНА

УДК 631.15:636

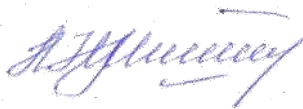
ДИСЕРТАЦІЯ

**ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ
СКОТАРСТВА**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
/ Н.І. Шиян /

Науковий консультант:
УЛЬЯНЧЕНКО Олександр Вікторович,
доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН України

Біла Церква – 2021

АНОТАЦІЯ

Шиян Н.І. Економічний механізм ефективного розвитку скотарства. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква, 2021.

Дисертація присвячена розвитку теоретичних, методологічних засад та розробці науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення економічного механізму ефективного розвитку скотарства.

У дисертаційній роботі узагальнено теоретичні основи економічного механізму, поглиблено та систематизовано чинники ефективного розвитку скотарства в умовах невизначеності й ризику з акцентуванням уваги на принципах його сталого розвитку. З'ясовано, що економічний механізм ефективного розвитку скотарства являє собою сукупність методів, інструментів впливу держави та інших інституцій на формування сприятливого середовища, в якому функціонує галузь, з метою створення умов для прояву дії каталізаторів одержання синергічного ефекту з метою її ефективного розвитку. Показано, що основою опрацювання економічного механізму ведення скотарства є ретельно розроблена стратегія розвитку галузі, з урахуванням її поточного стану діяльності й можливостей використання інструментарію державного економічного регулювання та організаційного і фінансового забезпечення.

Визначено положення інституційного забезпечення механізму регулювання ефективного розвитку галузі, визначальними інститутами якого є держава й ринок, які впливають на формування інфраструктури галузі, процеси кооперації та інтеграції в ній, діяльність аграрного ринку, на відносини, що складаються в галузі між виробниками і стейкхолдерами,

представленими фінансовими, суспільними, державними, дорадчими структурами.

Обґрунтовано теоретичні засади механізму регулювання та розвитку скотарства відповідно до світових і вітчизняних тенденцій, зорієнтованих на сталий розвиток галузі. Визначено основні напрями трансформації економічного механізму її розвитку: гармонізація нормативного забезпечення галузі до міжнародних норм, оптимізація молочних виробничих систем, здоров'я тварин, їх генетичного складу, стимулювання суб'єктів господарювання галузі до збільшення обсягів виробництва продукції; створення умов до розширеного відтворення галузі, підвищення рівня платоспроможності населення – споживача виробленої нею продукції.

Проаналізовано результати сучасних наукових досліджень, визначено особливості їх застосування, серед яких варто виділити неналежний зв'язок науки і виробництва; складність із пошуком інформації, в деяких випадках – її неузгодженість за об'єктами статистичного обстеження, високий ступінь математизації наукових досліджень. Доповнено існуючу систему показників оцінювання ефективності інструментів регулювання виробництва продукції скотарства на основі соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності та групою індикаторів відтворення стада. Доведено необхідність застосування показників ефективності за такими напрямками: кормовиробництво; система контролю якості та безпечності продукції; частка розподілу ринку сировини серед основних постачальників; рівень техніко-технологічної бази виробництва. Визначено пріоритетні напрями ефективного розвитку скотарства: забезпечення беззбиткового виробництва високоякісної продукції галузі; раціонального поєднання розвитку як великотоварного спеціалізованого виробництва продукції галузі, так і підтримки малих суб'єктів у сфері агробізнесу; формування цивілізованого ринку кормів, розвитку кормовиробництва та комбікормової промисловості; технічне і технологічне переоснащення (SMART FARM); удосконалення системи контролю якості та безпечності продукції.

Виокремлено характерні риси розвитку скотарства із виділенням двох різноспрямованих тенденцій її розвитку та 6 підперіодів на основі урахування вектора та взаємозв'язку чинників середовища функціонування галузі й темпів зміни обсягів виробленої неї продукції. Ідентифіковано фактори розвитку галузі, які сприяють її ефективному розвитку (використання інновацій, поліпшення племінного потенціалу, гармонізація стандартів щодо якості та благополуччя тварин, інструменти державної підтримки) або ж стримують його (капіталомісткість, тривалий період окупності інвестицій, збільшення частки населення у виробництві продукції галузі, недотримання науково обґрунтованих норм відтворення стада).

Досліджено діючі інструменти державної підтримки скотарства, визначено, що для існуючих інструментів державної підтримки галузі скотарства характерними є відсутність системності, орієнтація на виробництво продукції галузі у високотоварних підприємствах, недостатня обґрунтованість величини виплат на одиницю об'єкта державної підтримки. Обґрунтовано необхідність модернізації форм і важелів державної підтримки на основі запровадження цільових регіональних програм, зорієнтованих на консолідацію бюджетів адміністративно-територіальних утворень та мобілізацію фінансових ресурсів у галузь; передбачення системи гарантій для інвесторів на різних рівнях шляхом укладання меморандуму про державно-приватне партнерство на період окупності інвестиційних проектів; внесення змін до порядку надання статусу суб'єкта племінної справи галузі; пролонгація перехідного періоду виконання умов стандарту ДСТУ 3662:2018 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови» на період до 2024 року для техніко-технологічного оновлення виробництва молока.

Визначено наявність стійкого зв'язку між зміною соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності та показниками ефективності розвитку скотарства. Доведено можливість на рівні суб'єктів господарювання галузі вести прибуткове виробництво продукції з дотриманням екологічних умов, раціонального використання земельних угідь, стабілізації соціальної

напруги на селі. Доведено важливу роль розвитку скотарства в діяльності господарств населення що сприятиме створенню додаткових робочих місць у сільській місцевості та підвищенню рівня їхніх доходів.

Досліджено купівельну поведінку споживачів продукції скотарства і чинників, що на неї впливають з урахуванням стратегічних параметрів розвитку галузі, рівня доходів сільського і міського населення та їх розподілу за визначеними видами продукції, особливостей споживання у сільських і міських домогосподарствах. Обґрунтовано, що в умовах випереджальних темпів росту сукупних ресурсів домогосподарств над темпами зміни роздрібних цін на молоко і молочну продукцію, яловичину та м'ясні вироби з неї, існування значних розривів у обсягах їх споживання, буде підвищуватися споживчий попит, що потребує нарощення обсягів виробництва продукції галузі.

Встановлено у галузі скотарства прояв дії закону спадної віддачі на основі визначення зв'язку між інтенсивністю виробництва та його ефективністю і розвитком галузі. Визначено граничну величину рівня інтенсивності галузі, за якої досягають найвищих за заданих умов показників її ефективності й обґрунтовано доцільність надання дотації суб'єктам господарювання агробізнесу за підвищення показника середньорічного надою на 1 корову. Така підтримка сприятиме зростанню рівня інтенсивності галузі та забезпеченню її ефективного розвитку;

Проаналізовано процеси спеціалізації та концентрації виробництва продукції галузі, визначено їх особливості. Обґрунтовано оптимальні параметри розвитку галузі з використанням систем показників техногенного навантаження галузі на навколишнє середовище та комплексу заходів на основі врахування екологічних вимог, а саме: гармонізація екологічних стандартів із європейською практикою, створення системи моніторингу додержання екологічних норм, запровадження екологічного паспорта суб'єкта господарювання.

Розглянуто вплив рівня технічного і технологічного розвитку галузі скотарства на показники ефективності її розвитку із здійсненням кількісної оцінки такого впливу. Розраховано, що збільшення частки амортизаційних відрахувань у структурі собівартості продукції скотарства зумовлює підвищення показників ефективності галузі, що доводить позитивний вплив інноваційного оновлення на результуючі показники галузі.

Обґрунтовано напрями удосконалення інструментів державної підтримки розвитку скотарства з використанням соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності та системи дотацій, спрямованої на його підвищення на рівні суб'єктів господарювання галузі з її диференціацією; визначено систему показників формування соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності, який дозволяє визначити мультиплікативний ефект складових сталого розвитку на ефективність розвитку галузі.

Досліджено волатильність цін на сире молоко і молочні продукти; запропоновано механізм хеджування ризиків, стабільності у формуванні товарної продукції суб'єктів господарювання галузі скотарства, який базується на короткостроковому прогнозуванні ціни на сире молоко через врахування вагової частки сировини в ціні реалізації молочної продукції.

Ідентифіковано концептуальні засади розвитку сільськогосподарської кооперації, адаптовано її положення щодо розвитку скотарства з урахуванням соціальної спрямованості розвитку кооперативів у галузі, позитивного впливу на покращення стану сільських територій, формування конкурентного середовища в галузі, залучення господарств населення та малих суб'єктів у сфері агробізнесу до формування сировинної бази молочної та м'ясопереробної галузі. Виділено пріоритетні напрями активізації розвитку сільськогосподарської кооперації в галузі скотарства через розробку регіональних програм розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та створення на їх основі забійних пунктів і переробних потужностей, що забезпечить підвищення доданої вартості; передачі на безоплатній основі необоротних активів, які знаходяться на балансі

об'єднаних територіальних громад як внесок до статутного капіталу; створення на базі вищих навчальних закладів аграрної профорієнтації Центрів підготовки спеціалістів та дорадництва.

Основні положення дисертації доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, які можуть бути використані в діяльності державних органів виконавчої влади, галузевими асоціаціями, суб'єктами господарювання галузі.

Ключові слова: механізм, розвиток, скотарство, ефективність, інститути, інтенсифікація, інновація, концентрація, спеціалізація, спадна віддача, дотації, ціни, кооперація.

ABSTRACT

Shyian N. Economic mechanism of effective development of cattle-breeding. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for a scientific degree of Doctor of economic sciences on specialty 08.00.03 – economics and management of national economy. – Bila Tserkva, 2021.

The dissertation develops theoretical, methodological principles and suggests scientific and practical recommendations improving the economic mechanism of cattle-breeding effective development.

The author generalizes theoretical foundations of the economic mechanism, deepens and systematizes the factors of cattle-breeding effective growth in conditions of uncertainty and risk, focusing on the principles of its sustainable development. Economic mechanism of effective cattle-breeding development is a set of methods, tools of the state and other institutions' influence on the formation of a favorable environment, creating conditions for catalysts to obtain a synergistic effect for its effective development. The basis for the economic mechanism of cattle breeding is a carefully developed strategy of the branch development, taking into account its current state of activity and possibilities to use the tools of state economic regulation, organizational and financial support.

The dissertation defines an institutional support, regulating the effective development of the industry. Its determining institutions are the state and the market, which influences the formation of infrastructure, cooperation and integration in it, the agricultural market, the relationship between producers and stakeholders represented by financial, public, state, advisory structures.

Theoretical bases of regulation and development of cattle-breeding mechanism, according to the world and domestic tendencies, focused on sustainable development of branch, are substantiated in the work. The main directions in transformation of the economic mechanism are harmonization of normative provision of the branch to international norms, optimization of dairy production systems, animal health, their genetic composition, stimulation of economic entities of the branch, increasing production volumes; creation of conditions for the expanded reproduction of the industry, increasing solvency of the population - the consumer of its products.

The author has analyzed the results of modern scientific researches, determining peculiarities of their application. Among them, it is necessary to single out the improper connection of science and production, difficulty in finding information, in some cases – its inconsistency in the objects of statistical survey, a high degree of mathematization of research. Socio-ecological and economic efficiency ratio and a group of indicators of herd reproduction has supplemented the existing system of indicators for assessing the effectiveness of tools, regulating livestock production.

The conducted research proves the necessity to apply efficiency indicators in the following directions: fodder production; product quality control and safety system; market share of raw materials among major suppliers; the level of technical and technological base of production. The priority directions of effective development of cattle-breeding are as follows: to maintain break-even production of high quality produce; to develop combination of both large-scale specialized production of the industry and support small entities in the field of agribusiness; to form a civilized feed market, to develop feed production and feed industry; technical

and technological re-equipment (SMART FARM); to improve quality control system and product safety.

The dissertation highlights characteristic features of livestock development, selecting two different trends and 6 subperiods, based on the vector and the relationship of environmental factors of the industry and the rate of change in the volume of its products. The author focuses attention on factors of effective industry development (innovations, improved breeding potential, harmonization of standards on quality and welfare of animals, tools of state support) or restraining it (capital intensity, long payback period, increase of population share in production, non-compliance with scientifically sound norms of herd reproduction).

The dissertation determines current instruments of state support of cattle-breeding, stating that it is not systematic, focusing on production in high-commodity enterprises, insufficiently justifies payments per unit of state support. It is necessary to modernize forms and levers of the state support by introducing the target regional programs, focused on consolidation of budgets of administrative-territorial formations and mobilization of financial resources in the branch. A system of guarantees for investors at various levels should be created by concluding a memorandum on public-private partnership for the payback period of investment projects. The procedure for granting the status of a subject of breeding business in the industry should consider some changes. There is a need to extend a transition period of the standard DSTU 3662: 2018 «Raw cow's milk. Technical conditions» for the period up to 2024 for technical and technological renewal of milk production.

The work emphasizes a stable relationship between changes in the socio-ecological and economic efficiency ratio and indicators of efficiency of cattle-breeding development. It is possible to have profitable production with environmental conditions, rational use of land, reduction of social stress in the countryside at the level of economic entities. The role of cattle-breeding development in the activities of households is very important. It creates additional jobs in rural areas, increasing their income.

The author studied the purchasing behavior of consumers of livestock products and the factors influencing it, taking into account strategic parameters of the industry, the level of income of rural and urban population and their distribution by certain types of products, consumption in rural and urban households. It is substantiated that in the conditions of advancing growth rates of total household resources over the rates of change in retail prices for milk and dairy products, beef and meat products, the existing significant gaps in their consumption, consumer demand will grow, demanding increased production volumes of the industry.

In the cattle-breeding industry, the manifestation of the law of diminishing returns is established on the basis of determining the relationship between the intensity of production and its efficiency and development of the industry. The author determines a limit value of the industry intensity, at which the highest efficiency indicators are reached under the given conditions, and substantiates the expediency of subsidies to agribusiness entities for increasing the average annual milk yield per 1 cow. Such support will help increase the intensity of the industry and ensure its effective development.

There is also an analysis of specialization and concentration processes in production, determining their features. The author substantiates optimal parameters of the industry development, using the systems of indicators of industrial technogenic load on the environment and a set of measures, based on environmental requirements. These are harmonization of environmental standards with European practice, creation of a system for monitoring compliance with environmental standards, introduction of environmental passport.

The dissertation considers influence of technical and technological development level of the cattle-breeding industry on the efficiency indicators, quantitatively assessing such an impact. It is calculated that the increase in the share of depreciation deductions in the cost structure of cattle-breeding products leads to an increase in the efficiency of the industry, which proves the positive impact of innovation on the resulting indicators.

Socio-ecological-economic coefficient of efficiency and a system of subsidies can improve instruments of state support of cattle breeding development. It aims an increase at the level of economic entities of the branch with its differentiation, which allows us to determine the multiplicative effect of sustainable development components on the efficiency of industry.

The author has studied the volatility of milk and dairy products prices, proposing a mechanism for risk hedging, stability in the formation of marketable products of cattle-breeding entities, based on short-term forecasting of milk prices by taking into account the weight share of raw materials in the sale price of dairy products.

The dissertation identifies the conceptual principles of agricultural cooperation development, considering their social orientation in the industry, a positive impact on improving conditions in rural areas. The work also considers competitive environment in the industry, involvement of farms and small agribusiness entities in raw materials bases of dairy and meat processing industry. The author prioritizes directions of agricultural cooperation intensification in the field of cattle-breeding through regional programs of agricultural service cooperatives. It is reasonable to create slaughterhouses and processing capacities on their basis that will increase added value. Non-current assets that are on the balance of the united territorial communities should be transferred on a gratuitous basis as a contribution to the authorized capital. Centers for preparation of experts and advisers should be created on the basis of higher agrarian educational establishments.

The main provisions of the dissertation are brought to the level of methodological developments and practical recommendations that can be used in the activities of state executive bodies, industry associations, business entities in the industry.

Key words: mechanism, development, cattle breeding, efficiency, institutions, intensification, innovations, concentration, specialization, declining return, subsidies, prices, cooperation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Шиян Н.И. Тенденции в изменении производства и потребления молока и молочных продуктов в регионах Украины. *Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу* / за ред. П.Т. Саблука та ін. Т. 2. Київ: ІАЕ, 2000. 660 с. (*Особистий внесок: досліджено зміни у виробництві і споживанні молока і молочних продуктів в регіонах України – 0,32 друк. арк.*).
2. Шиян Н.І., Ляліна Н.С. Організаційно-економічний механізм формування прибуткового виробництва продукції скотарства. Харків: Міськдрук, 2011. 287 с. (*Особистий внесок: визначено теоретико-методичні засади організаційно-економічного механізму прибуткового виробництва продукції скотарства – 8,3 друк. арк.*).
3. Шиян Н.І. Збалансований розвиток галузей сільського господарства: регіональний і зональний аспекти. Стан та передумови стійкого розвитку агропромислового сектора в умовах трансформаційних процесів у світовій економіці. Ч. 1. Умань, 2013. 284 с. (*Особистий внесок: обґрунтовано необхідність розвитку тваринництва – 0,38 друк. арк.*).
4. Шиян Н.І. Закон спадної віддачі: історія формування і висвітлення в навчальній літературі. Сучасні парадигми розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва: монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. Ю.О. Нестерчука. Умань: Візаві, 2013. 364 с. (*Особистий внесок: висвітлено історію виникнення закону спадної віддачі – 0,32 друк. арк.*).
5. Олійник О.В., Шиян Н.І., Кучер Л.Ю., Міщенко В.С. Формування витрат і доходів скотарства у сільськогосподарських підприємствах. Харків: ФОП «Панов А.М.», 2018. 240 с. (*Особистий внесок: визначено стан і тенденції розвитку скотарства в Україні і її регіонах – 1,63 друк. арк.*).
6. Shyian N. Place of the institutional environment in the formation of economic mechanism of cattle breeding industry. The potential of modern science: Science Publishing, LP22772, 20–22 Wenlock Road, London, N1 7GU or publ

ishing@sciencemcee.com First Edition: 2019. Vol. 2. (*Особистий внесок: визначено інституціональні складові економічного механізму – 0,9 друк. арк.*).

7. Шиян Н.І. Удосконалення складників економічного механізму ефективного розвитку скотарства. Харків: ХНАУ, 2020. 350 с. (20,3 друк. арк.).

Статті у наукових фахових виданнях України, та виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних

8. Шиян Н.І. Економіко-статистична характеристика співвідношення виробництва та споживання продуктів тваринництва по регіонах України. *Вісн. ХДАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2001. № 2. С. 253–258. (0,33 друк. арк.).

9. Шиян Н.І., Найдьонова Н.С. Інтенсифікація молочного скотарства як чинник підвищення його конкурентоспроможності. *Вісн. ХДАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2003. № 4. С. 368–377. (0,32 друк. арк., особистий внесок: обґрунтовано необхідність підвищення рівня інтенсивності розвитку молочного скотарства – 0,23 друк. арк.).

10. Шиян Н.І., Найдьонова Н.С. Забезпечення прибутковості виробництва молока на основі інтеграції галузі скотарства. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2004. № 3. С. 278–283. (0,32 друк. арк., особистий внесок: визначено теоретико-методологічні аспекти прибуткового виробництва скотарства – 0,23 друк. арк.).

11. Шиян Н.І., Найдьонова Н.С. Окупність витрат на виробництво молока у регіонах України. *Зб. наук. пр. Луган. нац. аграр. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. Луганськ: Вид-во ЛНАУ. 2004. № 37 (49). С. 410–415. (0,35 друк. арк., особистий внесок: обґрунтовано доцільність розгляду окупності витрат як результативного показника галузі – 0,25 друк. арк.).

12. Шиян Н.І., Філімонова О.В. Тенденції та проблеми розвитку тваринництва в Харківській області. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2004. № 8. С. 90–95. (0,35 друк. арк., особистий внесок: проаналізовано тенденції у розвитку тваринництва – 0,25 друк. арк.).

13. Шиян Н.І., Найдьонова Н.С. Прибутковість тваринництва як чинник соціально-економічної ефективності сільського господарства. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2005. № 3. С. 100–108. (0,32 друк. арк, особистий внесок: доведено важливість розвитку тваринництва у виконанні нею соціальної функції – 0,23 друк. арк.).
14. Шиян Н.І. Стан виробництва і споживання молока і молочних продуктів в регіонах України. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2006. № 2. С. 400–408. (0,44 друк. арк.).
15. Шиян Н.І. Чинники формування рівня споживання молока та молочних продуктів населенням України. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2007. № 2. С. 275–282. (0,41 друк. арк.).
16. Шиян Н.І. Формування ринку молока і молочних продуктів у контексті вступу до СОТ. *Вісн. ХНТУСГ. Серія «Економічні науки»*. 2007. № 52. С. 314–322. (0,50 друк. арк.).
17. Шиян Н.І. Диференціація цін на молоко в регіонах України: стан, чинники впливу. *Вісн. ХНТУСГ. Серія «Економічні науки»*. 2007. № 66. С. 372–378. (0,31 друк. арк.).
18. Шиян Н.І., Ляліна Н.С. Економічні проблеми інтенсифікації виробництва молока в контексті теорії спадної віддачі. *Економіка АПК*. 2007. № 11. С. 74–79. (0,39 друк. арк., особистий внесок: обґрунтовано особливості дії закону спадної віддачі в скотарстві – 0,23 друк. арк.).
19. Шиян Н.І. Окупність витрат у галузі молочного скотарства. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2008. № 7. С. 87–95. (0,46 друк. арк.).
20. Шиян Н.І. Регіональні відмінності у рівнях споживання і виробництва молока на одну особу. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2009. № 5. С. 64–75. (0,67 друк. арк.).
21. Шиян Н.І. Господарства населення як чинник диференціації рівня споживання молока. *Держава та регіони*. 2009. № 6. С. 215–221. (0,50 друк. арк.).

22. Шиян Н.І. Рівень виробництва молока в регіонах як визначальний фактор у підвищенні споживання молока і молочних продуктів населенням країни. *Вісн. Черкас. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2009. Вип. 153. С. 72–76. (0,32 друк. арк.).
23. Шиян Н.І. Основні тенденції у зміні поголів'я великої рогатої худоби в Україні. *Вісн. Сум. нац. аграр. ун-ту*. 2010. № 5/2 (40). С. 25–30. (0,45 друк. арк.).
24. Шиян Н.І. Диференціація споживання молока і молочних продуктів у регіонах. *Економіка АПК*. 2010. № 10. С.11–17. (0,44 друк. арк.).
25. Шиян Н.І. Стан, тенденції зміни величини цін та їх вплив на окупність витрат в скотарстві. *Наук. вісн. Луган. нац. аграр. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2011. № 26. С. 306–312. (0,61 друк. арк.).
26. Шиян Н.І. Методичні проблеми визначення особливості розвитку молочного скотарства в регіонах України. *Держава та регіони*. 2012. № 5. С. 70–76. (0,38 друк. арк.).
27. Шиян Н.І. Окупність витрат на виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах: стан, чинники формування. *Вісн. Полтав. держ. аграр. акад.* 2012. № 3. С. 132–137. (0,53 друк. арк.).
28. Шиян Н.І. Стан ринку молока в регіонах України. *Аграрна економіка*. 2012. № 3–4. С. 128–134. (0,41 друк. арк.).
29. Шиян Н.І. Використання кластерного аналізу для визначення регіональних особливостей виробництва молока. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2012. № 9. С. 173–183. (0,49 друк. арк.).
30. Шиян Н.І. Методологічні проблеми визначення суті категорії «кластер». *Зб. наук. пр. Поділ. держ. аграр.-техн. ун-ту*. 2012. Вип. 20. Т. 2. С. 324–327. (0,29 друк. арк.).
31. Шиян Н.І. Додаткові витрати як чинник підвищення продуктивності в молочному скотарстві. *Наук. пр. Полтав. держ. аграр. акад. Серія «Економічні науки»*. 2012. Вип. 2 (5). Т. 3. С. 341–347. (0,46 друк. арк.).

32. Шиян Н.І. Сільське населення як чинник формування регіональних відмінностей виробництва молока. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 49–54. (0,56 друк. арк.).
33. Шиян Н.І. Концентрація виробництва молока в системі чинників підвищення його ефективності. *Економіка АПК*. 2013. № 11. С. 38–43. (0,45 друк. арк.).
34. Шиян Н.І. Формування окупності витрат при реалізації молока в контексті закону спадної віддачі. *Зб. наук. пр. Таврійськ. держ. агрокол. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. Мелітополь: Люкс. 2013. № 2 (22). Т. 2. С. 322–327. (0,23 друк. арк.).
35. Шиян Н.І. Імпорт молока і молочної продукції: стан, тенденції. *Наук. вісн. Львів. нац. ун-ту вет. медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького. Серія «Економічні науки»*. 2014. Т. 16. № 1 (58). Ч. 2. С. 271–277. (0,35 друк. арк.).
36. Шиян Н.І. Парадигма визначення закономірностей розвитку молочного скотарства. *Економіка АПК*. 2014. № 9. С. 57–63. (0,55 друк. арк.).
37. Шиян Н.І. Циклічний складник динаміки продуктивності корів в Україні. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 7. С. 25–30. (0,59 друк. арк.).
38. Шиян Н.І. Особливості розвитку скотарства в зонах степу, лісостепу і полісся України. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 4 (166). С. 175–181. (0,57 друк. арк.).
39. Шиян Н.І. Структура витрат як фактор формування рівня ефективності галузі м'ясного скотарства. *Економіка АПК*. 2015. № 12. С. 44–49. (0,47 друк. арк.).
40. Шиян Н.І. Інноваційний фактор як фактор підвищення ефективності галузі скотарства України. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія «Економіка»*. 2016. Т. 21. Вип. 10 (52). С. 62–66. (0,59 друк. арк.).
41. Шиян Н.І. Розвиток скотарства в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 9. С. 38–43. (0,55 друк. арк.).

42. Шиян Н.І. Окремі аспекти виробництва органічної продукції. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2017. Вип. 24–1. С. 166–169. (0,41 друк. арк.).

43. Шиян Н.І. Теоретичні і практичні аспекти формування раціональних розмірів концентрації виробництва продукції скотарства. *Вісн. Львів. нац. аграр. ун-ту. Серія «Економіка АПК»*. 2018. № 25. С. 26–31. (0,47 друк. арк.).

44. Шиян Н.І. Розвиток скотарства як чинник формування соціальної ефективності. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 32–41. (0,57 друк. арк.).

45. Шиян Н., Котельникова Ю. Оцінка соціальної та екологічної складової ефективності скотарства в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка розвитку*. 2019. № 4. С. 28–40. (0,85 друк. арк., особистий внесок: запропоновано методику визначення соціо-еколого-економічної ефективності галузі – 0,7 друк. арк.).

Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав

46. Шиян Н.И. Влияние структуры скотоводства на окупаемость затрат в отрасли. *Вест. БарГУ. Серія «Экономические науки»*. Баранович. гос. ун-т. 2013. Вып. 1. С. 91–98. (0,88 друк. арк.).

47. Шиян Н.И. Особенности действия закона убывающей доходности при производстве молока. *Международ. с.-х. журн.* 2013. № 4. С. 18–21. (0,50 друк. арк.).

48. Shyian, N. Mechanism of Subsidies as an Element of State Support of Livestock Sector's Development in Ukraine. *Rural Sustainability Research*. 40 (335). P. 18–27. 2018. Doi:10.2478/plua-2018-0007. (0,90 друк. арк.).

Публікації в інших наукових виданнях

49. Шиян Н.І. Вплив відмінностей доходів населення на диференціацію рівнів споживання молока в регіонах. *Зб. наук. пр. Таврійськ. держ. агротехнол. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. Мелітополь: Люкс. 2009. № 7. С. 259–265. (0,30 друк. арк.).

50. Шиян Н.І., Никоненко С.В. Сутність і основні напрями модернізації сільськогосподарського виробництва. *Інноваційна економіка АПК*. 2014. № 1. С. 44–49. (0,50 друк. арк., особистий внесок: обґрунтування напрямів модернізації аграрного виробництва – 0,40 друк. арк.).

51. Шиян Н.І. Розвиток скотарства в контексті розвитку сільських територій. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр.* Харків: Магістр. 2019. Вип. 1 (64). С.142–148. (0,32 друк. арк.).

Матеріали науково-практичних конференцій

52. Шиян Н.І., Філімонова О.В. Формування та державне регулювання регіональних ринків молока і молочних продуктів. *Ринкова трансформація економіки постсоціалістичних країн: матеріали Міжнар. форуму молодих вчених*, 19–20 травня 2005 р. У 2 т. Т. 2. Харків: ХНТУСГ, 2005. С. 231–232. (0,04 друк. арк., особистий внесок: визначено особливості регіональних ринків молока і молочних продуктів – 0,03 друк. арк.).

53. Шиян Н.І. Вплив відмінностей виробництва молока в особистих селянських господарствах на диференціацію рівнів споживання молока в регіонах. *Ринкові трансформації та економічний механізм підвищення ефективності підприємств аграрного сектора: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, 8–9 жовтня 2009 р. Харків, ХНАУ. 2009. С. 370–371. (0,08 друк. арк.).

54. Шиян Н.І. Виробництво та споживання молока і молочних продуктів в Україні. *Соціально-економічні наслідки ринкових перетворень у постсоціалістичних країнах: зб. матеріалів IV Міжнар. наук. конф.*, 23–25 вересня 2009 р. У 2 т. Т. 2. Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2009. С. 18–20. (0,17 друк. арк.).

55. Шиян Н.І. Динаміка цін на продукцію скотарства та циклічна компонента. *Формування конкурентоспроможного виробничого потенціалу сільського господарства в умовах глобалізації розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.*, 14–23 вересня 2011 р. Харків: ХНАУ, 2011. С. 166–167. (0,08 друк. арк.).

56. Шиян Н.І. Окупність витрат на виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах: стан та чинники формування. *Підсумкова наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів ХНАУ: матеріали підсумкової науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів, 10–13 січня 2012 р. У 2 ч. Ч. II.* Харків: ХНАУ, 2012. С. 176–178. (0,08 друк. арк.).

57. Шиян Н.І. Особливості дії закону спадної віддачі в галузі молочного скотарства. *Підсумкова наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів ХНАУ: матеріали підсумкової науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів, 22–25 січня 2013 р. У 2 ч. Ч. II.* Харків: ХНАУ, 2013. С. 439–441. (0,08 друк. арк.).

58. Шиян Н.І. Research on expenditures and productivity of cattle in agricultural enterprises of Ukraine. L Association 1901 «Sepike», Deutschland, 2013. С. 238–240. (0,21 друк. арк.).

59. Шиян Н.І. Баланс молока і молочних продуктів України: стан, тенденції зміни. *Підсумкова наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів ХНАУ: матеріали підсумкової науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів, 22–25 січня 2014 р. Харків, 2014. С. 213–215.* (0,08 друк. арк.).

60. Шиян Н.І. Чинники динаміки виробництва молока. *Організаційно-економічний механізм реалізації стратегічних напрямів розвитку агропродовольчої сфери: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 2 жовтня 2014 р. Харків: ХНАУ, 2014. С. 153–155.* (0,08 друк. арк.).

61. Шиян Н.І. Закономірності у зміні обсягів виробництва молока в Україні. *Сучасні пріоритети економіки управління та суспільного розвитку. Охорона навколишнього середовища: зб. Міжнар. наук. праць. У 2 ч. Ч. 1.* Chernihiv National University of Technology, 2015. 286 с. (0,08 друк. арк.).

62. Шиян Н.І. Структура витрат як чинник впливу на показники ефективності галузі м'ясного скотарства. *Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 18 вересня 2015 р. Одеса: Атлант, 2015. С. 38–39. (0,08 друк. арк.).

63. Шиян Н.І. Практичні аспекти інноваційного розвитку скотарства України. *Теорія і практика сучасної економіки*: матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф., 19 листопада 2015 р. У 2 т. Т. 1. Черкаси: ЧДТУ, 2015. С. 40–41. (0,08 друк. арк.).

64. Шиян Н.І. Стратегія розвитку галузі скотарства України. *Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization: International scientific conference*, 29 January 2016, Klaipeda University, Lithuania, 2016. С. 148–151. (0,19 друк. арк.).

65. Шиян Н.І. Вплив структури витрат на ефективність галузі скотарства в підприємствах України. *Розвиток фінансово-економічного становища на різних рівнях управління: підприємство, регіон, держава*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 березня 2017 р. Дніпро: Перспектива, 2017. С. 63–65. (0,08 друк. арк.).

66. Шиян Н.І. Окремі аспекти виробництва органічної продукції в Україні. *Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 травня 2017 р. Полтава: Сімон, 2017. С. 309–311. (0,10 друк. арк.).

67. Шиян Н.І. Динаміка зміни площі кормових в контексті розвитку галузі скотарства України. *Сучасні інноваційно-інвестиційні механізми розвитку національної економіки*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 26 жовтня 2017 р. У 2 ч. Ч. 1. Полтава: ФОП Пусан А.Ф., 2017. С. 226–229. (0,08 друк. арк.).

68. Шиян Н.І. Відмінності у рівні інтенсивності ведення галузі скотарства в зонах України. *Інституційний розвиток соціально-економічних систем: національна економіка у глобальному середовищі*: зб. наук. пр. за

матеріалами X Міжнар. наук.-практ. конф., 15 травня 2018 р. Полтава: ПУЕТ, 2018. С. 178–181. (0,08 друк. арк.).

69. Шиян Н.І. Дотації в системі підтримки галузі скотарства. *International scientific conference «Modern economic research: theory, methodology, strategy: conference proceedings»*. 28 September 28. Part 1. Kielce, Poland: Baltija Publishing. P. 79–82. (0,10 друк. арк.).

70. Шиян Н.І. Соціально-демографічні показники як елемент реалізації соціальної політики в Україні. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 25 жовтня 2018 р. Харків: ХНАУ, 2018. С. 140–142. (0,08 друк. арк.).

71. Шиян Н.І. Економічний механізм розвитку аграрного сектора в контексті інституціональних перетворень. *Сучасні наукові погляди на економічні механізми стимулювання соціально-економічного розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 лютого 2019 р. У 2 ч. Ч. 1. Ужгород: Гельветика, 2019. С. 81–84. (0,17 друк. арк.).

72. Шиян Н.І. Стан і тенденції у використанні добрив аграрними підприємствами. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 3–4 жовтня 2019 р. У 2 ч. Ч. 1. Харків: ХНАУ, 2019. С. 259–261. (0,08 друк. арк.).

73. Шиян Н.І. Особливості формування цін на продукцію скотарства. *Сучасні можливості забезпечення розвитку міжнародних відносин та економіко-політичного процесу*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 21 березня 2020 р. Ужгород, 2020. С. 54–57. (0,17 друк. арк.).

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП.....	24
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СКОТАРСТВА	38
1.1. Теоретичні засади формування економічного механізму розвитку аграрної сфери.....	38
1.2.Складові інституційного середовища функціонування економічного механізму.....	57
1.3. Особливості та напрями трансформації економічного механізму регулювання розвитку скотарства в Україні	81
Висновки до розділу 1.....	99
Розділ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СКОТАРСТВА.....	102
2.1. Сутнісна характеристика та особливості методології в сучасних наукових дослідженнях.....	102
2.2. Методичні підходи до оцінки ефективності економічного механізму розвитку скотарства.....	122
2.3. Концептуальні засади ефективного розвитку скотарства.....	138
Висновки до розділу 2.....	158
Розділ 3. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СКОТАРСТВА УКРАЇНИ.....	161
3.1. Сучасний стан та особливості формування ефективності виробництва продукції скотарства.....	161
3.2. Державна підтримка скотарства	181
3.3. Оцінка економічної, екологічної та соціальної ефективності скотарства.....	206
Висновки до розділу 3.....	239
Розділ 4. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СКОТАРСТВА	242
4.1. Перспективи розвитку ринку продукції скотарства в контексті підвищення ефективності галузі.....	242
4.2. Спеціалізація і концентрація виробництва, як чинники ефективного розвитку галузі.....	290
4.3. Інновації як елемент конкурентоспроможного виробництва продукції скотарства.....	324
Висновки до розділу 4.....	342

Розділ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК СКЛАДОВОЇ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СКОТАРСТВА	345
5.1. Удосконалення інструментів державної підтримки розвитку скотарства.....	345
5.2. Розробка інструментів регулювання в умовах волатильності цін.....	377
5.3. Роль кооперації в системі удосконалення взаємовідносин виробників із інститутами ринку.....	406
Висновки до розділу 5.....	426
ВИСНОВКИ	429
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	438
ДОДАТКИ.....	483

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку світової та вітчизняної економіки характеризується підвищенням невизначеності й рівня ризику внаслідок глобалізаційних кліматичних змін, посиленням інтеграційних процесів, підвищенням попиту на продовольство при уповільненні темпів росту продуктивності в аграрному секторі економіки, скороченням його ресурсного потенціалу, епідемії коронавірусу COVID-19 та інших процесів і явищ. За даними Державної служби статистики України, у вересні 2020 р. обсяги валового виробництва в галузі рослинництва порівняно з аналогічним періодом попереднього року зменшилися на 16,9 %, а у тваринництві – на 2,7 %. Разом із тим проблеми суттєво поглибилися через посуху, яка тривала протягом кількох місяців і відчутно вплинула на кінцеві обсяги виробництва багатьох сільськогосподарських культур, зокрема кормових культур. З огляду на це набуває вагомого значення розроблення дієвого економічного механізму, який би дав змогу із мінімальними втратами долати складні кризові періоди. На особливу увагу в цьому процесі заслуговує галузь скотарства, стан розвитку якої залишається складним і супроводжується зменшенням чисельності поголів'я худоби та обсягів виробництва продукції.

Вагоме значення у вирішенні зазначеної вище проблеми відводиться державі як інституції, на яку покладається формування, відповідно до існуючих умов і стратегії розвитку галузі економічного механізму з дієвими інструментами її впливу. Водночас потребують розгляду питання визначення граничного рівня концентрації та спеціалізації виробництва продукції скотарства, модернізації технічної бази; використання інноваційних технологій, що сприятиме підвищенню якості продукції, забезпеченню її конкурентоспроможності, формуванню основ екологічнобезпечного виробництва.

Актуальність розгляду проблеми стабілізації розвитку скотарства підвищується і внаслідок невисокого рівня платоспроможності населення, що

не дає змоги забезпечити споживання молока і молочних продуктів, яловичини і м'ясопродуктів на фізіологічно необхідному рівні. Тож поряд із питаннями стабілізації та досягнення зростаючої динаміки у розвитку галузі скотарства важливо розглянути напрями підвищення рівня платоспроможності як сільського, так і міського населення, що у свою чергу, сприятиме збільшенню обсягів споживання та активізуватиме процеси зростання обсягів виробництва продукції галузі.

Теоретико-прикладні проблеми формування та удосконалення економічного механізму висвітлено у працях В. Базилевича, В. Джевонса, Л. Гурвіца, В. Леонтєва, А. Маршалла, С. Мочерного, Б. Селігмена, А. Чухна та ін. Питання щодо змісту інституцій, їх ролі у створенні сприятливих умов для розвитку і функціонування різних сфер економіки, зокрема й аграрної, відображено в роботах О. Бородіної, В. Гейця, Б. Данилишина, Т. Зінчук, Д. Нортона, О. Скидана, М. Ібатулліна, Ф. Хайека, О. Шпикуляка, П. Юхименка та ін.

Велику низку наукових публікацій присвячено різним аспектам формування економічного механізму розвитку аграрного сектору, серед них доцільно виділити праці В. Андрійчука, В. Амбросова, М. Кропивка, Ю. Лупенка, М. Маліка, Т. Маренич, Л. Мельника, Н. Микуляк, О. Олійника, Б. Пасхавера, П. Саблука, О. Ульянченка та ін. Питання раціонального поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання аграрного сектору економіки досліджено в роботах В. Вдовенко, В. Гейця, Т. Калашнікової, С. Кваші, М. Корецького, М. Латиніна, С. Майстра, В. Онегіної, Т. Осташко, І. Охріменка та ін. Розробки щодо удосконалення напрямів розвитку скотарства представлено в працях П. Березівського, М. Ільчука, І. Лозинської, В. Месель-Веселяка, В. Микитюка, М. Могилової, Т. Мостенської, І. Паски, М. Пархомця, О. Петриченка, В. Радька, В. Россохи, І. Сас, Л. Сатир, І. Свиноуса, О. Шпичака, О. Шуст та ін. Особливої уваги заслуговують праці науковців, в яких обґрунтовується необхідність ведення галузі скотарства на принципах сталого розвитку, а саме таких авторів, як

О. Варченко, О. Гуторов, А. Даниленко, Т. Сокольська, О. Ходаківська, О. Шубравська та ін.

Незважаючи на значну кількість напрацювань у науковому, методичному і практичному аспектах стосовно досліджуваної тематики, недостатньо опрацьованою залишається проблема вдосконалення складників економічного механізму ефективного розвитку скотарства, визначення сукупності інститутів, які сприяють вирішенню проблеми стабілізації стану розвитку галузі, обґрунтування критеріїв її державної підтримки, зокрема тих, за якими оцінюються поряд з економічною, екологічна та соціальна ефективність розвитку галузі. Потреба в їх розв'язанні зумовила вибір теми дисертаційного дослідження, актуальність мети і завдань, спрямованих на їх вирішення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконувалася відповідно до планів науково-дослідних робіт Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва, зокрема кафедри менеджменту і адміністрування за темами: «Науково-методологічне забезпечення підвищення економічної ефективності, інноваційного розвитку та менеджменту аграрного виробництва» (номер державної реєстрації 0112U003728), у межах якої поглиблено розгляд теоретико-методичних засад формування економічного механізму скотарства, його інституційного забезпечення; «Теоретичні і методологічні засади управління розвитком агропромислового виробництва і сільських територій на інноваційній основі» (номер державної реєстрації 0115U006916), де автором визначено напрями, складові економічного механізму підвищення ефективності виробництва продукції скотарства; кафедри маркетингу, підприємництва і організації виробництва за темою: «Науково-методологічне забезпечення підприємницької, маркетингової, логістичної діяльності підприємств агропродуктового комплексу та розвитку земельних відносин на інвестиційно-інноваційних засадах» (номер державної реєстрації 0116U000001), де автором визначено вплив складових частин економічного

механізму ефективного розвитку скотарства на стан розвитку галузі в сучасних умовах.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розвиток теоретичних і методологічних засад та розробка науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення економічного механізму ефективного розвитку скотарства.

Мета дослідження зумовила постановку і розв'язання відповідних завдань:

- узагальнити теоретичні засади економічного механізму, поглибити та систематизувати важелі організаційно-економічного механізму економічного регулювання розвитку галузі;
- виокремити й обґрунтувати положення інституційного забезпечення механізму регулювання ефективного розвитку скотарства;
- узагальнити інструменти економічного механізму регулювання виробництва продукції скотарства в Україні та визначити напрями його трансформації;
- уточнити методологічні принципи проведення наукових досліджень та виділити особливості цього процесу в сучасних умовах з метою врахування їх дії при здійсненні досліджень на галузевому рівні;
- узагальнити методичні підходи до оцінювання ефективності механізму регулювання виробництва продукції скотарства, виділити систему показників та обґрунтувати засади ефективного розвитку галузі в сучасних умовах;
- ідентифікувати вплив чинників зовнішнього та внутрішнього середовища на ефективність функціонування скотарства та його розвиток;
- виявити вплив інструментів державної підтримки на ефективність молочного та м'ясного скотарства і визначити напрями підвищення їх дієвості;
- здійснити оцінку економічної, екологічної та соціальної ефективності галузі й визначити чинники впливу на неї;

- розглянути купівельну поведінку споживачів продукції скотарства та чинників, що на неї впливають, з урахуванням реалізації можливостей щодо підвищення ефективності галузі;
- охарактеризувати процеси спеціалізації та концентрації виробництва, виявити їхній вплив на ефективний розвиток галузі, а також обґрунтувати їх оптимальні параметри;
- встановити вплив інноваційних процесів на ефективність галузі скотарства та розробити методичний підхід до його оцінювання;
- запропонувати напрями удосконалення інструментів державної підтримки галузі скотарства з урахуванням сучасного її стану та стратегічних пріоритетів розвитку;
- визначити волатильність цін на молоко і окремі види молочної продукції та запропонувати інструменти оперативного реагування на зміну кон'юнктури ринку;
- визначити концептуальні засади розвитку кооперації на основі узагальнення історичних аспектів, сучасного світового і вітчизняного досвіду та запропонувати шляхи її активізації у галузі скотарства.

Об'єктом дослідження є процес функціонування галузі скотарства в умовах невизначеності й ризику, фактори, процеси та явища, які визначають її розвиток.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та практичних засад, форм, методів та інструментів здійснення економічного регулювання ефективного розвитку скотарства.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження становить сукупність методів, підходів до наукового пізнання, його принципів, фундаментальні положення економічної теорії, наукові розробки з питань формування економічного механізму ефективного розвитку скотарства з позицій тлумачення ключових понять; визначення системи відповідних інститутів; обґрунтування напрямів удосконалення підвищення

ефективності скотарства, інструментів державного впливу, дію яких спрямовано на поліпшення стану галузі.

Для реалізації поставлених у дисертаційній роботі завдань використано такі методи і прийоми: *монографічний метод* – при вивченні досвіду країн світу щодо сталого розвитку скотарства, складових інституційного середовища; *історичний* – для дослідження ретроспективи формування теоретико-методичних основ та удосконалення напрямів економічного механізму скотарства з урахуванням сучасного стану розвитку галузі; *метод узагальнення* – у процесі визначення сутнісно-змістової характеристики економічних категорій і тлумачень теоретичного апарату дослідження; *статистико-економічний* – слугував для збору й обробки статистичних даних щодо стану розвитку скотарства, визначення взаємозв'язків і взаємозалежностей показників його ефективності; *графічний метод* використаний для наочного відображення отриманих результатів дослідження; *метод порівняння* – застосовано для порівняння виявлених у процесі дослідження причинно-наслідкових зв'язків економічних явищ у різні часові періоди при аналізі тенденцій розвитку скотарства в країнах світу, використанні інструментів регулювання галузі; *абстрактно-логічний, конструктивний методи* – під час розробки напрямів удосконалення економічного механізму ефективного розвитку скотарства. Для аналізу впливу складників економічного механізму розвитку скотарства на показники ефективності розвитку галузі застосовано методи комп'ютерної обробки й аналізу інформації за допомогою програм *Microsoft Excel* в *Statistica*.

Вихідною інформацією під час проведення дослідження були статистичні дані Державної служби статистики України, міжнародних організацій (зокрема ФАО), річна фінансова звітність сільськогосподарських підприємств, публікації вітчизняних і зарубіжних науковців і практиків, результати власних досліджень щодо обґрунтування напрямів удосконалення економічного механізму ефективного розвитку скотарства, а також фахова інформація світової комп'ютерної мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в системній розробці теоретичних і методологічних засад, методів та інструментів економічного механізму ефективного розвитку скотарства. Основні положення і результати дослідження, що характеризують наукову новизну, полягають у такому:

вперше:

- встановлено прояв дії закону спадної віддачі в галузі скотарства на основі виявлення зв'язку між інтенсивністю та ефективністю виробництва, що дозволило визначити граничну величину рівня інтенсивності галузі, за якої досягаються найвищі значення показників ефективності, та відповідно до неї обґрунтовано доцільність надання дотації за підвищення показника середньорічного надою на 1 корову;

- розроблено науковий підхід до державної підтримки суб'єктам господарювання галузі скотарства, який передбачає надання дотації з урахуванням соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності, обґрунтовано систему показників його формування та методику розрахунку, що сприятиме врахуванню мультиплікативного впливу сталоорієнтованого розвитку на ефективність виробничої діяльності та обґрунтованій диференціації обсягів державної підтримки;

- запропоновано механізм хеджування цінових ризиків, який базується на короткостроковому прогнозуванні ціни на молоко через встановлення вагової частки сировини в ціні реалізації молочної продукції з урахуванням рівня кореляційного зв'язку часового лагу зміни ціни на молоко і молочну продукцію та паралельним коригуванням ціни реалізації молока, для якого характерними є достатня достовірність прогнозу, та відповідно до кон'юнктури укладення ф'ючерсних угод на поставки молока, що зменшує невизначеність у формуванні товарної продукції суб'єктами господарювання галузі;

удосконалено:

- наукові положення інституційного забезпечення механізму регулювання ефективного розвитку скотарства, в контексті чого

запропоновано: інституційну складову розглядати як цілісну сукупність елементів інституційного середовища у їх взаємозв'язку і результативності; економічну складову – у сукупності економічних інструментів, спрямованих на реалізацію стратегічних завдань, узгодження цілей і завдань в межах окремих механізмів, з урахуванням особливостей середовища та орієнтацією на досягнення ефективного розвитку галузі, котрі передбачають якісні зміни в мобілізації її внутрішнього потенціалу та гнучкому пристосуванні до умов мінливого зовнішнього середовища;

– систему показників оцінювання ефективності інструментів регулювання виробництва продукції скотарства на основі показника СЕЕКе (соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності), яка на відміну від існуючих підходів передбачає визначення сукупного впливу соціальної, екологічної та економічної складових на ефективність галузі, урахування яких сприятиме формуванню комплексної оцінки результативності виробництва та забезпеченню цільової орієнтації суб'єктів господарювання на реалізацію принципів сталого розвитку;

– інструменти та форми державної підтримки, зорієнтовані на ефективний розвиток галузі, а саме запропоновано: запровадження цільових регіональних програм; передбачення системи гарантій для інвесторів на державному та регіональному рівнях; удосконалення порядку надання статусу суб'єкта племінної справи в галузі із включенням їх до реєстрів одержувачів державної підтримки, сукупний вплив яких зумовить прояв позитивних тенденцій у галузі скотарства;

– систему факторів впливу на споживчий попит і купівельну поведінку споживачів на ринку продукції скотарства, а саме: запропоновано доповнити їх урахуванням стратегічних параметрів розвитку галузі, відповідно до яких підвищення рівня доходів домогосподарств сприятиме збільшенню споживання продукції галузі, що у свою чергу зумовлюватиме збільшення обсягів її виробництва; рівня доходів та їх розподілу за визначеними видами продукції, розривів у споживанні, норм та особливостей споживання у

сільських і міських домогосподарствах, науково обґрунтованих норм споживання, що дозволить визначити рівень задоволення споживчого попиту та, відповідно до нього, розробити сценарії формування товарної пропозиції;

– підхід до кількісної оцінки впливу інноваційного розвитку та техніко-технологічного забезпечення галузі скотарства на її ефективність, який на відміну від існуючих характеризує рівень інноваційності виробництва на основі врахування питомої ваги амортизаційних відрахувань у структурі собівартості виробництва продукції галузі, що сприятиме обґрунтуванню реалістичних сценаріїв інноваційного розвитку в середовищі суб'єктів господарювання;

набули подальшого розвитку:

– складові економічного механізму ефективного розвитку скотарства, які на відміну від існуючих передбачають урахування особливостей ведення галузі в умовах посилення невизначеності й ризику, орієнтацію на інноваційний та екологоорієнтований розвиток, прояв дії закону спадної віддачі, раціональних показників концентрації та спеціалізації виробництва, що сприятиме підвищенню їх результативності у формуванні сприятливого середовища функціонування суб'єктів галузі;

– складові методологічного базису наукових досліджень, які зазнають впливу особливостей сучасного етапу розвитку сільського господарства і серед яких виділено наступні: відсутність тісного зв'язку науки і виробництва; ускладнений пошук інформації та неузгодженість її за об'єктами статистичного обстеження; відсутність розроблених алгоритмів використання доступних методів дослідження, урахування яких дозволить об'єктивно обґрунтувати складові методологічного апарату;

– теоретичні засади механізму регулювання розвитку галузі скотарства з урахуванням світових і національних тенденцій, зорієнтованості на сталий розвиток, а також внутрішньогалузевих напрямів забезпечення ефективного виробництва, у контексті чого доведено доцільність орієнтації його інструментів на прояв синергетичного ефекту за економічними, екологічними,

соціальними напрямками з метою забезпечення умов до розширеного відтворення, повного задоволення потреб споживачів у продукції галузі, працевзайнятості сільського населення та мінімізації негативного впливу галузі на навколишнє природне середовище;

- система показників ефективності розвитку галузі скотарства, яка на відміну від існуючих підходів передбачає розрахунок інтегрального індикатора – СЕЕКе здійснювати на основі показників, які визначають ефективний розвиток галузі за такими напрямками: кормовиробництво; якість і безпечність продукції; частки розподілу ринку сировини серед основних постачальників; техніко-технологічна база виробництва;

- підхід з використанням кластерного аналізу визначення сукупності областей України і об'єднання їх у кластери за показниками стану розвитку аграрного сектору, галузі скотарства та рівня регіонального соціального розвитку, що дозволяє обґрунтувати на державному та регіональному рівнях розподіл коштів підтримки і формування відповідного інструментарію з урахуванням особливостей розвитку галузі скотарства в них;

- ідентифікація факторів розвитку скотарства, які сприяють ефективному розвитку галузі (впровадження інноваційних технологій, поліпшення племінного потенціалу, інструменти державної підтримки, гармонізація стандартів щодо якості та благополуччя тварин) або стримують його (капіталомісткість, тривалий період окупності інвестицій, збільшення частки населення у виробництві продукції скотарства, недодержання науково обґрунтованих норм щодо відтворення поголів'я великої рогатої худоби), охарактеризовано їх взаємозв'язки і взаємовпливи, визначено вектори їх впливу на ефективність, що дасть змогу на рівні галузі розробити реалістичні сценарії перспективного розвитку галузі;

- спеціалізація та концентрація виробництва продукції скотарства, обґрунтовано оптимальні їх параметри, сформовано систему показників техногенного навантаження галузі на навколишнє природне середовище та запропоновано комплекс заходів з мінімізації негативного впливу галузі на

довкілля з врахуванням екологічних вимог, а саме: доведено необхідність гармонізації екологічних стандартів з європейською практикою, створення системи моніторингу додержання екологічних норм, запровадження екологічного паспорта суб'єкта господарювання;

– концептуальні засади розвитку сільськогосподарської кооперації у галузі скотарства, які передбачають: безоплатну передачу кооперативам не задіяних у виробництві необоротних активів, що знаходяться на балансі об'єднаних територіальних громад; створення регіональних центрів з підготовки фахівців з дорадництва; розробку та фінансування регіональних програм розвитку кооперації, що сприятиме покращенню інституційного середовища досліджуваної галузі.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані результати дисертаційного дослідження доведено до рівня науково-практичних розробок і рекомендацій щодо удосконалення економічного механізму ефективного розвитку скотарства. Результати роботи прийнято до використання в діяльності органів державної влади та управління. Так, авторська методика розрахунку величини державної підтримки скотарства на основі використання соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності використана у процесі розробки заходів щодо поліпшення стану розвитку галузі і сільських територій Департаментом агропромислового розвитку Київської обласної державної адміністрації (довідка № 02-04.2-1/610 від 20.05.2020 р.); пропозиції автора щодо визначення величини дотацій як елементу підтримки скотарства, спрямованого на підтримання її рівня дохідності, використано Департаментом агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Чернігівської обласної державної адміністрації (довідка № 04–10/3936 від 20.11.2018 р.); пропозиції щодо підвищення рівня інтенсивності розвитку скотарства та особливостей прояву закону спадної віддачі в галузі використано в сільськогосподарському товаристві з обмеженою відповідальністю «АФ ім. Т.Г. Шевченка» Вовчанського району Харківської області (довідка № 14 від 27.02.2020 р.); результати авторської розробки впливу рівня

інноваційності галузі скотарства на показники її ефективності використано приватним сільськогосподарським підприємством «Пісківське» Бахмацького району Чернігівської області (довідка № 36 від 05.07.2016 р.); визначені пріоритетні напрями активізації розвитку сільськогосподарської кооперації в галузі скотарства використано сільськогосподарським обслуговуючим кооперативом «Наш добробут» Харківської області (довідка № 7 від 20.02.2020 р.). Авторські теоретичні, методичні та практичні розробки щодо вдосконалення економічного механізму в аграрному секторі економіки використовуються під час викладання дисциплін «Інноваційний розвиток підприємства», «Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків», у програмах та робочих програмах навчальних дисциплін, методичних матеріалах до практичних занять у Харківському національному аграрному університеті ім. В.В. Докучаєва (довідка № 01-20/494 від 30.03.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є результатом самостійного наукового пошуку здобувача. Усі результати досліджень, що виносяться на захист, отримано і сформульовано автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті положення та ідеї, які належать особисто дисертанту. Результати власних досліджень, оприлюднених у працях у співавторстві, наведено в списку публікацій за темою дисертації. Робота не містить наукових положень і результатів дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження, наукові розробки та практичні рекомендації висвітлювалися на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: «Ринкова трансформація економіки постсоціалістичних країн» (м. Харків, 19–20 травня 2005 р.); «Ринкові трансформації та економічний механізм підвищення ефективності підприємств аграрного сектора» (м. Харків, 8–9 жовтня 2009 р.); «Соціально-економічні наслідки ринкових перетворень у постсоціалістичних

країнах» (м. Черкаси, 23–25 вересня 2009 р.); «Формування конкурентоспроможного виробничого потенціалу сільського господарства в умовах глобалізації розвитку» (м. Харків, 14–23 вересня 2011 р.); підсумкових наукових конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів ХНАУ ім. Докучаєва (м. Харків, 2005–2019 рр.); «Research on expenditures and productivity of cattle in agricultural enterprises of Ukraine» (Deutschland, 3 серпня 2013 р.); «Організаційно-економічний механізм реалізації стратегічних напрямів розвитку агропродовольчої сфери» (Харків, 2 жовтня 2014 р.); «Сучасні пріоритети економіки управління та суспільного розвитку. Охорона навколишнього середовища» (Чернігів, 30 березня – 2 квітня 2015 р.); «Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики» (Одеса, 18 вересня 2015 р.); «Теорія і практика сучасної економіки» (Черкаси, 19 листопада 2015 р.); «Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization: International scientific conference» (Lithuania, 29 січня 2016 р.); «Розвиток фінансово-економічного становища на різних рівнях управління: підприємство, регіон, держава» (м. Дніпро, 24–25 березня 2017 р.); «Менеджмент ХХІ століття: глобалізаційні виклики» (м. Полтава, 11–12 травня 2017 р.); «Сучасні інноваційно-інвестиційні механізми розвитку національної економіки» (м. Полтава, 26 жовтня 2017 р.); «Інституційний розвиток соціально-економічних систем: національна економіка у глобальному середовищі» (м. Полтава, 15–17 травня 2018 р.); «Modern economic research: theory, methodology, strategy: conference proceedings» (Kielce, Poland, 28 вересня 2018 р.); «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів» (Харків, 25 жовтня 2018 р.); «Сучасні наукові погляди на економічні механізми стимулювання соціально-економічного розвитку» (м. Ужгород, 16 лютого 2019 р.); «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів» (Харків, 3–4 жовтня 2019 р.); «Сучасні можливості забезпечення розвитку

міжнародних відносин та економіко-політичного процесу» (м. Ужгород, 21 березня 2020 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 73 наукових працях загальним обсягом 53,57 друк. арк., з яких 63 підготовлено самостійно (43,34 друк. арк.). Із них одна одноосібна монографія (20,3 друк. арк.), 38 статей обсягом 15,93 друк. арк. у наукових фахових виданнях України, одна стаття у виданні, включеному до міжнародних наукових каталогів та баз даних *SciVerse Scopus* (0,57 друк. арк.), 22 – матеріали конференцій (2,26 друк. арк.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій на 20 сторінках, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків, містить 49 таблиць, 44 рисунки, 41 додаток. Обсяг дисертації становить 530 сторінок, з них 392 сторінки основного комп'ютерного тексту. Список використаних джерел налічує 481 найменування (45 джерел з латинською графікою), розміщених на 44 сторінках.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СКОТАРСТВА

1.1. Теоретичні засади формування економічного механізму розвитку аграрної сфери

За нинішніх умов розвитку аграрної сфери економіки України питання розробки економічного механізму ефективного її розвитку, і пов'язаного із ним комплексу теоретичних та практичних проблем щодо його вдосконалення, постійно перебувають у полі зору науковців. Проблема розглядається з різних ракурсів: з погляду ретроспективного аналізу, відповідно до класичних підходів; з погляду сучасних науковців, метою дослідження яких є формування такого економічного механізму, який би з урахуванням глобалізаційного процесу розвитку світової економіки, а також існуючих проблем і в розвитку економіки України, і в розвитку її аграрного сектора, зокрема в галузі скотарства, створив сприятливі умови для їх ефективного функціонування і зростання.

Досліджуючи особливості економічного механізму в сучасних умовах діяльності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки, прийшли висновку, що такими є невизначеність, турбулентність економічного середовища стосовно розвитку як аграрної сфери економіки взагалі, так і галузі скотарства зокрема, зростання ризиків в процесі виробництва продукції. Швидкі зміни в оточуючому середовищі, їх хаотичність, часто непередбачуваність вимагають постійної реакції суб'єктів господарювання на пошук напрямів щодо гнучкого пристосування до змін зовнішнього середовища щодо утримання балансу підприємства із зовнішнім середовищем, збереження його конкурентних переваг тощо [1]. Це є складним завданням для

них особливо у нинішніх умовах хаотичного розвитку та високого рівня невизначеності та ризику.

Зазначимо, що безперервні потрясіння розглядаються як нормальний стан сучасної економіки. Вони зумовлюються дією великої кількості чинників, поява яких привносить як позитивні, так і негативні моменти, сприяє виникненню чи вирішенню проблем, піднесенню чи навпаки зростанню різних сфер економіки. За думкою Ф. Котлера, до числа таких чинників належать прориви в інноваційній сфері, внаслідок чого спостерігаються кардинальні перетворення на ринку продукції, робіт, послуг тощо; гіперконкуренція на світовому ринку і в галузі технологій, і у сфері використання ресурсів, і у сфері формування ринку збуту продукції; проблеми у сфері екології, зокрема у виникненні проблеми збільшення норм викидів парникових газів, у впливі глобального потепління на розвиток різних галузей економіки, у т.ч. на сільське господарство і скотарство зокрема; у зростанні впливу споживачів на виробників, внаслідок чого компанії-виробники змушені боротися за свого споживача [2].

За точкою зору Т. Маршалок, до чинників, які є причиною дисбалансів в економіках, належать глобальні, структурні інституціональні зміни, технологічні, інноваційні, трансформації та ін. [3]. Такі зміни науковці розглядають із точки зору виникнення економічних коливань, наслідком яких є зміна ділової активності суб'єктів господарювання, зміни у величині безробіття, благополуччя населення [4]. Зрозуміло, що держава не може не реагувати на такі дисбаланси, тому вона реагує на них, зменшуючи негативний вплив, або запобігаючи їх виникненню шляхом розробки і реалізації соціальної політики, підтримки розвитку базових, експортоорієнтованих галузей економіки та ін.

Слід уважити, що пандемія COVID-19 є одним із викликів щодо дій із боку світового співтовариства і урядів країн світу щодо процесів непередбачуваності зміни зовнішнього середовища [5, 6, 7, 8]. І однією із сфер, яка потерпає від пандемії, є продовольча сфера, яка розглядається ФАО із

точки зору забезпечення населення світу продуктами харчування, збереження здоров'я людей, доступності продуктів харчування, особливо для населення із невисоким рівнем доходу та ін. До шляхів, розгляд яких пов'язують із вирішенням проблем, щодо COVID-19 в даному аспекті, належать: підтримка розвитку сільського господарства, забезпечення продовольчої безпеки країни, удосконалення виробничо-збутових ланцюгів переміщення продовольства через кордони і у відповідності до діючих стандартів забезпечення якості продуктів харчування, регулювання цін на продовольство та ін.

Разом із тим, слід зазначити, що виходячи із багатоаспектності проблеми впливу COVID-19 на життя людини, сфери її діяльності, на рівні міжнародних інституцій розробляється сукупність інструментів, дія яких спрямована на подолання його негативного впливу. Щодо проблем, які виникли впродовж часу пандемії COVID-19 у продовольчій сфері, то до їх числа належать проблеми перебоїв в поставках продовольчих систем охолодженого м'яса, кормів для тварин, продуктів харчування внаслідок певних обмежень у їх імпорті-експорті; проблема щодо обмежень на пересування і збереження робочих місць, а в сільському господарстві – недостатня кількість працюючих та ін. Їх вирішення потребує активізації дій держави у напрямку регулювання та підтримки сфер економіки.

Водночас, ускладненим є розвиток безпосередньо сільськогосподарського виробництва в умовах пандемії Covid-19, яка посилила прояв суттєвих змін у середовищі, в якому працюють суб'єкти господарювання аграрної економіки, глобалізаційні зміни клімату, ріст цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство, посуха, яка зумовлює нестачу кормів, що підвищує ризик недоотримання запланованих показників розвитку галузі тваринництва, зокрема галузі скотарства.

Отже, в таких складних і непередбачуваних умовах функціонування і розвитку аграрної економіки, визначення і застосування інструментів, дія яких сприяла б підтримці їх розвитку в складних і мінливих умовах є актуальною. Вони знаходять своє відображення у формуванні і розвитку відповідного

економічного механізму інструментів, які сприяють досягненню збалансованого розвитку будь-якої економічної системи.

Вивчення багатьох наукових джерел свідчить, що науковцями достатньо уваги приділено розгляду наукової категорії «економічний механізм», з дією якого пов'язують ступінь успішності, ефективності, результативності будь-якої системи. Серед них слід виділити теорію оптимальних механізмів розподілу ресурсів, яка належить лауреатам нобелівської премії 2007 р. Л. Гурвіцу, Е. Маскіну і Р. Майерсу. Ця теорія допомагає пояснити ситуацію на сучасному ринку, визначити і розрізнити тенденції, які є визначальними в наш час. Розробка теорії розподілу ресурсів розширила знання про особливості оптимального розподілу ресурсів; дозволила визначити ефективні торгові механізми, схеми регулювання розподілу ресурсів, а також знайти оптимальні шляхи вирішення різних завдань ринкової економіки – від досягнення економічного благополуччя суспільства до отримання максимального приватного прибутку [9 с. 36, 10, с. 51].

Серед існуючих підходів щодо необхідності формування сприятливих умов розвитку різних сфер діяльності слід виділити роботу А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народу». Вивчення цієї праці з позиції дохідності виробництва надає можливість взяти за основу таке висловлення науковця: «...капітал і праця, природньо, шукають найбільш вигідного прикладання. Тому вони в міру можливості притікають у місто і залишають село» [11]. Отже, постає питання про необхідність формування сприятливих умов для сільського працівника, сільської праці, що створить умови для припливу капіталу в цю сферу. І вирішити його можливо завдяки формуванню відповідного інструментарію, який би формував мотивацію до вирішення поставлених проблем.

Не менш важливими в даному аспекті є питання рівня активності населення, його підприємливості, рівня кваліфікації працівників та величини капіталу, який його власники готові вкласти у ту чи іншу сферу діяльності. Тут, на наш погляд, цікавими є два моменти: по-перше, звернення уваги на

підприємницький хист, завдяки якому відбувається використання ресурсів у тому чи іншому суспільстві; по-друге, створення механізму зацікавленості в підвищенні рівня технологічності виробництва, його інноваційності, які пов'язуються з інвестиціями у виробництво.

Досліджуючи проблематику економічного механізму, О. Олійник розглядає його як ключовий елемент господарського механізму. За точкою зору науковця, економічний механізм представляє собою сукупність економічних регуляторів, дія яких забезпечує вплив на сферу обміну та розподілу, на активність відтворювального процесу в різних сферах економіки [12]. Сукупність регуляторів впливу знаходять своє відображення в ціновій, фінансово-кредитній політиці, інноваційно-інвестиційній політиці щодо стимулювання праці та ін.

Серед існуючих підходів до визначення сутності економічного механізму на увагу заслуговує точка зору Н. Микуляк. В роботах науковця акцентується увага на розгляді економічного механізму із точки зору формування і реалізації економічної політики країни. Відповідно до неї процес формування економічного механізму відбувається із використанням доцільних, із точки зору бажаного результату, сукупності засобів регулювання із боку держави з метою спрямування дії механізмів ринку в потрібному для розвитку країни напрямі [13].

Вітчизняними дослідниками приділено значну увагу поглибленню сутності економічного механізму та особливостей використання окремих його інструментів у регулювання економічних систем. Так, науковці В. Амбросовим і Т. Маренич відстоюють тезу про провідне місце економічного механізму в системі механізмів регулювання виробничої сфери [14]. На думку науковців, його провідна роль в регулюванні діяльності підприємств аграрної сфери визначається тісним зв'язком економічного механізму з тактичними і стратегічними завданнями розвитку країни, галузі і можливістю його впливу на реалізацію цих завдань.

Нами систематизовано існуючі підходи до дефініції сутності економічного механізму, зміст яких представлено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Підходи до визначення сутності економічного механізму

Автор	Визначення сутності поняття «економічний механізм»
1	2
В. Амбросов, Т. Маренич [14, с. 62]	Економічний механізм становить «сукупність методів і форм, інструментів впливу на економічну й соціальну стабілізацію сільського господарства та агропромислового комплексу завдяки використанню фінансово-бюджетної, кредитної, цінової, податкової, страхової, інвестиційної, інноваційної інформаційної, кадрової та інших видів політик».
Т. Мостенська [15]	Механізм посднання дії державного регулювання та ринкового механізму саморегуляції з метою досягнення поставлених цілей; це механізм реалізації економічної політики держави, який за допомогою використання державних важелів регулювання спрямовує дію ринкових законів у необхідному для держави напрямі.
І. Крюкова [16]	Економічний механізм – це сукупність елементів економічного впливу на матеріальні інтереси господарюючих суб'єктів, що формуються в результаті функціонування об'єктивних законів ринку. Науковець виділяє в структурі економічного механізму дві складові: зовнішньо- і внутрішньоекономічний механізми.
А. Семенова [17]	Економічний механізм – це послідовне застосування обраної сукупності методів та важелів, дія яких створює умови для спрямування діяльності суб'єктів господарювання галузі в необхідному напрямі. Особливістю його розробки в сучасних умовах функціонування і розвитку аграрної сфери економіки і галузі скотарства зокрема, є більша схильність суб'єктів господарювання реагувати на економічні стимули.
А. Коляда [18]	Економічний механізм – це сукупність форм організації економічних відносин, що виникають щодо утворення, розподілу, використання та відтворення ресурсів з метою досягнення необхідних умов соціально-економічного розвитку економічного суб'єкта, згідно з постійно мінливими потребами.
І. Плющ [19]	Економічний механізм – це практичний вираз системи виробничих відносин, який включає засновану на інтересах (відповідальності) сукупність економічних важелів і регуляторів виробництва.
І. Радіонова [20]	Поняття «економічний механізм» може бути застосоване в тому разі, коли є певне початкове економічне явище, яке під дією внутрішніх або зовнішніх факторів впливу започатковує й ряд інших. Складовими елементами механізму завжди будуть і саме початкове явище, і завершальне, а також внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на них.
Брижак О.В. [21]	Цільовою функцією економічного механізму підприємства є отримання прибутку шляхом випуску та реалізації конкурентоспроможної продукції високого рівня рентабельності.

Продовження табл. 1.1.

1	2
О. Сватюк [22]	Економічний механізм у сфері корпоративного управління – це механізм реалізації економічних інтересів учасників в корпорації. Основними задачами економічного механізму є: забезпечення прибутковості діяльності корпорації, взаємовигідне співробітництво бізнес-одиниць, інтеграція їх діяльності, яка збільшує їх потенціал окремо та акціонерного товариства у цілому.
Т. Васильців, Н. Магас, Н. Маргіта [23]	Економічний механізм функціонування торговельних підприємств є сукупністю елементів, серед яких виділяються економічні методи управління та інструменти (важелі) їх реалізації під впливом механізмів ринкового саморегулювання та державного регулювання, спрямованих на досягнення мети функціонування підприємства. При цьому елементами економічного механізму торгового підприємства є: планування, мотивація підприємства та праці, ціноутворення, фінансування, господарські зв'язки та важелі їх реалізації.
А. Москаленко [24]	Еколого-економічний механізм ефективного використання сільськогосподарських земель – це сукупність методів, прийомів і засобів економічного та державного впливу на підвищення економічної ефективності використання землі в умовах сталого розвитку сільських територій.

Джерело: узагальнено автором.

Наведені дефініції категорії «економічний механізм» дозволяють зробити висновок про багатогранність цієї категорії, зміст якої залежить від сфери застосування. Щодо галузі скотарства, то, відповідно до теми наукового дослідження, економічний механізм ефективного розвитку скотарства, з нашого погляду, представляє собою сукупність методів, інструментів впливу держави та інших інституцій на формування сприятливого середовища, в якому працює галузь, з метою цілеспрямованого створення умов до прояву драйверів та синергетичного ефекту до ефективного розвитку.

Слід зазначити, що важливим аспектом дослідження питання щодо змісту економічного механізму, є ідентифікація чинників середовища функціонування суб'єктів господарювання, систематизація складових інструментів його впливу на економічні системи (об'єкт такого впливу). В даному аспекті цікавим, на наш погляд, є взаємозв'язок і взаємозалежність між господарським і економічним механізмом, а також ступінь впливу першого на формування економічного механізму. На наш погляд, взаємозв'язок

господарського й економічного механізмів, а також місце економічного механізму в господарському механізмі можна подати у вигляді схеми (додаток А). Складовими частинами економічної системи є сукупність продуктивних сил, організаційно-економічних, техніко-економічних і виробничих відносин. Вони взаємодіють завдяки господарському механізму, який притаманний певній економічній системі.

Економічний механізм є одним з провідних елементів господарського механізму. Інструментом реалізації економічного механізму є економічна політика держави, яку розробляють відповідно до стратегічних і тактичних завдань розвитку країни, галузі та їх стану. Реалізація економічної політики відбувається з використанням притаманних цьому суспільству методів, форм, інструментів впливу, відображених у фінансово-бюджетній, ціновій, податковій, інвестиційній та інших видах політики. Сукупна дія цих видів політики повинна створити умови для адаптації галузей аграрної економіки до викликів зовнішнього середовища, до створення умов щодо ефективного функціонування і розвитку, до підвищення їх інвестиційної привабливості.

Фінансово-бюджетна політика, як складова системи макроекономічного регулювання, спрямована, з одного боку, на формування державних фінансів у взаємозв'язку із стратегічними пріоритетами соціально-економічного розвитку країни, з іншого боку, забезпечення цілеспрямованого впливу на темпи економічного зростання як усієї економік, так і її галузей. Саме забезпечення цілеспрямованого впливу на темпи економічного зростання вимагає існування відповідної системи бюджетного регулювання, як сукупності бюджетних механізмів, удосконалення інституційних засад фінансово-економічних перетворень [25]. До числа важелів реалізації фінансово-бюджетної політики належить величина коштів, яку держава готова спрямувати на її реалізацію.

Цінова політика спрямована на створення рівних економічних умов для підприємств всіх форм власності і господарювання; оптимальні співвідношення у цінах на продукцію і послуги різних галузей і сфер

економіки; підтримання рівня дохідності суб'єктів господарювання, економічні гарантії виробникам та ін. Як правило, в процесі регулювання цін переважають адміністративні методи у їх регулюванні.

Податкова політика розглядається не тільки із фіскальної точки зору, заходи якої спрямовані на активізацію ділової активності суб'єктів економіки, а і як інструмент стимулювання економічного зростання. В науковій літературі існує точка зору, відповідно до якої структура оподаткування має більш вагомий вплив на економічне зростання, аніж рівень оподаткування (частка податкових надходжень у ВВП) внаслідок того, що рівень оподаткування відображає вибір соціально-економічної моделі розвитку держави платникам податків відповідної країни [26]. Тож забезпечення оптимальної структури податкових надходжень до бюджету з урахуванням інституційних особливостей є одним із інструментів покращення стану аграрної сфери економіки і її підгалузей.

В процесі розробки податкової політики важливими є такі аспекти, як фіскальні, завдяки яким забезпечується відповідний обсяг доходів держави для виконання покладених на неї функцій; підприємницькі, які спрямовані на формування у суб'єктів господарювання такої величини прибутку, який би створив умови для їх подальшого розвитку; соціальні – створення умов для формування достатніх для домогосподарств обсягів доходів та ін. [27].

Інноваційно-інвестиційна політика, успішна реалізація якої спрямована на досягнення довготривалих, позитивних темпів економічного зростання економіки у цілому, її галузей і суб'єктів господарювання. Вона є важливою складовою економічної політики, будується відповідно до стратегії такої політики. Її структурними ланками є розробка та здійснення єдиної інноваційної політики, кадрове, ресурсне її забезпечення, створення інноваційної інфраструктури, моніторинг інноваційної діяльності та ін.

До важливих напрямків зовнішньо-економічної політики в аграрній сфері економіки належить, з одного боку, захист ринку аграрної продукції, вітчизняного товаровиробника, мінімізація ризиків зовнішнього середовища

стосовно їх діяльності; з другого боку – створення умов для експорту продукції галузі. Водночас, інтеграційні процеси України у світову економіку дозволяють використовувати інноваційні розробки в різних сферах аграрного виробництва: технології, техніка, обладнання, ресурси та ін. Їх використання дозволяє підвищити рівень конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

За існуючих підходів до визначення мікроекономічних чинників, які впливають на економічний механізм, можна виділити такі: форми власності, структуру підприємств, цінності трудового колективу, рівень управління підприємством, підготовленість кадрів, участь робітників у власності й управлінні, якість праці [28]. Слушною є думка А. Ємельянова, що економічні важелі визначають умови і можливості розширеного відтворення в різних галузях [29, 30]. При цьому слід зазначити, що досягнення розширеного відтворення можливе лише за умови цілеспрямованого, раціонального поєднання його складових залежно від економічної ситуації, що склалася. Так, єдиних рецептів щодо складових інструментів економічного механізму регулювання економічної системами немає, це творчий процес, який повинен базуватися на урахуванні реальних умов та поставлених стратегічних та тактичних цілей розвитку об'єкту регулювання.

Проблема співвідношення дії економічних законів в аграрній сфері економіки та процесу їх регулювання при завершенні трансформаційного періоду аграрної економіки, розглядається науковцем В. Цибком із точки зору «регулювання міжгалузевих відносин в АПК, розвитку ринково-конкурентного середовища; захисту внутрішнього ринку; досягнення соціальних стандартів рівня якості життя населення» [31, с. 22, 32]. Науковцем акцентується увага на необхідності синхронності, дотримання системності, комплексності при взаємодії елементів організаційно-економічного механізму державного регулювання аграрної сфери економіки.

Серед загальних функцій економічного механізму виділяють, з одного боку, створення сприятливих економічних умов господарювання для розширеного відтворення суб'єктів господарювання, умов для здорової

ринкової конкуренції; формування організаційно-економічних передумов для виходу вітчизняних підприємств на зовнішній ринок, інтеграції з партнерами ближнього і дальнього зарубіжжя та ін. [33, с. 78]. З другого боку, виходячи із вирішальної ролі впливу споживача на формування попиту на продукцію, роботи, послуги, виділяють підтримку активності споживача у споживанні продукції.

Варто зазначити, що до числа цілей, на виконання яких слід спрямувати формування економічного механізму, включаються цілі встановлення необхідного для розширеного відтворення галузі рівня дохідності, прибутковості. Їх досягнення є можливим з використанням різного інструментарію залежно від поставленої мети.

Серед суб'єктів, які мають суттєвий визначальний вплив на визначення завдань, інструментів економічного механізму, є держава. Саме вона, здійснюючи розробку завдань, цілей на певний період часу, забезпечує їх реалізацію. Реалізація поставлених завдань здійснюється шляхом використання сукупності різноманітних методів, засобів (важелів) економічного, адміністративно-правового характеру, які у сукупності є державним механізмом регулювання економікою. Їх сукупність знаходить своє відображення в економічній політиці країни [34, с. 122–123].

У процесі дослідження було з'ясовано, що особливу роль у визначенні основ економічного механізму належить державному регулюванню та державній підтримці галузі, збалансованому розвитку відповідних ринків агропродовольства, що створить умови їх взаємозв'язку і взаємодії.

Відмітимо, що питання взаємозв'язку і взаємодії держави і ринку була і залишається актуальною і складною. Серед існуючих підходів до розкриття їх взаємозв'язку і взаємовпливу можна визначити такі: ринок розглядається як потужний засіб стимулювання суб'єктів господарювання до здійснення прибуткової, ефективної виробничої діяльності, до активізації і використання його результатів в їх діяльності; як потужний каталізатор щодо розширення та оновлення товарного асортименту виробників продукції відповідно до

мінливого споживчого попиту, до активізації інноваційних розробок, їх дифузії та впровадження у реальну практику [35].

Своєю чергою, держава в системі регулювання економікою також відіграє важливу роль, яка знаходить своє відображення на макрорівні в правовому регулюванні, завдяки якому шляхом формування нормативно-правової бази створюються умови для структурних змін в економіці, формуються сприятливі умови для розвитку підприємництва, партнерства по бізнесу.

Вивчення наукових джерел свідчить, що розробка економічного механізму відбувається відповідно до стратегічної мети розвитку певного суспільства, економіки країни, галузі, підприємства. Тобто визначальним положенням є розвиток. У словнику за редакцією Д. Дмитрієва поняття «розвиток» тлумачать як поступове збільшення, посилення певного якісного або кількісного показника; систему спільних, взаємопов'язаних дій, спрямованих на досягнення певного якісного результату [36, с. 1089]. У словнику С. Кузнецова під розвитком розуміють поступове удосконалення, посилення певного явища, об'єкта [37, с. 1063].

В економічному словнику за редакцією М. Гацалова термін розвиток пояснюють як процес покращання якості життя всього населення. Він включає такі складові: підвищення в процесі взаємопов'язаних процесів економічного зростання якості життя людей – доходів, споживання продовольства, рівнів освіти і медичного обслуговування; створення умов, які сприяють підвищенню самоповаги людей у результаті формування соціальної, політичної, економічної та інституціональної систем, орієнтованих на повагу людської гідності; зміцнення свободи шляхом розширення для людей можливості поліпшити їх забезпечення споживчими товарами та послугами [38].

Узявши до уваги підхід Д. Дмитрієва, під розвитком будемо розуміти систему спільних, взаємопов'язаних дій, спрямованих на досягнення певного якісного результату. Це процес зміни, результатом якого є виникнення якісно

нового стану. У нашому випадку – це якісно новий стан економіки країни, аграрного сектора і галузі скотарства зокрема.

Варто зазначити, що поряд із поняттям «розвиток» науковці розглядають зміст наукової дефініції «сталий розвиток». Звернення до історичних аспектів формулювання поняття «сталий розвиток» дозволяє визначити те, що на кожному з етапів розвитку світової економіки сталий розвиток пов'язувався з різними показниками. Зокрема, у 50–60-ті рр. ХХ ст. – лише з економічним прогресом і підвищенням економічної ефективності. Наступний етап сталого розвитку був пов'язаний з необхідністю справедливого розподілу прибутку і вирішенням проблеми бідності в країнах світу, з вирішенням проблеми соціальної справедливості.

Серед існуючих підходів до розкриття змісту сталого розвитку акцентується увага: на розумній і обґрунтованій діяльності людини, життя якої відбувається в повній злагоді із природою та діяльність якої створює умови для кращого життя собі і наступним поколінням [39]; на економічній, соціальній та екологічній складових, їх взаємозв'язку, що впливають на стан розвитку суспільства і на якість життя його людей [40].

Вищевикладене дає підставити стверджувати, що під сталим розвитком розуміють також такий розвиток країн, регіонів, галузей, коли їх економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання здійснюється в межах, за яких екосистема здатна відновлюватися і підтримувати життєдіяльність теперішніх і майбутніх її поколінь.

Разом із тим, на сучасному етапі розвитку світової економіки і економіки країн світу проблема сталого розвитку пов'язана з розв'язанням екологічної проблеми (деградація довкілля, негативний вплив навколишнього середовища на здоров'я людей тощо) [41, 42]. В Україні в сучасних наукових дослідженнях при дослідженні проблематики сталого розвитку також увага науковців приділяється екологічній складовій [43], зокрема екологічній кризі. Така увага обумовлена існуванням необґрунтованої промислової політики в аспекті розвитку промислових регіонів, їх забруднення, втратою природних ресурсів;

великої частки сировинних видів виробництв; виникненням проблеми екологічної чистоти водних, земельних, повітряних ресурсів; проблеми накопичення відходів виробництва; втратою природного потенціалу сільського господарства. Увага акцентується на шкоді, яку несе аграрний сектор економіки в процесі його функціонування. За даними, приведеними В. Кухар: ««внесок» агропромислового комплексу України в забруднення і деградацію навколишнього середовища доходить до 40 %, в тому числі – земельних ресурсів – понад 50 %» [39]. Така ситуація вимагає зміни агроекологічної політики, спрямування її на опанування моделі сталого розвитку.

Дослідження свідчать, що одним із практичних кроків розвитку моделі сталого розвитку в Україні є прийняття напрямів сталого розвитку, відображених в розробці «Цілі сталого розвитку 2016–2030» [44]. Їх перелік (17 положень), який офіційно затверджений на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН у 2015 р., включає такі положення з питань: визначення напрямів подолання голоду і бідності; створення умов для здорового життя і благополуччя населення; доступу до якісної освіти. До числа положень включено активізацію напрямів досліджень з проблеми доступної і чистої енергії, що є сьогодні дуже актуальним; створення умов для гідної праці та для економічного зростання; скорочення нерівності та ін.

Разом з тим, важлива роль у їх реалізації належить бізнесу в аспекті забезпечення збалансованого виробництва продукції, послуг. Головними принципами збалансованого розвитку є поєднання збереження природи і розвитку суспільства; задоволення основних потреб людини; досягнення рівності й соціальної справедливості; підтримання цілісності екосистеми.

Ми поділяємо думку науковців про те, що збалансований розвиток повинен стати пріоритетним для країн світу і для України зокрема [45, 46]. Сталий розвиток економіки, галузі повинні, крім інших, поєднувати економічну, соціальну та екологічну складові, реалізація функцій яких

створить умови для розвитку, які не виснажуватимуть природні й людські ресурси, забезпечивши можливість тривалого їхнього використання.

Вважаємо за необхідне розглядати в рамках сталого розвитку аграрної економіки проблему підтримки розвитку сільських територій, про що свідчать наукові роботи О. Бородіної, О. Онищенка, І. Прокопи, В. Юрчишина, В. Борщевського, А. Мазур, С. Мазур, М. Маліка та ін. [47, 48, 49, 50]. Проблема є багатоаспектною. Вона розглядається із точки зору розвитку соціальної інфраструктури, стану зайнятості та безробіття, відсутності нових робочих місць на селі, недостатності розвитку підприємницького середовища, зниження рівня життя та доходів сільського населення та ін. Напрямами її вирішення є акцентування уваги на багатофункціональному характері сільських територій, основу якого становлять місцеве підприємництво, диверсифікація сфер економічної діяльності (створення обслуговуючих підприємств, розміщення переробних потужностей та ін.); створення умов для розвитку сектору послуг, сільського зеленого туризму; політика децентралізації управління, результатом якої повинно стати самостійне вирішення проблем розвитку сільських територій територіальними громадами [51, 52].

У процесі дослідження проблеми сталого розвитку було з'ясовано, що досягнення збалансованого розвитку потребує кардинальних змін в управлінні та нових шляхів роботи в економічному, політичному, соціальному житті. На національному і місцевому рівнях потрібні інституції, які можуть залучати уряди, громадське суспільство та приватний сектор до розробки майбутнього розвитку, його планування та спільного прийняття рішень. Елементом їх успішної реалізації є економічний механізм, на який покладається створення сприятливих умов розвитку суспільства, галузей економіки, формування системи взаємодії між суб'єктами господарювання різних форм власності й господарювання, різних ієрархічних рівнів; створення системи стимулів, які спрямовують їх діяльність в єдиному напрямі – досягнення збалансованого розвитку економіки.

Розгляд проблеми сталого розвитку в аспекті розвитку галузі скотарства бачиться у зверненні уваги до питань її кормозабезпечення шляхом зміни структури посівних площ у бік збільшення кормових культур, збільшення площ сінокосів, пасовищ, що відображає екологічний аспект сталого розвитку; технологічного оновлення галузі, результатом якого поряд із зниженням витрат на одиницю виробленої продукції, підвищення її якості, зростання рівня продуктивності робітників галузі, відбуваються процеси зменшення її негативного впливу на оточуюче середовище (сучасні технології очистки приміщень галузі, зберігання, утилізація гною; очистка води; зменшення викидів CO₂ та ін.); збільшення чисельності робочих місць, підвищення рівня життя сільського населення; розвиток сільських територій, що відображає соціальний аспект сталого розвитку, та ін.

Слід відмітити, що формування організаційної основи економічного механізму скотарства передбачає побудову такої системи елементів функціонування галузі, поєднання яких вирішувало б питання досягнення рівня дохідності галузі, який би сприяв розширеному її відтворенню і мотивуванню до виробництва продукції галузі [53]. Графічно їх сукупність і взаємозв'язок представлено на рис. 1.1. Основу державної підтримки скотарства становлять такі принципи: принцип законності; гармонізації інтересів стейкхолдерів галузі; принцип сталого (збалансованого) її розвитку; принцип рівності усіх форм господарювання в підтримці розвитку галузі; принципи цілеспрямованості, комплексності, безперервності, гарантованості, ефективності, відкритості, прозорості та ін.

Дані рис. 1.1. свідчать, що в рамках визначених принципів державного регулювання галузі формується сукупність методів і інструментів такого регулювання. Методи державного впливу на стан розвитку скотарства представлено сукупністю інституційно-правових методів, організаційно-адміністративних, економічних, соціальних, екологічних. Інструменти кожного із цих блоків враховують особливості, важливість розвитку скотарства

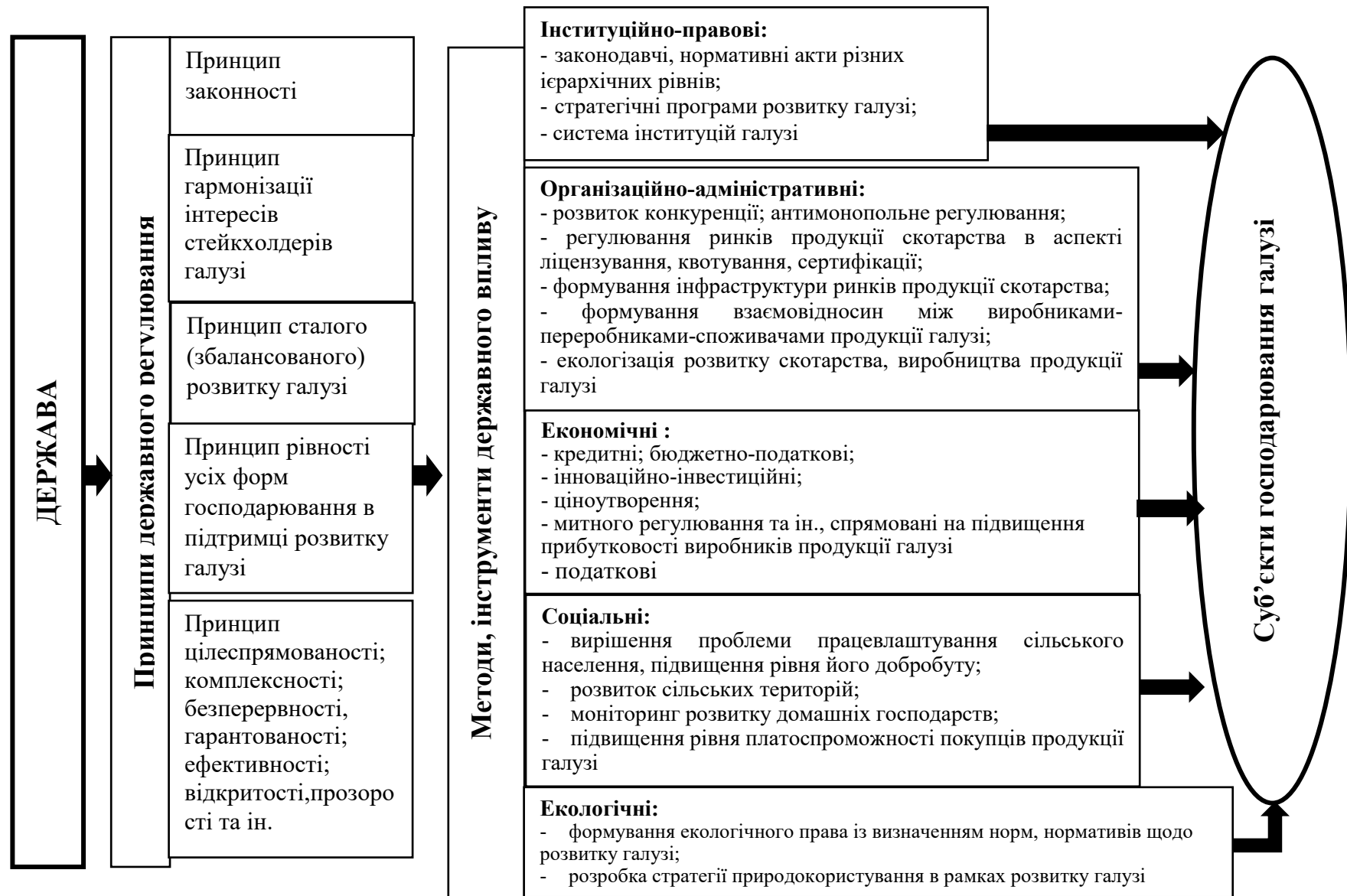

Рис. 1.1. Організаційно-економічний механізм державного впливу на розвиток скотарства
Джерело: розроблено автором.

Складовими інституційно-правових методів державного впливу на стан розвитку скотарства є законодавчі, нормативні акти різних ієрархічних рівнів; стратегічні програми розвитку галузі (на Всеукраїнському молочному форумі 2020 акцентовано увагу на розробці Національної програми розвитку молочного скотарства та переробної галузі на 2021–2030 рр.; Мінекономіки презентувало Проект Концепції Державної цільової програми розвитку галузі скотарства до 2030 р.); формування системи інституцій галузі, від ефективності роботи яких залежать результати діяльності скотарства.

Організаційно-адміністративні методи державного впливу включають питання щодо розвитку конкуренції, антимонопольного регулювання; регулювання ринків продукції скотарства в аспекті ліцензування, квотування, сертифікації продукції галузі; формування інфраструктури ринків продукції галузі; формування системи взаємовідносин в ланцюгу виробник – переробник – споживач продукції; питання екологізації розвитку скотарства в аспекті виробництва екологічної продукції галузі.

Блок економічних методів державного впливу представлений складовими кредитного, бюджетно-податкового регулювання, спрямованого на формування системи державної підтримки галузі; складовими, які активізують інноваційно-інвестиційні процеси в скотарстві; розглядом механізму ціноутворення; митного регулювання імпорту (експорту) продукції галузі, спрямованих на формування сприятливих умов розвитку галузі.

Блок соціальних складових розглядається із точки зору формування умов сталого розвитку сільського господарства і галузі скотарства зокрема. При розгляді його складових, акцентується увага на проблемі працевлаштування сільського населення, вирішенню якої сприятиме розвиток скотарства шляхом створення додаткових робочих місць на селі; проблемі розвитку сільських територій із точки зору розвитку підприємницьких структур, успішний розвиток яких буде джерелом поповнення бюджетів громад; моніторингу стану розвитку домашніх господарств, результати якого

формують інформацію щодо оцінки їх стану та удосконалення інструментів державного регулювання галузі.

Разом із тим, не менш важливим, є звернення уваги на підвищення рівня платоспроможності населення. Галузь скотарства забезпечує людину високобілковими продуктами харчування, які є важливими в харчуванні людини. Недостатній рівень їх споживання підвищує рівень захворюваності людини. Тож одним із шляхів збільшення споживання молока та молокопродуктів, яловичини (телятини) з розрахунку на душу населення в Україні є підвищення платоспроможності населення шляхом врегулювання величини мінімальної заробітної плати, пенсії, зменшення витрат домогосподарств на комунальні платежі; реалізації державних, регіональних програм для дітей, населення похилого віку; створення умов для доступності споживання населенням продуктів харчування галузі та ін.

Блок екологічних методів регулювання розглядається як один із визначальних у процесі розробки і реалізації стратегії природокористування, впровадження системи екологічного менеджменту в галузі. До останніх законодавчих розробок в цій сфері належить Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року). Сукупна їх дія спрямовується на створення умов для ефективного розвитку галузі.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що під економічним механізмом ефективного розвитку скотарства розуміємо сукупність методів, інструментів впливу держави та інших інституцій на формування сприятливого середовища, в якому працює галузь, з метою цілеспрямованого створення умов до прояву драйверів на досягнення (перетворення (алгоритм) дії певних інструментів впливу держави та інших інституцій на досягнення визначених параметрів) та синергетичного ефекту до ефективного розвитку.

Визначальними цілями економічного механізму ефективного розвитку галузі скотарства на даному етапі є вирішення продовольчої проблеми в

контексті забезпечення населення країни продуктами харчування галузі (молоком і молочними продуктами), яловичиною (телятиною); ведення виробництва галузі в контексті її сталого розвитку; з використанням інноваційних розробок щодо технологічного, технічного її забезпечення; гнучке пристосування до мінливих умов зовнішнього (за межами країни) і внутрішнього (в країні) середовища, що мінімізує та нейтралізує ризики в процесі діяльності суб'єктів господарювання галузі; створення зацікавленості у їх діяльності щодо розширення галузі і збільшення обсягів виробництва її продукції на даному етапі її функціонування та розвитку.

Суб'єктом, що має визначальний вплив на формування і вдосконалення економічного механізму галузі, є держава. Використовуючи різноманітні економічні та адміністративно-правові методи, засоби (важелі), вона формує державний механізм регулювання і підтримки галузі, що відображається в її аграрній політиці.

Інститути галузі, формуючи середовище для її функціонування і розвитку впливають на результати її діяльності і тенденції. Формування системи взаємовідносин між ними, їх паритетність є визначальним положенням щодо зацікавленості суб'єктів господарювання галузі в подальшому її ефективному розвитку.

1.2.Складові інституційного середовища функціонування економічного механізму

Будь-яка господарська підсистема становить сформовану суспільством певну сукупність правил, які визначають налаштування роботи всього господарського механізму, порядок дій економічних агентів. Розглядаючи інститути як важливий елемент такої системи, під ними розуміють як сукупність формальних і неформальних правил і механізмів примусу до їх дотримання, так і сукупність інших суб'єктів. До правил і механізмів примусу належать інструменти і моделі, відповідно до яких здійснюється прийняття

рішень на різних рівнях управління економікою. Поява інститутів зумовлена тим, що у людей існує потреба в них, потреба в наборі функцій, які реалізує конкретна економічна система.

Серед існуючих підходів до розкриття сутності терміну «інститути», можна відзначити підхід А. Тарушкина. На думку науковця, сутнісними характеристиками цієї категорії виступають юридичні норми і порядок установлення зв'язків між ними. Саме це надає можливість впорядкувати відносини між суб'єктами права, надати їм сталого характеру [54].

Інтерес із точки зору визначення сутності терміну інституту має його тлумачення в словниках. В толковому словнику за редакцією Д. Дмитрієва, під інститутом розуміють вищий навчальний заклад, в якому навчаються студенти; установу, в якій займаються науковими дослідженнями; традицію, яка є важливою складовою суспільства, особливо тому, що вона існує довгий період часу [36]. Іншими науковцями це трактування категорії «інститут» доповнюється сукупністю норм права в певній області суспільних відносин, та/або інших формах суспільного устрою [37].

А у Великому тлумачному словнику сучасної української мови інститут визначають як організовану систему соціальних ролей, яка є постійним і значущим елементом суспільства та зосереджується на основних потребах і функціях людини [55].

Під інститутом розуміють також сукупність формальних (зафіксованих у праві), неформальних (зафіксованих у звичаєвому праві) і спонтанно вибраних рамок, які структурують взаємодію індивідів в економічній, політичній і соціальній сферах [38]. Інституційні чинники тлумачать як чинники, які пов'язані з управлінням, регулюванням окремих сфер, областей, економічних, суспільних відносин. До них належать науково-технічні, соціальні, фінансові, інвестиційні заходи та заходи з поліпшення управління, перетворення інститутів (правил, норм), управління цими сферами [38].

На наш погляд, саме останнє визначення змісту поняття «інститути», більшою мірою віддзеркалює сутність і особливості їх дії, надає можливість

формувати механізми, завдяки яким можливими є їх вивчення, оновлення та зміни.

Історичні аспекти формування та розвитку категорії «інститути» надає можливість стверджувати, що інституціональна теорія виникла на межі XIX–XX ст. Як науковий напрям інституціоналізм сформувався в кінці XIX ст. Представники інституціональної теорії вбачали необхідність самого господарства в більш різносторонньому правовому регулюванні економічного середовища, упорядкуванні і внутрішніх інститутів, і спеціалізованих інститутів правового регулювання. Отже, можна вважати, що інституціоналізм – продукт розвитку господарської системи, яка усвідомила необхідність внутрішньої саморегуляції, у т.ч. і на основі норм правового регулювання.

Значний внесок у розвиток теорії інституціоналізму зробили Т. Веблен, Дж. Коммонс і У. Мітчелл. Т. Веблен розглядав економіку з погляду її еволюційного розвитку. В процесі дослідження науковець робить висновок про те, що еволюція може бути передбачуваною та дотримуватися певного шляху. Автор відстоює думку, відповідно до якої еволюційна економіка являє собою процес культурного зростання, вона визначається економічними інтересами та послідовними діями економічних інститутів [56, с. 393].

Розгляд питань сутності і процесу утворення інститутів знайшли відображення у праці Т. Веблена «Теорія праздного класу: економічне дослідження про інститути», в якій науковець звернув увагу на різницю між класами суспільства. Досліджуючи класові відмінності, Т. Веблен зазначає, що в суспільстві чітко дотримуються класових відмінностей. Наприклад, ручна праця, промислове виробництво, щоденна праця з отримання коштів для існування є заняттям лише для нижчого класу.

Разом із тим, на думку науковця, все, що визнано основними і вирішальними ознаками класу діяльності або соціального класу на одному етапі, не матиме тієї ж відносної важливості на наступному етапі розвитку. Відбувається процес послідовної культурної еволюції. Кожний з наступних її

етапів приводить до появи інститутів, зокрема інституту приватної власності [57]. Науковець розглядає інститути як особливі методи життя і людських відносин. Зміна інститутів сприяє подальшому відбору людей, які наділені відповідним темпераментом, та їх адаптації до зміни середовища за допомогою утворення нових інститутів.

Слід заважити, що розвиток інститутів Т. Веблен пов'язує із розвитком суспільства. На його думку, інститути являють собою поширені звички стосовно конкретних відносин та функцій людини і суспільства. Тому схему життя, яка становить сукупність інститутів, що діють у цей момент або на певному етапі розвитку суспільства, із психологічного погляду можна охарактеризувати як превалюючу теорію життя.

Сучасний стан розвитку суспільства з наявними інститутами (звички, мислення, точки зору, розумові установки) формує інститути завтрашнього дня. Саме еволюція суспільства як процес адаптації з боку індивідів, які перебувають під впливом обставин, перебудовує звички мислення людей згідно з вимогами ситуації, яка змінюється, формує відповідні інститути [56]. У своїх працях Т. Веблен заклав теоретичні й методологічні основи інституціональної теорії, зокрема вчення про інститути, запропонував метод соціального аналізу мотивації економічних суб'єктів.

Значний внесок у подальший розвиток інституційної теорії мав учений Дж. Коммонс, який здійснив аналіз правових основ еволюції економічної системи, а також сформував основи теорії трансакцій. Як відзначає М. Рузерфорд, звертаючись до категорії «інститути», Дж. Коммонс вважав їх основою правову і юридичну природу. Значну увагу він приділяв розгляду інституту сім'ї, держави, корпорації. Розвиваючи ідею Т. Веблена щодо еволюції інститутів, ввів поняття соціальної селекції [58].

Водночас, У. Мітчелл розглядає розвиток людського суспільства не як розвиток окремих індивідуумів, а як удосконалення колективних зв'язків між людьми, яке проявляється через еволюцію інститутів. Особливу увагу

науковець приділяв державним інститутам, на які покладалося удосконалення господарського механізму.

Варто зазначити, що У. Мітчелл повністю підтримував ідею інституціоналістів про необхідність держави в регулюванні економіки, довівши це з використанням емпіричних даних. Таке регулювання, на його погляд, повинно бути представлено макроекономічним плануванням, спрямованим на подолання диспропорцій у сфері народного господарства; контролюванням питань, пов'язаних із розмежуванням державної і приватної сфери діяльності. Окремо в дослідженнях У. Мітчелла стоять питання грошового обігу. Він вважав, що гроші мають значний вплив на господарське життя і поведінку людей. Аналізуючи сферу грошового обігу, довів існування економічних циклів, які розглядав як прояв внутрішньої нестабільності ринкової економіки.

Досліджуючи нерівноважні стани в господарських системах країн світу, У. Мітчелл висунув ідею щодо посилення соціального контролю над економікою. Науковець запропонував створити систему державного страхування від безробіття, що було відображено в його наукових роботах [59].

Узагальнюючи думки засновників теорії інституціоналізму, приходимо висновку про те, що держава повинна мати постійний вплив на норми і правила поведінки суб'єктів економічної діяльності, впливати на еволюцію або відбір інститутів, які відповідають умовам розвитку суспільства й економіки.

Розвиток інституціонально-соціологічного напрямку досліджень знайшов відображення у рамках інституціональної теорії, представником якого є Ф. Перу. Відповідно до поглядів науковця, зростання в економіці відбувається нерівномірно по всій економіці, в окремих точках – полюсах росту. Починаючись у полюсі росту, економічне зростання поширюється по всій економіці завдяки ефекту захоплення, наслідком чого є поява «зони розвитку» [60]. Зазначимо, на необхідності використання саме цього підходу

в розробці інструментів економічного механізму підтримки розвитку скотарства України акцентують свою увагу ряд науковців і практиків. Вони відстоюють цю позицію стосовно доцільності підтримки ефективних суб'єктів господарювання, які можуть дати поштовх для активного розвитку галузі.

Важливість впливу діяльності держави на господарські процеси розглянуто в роботах Ф. Перу через розробку і реалізацію відповідної державної політики. На думку науковця, держава є найбільш ефективним центром прийняття рішень, а безпосередньо державна політика повинна розроблятися таким чином, щоб забезпечити погоджений розвиток полюсів росту в інтересах забезпечення максимальних темпів росту, потрібного співвідношення між галузями, регіонами, інтересами різних соціально-економічних груп. При цьому саме державне регулювання має бути спрямоване не на макроекономічне стимулювання, а на створення і підтримку «полюсів росту» та розширення зони їх впливу.

Розвиток наступного етапу інституціональної теорії характеризується орієнтацією поглядів на розвиток великого бізнесу (корпорацій). Саме із ним представники інституціональної теорії пов'язували розвиток науково-технічного прогресу. Інститут держави, з погляду теоретиків інституціоналізму, насамперед Дж.К. Гелбрейта, мав суттєві зміни. У працях Дж.К. Гелбрейта знайшли відображення дві системи: планова і ринкова. На думку Дж.К. Гелбрейта, різниця між цими системами полягає в силі економічної влади: влади над цінами, витратами, споживачами, економічним середовищем. І така влада є більшою у великих корпорацій. Водночас, саме велика корпорація має можливість об'єднати досягнення НТП і капіталу, що створює умови для підвищення ефективності результатів її діяльності [61].

Очевидно, що з розвитком великих корпорацій влада переходить до групи людей, яка має контроль над корпоративною власністю. Саме її Дж.К. Гелбрейт назвав техноструктурою і включив до її складу вчених, інженерів, техніків, спеціалістів, управлінців, адміністраторів. Перехід до техноструктури призвів до зміни мети діяльності корпорації – від максимізації

прибутку до захисту свого становища в організації і розширення власної влади.

Варто зазначити, що вплив інституту держави на стан розвитку економіки, на процеси, які відбуваються в ній, Дж.К. Гелбрейт пов'язував із вирішенням проблеми співвідношення між плановою і ринковою економікою. До числа інструментів державного регулювання він відносив регулювання цін, встановлення і дотримання мінімального рівня доходу населення, використання прогресивного оподаткування та ін. Вирішення протиріч між плановою і ринковою економіками Дж.К. Гелбрейт вбачав в розвитку запропонованої ним загальної теорії реформ [61].

Розглядаючи подальший розвиток інституціональної теорії, відмітимо появу нових аспектів у її розвитку, які знайшли відображення в роботах Р. Коуза (1991 р.) і Д. Норта (1993 р.) – лауреатів Нобелівської премії. Основою нової інституціональної теорії є, по-перше, те, що соціальні інститути (ставлення до життя, роботи, влади) мають значення і, по-друге, їх можна проаналізувати з використанням інструментів економічної теорії. Основну увагу в цій теорії приділено трансакційним витратам, правам власності, контрактним і агентським відносинам.

Вивчення теорії права власності і теорії трансакційних витрат належить Р. Коузу. У роботах він довів, що будь-яка форма соціальної організації (ринок, фірма, держава) вимагає чималих витрат для свого створення і підтримки діяльності. Звідси випливає, що різні соціальні інститути можуть суттєво відрізнятися за рівнем і структурою витрат. Найбільш ефективними, на думку науковців, стають інститути, які мають нижчі витрати. Відбір найдешевших способів економічної діяльності є мистецтвом економічної політики [62].

За З. Коузом, трансакційні витрати (витрати, які виникають під час здійснення угод) – це витрати, які відображають інтереси економічних агентів, діяльність яких сприяє зниженню невизначеності у їх взаємодії та оптимізує використання ресурсів.

Слід зазначити, що теорія прав власності розглядає широкий спектр власності і контрактних відносин, на основі яких здійснюється обмін. Поряд із приватною дослідник аналізує колективну, державну, акціонерну власність, здійснює їх порівняльну характеристику з погляду ефективності в укладанні угод на ринку.

Відмітимо, що розглядаючи інститут права власності, науковець робить акцент на специфікації прав власності (закріплення за кожною правомочністю свого виключного власника), що надає інституту власності більшої гнучкості й ефективності при укладанні угод на ринку. Наприклад, право використання і право розпорядження допомагають індивідам ефективніше використовувати ресурси. Водночас це підвищує трансакційні витрати (витрати, які супроводжують дії економічних агентів незалежно від місця їх взаємодії). Одним з напрямів впливу на величину трансакційних витрат є економічна політика, яка через використання з боку держави юридичних правил, процедур і адміністративних структур може вплинути на їх величину.

Результатом досліджень ученого із цієї проблематики стала теорема Р. Коуза, яка пояснює значення трансакційних витрат і прав власності для інституціональної структури та функціонування економіки. Вона віддзеркалила тісний зв'язок між правами власності і трансакційними витратами: якщо права власності чітко визначені і трансакційні витрати дорівнюють нулю, то розміщення ресурсів (структура виробництва) буде залишатися незмінним та ефективним незалежно від зміни в розподілі прав власності.

Концепцію інститутів і інституціональної динаміки, яка спирається на поняття прав власності, трансакційних витрат, контрактних відносин і групових інтересів, відображено у роботах Д. Норта. За Д. Норт, інститути, будучи правилами гри, задають систему стимулів (позитивних, від'ємних) і спрямовують діяльність людей у певному напрямі. Вони надають людським взаємовідносинам визначеної структури. У такий спосіб вони, з одного боку, зменшують невизначеність і роблять соціальне середовище більш

передбачуваним, з другого – виконують свою головну функцію щодо економії трансакційних витрат [63]. У складі інститутів Д. Норт виділяє такі їх складники: неформальні обмеження (традиції, звичаї, інші соціальні умовності); формальні правила (конституція, закони, адміністративні акти); механізми примусу, які забезпечують дотримання правил – суди, поліція та ін.).

Ми поділяємо думку Д. Норта щодо швидкості зміни інститутів, які, за його словами, можуть бути швидкими і уповільненими. Вони можуть стати результатом змін кожної із складових частин: формальної, неформальної та механізму примусу до виконання правил і обмежень. Якщо формальні правила змінюються швидко, шляхом прийняття політичних і юридичних рішень, то неформальні обмеження, які відображені у звичаях, традиціях, кодексі поведінки, є менш сприятливими до змін. Щоб їх змінити потрібен певний проміжок часу – часовий лаг.

Варто звернути увагу на висновок Д. Норта про те, чому різні країни мають різний рівень розвитку економіки. Це, на його думку, пояснюється різницею між інститутами та організаціями та їх взаємодією, яка визначає напрям інституціональних змін. За умов обрання ефективних інститутів інституціональні зміни позитивно впливатимуть на стан розвитку економіки країни і суспільства.

Відповідно до вищевикладеного, у нашому дослідженні нас більшою мірою цікавлять такі дві складові частини: формальні правила (обмеження) і механізм примусу до їх виконання. До формальних обмежень Д. Норт включає політичні (і юридичні), економічні правила і контракти. Взаємовідносини між складовими формальних правил визначаються інтересами (політичними, економічними) і витратами, потрібними для реалізації кожного з блоків. За Д. Нортом, ієрархія цих правил – від конституції і законів (законодавчих актів) та звичайного права до законодавчих постанов, розпоряджень, а в кінцевому підсумку – до індивідуальних контрактів. Все це складає загальні й конкретні обмеження [63].

Ступінь взаємозв'язку між елементами формальних правил описується Д. Нортом так: «Джерелом правил є суспільство; далі вони спускаються на рівень прав власності і потім – на рівень індивідуальних контрактів» [63, с. 74]. Контракти, відображаючи структуру стимулів і антистимулів, які виходять із прав власності і відображаються в механізмі їх забезпечення, формують набір альтернатив, які існують для суб'єктів господарювання. Самі ж форми організації, які вони створюють при укладанні контрактів, впливають із прав власності. Формальні правила повною мірою відображають систему правил, взаємовідносин між різними суб'єктами. Водночас відокремлено вони не можуть бути основою ефективного розвитку економіки, а лише у взаємодії з двома іншими основними складовими частинами інститутів – неформальними правилами і механізмом примусу.

Обґрунтовуючи важливість формування інституційного поля в процесі становлення і розвитку економічної системи тієї чи іншої країни, науковець наводить порівняльний приклад таких структур у країнах з розвинутою економікою і країнах, які розвиваються. Зокрема, у країнах першої групи існуюча інституціональна система породжує високі витрати на здійснення трансакцій; слабо забезпечені права власності ведуть до використання технологій із невисокою питомою вагою основного капіталу і зменшують кількість укладання довгострокових угод. Компанії, як правило, мають невеликі розміри, а великі компанії часто керовані державою.

Характеризуючи особливості формування інституційного поля в країнах другої групи, науковець акцентує увагу на тому, що робота інститутів в ній будується таким чином, що величина трансакційних витрат при вирішенні завдань в економіках першого типу буде нижчою. Тобто в країнах, які розвиваються, недостатньо розвинутими є формальна структура і механізми підтримки такої структури, що потрібно для існування збалансованих ринків і ефективних галузей. Як правило, в економіках таких країн існують неформальні сектори, які представляють так звану тіньову економіку. А такий елемент економіки вимагає високих витрат, тому що недостатньо захищені

права власності сковує процес персоніфікованого обміну. В таких країнах інституціональна система, яка визначає базисну структуру виробництва, сприяє збереженню низького рівня розвитку.

Вплив організацій і суб'єктів економічної діяльності на формування інституціонального середовища також є суттєвим. Вони вносять значні зміни у їх формування. Зокрема, компанія, вибираючи певні обмеження або змінюючи їх, може впливати на структуру управління в рамках існуючих інституціональних обмежень (компанія може спиратися на навчання персоналу та інвестиції в різні види навиків і знань, з одного боку, та вкладення ресурсів у зміну інституціональних обмежень – з другого).

Отже, інститути відіграють важливу роль у функціонуванні і розвитку суспільства. Вони є фундаментальними чинниками функціонування економічних систем у довгостроковій перспективі. Конкретні інституціональні обмеження формують той простір, у межах якого діють організації, дозволяють побачити взаємодію між прийнятими правилами гри і поведінкою суб'єктів.

На інститути покладається виконання різних функцій: організація взаємовідносин між людьми, виконання ролі обмежувальної рамки їх поведінки; відіграють роль інструментів, що надають структурі спонукальних мотивів людській взаємодії в політиці, соціальній сфері, економіці. Вони є своєрідним продуктом, який задовольняє потреби суспільства в правилах, елементах поведінки та ін., виступаючи продуктом людської діяльності. Їх формування відбувається відповідно до розвитку суспільства в часі.

Серед проблем формування інституційного середовища виникає проблема його взаємозв'язку із економічним механізмом. Система взаємовідносин між суб'єктами господарювання, яка утворена в процесі взаємодії інституційного і економічного механізмів і відображена в інституційно-економічному механізмі є рушійною силою для подальшого розвитку і функціонування економічної системи [64].

Серед причин неконкурентоспроможної економіки є недосконала інституціональна система, що потребує розробки елементів інституційного середовища, які б поряд із дією інструментів регулювання економічного механізму сприяли вирішенню проблеми поліпшення стану економіки, підвищення її продуктивності.

Необхідно зазначити, що проблемою формування і розвитку інститутів є проблема передавального механізму. В працях класиків її розгляд знайшов своє відображення у визначенні впливу кількості грошей, що знаходиться в обігу на зміну цін на товари. Пізніше дослідження проводилися із точки зору впливу грошової маси на зміну величини ВВП. Саме І. Фішеру належить розширення меж і математичне обґрунтування впливу грошової маси не тільки на ціни на товари, а і на номінальний ВВП.

Вивчення проблеми трансмісійного (передвального) механізму в економіці знайшло своє відображення в роботах науковців, зокрема в роботах Дж. М. Кейнса, який під ним розумів систему змінних, вплив яких відбувається на економічну активність через пропозицію грошей [65]. У сучасних наукових виданнях розгляд передавального механізму здійснюється через дослідження інструментів економічної політики і їх вплив на отримані результати із врахуванням особливостей її формування і розвитку.

Серед існуючих підходів до розробки і реалізації економічної політики, виділяють підхід, пов'язаний із проблемою координації господарських відносин, обміну, угод, ефективності цих відносин, масштабу участі в цій координації уряду із суспільним капіталом, яким він розпоряджається для створення колективних благ, тим самим виступаючи важливим суб'єктом координації. Саме система регулюючих інститутів повинна забезпечити ефективне вирішення існуючих у суспільстві проблем, забезпечити його розвиток.

Слушною є думка науковців щодо розуміння того, як проводити реформу певної економічної структури або системи в цілому, як планувати і здійснювати економічну політику, на якому теоретичному фундаменті її

будувати, які цілі встановити і які інструменти щодо їх досягнення обрати, є складним процесом. При їх вирішенні потрібно брати до уваги історичний досвід країни, характерні особливості її розвитку; врахувати досвід попереднього періоду розвитку економічної системи, адже методи регулювання, які існували раніше, через докорінні відмінності історичної ситуації, відмінності в розвитку світової економіки, її вплив на стан розвитку країни тощо можуть не вирішити поставлених питань; використовувати досвід розвитку економічної системи інших країн світу [66].

Вищевикладене дає підстави для ствердження, що потрібні нові підходи й інструменти, які б віддзеркалювали сучасний стан розвитку суспільства і світової економіки, необхідне реформування наявних інститутів. Щодо економічної політики зазначимо, що із часом вона стає більш деталізованою і диверсифікованою. Вона будується відповідно до поставлених перед економікою і суспільством завдань, передбачає прийняття рішень і здійснення конкретних дій, обрання інструментів їх досягнення і необхідних ресурсів, визначення та вибір траєкторії розвитку.

У процесі дослідження було з'ясовано, що існують різні підходи до формування економічної політики. За Кейнсом, уряд має два важелі впливу на рівень виробництва, зайнятості і цін – це фіскальна та кредитно-грошова політика. І перший, і другий вид економічної політики мають визначальний вплив на характер господарського розвитку країни. Безумовно, у реальному житті при реалізації цих видів економічної політики уряд може використати сукупність інших заходів, які спроможні задати якісні параметри і сприятимуть довгостроковим змінам. Це, зокрема: приватизація, структурна політика, політика розподілу доходів, політика в галузі зайнятості і ринку праці, соціального захисту та ін.

Модель економічної політики Дж. Хікса – Є. Хансена базується на встановленні рівноваги між кривою попиту і пропозиції, точка перетину яких визначає рівновагу значення ставки відсотка r та рівня національного доходу Y залежно від умов, які склалися на товарному і грошовому ринках в закритій

економіці. Метою моделі є інтеграція реального і грошового секторів економіки. Корисність такої політики – при уповільненому економічному зростанні і вичерпній економічній активності, коли негативні тенденції підігриваються спекуляціями на фондовому ринку. Їх зменшують змінюючи спрямованість інвестиційного потоку. Економічна політика Манделла-Флемінга акцентує увагу на зміні цін, обсягу виробництва й обмінного курсу в короткостроковому інтервалі часу. Вона побудована на основі припущення щодо рівноваги на ринку товарів, грошей та валюти і розглядає економічну політику при плаваючому та фіксованому курсі грошової маси.

Серед існуючих підходів до формування економічної політики, виділяється підхід Дж. Тінберга [67]. Учений довів, що ступінь ефективності економічної політики визначається відповідністю цілей і інструментів. Це положення дуже важливе з погляду обґрунтування й обрання інструментів економічної політики. Мету державної політики, за думкою науковця, формують за допомогою таких параметрів, як рівень інфляції, рівень зайнятості та ін. Визначення цілей економічної політики надає можливість визначити інструменти для їх досягнення.

Визначаючи інструменти регулювання, науковець розглядає фіскальну і монетарну політику. За Дж. Тінбергом їх відносять до кількісних інструментів. До якісних інструментів регулювання належать: дерегулювання економіки, приватизація, зовнішньоекономічна лібералізація. По суті вони є інституційними чинниками розвитку економіки і здійснення державної політики.

Розвиток інформаційної економіки, трансакційного сектора, виникнення різних деформацій у структурі споживання, мотивацій, переваг також призводить до змін в інституціональній структурі економіки країн світу, змін їхньої структурної політики. На них накладаються особливості функціонування і розвитку кожної з країн світу. Зокрема, якщо мова іде про економіку України, то в процесі перетворень, які відбуваються протягом останніх 30 років, відбулися інституціональні зміни в інституті власності, які

знайшли своє відображення в процесі приватизації, в появі груп зацікавлених осіб в процесі формування акціонерного капіталу компаній; в інституті законодавчого процесу; у процесах відтворення людського капіталу; у формуванні і реалізації інституту економічної політики та ін.

Співвідношення державної і приватної власності, державного і приватного секторів в економіці, має вплив на структурні реформи в економіці, на ступінь розвитку і підготовленості господарської інфраструктури, яка забезпечує проведення структурних перетворень. Основу цих перетворень становлять процеси приватизації, лібералізації і дерегулювання, які є складовими частинами політики, що націлена на посилення конкуренції на ринку товарів і послуг.

Серед чинників, що впливають на зміст перетворень є державна власність, яка забезпечує інфраструктурні послуги (поштові, залізничні, телекомунікації, електроенергія, авіалінії та інше), має значне розповсюдження. І за своєю суттю використання можливостей державного сектора стає основою проведення трансформаційних змін в економіці, розробці і реалізації структурних реформ, які націлені на підвищення ефективності приватних ринків та держави.

Необхідно зазначити, що поняття трансформаційних змін в економіці ширше порівняно з поняттям структурних реформ. Тут ідеться не тільки про зміну (трансформацію) моделі поведінки суб'єктів господарювання, а й про зміни базисних основ господарської системи – її технологічних, відтворювальних пропорцій, структури національного багатства, соціально-економічних, правових, політичних інститутів і таке інше. Під структурною реформою, на думку Г. Хорна, необхідно розуміти інституціональні зміни, які змінюють індивідуальні установки, що сприяють економічному зростанню [68]. Вона, як правило, спрямована на короткостроковий період.

Своєю чергою, економіка знань, основними елементами якої є освіта, інноваційна інфраструктура, економічні стимули та правовий режим і інноваційні системи, створює можливості для формування стійких темпів

економічного розвитку країни. Реалізація її положень в економіці України слугує активізації процесів відтворення, нагромадження і примноження людського капіталу країни [69].

Здійснюючи трансформаційні перетворення, потрібно розглядати методологію їх проведення в інституціональному контексті, з розробкою спеціального режиму макроекономічного управління. Розробку і реалізацію структурних реформ узгоджують з макроекономічною політикою країни, відповідно до визначених нею макроекономічних індикаторів.

Дослідження свідчать, що інститути формуються еволюційно. Із часом, в процесі їх розвитку, ними набувається новий зміст і нова якість, які відповідають вимогам розвитку суспільства, галузі. Формуючи інституціональне середовище, вони формують умови економічних відносин, які у свою чергу, здатні змінювати інститути, удосконалюючи їх [70]. Тому, під час формування системи управління структурними змінами в економіці важливо не пристосовуватися до існуючих структур, а адаптуватися до соціальних цілей модифікації структур у бажаному напрямку.

Щодо аграрного виробництва, то недосконалість інститутів галузі є однією із причин дисбалансів та посилення невизначеності і ризиків у її розвитку [71]. Їх проявом є проблеми у забезпеченні функціонування інтеграційних структур при виробництві аграрної продукції, її зберіганні, переробки, збуту; у розвитку процесів кооперації; слабкість функціонування малого та середнього бізнесу на селі, зокрема фермерських господарств; недостатня їх фінансова підтримка та ін.

Вирішення проблеми бачиться в удосконаленні інституційного забезпечення інтеграційного розвитку аграрного виробництва шляхом розвитку інституту ринку і підприємництва; розвитку ринкової інфраструктури, удосконалення окремих елементів діяльності інституту держави, зокрема її інструментів вплив на стан розвитку аграрного виробництва [72].

Інституційне середовище галузі скотарства формують інституції, які за покладеними функціями та функціями які виконуються, можна віднести до спільних стосовно економіки і агропромислового виробництва, завдяки яким відбувається процес формування і удосконалення інституційного середовища на внутрішньому і зовнішньому ринках, і специфічних – щодо галузі скотарства [73, 74].

Дослідження свідчать, що інституційні чинники галузі доцільно розглядати із точки зору формування її інституційно-економічного механізму, в якому інституційна складова знаходить відображення в розгляді єдиної цілісності елементів інституційного середовища та їх тісному взаємозв'язку і результативності, економічна складова – у сукупності економічних інструментів, спрямованих на реалізацію мети, завдання тощо.

Сукупність інституцій в галузі скотарства представлено на рис. 1.2. Визначальними інститутами такого впливу є ринок і держава. Ринок, із притаманними йому рівнем розвитку конкуренції, активним інформаційним середовищем, зокрема щодо нових технологій, обладнання, процесами інтеграції, спрямовує дії суб'єктів господарювання галузі в певному напрямку.

Разом із тим, на державу покладається формування формальних правил взаємозв'язку між суб'єктами господарювання різних рівнів, розробка регуляторних актів, прийняття засобів примусу. Не менш важливим інститутом скотарства є аграрний ринок. За словами В. Мамчур, він є: «структурованою і консолідованою, глобальною інституційною системою, структурованим і врегульованим середовищем взаємодії економічних агентів» [64, с. 41], в той же час, виступаючи його елементом, ринок розглядається як важливий елемент інституційного середовища галузі скотарства який формується під впливом таких інституційних чинників як ціни і ціноутворення на продукцію галузі, інфраструктура галузі, формуванням пропозиції продукції галузі та ін. Важливими його елементами є аграрні біржі, оптові ринки, обслуговуючі кооперативи, а також виставки та ярмарки аграрної продукції [75].

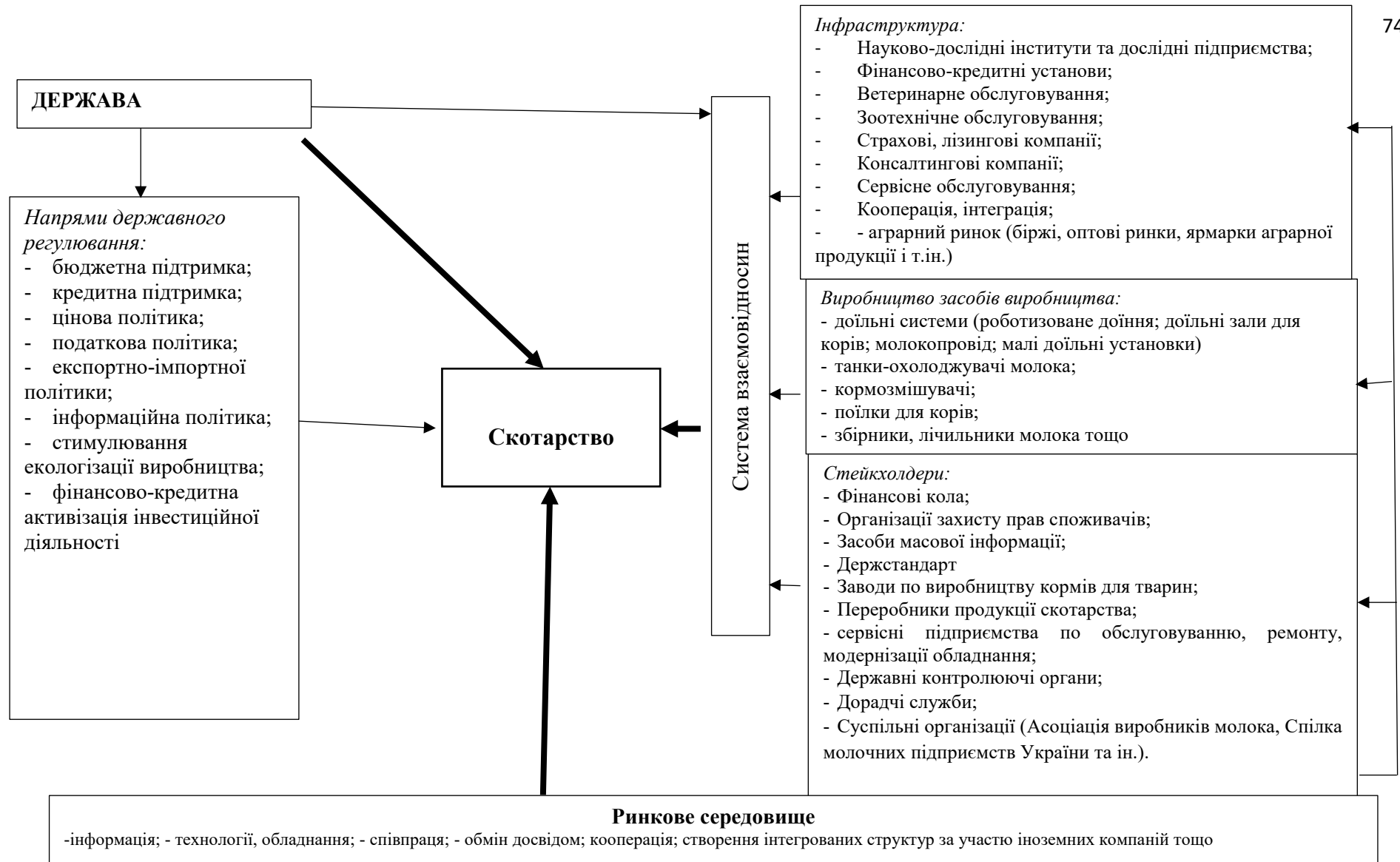

Рис. 1.2. Схема впливу інституцій на стан розвитку галузі скотарства

Джерело: розроблено автором.

На функціонування цих суб'єктів покладається виконання інформаційної, зокрема стосовно цін на продукцію галузі на внутрішньому, зовнішньому ринках, мотиваційної, розподільчої та інших функцій.

Взаємодія інституцій скотарства в процесі формування інституційного середовища галузі знаходить своє відображення у розробці її інституційно-економічного механізму, який охоплює адміністративний, ринковий і організаційний елементи формування відносин в скотарстві. Нормативно-правова база, діяльність органів державної влади на різних рівнях управління становить собою зміст адміністративного елементу інституційного середовища скотарства; співвідношення попиту і пропозиції на продукцію галузі, діяльність виробників продукції галузі, переробників, споживачів, інфраструктура – зміст ринкового елементу інституційного середовища галузі; форми взаємовідносин між суб'єктами господарювання скотарства – зміст організаційного елементу інституційного середовища галузі [76].

Вплив інститутів інфраструктури галузі на стан розвитку галузі скотарства реалізується шляхом її (галузі) взаємовідносин із ними. Інфраструктура галузі скотарства представлена науково-дослідними інститутами, які формують наукову базу і надають консультаційну підтримку у розвитку скотарства; компаніями із зоотехнічного, ветеринарного обслуговування; фінансово-кредитними установами, консалтинговими компаніями та ін. Метою їх діяльності є надання інформації щодо існуючих нововведень в галузі, допомоги в обранні і реалізації проектів, у просуванні продукції, обранні каналів її реалізації та ін. Важливим елементом інституційного середовища галузі виступає також кооперація в системі взаємовідносин її суб'єктів господарювання.

Інституції сфери виробництва засобів виробництва в галузі представлені компаніями, які забезпечують її технічну і технологічну складові, а саме: доїльні системи різних типів і розмірів, які використовуються суб'єктами господарювання. Зокрема: роботизоване доїння – система автоматичного доїння з використанням робота-дояра який виконує всі вимоги до процесу

доїння, підвищує його якість, здійснює аналіз молока в реальному часі і запис після кожного доїння; доїльні зали для корів «Карусель», «Ялинка», «Паралель»; молокопроводи; малі доїльні установки «Молочний візок», «Доїльний блок»; танки-охолоджувачі; збірники, лічильники молока; поїлки для худоби; кормозмішувачі та ін. Ознайомлення із ними, купівля і використання їх в процесі виробництва продукції галузі також покладається на даний блок. Певне занепокоєння викликає те, що зарубіжні зразки технічної і технологічної складових скотарства домінують, внаслідок чого постає питання про стимулювання суб'єктів господарювання галузі до купівлі технічних засобів у вітчизняних товаровиробників.

Неврегульованими залишаються питання державної реєстрації кормових добавок і ветеринарних препаратів. Розробки сучасного ветеринарного обладнання, технічних засобів для обстеження тварин, догляду за ними, препаратів для їх лікування, дезінфекції та ін. в переважній мірі належать зарубіжним компаніям. В той час як цікаві розробки вітчизняних науково-дослідних інститутів залишаються незатребуваними.

Стейкхолдери галузі виступають важливим елементом інституційної структури галузі скотарства, які представлені сукупністю підприємств, організацій, об'єднань, які залучені до процесу виробництва, переробки продукції. У сфері кредитування до таких установ належать банки, кредитні спілки, страхові компанії, інвестиційні компанії, дія яких спрямована на надання фінансових коштів для функціонування і розвитку галузі.

У сфері виробництва продукції галузі скотарства до числа стейкхолдерів належать племінні підприємства, які поставляють племінну худобу як молочну, так і м'ясну. До суб'єктів племінної справи в Україні належать Інститут тваринництва степових районів імені М.Ф. Іванова «Асканія-Нова»; Племінний завод української чорно-рябої молочної та південної м'ясної худоби ДП «Дослідне господарство «Асканійське» Асканійської державної сільськогосподарської дослідної станції Інституту зрошуваного землеробства НААН України; племінний репродуктор сіро-української м'ясної худоби

ДП «Дослідне господарство «Маркеєво» Інституту тваринництва степових районів імені М.Ф. Іванова «Асканія-Нова» та ін.

Досліджуючи сукупність складових, які увійшли до блоку стейкхолдерів, відмітемо, що виробництво комбікормів представлене підприємством з виробництва і постачання повнораціонних комбікормів та концентратів «Агротехніка» (м. Луцьк), виробництво дріжджів для тварин і птиці – ПрАТ «Компанія Ензим» (м. Львів), виробництво білково-вітамінних добавок – ТОВ «Тандем-2002» (м. Полтава) та ін.

Переробники продукції скотарства представлені численними організаційними структурами, які у нинішніх умовах відчувають нестачу сировини, що змушує їх нарощувати обсяги імпорту молочної та м'ясної сировини. У сфері м'ясопереробної промисловості працюють ПрАТ «Івано-Франківським м'ясокомбінат» (м. Івано-Франківськ), ТОВ «Агробіз-12» (м. Бахмач Чернігівської області), ТОВ «Харківський м'ясокомбінат» (м. Харків); Харківський молочний комбінат, який із 2019 р. належить ТОВ «Агросвіт» та ін.

До сервісних підприємств належить ТОВ «Агро-промсервіс», яке здійснює продаж, монтаж, сервісний супровід, а також ремонт та обслуговування технологічного обладнання молочних ферм і установок (м. Немирів Вінницька область), приватне підприємство «Віта-Агро», яке є офіційним дилером шведської компанії «Де-Лаваль» в Україні та ін.

Відмітимо, що цікавими розробками, спрямованими на підвищення ефективності скотарства, є розробки Інституту тваринництва УААН України (м. Харків), зокрема розробка технологічних карт виробництва молока на основі різних систем утримання; технологічні вимоги до автоматизованих систем машинного доїння при інтенсивні технології виробництва молока; комп'ютеризована система обліку та менеджменту в молочному скотарстві та ін.; у м'ясному скотарстві – розробка інтенсивних енергозберігаючих технологій виробництва яловичини, орієнтованих на виробництво екологічно чистої, високоякісної, недорогої яловичини в різних зонах України; модельні

ферми з виробництва яловичини та ін.; в напрямку механізації технологічних процесів у тваринництві цікавими є технологічні рішення при виробництві тваринницької продукції з отриманням альтернативних джерел енергії; підготовки стоків для утилізації із подальшим отриманням органічних добрив, поновлювальних джерел енергії тощо. На базі Інституту тваринництва створено і функціонує науково-методичний і консультаційний центр України з питань тваринництва. В рамках діяльності центру надаються консультації з питань біотехнології репродукції сільськогосподарських тварин, механізації виробничих процесів у тваринництві; технологічних та селекційних досягнень при вирощуванні бичків, овець, кіз; технологічних рішень у виробництві яловичини та молочного скотарства; генетики сільськогосподарських тварин та птиці, технологій трансплантації ембріонів великої рогатої худоби та ін. [77].

Формування інфраструктури інформаційно-консультативних послуг в сільському господарстві є важливою складовою підвищення ефективності аграрної сфери і скотарства зокрема. Елементом такої інфраструктури є дорадчі служби. Надання сільському населенню, підприємствам дорадчих послуг з економічних питань, питань у сфері обліку, права, податків; впровадження технологій, певних досягнень науки, здійснюється в Україні відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність». До завдань, які покладаються на дорадчу службу, належать покращення умов життя сільського населення та розвитку сільських територій через набуття сучасних знань у сфері аграрного виробництва. На службу покладається освітня діяльність; поширення і впровадження сучасних досягнень у сфері аграрного управління, виробництва аграрної продукції та ін.

В Україні функціонує «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України». Дана Асоціація приймає участь в міжнародних проектах і програмах Світового банку, ФАО, ЄС, працює із дорадчими службами інших країн світу. Професійним об'єднанням галузі є Асоціація виробників молока як неприбуткове професійне об'єднання виробників

молока, діяльність якого спрямована на обмін досвідом між підприємствами стосовно вирішення проблем у функціонуванні галузі, залучення кращих світових рішень у веденні галузі. Діяльність цього об'єднання дозволяє ставити і вирішувати проблеми розвитку галузі на державному рівні. Воно має підтримку і партнерство із боку ряду міжнародних організацій і фондів, зокрема таких як FAO. В рамках діяльності об'єднання працюють аналітичний, консультаційний центри, щорічно проводиться Міжнародний молочний конгрес [78]. Метою діяльності Співки молочних підприємств України, як професійного об'єднання, також є підтримка розвитку молочного скотарства, надання їй сталого напрямку [79].

Аналізуючи сукупність інституцій, що формують інституційне середовище скотарства, вкажемо, що до державних органів, з яким взаємодіє галузь, і які мають свій вплив на її діяльність, належать: Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів та ін. [80].

Разом з тим, важливою є роль інституцій, з діяльністю яких пов'язується її бюджетна підтримка (субсидії, дотації, компенсації; гарантії по залученню інвестиційних кредитів; лізинг на обладнання для виробництва продукції галузі); кредитна підтримка, спрямована на підтримку виробництва продукції галузі (компенсації частки ставки кредиту на купівлю обладнання, молодняка молочної і м'ясної порід тощо; реалізація цінової політики, спрямованої на підвищення доходності товаровиробників галузі; податкової політики, спрямованої на забезпечення ефективного використання сільськогосподарських угідь суб'єктами господарювання галузі, підвищення якості землі з використанням системи санкцій і пільг; інноваційно-інвестиційної політики, спрямованої на стимулювання інвестиційних та інноваційних процесів в галузі, наслідком яких повинно стати підвищення якості продукції галузі, збільшення обсягів її виробництва.

Важливими є інституції, діяльність яких пов'язується із підтримкою соціального розвитку села через створені територіальні громади з метою

створення умов для підвищення рівня добробуту селян, активізації підприємницької їх активності, підвищення добробуту та ін.; інформаційною підтримкою у сфері виробництва продукції, технологій, обладнання, кормів; цін на ринку та ін.

Варто зазначити, що кожний із блоків елементів інституційного середовища, що формується в галузі скотарства, є важливим із точки зору формування її стратегії, обрання інструментів її регулювання і подальшої спрямованості. Визначальна роль на сучасному етапі функціонування галузі належить тим, які формують систему мотивації до збільшення поголів'я худоби і обсягів виробництва продукції галузі на рівні суб'єктів господарювання галузі. Основу для їх розгляду і вирішення становлять проблеми продуктивності худоби галузі; якості молока; обрання породи худоби із відповідною орієнтацією на виробництво молока, м'яса чи м'ясо-молочної породи; подовження терміну продуктивного використання худоби та ін. Їх вирішення створить сталі умови для відродження і розвитку скотарства країни.

У процесі дослідження було з'ясовано, що до проблем формування інституціонального середовища агропродовольчої системи і галузі скотарства зокрема, належать проблеми формування як формальних (законодавчі, нормативні акти), так і неформальних норм (прийняті в суспільстві, неписані правила формування взаємовідносин). Особлива роль у формуванні формальних норм належить державним інститутам, на які покладається завдання трансформації економічного механізму і його елементів відповідно до обраної політики.

Доведено, що держава як інститут повинна мати постійний вплив на норми і правила поведінки суб'єктів економічної діяльності, впливати на еволюцію або відбір інститутів, що відповідають умовам розвитку суспільства, економіки, галузі. Разом з тим, вагома роль у формуванні інституційного середовища скотарства належить формуванню інфраструктури галузі, системи взаємовідносин із сферою виробництва засобів виробництва

галузі, урахуванню інтересів стейкхолдерів. Визначальними інструментами впливу держави на стан розвитку економіки, її галузей, і суб'єктів господарювання повинні бути ціни, податки, міжгалузева координація та ін.

1.3. Особливості та напрями трансформації економічного механізму регулювання розвитку скотарства в Україні

Світовий розвиток скотарства у світі характеризується орієнтацією на збільшення обсягів виробництва продукції галузі. В країнах світу стан розвитку галузі є різним, оскільки формується під впливом сукупності чинників, зокрема: релігії, коли існують заборони щодо утримання від споживання окремих видів м'яса; стану розвитку економіки країни (домінування продуктивної худоби в розвинутих країнах та її використання як тяглової худоби в країнах, які розвиваються); природно-кліматичних умов (наприклад, м'ясне скотарство, як правило, розміщене достатньо рівномірно у помірному та частково жаркому поясах; молочне – переважно в розвинених країнах Європи та Північної Америки, приміських зонах усіх держав. У таких країнах, як Австралія, Нова Зеландія характерним є цілорічний випас худоби на пасовищах; у Фінляндії, Нідерландах, Данії – пасовищне утримання зі стійловим утриманням худоби у зимовий період); економічної політики і ступеня зацікавленості держави в розвитку цієї галузі.

Аналізуючи сучасні тенденції у розвитку світового ринку молока (додаток Б), відмітимо, що у 2020 р. його зростання становило 1,6 % від рівня 2019 р. і досягло 862 млрд тон. Порівняно із 2015 р. обсяги виробництва молока у світі збільшилися на 7,8 %. Високими темпи зростання обсягів виробництва молока були в Бразилії, Пакистані, В'єтнамі, Індії, Нігерії, які становили більше 10,0 %. За прогнозними даними очікується і подальше збільшення обсягів його виробництва – до 997 млрд у 2029 р. [81].

Слід зазначити, що найбільшими експортерами молока у світі є Нова Зеландія, ЕС та США. Споживання молока на внутрішньому ринку цих країн

стабільне, отже, при зростанні обсягів його виробництва в цих країнах, збільшуються їх експортні можливості. Найбільшим імпортером молока є Китай, виробництво молока в якому збільшилося у 2019 р. порівняно із 2015 р. на 5,5 %. Аналітики ринку молока вважають, що в наступні 10 років високими будуть темпи зростання виробництва молока в Індії і Пакистані.

Водночас виробництво молока в ЕС зростає невисокими темпами, вони є нижчими, ніж середні темпи зростання у світі. Внутрішнє споживання молока в Новій Зеландії є невеликим, тому нарощення обсягів виробництва молока в країні потенційно збільшує його експорт. Зазначимо, що найбільш емким ринком збуту молока і молочних продуктів є Африка.

Відмітимо збільшення виробництва яловичини і телятини у світі протягом 2015–2019 рр., про що свідчить встановлена зростаюча динаміка виробництва яловичини і телятини у світі (додаток В), яке становило 3,0 %. Найбільшими темпи зростання були в Китаї, склавши 8,0 %, В Аргентині – 10,6 %, в Канаді – 9,1 %. Поряд із цим в країнах ЕС–28 обсяги виробництва яловичини майже не змінилися, а в Ірані, в Чилі, Філіппінах спостерігається зменшення обсягів виробництва яловичини і телятини в 2019 р. порівняно із 2015 р. більше ніж на 5,0 % [81]. Для порівняння в Україні воно дорівнювало 1,4 %, хоча в абсолютному виразі обсяги виробництва яловичини і телятини в Україні були невеликими. В 2019 р. вони склали лише 289,4 тис. т.

OECD у статистичному звіті за 2019 р. оприлюднила величини як виробництва, так і споживання яловичини (телятини) в країнах світу і у світі. Їх аналіз свідчить про те, що в Японії, В'єтнамі, Єгипті, Туреччині, Кореї, Індонезії, Ірані, Чилі, Казахстані, Філіппінах, в Ізраїлі обсяги споживання яловичини та телятини суттєво перевищують виробництво в них. Особливо великою різниця була в Ізраїлі – в 4,05 рази. В цих країнах спостерігається зростання імпорту яловичини та телятини. Водночас, існують країни, які при сталому споживанні збільшують обсяг експорту яловичини та телятини [81].

Зазначимо, що очікується зростання світового виробництва яловичини, особливо в країнах-виробниках: Аргентина, Бразилія, США. В Аргентині і

Бразилії обсяги споживання яловичини і телятини в 2019 р. були суттєво нижчими порівняно із виробництвом. При збереженні рівня споживання в цих країнах, їх експортні можливості будуть зростати. В розвинутих країнах світу до 2019 р. очікується зростання виробництва на 4 %. В країнах, які розвиваються, також прогнозується зростання виробництва яловичини. В короткостроковій перспективі пропозиція яловичини в Австралії буде обмеженою внаслідок посухи, яка має місце протягом останніх років. Очікується поступове відновлення виробництва, проте воно може зайняти декілька років.

Визначаючи місце України в процесі виробництва світового обсягу продукції скотарства, відзначимо, що внаслідок зростання світового ринку галузі, Україна може посилити позиції на світовому ринку продукції скотарства, орієнтуючись на збільшення поголів'я худоби галузі і обсягів його виробництва.

Серед чинників, що впливають на інтеграційні процеси України у світовий ринок молока і яловичини, є, по-перше, необхідність гармонізації існуючого законодавчого і нормативного забезпечення галузі до міжнародних норм, оптимізації молочних виробничих систем, здоров'я тварин, їх генетичного складу [82], по-друге, вирішення проблеми щодо тенденції до зменшення поголів'я худоби і обсягів виробництва продукції галузі, що вимагає розробки сукупності заходів, спрямованих на збільшення поголів'я галузі і обсягів виробництва її продукції. Тому актуальним питанням в подальшому функціонуванні галузі є створення умов для відтворення, розвитку галузі, який би супроводжувався нарощуванням поголів'я високопродуктивних порід м'ясної та молочної продуктивності і обсягів виробництва якісної та безпечної продукції та її інтеграції до світового ринку молока та яловичини (телятини).

Аналіз проблеми гармонізації вітчизняних нормативних актів з питань якості виробництва продукції скотарства до міжнародних, європейських стандартів свідчить про важливість її розгляду. Взагалі, в аграрній сфері

економіки проблема розглядається, насамперед, відповідно до членства України до СОТ. При її розгляді увага акцентується на створенні умов забезпечення і гарантування якості виробництва аграрної продукції на всіх етапах технологічного ланцюга; дотриманні норм санітарного, ветеринарного контролю та ін. Відповідність стандартам ISO (International Organization for Standardization) створює для виробників умови для експорту їх продукції та підвищення конкурентоспроможності.

Слід відмітити добровільне впровадження суб'єктами господарювання галузі процесу сертифікації виробництва продукції галузі, відповідності її виробництва прийнятим вимогам у відповідно до прийнятим і гармонізованим в Україні державним стандартам у діючому ланцюзі доданої вартості із впровадженням системи контролю та безпечністю продукції галузі. На сучасному етапі вирішення питань гармонізації законодавчої і нормативної бази скотарства знайшло своє відображення в гармонізації до вітчизняних окремих із вимог стандартів ISO 9000 (стандарт управління якістю) і 14000 (стандарт управління безпекою навколишнього середовища [83], зокрема шляхом введення в дію таких стандартів ДСТУ: ДСТУ ISO 9001:2015(ISO 9001:2015, IDT) [84]. Системи управління якістю. Вимоги»; ДСТУ 3662:2018 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови»; ДСТУ ISO 14001:2015. Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування» [85] та ін.

У процесі дослідження було з'ясовано, що в існуючій нормативній базі щодо виробництва продукції скотарства в Україні гармонізовано питання її виробництва на кожному із етапів технологічного ланцюга із нормуванням технологічних та інших показників виробництва, що є основою для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції галузі.

Питання якості продукції в аспекті гармонізації нормативних актів скотарства до міжнародних угод, врегульовані Національним стандартом України ДСТУ 3662:2018 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови». Стандартом визначено Вимоги до молока, яке здається на переробні

підприємства із визначенням показників його якості: молоко екстра, першого і другого гатунку. Визначено сукупність вимог, яким повинно відповідати утримання, вирощування сільськогосподарських тварин, зокрема телят при виробництві продукції галузі [86]. Ці питання є актуальними до розгляду з ряду причин. Однією із них є те, що неможливо отримати високоякісну продукцію із низькоякісної сировини і експортувати її [87, с. 102]. Тому, на думку аналітиків світового ринку, Україні потрібно якнайшвидше перейти до великотоварного виробництва молока.

Формування ланцюгів поставок молока і молочної продукції, м'яса і м'ясопродукції із високою доданою вартістю розглядається як одна із важливих складових, яка повинна бути прийнята до уваги при розгляді проблеми формування економічного механізму ефективного розвитку галузі. Розуміючи, що успішність розвитку галузі залежить від постачальників товарів, послуг, від покупців продукції, від інвестицій в галузь, рівня кваліфікації працівників, від результатів розвитку сфери науки, від системи консультаційних послуг та ін., формування ланцюгів із доданою вартістю в галузі, під якою розуміють «різницю між вартістю вироблених товарів і вартістю матеріалів і сировини, що використані для їх виробництва» [88], є одним із важливих елементів до її успішного розвитку [89].

Отже, формування ланцюга із високою доданою вартістю в скотарстві повинне розглядатися як процес структурних перетворень в галузі, основу якого становить перехід від традиційного ведення галузі до ведення галузі із використанням сучасних технологій, підходів в організації виробництва, в системі управління та ін. Важливим у його формуванні є орієнтація розвитку галузі на підвищення сталості виробництва продукції, економічна, соціальна, екологічна спрямованість її розвитку [90, 91]. Важлива увага в ньому приділяється узгодженості взаємовідносин між галузями, сферами діяльності, які беруть безпосередню участь в процесі виробництва її продукції (виробництво основних засобів, обладнання, корма, зооветеринарні засоби та

ін.) із подальшою доставкою на переробні підприємства, а готову продукцію – до споживача.

Інтенсифікація скотарства залишається стратегічним напрямком розвитку галузі. Ці питання були актуальними протягом значного періоду часу і залишаються такими на сучасному етапі розвитку галузі, про що свідчить значна кількість публікації науковців по цій проблематиці. У їхніх публікаціях поряд з вивченням теоретичних і практичних засад [92, 93, 94], підвищену увагу приділено також її методичним аспектам [95, 96, 97]. Проблематика розглядається і стосовно скотарства.

Актуальність розгляду проблеми на сучасному етапі розвитку аграрної сфери економіки поглиблюється внаслідок ряду причин, зокрема щодо визначення ступеня впливу зростаючих питомих витрат на величину їх окупності при реалізації продукції. Часто проблема розглядається із точки зору існуючих особливостей розвитку рослинництва із акцентом на необхідність поліпшення продуктивності і економічної родючості землі завдяки додатковим вкладенням в процесі інтенсифікації [98, 99].

Розгляд проблеми інтенсифікації здійснюється науковцями не тільки із акцентом уваги на величині авансованого капіталу а і відповідно до результату виробництва в процесі інтенсифікації. Науковці визначають той факт, що для кожного етапу розвитку галузі характерною є своя межа обсягу вкладень. Перевищення її рівня не буде сприяти підвищенню кінцевих результатів діяльності підприємства (галузі), вони будуть зменшуватися. Тому завданням є визначення такої межі додаткових вкладень у виробництво, досягнення якої б забезпечувало випереджальне збільшення обсягів виробництва продукції галузі і створювало б умови для підвищення ефективності використання ресурсів [100, 101].

У процесі розвитку інтенсифікації галузі скотарства, науковці звертають увагу на особливості інтенсифікації м'ясного і молочного скотарства. Зокрема в роботах П. Шаран досліджено особливості інтенсифікації саме в галузі м'ясного скотарства, акцентуючи увагу на біологічних, виробничо-технічних

та економічних взаємозв'язках в галузі. Метою інтенсифікації в галузі м'ясного скотарства, на думку науковця, є збільшення обсягів виробництва яловичини (телятини), підвищення м'ясного виходу тварини при забої шляхом використання наявного ресурсного потенціалу галузі. При створенні умов для підвищення рівня інтенсивності виробництва продукції в м'ясному скотарстві, науковцем акцентується увага на проблемі забезпечення тварин галузі високоякісними кормами, без вирішення якої втрачається доцільність введення у виробництво інших чинників інтенсифікації; на доцільності збільшення періоду утримання тварин ВРХ на культурних пасовищах, підвищенні урожайності останніх, зокрема, внаслідок використання органічних добрив.

Доведено важливе значення технології утримання тварин галузі м'ясного скотарства, як чинника інтенсифікації, що через формування мікроклімату в приміщенні, спосіб утримання худоби, організацію годівлі, видалення гною, має свій вплив на величину капіталовкладень в галузь і рівень окупності таких витрат. Підвищення інтенсивності в м'ясному скотарстві є можливим завдяки економії витрат з використання регулювання весняних отелень в галузі (його розгляд здійснюється із позиції ресурсозбереження і побудови приміщень для худоби полегшеного типу), використання оптимальних варіантів схрещення корів із бугаями спеціалізованих порід м'ясного напрямку дозволяє отриманому першому поколінню худоби збільшити масу тварин і забійний їх вихід; використання при організації процесу виробництва продукції галузі відповідних для розвитку худоби біологічних процесів, раціональних форм організації виробництва, зокрема дослідження впливу рівня спеціалізації, концентрації виробництва та ін. на показники ефективності галузі [102].

Спрямованість технологічної інтенсифікації галузі вбачається науковцями у створенні умов для підвищення ступеня використання біологічного потенціалу тварин, що знаходить своє відображення у величині середньодобового приросту ВРХ, у терміні часу вирощування і відгодівлі

худоби, зменшенні падежу тварин і їх захворюваності. Важливе значення в ній належить виробничій дисципліні, чинникам, що впливають на рівень продуктивності праці, зокрема, рівень кваліфікації працівників галузі, величина їх заробітної плати і її залежність від результатів виробництва та ін.

Водночас, Л. Тимченко вважає, що рівень інтенсивності м'ясного скотарства залежить від ступеня напруженості вирощування худоби і швидкості її обігу. Збільшення виходу м'яса ВРХ можна досягти не тільки підвищенням середньодобового приросту худоби, а і прискоренням обороту одного стійломісця завдяки використанню потенційної енергії росту тварини і скорочення часу утримання худоби до забою, тобто шляхом використання і регулювання фізіологічних закономірностей у вирощуванні і розвитку ВРХ [103].

Результати аналізу наукових робіт проблеми інтенсифікації в галузі молочного скотарства дозволяють констатувати, що послідовна інтенсифікація галузі спрямована як на збільшення обсягів виробництва молока, так і на подальше підвищення ефективності його виробництва [104, 105]. Дослідженням встановлено, що чинниками інтенсифікації є повна механізація і автоматизація процесів виробництва, дотримання технологічних вимог, розробка ефективної систем оплати праці в галузі, перехід на ресурсозберігаючі технології та ін. При цьому не менш важлива увага при підвищенні рівня інтенсивності виробництва продукції галузі молочного скотарства повинна приділятися обранню районованих порід худоби галузі відповідно до напрямку діяльності підприємства, рівня його спеціалізації, концентрації виробництва.

У процесі дослідження було з'ясовано, що вплив додаткових витрат або взагалі витрат, як показника рівня інтенсивності виробництва продукції галузі, на показники ефективності функціонування і розвитку галузі, сприяє зростанню продуктивності корів, але не є чинником, який прямо впливає на окупність витрат. При цьому вчені майже не звертають уваги на можливість дії закону спадної віддачі в галузі, на чому ми акцентуємо увагу в наступних

розділах нашого дослідження. Тож в процесі дослідження впливу рівня інтенсивності галузі скотарства на показники її ефективності із позиції дії закону спадної віддачі, акцентуємо свою увагу на пошуку і обґрунтуванні інструментів державної підтримки, які дозволяють послабити дію цього закону в процесі виробництва продукції галузі і продовжити позитивний вплив інтенсифікації виробництва на показники ефективності.

Концентрація і спеціалізація виробництва є важливими чинниками у підвищенні показників ефективності. Їх вплив на кінцеві показники діяльності підприємства (галузі) є суттєвим, про що свідчать результати досліджень ряду науковців [106, 107, 108, 109]. Між тим ці питання на регіональному рівні залишаються вивченими недостатньо. У плановій економіці ці питання дослідженими були всебічно, водночас зміна умов господарювання товаровиробників галузі зумовила необхідність перегляду науковообґрунтованих параметрів цих процесів з тим, щоб вплив інструментів економічного регулювання виробництва продукції скотарства забезпечив найвищу дієвість. Вважаємо, що їх вирішення створить умови для формування умов максимально можливого виходу валової і товарної продукції з одиниці земельної площі, а отже задовольнить потреби населення у продуктах харчування.

Вивчення досвіду країн світу з питання виробництва продукції скотарства дозволяє зробити висновок, що основними виробниками молока і м'яса в них, зокрема яловичини (телятини), виступають великі ферми. Більш ніж 92,0 % товарної продукції сільського господарства США виробляють 38,0 % ферм, решта продукції виробляється невеликими фермами [110]. У Канаді також спостерігається процес укрупнення молочно-товарних ферм при зменшенні їх кількості [111]. Аналогічними є процеси і в інших країнах світу, зокрема в Голландії кількість фермерських господарств скоротилася на 3 тис. од. [112]. Тобто для країн світу у розвитку галузі молочного скотарства притаманним є процес підвищення рівня концентрації і поглиблення рівня спеціалізації виробництва.

Разом з тим, за думкою Л. Мельника і П. Макаренка просте збільшення масштабів виробництва за рахунок підвищення рівня концентрації і спеціалізації виробництва навряд чи забезпечить підвищення рівня економічного ефекту. На думку науковців, підвищення рівня економічного ефекту є можливим у випадку появи нової, вищої якості [113], із чим ми також погоджуємося.

Серед чинників, що визначають особливості розвитку скотарства в Україні, є співвідношення продукції скотарства в сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення, яке суттєво змінилося протягом 1990–2019 рр. Якщо у 1990 р. в сільськогосподарських підприємствах вироблялося 76,0 % від загальної кількості виробленого молока, то в 2019 р. вона зменшилася до 27,4 %.

Необхідно зазначити, що погляди науковців на проблем у виробництві продукції скотарства в дрібних чи великотоварних підприємствах неоднозначні [114]. Ряд науковців вважають, що в господарствах населення відбувається ефективніше використання земельних, трудових та матеріальних ресурсів порівняно із їх використанням в сільськогосподарських підприємствах. Тому в них величина прибутку з розрахунку на одиницю земельної площі могла бути вищою [115, 116].

Протилежною до цієї позиції є позиція В. Горкавого. Науковець вважає, що подальший розвиток скотарства в господарствах населення не може вважатися стратегічним напрямом розвитку галузі. Стратегією її розвитку є в сільськогосподарських підприємствах [117, с. 42]. Науковцем було встановлено, що господарства населення, не дивлячись на можливість виробництва більшої кількості продукції з розрахунку на 1 га земельної площі, мають нижчі показники виходу сільськогосподарської продукції з розрахунку на одного працівника і на одиницю капіталу.

Поділяємо думку О. Комарницької, яка вважає, що технології, які використовуються господарствами населення у виробництві продукції скотарства, переважно базуються на ручній праці і не можуть розглядатися як

господарські структури, які спроможні забезпечити сталий розвиток галузі на перспективу [118]. Господарства населення збільшили обсяги виробництва продукції скотарства лише тому, що вони, на відміну від великотоварних підприємств, є більш гнучкими і адаптованими до зміни зовнішнього середовища [119, 120].

На нашу думку, господарства населення слід розглядати як компенсуючий фактор щодо зменшення поголів'я корів і обсягів виробництва продукції скотарства в сільськогосподарських підприємствах. Потрібним є перехід до великотоварного виробництва. За даними експертів Асоціації виробників молока України саме завдяки бізнес-орієнтованим молочним фермам, які виробляють молоко з використанням інноваційних технологій, які забезпечили вкладення коштів на одне стійломісце, що дорівнює 6–10 тис. дол., темпи зменшення виробництва молока в Україні є невеликими. Адже такі ферми, незважаючи на стрімке скорочення поголів'я худоби, продовжують функціонувати і виробляти продукцію галузі.

Разом із тим, виходячи із ситуації, яка склалася, виробництво продукції галузі в господарствах населення потрібно підтримувати, виходячи із сучасного стану розвитку скотарства. Нажаль сучасна державна підтримка галузі скотарства в переважній мірі зорієнтована на підтримку її розвитку у великотоварних господарствах. Компенсацію за отримання і утримання молодняка ВРХ господарства населення отримували в 2018 і 2019 рр., проте за даними за 2020 р., внаслідок пандемії, ці витрати не були виплачені їм. Залишаються невирішеними проблеми якості молока, яке виробляється в господарствах населення. На державному рівні розроблено ряд заходів, спрямованих на підтримку виробництва продукції скотарства в господарствах населення, сприяння їх трансформації у сімейні фермерські господарства. Потрібно зазначити, що існуючі умови отримання державної підтримки (паспорт великої рогатої худоби і ветеринарні картки до таких паспортів) також сприяють трансформацію господарств населення у сімейні фермерські господарства, що, на наш погляд, буде сприяти активізації цього процесу в

напрямі створення товарних господарств і залучення їх до формування сировинної бази галузі на якісно вищій основі.

Вважаємо за необхідне визначення шляхів удосконалення економічного механізму в скотарстві визначати виходячи із сучасного стану її розвитку, важливістю її розвитку в соціальному, економічному, екологічному аспектах. В рамках цих положень на особливу увагу заслуговує задоволення потреб населення країни у продуктах харчування галузі [121, 122, 123, 124, 125, 126], важлива роль належить забезпеченню рівня доходності для виробників продукції галузі, який би стимулював їх до нарощення обсягів її виробництва, розширеного відтворення, екологізації виробництва.

Зазначимо, що, сприяючи вирішенню ряду соціальних проблем на селі, скотарство сприяє підвищенню зайнятості сільського населення, створенню робочих місць на селі, вирішенню проблеми підвищення рівня доходів сільського населення. В той же час, за даними В. Дієсперова, на селі складно знайти бажаючих працювати доярами [127]. Однак, розвиток НТП змінює умови праці, прикладом чого є роботизація, ставлячи до робітників вищі вимоги щодо рівня їх кваліфікації. Поряд із цим, спостерігаються процеси вивільнення робітників внаслідок автоматизації процесів виробництва продукції галузі: доїння, годування, напоювання та ін. У той же час особливістю галузі є те, що в ній неможливо повністю автоматизувати виробничі процеси. Потрібною є ручна праця. Тож, робочі місця в галузі завжди будуть. Потрібним є підвищення заробітної плати робітникам галузі, розробка механізму зацікавленості працівників галузі у кінцевих її результатах. Вони повинні бути зорієнтовані як на збільшення виробництва продукції галузі, так і на збереження здоров'я худоби і здатності її до продуктивного використання протягом визначеного періоду.

Позитивною є роль скотарства у збереженні і відтворенні ґрунтів, ступінь розораності яких в Україні є високим. Актуальною є проблема внесення органічних добрив в ґрунт, що дозволяє зберегти і підвищити рівень їх родючості. Важлива роль у розвитку скотарства в економіці

сільськогосподарських товаровиробників знаходить своє відображення у виконанні нею стабілізуючої функції щодо розвитку і функціонування підприємств. Так, молоко щоденно здають на молокопереробні підприємства, що дає можливість поновлювати оборотні кошти підприємств, підвищувати їх ліквідність і платоспроможність.

У процесі дослідження було з'ясовано, що на сучасному етапі функціонування і розвитку аграрних підприємств важливим є відповідність економічного механізму тим процесам, які пов'язані із реформуванням майнових і земельних відносин [128]; формуванням на новій основі системи взаємовідносин між виробниками, переробниками, споживачами продукції та ін. Одним із таких моментів є те, що впровадження ринку землі повинно враховувати і розвиток скотарства на рівні суб'єктів господарювання. Ті із них, які займаються скотарством, зокрема відгодівлею ВРХ, повинні мати відповідні угіддя для подальшого утримання худоби. Підтримка розвитку галузі повинна відбуватися і в контекст реформування земельних відносин, тим більш за умов орієнтації розвитку галузі в підприємствах.

Аналіз наукових робіт з цінової проблематики на аграрну продукцію [129, 130, 131] дозволив зробити ряд висновків. По-перше, проблема врегулювання цінової політики на ринку молока внаслідок високої питомої ваги на ньому імпоротної продукції. Результатом неврегульованості цієї проблеми є втрачання власного ринку і розвиток ринку продукції скотарства інших країн. По-друге, однією з причин виникнення та поглиблення економічної кризи в сільському господарстві є проблема формування цін на аграрну продукцію. Науковець П. Саблук зазначає: «ціновий механізм як один із сегментів (складових) загальноекономічного механізму аграрного ринку уособлює сукупність інститутів державно-ринкового регулювання (законодавчих актів і нормативів), заходів підтримки доходів виробників, принципів встановлення закупівельних цін на продукцію, цін підтримки, здійснення товарних і фінансових інтервенцій, формування ринкової інфраструктури» [132, с. 5]. Тобто ціна відіграє важливу роль у регулюванні

розвитку агровиробництва. Але, за його словами: «... цінова ситуація на внутрішньому аграрному ринку несприятлива для розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва, тому що ціни високі для споживачів і занадто низькі для товаровиробників» [132, с. 5].

Сучасний рівень цін на аграрну продукцію є таким, що, з одного боку, вони є високими для середнього пересічного споживача, в той же час, з другого боку, він не сприяє розширеному відтворенню і зміцненню фінансового стану аграрних підприємств, зокрема тих, які виробляють продукцію скотарства. Вирішення проблеми бачиться в підвищенні рівня платоспроможності населення [133], поліпшенні умов залучення ресурсів сільськогосподарськими підприємствами, зокрема у сфері кредитування; розробці і впровадженні цінової, податкової та інших напрямів економічної політики, спрямованих на забезпечення достатнього для підприємств рівня доходності.

По-друге, негативним моментом у розвитку скотарства є недостатній рівень якості сільськогосподарської продукції та продукції переробних підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринку, що спричинило одну з проблем – неконкурентоспроможність продукції, її невідповідність умовам СOT; висока собівартість, затратна модель господарювання, низький платоспроможний попит та ін.

По-третє, загальний спад виробництва є не стільки результатом реформ, які проводяться, скільки наслідком погіршення становища на макрорівні. Тобто причини ситуації, яка склалася, слід шукати переважно за межами сільськогосподарського виробництва.

По-четверте, недостатня допомога держави в регулюванні розвитку АПВ України призвела не тільки до зниження виробничого потенціалу аграрного сектора, а й до деформації міжгалузевих економічних відносин, до соціальної депресії, які набули сталого характеру і ще довго впливатимуть на стан агропромислового виробництва. Тобто головним питанням в удосконаленні функціонуючого економічного механізму в аграрному секторі

економіки на сучасному етапі його розвитку є підвищення рівня доходності і прибутковості виробництва, що є основою для забезпечення економічного зростання підприємств і галузі у цілому.

Питання інновацій як складового елементу економічної політики і їх впливу на результати виробництва, зокрема з погляду забезпечення відтворювального рівня прибутковості виробництва продукції, є надто актуальним для розвитку галузі. Інновації розглядають з різних точок зору [134], зокрема з погляду їх продукування, використання в процесі виробництва, розгляду їх у взаємозв'язку з інтенсифікацією виробництва, і що надто важливо – з позицій набуття конкурентних переваг.

Затвердження механізму підтримки і стимулювання інноваційної діяльності підприємств, визначення джерел надходження фінансової підтримки для стимулювання залучення підприємств до реалізації інноваційних проектів є обов'язковим для розроблення [135]. Як правило, активними суб'єктами у формуванні фінансової основи такої підтримки виступають фінансово-кредитні установи, зокрема комерційні банки, які кредитують виконання інноваційних проектів.

Дослідженням встановлено, що державна підтримка інновацій у скотарства не є систематизовано, а є фрагментарною. Вона включає використання пільгового оподаткування суб'єктів діяльності (безвідсоткове або часткове (до 50 %)); пільгове кредитування, зокрема, пріоритетних інноваційних проектів, які реалізуються за кошти Державного, місцевого бюджетів; часткову компенсація відсоткових ставок, які сплачуються суб'єктами інноваційної діяльності комерційним установам за кредитування інноваційних проектів; майнове страхування реалізації інноваційних проектів; забезпечується підтримка функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури. Тому, для її активізації у скотарстві важливим є впровадження у виробництво інноваційних технологій, ефективне використання ресурсного потенціалу із обов'язковим урахуванням екологічних та соціальних аспектів.

Аналіз наукових досліджень впливу фінансово-кредитний механізму підтримки розвитку скотарства свідчить про провідну його роль у реалізації визначеної для галузі стратегії [136]. Розглядаючи його як сукупність бюджетного, податкового, кредитного механізмів та механізму самофінансування, науковці і практики говорять про необхідність удосконалення системи взаємовідносин інститутів галузі, орієнтованих на надання фінансових послуг: комерційні банки, інститути державної підтримки підприємств аграрної сфери, і скотарства зокрема, інститути спільного інвестування, лізингові, страхові компанії та ін. Вагомим у даному блоці є величина бюджетної підтримки товаровиробників галузі скотарства. Забезпечення їх злагодженої роботи, спрямованої на підтримку і розвиток скотарства дозволить сформувати цілісну структуру, що сприятиме досягненню системного кумулятивного ефекту від фінансових вкладень держави і зацікавлених осіб.

Разом із тим, удосконалення роботи фінансово-кредитної системи стосовно підтримки суб'єктів господарювання галузі є поки що складним питанням, що пов'язано з важким фінансовим станом аграрних підприємств, їх збитковістю; недостатнім фінансовим забезпеченням кредитних вимог банків; високою вартістю кредитних ресурсів, повільним оборотом капіталу та ін. Тобто для кредитора на перший план виходить кредитоспроможність і стійкість майбутнього позичальника, його здатність постійно розвиватися [137, 138].

Елементами, які б створили б єдину структуру підтримки і розвитку галузі скотарства, належить державне замовлення на закупівлю яловичини і продуктів переробки молока [139]. У країнах світу цей інструмент державного регулювання є одним з найбільш застосовуваних під час вирішення питання реалізації Стратегічних програм розвитку економіки в цілому та її галузей [140]. Завдяки створенню сприятливих умов для суб'єктів господарювання різних форм власності вона залучає їх до реалізації економічних, соціальних та інших проектів відповідно до встановлених цілей і пріоритетів [141, с. 88].

Дослідженням встановлено, що факторами, які зумовлюють успіх виконання поставлених завдань, є їх реалізація за рахунок коштів державного, місцевого бюджетів та коштів бізнес-структур; визначення і контроль відповідних державних структур за вказаними в контрактах характеристиками продукції; особлива система ціноутворення на продукцію, яку виробляють за державним замовленням; закладення в основу контрактів соціальних вимог тощо. Вивчення досвіду інших країн світу надає можливість визначити новий підхід, який покладено в основу держзамовлення – Sustainable procurement – державні закупівлі для сталого розвитку. Він має довготривалий термін реалізації, а його основу становлять три блоки: ефективність, екологічність, соціальна корисність закупівлі товарів (робіт, послуг) з погляду суспільства [139, с. 7].

Сукупна дія вказаних вище положень повинна відобразитися в програмі розвитку сільського господарства і АПВ, ставши однією з важливих її складових частин. Її розробку і реалізацію слід спрямувати на вирішення проблеми забезпечення населення країни продуктами харчування галузі вітчизняного виробництва, активізації їх експорту, формування ланцюгів із високою доданою вартістю, на підвищення прибутковості виробників продукції галузі скотарства. Щодо галузі скотарства, розглядається проект Концепції Державної цільової програми розвитку скотарства до 2030 р. В ній визначено заходи державної підтримки, спрямовані на стабілізацію стану галузі і її розвиток. До їх числа належать: відшкодування вартості будівництва нових тваринницьких об'єктів (зокрема тваринницькі ферми і комплекси для утримання ВРХ), підприємства з переробки молока та/або побічних продуктів тваринного походження, у розмірі – до 30 % вартості; державна фінансова підтримка на утримання корів молочного напрямку продуктивності; державна фінансова підтримка, спрямована на відшкодування вартості закуплених племінних (генетичних ресурсів) за закуплені ними вітчизняні або імпорتنі племінні тварини, сперму, ембріони у розмірі до 50 % їх вартості та ін.

Слід відмітити, що за умов дефіциту коштів в державному бюджеті на підтримку скотарства, бюджетні кошти не можуть розглядатися як основне джерело підтримки галузі, тож потрібним є поєднання різних форм і методів державного регулювання, різних джерел надходження фінансових ресурсів з метою активізації інвестиційних процесів в галузі.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що під час розробки складників економічного механізму ефективного розвитку скотарства потрібними є:

- розробка положень аграрної політики у підтримці розвитку скотарства як молочного, так і м'ясного, в яких знайшли б віддзеркалення стратегічні напрямки розвитку галузі, що дало б напрямок у визначенні наступних кроків у стабілізації галузі і обґрунтуванні сукупності інструментів впливу для покращення ситуації в ній;

- урахування особливостей сучасного стану розвитку агропромислового виробництва, в складі якого розглядається розвиток скотарства, відповідності економічного механізму скотарства тим процесам, які пов'язані із реформуванням майнових і земельних відносин; формуванням на новій основі системи взаємовідносин між виробниками, переробниками, споживачами продукції, необхідності виробництва продукції галузі в підприємствах при одночасній підтримці господарств населення та ін.;

- акцентування уваги на розгляд проблеми удосконалення цінового механізму в галузі із врахуванням особливостей формування ціни в ланцюгу: виробник – переробник – споживач і необхідності забезпечення достатнього для відтворення галузі рівня її прибутковості в ньому;

- активізація залучення суб'єктів господарювання галузі скотарства до використання сучасних підходів у виробництві продукції галузі, що пов'язане із стимулюванням залучення підприємств до реалізації інноваційних проектів. Особлива увага в цьому процесі повинна бути приділена суб'єктам, які формують фінансову основу цього процесу, зокрема фінансово-кредитним установам і політиці кредитування виробників продукції скотарства;

- акумулювання ресурсів галузі з метою створення умов для їх раціонального і ефективного використання з метою підвищення показників ефективності розвитку галузі (економічних, технологічних, соціальних, екологічних та ін.).

Розробка і обґрунтування засад економічного механізму галузі скотарства, спрямованого на ефективний її розвиток, вимагає застосування відповідного методичного інструментарію. Його обрання формується під впливом сукупності чинників, зокрема під впливом мети дослідження та поставлених відповідно до неї завдань, існуючої інформації щодо стану об'єкта дослідження, можливості її аналізу та інтерпретації отриманих результатів. Не менш важливим є і визначення методологічних принципів, які кладуться в основу такого дослідження, забезпечують системну його спрямованість, методів дослідження, на обрання яких свій вплив мають сфера діяльності об'єкту, та його особливості. В нашому дослідженні ці особливості визначаються аграрною сферою економіки та особливістю функціонування та розвитку галузі скотарства, а також важливістю її розвитку для економіки країни, галузі, сільських територій та ін.

Висновки до розділу 1

1. Поглиблено теоретичні підходи до розгляду сутності та складових економічного механізму розвитку скотарства, відповідно до яких економічний механізм являє собою сукупність методів та інструментів впливу держави й інших інституцій на формування сприятливого середовища, в якому функціонує галузь, з метою створення умов до прояву драйверів та синергетичного ефекту ефективного її розвитку.

2. Доведено необхідність формування економічного механізму розвитку скотарства з урахуванням стану й особливостей ведення галузі, стратегії її розвитку, спрямованої на вирішення продовольчої проблеми в контексті забезпечення населення країни продуктами харчування галузі

(молоком і молочними продуктами), яловичиною (телятиною); забезпечення виробництва продукції в контексті сталого розвитку галузі; з використанням інноваційних розробок щодо технологічного й технічного її забезпечення; експортної орієнтації; гнучкого пристосування до мінливих умов зовнішнього (за межами країни) і внутрішнього (в ній) середовища, що мінімізує та нейтралізує ризики в процесі діяльності суб'єктів господарювання галузі; їх зацікавленості в розширенні галузі та збільшенні обсягів виробництва продукції на даному етапі її функціонування і розвитку.

3. Визначено та поглиблено розгляд складників економічного механізму ефективного розвитку скотарства, до яких віднесено інституційно-правові, організаційно-адміністративні, економічні, соціальні, екологічні методи державного впливу, що визначають важливу роль держави в процесі економічного регулювання галузі, формуванні відносин між суб'єктами господарювання, підвищенні їх дохідності, розробку мотивації до збільшення поголів'я в галузі, обсягів виробництва продукції та підтримки споживачів продукції галузі скотарства.

Доведено важливість економічної політики держави у визначенні інструментів реалізації економічного механізму, аграрної політики в аграрній сфері економіки, які розробляються відповідно до стратегічних і тактичних завдань розвитку країни та галузі. Реалізація економічної політики відбувається з використанням прийнятих у країні методів, форм, інструментів впливу.

4. Обґрунтовано, що причиною дисбалансів і посилення невизначеності й ризиків у розвитку скотарства є недосконалість інститутів ведення галузі, проявом якої є проблеми в забезпеченні функціонування інтеграційних структур при виробництві аграрної продукції, її зберіганні, переробці та збуті; в розвитку процесів кооперації; слабкість функціонування малого та середнього бізнесу на селі, зокрема фермерських господарств та ін.

Вирішення проблеми вбачається в удосконаленні інституційного забезпечення інтеграційного розвитку аграрного виробництва шляхом

подальшого становлення інституту ринку і підприємництва; розвитку ринкової інфраструктури, врахування інтересів стейкхолдерів, удосконалення окремих елементів діяльності інституту держави. Не менш важливими розглядаються інститути галузі, під впливом яких формуються рівень продуктивності худоби; якість продукції галузі (молоко, яловичина); обрання породи худоби із відповідною орієнтацією на одержання молока, м'яса або м'ясо-молочної породи; подовження терміну продуктивного використання худоби тощо, що сприятиме створенню належних умов для відродження та розвитку скотарства країни.

5. Уточнено тенденції розвитку скотарства у світі, визначено роль України у формуванні світового обсягу виробництва продукції досліджуваної галузі. Доведено необхідність гармонізації вітчизняних нормативних актів з питань виробництва продукції галузі й забезпечення нею населення країни відповідно до міжнародних і європейських стандартів; аналізу ланцюга доданої вартості у скотарстві: виробник – переробник – споживач з погляду забезпечення достатнього для відтворення галузі рівня її прибутковості.

6. Встановлено необхідність залучення суб'єктів господарювання у скотарстві до підвищення рівня інтенсивності виробництва продукції галузі, що, з одного боку, дозволяє забезпечити збільшення віддачі в галузі відповідно до дії закону спадної віддачі, з іншого – ставить питання про розробку інструментів, дія яких сприятиме зменшенню впливу даного закону, забезпечуватиме позитивний вплив рівня інтенсифікації на показники ефективності галузі. Акцентовано увагу на необхідності визначення впливу спеціалізації і концентрації виробництва продукції скотарства на рівні суб'єктів господарювання галузі на показники її ефективності.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях [30, 32, 114, 121–126, 133].

Розділ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СКОТАРСТВА

2.1. Сутнісна характеристика та особливості методології в сучасних наукових дослідженнях

В кінці XX – на поч. XXI століття спостерігається підвищення зацікавленості науковців і практиків до розгляду проблеми методології. Актуальність проблеми поглиблюється внаслідок ряду причин, зокрема внаслідок суттєвого розширення наукових знань в різних сферах діяльності; активізації процесу інтеграції наукових знань; появи проблем наднаціонального рівня, вирішення яких вимагає взаємодії безлічі наук, фахівців різних спеціальностей; внаслідок того, що наукові дослідження в сучасному суспільстві виступають важливою складовою частиною ефективного функціонування і розвитку економіки.

Якщо розглядати науку як галузь суспільної діяльності, спрямовану на вироблення і систематизацію об'єктивних знань про дійсність, виникає потреба у зборі фактів, їх постійній систематизації, критичному аналізі й формуванні на цій основі узагальнень, які надають можливість побудувати причинно-наслідкові зв'язки відомих фактів із кінцевою метою прогнозування [142]. Тобто продукування наукового пізнання суттєво залежить від обраної методології його дослідження.

Тому у проведенні наукових економічних досліджень постають питання уточнення методології, методики й техніки досліджень, на чому акцентують свою увагу чимало науковців [143, 144]. Така актуальність зумовлена кількома причинами, адже методологія, формуючи основу наукового пізнання, виступає категорією, що узагальнює засоби та прийоми дослідження; створює підґрунтя для раціоналізації процесів дослідження та якості отриманих

результатів, що у свою чергу створює умови для отримання результатів дослідження, які б знайшли відображення як в теоретичному, так і практичному аспектах.

Необхідність розгляду проблеми поглиблюється і тим, що розвиток науки, за словами Е. Колісниченко, «йде від збору фактів, їхнього вивчення й систематизації, узагальнення й розкриття окремих закономірностей до логічно стрункої системи наукових знань, які дозволяють пояснити вже відомі факти і спрогнозувати їх» [145, с. 11]. І в даному випадку особлива роль належить саме методології досліджень.

Крім того, виходячи із такої особливості економічної науки як її емпіричність (така наука ґрунтується на достовірних фактах), збір, нагромадження інформації, її обробка і формулювання результатів вимагають розробки відповідної методології дослідження із врахуванням особливостей сфери застосування. Це також поглиблює актуальність розглядаємої проблеми.

Тобто питання методології економічних досліджень, обрання методів, прийомів дослідження, визначення особливостей їх застосування залишаються актуальними і актуальність їх розгляду поглиблюється внаслідок ряду причин, зокрема інтеграційних процесів на наднаціональному рівні, відповідно до яких розвиток економічних процесів на національному, галузевому рівнях відбувається під впливом процесів наднаціонального рівня; необхідності прийняття стратегічних рішень щодо розвитку різних сфер економіки, зокрема розвитку аграрної сфери і її складової скотарства; створення умов для досягнення відповідного рівня розвитку сфер економіки за оцінки наявного їх стану розвитку та ін.

Ці та інші моменти свідчать про необхідність звернення уваги до визначення змісту, підходів, складників методології економічного дослідження.

Сучасна теорія наукового пізнання характеризується різноманітністю підходів щодо визначення суті і складників методології дослідження. Зокрема,

у тлумачному словнику за редакцією Д. Дмитрієва відсутнє визначення терміна «методологія», проте розглянуто поняття «методика», під якою розуміють сукупність прийомів, які використовуються в будь-якій практичній діяльності [36, с. 583]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В. Буселя поняття «методологія» також відсутнє, хоча є термін «метод», який трактується як спосіб визнання явищ природи та суспільного життя [55, с. 664].

У Великому тлумачному словнику за редакцією С. Кузнєцова під методологією розуміють сукупність прийомів дослідження, які використовують у науковому пізнанні світу [37, с. 538], під методикою – сукупність методів, прийомів практичного виконання чого-небудь.

Згідно з Політичним словником за редакцією Л. Онікова і Н. Шишліна, методологією вважають сукупність принципів, норм, методів пізнання і практичної діяльності; вчення про шляхи досягнення істинного знання й оптимального практичного ефекту. Нижче визначають методи дослідження, серед яких називають метод спостереження; експеримент; моделювання; прогнозування; у соціально-політичній сфері – анкетування, інтерв'ю, експертні оцінки та ін. [146, с. 244].

Існує також точка зору, відповідно до якої поняття «методологія» доцільно розглядати у двох аспектах: 1) як учення про структуру, способи організації діяльності, про науковий метод пізнання; 2) як сукупність методів, принципів і прийомів, використовуваних науковцями з метою пізнання предмета дослідження в будь-якій сфері [147, с. 42].

В. Андрійчук при розгляді сутності поняття методологія в своїх роботах акцентує увагу на необхідності виділенні філософської сходинки, методології певної науки і методології наукового дослідження. Так, філософський рівень розглядається ним як найвищий рівень методології – охоплює усі сфери наукового пізнання; методологія певної науки представляє собою сукупність специфічних методів, принципів, прийомів дослідження, які притаманними є для певної науки; методологія наукового дослідження представляє собою

сукупність методів, прийомів, принципів, сукупність яких використовується при проведенні конкретного дослідження.

Своє бачення методологічних проблем економічної науки пропонує В. Россоха. Розглядаючи їх, науковець акцентує увагу на тому, що однією з таких є проблема виявлення взаємозв'язку між процесами та явищами, між тенденціями та змінами, між суперечностями та узгодженостями в конкретних умовах господарського життя [148].

У нашому дослідженні при визначенні сутності методології наукового дослідження ми базувалися на тому, що економіка – це наука, якій притаманна сукупність специфічних методів, принципів і прийомів дослідження, що складають її сутнісну змістовну основу і використовуються в подальшому пізнанні розвитку теоретичних, методичних та практичних аспектів економічного механізму регулювання розвитку скотарства.

Відповідно, під методологією наукового дослідження ми розуміли сукупність методів, принципів, прийомів, що використовуються для аналізу, визначення стану, формулювання та обґрунтування напрямів удосконалення економічного механізму ефективного розвитку галузі скотарства. Під методикою наукового дослідження – сукупність прийомів, які використовуються при дослідженні аналізованого явища, що визначають особливості сфери дослідження і аналізованого явища зокрема.

До числа важливих завдань методології науки належить пошук і вивчення тих засобів, методів і прийомів наукового дослідження, завдяки яким отримуються нові знання про реальну дійсність. Методологія науки розглядає найсуттєвіші особливості й ознаки методів дослідження, розкриває ці методи за їх загальністю і глибиною, а також за рівнями наукового пізнання. Тобто методологія науки вивчає насамперед можливості й межі застосування цих методів у процесі встановлення наукової істини [149].

В основу процесу формування і розвитку методології покладено ряд принципів, яким потрібно відповідати в процесі наукового пізнання. Науковці І. Бахтіна, А. Лобут, Л. Мартюшов виділяють загально філософські принципи,

які є спільними для всіх наук. Тут діалектика виступає як загальна методологія наукового пізнання.

Важливу методологічну роль у науковому дослідженні відіграють категорії діалектики, які виступають надійним методологічним засобом, що надає можливість не тільки глибоко проникати у складні проблеми науки, а й творчо вирішувати їх. До таких категорій відносять: сутність і явище; причина і наслідок; необхідність і випадковість; можливість і дійсність; зміст і форма; одиничне, особливе, загальне та ін. [142, с. 38].

Важливими методологічними вимогами у дослідженні наукових проблем є дотримання таких основних принципів діалектики: закон єдності і боротьба протилежностей; закон переходу кількісних змін у якісні; закон заперечення заперечення та ін. Саме з використанням цих законів можливе логічне вираження суттєвого в розвитку.

На цій методологічній основі відбувається формування загальних методологічних принципів наукового дослідження, зокрема таких як: принцип єдності теорії і практики; історичний підхід до досліджуваної проблеми; принцип об'єктивності; принцип всебічного вивчення процесів і явищ; комплексний підхід до дослідження процесів і явищ; єдність історичного і логічного; системний підхід до вивчення об'єктів.

Перелічені вище методологічні засади є основою для формулювання часткових принципових вимог, які також повинні враховувати дослідники: принцип детермінізму – урахування впливу різних чинників і причин на розвиток тих чи інших явищ; принцип єдності зовнішнього впливу і внутрішніх умов; принцип активної діяльності особи, який відображається в розумінні того, що не тільки довкілля формує особистість, а і особистість активно пізнає та перетворює навколишній світ; принцип розвитку – розгляд явища в постійній зміні, русі.

Охарактеризовані моменти визначення сутності методології відображено на рис. 2.1.

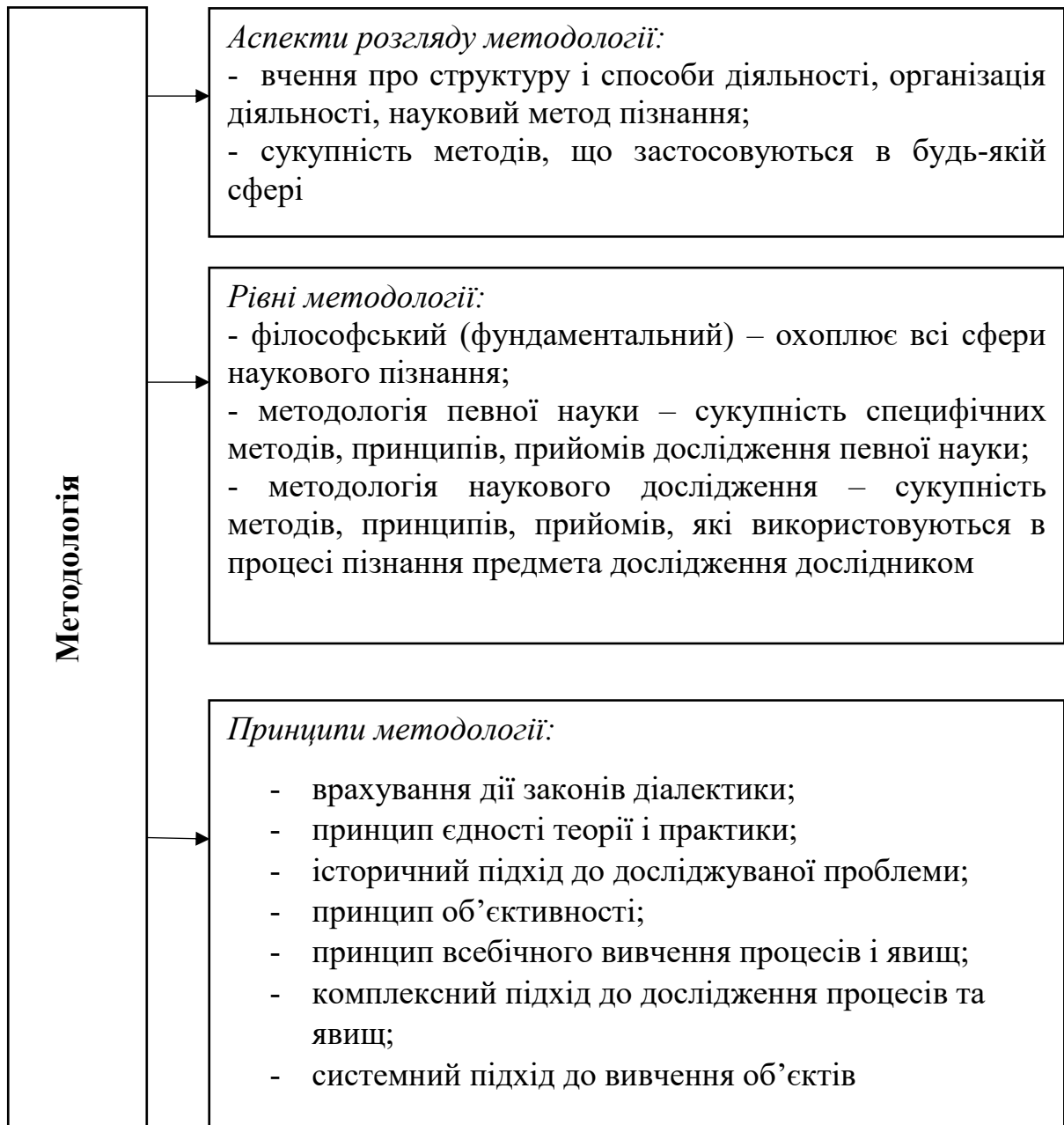

Рис. 2.1. Зміст і складові поняття методології

Джерело: складено за: [150].

Стосовно галузі скотарства, принципи методології її досліджень реалізуються через особливості галузі і важливість її розвитку в економіці. Так, скотарство розглядається як стратегічна галузь розвитку тваринництва в різних аспектах: в аспекті забезпечення населення продуктами харчування галузі високої якості, її експортної орієнтації; у працевлаштуванні сільського населення, підвищення рівня його добробуту і розвитку сільських територій. Важливими є взаємовідносини скотарства із іншими галузями економіки

Формулювання парадигми є формою існування методології. Саме вона з необхідною повнотою віддзеркалює особливості наукового пізнання на певному етапі її розвитку. Введення в наукове використання поняття «парадигма» пов'язують із появою у 1962 р. праці Т. Куна «Структура наукових революцій». Учений уважав його сукупністю теоретичних і методологічних передумов, що визначають конкретне наукове дослідження.

Результати наукової і практичної діяльності людей залежать не лише від того, хто діє (суб'єкт пізнання) або на що спрямована пізнавальна діяльність (об'єкт пізнання), а й від того, якими способами, прийомами і засобами здійснюється пізнавальний процес, чи йдеться про метод пізнавального процесу. Розуміючи під методом сукупність визначених правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії, укажемо на важливість обґрунтованого вибору методу дослідником, оскільки від цього залежить достовірність отриманих результатів [150].

Розглядаючи наукове дослідження як вид цілеспрямованої пошукової діяльності людини, творче пізнання нею об'єктивної реальності для отримання нею нових знань та їх застосування для задоволення потреб людства, при більш детальному його розгляді слід звернути увагу на проблеми у формуванні і розвитку сучасної методології наукових досліджень.

За точкою зору В. Андрійчука, наукові дослідження спрямовані і на теоретичні, і на практичні знання, тому виникає проблема необхідності посилення зв'язків науки і виробництва. З одного боку, теоретична складова є основою для розробки фундаментальних засад зростання і розвитку економіки. З другого, наукові дослідження, не підтверджені практичними результатами, або не затребувані суб'єктами господарювання, ставлять питання про доцільність їх здійснення і реалізації. Тобто здійснення наукового дослідження породжується запитами практики. А новизна, наукова та практична значущість наукового дослідження досягається тоді, коли вона базується на досконалій методології [147, с. 82].

До числа проблем у формуванні методології наукових досліджень належить пошук (отримання) інформації, зокрема економічної. Розглядаючи інформацію як відомості, які надають змогу її одержувачу розширити і поглибити своє розуміння сутності й закономірностей розвитку процесів, предметів, які є об'єктом пізнання, потрібно наголосити на труднощах в отриманні необхідної інформації для її аналізу й обґрунтування пропозицій.

Відкритою і доступною є інформація на макро- та мезорівнях національної економіки. Це відомості про ВВП, динаміку інвестицій, товарообіг, рух робочої сили, інформація про кон'юнктуру ринку та ін. Водночас інформація на рівні суб'єктів господарювання (відомості про їх господарсько-фінансовий стан, розвиток галузей, зокрема скотарства) не завжди є доступною.

Основою для проведення нашого дослідження була така інформація: статистична інформація, представлена на сайті Державної служби статистики України [151, 152, 153, 154]; нормативна та довідкова інформація щодо організації сільськогосподарського виробництва, формування структури посівних площ у підприємствах, норм годівлі тварин та ін.; наукова інформація про стан, напрями розвитку наукових досліджень з обраної тематики – монографії, наукові статті, наукові розробки тощо; інформація, яка потрібна для оперативного управління діяльністю суб'єкта господарювання, зокрема щодо аналізу стану розвитку скотарства; інформація із мережі *Internet*.

Аналіз достовірної інформації щодо розвитку певного об'єкта дозволяє сформулювати гіпотезу, яка розглядається як науково-обґрунтоване припущення щодо отриманого результату із наступною її перевіркою на практиці. В процесі здійснення наших досліджень ми зверталися до висунення гіпотез, розглядаючи цей крок як важливий етап формулювання висновків і практичних рекомендацій по обраній темі дослідження.

Зокрема, висували гіпотези відносно: визначення дієвих складових економічного механізму і впливу інституційного середовища на стан розвитку

скотарства України в сучасних умовах його функціонування; пропозицій наукових підходів щодо обґрунтування напрямків вдосконалення економічного механізму розвитку галузі; перенесення елементів досвіду країн світу у формуванні інституційного середовища скотарства, яке забезпечує підтримку галузі і сприяє позитивним процесам у її розвитку; стосовно особливостей дії закону спадної віддачі в скотарстві; при дослідженні чинників, які мали свій вплив на показники ефективності галузі відповідно до дії закону спадної віддачі; при дослідженні впливу величини соціо-еколого-економічного коефіцієнта на показники ефективності скотарства та ін.

На думку В. Андрійчука, розвиток науки, накопичення знань у різних сферах висуває також проблему розширення наявної сукупності методів досліджень. Тому виникає необхідність у синтезі знань, що породжує процес інтеграції наук. Прикладом такого синтезу є виникнення економетрики, біофізики, біохімії та ін. Це позитивні явища, але водночас вони вимагають удосконалення методології досліджень [147, с. 17].

У сучасній науці однією з найсуттєвіших особливостей розвитку методології економічних досліджень, а також формування відповідної парадигми є орієнтація на фізику. Обговорення питань, пов'язаних із роллю фізики в побудові відповідної парадигми економічних досліджень, на думку Д. О'брайтена, почалося майже одночасно з виникненням самої економічної науки. При цьому було висловлено різні погляди. Один з них пов'язаний із застарілою парадигмою у фізиці, а тому орієнтація на цю науку не дала особливих дивідендів.

Деякі економісти вважали недоцільним до використання при побудові парадигми економічних досліджень підходів, які набули свого поширення у фізиці. Тому логічно, що в працях, присвячених методологічним проблемам економічної науки, постійно поставало запитання про те, чи повинні суспільні науки, включаючи економічну теорію, брати за зразок природничі науки, у т.ч. фізику [155, с. 31]. Причому нерідко на ці запитання давали заперечливі відповіді. Деякі економісти, наприклад Ф. Найт і представники австрійської

школи, намагалися довести, що стандарти природничих наук не можуть бути застосовані до економіки [155, с. 49].

Ситуація принципово змінилася з виникненням двох дисциплін: фізичної економії та еконофізики. Їх об'єднує те, що вони сформувалися як результат створення своєрідного союзу фізики та економіки, але механізми їхнього поєднання суттєво відрізнялися. Сам термін «фізична економія», як зазначає Л. Воробйов [156], вперше використав М. Руденко у праці «Енергія прогресу (Нариси з фізичної економії)» у 1998 р. Водночас, за словами С. Злупко, засновником цієї науки слід вважати С. Подолинського [157, с. 484].

Фізична економія швидко розвивалася, а в теперішній час її здобутки можуть стати значним внеском у забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Науковцями навіть було висловлено думку про пріоритетність ідей фізичної економії порівняно з ідеями політичної економії [158, с. 166]. Однак така оцінка співвідношення ролі фізичної та політичної економії в науковому забезпеченні потреб національної економіки, на нашу думку, є спірною. Більш переконливою вважаємо думку про те, що фізична економія, започаткована відомим українським вченим С. Подолинським ще в ХІХ ст. Вважаємо, що саме вона є перспективним напрямом у розвитку постнеокласичної науки.

Провідним принципом фізичної економії як науки, на основі якої формується відповідна парадигма, є здійснення проекції сучасного бачення фізичної картини світу на сферу соціально-економічних відносин. На базі цього можна визначити відмінність цієї науки від еконофізики, яка почала розвиватися від 90-х рр. минулого століття. На можливість і доцільність використання фізичних підходів до моделювання економічних процесів указано в різних працях науковців [159].

Дослідження фізиків, які працювали над економічними проблемами, [160], виявилися достатньо продуктивними. Про значне поширення фізики на поле економіки, як на одну із закономірностей її розвитку, вказують В. Геєць і А. Гриценко [161]. На думку Ф. Моцного, позитивний вплив фізики на

економіку в рамках еконофізики полягає в тому, що вона застосовує методологію фізики для аналізу економічних явищ, у т.ч. й апарату статистичної фізики. При цьому важливим в економіці є акцент на здійснення математичного моделювання процесів розвитку та еволюції, що в перспективі може призвести до побудови економік на зразок точних і природничих наук [162]. Не заперечуючи доцільності такого підходу до проведення досліджень, зазначимо, що саме на його використанні побудована економетрика, джерела якої, за словами Я. Ядгарова, пов'язані із іменами У. Мітчелла [163] і нашого співвітчизника Є. Слуцького [164].

Крім того, використання методів, притаманних еконофізиці, надає змогу підсилити значення того апарату досліджень, який уже сформувався в економічній науці. А їхнє широке використання є основою тих досліджень, які відбувалися останнім часом. Це також указує на особливе значення інформації про стан і динаміку економічних процесів для здійснення досліджень. Беззаперечно, досвід фізики відіграє позитивну роль, що особливо підкреслював В. Леонтьєв. Він вважав, що вимогу економістів про збільшення надходження первинних даних можна порівняти з вимогами вчених, які досліджують фізику великих енергій, забезпечити їх гігантськими прискорювачами [165, с. 158].

Математизація економічної науки, зростання її ролі в останні роки визначає особливості проведення наукових досліджень. Зокрема, згідно із твердженням Р. Бекхауза, рівень використання мови математики у статтях із провідних економічних журналів за 50 років зріс із 10 до 75 % [166]. Посилення математизації економічних досліджень, за словами А. Лібмана, надає змогу сконцентрувати увагу на реальних процесах за рахунок їхнього економетричного складника і прикладних моделей [167, с. 54].

У зв'язку із цим виникає велика кількість проблем. Одна з них – вимірювання, що має різні аспекти, у т.ч. наявність принципової можливості реальної його реалізації. Але в будь-якому випадку математизація економічних досліджень найтісніше пов'язана з наявністю якісної інформації

про економічні процеси. Слід зазначити, що на це вказував ще у 1871 р. У. Джевонс, який уважав, що «політичну економію» можна було б поступово підняти до точної науки, якби комерційна статистика була повнішою й достовірнішою, ніж тепер, щоб можна було за допомогою числових даних надати формулам вичерпного значення [168].

Наскільки успішно буде вирішено це завдання, значною мірою залежатиме від досконалості моделей, побудову яких здійснюватимуть із використанням економіко-математичних моделей. При цьому слід мати на увазі, що саме проблема побудови моделей в економічній науці набуває дедалі більшого значення, а одне з головних завдань, яке треба розв'язати – пояснити особливості реального світу – стає дедалі вагомим.

Логічним результатом такого становища, на думку Д. Хаусмана, стало те, що поряд із двома основними магістральними напрямками економічної науки – мікроекономікою і макроекономікою, останнім часом унаслідок активного розвитку провідне місце посіла економетрика [155, с. 43]. При цьому слід не тільки поглиблювати знання про природу моделей, співвідносити їх із практичними рекомендаціями й емпіричними дослідженнями, найголовніше – з'ясувати, як їх можна поліпшувати [155, с. 51].

Розглядаючи проблему визначення і удосконалення методів наукового дослідження, на увагу заслуговує обрання такої їх сукупності, яка визначається рівнем методології (філософський (фундаментальний) рівень, методологія певної науки; методологія наукового дослідження) та особливістю сфери дослідження.

Прикладом впливу особливості сфери дослідження на сукупність методів наукового дослідження можна проілюструвати так. Загальноприйнятою методикою оцінки рівня продовольчої безпеки України є методика, основою якої є визначення і оцінювання індикаторів і критеріїв показників продовольчої безпеки. До їх числа відносять такі: добова енергетична цінність раціону людини (граничний критерій – 2500 ккал на

добу, у т.ч. 55 % добового раціону – споживання продуктів тваринного походження); на державному рівні – достатність запасів зерна для забезпечення хлібом і хлібопродуктами населення протягом 60 діб; доступність продуктів харчування; ємність внутрішнього ринку окремих продуктів харчування та ін.

Щодо галузі скотарства, то відповідно до раціональних норм споживання основних продуктів харчування населенням України, розрахованих Міністерством охорони здоров'я, споживання м'яса повинно складати 80 кг на рік, молока – 380 кг. Відповідно до методики, яку використовує Державна служба статистики України, споживання основних продуктів на одну особу за рік розраховується як відношення фонду споживання певного продукту (виробництво продукції звітного року, імпортовані продукти, виробництво попередніх років, як спожиті запаси, використані на особове споживання) до наявного середньорічного населення України. Фактичне споживання м'яса та м'ясопродуктів, включаючи субпродукти і жир-сирець в 2019 р. по Україні з розрахунку на одну особу на рік дорівнювало 52,8 кг, молока і молочних продуктів – 197,7 кг [169].

Більше середнього значення по Україні споживалося молока і молочних продуктів в Житомирській (215,5 кг), Закарпатській (210,4), Івано-Франківській (260,3 кг), Тернопільській (231,2 кг), Чернівецькій (233,7 кг) областях, меншим споживання було в Донецькій (165,5 кг), Запорізькій (174,5 кг), Луганській (139,2 кг), Одеській (190,3 кг), Рівненській (188,3) кг областях.

На наш погляд, методика визначення величини споживання продукції скотарства населенням регіонів, не в повній мірі враховує виробництво продукції галузі в господарствах населення, частина якої іде на самозабезпечення господарств продуктами харчування, які вироблені ними. Внаслідок цього окремі із значень, які визначають рівень споживання продукції скотарства населенням регіонів можуть бути завищеними або заниженими залежно від обсягів виробництва продукції скотарства в регіонах України.

В наукових публікаціях також зустрічаються пропозиції стосовно визначення напрямів удосконалення цієї методики. До числа таких напрямів належить точка зору науковців, які з метою надання методиці прикладної спрямованості, пропонують при оцінці рівня продовольчої безпеки звертатися до визначення і аналізу таких критеріїв як ресурсозабезпеченість (землезабезпеченість, забезпеченість водними ресурсами, трудовими ресурсами), доступність продовольства (величина середніх фактичних витрат на продукти харчування на одну особу і середньодушовий наявний дохід; розмір середньої заробітної плати, індекс цін на продовольчі товари); імпортозалежність (співвідношення вартісного обсягу імпорту продовольчих товарів і внутрішнього ринку; коефіцієнт номінальної захищеності ринку); мотивація виробників сільськогосподарської продукції до її виробництва (рівень рентабельності, величина чистого прибутку виробників сільськогосподарської продукції, індекси цін на сільськогосподарську продукцію і ресурси, які використовувалися галуззю). На думку розробників, ця методика дозволить відображати існуючу ситуацію у продовольчому комплексі і у сфері продовольчої безпеки країни.

Вплив особливостей сфери дослідження на обрані методи наукового дослідження можна простежити і на прикладі вивчення проблеми кадрового забезпечення агропромислового виробництва, яка була здійснена Л. Михайловою. Науковець розглядає проблему із позиції теоретико-методологічних засад і ставить проблему нормативно-методичного забезпечення розрахунку потреби сільськогосподарських підприємств у спеціалістах, що у свою чергу вимагає відповіді на питання про методику розрахунку штатної чисельності керівників, спеціалістів аграрних підприємств; чисельності підготовки молодих спеціалістів у навчальних закладах за державний кошт та ін.

Розглядаючи її, науковець приходить висновку про те, науково-методологічні засади кадрового забезпечення аграрної сфери економіки повинні, з одного боку, враховувати загальновизнані положення, які

покладено в методику розрахунку (норма часу, норма керованості тощо), з іншого боку – враховувати особливості розвитку сфери в той чи інший момент її розвитку, зокрема стан і тенденції розвитку сільських територій, рівень благополуччя сільського населення, зацікавленість молоді в роботі в сільській місцевості та ін. [170].

Розглядаючи теоретико-методологічні засади до визначення сутності конкурентоспроможності аграрного сектора економіки, Н. Патики також звертає увагу на вплив сфери дослідження на обираємі методи наукового дослідження, які використовуються науковцем. Так, вивчаючи наукові теорії щодо конкурентоспроможності аграрних підприємств, науковець приходить висновку, що в науковій літературі вони розглянуті достатньо широко, здійснена їх систематизація і класифікація. Однак при проведенні досліджень з розглядаємої теми, робить акцент на обґрунтування власного підходу до розгляду сутності конкурентоспроможності аграрного сектора економіки, який дозволяє розглядати її як базову при розробці державної регуляторної політики, дія якої спрямована на посилення ринкових позицій аграрної сфери економіки країни [171].

Обґрунтування авторського методичного підходу до здійснення оцінки рівня конкурентоспроможності підприємницьких структур представлено в результатах наукових досліджень О. Жигуліна. В основу методичного підходу науковця було покладено здійснення оцінки конкурентоспроможності господарської структури; представлено модель формування показника конкурентоспроможності суб'єкта господарювання та здійснено його оцінку шляхом розрахунку складових конкурентоспроможності господарського суб'єкта, зокрема використання ним матеріальних факторів, розвитку людини, утримання підприємством ринкової частки та ін. Ці показники знаходять своє відображення у визначенні стану конкурентоспроможності підприємства і у визначенні його конкурентної стійкості [172]. Запропонований авторський підхід є цікавим із практичної точки зору.

В науковій літературі останнього часу широко представлені теоретичні і методичні підходи до розгляду понятійного апарату проблеми формування основ розвитку сільських територій. Зокрема це стосується визначення сутності таких понять як сільські території, території, місцевість, сільська місцевість, сільська територія, розвиток сільських територій та ін.

Актуальними в дослідженні науковців є запропоновані ними показники розвитку сільських територій, за якими можна їх оцінити. До їх числа науковці пропонують віднести: наявність населення, його вікову структуру; кількість працездатних осіб, у т.ч. працюючих; забезпеченість території об'єктами соціальної інфраструктури та ін. Важливим також є звернення уваги до визначення методичних підходів розробки стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій і єдності у їх використанні при реалізації суб'єктами.

Визначенню теоретико-методологічних основ сутності фінансового потенціалу територіальних громад, його складу присвячені роботи М. Патинської. Науковець свої дослідження будує використовуючи сучасні та історичні концепції розгляду складових фінансового потенціалу сталого розвитку територіальних громад. Використання методу узагальнення існуючих теоретико-методологічних підходів до визначення сутності категорії що розглядається, дозволила обґрунтувати власний підхід до розгляду цієї категорії [173].

Власне бачення науково-методичного забезпечення розвитку аграрної економіки України має Ю. Лупенко. Науковцем визначено основні наукові надбання провідних аграрних науковців, здійснено їх характеристику та акцентовано увагу на тих із них, які можуть бути використані в сучасних умовах діяльності і розвитку аграрних підприємств [174].

Науковцем відмічено, що науково-методологічне забезпечення розвитку аграрної економіки до 90 рр. XX ст. здійснювалося переважно науково-дослідними установами. На поч. 90 рр. XX ст. одним із провідних науково-методичних центрів став Національний науковий центр «Інститут аграрної

економіки». Протягом років перетворень Інститутом сформована потужна методологічна основа щодо розгляду і вирішення проблем: ринкового ціноутворення в аграрній сфері економіки; методичних рекомендацій щодо формування її ринкової інфраструктури; визначення собівартості виробництва продукції в господарствах населення та оцінки її ефективності; запропоновано і обґрунтовано сукупність методичних підходів до державної підтримки аграрної сфери економіки, зокрема цінової; науково-методологічне забезпечення організації та оплати праці; науково-аналітичне забезпечення стратегій розвитку аграрної сфери та ін.

Сучасні напрямки теоретико-методологічних досліджень, за словами науковця, визначаються викликами, які стають перед аграрною сферою економіки. Поглиблюється актуальність проблем сталого розвитку сільських територій і формування відповідного методологічного фундаменту; виробництва органічної продукції аграрними підприємствами та ін.

У працях науковців, центральним елементом досліджень яких є аграрна проблематика, отримали розповсюдження такі методи дослідження: монографічний, економіко-статистичні, метод кореляційно-регресійного аналізу, розрахунково-конструктивний та ін. [175, 176, 177].

До загальнонаукових емпіричних методів дослідження відносять: спостереження, порівняння, моделювання. Кожний із них можна розглядати як спосіб цілеспрямованого пізнання явищ і процесів, які вивчаються.

Найбільш поширеним у практиці проведення наукових досліджень є монографічний метод, використання якого надає можливість вивчити позитивні і негативні сторони явища, процесу, об'єкта, що розглядаються; ознайомитися із новими методами, підходами в господарській діяльності певних суб'єктів; здійснити їх оцінювання з подальшим узагальненням одержаних результатів і розробкою заходів, спрямованих на вирішення поставлених перед дослідником завдань.

У нашому дослідженні використання монографічного методу дозволило здійснити всебічний аналіз і оцінку стану розвитку галузі скотарства в Україні,

її регіонах і аграрних підприємствах; визначити чинники, які впливають на цей стан; сформулювати пропозиції з удосконалення напрямів економічного механізму ефективного розвитку галузі скотарства і відповідно до світового досвіду, і відповідно до сучасного стану галузі скотарства та стратегії її подальшого розвитку.

Сукупність економіко-статистичних методів дослідження представлена методом статистичних групувань, індексним методом, аналізом динамічних рядів, графічним методом дослідження. Кожний із них вирішує свої завдання, які є важливими для формулювання висновків. Зокрема, використання методу статистичних групувань передбачає розподіл досліджуваної сукупності за обраними критеріями на однорідні групи. Цей метод надає можливість виявити структуру і структурні зрушення досліджуваних явищ, процесів, визначити причинно-наслідкові зв'язки між аналізованими ознаками.

Індексний метод [178] надає можливість простежити розвиток певних процесів, явищ на макро-, мезо- і мікрорівнях, розкрити вплив окремих чинників на формування ключових економічних показників.

Використання рядів динаміки для аналізу і прогнозування розвитку певних об'єктів [178] поширене в практиці наукових досліджень. В економічній сфері цей метод дослідження застосовують для аналізу вивчення зміни явища в часі, для встановлення напрямку його зміни, характеру та закономірності розвитку. Це, з одного боку, передбачає використання аналітичних показників (абсолютний приріст, темп зростання, темп приросту й абсолютне значення одного процента приросту), з другого боку – графічне зображення ряду динаміки з можливістю його вирівнювання (пряма, парабола та ін.).

Розповсюдженими видами трендових моделей є лінійна, степенева, поліноміальна (другого, третього ступеня), експоненціальна, логарифмічна, експонентна [179], які використовують залежно від поставленого завдання. Порівнюючи отримані результати, обирають ту, яка більш адекватно описує досліджуваний процес (явище).

Графічний метод надає можливість надати отриманим результатам наочності, стислості, доступності для ознайомлення, універсальності сприйняття різними категоріями людей. Окремі види графіків надають змогу виявити певні залежності між ознаками, що сприяє поглибленню знань про аналізоване явище.

Використовуваний у практиці наукових досліджень метод кореляційно-регресійного аналізу [178] надає змогу розв'язувати задачі, які пов'язані із визначенням характеру і тісноти зв'язку між досліджуваними явищами, кількісного виміру ступеня впливу окремих факторів на ці явища, формування моделей залежності зміни економічних показників від різних чинників.

На особливу увагу під час використання кореляційно-регресійного аналізу заслуговують функціональні зв'язки, які спостерігаємо тоді, коли кожному певному значенню незалежної змінної (факторної ознаки) x відповідає зміна результативної ознаки y на чітко визначену величину. В економіці такі залежності дуже розповсюджені, вони є достатньо прості й легко інтерпретуються.

У процесі наукового аналізу важливу роль також відіграють стохастичні зв'язки, до яких належить і кореляційний зв'язок. Використання кореляційного аналізу доцільно при дослідженні великої сукупності спостережень, якому передують всебічний, економічно усвідомлений попередній аналіз даних господарської діяльності.

Водночас розрахунково-конструктивний метод відрізняється багатогранністю та широким спектром прийомів використання. Його застосування надає можливість за результатами розрахунків розробляти заходи, спрямовані на досягнення поставлених господарських цілей; обґрунтовувати економічні проекти і вибирати кращий варіант з можливих за відповідними критеріями; використовувати аналітичні розрахунки як певний базис для здійснення подальшого наукового пошуку.

Під час розгляду проблеми формування економічного механізму ефективного розвитку галузі важливо визначити елементи такого механізму.

На думку А. Меліхова, механізм розвитку включає цілі розвитку (*ЦР*); критерії розвитку (*КР*), або кількісні аналоги цілей; чинники розвитку (*ЧР*) – елементи об’єкта розвитку, на які здійснюється вплив на користь досягнення поставлених цілей; методи дії на ці чинники розвитку (*МР*); ресурси розвитку (*РР*) – фінансові і матеріальні ресурси, соціальний та організаційний потенціали, з використанням яких реалізується обраний метод розвитку і досягаються поставлені цілі. Механізм розвитку має таке вираження [180]:

$$MP = f((ЦР, КР, ЧР, МР, РР)) \quad (2.1)$$

Механізм розвитку галузі завжди конкретний, оскільки він спрямований на досягнення визначених цілей і реалізується в рамках галузі з відповідним набором ресурсів. Тому механізму ефективного розвитку галузі скотарства потрібна оптимізація ресурсів, які використовуються відповідно до чинника, що є визначальним не тільки для розвитку галузі, а й для певного ступеня її ефективності. До числа таких показників можна віднести продуктивність худоби, рівень рентабельності виробництва продукції галузі та ін. Тобто важливими є і показник ефективності, і розробка шкали ефективного її розвитку.

Таким чином, досліджуючи питання методології наукових досліджень, її змісту та особливостей, під методологією в нашому дослідженні розуміємо сукупність методів, принципів, прийомів, що використовуються для аналізу, визначення стану, формулювання та обґрунтування напрямів удосконалення економічного механізму ефективного розвитку галузі скотарства.

Методологічну основу наукового дослідження становлять такі принципи: принцип єдності теорії і практики; історичний підхід до досліджуваної проблеми; принцип об’єктивності; принцип всебічного вивчення процесів і явищ; комплексний підхід до дослідження процесів і явищ; єдність історичного і логічного; системний підхід до вивчення об’єктів.

Метод дослідження, під яким розуміємо сукупність правил, прийомів, способів, норм пізнання також відіграє важливу роль в проведенні наукових досліджень.

Для формування сучасної методології наукових досліджень характерними є такі особливості: існування проблеми недостатнього зв'язку науки і виробництва; проблема пошуку (отримання) інформації; проблема розширення наявної сукупності методів досліджень, що, з одного боку, сприяє процесу інтеграції наук, що є позитивним, з другого боку, ці процеси вимагають удосконалення методології досліджень; високий рівень математизації економічної науки, що, на наш погляд є позитивним явищем, оскільки дозволяє сконцентрувати увагу на конкретних процесах з використанням прикладних моделей та ін.

Особливість використання сучасних методів наукового дослідження визначається рівнем методології (філософський (фундаментальний, методологія певної науки, методологія наукового дослідження) і особливістю сфери її застосування. В нашому дослідженні – аграрна сфера і галузь скотарства.

2.2. Методичні підходи до оцінки ефективності економічного механізму розвитку скотарства

Визначення ступеня ефективності і розвитку агропромислового виробництва здійснюється на різних територіальних і галузевих рівнях, зокрема на національному і регіональному рівнях, визначаючи національно-господарську та регіональну ефективність; на рівні галузей і виробництва окремих видів продукції; на рівні окремих суб'єктів господарювання і розвитку їх галузей [181].

Розгляд сутності категорії «ефективність» з теоретичного погляду надає можливість відзначити неоднозначність у її трактуванні. Наприклад, на думку Л. Лопатнікова, ефективність (efficiency) – це одна з характеристик якості певної системи, зокрема економічної, а саме – її характеристика стосовно співвідношення витрат і результатів функціонування системи [182, с. 429]. Розглядаючи ефективність виробництва на різних рівнях управління, автори

виділяють економічну і неекономічну ефективність (соціальна, екологічна, технологічна та ін.).

Вимірюється ефективність виробництва на різних рівнях економічної системи як відношення корисних кінцевих результатів до обсягу використовуваних або витрачених ресурсів за допомогою показників продуктивності праці, фондовіддачі, рентабельності, окупності витрат та ін. Інструментом ефективності виробництва є апарат виробничих функцій [182].

Поняття ефективності економічного розвитку у словнику визначено як міру зміни ефективності економічної системи, яку розглядають у процесі її розвитку. Ефективним, на думку авторів, є такий розвиток, за якого співвідношення затрат і результатів при функціонуванні системи покращується. При цьому термін «підвищення ефективності економіки» пов'язано з інтенсивним типом економічного зростання [182]. А в сучасних умовах діяльності суб'єктів господарювання, на наш погляд, це інноваційний тип розвитку.

Дещо відрізняється трактування поняття «ефективність» в словнику М. Гацалова. На думку науковця, ефективність характеризує зв'язок між кількістю одиниць рідкісних ресурсів, використовуваних у процесі виробництва, і отримуваною в результаті цього процесу кількістю певного продукту, тобто охоплює проблему «затрати – випуск» [38].

У цьому визначенні, з нашого погляду, виникає питання щодо рідкісних ресурсів, адже процес виробництва пов'язаний із використанням ресурсів узагалі, а не тільки рідкісних. Тож у визначенні поняття «ефективність» потрібно мати на увазі співвідношення загальної величини ресурсів, використовуваних у процесі виробництва, і отримуваним результатом.

Виробничу ефективність М. Гацалов тлумачить як випуск оптимального набору продуктів, які найбільшою мірою відповідатимуть певним потребам споживачів найдешевшим способом. На думку вченого, критерієм виробничої ефективності виступає рівність ціни (p) і мінімальних середніх витрат ($Acmin$).

Ця рівність ($p = Acmin$) свідчить, що компанія використовує найефективнішу ціну, яка відповідає найменшим витратам.

Якщо йдеться про довгострокову рівновагу в умовах досконалої конкуренції, підприємства намагаються виробляти товар з мінімальними середніми витратами, забезпечуючи реалізацію критерію виробничої ефективності [38, с. 368].

У словнику за редакцією В. Буселя наведено визначення понять «ефективний» і «ефективність». Ефективний – такий, який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект. Ефективність, економічна ефективність – характеристика певного об'єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну корисність, продуктивність і інші позитивні якості [55, с. 366].

Науковець О. Волкова розглядає ефективність з погляду ефективного розподілу і використання обмежених ресурсів для максимального задоволення потреб людей. Ефективний – то є результативний, який приносить найбільшу користь суспільству, найбільше задовольняє потреби [183, с. 12]. Розглядаючи ефективність виробництва аграрної продукції, дослідник акцентує увагу на багатоаспектності цієї категорії, зокрема на тому, що вона є основою для формування умов розширеного відтворення.

На наше переконання, ефективність виробництва – це узагальнюючий показник, за величиною якого можна оцінити стан функціонування суб'єкта господарювання і який характеризує ступінь використання ресурсів (фінансових, матеріальних, людських, інформаційних та ін.), витрачених на випуск кінцевої продукції. Обов'язковими компонентами ефективності виробництва є технологічні показники зокрема рівень продуктивності й результативність виробничого процесу.

В економічній літературі розрізняють два підходи до визначення показників ефективності. Основою першого підходу є розробка інтегрального показника, який би поєднав у собі визначення рівня ефективності на кожному із етапів виробництва продукції. Особливістю застосування цього підходу є

зіставлення витрат праці, показника продуктивності праці, віддачі використовуваних в процесі виробництва основних і оборотних фондів, сумарного економічного ефекту виробника і споживача.

Основою другого підходу є визначення сукупності показників ефективності виробництва, яка б охоплювала часткові, загальні та узагальнюючі показники. Застосування цієї сукупності показників дозволяє визначити зміни в загальній економічній ефективності та конкретизувати її основні або допоміжні критерії. У цілому цей підхід дозволяє здійснити комплексний аналіз ефективності аграрного підприємства і його сфер.

Всебічну формалізацію інтегрального показника здійснено в одній із робіт Б. Смагіна. В своїй роботі науковець пропонує поєднати різнопланові характеристики, які відображають ефективність використання окремих факторів, у єдину величину – інтегральний показник. Учений вважає за доцільне застосовувати коефіцієнт еластичності, який наближено показує, на скільки відсотків збільшується результативний показник при одинвідсотковому збільшенні фактора.

Ефективність, з його погляду, – це: «ступінь використання ресурсного потенціалу суспільства у виробництві і реалізації продукції у створенні національного доходу і його складової частини – прибутку. А підвищення ефективності – це максимально повне збільшення коефіцієнту корисної дії споживаних ресурсів, що споживаються виробництвом» [184].

На думку В. Баликова, під час дослідження ефективності замість аналізу витрат потрібно зробити акцент на вартісних результатах виробництва, на економічному ефекті або на рентабельності. На переконання науковця, саме категорія рентабельності є джерелом системи ефективності всіх підприємств. Вона інтегрує співвідношення витрат і економічних результатів [185].

Учені І. Ворст і П. Ревенту характеризують економічну ефективність через рентабельність і дохідність. Під рентабельністю вони розуміють її спроможність до збільшення вкладеного капіталу [186]. Прикладом іншого підходу є погляди Н. Шелковнікова. Для оцінки ефективності науковець

пропонує використовувати норматив ефекту – це величина ефекту, якої можна досягти. Порівнюючи фактичну і нормативну величину результатного показника, розраховують коефіцієнт ефективності [187].

У своїй більшості науковці підходять до визначення сутності поняття ефективності та показників, за якими її можна визначити, з різних точок зору [188]. Проте їхні точки зору не виключають одна одну, а навпаки доповнюють, формуючи багатозначність цієї наукової категорії.

Так, для оцінювання ефективності аграрної сфери економіки використовують загальноекономічні показники, які інтегрують технологічні, технічні, енергетичні та інші складові і виражаються у загальних показниках валового доходу, прибутку, рівня рентабельності і часткові, які дозволяють оцінити ефективність розвитку конкретної галузі. У практиці діяльності аграрних підприємств для оцінки ефективності їх діяльності використовують таку сукупність показників: виробництво валової продукції сільського господарства на 100 га сільськогосподарських угідь, на одного середньорічного працівника, на 1 люд.-год, на 1 грн основних і оборотних фондів; величина валового, чистого доходу (прибутку) з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, на 1 люд.-год, рівень рентабельності та ін. [189].

Саме рентабельність, на думку науковців, повніше ніж прибуток, відображає кінцеві результати господарювання, оскільки її величина показує співвідношення ефекту зі споживаними ресурсами, окупність витрат. Рентабельність може характеризувати різні напрями діяльності підприємства, зокрема розвиток різних галузей аграрного підприємства. В той же час, на наш погляд, під час оцінювання ефективності галузей аграрного виробництва величина прибутку є не менш важливим показником ефективності, адже прибуток – це джерело розширеного відтворення і розвитку підприємства, галузі.

З нашої точки зору, при визначенні показників ефективного розвитку скотарства потрібно приділити увагу як загальним, так і частковим показникам ефективності її розвитку. Загальні показники ефективності

розвитку визначати за поголів'я ВРХ у т.ч. корів та обсягів виробництва продукції галузі з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, до часткових показники ефективності розвитку галузі віднести технологічні показники (рівень продуктивності худоби, якість виробленої продукції; кількість приплоду на 100 корів), показники прибутку і рентабельності виробництва продукції. Важливе значення приділити соціальним і екологічним показникам галузі, про які мова буде йти нижче, і сукупна дія яких (економічна, соціальна, екологічна ефективність) знаходить своє відображення у величині соціо-еколого-економічного коефіцієнта.

Економічну ефективність скотарства пропонується оцінювати за такими показниками:

- обсяг реалізації ВРХ (у живій масі), молока у грошовому виразі з розрахунку на одну голову худоби, на 100 га сільськогосподарських угідь, одного працівника галузі тваринництва, 1 люд.-год;
- прибуток (збиток) від реалізації ВРХ (у живій масі), молока з розрахунку на одну голову худоби, на 100 га сільськогосподарських угідь, одного працівника галузі, 1 люд.-год;
- затрати праці на 1 ц приросту ВРХ, на 1 ц молока;
- виробнича собівартість 1 ц приросту ВРХ, 1 ц молока та ін.

Важливим показником економічної ефективності є собівартість одиниці продукції.

Окремо виділяють показники технологічної ефективності, до числа яких належать: питома вага поголів'я корів в загальному поголів'ї худоби, %; щільність поголів'я ВРХ і корів на 100 га сільськогосподарських угідь; затрати кормів (у т.ч. концентрованих) з розрахунку на 1 ц молока і на 1 гол. худоби; вихід приплоду з розрахунку на 100 корів; частка корів і телиць, що розтелилися від плану та ін.

В сукупності цих показників розраховується також показник якості продукції. При визначенні якості молока визначаються його гатунки за показниками: кислотність, бактеріальне обсіменіння, температура, масова

частка сухих речовин, кількість соматичних клітин. Якість м'яса яловичини визначається за категоріями залежно від вгодованості.

Важливим показником розвитку галузі скотарства є вихід продукції у натуральній формі – виробництво молока, приріст ВРХ. Саме він належить до числа показників, які відображають результат інтенсифікації галузі.

Протягом останніх років отримало своє поширення виділення групи показників маркетингової ефективності, до яких належать: повна собівартість, ціна реалізації одиниці продукції; прибуток (збиток) з розрахунку на 1 ц молока, на одну корову; рівень товарності молока; окупність витрат на виробництво продукції скотарства, рівень рентабельності реалізації молока та ін.

Показники екологічної ефективності скотарства можуть бути представлені питомою вагою утилізації відходів; кількістю побічної продукції (гною) з розрахунку на одиницю земельної площі; обсягами виробництва екологічно чистої продукції та ін. [190].

Показниками соціальної ефективності розвитку скотарства є чисельність працюючих у галузі, плинність кадрів, заробітна плата, надходження коштів до місцевих бюджетів у вигляді податків від розвитку галузі. Як результат – підвищення рівня добробуту сільського населення, якості його життя.

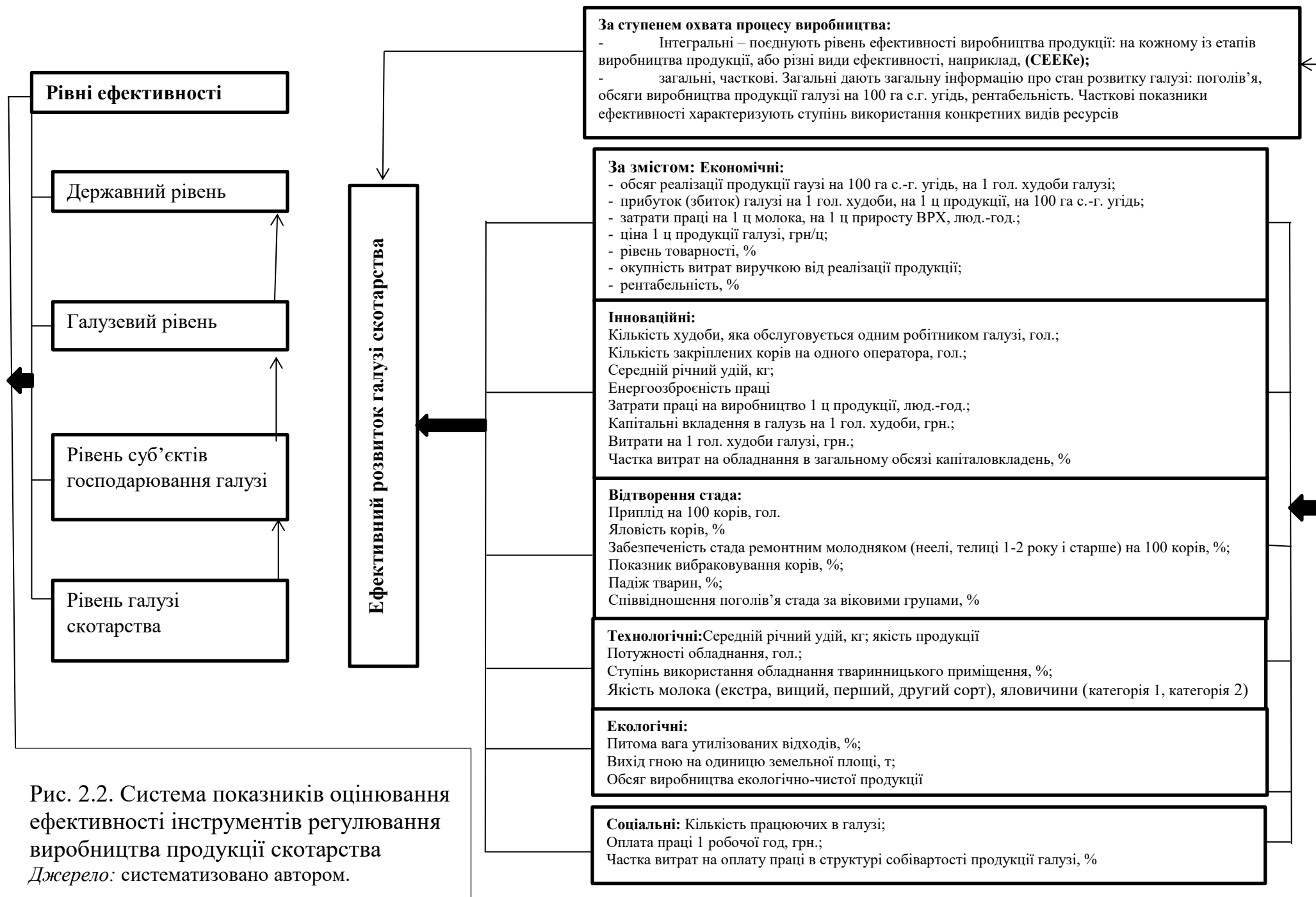
На думку Ю. Чепуль, рівень соціальної ефективності розвитку скотарства певною мірою може бути охарактеризований оплатою одиниці робочого часу, середньомісячною заробітною платою, часткою витрат на оплату праці в структурі собівартості [191].

Окремою групою показників оцінки ефективного розвитку скотарства є група показників її відтворення, які формують основу для подальшого збільшення поголів'я худоби і обсягів виробництва продукції; для підвищення рівня віддачі витрат в галузь, прибутковості і взагалі підвищення показників ефективності її розвитку. До цих показників відносять показники відтворення стада, під яким розуміють процес постійного відновлення поголів'я худоби галузі при використанні приплоду, вирощування молодняка, заміни вибувших

тварин ремонтним молодняком та ін. Відтворення стада характеризується такими показниками: показник приплоду, у т.ч. показник приплоду з розрахунку на 100 корів; показник яловості корів (розраховується як кількість корів, що не дали приплоду до кількості корів, що призначені для його отримання, гол.); показник забезпеченості стада ремонтним молодняком (характеризує ступінь поповнення продуктивного стада ремонтним молодняком – кількість нетелів, телиць віком від одного до двох років і старше двох років з розрахунку на 100 корів); показник вибраковування худоби, %; показник падежу тварин (як правило розраховується у відсотках до середньорічного поголів'я, %). Два останні показники можуть визначатися і по стаду у цілому, і за окремими статеві-віковими групами. У своїй сукупності показники ефективності скотарства знайшли відображення на рис. 2.2.

Поряд із визначеними вище показниками ефективності науковцями пропонується розраховувати ефективність різних заходів: ресурсокористування, агротехнічних, зооветеринарних заходів, упровадження інновацій тощо. Наприклад, оцінку ефективності різних способів утримання тварин (прив'язний, безприв'язний, комбінований) здійснюють за допомогою порівняння ряду показників ефективності, зокрема: середній річний удій від однієї корови, кг; величина витрат кормів на 1 ц молока, 1 ц приросту ВРХ, к. од.; затрати праці на 1 ц продукції, люд.-год; собівартість 1 ц продукції (молока, приріст ВРХ), грн.

В сучасних наукових дослідженнях отримала свій розгляд сукупність показників оцінки інноваційної складової у скотарстві, зміст яких відображається в упровадженні нововведень в галузь, в ряді випадків – в упровадженні засобів автоматизації виробництва. На практиці використання цього підходу супроводжується порівнянням показників до і після впровадження. Це такі показники: поголів'я ВРХ, у т.ч. корів; середній річний надій, кг; поголів'я худоби, яке обслуговує один працівник галузі, гол.; кількість закріплених за оператором корів, гол.

До числа важливих показників, за рівнем яких оцінюється ступінь упровадження нововведень в галузь, належать також енергоозброєність праці; затрати праці на одну корову і на 1 ц молока, люд.-год; капітальні вкладення в галузь з розрахунку на 1 гол. худоби, рівень рентабельності виробництва продукції [192, с. 327].

Окремо розглядають сукупність показників, за якими можна оцінити ефективність інтенсифікації галузі скотарства, зокрема ефективність інтенсифікації вирощування тварин і виробництва молока. Розгляду цієї проблеми присвячено значну кількість публікацій науковців. На думку В. Радька і І. Свиноуса [193], здійснювати оцінку економічної ефективності інтенсифікації галузі скотарства потрібно з позиції: факторів інтенсифікації, які мають безпосередній вплив на стан розвитку галузі; отриманого результату; максимізації віддачі вкладеного капіталу в галузь та мінімізації негативного впливу її діяльності на стан навколишнього природного середовища; із точки зору забезпечення відповідних умов життя сільського населення та досягнення рівня виробництва продукції галузі, який би був наближений до обґрунтованих норм споживання продукції галузі.

Розглядаючи систему показників, на які доцільно звернути увагу в процесі аналізу й оцінки рівня ефективності інтенсифікації галузі скотарства, учені пропонують такі показники: рівень продуктивності тварин; частка високопородних тварин у загальному поголів'ї; витрати кормів на одиницю продукції; сукупні витрати галузі на 1 ум. гол.; вартість виробничих фондів у галузі на 1 ум. гол.; величина поточних виробничих витрат галузі на 1 ум. гол. або 1 гол. основного стада; продуктивність праці; рівень механізації виробничих процесів; собівартість одиниці продукції; сума прибутку від застосування інтенсивних технологій; рівень рентабельності виробництва продукції.

До числа показників інтенсивності вирощування ВРХ належать: вирощування ВРХ у живій масі (вага приплоду за рік, приріст ваги молодняка, дорослої худоби на відгодівлі і нагулі мінус падіж), ц; середньодобовий

приріст ВРХ, г; середня вага однієї голови великої рогатої худоби, що реалізована переробним підприємством, кг; виробництво (виращування) яловичини та телятини на одну голову ВРХ, кг.

У процесі дослідження науковці доходять висновку, що система обраних показників ефективності повинна повніше характеризувати рівень інтенсивності виробництва продукції галузі; результативну її складову, а також характеризувати показники економічної, соціальної та екологічної ефективності.

Оскільки нарощування вкладень, збільшення обсягів виробництва продукції галузі може відбуватися і на старій технічній базі, сукупність показників інтенсивності виробництва потрібно доповнити тими, які здатні описати ступінь прогресивності, новизни, інноваційності виробництва: коефіцієнт технічної прогресивності; коефіцієнт модернізації виробничих засобів, частка витрат на обладнання в загальному обсязі капіталовкладень на реконструкцію і переозброєння виробництва, питомі капіталовкладення на одиницю введеної виробничої потужності та ін. [193, с. 56].

Окремо серед наявних підходів до визначення ефективного розвитку скотарства виділено моделювання економічних процесів. У зв'язку з важливістю цього підходу в розробці заходів, спрямованих на підвищення ефективності виробництва продукції, необхідне поліпшення побудови системи моделей у галузі з використанням наявної статистичної звітності.

Одна з актуальних проблем галузі полягає в тому, щоб моделюванням визначити не тільки залежності, які характерні для скотарства, у т.ч. молочного, а й вийти на такий рівень дослідження, щоб виявити не просто тенденції, а наявність закономірностей чи навіть особливостей прояву певних, уже виявлених законів. Тобто моделювання є способом аналізу процесів, які відбуваються в галузі скотарства і дозволяють зробити певні узагальнення.

Обрання методичних підходів, які використовуються на практиці для оцінки ефективності галузі скотарства, обумовлені особливістю галузі і

можливістю оцінити результати її діяльності з використанням звітної інформації. Між тим, існують і певні проблеми в методиках їх розрахунку. Так, до проблем, які існують у визначенні ефективності виробництва продукції скотарства, належить проблема невідповідності методики розрахунку собівартості приросту ВРХ і молока теперішнім умовам господарювання. На цьому в наукових працях наголошують Ю. Чепуль [191], М. Павличенко [194] та ін.

Відповідно до існуючої системи бухгалтерського обліку і звітності в Україні та Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, витрати на утримання ремонтного молодняку відносяться на вирощування ВРХ. З погляду Ю. Чепуль, такий методичний підхід є логічним у тому випадку, якщо витрати на первинне формування молочного стада вже окупилися; поголів'я молочного стада на підприємстві суттєво не змінюється; закупівельні ціни на яловичину (телятину) не зменшуються; ресурси, які використовуються під час виробництва продукції скотарства, не підвищуються в ціні і в галузі скотарства на рівні підприємства не плануються інвестиції у збільшення поголів'я молочного стада.

Оскільки в ринковій економіці таких вимог дотриматися складно, тому, на думку окремих науковців для вирішення цієї проблеми потрібно відносити вартість молодняку, переведеного в основне стадо, до виробничої собівартості виробництва молока частинами [194].

До проблем оцінки ефективності скотарства належить проблема коригування сучасних методів селекції молочної худоби в напрямку підвищення як кількісних характеристик молока, так і якісних. Так, у світі спостерігається скорочення попиту на масло вершкове, в той же час збільшується споживання сирів. Тому в контексті коригування сучасних методів селекції молочної худоби потрібно приділити увагу селекції великої рогатої худоби за білковою молочністю та сиропридатними властивостями молока. Відповідно при оцінці показників якості продукції молочного

скотарства, як одного із важливих показників технологічної ефективності, потрібно звернути увагу на порівняння тих складових якості, які є потрібними для виробництва продукції переробним підприємством і тих, які є фактичними у виробника такої продукції.

Своєю чергою, процес інтенсифікації висуває проблему терміну продуктивного використання худоби, який із підвищенням рівня продуктивності корів зменшується. Зменшення терміну продуктивного використання молочного поголів'я призводить до таких негативних моментів, як зниження оплати продукцією витрат на її виробництво, недоодержання приплоду, неповна реалізація генетичного потенціалу продуктивності, внаслідок якої стримується зростання обсягів виробництва молока та ін. [195].

У цьому випадку, за думкою ряду науковців, в якості критерія терміну продуктивного використання молочного стада може виступати коефіцієнт продуктивного використання корів (КПВ). Цей показник ураховує такі аспекти характеристики молочної худоби, як тривалість їх життя, тривалість продуктивного використання, середній річний удій на одну корову, вагу корови, вік першого отелення та кількість отелень, живу масу одержаного приплоду. Формалізовано коефіцієнт продуктивного використання корів розраховується за формулою, наведеною в додатку Г.1.

Коефіцієнт продуктивного використання корів, на думку його розробника Т. Шкурка, надає змогу оцінити поголів'я корів за рядом господарських ознак і зробити висновок щодо доцільності подальшого використання молочної худоби в підприємстві. Продовження терміну продуктивного використання корів буде сприяти підвищенню рівня рентабельності виробництва продукції галузі.

Через те, що питома вага витрат на корми в структурі собівартості продукції скотарства суттєва, питання кормозабезпечення, віддачі кормів є важливими з погляду оцінки ефективності розвитку скотарства. Однією з методик, яку пропонують науковці для оцінки економічної ефективності

кормовиробництва, є розрахунок показника граничної продуктивності кормової одиниці, представлений в додатку Г.2.

За переконанням В. Петриченка, критерієм ефективності кормовиробництва може виступати різниця між граничною ціною кормової одиниці та її фактичною собівартістю, яка вираховується з урахуванням якості продукції тваринництва [196]. Відносний показник відповідності фактичного рівня собівартості 1 ц. к. од. граничній величині характеризує ефективність виробництва кормів за фактичного рівня цін на продукцію тваринництва та відображає граничну величину зростання собівартості кормів у відсотках (додаток Г.3).

Можливим є і інший підхід до оцінки ефективності використання кормів. Унаслідок того, що у тваринництві, зокрема у скотарстві, кормові раціони балансують за обсягом обмінної енергії, а у високопродуктивному скотарстві потреба у високоенергетичних кормах підвищується, оцінку ефективності кормів і подальшу оцінку ефективності продукції скотарства здійснюють з урахуванням собівартості обмінної енергії корму.

Прогнозована собівартість молока визначається за методикою, наведеною в додатку Д.1. Прогнозована собівартість вирощування 1 ц приросту живої маси молодняку ВРХ обчислюють за рівнянням, представленим в додатку Д.2. [195].

У статті Ю. Чепуль запропоновано методику визначення ефективності використання ресурсів в галузі молочного скотарства з використанням показника сукупного рівня ресурсовіддачі – це індекс, який охоплює часткові показники віддачі таких спожитих ресурсів, як трудові ресурси, засоби праці, предмети праці:

$$I = \frac{BB}{3_{\pi} + A + M + i}, \quad (2.2)$$

де I – сукупний рівень ресурсовіддачі;

BB – обсяги валового виробництва молока за досліджуваний період, ц;

3_{π} – заробітна плата з відрахуваннями, внесена до собівартості, тис. грн;

A – величина амортизації основних фондів, віднесена до собівартості молока, тис. грн;

M – величина матеріальних витрат, віднесена на виробництво молока, тис. грн;

i – інші витрати, тис. грн [191].

Індекс сукупного рівня ресурсовіддачі дає характеристику виробництва молока з розрахунку на одиницю спожитих ресурсів у вартісному виразі.

Визначення часткових показників ефективності використання ресурсів обчислюють за такими формулами:

$$I_z = \frac{BV}{z_p}, \quad (2.3)$$

$$I_{zp} = \frac{BV}{A}, \quad (2.4)$$

$$I_m = \frac{BV}{M}, \quad (2.5)$$

де I_z – індекс зарплатовіддачі;

I_{zp} – індекс віддачі спожитих засобів праці;

I_m – індекс матеріаловіддачі.

Існують й інші підходи, які ґрунтовно описані в [197, 198, 199].

У наших дослідженнях під час оцінювання ефективності розвитку скотарства зупинимося на найбільш поширених у практиці аналізу методичних підходах, які використано в розділі 3.

При розробці і обґрунтуванні напрямів державної підтримки галузі звернемося до запропонованого нами для використання соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності (СЕЕКе), який надає можливість оцінити ступінь ефективності розвитку галузі в трьох аспектах: соціальному, економічному та екологічному. Його величина є основою для визначення величини дотацій тим суб'єктам господарювання галузі, які поряд із економічною ефективністю мають показники соціальної і екологічної ефективності, які вищими ніж в основній сукупності господарств.

Особливістю розрахунку показника є те, що його величина розраховувалася за результатами функціонування скотарства за сукупністю суб'єктів господарювання галузі. Таке оцінювання можна отримати і оцінити з використанням галузевої звітності по області і по Україні.

Соціо-еколого-економічний показник ефективності обчислюється за формулою:

$$СЕЕКе = \sqrt[3]{K_1 \cdot K_2 \cdot K_3}, \quad (2.6)$$

де K_1 – коефіцієнт соціальної ефективності скотарства;

K_2 – коефіцієнт екологічної ефективності скотарства;

K_3 – коефіцієнт економічної ефективності скотарства.

За умов, коли $СЕЕКе = 1,0$ можна оцінити рівень розвитку галузі як середній, якщо $СЕЕКе > 1$ – рівень розвитку скотарства є вище середнього; якщо $СЕЕКе < 1$ – рівень розвитку скотарства є невисоким.

Для використання $СЕЕКе$ як індикатора, за величиною якого визначається перелік господарств, які можуть отримати дотації на розвиток галузі, здійснюється групування суб'єктів господарювання галузі за величиною $СЕЕКе$, і ті господарства, які мають величину вищу граничного значення $СЕЕКе$, можуть отримати дотації за перевищення граничної величини цього коефіцієнта.

Таким чином, представлений в даному розділі роботи розгляд методичних підходів до оцінки ефективності економічного механізму розвитку скотарства, дозволяє зробити наступні висновки:

На перелік показників ефективності економічного механізму розвитку певної сфери (галузі) мають вплив ієрархічний рівень та галузь відносно якої їх визначають. Для оцінювання ефективності аграрної сфери економіки використовують загальноекономічні показники, які інтегрують технологічні, економічні та інші складові і виражаються у загальних показниках валового доходу, прибутку, рівня рентабельності. Стосовно галузі скотарства вона розглядається як відношення корисних кінцевих результатів до обсягу

використовуваних або витрачених ресурсів за допомогою показників продуктивності праці, фондівіддачі, рентабельності, окупності витрат та ін.

До загальноприйнятих підходів до визначення показників ефективності належать такі: розрахунок інтегрального показника, який дає загальне уявлення про рівень ефективності галузі та групу часткових і загальних показників, які віддзеркалюють ефективність окремих складових розвитку галузі та ефективність її у цілому. Серед показників ефективності розвитку галузі важливими є показники відтворення скотарства, ступінь досягнення яких є важливим для формування сталого розвитку галузі.

Використання соціо-еколого-економічного коефіцієнта як інтегрального показника ефективності розвитку скотарства, що враховує економічний, екологічний та соціальний аспекти її розвитку. Його величина дозволяє оцінити виконання галуззю економічної, соціальної і екологічної функцій, розробити сукупність заходів щодо підвищення мотивації суб'єктів господарювання до розширення її розвитку шляхом надання державної підтримки у вигляді дотацій як на розвиток м'ясного, так і на розвиток молочного скотарства.

2.3. Концептуальні засади ефективного розвитку скотарства

Розуміючи під концепцією систему поглядів, понять щодо певних явищ і процесів, під концептуальними засадами ефективного розвитку скотарства будемо розуміти сукупність явищ, процесів у розвитку галузі, які у своїй єдності формують систему до вирішення проблеми її ефективного розвитку. В нашій роботі при розгляді концептуальних засад ефективного розвитку скотарства, будемо виходити із положень, представлених на рис. 2.3.

До їх числа належить: визначення стратегічної мети формування засад ефективного розвитку скотарства, відповідно до якої такою метою є забезпечення продовольчої безпеки країни в частині забезпечення

споживання населенням країни продуктів харчування галузі переважно вітчизняного виробництва відповідно до існуючих норм споживання цієї продукції; сприяння розвитку сільських територій в аспекті розвитку галузі в господарствах населення, створення додаткових робочих місць та ін.; сприяння виробництву високоякісної продукції галузі, що дозволить підвищити експортний потенціал галузі та ін.

До числа завдань, вирішення яких спрямоване на досягнення визначеної стратегічної мети, належать завдання, в яких визначено такі: збільшення обсягу виробництва продукції галузі загалом, а також в великотоварних спеціалізованих підприємствах, особливо при розгляді розвитку галузі м'ясного скотарства і підтримки розвитку галузі в господарствах населення; підвищення якості продукції галузі завдяки впровадженню на підприємствах технічних регламентів СОТ щодо виробництва високоякісної продукції; створення умов до технічного переоснащення ферм і підвищення рівня кваліфікації працівників та ін.

До чинників, які впливають на виконання поставлених завдань, належать принципи, які покладено в основу визначених стратегічних засад. Визначальними серед них є такі: пріоритетність розвитку скотарства, внаслідок її важливості у розвитку аграрної та інших сфер економіки, складності стану розвитку, наслідком чого є її згортання; необхідність підтримки розвитку галузі, у т.ч. фінансової із можливістю застосування різних інструментів регулювання; її безперервність, доступність для суб'єктів господарювання різних форм власності і господарювання.

Відповідно до визначених і приведених на рис. 2.3. напрямів державної підтримки скотарства розробляється інструментарій використання якого сприяє вирішенню поставлених завдань. Їх формування відбувається із загальної сукупності інструментів регулювання, які використовуються на рівні держави, із наступною адаптацією на рівні сфери економіки і потім із врахуванням особливостей галузі – на її рівні (додаток Е).

Стратегічна мета – забезпечення продовольчої безпеки в частині забезпечення населення країни продуктами харчування галузі (яловичина (телятина), молоко і молочні продукти), розвитку сільських територій, реалізація експортного потенціалу галузі

Завдання:

Збільшення обсягів виробництва продукції галузі до рівня, який забезпечує споживання продукції галузі на рівні фізіологічних норм;
Підтримка розвитку галузі в господарствах населення;
Підтримка крупнотоварних спеціалізованих підприємств, рівень розвитку галузі в яких відповідає існуючим технічним регламентам СОТ до виробництва високоякісної продукції скотарства на всіх її етапах і які можуть експортувати вироблену продукцію галузі

Принципи:

Надання пріоритетності розвитку скотарства відповідно до державних програм розвитку аграрної сфери економіки;
Підтримка розвитку галузі, у т.ч. фінансова, із використанням усієї сукупності можливих інструментів її реалізації;
Гарантування безперервності державної підтримки для суб'єктів господарювання;
Рівний доступ суб'єктів господарювання до державної підтримки відповідно до критеріїв її отримання

Напрями державної підтримки скотарства:

Забезпечення безбиткового виробництва високоякісної продукції галузі товаровиробниками різних форм господарювання;
Розвиток як великотоварного спеціалізованого виробництва продукції галузі, так і підтримка розвитку господарств населення;
Створення ефективної селекції галузі; розвиток кормовиробництва та комбікормової промисловості
Технічне і технологічне переоснащення галузі;
Вдосконалення системи контролю якості і безпечності продукції

Інструменти регулювання і підтримки

Тарифне і нетарифне регулювання імпорту та експорту продукції скотарства;
Створення державної інформаційної системи науково-освітнього супроводу скотарства, підготовки, підвищення кваліфікації кадрів ін.;
Формулювання технічних регламентів та стандартів технологічних процесів у скотарстві, які адаптовані до міжнародних вимог;
Активізація діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, як складових інституційного середовища галузі;
Підвищення добробуту населення, що сприятиме підвищенню попиту на яловичину (телятину), молоко і молочні продукти;
Створення ефективної системи селекції через бюджетну підтримку селекції в галузі;
Сприяння забезпеченню ветеринарно-санітарних і протиепізоотичних заходів в галузі;
Розвиток кормовиробництва і кормової промисловості для розвитку скотарства;
Створення умов для технічного і технологічного переоснащення скотарства.

Рис. 2.3. Складові елементи концепції ефективного розвитку скотарства

Джерело: систематизовано автором.

Важливої уваги при формуванні концептуальних засад ефективного розвитку скотарства належить тим положенням, які формують стан розвитку галузі і визначають інструменти впливу, використання яких дозволяє забезпечити підвищення ефективності її розвитку. Щодо положень, що є визначальними у формуванні стану розвитку скотарства, до їх числа належать такі: питання відтворення галузі, її технологічний рівень, формування її кормової бази, рівень кваліфікації працівників галузі та ін.

Щодо питань відтворення галузі, то наукові публікації останніх років з даної проблематики при її розгляді акцентують увагу на необхідності забезпечення сукупності заходів, які оптимізують ефективність скотарства. До їх числа належить врахування «ергономічної дії чинників усього технологічного процесу, зокрема: забезпечення добробуту тварин, їх збалансовану годівлю, вільне утримання, інтенсивне вирощування ремонтних телиць, організацію штучного осіменіння, ... запобігання яловості маточного поголів'я» [200]. Визначальним в цьому процесі є якість вирощування молодняку. За даними дослідників економічний потенціал молочного скотарства суттєво залежить від «дотримання оптимальних параметрів інтенсивного вирощування, живої маси, віку телиць при першому осіменінні» [201]. Нажаль, за результатами дослідження, якість третини вирощеного ремонтного молодняку у вітчизняних підприємствах України не відповідає вимогам існуючого стандарту.

Для вирішення проблеми пропонують використання сукупності заходів, зокрема звернення уваги на використання системи «корова–теля». До неї часто звертаються в м'ясному скотарстві. Використання її підвищує живу масу телят, а в наступному і їх середньодобові прирости; позитивно впливає на відтворювальну функцію корів, підвищує відсоток їх запліднення [201].

Підвищення рівня годівлі телиць в 14 місяців і далі до рівня 21 ц.к.од. поряд із використанням материнського підсосу створює умови для зменшення часу їх вирощування, скорішого спарювання та запліднення, сприяє

збереженню та покращенню відтворювальної функції телиць, здоров'ю приплоду [201].

Умови інтенсивного вирощування телиць поряд із обранням оптимального часу їх осіменіння (перше осіменіння в 15 місяців) суттєво підвищують рівень запліднення худоби, підвищують потенціал продуктивності, плодовитості, збільшують тривалість їх продуктивного використання [201]. Інтенсивне вирощування молодняка дає можливість своєчасно комплектувати стадо первістками.

Свій вплив на величину продуктивності корів має тривалість сервіс-періоду. За результатами досліджень науковців продуктивна і відтворювальна функції є взаємопов'язаними [202]. За умов збільшення нормативу тривалості сервіс-періоду відбувається зниження виходу молока на один день міжотельного періоду і періоду використання тварин. Збільшення сервіс-періоду є причиною яловості корів. Впливають на продуктивність корів також запуск та годівля сухостійних корів, балансування раціону за мінеральними речовинами та ін.

Важливим чинником впливу на відтворення скотарства є корми. Загальноприйнятим підходом до вирішення цієї проблеми є визначення типу годівлі тварин. Розрізняють силосний; силосно-коренеплодний; силосно-концентратний; сінажно-силосний та інші типи. Обрання підприємством силосного типу годівлі худоби у складі збалансованих раціонів харчування тварин підвищує оплату корму молоком і не спричиняє негативного впливу на стан здоров'я худоби і її репродуктивну здатність. При використанні цього типу годівлі потрібно акцентувати увагу на вмісті в раціоні протеїну, каротину, вуглеводів.

В силосно-коренеплідному типі годівлі соковиті корми становлять 42–46 %, у т.ч. питома вага буряка становить 15–17 %. Вища молочна продуктивність спостерігається у випадках, коли кормовий буряк в структурі раціону дорівнює 14–16 % [203].

За кількістю концентратів у добовому раціоні виділяють концентратний (більше 370 г концентратів на 1 кг молока 4 % жирності), напівконцентратний (230–360 г), малоконцентратний (105–220 г), об'ємистий (менше 100 г) раціони. Результати досліджень науковців свідчать, що використання однобокого (концентратного, об'ємистого) типу забезпечує середню або низьку продуктивність; тривале використання концентратного типу годівлі без балансуючих добавок зумовлює порушення репродуктивної здатності худоби, внаслідок чого їх вибраковують [203]. Крім типу годівлі тварин, науковці наголошують про необхідність дотримання режиму годівлі тварин. В господарствах розповсюдженим є чотирьохкратне протягом доби роздавання кормів. Проводяться дослідження з приводу можливості переведення тварин на одно- або багаторазове (6 даванок) роздавання кормів на основі біоритміки тварин. Такий підхід забезпечує підвищення продуктивності корів на 10–15 % [204]. Рівень годівлі корів залежить від їх фізіологічного циклу.

При формуванні раціону годівлі м'ясної худоби існують свої особливості, які пов'язані із фізіологією молодняка на м'ясо. При відгодівлі молодняка акцент робиться на забезпеченні корму білком. У віці протягом 12–18 міс. спостерігається активне нарощування м'язової тканини худоби. Якщо в цей період не забезпечити худобу якісним кормом, худоба не набирає своєї ваги, погіршуються поживні і технологічні якості яловичини, а термін здачі на забій затягуються до 2,5–3,0 річного віку.

При недотриманні раціону годівлі тварин зменшується вихід м'яса, питома вага якого не перевищує 46–50 %, в той час як інтенсивно вирощений молодняк у віці 18 міс. має вагу 350–450 кг і забійний вихід 55–60 %. При обранні потрібного для інтенсивного вирощування молодняка раціону годівлі спостерігається підвищення продуктивності галузі, її рентабельності [205].

При розгляді напрямів ефективного розвитку скотарства на увагу заслуговує розгляд питань, пов'язаних із системами та способами утримання тварин, нормами площі скотарських приміщень, вимог до систем видалення гною, нормативів параметрів приміщень та систем забезпечення мікроклімату;

ветеринарно-санітарних заходів; технологічного обладнання, механізації та автоматизації виробничих процесів, охорони навколишнього середовища та ін. Їх нормативні значення приведені в нормах технологічного проектування скотарства [206].

Для утримання худоби використовують цілорічну стійлову, стійлово-вигульну, стійлово-табірну систему із їх модифікаціями. Підприємство самостійно здійснює підбір утримання худоби залежно від напрямку виробництва, потужності підприємства, кормової бази тощо. При виробництві молока рекомендується використання поточно-цехової системи організації виробництва із використанням цехів для утримання корів залежно від їх фізіологічного стану. При організації дорощування та відгодівлі тварин можливим є використання закритих приміщень, майданчиків відкритого або напіввідкритого типу для відгодівлі тварин, їхні модифікації залежно від природно-кліматичних умов [206].

Однією із проблем у розвитку скотарства є проблема охорони навколишнього природного середовища. Для запобігання її виникненню внаслідок значних обсягів відходів галузі (гній, стічні води, шкідливі гази тощо) використовують відповідні технології видалення гною, його обробки. Залежно від обраної підприємством системи і способу утримання худоби обирають систему видалення гною, яка б враховувала можливість використання сучасних методів очищення стоків.

Поєднання сукупності чинників, які створюють передумови для ефективного розвитку скотарства знаходять своє відображення у використовуваних технологіях виробництва продукції галузі. При їх розгляді доцільно звернути увагу на проблему використання інновацій в галузі, створення сприятливих умов для їх використання в ній, використання знань та цифровізацію галузі. В розвитку скотарства це – застосування прогресивних технологій, зокрема SMART-технологій і формування високопродуктивного стада [207, 208].

Використання сучасних технологій частіше пов'язують із використанням SMART-продуктів. Першими активне використання вони отримали в логістиці при вирішенні питань визначення місця локації вантажу, визначенні його статусу, аналізі технічного стану засобу, яким перевозився вантаж, при аналізі всієї сукупності цієї інформації. Широке поширення SMART-системи знайшли в організації системи управління складом, в інших сферах [209].

Їх використання дозволяє здійснювати обробку великих обсягів інформації, формувати в короткий період часу данні про споживчу поведінку клієнтів; здійснювати обробку і аналіз даних в реальному часі, аналізувати ефективність здійснюваних заходів; зменшувати непродуктивні витрати; своєчасно реагувати на зміни, що виникають при проходженні продуктом технологічного ланцюга.

Їх використання створює умови для підвищення рівня конкурентоспроможності продукції, підприємства, галузі. Тому одним із акцентів в розвитку скотарства на сучасному етапі є акцент на підвищення рівня технологічності процесів в галузі, охоплюючи етап підготовки до виробництва продукції галузі, організацію процесу виробництва, доставки продукції галузі до переробних підприємств і до споживача. Саме можливість використовувати нових технологій дає змогу суб'єктам господарювання оптимізувати і покращити системи утримання худоби, захищати навколишнє середовище, сприяє підвищенню якості продукції.

В основу SMART технологій в тваринництві покладено інноваційні технології автоматизації та роботизації усіх технологічних процесів: управління стадом, підвищення продуктивності худоби, якості продукції та ін. У свою чергу їх використання дозволяє підвищити прибутковість галузі, її конкурентоспроможність.

В сукупності заходів при виробництві молока одним із трудомістких є доїння. В процесі доїння корів прикладом SMART технологій в цій сфері є доїльні апарати в молокопровід компанії DeLaval, яка пропонує систему Milk

Master. Вона являє собою переносний блок, мікропроцесорний індикатор-дисплей і пристосування зняття стакану з вим'я.

Про позитивний досвід поетапного впровадження технологій на інноваційній основі свідчить досвід аграрного підприємства «Агро-Союз» Дніпропетровської області. Результати цього підприємства доводять, що впровадження сучасних технологій у виробництво продукції скотарства дозволяє зменшити витрати для підвищення продуктивності худоби. Автоматизація виробничих, технологічних, облікових процесів дає змогу скоротити виробничі і трудові витрати в 2–3 рази у порівнянні з існуючими [209].

Іншим прикладом використання SMART-технологій в молочному скотарстві є SMART-FARM – система добровільного доїння з використанням роботизованих боксів і доїльних залів. Побудова таких приміщень характеризується збалансованістю всіх процесів, які мають місце, і що важливо – в повній мірі відповідає екологічним вимогам безпечного виробництва продукції [210].

Науковці і практики відмічають, що поява доярів-молочарів в галузі молочного скотарства зробила технічний і технологічний прорив в розвитку галузі молочного скотарства, змістила акцент у функціонуванні галузі від фермера, роль якого в організації виробництва молока була ключовою до тварини із її фізіологічними потребами [211].

В 2012 р. в ТОВ «Терезине» Білоцерківського району Київської області було відкрито першу в Україні молочнотоварну ферму із роботизованими установками. За інформацією ряду джерел, в Україні функціонує 14 станцій із використанням технологій роботизованого доїння, середнє навантаження на одну станцію становить 70 корів.

Використання технології SMART-FARM розглядається як новий інструмент прийняття рішень і технологій автоматизації для підвищення якості молока і прибутку, підвищення рівня конкурентоспроможності продукції скотарства [212]. Водночас, на роботизованих молочних

спостерігається ефективне управління стадом; підвищення якості продукції; турбота про здоров'я тварин; системна інтеграція виробничих процесів; автоматизація і роботизація; покращання умов утримання тварин; оптимальна годівля; екологічно безпечне виробництво.

Поряд із цими позитивними моментами існують чинники, які стримують в Україні впровадження роботизованого доїння корів. До їх числа належить висока вартість проекту. За критерієм співвідношення вартості одного умовного місця в тваринницьких приміщеннях роботизовані ферми добровільного доїння є суттєво дорожчими, ніж їх вартість в сучасному автоматизованому доїльному залі [212].

В той же час їх використання у вітчизняному молочному скотарстві дозволить підприємствам конкурувати за можливістю експорту молочної продукції і посилити позиції на внутрішньому ринку за рахунок дотримання протоколу вимог до якості виробленої продукції на всіх етапах її виробництва і збільшення попиту на таку продукцію.

Важливими складовими елементами формування основи ефективного розвитку скотарства є науковий супровід розвитку галузі. Відділеннями Національної Академії аграрних наук України є: Відділення аграрної економіки та продовольства; Відділення ветеринарної медицини; Відділення зоотехнії; Відділення наукового забезпечення інноваційного розвитку. На кожне із них покладається завдання формування галузевої політики у відповідній сфері.

На рівні науково-дослідних установ, зокрема Інститутом тваринництва НААН України проводяться наукові дослідження з питань технології і селекції у скотарстві, працює лабораторія технологій у скотарстві, яка об'єднала сектор технології виробництва яловичини, сектор механізації технологічних процесів і раніше існуючу лабораторію технології і селекції. Її напрямками досліджень є: розробка нових та удосконалення існуючих технологій утримання ВРХ, створення мікроклімату в приміщеннях з виробництва продукції скотарства, вирощування телиць; селекційно-племінна робота; дослідницька робота в

напрямку підвищення ефективності праці тваринників, підвищення якості продукції скотарства та ін. [213].

До цікавих розробок Інституту тваринництва належать: розробка технологічних карт виробництва молока на основі різних систем утримання; технологічні вимоги до автоматизованих систем машинного доїння при інтенсивні технології виробництва молока; комп'ютеризована система обліку та менеджменту в молочному скотарстві та ін.; у м'ясному скотарстві – розробка інтенсивних енергозберігаючих технологій виробництва яловичини, орієнтованих на виробництво екологічно чистої, високоякісної, недорогої яловичини в різних зонах України; модельних ферм з виробництва яловичини та ін.; в напрямку механізації технологічних процесів у тваринництві цікавими є технологічні рішення при виробництві тваринницької продукції з отриманням альтернативних джерел енергії; підготовка стоків для утилізації із подальшим отриманням органічних добрив, поновлювальних джерел енергії тощо. На базі Інституту тваринництва створено і функціонує науково-методичний і консультаційний центр України з питань тваринництва.

До числа підприємств, які формують дослідно-виробничу базу Інституту тваринництва належить Державне підприємство дослідне господарство «Гонтарівка», яке має статус племінного заводу з розведення української чорнорябої молочної худоби і спеціалізується на виробництві продукції молочного і м'ясного скотарства.

Підвищенню ефективності аграрної сфери і скотарства зокрема сприяє формування інфраструктури інформаційно-консультативних послуг в сільському господарстві. Елементом такої інфраструктури є дорадчі служби. Надання сільському населенню, підприємствам дорадчих послуг з економічних питань, питань у сфері обліку, права, податків; впровадження технологій, певних досягнень науки, здійснюється в Україні відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [214]. До завдань, які покладаються на дорадчу службу, належать покращення умов життя сільського населення та розвитку сільських територій через набуття

сучасних знань у сфері аграрного виробництва. На службу покладається освітня діяльність; поширення і впровадження сучасних досягнень у сфері аграрного управління, виробництва аграрної продукції та ін.

В Україні функціонує «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України». Дана Асоціація приймає участь в міжнародних проектах і програмах Світового банку, ФАО, ЄС, працює із дорадчими службами інших країн світу.

Важливими у створенні умов ефективного розвитку галузі є обрання інструментів впливу на розвиток скотарства із боку держави. Розуміючи під розвитком процес змін, результатом якого є виникнення якісно нового стану економіки, галузі, підприємства, під ефективним розвитком – отримання якісно нового стану, який супроводжується підвищенням показників ефективності певного об'єкта, створення сприятливих умов для підвищення ефективного розвитку скотарства є можливим саме при застосуванні певного інструментарію, або важелів впливу. Їх сукупність визначається як станом розвитку галузі, завданнями, що стоять перед нею, існуючим інституційним середовищем, стратегією розвитку галузі та ін.

Звернення до словників у визначенні змісту понять «важіль», «інструмент регулювання» дозволяє визначити в ряді випадків їх різні тлумачення. У сучасному економічному словнику Б. Райзберга поняття «важіль» трактується як спосіб зміни економічного стану об'єкта, здійснення повороту в економіці [215].

В економічному словнику за редакцією А. Азріліяна, під інструментами регулювання розуміють прийоми, що використовуються державою з метою забезпечення пропорційності в розвитку країни, формування системи стимулів, компенсацій, формами яких є податки, кредит, цінове регулювання, дотації та ін. [216].

В наших дослідження під інструментами регулювання розвитку галузі скотарства будемо розуміти сукупність засобів впливу, використання яких дозволяє спрямувати її розвиток в необхідному напрямку.

Аналіз наукових досліджень з даної проблематики дозволяє визначити, що точки зору відносно їх використання різняться залежно від того, яким є ієрархічний рівень застосування інструментів регулювання. Ми погоджуємося із тими науковцями, які вважають, що сукупність інструментів регулювання розвитку скотарства на сучасному етапі потрібно у свій сукупності поділити на ті, які спрямовані на підтримку і відтворення галузі і ту сукупність, яка буде спрямована на підвищення рівня доходності підприємств, які виробляють продукцію скотарства, створюють мотивацію щодо виробництва її на інноваційній основі, що є запорукою підвищення якості продукції, прибутковості та ін. Їх обрання, як правило, залежить від проблеми, на вирішення якої спрямовується їх дія, від результату, який очікується при використанні інструментів регулювання і від вартості використання таких інструментів.

Визначаючи інструменти підвищення ефективності виробництва продукції, необхідно звернути увагу на можливість використання моделі формування економічних відносин із стейкхолдерами, на яку покладається налагодження партнерських відносин між компанією та певними фінансовими установами, юридичними компаніями, постачальниками, переробниками, посередниками, споживачами та ін., формування ділової репутації компанії, і з чим пов'язана її успішність в довгостроковій перспективі [217]. Завданням менеджерів в даному випадку бачиться у визначенні переліку зацікавлених сторін, їхніх побажань із наступним керуванням їхнім впливом на діяльність компанії так, щоб посилити позитивні сторони такого впливу і взаємодії.

Як один із інструментів підвищення ефективності скотарства, може розглядатися використання кластерного аналізу, який надає можливість визначити сукупність об'єктів із кращими та гіршими показниками розвитку галузі.

Використання цього підходу можна пояснити так. Останнім часом все більше уваги приділяють проблемам, пов'язаним з визначенням територіальних особливостей соціально-економічного розвитку регіонів. Одна

з них полягає в посиленні асиметрії в рівнях їх розвитку і, зокрема, виділені депресивних територій. Крім того, на перший план виходить проблема необхідності врахування особливостей окремих регіонів під час організації ефективного, а отже конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва, у т.ч. виробництва продукції скотарства [218, 219, 220, 221].

Поглиблюється необхідність розгляду проблем щодо підвищення рівня та якості життя сільського населення, раціонального використання природних ресурсів, екологізації виробництва тощо. Під час розгляду ключових моментів, пов'язаних з поширенням кластерів у країнах світу, учені акцентують увагу на тому, що кластерний підхід є не тільки засобом досягнення цілей економічної політики (структурні зміни, підвищення конкурентоспроможності, посилення інноваційної спрямованості та ін.), а виступає потужним інструментом для стимулювання регіонального розвитку, що в кінцевому підсумку сприятиме зростанню зайнятості, заробітної плати, підвищенню стійкості й конкурентоспроможності регіональної промисловості [222]. Тож для економіки України утворення кластерів може стати одним з напрямів вирішення проблеми підвищення ефективності розвитку господарюючих суб'єктів, зокрема на регіональному рівні.

Вважають, що в економічній теорії вперше поняття «кластер» використав професор Гарвардського університету Майкл Портер. Він розглядав кластер як сконцентровані за географічною ознакою групи компаній і пов'язаних з нею організацій (фінансові, торговельні, дослідницькі та ін.), що характеризуються спільністю економічних інтересів та доповнюють одна одну [223].

Його дослідження свідчать про можливість набуття ряду конкурентних переваг у тій сфері, де працює той чи інший суб'єкт. Тому в ряді країн світу звертають увагу на доцільність створення інтегрованих структур у вигляді кластерів. За даними дослідників, у США діють 380 найбільших кластерів у сферах високих технологій, індустрії сервісу та ін. а частка ВВП, виробленого в кластерах, становить майже 61 % [224].

Широке розповсюдження кластерів спостерігаємо в Європейському Союзі. Економіка Нідерландів, наприклад, поділена на 20 кластерів; у Данії функціонує 29 кластерів, у яких беруть участь 40 % усіх підприємств країни, які забезпечують 60 % експорту. Більше поширення розвиток кластерів отримав у сфері електронних технологій і зв'язку; фінансовому секторі; сфері біотехнологій і біоресурсів; фармацевтики; нафтогазового комплексу і хімії; авіаційній та космічній галузі та ін.

В Україні триває обговорення Концепції створення кластерів, відповідно до якої кластери розглядають як групу географічно локалізованих взаємопов'язаних компаній, постачальників обладнання, комплектування, спеціалізованих виробничих послуг, інфраструктури, науково-дослідних центрів, ЗВО та інших організацій, що є взаємодоповнювальними для конкретного господарського ефекту й посилюють конкурентні досягнення окремих компаній і, відповідно, кластера в цілому. Таким чином, однією з відмінних ознак кластера серед інших організаційно-правових форм об'єднань, відповідно до концепції, є принцип територіальної локалізації.

Зіставлення різних поглядів на визначення характерних рис кластерів, що сформувалися в Україні, надає можливість стверджувати, що вони мають інноваційну орієнтацію. Тобто ці організаційні об'єднання переважно нагадують інноваційні інтегровані об'єднання.

В аграрній сфері економіки в сучасних наукових виданнях упродовж останнього періоду часу також з'явилися публікації, у яких розглядають питання кластеризації з різних позицій. У ряді робіт здійснено спроби розробки механізмів підвищення конкурентоспроможності сільського господарства регіону через кластерний підхід, який, на думку науковців, дозволить посилити ефективність взаємодії приватного сектора, держави, торгових асоціацій, дослідних та освітніх установ [224].

Дослідники пропонують моделі формування агрокластерів [225, 226]. Зокрема, в одній з публікацій М. Кропивки і О. Ковальнової відзначено такі риси кластерів, як обмін з колегами-конкурентами досвідом, що прискорює

взаємне зростання рівня професійної підготовки; захист інтересів обраних сфер діяльності через об'єднання у професійні громадські організації; спільне виробництво і просування товарів на ринок, спільна реалізація інноваційних та інвестиційних проектів, що завдяки використанню ефекту масштабу і кооперації має свої переваги, та ін. Утворення кластерів як територіально-виробничих утворень сприяє формуванню додаткових робочих місць, виготовленню конкурентоспроможної продукції, збільшенню надходжень до місцевих бюджетів тощо [225, с. 20].

Кластер як поняття, яке склалося і поширилося в українській економіці, – це одна з форм утворення інтеграційних структур, що у своєму складі має певний орган державної влади. Розповсюдження цієї форми інтеграції відстоюють науковці, які обґрунтовують необхідність і доцільність кластеризації сільського господарства [227].

Водночас ряд науковців стверджує, що кластери, які утворилися в аграрній сфері економіки, є щонайменше міжрегіональними [228]. Дослідивши один з кластерів, що функціонує у Вінницькій області, основними видами діяльності якого є вирощування зернових і технічних культур, виробництво цукру й круп, оптова торгівля, виробництво добрив, будівництво, газопровідні роботи тощо, а також систему взаємозв'язків у складі цього кластера, В. Семцов дійшов висновку про складність визначення меж кластера, оскільки вони виходять за територію області.

Виникають також питання і щодо можливості досягнення ефекту синергії у межах створених в аграрній сфері кластерів. Чимало вчених доводять, що за умов кластерної організації сільськогосподарського виробництва складно залучити до співпраці в рамках кластера підприємства з невеликими розмірами, адже вони виживають переважно за рахунок гнучкості і заповзятливості.

Крім того, за даними науковців, спостерігається погіршення соціально-економічного стану територій, де розташовані кластери. А певні вигоди, як

правило, мають здебільшого власники та/або вищий менеджмент кластерів, а також окремі представники органів державної влади [228, с. 171].

Під час створення кластера виникає питання про роль держави у його формуванні. Погляди тут є різними. Деякі з них полягають у необхідності державного регулювання, а саме – у потребі включення до кластерного об'єднання спеціального муніципального органу, який контролюватиме діяльність кластера з позицій інтересів громадян [229]. При цьому кластерне об'єднання є добровільним.

Інші вчені вважають, що за інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств у межах кластерів необхідне узгодження планів підприємств з державними програмами, інакше підприємства втрачають права на пільги у здійсненні господарської діяльності [230]. Проте цей напрям поки що не має належного розвитку, адже, можливо, під час входження в кластер перед підприємствами виникатимуть питання про вихід з нього і ступінь самостійності у прийнятті рішень щодо господарської діяльності в ньому.

Спірним також вважають таке положення. Під час визначення цілей, для реалізації яких доречно використовувати поняття «кластер», указують на доцільність його застосування для аналізу, а в такому випадку кластер є альтернативним окремому підприємству або галузі об'єктом вивчення.

Наша позиція з цього питання полягає в тому, що термін «кластер» логічно пов'язувати не тільки з підприємствами або галузями. У ролі їх складових елементів, по-перше, можуть виступати і регіони, і взагалі інші окремі об'єкти вивчення. По-друге, кластер – це не альтернатива окремому об'єкту, а засіб повнішого і глибшого визначення закономірностей функціонування окремих об'єктів. У цьому контексті, з нашого погляду, прийнятним визначенням поняття «кластер» є підхід, розповсюджений у сфері обробки статистичних даних у маркетингу – це розбиття множини досліджуваних об'єктів на однорідні групи [231].

В основу такого розбиття покладено схожість між об'єктами одного кластера і їх різноманітність стосовно до інших кластерів. Прикладом кластерної організації в Україні може бути курортна зона Буковель. Частина підприємств, які увійшли до цього кластера, зорієнтована на розвиток зеленого сільського туризму; решта – на розвиток промислових підприємств.

Конкурентоспроможність кластерів серед інших організаційних утворень зумовлена насамперед перевагами територій, на яких концентруються певні види виробництва. Необхідні ресурси, кваліфікація робітників, природно-кліматичні умови тощо сприяють підвищенню рівня конкурентоспроможності продукції, збільшенню доходів працівників і відрахувань до бюджетів цих територій. Як вважає М. Кропивко, кластери в цьому випадку виступають точками зростання територій [225].

Кластерна організація виробництва забезпечує запровадження інновацій, які сьогодні є одним з важливих елементів конкурентоспроможності. Їх діяльність, на відміну від ефективно функціонуючих агрохолдингів, допомагає співпраці великих, середніх, малих форм господарювання.

Аналізуючи агрокластери, М. Кропивко пропонує розглядати їх як утворення вертикально інтегрованої структури, для якої характерні такі ознаки: спільний для всіх учасників бренд; наявність лідера (великого підприємства), який визначає довготривалу господарську та інноваційну стратегію всіх учасників кластера; добровільність і відкритість членства в кластері; спільна дистрибутивна мережа виведення товару на ринок; кооперація і довіра, які ґрунтуються на паритетному обміні між учасниками продуктового ланцюга; дотримання стандартів якості виробленої продукції; третейське вирішення виробничих конфліктів; тісний взаємозв'язок кластера з органами влади та місцевого самоврядування [226].

Необхідно звернути увагу на використання ідеї формування кластерів у межах областей України з метою створення умов для активізації скотарства в тих із них, які вимагають певної підтримки в розвитку [232, 233]. Утворення

кластерних структур дозволить чітко визначити цілі, напрями розвитку суб'єктів кластера і розробити інструментарій для поліпшення ситуації в них.

Механізм державного замовлення і державних закупівель також розглядається як інструмент підтримки розвитку скотарства. У свій період часу державне замовлення на сільськогосподарську продукцію, сировину і продовольство розглядалося як один із каналів реалізації сільськогосподарської продукції (в умовах централізованої планово-розподільчої економіки). Пізніше – як інструмент забезпечення паритетності економічних відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками із підприємствами інших галузей народного господарства, відповідно до якого встановлювалися орієнтовні стартові закупівельні ціни на основні види сільськогосподарської продукції та сировини, зокрема на продукцію галузі скотарства [234].

На даному етапі розвитку аграрної сфери економіки, крім вищеназваних завдань, державне замовлення і державні закупівлі стосовно суб'єкта господарювання виконує стимулюючу функцію на виробництво певних видів аграрної продукції у вигляді преференцій, пільг, підтримці у реалізації певних програм тощо. Елементом реалізації цієї функції є механізм цін, як інструмент підвищення рівня доходності аграрних товаровиробників. У свою чергу, інтерес держави в реалізації політики у сфері державного замовлення бачиться у вирішенні питань продовольчої безпеки на повний набір необхідних продуктів харчування переважно власного виробництва [235].

Відповідно до Державного бюджету країни кожний рік визначається сума коштів, яка призначається на підтримку аграрної сфери економіки. Частина із них спрямовується на розвиток скотарства і може бути використана в межах державного замовлення і державних закупівель. Відповідно до Державного бюджету на 2020 р. на підтримку аграрної сфери економіки виділено 4,24 млрд. грн, з яких на здешевлення кредитів буде спрямовано 1,20 млрд. грн, на Фонд гарантування кредитів – 0, 24 млрд. грн. На підтримку галузі тваринництва спрямовується 1 млрд грн [236]. Частина із них може

розглядатися як потенційна підтримка розвитку галузі у вигляді держзамовлення і державних закупівель продукції скотарства. Тобто держзамовлення може розглядатися як інструмент підтримки розвитку скотарства в аспекті підтримки рівня доходності галузі через систему підтримки цін. Елементом цінової підтримки галузі є розробка методичного підходу прогнозування цін на продукцію галузі, зокрема на молоко.

Створення умов для підвищення рівня доходності галузі сільського господарства і аграрних підприємств, що виробляють аграрну продукцію, а також зменшення ризику в недоотриманні його, є можливим завдяки використанню інструментів хеджування. До числа поширених інструментів на купівлю (продаж) базового активу на визначену дату в майбутньому, але за поточною ринковою ціною відносять ф'ючерси. Їх використання при торгівлі продукцією сільськогосподарського виробництва пояснюється можливістю хеджування цінових ризиків та проведення спекулятивних операцій. Можливість фіксувати ціну товару, який буде поставлятися через певний період часу, в момент укладання угоди, дозволяє знизити ризики від недоотримання доходу в майбутньому, дозволяє забезпечити їх хеджування.

Зацікавленість до цього фінансового інструмента зумовлена багатьма чинниками, зокрема внаслідок існування гарантійного забезпечення і фінансового плеча. Гарантійне забезпечення – це певний повертаємий внесок, який біржа стягує при здійсненні операції. Внаслідок того, що гарантійне забезпечення є нижчим базової вартості активу, воно є цікавим при використанні інвесторами. Фінансове плече, яке є доступним для використання в операціях із ф'ючерсами, дозволяє суттєво підвищити потенційний прибуток.

На американських біржах торгуються контракти на поставку молока 3-го класу (сирне молоко), яке використовують здебільшого для виробництва сирів і на поставку молока 4-го класу, яке використовують для виробництва сухого молока і вершкового масла. На американських біржах молоко торгується у фунтах (фунт – 0,45 кг. Один контракт – 200000 фунтів). Торгівля

молоком відбувається на сировинному ринку в секторі аграрної продукції поряд із пшеницею, кукурудзою, живою худобою та ін. Поряд з ф'ючерсами на молоко відбувається активне укладання ф'ючерсів на масло, сири.

Український сировинний ринок молока також свідчить про можливість застосування ф'ючерсних контрактів на молоко та окремі види молочної продукції зокрема сир, масло 82 %, сухе молоко. Відповідно до даних на початок серпня 2020 р. спостерігалось зростання ф'ючерсів на масло 82 %, які підвищилися на 3,5 % або до 5374 дол./т, ф'ючерси на сир Чеддер подорожчали на 1,4 % та сухе збиране молоко – на 0,2 % – до 4319 та 2462 дол./т, відповідно [237].

Як правило, суб'єктами хеджування на ринку сільськогосподарських ф'ючерсів виступають виробничі кооперативи, переробні підприємства. Торгуючи ф'ючерсами, вони намагаються захиститися від несприятливих змін цін на аграрну продукцію. Спекулянтами на таких торгових площадках виступають інституціональні інвестори, фонди, трейдери. Торгівля ф'ючерсними контрактами не змінює цінових тенденцій або рівня цін на сировинних ринках. Вони. В цій ситуації існуючі методичні підходи до прогнозування цін на аграрну продукцію можуть бути використані при визначенні ціни на ф'ючерси.

Висновки до розділу 2

1. Доведено важливу роль методу дослідження як сукупності правил, прийомів, способів наукового пізнання при проведенні досліджень. Визначено, що для формування сучасної методології наукових досліджень характерні такі особливості: недостатній зв'язок науки і виробництва; проблема пошуку (отримання) інформації; розширення наявної сукупності методів досліджень, що, з одного боку, сприяє позитивному процесу інтеграції наук, а з іншого, ці процеси вимагають удосконалення методології досліджень; високий рівень математизації економічної науки, що, на наш погляд є

позитивним явищем, оскільки дозволяє сконцентрувати увагу на конкретних процесах з використанням прикладних моделей та ін.

2. Обґрунтовано, що використання сучасних методів наукового дослідження визначається рівнем методології (філософський (фундаментальний, методологія певної науки, наукового дослідження) й особливістю сфери її застосування. Відповідно до теми нашого дослідження – аграрна сфера і галузь скотарства.

3. Висвітлено методичні підходи визначення ефективності економічного розвитку скотарства, які доводять їх розмаїття залежно від ієрархічного рівня, сфери (галузі) та ін. Для оцінювання ефективності аграрної сфери економіки використовують загальноекономічні показники, які інтегрують технологічні, економічні й інші складові й відображаються у загальних показниках валового доходу, прибутку, рівня рентабельності. Стосовно досліджуваної галузі вона розглядається як відношення корисних кінцевих результатів до обсягу використовуваних або витрачених ресурсів за допомогою показників продуктивності праці, фондівіддачі, рентабельності, окупності витрат та ін.

4. Доведено доцільність використання соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності як інтегрального показника ефективності розвитку скотарства, що враховує економічний, екологічний та соціальний аспекти її розвитку, дає змогу оцінити виконання галуззю економічної, соціальної та екологічної функцій, підвищити мотивацію суб'єктів господарювання до розширення її розвитку шляхом надання державної підтримки у вигляді дотацій як на розвиток м'ясного, так і молочного скотарства.

5. Встановлено, що формування концептуальних засад ефективного розвитку скотарства передбачає розгляд положень, які формують стан розвитку галузі і визначають інструменти впливу, використання яких дозволяє забезпечити підвищення ефективності її діяльності. Щодо визначальних положень у формуванні показників розвитку скотарства, то до них віднесено

питання відтворення галузі, її технологічний рівень, формування їх кормової бази, рівень кваліфікації зайнятих та ін.

Підвищенню ефективності аграрної сфери і скотарства зокрема сприяє формування інфраструктури інформаційно-консультаційних послуг у сільському господарстві, зокрема дорадчих служб; використання моделі формування економічних відносин із стейкхолдерами; використання кластерного аналізу, інструментів хеджування, які є способом підвищення передбачуваності майбутнього обсягу доходу (виручки) підприємства та ін.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях [175–176, 232–233].

Розділ 3

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СКОТАРСТВА УКРАЇНИ

3.1. Сучасний стан та особливості формування ефективності виробництва продукції скотарства

Скотарство належить до числа важливих і особливих галузей агропромислового виробництва. Важливість її розвитку знаходить своє відображення у виробництві таких важливих продуктів харчування в раціоні людини як яловичина і молоко, які характеризуються високою засвоюваністю і високоякісним білком; у формуванні значної виручки від реалізації продукції тваринництва [238]. За даними за 2019 р. питома вага виручки від реалізації продукції скотарства в продукції тваринництва дорівнювала 28,0 %.

Крім того, важливе значення функціонування галузі має для сфери харчової і переробної промисловості, поставляючи для них сировину. Якщо молоко – це сировина для виробництва різних видів молочно-кислої продукції (масло, сири, йогурти тощо), сухого молока, сироватки та ін., то велика рогата худоба – це крім яловичини (телятини) – шкіряна сировина; складові лікарських препаратів; продукти переробки худоби – вітамінна продукція для галузей птахівництва і свинарства, сировина для ковбасної промисловості та ін.

Не менш важливим є екологічне значення скотарства, з яким пов'язують забезпечення рослинництва органічними добривами, вирішення проблеми покращення стану ґрунтів, підвищення їх родючості.

Зазначимо, що галузь має і свої особливості. Так, вона є капітало-, трудо- і землемісткою (гарантуватися стабільністю землекористування) галуззю, особливо це стосується молочного скотарства. В той же час особливістю галузі є можливість її постадійної сегментації в технологічному процесі, що створює можливість для поглиблення спеціалізації і активного використання

міжгосподарської кооперації виробничих процесів. На рівні суб'єктів аграрного виробництва розвиток галузі дозволяє вирішувати проблеми соціального розвитку села та сільських територій, проблеми створення додаткових робочих місць, підвищення рівня добробуту сільського населення тощо [239].

У процесі дослідження стану розвитку галузі і тенденцій, які характерні для скотарства упродовж років перетворень, встановлено, що вони є різноплановими [240, 241]. Поряд із покращенням породного складу тварин, підвищенням рівня їх продуктивності в господарствах, які виробляють продукцію галузі скотарства, спостерігається зменшення поголів'я худоби, обсягів виробництва продукції галузі, зменшення кількості господарств, які її виробляють, недостатній рівень її прибутковості, а при реалізації ВРХ на м'ясо – глибока збитковість. У своїй сукупності ці процеси стали поштовхом до її згортання.

Дослідженням встановлено, що протягом 1945–2019 рр. для розвитку галузі характерними були різнопланові тенденції (рис. 3.1). Динаміка поголів'я ВРХ, у т.ч. корів та обсягів виробництва молока в Україні протягом 1945–2019 рр. представлена на рис. 3.1. Її аналіз дозволив визначити два періоди у зміні аналізованих показників. Упродовж 1945–1990 рр. спостерігалось збільшення поголів'я худоби галузі і обсягів виробництва молока, а за період 1990–2019 рр. спостерігали зворотні зміни – їх зменшення [233]. Більш детальні зміни цих показників в Україні протягом 1945–1990 рр. представлені у додатках Ж.1, Ж.2.

Аналіз рисунків, відображених в додатках Ж.1, Ж.2 дозволяє визначити загальну тенденцію до зміни поголів'я худоби галузі і оцінити величину коефіцієнта детермінації прямої, яка відображає зміну аналізованих показників протягом 1945–1990 рр. Вона (величина коефіцієнта детермінації) може коливатися від 0 до 1. При оцінці регресійних моделей чим ближче значення коефіцієнта до 1, тим більшим є ступінь відповідності моделі аналізованим даним.

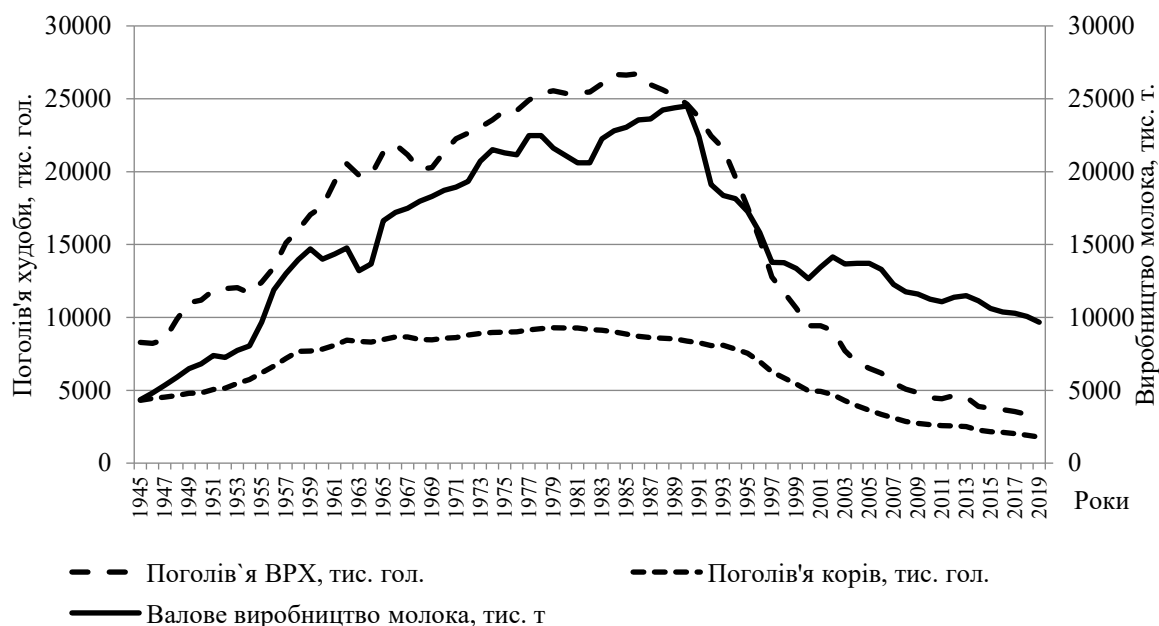

Рис. 3.1. Динаміка поголів'я великої рогатої худоби, в т.ч. корів і обсягів виробництва молока в Україні в 1945–2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [242].

Дослідження, отримані нами, свідчать, що величини коефіцієнта детермінації у динаміці зміни поголів'я великої рогатої худоби та корів (додаток Ж.1) дорівнювали, відповідно, 0,9293 і 0,7517. Вони свідчать про те, що ступінь залежності залежної змінної від варіації незалежних змінних була високою і існувала чітка тенденція до збільшення цих показників. В той же час середні темпи зростання поголів'я корів, величина яких відповідно до рівняння прямої дорівнювала 109,41 тис. гол. на рік, були меншими, ніж темпи зростання поголів'я великої рогатої худоби, величина яких дорівнювала 441,32 тис. гол. Зростання поголів'я худоби в абсолютному значенні було суттєвим. Результатом такого збільшення поголів'я худоби, поряд з яким спостерігалось зростання його продуктивності, стало збільшення обсягів виробництва продукції галузі, зокрема молока (додаток Ж.2).

Відмітемо, що на відміну від змін, які супроводжували розвиток скотарства упродовж 1945–1990 рр., в 1990–2019 рр. ситуація у зміні аналізованих показників була іншою.

Дані табл. 3.1 свідчать про зміну поголів'я великої рогатої худоби, у т.ч. корів і обсягів виробництва молока упродовж 1990–2019 рр. Вони підтверджують існування загальної тенденції до зменшення як поголів'я галузі, так і обсягів виробництва її продукції, що також досліджено в працях [243].

Таблиця 3.1

Окремі показники розвитку скотарства в Україні у 1990–2019 рр.

Рік	Поголів'я ВРХ, тис. гол.	у т.ч. корів, тис. гол.	Питома вага поголів'я корів у поголов'ї ВРХ, %	М'ясо у забійній масі, усього, тис. т	у т.ч. яловичина (телятина), тис. т	Питома вага яловичини (телятини) у виробництві м'яса у забійній масі, %	Молоко, тис. т
1990	24623,4	8378,2	34,0	4357,8	1985,4	45,6	24508,8
1995	17557,3	7531,3	42,9	2293,7	1185,9	51,7	17274,3
2000	9423,7	4958,3	52,6	1662,8	754,3	45,4	12657,9
2005	6514,1	3635,1	55,8	1597,0	561,8	35,2	13714,4
2010	4494,4	2631,2	58,5	2059,0	427,7	20,8	11248,5
2011	4425,8	2582,2	58,3	2143,8	399,1	18,6	11086,0
2012	4645,9	2554,3	54,9	2209,6	388,5	17,6	11377,6
2013	4534,0	2508,8	55,3	2389,4	427,8	17,9	11488,2
2014	3884,0	2262,7	58,3	2359,6	412,7	17,5	11132,8
2015*	3750,3	2166,6	57,8	2322,6	384,0	16,5	10615,4
2016*	3682,3	2108,9	57,3	2323,6	375,6	16,1	10381,5
2017*	3530,8	2017,8	57,1	2318,2	363,5	15,7	10280,5
2018*	3332,9	1919,4	57,6	2354,9	358,9	15,2	10064,0
2019*	3092,0	1788,5	57,8	2492,4	369,5	14,8	9663,2
2019 р. до 1990 р., +,–	-21531,4	-6589,7	23,8	-1865,4	-1615,9	-30,8	-14845,6
2019 р. до 1990, %	12,6	21,3	–	57,2	18,6	–	39,4

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: складено автором за даними [169].

За результатами аналізу табл. 3.1. встановлено, що упродовж аналізованого періоду поголів'я ВРХ зменшилося із 24623,4 тис. гол. у 1990 р. до 3092,0 тис. гол. у 2019 р., або на 21531,4 тис. гол., що дорівнювало 87,4 %. Середньорічні темпи зменшення чисельності поголів'я корів дорівнювали 256,09 тис. гол. при зменшенні поголів'я великої рогатої худоби протягом цього аналізованого періоду на рівні 743,46 тис. гол. (рис. 3.2).

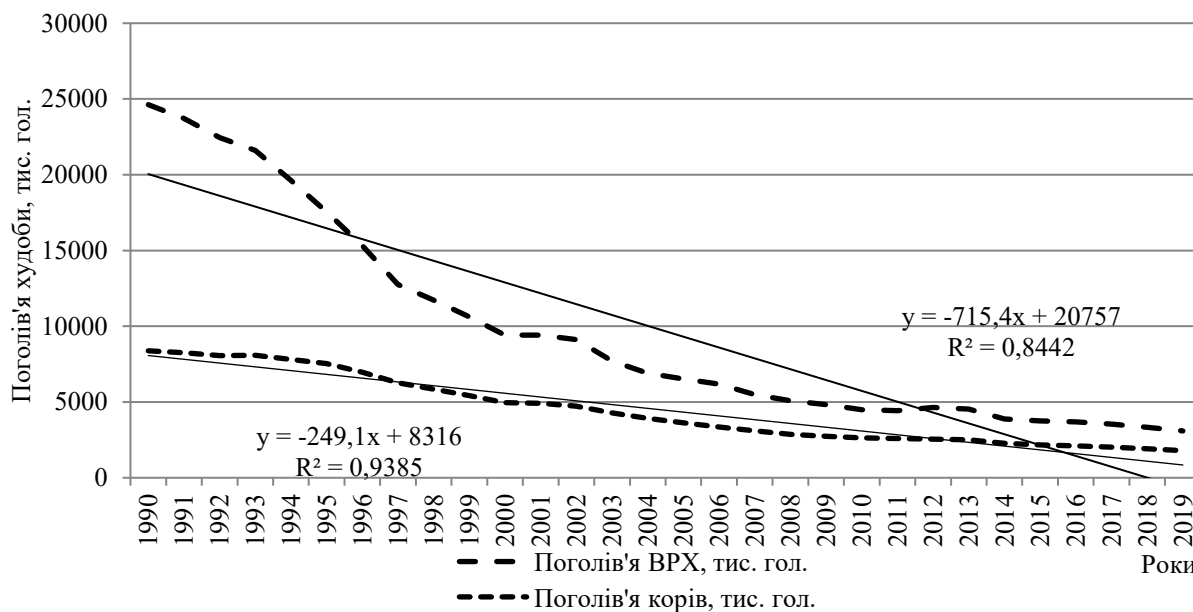

Рис. 3.2. Динаміка поголів'я великої рогатої худоби та корів у 1990–2019 рр.
Джерело: побудовано автором за даними [242].

Відмітемо, що в абсолютному виразі поголів'я корів зменшилося із 8378,2 тис. гол. в 1990 р. до 1788,5 тис. гол. в 2019 р. Зменшення дорівнювало 6589,7 тис. гол., або 78,7 %. Упродовж досліджуваного періоду суттєво змінилася питома вага поголів'я корів у поголів'ї ВРХ. Її величина збільшилася від 34,0 % у 1990 р. до 58,5 % у 2010 р., або на 24,5 в.п. Упродовж наступного періоду вона залишалася високою – у межах 57–58 %. У 2019 р. питома вага поголів'я корів у поголів'ї ВРХ становила 57,8 %. Тобто була доволі високою.

Результати аналізу обсягу виробництва всіх видів м'яса в забійній масі у галузі тваринництва протягом аналізованого періоду в Україні свідчить про

зменшення обсягів його виробництва. Зменшення становило 42,8 %. У 2019 р. його величина дорівнювала 2492,4 тис. т. При цьому на фоні загального зменшення обсягів виробництва всіх видів м'яса у забійній вазі виробництво яловичини (телятини) зменшилося суттєво – на 1615,9 тис. т, або на 81,4 %. Виробництво молока у 1990–2019 рр. скоротилося майже на 60,0 % і склало у 2019 р. 9663,2 тис. т (рис. 3.3).

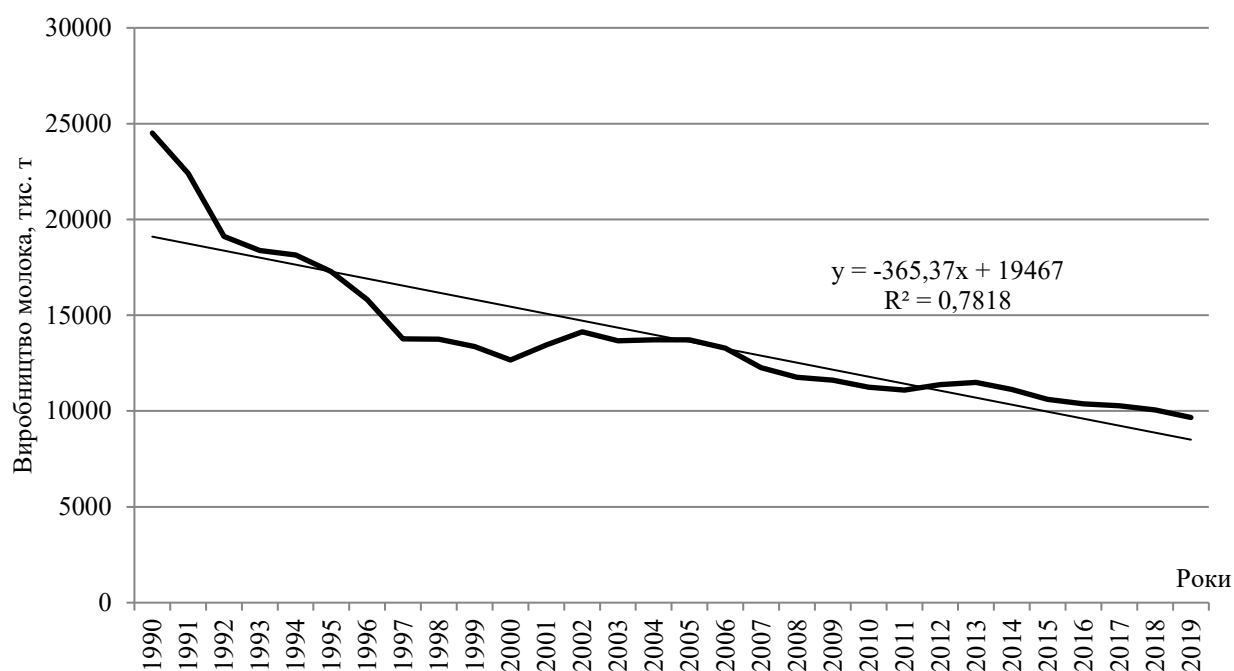

Рис. 3.3. Динаміка виробництва молока в Україні у 1990–2019 рр.
Джерело: побудовано автором за даними [242].

Поглиблення результатів дослідження вищенаведених показників розвитку скотарства протягом 1945–2019 рр. із визначенням двох періодів у розвитку галузі: збільшення поголів'я худоби і обсягів виробництва продукції галузі протягом 1945–1990 рр. і їх зменшення протягом 1990–2019 рр., дозволило визначити і оцінити коливання у показниках розвитку галузі протягом усього аналізованого періоду.

Колівання відрізнялися за часом і глибиною. Наочно вони приведені на рис. 3.4. Окремі із показників, за якими вони оцінювалися, приведені в табл. 3.2.

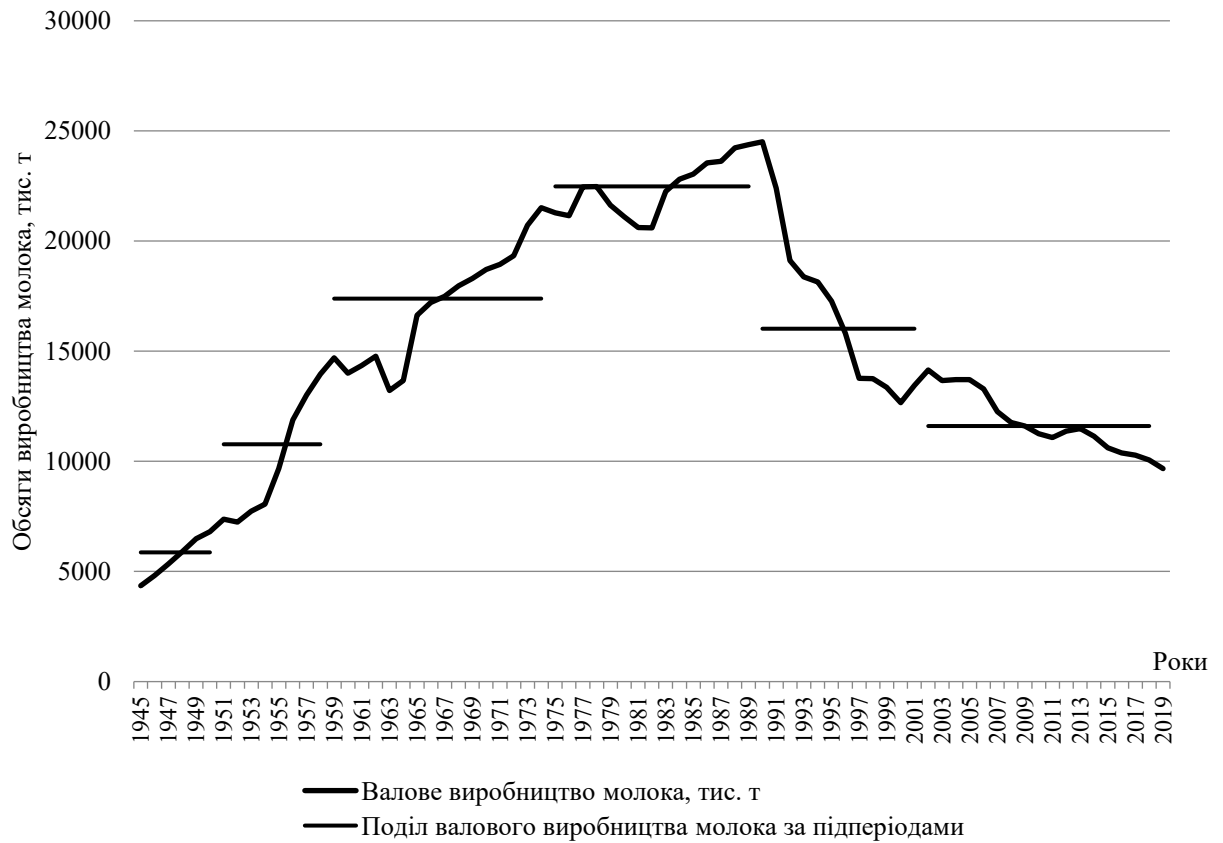

Рис. 3.4. Періодизація зміни обсягів виробництва молока в Україні в 1945–2019 рр.

Джерело: розробка автора.

У процесі дослідження було з'ясовано, що у валовому виробництві молока в Україні протягом 1945–2019 рр. можна виділити 6 підперіодів (табл. 3.2.).

Таблиця 3.2.
Періодизація обсягів валового виробництва молока в Україні протягом 1945–2019 рр.

Період	Середнє значення обсягів виробництва молока, тис. т	Стандартне відхилення	Коефіцієнт варіації, %
1945–1951 рр.	5867	1096,3	18,7
1951–1959 рр.	10779	3006,9	27,9
1959–1975 рр.	17382	2731,7	15,7
1975–1990 рр.	22035	1335,7	6,1
1990–2002 рр.	16022	3026,7	18,9
2002–2019 рр.	11608	1309,9	11,2

Джерело: розраховано автором за даними [242].

Чотири підперіоди коливань відбувалися протягом періоду 1945–1990 рр., який нами було охарактеризовано вище як період, якому були притаманними високі темпи збільшення поголів'я худоби галузі і обсягів виробництва молока. Коефіцієнти варіації, розраховані за цими періодами, свідчать про коливання обсягів виробництва молока і в самих підперіодах. Вищим значення коефіцієнта варіації у порівнянні із його величиною в інші підперіоди протягом 1940–2019 рр. було в підперіод 1951–1959 рр. Величина коефіцієнта варіації в ньому дорівнювала 27,9 %. Ми розуміємо, що в цей період відбувалося формування основи для подальшого розвитку скотарства, тому і процеси були різноспрямованими, тому і величина коефіцієнта варіації була вищою, ніж в інші із виділених підперіодів. Середнє значення обсягу виробництва молока в цей період дорівнювало 10779 тис. т.

В наступні два підперіоди спостерігалось збільшення показника середнього значення обсягів виробництва молока до рівня 17382 і 22015 тис. т. при зменшенні величини варіації показника, відповідно, до 15,7 і 6,1 %. Стабільним із точки зору зміни обсягів виробництва молока був період протягом 1975–1990 рр.

Протягом 1990–2019 рр. було визначено два підперіоди у формуванні величини обсягів виробництва молока. Для них було характерним те, що, по-перше, середні значення обсягу виробництва молока мали спрямованість до зменшення, склавши в підперіод 1990–2002 рр. 16022 тис. т і 11608 тис. т в підперіод 2002–2019 рр. По-друге, величина коефіцієнту варіації в період 1990–2002 рр. збільшилася до 18,9 % із наступним зменшенням до 11,3 в 2002–2019 рр.

За результатами здійсненої періодизації зміни обсягів виробництва молока було встановлено, що зміни обсягів виробництва молока в Україні в 1945–2019 рр. по-перше, суттєво відрізняються за напрямком змін і їх темпами; по-друге, значення середнього показника обсягів виробництва молока в останній підперіод – 2002–2019 рр., яке дорівнювало 1309,9 тис. т поряд із зниженням коефіцієнта варіації його зміни може бути свідченням

односпрямованості його подальшої зміни до зменшення і погіршення ситуації в галузі.

Дані табл. 3.3 характеризують поголів'я ВРХ, у т. ч. корів в Україні за категоріями господарств. Аналіз наведених у табл. 3.3 даних підтверджує наявність чіткої тенденції до зменшення поголів'я ВРХ, у т. ч. корів, у сільськогосподарських підприємствах і його збільшення в господарствах населення.

Таблиця 3.3

**Поголів'я великої рогатої худоби, у т. ч. корів в Україні
за категоріями господарств за період 1990–2019 рр., тис. гол.**

Поголів'я	Роки						2019 р. до 1990 р, %
	1990	2000	2005	2010	2015*	2019*	
	Усі категорії господарств						
Велика рогата худоба	24623,4	9423,7	6514,1	4494,4	3750,3	3092,0	12,6
у т. ч. корови	8378,2	4958,3	3635,1	2631,2	2166,6	1788,5	21,3
	Сільськогосподарські підприємства						
Велика рогата худоба	21083,3	5037,3	2491,8	1526,4	1270,5	1049,5	5,0
у % до поголів'я, усього	85,6	53,5	38,3	34,0	33,9	33,9	-51,7 в.п.
у т. ч. корів	6191,6	1851,0	866,2	589,1	505,1	438,6	7,1
у % до поголів'я, усього	73,9	37,3	23,8	22,4	23,3	24,5	-49,4 в.п.
	Господарства населення						
Велика рогата худоба	3540,1	4386,4	4022,3	2968,0	2479,8	2042,5	-1497,6
у % до поголів'я, усього	14,4	46,5	61,7	66,0	66,1	66,1	51,7 в.п.
у т. ч. корів	2186,6	3107,3	2768,9	2042,1	1661,5	1349,9	-836,7
у % до поголів'я, усього	26,1	62,7	76,2	77,6	76,7	75,5	49,4 в.п.

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: розраховано автором за даними [242].

Встановлено, що в 1990 р. в сільськогосподарських підприємствах утримувалося 85,6 % поголів'я ВРХ, то в 2019 р. воно дорівнювало 33,9 %. Водночас питома вага поголів'я ВРХ у господарствах населення в загальній їх чисельності зростала із 14,4 % у 1990 р. до 66,1 % у 2019 у т. ч. корів – із 26,1

до 75,5 % відповідно. Найбільшою питома вага поголів'я ВРХ, у т. ч. корів, у господарствах населення була у 2010 р., перевищивши 77,0 % від кількості поголів'я в усіх категоріях господарств.

Наочно ці зміни приведено на рис. 3.5. Поголів'я корів упродовж аналізованого періоду, а саме – протягом 1990–2019 рр. також перемістилося із сільськогосподарських підприємств в господарства населення. В 1990 р. в сільськогосподарських підприємствах воно складало 73,9 % від загального поголів'я корів, в 2019 р. склало 24,5 %, зменшившись на 49,4 в. п.

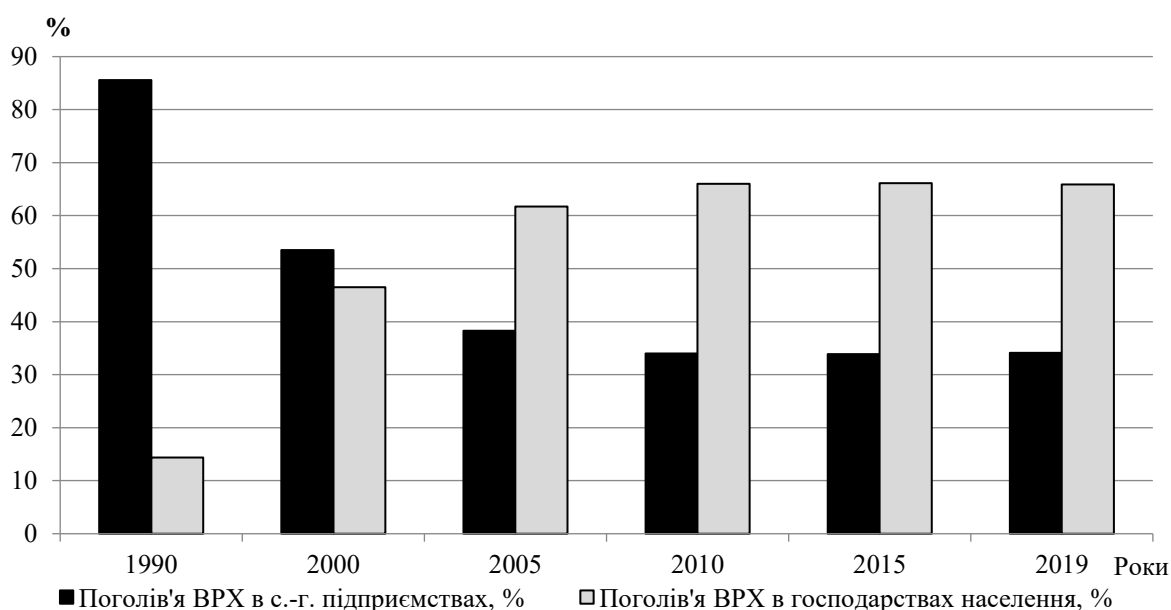

Рис. 3.5. Поголів'я ВРХ за категоріями господарств у 1990–2019 рр., %
Джерело: побудовано автором за даними [242].

Встановлено, що стан утримання поголів'я скотарства в господарствах населення із точки зору поділу домогосподарств з площею землі до 0,5 га; 0,51–1,00 га; 1,01 і більше га і утримування ними поголів'я худоби галузі, є таким: 17,6 % сільських домогосподарств із площею до 0,5 га утримують ВРХ, у т.ч. 16,3 % із них – корів; 37,0 % домогосподарств із площею 0,51–1,00 га утримують ВРХ, 35,2 із них – корів; 52,0 % домогосподарств із площею більше 1,01 га утримують ВРХ, у т.ч. 50,6 % – корів.

Тобто, збільшення площі землекористування сільських домогосподарств супроводжується збільшенням поголів'я худоби галузі.

Маючи більше 1,0 га земельної площі, половина домогосподарств звертається до утримання ВРХ. В таких домогосподарствах (із площею більше 1,0 га) утримується 48 % поголів'я худоби галузі (рис. 3.6).

Разом з тим, сільські домогосподарства із земельною площею більше 1,01 га землі мають більший ступінь забезпечення приміщенням для зберігання кормів і утримання худоби. Тому за умов збільшення земельної площі у сільських домогосподарствах існує тенденція до збільшення поголів'я галузі, що дозволяє прийти висновку про те, що переростання господарств населення у фермерські господарства може виступати як важливий напрямок подальших змін у цій галузі.

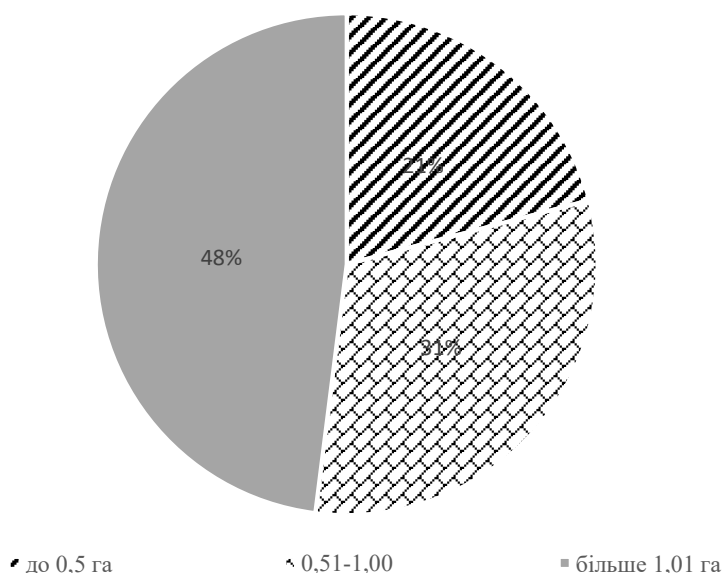

Рис. 3.6. Питома вага поголів'я ВРХ в сільських домогосподарствах із різною площею землі у 2017 р., %

Джерело: побудовано автором за даними [244].

Встановлено, що до причин, які пояснюють переміщення скотарства в господарства населення належить важливість галузі в житті сільського населення, зокрема самозабезпечення родини продуктами харчування галузі, додатковий прибуток від реалізації продукції галузі, що в умовах зменшення робочих місць на селі, невисокої заробітної плати сільського населення виступає стимулом до утримання худоби та ін.

У табл. 3.4 наведено дані виробництва продукції скотарства за категоріями господарств в Україні в 1990–2019 рр. у натуральному вираженні і за питомою вагою кожного виду продукції за категоріями господарств. Вони підтверджують загальну тенденцію до зменшення обсягів виробництва продукції скотарства сільськогосподарськими підприємствами упродовж 1990–2019 рр. Зокрема, вирощування ВРХ у живій масі зменшилося із 2498,9 до 143,9 тис. т., або майже на 94,0 %; виробництво молока – із 18634,1 до 2728,6 тис. т, або на 85,4 %; виробництво яловичини (телятини) у забійній масі – зменшилося із 1808,1 до 101,7 тис. т, або майже на 94,0 %.

Слід відмітити, що для вирощування ВРХ у господарствах населення упродовж аналізованого періоду характерним було його зменшення – із 749,2 тис. т у 1990 р. до 412,5 тис. т у 2019 р., або на 44,9 %. Водночас виробництво молока і яловичини (телятини) відзначалося поступовим зростанням – на 51,0 і 18,1 % відповідно. Найбільшими обсяги виробництва молока в господарствах населення були у 2005 р. – 11131,9 тис. т, або 81,2 % від загальної кількості виробленого молока. Отже, дані табл. 3.4 свідчать про суттєве зменшення обсягів виробництва продукції за досліджуваний період саме в сільськогосподарських підприємствах і поступове їх збільшення в господарствах населення. Між тим і в 2009 р. в господарствах населення спостерігається також зменшення обсягів виробництва продукції галузі.

Вкрай складною є ситуація щодо поголів'я м'ясного скотарства в усіх суб'єктів господарювання галузі. До проблем її розвитку відносять проблему щодо недостатнього комплектування м'ясного стада породами тварин (Ангус, Шаролє, м'ясний симентал, Лімузин та ін.).

За даними ряду дослідників, м'ясні породи займають лише 4,7 % у структурі стада ВРХ України, або близько 47 тис. гол. Це дуже мало. Існують проблеми щодо обрання породи тварин (для виробництва ковбас, стейків чи рожевої телятини) [245]; проблема високого рівня розораності земель та стихійного їх використання; дорогі капіталовкладення із довгим терміном їх окупності.

Таблиця 3.4

Виробництво продукції скотарства в Україні за категоріями господарств за період 1990–2019 рр., тис. т

Показник	Роки						2019 р. до 1990 р.	
	1990	2000	2005	2010	2015*	2019*	+, –	%
	Усі категорії господарств							
Вирощування ВРХ у ж. м, тис. т	3248,1	1090,1	868,7	653,8	602,6	556,4	-2691,7	17,1
Виробництво яловичини (телятини) у заб. масі, тис. т	1985,4	754,3	561,8	427,7	384,0	369,5	-1615,9	18,6
Молоко, тис. т	24508,3	12657,9	13714,4	11248,5	10615,4	9663,2	-14845,1	39,4
	Сільськогосподарські підприємства							
Вирощування ВРХ у ж. м., тис. т	2498,9	371,0	258,1	174,6	155,6	143,9	-2355	5,6
у % до всього	76,9	34,0	29,7	26,7	25,8	25,9	-51,0	–
Виробництво яловичини (телятини), у заб. вазі, тис. т	1808,1	305,2	154,3	104,7	93,7	101,7	-1706,4	5,6
у % до всього	91,1	40,5	27,5	24,5	24,4	27,5	-63,6	–
Молоко, тис. т	18634,1	3668,7	2582,5	2216,6	2669,2	2728,6	-15905,5	14,6
у % до всього	76,0	29,0	18,8	19,7	25,1	28,2	-47,8	–
	Господарства населення							
Вирощування ВРХ у ж. м., тис. т	749,2	719,1	610,6	479,2	447,0	412,5	-336,7	55,1
у % до всього	23,1	66,0	70,3	73,3	74,2	74,1	51,0	–
Виробництво яловичини (телятини), у заб. масі, тис. т	177,3	449,1	407,5	323,0	290,3	267,8	90,5	151,0
у % до всього	8,9	59,5	72,5	75,5	75,6	72,5	63,6	–
Молоко, тис. т	5874,2	8989,2	11131,9	9031,9	7946,2	6934,6	1060,4	118,1
у % до всього	24,0	71,0	81,2	80,3	74,9	71,8	47,8	–

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: розраховано автором за даними [169].

Якщо вартість телиці або нетеля молочних порід в Європі коштує 1800–2000 євро, то нетель або телиця м'ясної породи коштує у двічі дорожче. Проблемою є дефіцит кадрів як тих, що розуміються на сучасних підходах до тваринництва, так і доярів. Для м'ясного скотарства ближчим є підхід сімейних ферм, які мають пасовища і утримують більше 10 гол. худоби.

Слід відмітити, що важливою якісною характеристикою на всіх рівнях господарювання виступає ефективність виробництва, оскільки її показники характеризують віддачу вкладеного у виробництво капіталу, результативність виробництва. Завдяки показникам ефективності отримується інформацію про те, якими зусиллями було досягнуто отриманих результатів, вони свідчать про якість економічного зростання в підприємствах з різними видами економічної діяльності. Показники ефективності розвитку галузі скотарства в Україні, відповідно до теми нашого дослідження, представлені в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

**Окремі показники ефективності розвитку скотарства в Україні
за період 1990–2019 рр.**

Показник	Роки						2019* р. до 1990 р.	
	1990	2000	2005	2010	2015*	2019*	+, –	%
<i>I</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
Виробництво яловичини та телятини у заб. масі, тис. т	1985,4	754,3	561,8	427,7	384,0	369,5	-1615,9	18,6
Виробництво молока, тис. т	24508,3	12657,1	13714,4	11248,5	10615,4	9663,2	-14845,1	39,4
Поголів'я худоби, тис. гол.:								
ВРХ	24623,4	9423,7	6514,1	4494,4	3750,3	3092,0	-21531,4	12,6
у т. ч. корів	8378,2	4958,3	3635,1	2631,2	2166,6	1788,5	-6589,7	21,3
Поголів'я худоби на 100 га с.-г. угідь, гол.:								
ВРХ	58,8	22,5	15,6	10,8	9,0	7,5	-51,3	12,8
у т. ч. корів	20,0	11,9	8,7	6,3	5,2	4,3	-15,7	21,5
Вир-во на 100 га с.-г. угідь, ц:								
яловичини	47,4	18,0	13,5	10,3	9,2	8,9	-38,5	18,8
молока	584,9	302,6	328,7	270,6	255,7	233,9	-351,0	40,0

Продовження табл. 3.5.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Середній річний удій від однієї корови, кг	2863	2359	3773	4082	4644	4976	2113	173,8
Вихід приплоду телят на 100 корів, гол.	88	68	70	73	71	64	-24	72,7
Витрати кормів на 1 ц, ц. к. од.: приросту ВРХ у т. ч. концентратів	13,53 3,07	16,73 2,2	15,89 3,60	15,69 4,47	14,80 4,93	13,95 6,65	0,42 3,58	103,1 216,6
Виробництва молока у т. ч. концентратів	1,47 0,34	1,63 0,20	1,31 0,30	1,18 0,37	1,00 0,41	0,89 0,49	-0,58 0,15	60,5 144,1
Рівень рентабельності,%: ВРХ на м'ясо молоко	20,6 32,2	-42,3 -6,0	-25,0 12,2	-35,9 17,9	-16,9 12,7	-14,6 20,1	-35,2 -12,1	— —

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: розраховано автором за даними [169].

Аналіз даних табл. 3.5 свідчить, що при зменшенні обсягів виробництва продукції галузі скотарства – молока і яловичини (телятини) в Україні упродовж аналізованого періоду (на 60,6 і 81,4 %, відповідно), зниженні обсягів виробництва продукції скотарства з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (обсяги виробництва яловичини і телятини з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у 2019 р. дорівнювали 8,9 ц при 47,4 ц у 1990 р.; виробництва молока – 233,9 ц при 584,9 ц у 1990 р.), зменшення обсягів виробництва продукції галузі відбувалося передусім за рахунок скорочення поголів'я худоби: ВРХ – на 21531,4 тис. гол., у т.ч. корів – на 6589,7 тис. гол., або на 87,5 і 78,1 % відповідно у 2019 р. порівняно з 1990 р. Величина продуктивності худоби, зокрема середньорічного удою молока від однієї корови поступово збільшувалася. У 1990–2019 рр. вона зросла із 2863 кг до 4976 кг, або на 73,8 %. Підвищення рівня продуктивності корів є позитивним, адже воно розглядається як чинник зростання обсягів

виробництва молока. Доречи в окремих із підприємств України рівень продуктивності корів досягає 8000–9000 кг на рік.

Варто зазначити, що важливим показником технологічної ефективності скотарства є показник виходу приплоду телят на 100 корів. Його величина протягом аналізованого періоду зменшилася із 88 гол. в 1990 р. до 70 гол. в 2019 р. Із точки зору відтворення галузі цей процес можна визнати як такий, що не сприяє стабілізації поголів'я галузі на даному етапі її розвитку і функціонування. Потрібним є підвищення величини цього показника.

Разом із тим, із точки зору відтворення актуальним є питання для розвитку галузі щодо статеві-вікової структури її поголів'я. Науковці доволі часто звертаються до аналізу і оцінки статеві-вікової структури стада ВРХ. Процес планування поголів'я ВРХ розглядається ними із позиції ефективного розвитку скотарства та позиції підвищення рівня відтворення галузі [246]. Науковці єдині в тому, що структура стада ВРХ відображає рівень спеціалізації підприємства та напрям його діяльності. Доведено, що в молочному стаді питома вага корів дорівнює 60–70 %, в молочно-м'ясному – 45–50 %, у м'ясному – 35–40 % [247]. Крім того, структура стада ВРХ враховує особливості організації кормової бази галузі та організаційно-господарський рівень її розвитку. Планування структури стада є важливим елементом формування темпів його відтворення. Статеві-віковий склад стада великої рогатої худоби, який склався протягом 2015–2019 рр. в суб'єктах господарювання галузі, представлений в табл. 3.6.

Наведені в табл. 3.6. дані свідчать про поголів'я худоби за всіма статеві-віковими групами худоби галузі протягом 2015–2019 рр. Суттєвим є зменшення поголів'я телиць від 2 років і старше, які формують основу для відтворення галузі і сталі перспективи її розвитку. Їх кількість в структурі стада великої рогатої худоби зменшилася майже на 30,0 % і в 2019 р. склала 96,4 тис. гол.

Таблиця 3.6

**Статевो-віковий склад стада великої рогатої худоби в 2015–2019 рр.,
тис. гол.**

Види худоби	Роки					Відхилення 2019 р. до 2015 р.	
	2015	2016	2017	2018	2019	+	–
						+	–
Велика рогата худоба	3750,3	3682,3	3530,8	3332,9	3092,0	-658,3	82,5
з неї корови	2166,6	2108,9	2017,8	1919,4	1788,5	-378,1	82,5
Телиці від 1 року до 2 років	252,6	337,3	338,4	314,6	288,0	35,4	114,0
Телиці від 2 років і старші	139,8	124,3	119,4	109,4	96,4	-43,4	69,0
Бугаї-плідники	9,3	8,9	8,3	6,8	6,3	-3,0	67,7

Джерело: складено за: [169].

Аналіз статево-вікової структури стада ВРХ в господарствах, що представлена в табл. 3.7, підводить до дискусійних висновків. В 1990 р. питома вага корів в структурі стада дорівнювала 29,4 %. В наступні роки зростала і в 2019 р. склала 41,1 %. Суттєво збільшилася питома вага телиць від 1 до 2 років. Якщо в 1990 р. вона дорівнювала 2,6 %, то в 2019 р. склала 15,6 %.

Таблиця 3.7

**Статево-вікова структура стада великої рогатої худоби в сільських
домогосподарствах, %**

Види худоби	С.-г. підприємства			Господарства населення		
	1990 р.	2000 р.	2019 р.	1990 р.	2000 р.	2019 р.
Велика рогата худоба	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
з неї корови	29,4	36,7	41,1	61,8	70,8	66,1
Телиці від 1 року до 2 років	2,6	3,2	15,6	5,8	5,6	6,2
Телиці від 2 років і старші	6,8	7,9	5,7	2,0	2,2	2,0
Бугаї-плідники	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3
Інші вікові групи	61,1	52,0	37,5	30,3	21,2	25,3

Джерело: складено за: [242].

За статево-вікової структури стада в сільськогосподарських підприємствах, яка мала місце у 1990, 2000 і 2019 р. можна зробити висновок про наближення її до м'ясо-молочного типу розвитку. Проте, аналізуючи динаміку виробництва продукції галузі скотарства, доводимо переважання в її

обсягах виробництва саме молока при зменшенні обсягів виробництва яловичини (телятини).

В господарствах населення питома вага корів в структурі стада збільшилася із 61,8 % в 1990 р. до 66,1 % в 2019 р. Господарства населення орієнтуються саме на виробництво молока. В той же час, невелика питома вага нетелів від 1 року до 2 років і телиць старше 2 років свідчать про складності відтворення стада в них.

Тобто, існуюча статеві-вікова структура стада ВРХ в сільськогосподарських підприємствах і в господарствах населення зумовила і обсяги виробництва продукції галузі в них, зокрема вагоме виробництво молока в господарствах населення.

Аналіз процесів, які є характерними для розвитку галузі, зокрема формування статеві-вікової його структури, свідчать про те, що без її вирішення складно забезпечити сталі умови її розвитку. Для збільшення обсягів виробництва яловичини в Україні на 2–3 молочні корови потрібна 1 корова м'ясного напрямку; потрібними є структурні зміни маточного поголів'я у бік зменшення частки молочних корів і збільшення м'ясних. Показник витрат кормів з розрахунку на одиницю виробленої продукції скотарства, що характеризує ефективність використання кормів поголів'ям худоби, мав різну спрямованість. Зокрема, величина витрат на приріст ВРХ до 2000 р. збільшувалася із 13,53 до 16,73 ц. к. од. в 2000 р., а у 2019 р. зменшилася до 13,95 ц. к. од. Середнім нормативом витрат кормів на виробництво 1 ц приросту ВРХ є величина витрат кормів в розмірі 6,2 – 10,5 ц к. од., у т.ч. концентратів – 18,0–30,0 % [248]. Отримані фактичні значення витрат кормів на 1 ц приросту ВРХ є суттєво вищими, ніж нормативні показники, що може свідчити про низький ступінь віддачі кормів на приріст ВРХ, низький ступінь ефективності їх використання.

Водночас потрібно замітити, що при раціонально організованому підході до виробництва яловичини з використанням м'ясних порід, для яких притаманною є висока інтенсивність росту тварин, високий рівень оплати

корму продукцією, у товаровиробників яловичини (телятини) існують резерви у підвищенні показників технологічної, а за нею, і економічної ефективності галузі.

Аналіз витрат кормів на виробництво 1 ц молока свідчить про достатньо високу їх віддачу в цій галузі. За існуючих нормативів витрат кормів з розрахунку на 1 ц молока на рині 1,1–1,3 ц. к. од., у т.ч. концентрованих кормів на рівні 19–33 %, середня величина витрат кормів з розрахунку на 1 ц молока зменшилася із 1,47 ц. к. од. в 1990 р. до 0,89 ц. к. од. в 2019 р., або на 39,5 в.п. Зростання величини концентрованих кормів із 0,34 до 0,49 ц. к. од. може свідчити про те, що підвищення удою корів і оплата корму молоком відбувається за рахунок збільшення концентрованих кормів у структурі раціону годівлі тварин. Це позитивна зміна для молочного скотарства протягом аналізованого періоду. Рентабельність виробництва, виступаючи важливим показником ефективності виробництва продукції свідчить про суттєві зміни у її формуванні упродовж аналізованого періоду (рис. 3.7).

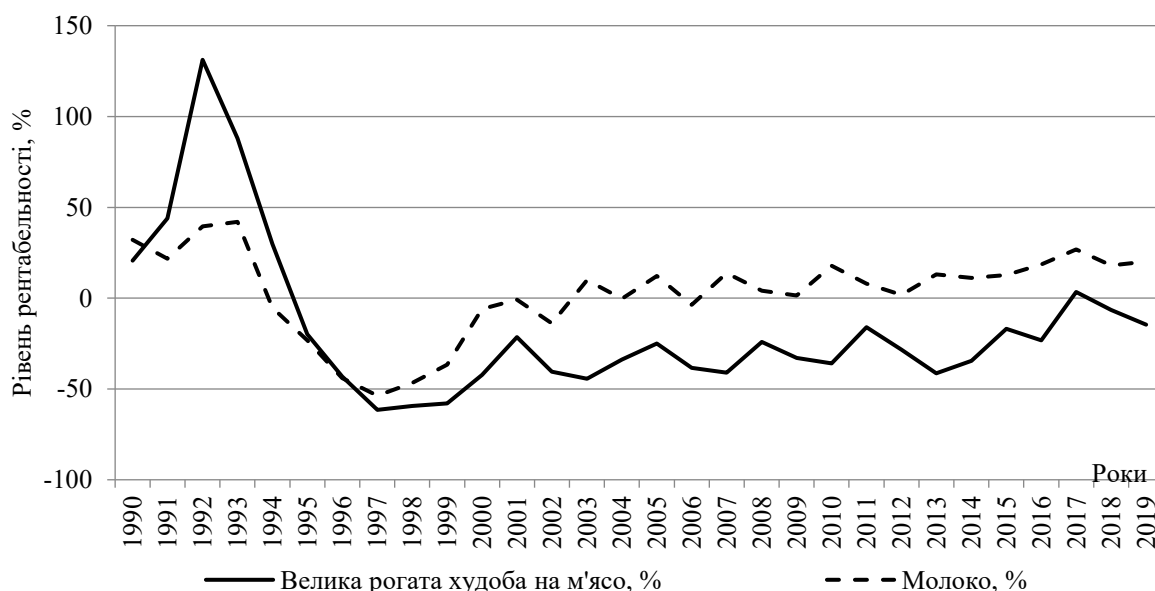

Рис. 3.7. Динаміка рівня рентабельності виробництва ВРХ на м'ясо (у заб. масі) і молока за період 1990–2019 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [169].

Відмітемо, що упродовж 1990–1992 рр. спостерігали підвищення рівня рентабельності ВРХ на м'ясо (у забійній масі) і молока, то упродовж періоду

1992–1997 рр. виробництво продукції скотарства супроводжувалося збитковістю виробництва, яка поглиблювалася упродовж цього періоду. Починаючи із 1998 р. по 2019 рр. спостерігаємо коливаючі зміни у величині рівня рентабельності (збитковості) виробництва продукції галузі.

Упродовж останнього часу на фоні коливання рівня рентабельності виробництва молока і збитковості вирощування великої рогатої худоби на м'ясо, відмітемо їх покращання – підвищення рівня рентабельності обох видів продукції галузі. Як результат – рівень збитковості великої рогатої худоби на м'ясо у 2019 р. становив 14,6 % що є меншим ніж у попередні роки, а рівень рентабельності молока дорівнював 20,1 %.

Відмітемо, що у цілому окремі показники ефективності розвитку скотарства України упродовж останніх років набули позитивних змін [249, 250, 251, 252]. Це стосується, зокрема, таких показників технологічної ефективності, як середній річний удій від однієї корови і витрати кормів з розрахунку на 1 ц молока та ін.

За результатами дослідження встановлено, що загальною тенденцією в розвитку скотарства є зменшення чисельності поголів'я худоби, а також обсягів виробництва продукції галузі. На підставі аналізу даних за 1945–2019 рр. визначено два різнонаправленні періоди у розвитку галузі (протягом 1945–1990 рр. спостерігалися процеси зростання галузі, які супроводжувалися збільшенням поголів'я худоби і обсягів виробництва її продукції), а в їх рамках – 6 підперіодів з різними характеристиками відносно темпів зміни обсягів виробництва продукції галузі. Стабільним щодо розвитку галузі був період протягом 1975–1990 рр. Для нього характерними були найбільша середня величина обсягу виробництва молока (22035 тис. т) і найменша величина коефіцієнту варіації обсягів його виробництва, яка дорівнювала 6,1 %.

Доведено, що для розвитку галузі скотарства на сучасному етапі характерним є підвищення окремих показників технологічної ефективності, до

числа яких належить рівень продуктивності худоби, зокрема удій. Суб'єкти господарювання галузі звертаються до можливості утримання і продуктивного використання поголів'я із вищим потенціалом до обсягу виробництва продукції і прибутковості. В той же час невирішеною залишається проблема відтворення галузі, зокрема формування статеві-вікової структури стада.

3.2. Державна підтримка скотарства

Ефективність розвитку галузі залежить від сукупності чинників, зокрема від рівня державного регулювання галузі і державної її підтримки. Сучасний стан державного регулювання і державної підтримки скотарства України можна охарактеризувати як такий, що не є систематизованим і має фрагментарний характер. Підтвердженням цієї тези є процеси, які супроводжують її розвиток протягом останніх років. Йдеться передусім про зменшення поголів'я худоби галузі, обсягів виробництва її продукції. Зменшується і кількість підприємств, які виробляють продукцію галузі. Ці процеси, на наш погляд, підтверджують відсутність системності реформ у галузі.

Державна підтримка і стимулювання розвитку м'ясного і молочного скотарства в Україні здійснюється відповідно до їх пріоритетності в розвитку аграрного виробництва країни шляхом формування відповідної законодавчої та нормативної бази та за рахунок коштів держбюджету на реалізацію державних програм розвитку галузі. Розпочинаючи з 2017 р., державна підтримка молочного скотарства надається у вигляді бюджетних дотацій.

Для визначення стану державної підтримки у скотарстві України, ми звернулися до її вивчення й аналізу. В процесі дослідження було систематизовано заходи державної підтримки галузі скотарства протягом 2017–2019 рр.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» за КПКВК 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва» було передбачено 170000,0 тис. грн, з яких 11655,0 тис. грн було спрямовано на виплату часткового відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення телиць, нетелей, корів вітчизняного походження та племінних телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного і м'ясного напрямку продуктивності, племінних свинок та кнурців, племінних вівцематок, баранів, ярок – 158345,0 тис. грн. На погашення бюджетної кредиторської заборгованості, зареєстрованої в органах казначейства, спрямовано 158345,0 тис. грн.

Законом України «Про Державний бюджет на 2018 рік» (на початку року) були передбачені Міністерством аграрної політики видатки на підтримку тваринництва за рахунок коштів загального фонду за бюджетною програмою 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва» обсягом 4000,0 млн грн. Після внесення змін до державного бюджету обсяг фінансування зазначеної програми становив 2401,00 млн грн.

Порядок з використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 107 (зі змінами). Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2018 р. № 128 здійснено розподіл за напрямками коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва» (зі змінами).

Загалом у 2018 р. за цією бюджетною програмою спрямовано 2393294,84 тис. грн одержувачам державної підтримки за напрямками:

- для надання часткової компенсації відсоткової ставки за банківськими кредитами, залученими для покриття витрат, пов'язаних із провадженням діяльності в галузях: вівчарства, козівництва, бджільництва, кролівництва, шовківництва, аквакультури – 3747,71 тис. грн;
- для надання часткової компенсації вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств

з переробки сільськогосподарської продукції в частині витрат, профінансованих за рахунок банківських кредитів – 62926,11 тис. грн;

- для надання спеціальної бюджетної дотації за утримання корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напряму продуктивності суб'єктам господарювання, які є юридичними особами, за кожну наявну станом на 1 січня та 1 липня поточного року корову – 514503,75 тис. грн. Таку дотацію отримали 1280 суб'єктів господарювання за утримання ними 366798 корів;

- для надання фізичним особам спеціальної бюджетної дотації за утримання молодняку великої рогатої худоби, який народився у господарствах фізичних осіб, – 320864,9 тис. грн. Таку дотацію отримали 152503 фізичні особи за утримання 272471 гол. молодняку великої рогатої худоби;

- для надання часткового відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції – 1276679,9 тис. грн. Кошти спрямовано 28 суб'єктам господарювання за будівництво та реконструкцію 51 об'єкта;

- для надання часткового відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення племінних тварин, а саме: телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напряму продуктивності, свинок та кнурців, вівцематок, баранів, ярок і сперми бугаїв та ембріонів великої рогатої худоби, які мають племінну (генетичну) цінність – 214572,47 тис. грн. Таку дотацію отримали 252 суб'єкти господарювання.

Дослідження свідчать, що Мінекономіки розробило зміни до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств (постанова Кабінету Міністрів України від 07 лютого 2018 р. № 106), відповідно до яких пропонується надання спеціальної бюджетної дотації за утримання корів фермерським господарствам. Суб'єктами підтримки є також фермерські господарства, у тому числі й сімейні фермерські господарства, що провадять діяльність у галузі тваринництва та мають у власності від 5 до 25 корів

молочного напрямку продуктивності, ідентифікованих та зареєстрованих відповідно до законодавства. Дотація за утримання корів ними надається на безповоротній основі за кожну, наявну станом на 1 липня поточного року ідентифіковану та зареєстровану відповідним чином корову, у розмірі 5000 грн за одну корову. Цей напрям підтримки дозволить дотувати фермерським господарствам близько 20 тис. гол. худоби галузі за умови виділення бюджетних коштів із цією метою в розмірі 100 млн грн.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» за бюджетною програмою КПКВК 1201140 «Державна підтримка тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва)» передбачено видатки в розмірі 2 930 000,0 тис. грн. Напрями та механізми надання державної підтримки визначені Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва), затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 № 107 (зі змінами).

Станом на 1 січня 2020 року за цією бюджетною програмою нараховано та спрямовано на її реалізацію 2 433 689,42 тис. грн, а саме:

- для надання часткової компенсації відсоткової ставки за банківськими кредитами, залученими для покриття витрат, пов'язаних із провадженням діяльності в галузях: вівчарства, козівництва, бджільництва, звірівництва, кролівництва, шовківництва та аквакультури – 9 724,94 тис. грн;

- для надання часткової компенсації вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції в частині витрат, профінансованих без урахування податку на додану вартість за рахунок банківських кредитів – 75 000,0 тис. грн;

- для надання спеціальної бюджетної дотації за утримання корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямку продуктивності суб'єктам господарювання, які є юридичними особами і власниками корів –

531233,1 тис. грн. Таку дотацію спрямовано 1074 суб'єктам господарювання за утримання ними 358929 гол. корів (накази Мінагрополітики від 10 червня 2019 р. № 313 та від 21 жовтня 2019 р. № 526);

- для надання фізичним особам спеціальної бюджетної дотації за утримання молодняку великої рогатої худоби – 615469,80 тис. грн. Таку дотацію спрямовано 230 925 фізичним особам за утримання 440735 гол. молодняку великої рогатої худоби;

- для надання часткового відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення племінних тварин, а саме: телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного і м'ясного напрямку продуктивності, свинок та кнурців, вівцематок, баранів, ярки і сперми бугаїв та ембріонів великої рогатої худоби, які мають племінну (генетичну) цінність – 150000,0 тис. грн, які спрямовано 246 суб'єктам господарювання;

- для надання часткового відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції – 526 000,0 тис. грн;

- для надання часткового відшкодування сільськогосподарським товаровиробникам вартості будівництва та реконструкції підприємств із зберігання та переробки зерна – 526 261,58 тис. грн. Таке відшкодування отримали 55 суб'єктів господарювання для відшкодування вартості 61 об'єкта.

Аудитом встановлено, що у 2018 р. 152503 фізичним особам було нараховано спеціальну бюджетну дотацію за вирощування 272471 гол. молодняку великої рогатої худоби (1,8 гол. на одну фізичну особу), який народився в господарствах фізичних осіб, на загальну суму 320864,9 тис. грн, що становить 83 % від їх ідентифікованих та зареєстрованих тварин виду ВРХ станом на 1 січня 2019 (328630 гол.).

Слід зазначити, що державну підтримку як дотацію за молодняк ВРХ фізичним особам у 2018 р. надана вперше за останні п'ять років, що стимулювало домогосподарства утримувати ВРХ. Фінансування цього напряму сприяло також збільшенню наповнення Єдиного державного реєстру

тварин даними про поголів'я великої рогатої худоби, яку утримують у господарствах фізичних осіб.

Мінагрополітики здійснено розподіл коштів для надання фізичним особам спеціальної бюджетної дотації за вирощування молодняку великої рогатої худоби, який народився в господарствах фізичних осіб, у загальній сумі 320864,9 тис. грн. Кошти державного бюджету у сумі 1135,1 тис. грн залишилися нерозподіленими, оскільки не було претендентів на отримання такої дотації.

Згідно з пунктом 9 Порядку № 107 структурними підрозділами облдержадміністрацій, на які покладається забезпечення виконання функцій з питань агропромислового розвитку, до Мінагрополітики подаються зведені відомості для надання фізичним особам спеціальної бюджетної дотації за вирощування молодняку великої рогатої худоби, який народився в господарствах фізичних осіб. На підставі зведених відомостей Мінагрополітики здійснювала розподіл коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою за КПКВК 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва» на 2018 р. (додаток II).

Аналіз даних додатку II дозволяє зробити висновок про зацікавленість суб'єктів господарювання галузі скотарства в отриманні державної підтримки. Дотації, які були виділено в 2018 р. на підтримку тваринництва, за напрямками, пов'язаними із частковою компенсацією відсоткової ставки за кредитами, залученими для покриття витрат, пов'язаних із діяльністю у скотарстві; частковою компенсацією вартості будівництва та реконструкцією тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів; на спеціальну бюджетну дотацію за вирощування молодняку ВРХ, що народився в господарствах фізичних осіб; на дотацію за утримання корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямку продуктивності, було використано майже повністю. Залишки були невеликими.

Проте використана дотація за вирощування молодняку великої рогатої худоби, який народився в господарствах фізичних осіб, була меншою. Усього

із 2401000,0 тис. грн, виділених на підтримку розвитку тваринництва в цей рік, було використано 99,7 % дотацій.

Аналіз даних табл. 3.8 свідчить про зменшення активності суб'єктів господарювання галузі тваринництва в отриманні дотацій на розвиток галузі. Сума дотацій із Державного бюджету у 2019 р. порівняно із 2018 р. збільшилася із 2401000 до 2930000 тис. грн, або на 22,0 %. Проте рівень використання дотації у 2019 р. зменшився і становив 54,8 % від виділеної суми коштів. На невисокому рівні використання були дотації, спрямовані на вирощування молодняку великої рогатої худоби. Питома вага їх використання у 2019 р. становила 57,7 %. Питома вага коштів, спрямованих на відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції, також була невисокою. Вона досягла 69,3 % від суми виділених на реалізацію наряду коштів.

Відзначимо, що фінансування бюджетної програми КПКВК 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва» у 2020 р. (додаток К) було меншим, ніж у попередні з аналізованих років. Сума коштів, яка була виділена на підтримку тваринництва дорівнювала 1046927,5 тис. грн. Найбільша питома вага виділених коштів на підтримку тваринництва у 2020 р. приходилася на часткове відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції 41,1 %.

Питома вага коштів, спрямованих на відшкодування вартості куплених для подальшого відтворення племінних тварин становила 28,7 %. У структурі дотацій на розвиток тваринництва з'явилася стаття: дотації на наявні бджолосім'ї. Їх питома вага в загальній величині дотацій у 2020 р. дорівнювала 22,9 %. Відсутніми в цей рік були дотації на утримання корів молочного, м'ясо-молочного та м'ясного наряду продуктивності і за вирощування молодняку великої рогатої худоби. Дослідження свідчать, що за нинішнього рівня розвитку скотарства України і ступеня підтримки розвитку галузі з боку держави складним є процес її стабілізації і розвитку.

Таблиця 3.8.

Фінансування бюджетної програми КПКВК 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва» в 2019 р. «Державна підтримка тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва)», тис. грн

Напрямок використання коштів	Розподіл згідно з розпорядженням № 196-р від 27.03.2019 (зі змінами)	Спрямовано, тис. грн	Залишок, тис. грн	Використано дотацій, %
Часткова компенсація відсоткової ставки за банківськими кредитами, залученими для покриття витрат, пов'язаних із провадженням діяльності у галузях: вівчарство, козівництво, бджільництво, звірівництво, кролівництво, шовківництво та аквакультура (рибництво)	12 000,00	8 753,63	3 246,37	72,9
Часткова компенсація вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції в частині витрат, профінансованих без урахування податку на додану вартість за рахунок банківських кредитів	75 000,00	55 101,19	19 898,81	73,5
Спеціальна бюджетна дотація за утримання корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямку продуктивності	532 000,00	531 233,10	766,90	99,9
Спеціальна бюджетна дотація за вирощування молодняка великої рогатої худоби	785 000,00	452 755,80	332 244,20	57,7
Часткове відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення племінних тварин, а саме: телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного і м'ясного напрямку продуктивності, свинок та кнурців, вівцематок, баранів, ярок і сперми бугаїв та ембріонів великої рогатої худоби, які мають племінну (генетичну) цінність	150 000,00	148 948,41	1 051,59	99,3
Часткове відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції	526 000,00	364 508,55	161 491,45	69,3
Часткове відшкодування сільськогосподарським товаровиробникам вартості будівництва та реконструкції підприємств із зберігання та переробки зерна	850 000,00	43 643,94	806 356,06	94,9
УСЬОГО	2 930 000,00	1 604 944,62	1 325 055,38	54,8

Джерело: складено відповідно до: [253].

З метою пошуку шляхів вирішення цієї проблеми влітку 2020 р. відбулося обговорення Концепції розвитку скотарства на подальший період. Науковці, практики, аграрні асоціації, зацікавлені сторони змогли надати свої пропозиції щодо формування сприятливого середовища розвитку скотарства. Було чітко сформульовано проблеми і запропоновано напрями їх вирішення (додатки Л–М). У додатку Л наведено пропозиції щодо підтримки м'ясного скотарства України у 2021–2023 рр. НДІ «Украгропромпродуктивність» робить акцент на існуванні проблеми відтворення стада і необхідності стимулювання господарств за допомогою субсидій за вирощених телиць з метою нарощування молодняку для заміни і збільшення поголів'я корів.

Триває активне обговорення питання щодо оподаткування, зокрема стосовно введення пільгового оподаткування сільськогосподарських підприємств за реалізацію живих тварин населенню чи суб'єктам підприємницької діяльності введенням «нульової ставки» ПДВ; розвитку племінних господарств з метою нарощування високоякісного поголів'я худоби галузі та ін. Стосовно молочного скотарства, пропозиції аграрних асоціацій були набагато ширшими (додаток М). Ці пропозиції, зокрема, спрямовано і на вирішення проблеми зацікавленості господарств в утриманні худоби, і на збільшення її поголів'я, підвищення якості виробленої продукції. Значну увагу приділено підтримці господарств, які мають поголів'я худоби від 3 гол. Чимало висловлених пропозицій стосувалося вдосконалення системи взаємовідносин між виробниками продукції скотарства і її переробниками; створення пільгових умов для переробних підприємств з метою вдосконалення їхньої виробничої бази та ін.

Аудитом встановлено, що нинішній механізм надання документів та виплата фізичним особам дотацій за молодняк саме через обласні департаменти й управління агропромислового розвитку та незалучення до участі відповідних районних структурних підрозділів при значній чисельності фізичних осіб – отримувачів дотації за молодняк (у 2018 р. понад 150 тис. осіб за утримання понад 270 тис. гол.) не забезпечує належного контролю за

використанням бюджетних коштів на місцях. Як наслідок, кошти державного бюджету, спрямовані на спеціальну бюджетну дотацію за вирощування молодняку великої рогатої худоби, який народився в господарствах фізичних осіб, було використано з численними порушеннями та недоліками.

Слід зазначити, що найбільшу спеціальну бюджетну дотацію за утримання корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямку продуктивності отримали такі суб'єкти господарювання: ПАТ «Зернопродукт МХП» – 10231,5 тис. грн за утримання 6,9 тис. гол., ТОВ «Українська молочна компанія» – 5 537,3 тис. грн за утримання 3,7 тис. гол., ПП «Агро-експрес-сервіс» – 5 514,0 тис. грн за утримання 4,3 тис. гол., ТОВ «Агрофірма ім. Довженка» – 5 490,8 тис. грн за утримання 3,7 тис. гол. та ТОВ «Веприк Плюс» – 4053,0 тис. грн за утримання 5,4 тис. гол.

Згідно з даними Державної служби статистики України поголів'я корів у підприємствах становить 466,6 тис. гол. Отже, державну підтримку отримали суб'єкти господарювання, які є власниками 397,6 тис. гол., що становить 85,2 %.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністративних податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» для сільськогосподарських товаровиробників введено пільги щодо сплати податку на додану вартість на ввезення з-за кордону племінних чистопородних тварин. Пільги у скотарстві стосуються нетелів (УКТ ЗЕВ 0102 21 10 00) і корів (УКТ ЗЕД 0102 21 30 00) (наказ Міністерства фінансів України від 20 вересня 2012 р. № 1011 (із змінами).

У проекті концепції Державної цільової програми розвитку скотарства на період до 2030 р. визначено заходи державної підтримки, до яких віднесено такі:

- державна фінансова підтримка, спрямована на відшкодування вартості закуплених племінних (генетичних ресурсів) за закуплені ними

вітчизняні або імпортовані племінні тварини, сперму, ембріони у розмірі до 50 % їх вартості;

- компенсація вартості об'єктів галузі, зокрема залучених до здійснення будівництва та/або реконструкції тваринницьких ферм, комплексів для утримання ВРХ, доїльних залів, підприємств з переробки молока, побічних продуктів тваринного походження, що належать до II та III категорій, які профінансовані за рахунок банківських кредитів;

- відшкодування вартості будівництва нових тваринницьких об'єктів (зокрема тваринницьких ферм і комплексів для утримання ВРХ, підприємств з переробки молока та/або побічних продуктів тваринного походження, що належать до II та III категорій) у розмірі – до 30 % вартості;

- державна фінансова підтримка на утримання корів молочного напрямку продуктивності;

- державна підтримка з будівництва переробних підприємств шляхом часткової компенсації вартості обладнання таких підприємств.

Дослідження свідчать, що важливим напрямом інвестування є сприяння вертикальній інтеграції з метою залучення промислово-інвестиційного, торгового і банківського капіталу на забезпечення розвитку скотарства та переробної галузі в сільських населених пунктах.

Оцінюючи зміст запропонованої для розгляду Концепції розвитку скотарства, необхідно відзначити подальше загострення проблеми забезпечення підприємств харчової промисловості вітчизняною молочною сировиною, великою рогатою худобою для забою, та населення – молоко-, та м'ясопродуктами. Проте, на нашу думку, запропонований проект Концепції розвитку скотарства має певні дискусійні положення.

По-перше, її доцільно розділити на дві основні частини: розвиток скотарства м'ясного напрямку продуктивності і розвиток скотарства молочного напрямку продуктивності. З нашого погляду, такий поділ характеризується специфікою виробництва яловичини та молока.

По-друге, у Концепції, зокрема в розділі «Шляхи і способи розв'язання проблеми, строк виконання Програми» запропоновано програми державної підтримки, які на наше переконання, будуть фінансуватися лише за рахунок коштів державного бюджету. Проте в нинішніх умовах децентралізації значні фінансові ресурси будуть акумулюватися в регіонально-територіальних утвореннях. У зв'язку із цим пропонуємо залучати кошти бюджетів регіонів для розвитку скотарства м'ясного та молочного напрямку продуктивності.

По-третє, у зазначеному проекті нормативного документа не акцентовано увагу на розвитку державно-приватного партнерства в процесі відродження скотарства. У Концепції, на нашу думку, слід чітко зазначити гарантії держаних та місцевих органів влади щодо залучення коштів приватних інвесторів. Адже скотарство передбачає більш тривалий термін окупності витрат, порівняно з іншими галузями тваринництва окупності вкладеного капіталу.

По-четверте, а аналізованому проекті не зазначено заходів державної підтримки розвитку інтеграційних відносин між особистими селянськими господарствами та сільськогосподарськими підприємствами в напрямі розвитку скотарства адміністративного утворення. На нашу думку, саме особисті селянські господарства можуть стати «сировинною базою» скотарства корпоративного сектора аграрної економіки, зокрема в частині відтворення поголів'я корів молочного напрямку продуктивності.

По-п'яте, необхідно було запропонувати заходи державної та регіональної підтримки розвитку скотарства – і як молочного, і м'ясного – завдяки створенню сімейних ферм на базі висококонцентрованих особистих селянських господарств (понад 3 гол.).

По-шосте, включення до переліку першочергових заходів, які фінансуватимуть за рахунок коштів державного бюджету, зокрема технічне переозброєння молокопереробних підприємств в умовах відсутності для них сировинної бази, є нині економічно необґрунтованим і недоцільним.

По-сьоме, слушною є пропозиція розробників проекту щодо фінансової підтримки розвитку племінного скотарства. Водночас, необхідно зазначити про необхідність удосконалення механізму надання суб'єктам підприємницької діяльності у сфері виробництва продукції племінного скотарства статусу «племінного заводу» та «племінного репродуктора» і включення їх до реєстру одержувачів державної підтримки, яку спрямовують на розвиток племінного скотарства.

По-восьме, розвиток селекційних центрів повинен бути синхронним з зростанням кількості суб'єктів господарювання – юридичних осіб, які здійснюють виробництво продукції м'ясного та молочного скотарства, тобто коли виникне попит на продукцію племінного скотарства.

Потрібною є підтримка суб'єктів господарювання галузі скотарства із статусом суб'єкта племінної справи в галузі. Як правило, вони мають статус племінного заводу, репродуктору, селекційного центра, статус контрольно-випробувальної станції, підприємства з трансплантації ембріонів та ін. Отримавши такий статус, суб'єкти господарювання галузі реєструються у Державному реєстрі суб'єктів племінної справи у тваринництві.

Присвоєння статусу суб'єкта племінної справи здійснюється відповідно до результатів роботи регіональної експертної комісії та експертної комісії Міністерства аграрної політики, за якими видається відповідний наказ [254]. Аналіз комісій включає огляд племінного стада суб'єкта господарювання, аналіз продуктивності, якісного складу племінної худоби, аналіз ведення селекційно-племінної роботи; використання плідників для відтворення поголів'я маточного стада тварин, правильності державної реєстрації племінних тварин [255]. Проте такі суб'єкти господарювання галузі не внесені до числа суб'єктів, які отримують державну підтримку. Внаслідок існування проблеми у відтворенні стада у скотарстві на рівні суб'єктів господарювання галузі, суб'єкти племінної справи повинні її отримувати.

На нашу думку, запропоновані заходи, за умови включення їх у проект Концепції розвитку скотарства, сприятимуть розвитку позитивних трендів

діяльності галузі молочного та м'ясного скотарства України, а відповідно, й забезпеченню населення вітчизняної яловичиною та молочної продукцією і нарощенню обсягів їх експорту.

Ще один аспект, зумовлений членством у СОТ, особливо важливий для сільського господарства, пов'язаний з угодою про санітарні та фітосанітарні заходи. Зокрема, Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів СОТ. Члени СОТ визнають санітарні та фітосанітарні норми інших членів як еквівалентні (навіть якщо вони відрізняються від власних) у тому разі, якщо експортер демонструє імпортеру, що його заходи досягають належного рівня санітарного або фітосанітарного захисту. На запит будь-якого члена СОТ повинні проводитися консультації з метою досягнення дво- і багатосторонніх угод щодо визнання еквівалентності конкретних санітарних і фітосанітарних норм. Отже, українські експортери молокопродукції отримають інструмент протидії упередженому застосуванню санітарних і фітосанітарних норм.

Дослідження свідчать про існування проблеми розробки технічного регламенту «Сире молоко». Вважаємо, що технічний регламент повинен визначати обов'язкові вимоги до сирого молока і технологічних процесів його виробництва. Його слід розробити відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до Законодавства Європейського Союзу» на основі Регламентів (ЄС) Європейського парламенту від 29 квітня 2004 р. № 853/2004 (дод. 3, розд. IX, гл. I) та № 854/2004 (ст. 8), а також відповідного ДСТУ. Метою Регламенту повинно стати створення умов для формування внутрішнього ринку молока відповідно до Угод щодо партнерства і співробітництва між Україною та Європейським Союзом. Такі вимоги є обов'язковими щодо діяльності суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана із виробництвом молока, його заготівлею, зберіганням, транспортуванням, реалізацією.

Із 1 січня 2019 р. в Україні набув чинності ДСТУ 3662: 2018 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови» (додаток Н) [256]. Ним було визначено вимоги до молока гатунку екстра, першого та другого гатунків. Ці вимоги

почали діяти з 1 січня 2019 р. На цьому етапі, відповідно до наказу Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ») від 27 червня 2018 р. № 188 «Про прийняття та скасування національного нормативного документа; про внесення зміни до наказу від 18 грудня 2017 р. № 420», переробні підприємства молоко другого гатунку приймають для переробки з технічною метою для виробництва нехарчових продуктів (казеїн, лактоза, на корм тварин). Відповідно до зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію з ЄС Україна гармонізує законодавство з положеннями Регламенту (ЄС) № 853/2004 у питанні щодо спеціальних правил для гігієни харчових продуктів, у т.ч. сирого молока. Прийняття нового стандарту на молоко розглядається як чинник прискорення подальших трансформацій в галузі скотарства, молочного зокрема.

Досвід країн-членів ЄС свідчить, що до переробки допускається лише молочна сировина з показниками бактеріальної забрудненості, які відповідають українському гатунку екстра (тобто з мінімальним рівнем бактеріальної забрудненості). Також до країн ЄС дозволено імпортувати тільки молоко класу екстра. Близько 30 % усього молока, що сьогодні йде на переробку в Україні, – це молоко другого гатунку. Причому в основному молоко другого гатунку постачають господарства населення.

На нашу думку, основними шляхами адаптації до нового стандарту повинні бути такі: поліпшення технології утримання худоби галузі (установлення гноєтранспортерів, регулярне прибирання гною, підготовка вимені до доїння, чистота обладнання для доїння, що створить умови для зниження рівня бактеріального забруднення молока); перехід на використання машинного доїння (доїльний апарат виключає контакт молока із повітрям, що знижує рівень його бактеріального обсеменення і підвищує його гатунок); ветеринарний контроль (виявлення корів, які хворіють на мастит); первинна обробка молока із використанням очисників-охолоджувачів молока.

Введення в дію ДСТУ 3662: 2018 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови» повинно супроводжуватися перехідним періодом. Перехідний період потрібен для того, щоб створити умови для виготовлення якісного молока. Протягом перехідного періоду потрібним є забезпечення населених пунктів належною інфраструктурою: спеціальними доїльними пунктами, обладнаними молокопроводом, холодильною і фільтрувальною технікою, щоб молоко здоювалося безконтактним способом і зразу охолоджувалося. За таке молоко вищої якості селянин отримав би й більшу ціну. Було підраховано, що встановити подібні молокоприймальні пункти в селах країни можна за рік, і для цього необхідно майже 7 млрд. грн.

Відповідно до статистичної інформації Державної служби статистики України «Надходження молока на переробні підприємства за дев'ять місяців 2020 року» питома вага молока першого ґатунку становила 43 %, що в перерахунку на молоко сире встановленої базисної жирності дорівнює 1,93 млн т молока. Тобто, якби Мінекономіки не відтермінувало наступний запланований етап підвищення вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів з 1 січня 2021 р. на два роки, то до 1 січня 2023 р. молокопереробні підприємства мали б відмовитися від приймання та закупівлі близько 2 млн т молока. У розрізі постачальників сирого молока на переробку питома вага молока першого ґатунку, за результатами дев'яти місяців 2020 р., також залишається суттєвою, а саме: від сільськогосподарських підприємств – 31,4 %; від господарств населення – 81 %.

Неготовність молочного сектора до наступного етапу підвищення вимог є очевидною. З іншого боку, дворічна пролонгація перехідного періоду важлива й для належної підготовки міністерської діяльності з формування політики та компетентного органу, Держпродспоживслужби, з метою виконання відповідних заходів державного контролю виробництва та введення в обіг сирого молока. Для цього в рамках Робочої групи з питань удосконалення регулювання сфери виробництва сирого молока, що вводиться в обіг, та контролю за ним при Мінекономіки розробляється стратегічний

документ «План заходів із реалізації перехідного періоду для забезпечення ефективного впровадження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів».

Рішення щодо вивчення стану молочного скотарства неодноразово приймало керівництво Мінагрополітики. Зокрема, фахівцями міністерства, спільно з науковцями науково-дослідного інституту «Укراгропромпродуктивність», зональними і регіональними науково-дослідними центрами продуктивності агропромислового комплексу України та головними управліннями агропромислового розвитку облдержадміністрацій, у 2011 р. було проведено техніко-технологічне обстеження з питання можливої модернізації ферм і визначення участі держави в інвестуванні цього заходу в сільськогосподарських підприємствах з виробництва молока, які у своїх стратегічних планах передбачали відновлення галузі молочного скотарства на період до 2015 р. Усього було обстежено 3182 сільськогосподарські підприємства з 3591 наявних.

Але за результатами проведених обстежень не було прийнято відповідних дієвих управлінських дій. Забезпечення продовольчої безпеки в межах фізіологічних норм споживання молочних продуктів вітчизняного виробництва може бути гарантовано розвитком високотехнологічного виробництва, за рахунок підвищення продуктивності корів і створення молочних зон на території України. При цьому необхідно надати державну допомогу в будівництві та реконструкції молокопереробних підприємств за світовими стандартами на корпоративній основі. Це дасть змогу виробляти експортно-орієнтовану продукцію, створюючи додану вартість.

Сучасна система селекції у тваринництві за окремими параметрами (система збору інформації, система випробування і методологія племінної цінності тварин, ведення обміну продуктивності тварин, механізмів управління та підтримки з боку держави тощо) не відповідає міжнародним стандартам і фактично комплексно не діє. Як наслідок, є зниження конкурентоспроможності вітчизняних племінних ресурсів порівняно із

зарубіжними та збільшення імпорту останніх. Необхідно терміново визначити джерела фінансування запровадження систем селекції у тваринництві України, яка буде відповідати міжнародним стандартам.

Тому проведені НДІ «Украгропромпродуктивність» аналітичні дослідження стану молочного скотарства та запропоновані нижче заходи, зроблено на виконання доручення Мінагрополітики від 10 липня 2019 р. № 37-13-15/14984 можуть стати основою під час розробки стратегії виходу молочного скотарства з критичного стану (станом на 1 січня 2019 р. налічувалось лише 2130 сільськогосподарських підприємств, які утримували корів).

У кризовій ситуації стабілізація й розвиток виробництва молока можливі лише за умови активізації інноваційної діяльності, ефективного використання досягнень науково-технічного прогресу, передового вітчизняного і зарубіжного досвіду, державної підтримки товаровиробників різних форм господарювання, підвищення рівня інвестиційності досліджуваної галузі.

У зв'язку із цим пропонується на рівні державних та місцевих органів влади та самоуправління запровадити такі заходи: відновлення спеціального режиму оподаткування ПДВ для сільськогосподарських підприємств – виробників молока, можливо, скотарства в цілому; запровадження системи контрактації та закупівлі телиць в господарствах населення для задоволення потреб у них сільськогосподарських підприємствах та молодняку великої рогатої худоби для відгодівлі; запровадження державної програми підтримки створення тваринницьких сімейних ферм на базі високотоварних особистих селянських господарств (з поголів'ям корів понад 3 гол.); розроблення і прийняття Закону України «Про загальнодержавну програму селекції в тваринництві до 2030 р.»; забезпечення адресної державної підтримки суб'єктів племінної справи в скотарстві; покладення контролюючих функцій за проведення ідентифікації сільськогосподарських тварин на Міністерство аграрної політики та продовольства України; запровадження дотацій не менше 3000 грн за утримання однієї корови і в сільськогосподарських підприємствах,

і в господарствах населення; посилення взаємодії Мінагрополітики з галузевими асоціаціями з питань розвитку галузі тваринництва та переробної промисловості; зниження ставки ПДВ на молочну продукцію, яка виробляється молокопереробними підприємствами, для підвищення рівня споживання молока на одну особу; зменшення або відміна сплати ПДВ при закупівлі імпортного обладнання для переробки молока, яке не виробляється в Україні; вдосконалення механізму підтримки із компенсацією відсоткових ставок, з розділом їх на державний та регіональний рівень за кредитами, залученими на будівництво та реконструкцію тваринницьких приміщень та переробку тваринницької продукції; створення глибоко інтегрованих об'єднань виробників тваринницької продукції та її переробників, що дозволить сформувати сировинні зони, значно здешевити вартість готової продукції, зменшити витрати на перевезення молока та усунути з ринку посередницькі структури; удосконалення договірної бази інтеграційних відносин в умовах партнерської діяльності у ланцюгу: виробництво—переробка—оптовий збут; створення передумов для мотивації переробників до встановлення довготривалих сировинних зон шляхом надання виробникам пільгових кредитів, лізингу та оренди устаткування для виробництва молока; спрощення дозвільної процедури будівництва об'єктів тваринництва та запровадження конструктивних змін до нормативної бази будівництва; сприяння відведенню земель на умовах довгострокової оренди та влаштування податкових канікул для реалізації інвестиційних проектів з виробництва продукції скотарства та свинарства; установлення державних дотацій за приріст поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах фермерських та особистих селянських господарствах; на державному та місцевому рівні – доцільність стимулювання поліпшення пасовищ, сінокосів та посилення контролю щодо ефективності їх використання; розгляд питання щодо застосування підтримки виробництва продукції тваринництва шляхом установлення державних дотацій із застосування еквівалентних цін на продукцію тваринництва, які забезпечували б рівновелику прибутковість на

рівновеликі вкладення у виробничий капітал; для конкретного п'ятирічного плану розвитку молочного скотарства – проведення обстеження сільськогосподарських підприємств з виробництва молока фахівцями департаментів агропромислового розвитку облдержадміністрацій спільно з науковцями зональних і регіональних науково-дослідних центрів продуктивності агропромислового комплексу НДІ «Укragропромпродуктивність» з метою реальної оцінки стану молочного скотарства в Україні та врахування пропозицій товаровиробників тваринницької продукції.

Державна підтримка скотарства повинна відбуватися на таких принципах:

1. Принцип цілеспрямованості. Підтримка розвитку скотарства повинна здійснюватися відповідно до поставленої мети і спрямовуватися на виконання поставлених завдань висвітлених у програмах розвитку галузі;

2. Принцип комплексності підтримки. Підтримка повинна носити комплексний характер: розроблятися стосовно розвитку аграрної сфери економіки взагалі і у т.ч. скотарства. Загальна державна підтримка підтримка галузі стосується розгляду питань аграрного протекціонізму, створення конкурентного в аграрній сфері економіки середовища серед товаровиробників; сприяння використанню інновацій, та ін. Підтримка у розвитку скотарства здійснюється відповідно до конкретних поставлених завдань, визначених цілей (збільшення поголів'я худоби, обсягів виробництва продукції, галузі, підвищення рівня технічної оснащеності галузі, підвищення якості молока та ін.).

3. Принцип гарантованості отримання підтримки незалежно від їх розміру, форми власності. Держава повинна гарантувати повноту обсягів фінансування державних програм.

4. Принцип ефективності державної підтримки із визначенням терміну її отримання. За умов, коли господарство, використовуючи дотації

(більше 5 років) не покращує стан розвитку галузі, потрібним є вирішення питання про зміну умов надання такої підтримки, або її припинення;

5. Фінансування проектів розвитку галузі на пільгових умовах при обґрунтуванні їх спрямованості на виконання конкретних завдань і отриманих результатів;

6. Відкритість і прозорість проведення процедури отримання дотацій;

7. Компенсаційний характер державної підтримки, який ґрунтується на частковому відшкодуванні коштів товаровиробнику за обраним, відповідно до програми підтримки, напрямком та ін.

Дослідження свідчать, що при розробці напрямів державної підтримки скотарства доцільно задіяти роботу Аграрного фонду України з метою державних закупівель яловичини і продуктів переробки молока. Це буде стимулювати аграрних товаровиробників до збільшення обсягів виробництва продукції, а переробників до підвищення завантаженості, а в ряді випадків і до збільшення потужностей підприємств; закуповувати продукцію галузі у суб'єктів господарювання галузі для медичних закладів, збройних сил України тощо. Саме збільшення обсягів продажу продукції вітчизняних підприємств дозволить забезпечити розвиток галузі.

Разом із тим, важливим є врегулювання взаємовідносин між виробниками продукції скотарства і її переробниками в аспекті розподілу величини прибутку між ними із розробкою мотиваційного механізму до формування ефективних взаємовідносин між виробниками і переробниками; врегулювання питання розрахункової дисципліни за реалізовану продукцію, термін розрахунку за яку не повинен перевищувати 14 днів. Вирішення проблеми є можливим шляхом підписання відповідного Меморандуму між виробниками, переробниками, торговельною мережею.

Відмітемо, що стимулювання реалізації продукції галузі поряд із підвищенням рівня платоспроможності населення також є важливим напрямом, розвиток якого позитивно впливав би на активність переробників і

виробників продукції скотарства. Враховуючи те, що вагома частка продукції галузі виробляється в господарствах населення, потрібною є підтримка діяльності кооперативів, діяльність яких створить умови для залучення господарств населення до формування сировинної бази галузі, підвищення якості сировини та врегулювання взаємовідносин із переробними підприємствами, як важливих елементів ланцюга з доданою вартістю галузі.

Запровадження запропонованих заходів дасть змогу стабілізувати і поступово нарощувати поголів'я худоби, збільшити обсяги виробництва продукції тваринництва та забезпечити населення якісними, екологічно чистими продуктами харчування тваринного походження переважно за рахунок вітчизняного товаровиробника та значно збільшити експорт готової продукції.

Як свідчать результати досліджень науковців НДІ «Укراгропромпродуктивність», Україні вигідніше направляти зерно у м'ясне скотарство, ніж експортувати за кордон. Ця тенденція посилюється за умови впровадження у галузь нових ресурсощадних технологій за вирощування та відгодівлі худоби; стимулювання його виробництва з тим же принципом, як це здійснювалося в рамках пріоритетного національного проекту «Відроджене скотарство»; захист товаровиробників за допомогою митних заходів від імпорту субсидованого м'яса.

Вважаємо, що пряма державна підтримка галузі м'ясного скотарства має спрямовуватися, передусім, на стимулювання підвищення ефективності й конкурентоспроможності. Її основними принципами мають стати: адресність, прозорість і доступність механізмів для сільськогосподарських товаровиробників. Виплати мають бути ритмічними й повними відповідно до бюджетних призначень. Бюджетні виплати потрібно виплачувати господарствам з відгодівлі ВРХ усіх форм власності.

На сучасному етапі необхідне вдосконалення системи прямої бюджетної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, у тому числі м'ясного скотарства, шляхом переходу на договірні умови надання підтримки, за якими

виділення коштів здійснюватиметься лише за умови виконання товаровиробниками певних умов і зобов'язань перед державою.

Важливим напрямом державної підтримки розвитку м'ясного скотарства має стати відтворення стада. Для нарощування молодняку для заміни та збільшення чисельності корів доцільно ввести стимулювання у вигляді видачі субсидій (премій) за реалізацію (або вирощування) телиць віком до року по 15 грн за 1 кг живої маси, а телиць до одного року і старше – по 17 грн за 1 кг живої маси.

Заходом з відродження м'ясного скотарства є вдосконалення системи оподаткування, у першу чергу податком на додану вартість. Нині значна частина сировини для переробних підприємств надходить від інших підприємницьких структур, які не мають статусу сільськогосподарських товаровиробників і господарства населення. На основі чинного законодавства переробні підприємства мають право здійснювати закупівлю худоби на рівних умовах, при цьому втрачається право на зменшення податкового кредиту на суму ПДВ, від вартості закупленої сировини від фізичних осіб, які не мають статусу господарства населення, а також суб'єктам підприємницької діяльності, основна діяльність яких не є виробництвом сільськогосподарської продукції.

Очевидно, що основна мета державної підтримки – це стимулювання виробництва м'яса ВРХ у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення. Стимувальними чинниками розвитку підприємницької ініціативи цих товаровиробників є: сплата фізичними особами податку з фізичних осіб; не передбачено право на відшкодування ПДВ; не мають права на зменшення податкового кредиту. З зв'язку із цим пропонуємо створити однакові умови для виробників незалежно від статусу сільськогосподарського товаровиробника щодо стягнення ПДВ при реалізації на переробні підприємства

Доцільно розробити систему пільгового оподаткування сільськогосподарських підприємств за реалізацію живих тварин населенню чи

суб'єктам підприємницької діяльності, із введенням «нульової ставки» ПДВ. По-перше, це стимулювало б до нарощування обсягів виробництва не тільки яловичини, а й молока. Суму недоотриманого до бюджету ПДВ буде компенсовано зростанням надходжень цього податку від придбання необхідних матеріальних ресурсів для вирощування ВРХ. По-друге, знизився б рівень соціальної напруги в сільській місцевості завдяки розвитку підприємництва. По-третє, зростало б надходження вітчизняної м'ясосировини на переробку.

Доведено, що дієвим заходом є кредитування на придбання великої рогатої худоби, зокрема корів. Надання кредиту на придбання худоби можливо декількома шляхами: використання кредиту, який надають банківські установи для придбання племінного і товарного молодняку сільськогосподарських тварин; надання комерційного кредиту на придбання переробними підприємствами ВРХ. При цьому держава бере на себе значну частину погашення кредиту, якщо корова сформувалася із придбаного в кредит молодняку. ВРХ залишається у власника, а вартість отриманого від неї приплоду дорівнює вартості кредиту з урахуванням відсотків.

На відміну від нинішнього порядку кредитування на придбання худоби, яке існує в інших країнах світу, в Україні не практикують часткового погашення відсоткових ставок за банківськими кредитами. Основна причина – відсутність коштів у бюджетах різних рівнів. У цьому випадку доцільно використати механізм взаємного зарахування вимог банком перед бюджетами на суму компенсації за відсотковими ставками, зокрема, зменшенням сплати податків банківської установи до бюджету. Як варіант – на конкурсній основі запропонувати банківський продукт, який передбачав би кредитування операцій із придбання ВРХ у вигляді кредиту на придбання молодняку сільськогосподарських тварин під його заставу.

Важливим напрямом державного економічного регулювання є опрацювання механізмів ринкового страхування, розвиток якого нині перебуває в зародковому стані і фактично не впливає на ситуацію в галузі.

В умовах, що відображають кризовий стан у скотарстві, доцільно більше уваги приділяти імпорту технології, племінної худоби, спермопродукції. Вважаємо, що для укладання міждержавних угод обов'язково слід висвітлити перелічені вище пункти. Механізм контролю повинен здійснюватися один раз на квартал, якщо тривалість угоди становить до одного року. У разі більш тривалих угод відповідний контроль ланцюга необхідно здійснювати не рідше одного разу на півроку.

М'ясну проблему в Україні не можна вирішити без інтенсивного розвитку спеціалізованого м'ясного скотарства. Подальший приріст виробництва яловичини відбуватиметься за рахунок зростання худоби спеціалізованих м'ясних порід та їх помісей. Для успішного розвитку спеціалізованого м'ясного скотарства необхідна міцна кормова база, раціонально спрямована селекційно-племінна робота й інтенсивні технології, що забезпечать зростання виробництва яловичини, скорочення строків вирощування і відгодівлі, зниження витрат кормів, праці і коштів на одиницю продукції.

Інтенсифікація м'ясного скотарства неможлива без якісного й доступного для більшості товарних підприємств та інших суб'єктів господарювання племінного матеріалу. Для вирішення цього завдання необхідне виконання таких умов: державне регулювання племінної справи, створення економічних умов для зростання виробництва молока, створення ринку племінного молодняку шляхом стимулювання попиту й одночасної технологічної модернізації та вдосконалення кадрового потенціалу (зовнішні фактори стосовно галузі племінного скотарства); внутрішня організація галузі для спільного вирішення загальних господарських завдань (підвищення якісних параметрів тварин, удосконалення системи племінної справи тощо).

Найважливішою метою регулювання виробництва племінної продукції і є, на наш погляд, створення адекватних умов для сталого розвитку ринку, тобто ефективна комбінація саморегулювання й державної підтримки регіонального ринку племінного молодняку. Державне регулювання галузей в

умовах ринкової економічної системи є необхідним, тому важливо посилити економічну роль держави за рахунок підвищення прямої бюджетної підтримки й модернізації механізму раціонального субсидування.

Конкретними заходами, що дозволяють мобілізувати ефективну діяльність племінних підприємств, є посилення економічної ролі держави за рахунок підвищення рівня прямої бюджетної підтримки й модернізації дотаційно-компенсаційного механізму. При цьому слід акцентувати зусилля на формуванні різнобічної, прозорої, об'єктивної, достатньої й ефективної системи підтримки племінних сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням їх частки на ринку й можливостей ефективного використання ресурсного потенціалу. У племінних підприємствах доцільно стимулювати два паралельних процеси: нарощення високоякісного поголів'я стада молочного скотарства і його продуктивності (диференційовано по племінних заводах і репродукторах) та збільшення обсягів реалізації племінного молодняку.

3.3. Оцінка економічної, екологічної та соціальної ефективності скотарства

Активний розвиток економік країн світу і їх аграрної сфери ставить проблему зміни акцентів у визначенні ефективності їх подальшого функціонуванні і розвитку – від підвищення економічних показників – до напряму сталого розвитку, елементами якого є збереження і відтворення навколишнього природного середовища, зокрема ґрунтів, води, повітря, створення умов для підвищення рівня життя населення та ін. З погляду такої орієнтації на особливу увагу заслуговує підвищення поряд із показниками економічної, соціальної, екологічної ефективності, їх інтегрального показника, за величиною якого можна було б визначити їх загальну ефективність.

Дослідження свідчать, що зміст економічної ефективності в переважній мірі розкривається через призму показників прибутковості виробництва, підвищення рівня окупності витрат та ін. На неї покладається вирішення завдання створення фінансової безпеки підприємства, умов для розширеного відтворення галузі, розвитку територій.

Питання соціальної ефективності належали і належать до числа тих, вирішення яких пов'язується із діяльністю держави. Про їх актуальність свідчать наукові праці Д. Рікардо, Т. Мальтуса, Дж. С. Мілля, К. Маркса, С. Сісмонді та ін. У роботах класиків соціальні питання розглядаються із різних позицій. На розгляді теорії заробітної плати, ренти і прибутку акцентовано увагу в роботах Д. Рікардо [257].

Відмітемо, що у науковій роботі Т. Мальтуса «Досвід про закон народонаселення» (1798 р.), також розглядаються питання заробітної плати у суспільстві, її величини і можливості підвищення. Дж. Мілля вводить поняття «доктрина соціальних реформ». Науковець розглядає дане поняття із точки зору соціалізації земельної ренти завдяки використанню відповідної системи земельного податку, прийняття сукупності заходів, які б зменшували нерівність у багатстві, створюючи умови для соціальної рівності населення [258]. Окремо науковець розглядає проблему розвитку системи державних і приватних шкіл, від розвитку якої залежить якість освіти. Дж. Мілля відстоює необхідність державної підтримки початкової школи.

Значна увага питанням продуктивності праці, теорії заробітної плати приділена в роботах К. Маркса. Розглядаючи заробітну плату найманого працівника як результат обміну із капіталістом за його робочу силу, науковець приходить висновку про те, що заробітна плата такого робітника повинна бути еквівалентною такій кількості товару, яка може забезпечити підтримку життя робітника і утримання його сім'ї [259].

Разом із тим, звертаючись до розгляду теорії заробітної плати і вивчення чинників, які впливають на її величину, К. Маркс приходить висновку про те,

що одним із важливих чинників впливу на величину заробітної плати робітника є рівень продуктивності його праці, який своєю чергою залежить від рівня технологічного оснащення та ступеня механізації виробництва. Залежність між величиною заробітної плати і ступенем механізації виробництва не є прямою, заробітна плата робітника не збільшується тими ж темпами, якими може підвищуватися рівень механізації виробництва.

Дослідження проблеми соціальної рівності, соціальної справедливості, що належить М. Сісмонді, свідчить, що прибуток і рента, які є прямими відрахуваннями із доходу робітника, є його пограбуванням [260]. В працях науковця знайшли свій розгляд напрями реформаторських положень. При їх розгляді акцент науковця робиться на відродженні ролі господарств населення у виробництві продукції, на підвищенні самостійності ремісників в їх діяльності. Окремо розглянуто такі важливі питання захисту робітників як: віковий ценз на найману працю дітей, тривалість робочого дня робітників, їх захист упродовж часу їх роботи та ін. В своїх працях науковець відстоює точку зору про те, що держава повинна бути центральним суб'єктом у вирішенні питань соціального захисту населення.

Значний внесок у подальший розвиток питання соціальної справедливості зроблено в працях П. Прудона, як науковця, учення якого свідчать про прихильність принципам соціальної справедливості. Ставлячи поряд соціальну і економічну справедливість, науковець вважав, що реалізувати положення соціальної справедливості можна у свободі дій робітника [157].

Дослідження робіт вітчизняних науковців у площині соціальної проблематики дозволяє констатувати їх актуальність, важливість, складність у вирішенні. Їх розгляд в аграрній сфері економіки частіше розглядається через призму постановки і вирішення проблем сільського населення: проблеми зайнятості на селі, невисокого рівня доходу сільського населення та ін. [261, 262]. В даному контексті увага науковців і практиків звертається на

розгляд проблеми залучення молодих спеціалістів для роботи в сільській місцевості, універсализації працівників тощо. Розгляд цієї сукупності проблем та деяких інших сприяв появі в науковій літературі поняття ефективної зайнятості населення.

Варто зазначити про появу нового напрямку у пошуку вирішення соціальних проблем в країні, про що свідчить розгляд поняття соціальний капітал. Про актуальність розвитку цього напрямку досліджень свідчать теоретичні і практичні напрацювання вітчизняних і зарубіжних науковців [263, 264]. Зокрема О. Шпикуляк під соціальним капіталом розуміє потенціал особистості. Основу такого потенціалу становлять участь людини в суспільному житті, зв'язки і взаємодії, які виникають в процесі її спілкування із іншими, соціальні надбання, тощо. Розвиток і реалізація соціального капіталу особистості повинні бути підтримані шляхом розробки і реалізації відповідної соціальної політики на рівні держави, що у свою чергу, створить умови для підвищення якості розвитку суспільства [265].

Слід відмітити, що проблема розглядається і з точки зору формування дієвого механізму мотивації до праці в аграрних підприємствах [266, 267]. Так, напрямам вирішення цієї проблеми присвячено ряд наукових робіт Л. Михайлової. Одним із таких аспектів розгляду проблеми, запропонованих науковцем, є її розгляд в контексті економічної і соціальної складових [268].

Дослідження свідчать, що відомими в сфері управління є наукові надбання до мотивації праці, які ґрунтуються на психологічних аспектах сприйняття людини. До числа таких підходів належить теорія потреб людини за Маслоу. Відповідно до неї, потреби людини можна представити у вигляді таких груп за їх ієрархією: фізіологічні потреби; потреба в безпеці; приналежності і причетності; самоствердження і самовираження [269]. Задоволення нижчих потреб зумовлює виникнення у людини потреб вищого рівня.

Теорія мотивації людини, яка отримала назву теорія Х/У МакГрегора. Ця теорія розглядається із двох позицій: перша – людина працює або із-за грошей, або із-за страху перед загрозами, які можуть мати місце; друга – робітники, працюючи на підприємстві, є залученими (інтегрованими) до реалізації його цілей, беручи на себе відповідальність за виконання певних видів робіт, пов'язаних із їх досягненням. В даному випадку важливим є такий момент, як використання творчого підходу до виконання цієї роботи.

Будуючи систему мотивації відповідно до даного підходу, в першому випадку керівник централізує повноваження, не дає свободи у прийнятті рішень своїм підлеглим. В другому випадку, апелюючи до потреб приналежності і самовираження, керівник використовує відповідні механізми управління, використання яких, як правило, забезпечує більш високу віддачу праці робітника

Поділ факторів мотивації на гігієнічні і мотивуючі знайшов своє відображення в теорії мотивації Герцберга. Засновник цієї теорії до першої групи мотивуючих чинників відніс заробітну плату працівника, умови його роботи, соціальний статус, відносини із керівником. Щодо другої групи, то до мотивуючих факторів були віднесені визнання і схвалення керівництвом підприємства результатів роботи працівника, можливість просування по службі, професійне зростання ті ін.

Своє поширення в останній період часу отримали теорії мотивації, в основі яких закладено економічну сутність мотивації. Авторами цих теорій є М. Малік – в їх основі лежать управлінські рішення; О. Бугуцький, В. Дієсперов – в основі розробки їх теорії мотивації лежать результати дослідження продуктивності праці робітників. Взагалі реалізацію соціальної функції суб'єктами господарювання пов'язують із формуванням сприятливих соціальних відносин на селі, із реалізацією соціального капіталу сільського населення [270, 271].

Дослідження свідчать, що до числа суб'єктів, із діяльністю яких пов'язують реалізацію соціально-економічної функції розвитку села, належать фермерські господарства. На думку ряду науковців саме фермерські господарства мають високий ступінь адаптивності до змін оточуючого середовища. Вони швидко реагують на ринкові сигнали, є гнучкими і швидкими у здійсненні перетворень, у можливості використання нововведень у виробництві аграрної продукції [272].

Розвиток фермерських господарств в аграрній сфері економіки пов'язують підвищення ефективності використання як природних, так і людських, капітальних ресурсів при збереженні навколишнього природного середовища [273]. Із активністю їх діяльності та розвитку пов'язують підвищення рівня і якості життя сільського населення, вирішення соціальних проблем на селі, зокрема реалізацію місцевих ініціатив розвитку сільських територій.

Разом з тим, такий аспект соціальних проблем сільського населення як підвищення його життєвого рівня знайшов своє відображення в наукових працях О. Булавки. Розглядаючи дану проблему науковець приходить висновку, що однією із умов підвищення рівня доходів сільського населення є державна підтримка господарств населення. Підтримка їх розвитку зумовить підвищення трудової активності сільського населення, сприятиме підвищенню його підприємницьких ініціатив і ефективності праці [274].

Вивчення багатьох наукових джерел щодо загальноприйнятих підходів до визначення сутності поняття соціальної ефективності, свідчить про таке. Відповідно до Економічної енциклопедії за редакцією С. Мочерного: «соціальна ефективність полягає у відповідності результатів господарської діяльності основним соціальним потребам і цілям суспільства» [275, с. 508].

Індикаторами, за якими можна виміряти ступінь соціальної ефективності, на наш погляд, можна віднести чисельність працюючих в аграрних підприємствах з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь і

величину їх оплати праці [276]. Розвиток скотарства в аграрних підприємствах буде зумовлювати підвищення і першого і другого показників.

Зазначимо, що проблема екологізації аграрного виробництва і показників екологічної ефективності стає все більш актуальною. Вона розглядається із різних точок. І одним із аспектів її розгляду є екологічна безпека виробництва [277]. В аграрній сфері економіки постановка цієї проблеми зумовлена такими причинами як високий рівень розораності земельних угідь, у т.ч. сільськогосподарських; збільшення в останні роки надмірно кислих, солонцюватих, перезволожених та заболочених ґрунтів; зниженні вмісту гумусу у ґрунті та ін. [278].

Вивчення наукових джерел з даної проблеми свідчить, що однією із причин такої кризової ситуації, є втрата економічного інтересу у землекористувача до екологічного землекористування.

Значний внесок з проблеми раціонального землекористування зробили Я. Гадзало, Д. Добряка, Ю. Лузана, В. Месель-Веселяка, А. Третяка, М. Федорова та ін. [279, 280, 281, 282, 283]. В роботах науковців відображено різні підходи до розгляду проблеми землекористування в Україні, акцентовано увагу на найбільш актуальних і розглянуто можливі шляхи їх вирішення, зокрема: «забезпечення пропорційності, збалансованості, економічної і екологічної рівноваги розвитку як економіки, так і аграрного сектору; присутності держави в цьому процесі та у процесі відтворення природних ресурсів, зокрема земельних природних ресурсів в агросфері та ін.» [284].

Дослідженнями встановлено, що в Україні сформовано нормативну базу стосовно регулювання питань стану, структури земельних ресурсів, ефективності їх використання. Прийнято Земельний кодекс України, яким врегульовано питання складу та цільового призначення земель України; питання права власності на землю, відповідно до якого розглядають право володіти, користуватися і розпоряджатися землею суб'єктами приватної, комунальної і державної власності; моніторингу і контролю за використанням

землі і т. ін. [285]. Важливе місце в Земельному Кодексі приділено врегулюванню питань землекористування. Зокрема, серед обов'язків землекористувачів, визначених у ньому – забезпечення використання землі за цільовим призначенням, дотримання вимог законодавства країни про охорону довкілля; застосування сукупності заходів щодо збереження і підвищення родючості ґрунтів, які використовуються ними.

У процесі дослідження було встановлено, що особливе значення має механізм економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель [286]. Його складовими частинами є різні пільги особам, які за власні кошти здійснюють заходи із збереження земель; заходи, передбачені загальнодержавними і регіональними програмами їх використання і охорони; виділення коштів бюджетів різних рівнів для покращання стану земель. Важливим в сукупності заходів економічного стимулювання раціонального землекористування є звільнення від плати за ті земельні ділянки, які перебувають на етапі їх поліпшення та компенсаційні виплати за тимчасово консервовані землі і т. ін.

Слід відмітити, що у науковій літературі існує ряд публікацій, в яких представлено різні методики оцінки екологічної стабільності регіонів, і які в ряді випадків пропонується покласти в основу здійснення розрахунків, спрямованих на покращення стану екологічної їх складової, зокрема земельних ресурсів. Частіше оцінку екологічної стабільності регіонів здійснюють з використанням індексу екологічної стійкості (відношення площі умовно стійких угідь до площі орних земель) та коефіцієнту екологічної стабільності. Існують і інші підходи [287].

Визначення ефективності використання земельних угідь, у т. ч. сільськогосподарських угідь, використовуються показники економічної оцінки землі, які, відповідно до Земельного кодексу України, дають оцінку землі як природному ресурсу і як засобу виробництва та як просторового базису. До їх числа належать ті, які характеризують рівень продуктивності

використовуваних в процесі виробництва аграрної продукції земель, ефективність їх використання та доходність виробництва аграрної продукції з одиниці площі.

Відмітемо, що на практиці також розрізняють нормативну і експертну грошову оцінку. Перша – нормативна грошова оцінка – розглядається як капіталізований рентний дохід із земельної ділянки. Цей показник визначається за встановленими нормативами і є основою для визначення величини земельного податку, орендній платі, економічному стимулюванні раціонального землекористування тощо. Друга – експертна оцінка – проводиться суб'єктами оцінної діяльності і використовується для здійснення цивільно-правових угод щодо земельних ділянок і прав на них.

Вивчення багатьох наукових джерел свідчить, що на ефективність використання земельних угідь має свій вплив сукупність чинників, які, з одного боку, формують стан земельних ресурсів, їх родючість, і сталість, з другого боку – показники ефективності, які дають кількісну і вартісну оцінку використання земельних ресурсів. Вони наводилися вище – урожайність культур, рівень окупності витрат, дохід з розрахунку на 1 га та ін. Їх взаємодія надає можливість сформувати умови раціонального землекористування.

Сучасний стан землекористування в господарствах України характеризується тим, що використання земельних угідь в них зорієнтовано в більшій мірі на розвиток рослинництва із виробництвом товарних культур, які підвищують доходність і прибутковість з 1 га сільськогосподарських угідь.

Щодо збереження сівозмін з метою повернення витрачених сполук на вирощування продукції рослинництва у ґрунт, з метою боротьби із бур'янами; щодо питань збереження ґрунту, його відтворення та ін., то менша увага приділяється цим питанням. Наслідком цих процесів стало виникнення ряду проблем, однією серед яких є високий ступінь освоєності і розораності земельних угідь (табл. 3.9).

Аналізуючи табл. 3.9, зазначимо, що в Україні питома вага площі сільськогосподарських угідь в загальній земельній площі у 2000–2019 рр. мала тенденцію до зменшення із 69,3 % в 2000 р. до 68,4 % в 2019 р. Питома вага площі ріллі в площі сільськогосподарських угідь упродовж 2000–2019 рр. збільшилася із 77,9 до 79,3 %, а в загальній земельній площі становила 53–54,0 %. Ці величини є досить високими.

Таблиця 3.9

**Площа та структура сільськогосподарських угідь України
у 2000–2019 рр., тис. га, %**

Показник	Роки					Відхилення 2019* до 2000 р.	
	2000	2005	2010	2015*	2019*	+,-	%
Площа землі, усього	60354,8	60354,8	60354,8	60354,9	60354,9	–	–
Сільськогосподарські угіддя, тис. га	41827,0	41722,2	41576,0	41507,9	41310,9	-516,1	98,8
Питома вага в загальній площі, %	69,3	69,1	68,9	68,8	68,4	-0,9 в.п.	–
у т.ч. рілля, тис. га	32563,6	32451,9	32476,5	32541,3	32757,3	193,7	100,6
Питома вага в площі с.-г. угідь, %	77,9	77,8	78,1	78,4	79,3	1,4	–
Питома вага в загальній площі, %	54,0	53,8	53,8	53,9	54,3	0,3	–
Сіножаті, тис. га	2388,6	2429,2	5481,9	2406,4	2283,9	-104,7	95,6
Питома вага в площі с.-г. угідь, %	5,7	5,8	13,2	5,8	5,5	-0,2 в.п.	–
Пасовища, тис. га	5521,3	5521,3	2410,9	5434,1	5250,3	-271,0	95,1
Питома вага в площі с.-г. угідь, %	13,2	13,2	5,8	13,1	12,7	-0,5	–
Перелogi, тис. га	421,6	419,3	310,2	233,7	166,7	-254,9	39,5
Питома вага в площі с.-г. угідь, %	1,0	1,0	0,7	0,6	0,4	-0,6	–
Багаторічні насадження, тис. га	931,9	900,5	896,5	892,4	852,7	-79,2	91,5
Питома вага в площі с.-г. угідь, %	2,2	2,2	2,1	2,1	2,1	-0,1	–

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: складено автором за даними [288].

Вивчення досвіду інших країн світу свідчить, що питома вага культивованих земель в загальній їх площі є суттєво нижчою. В Німеччині, наприклад, вона становить 34,0 %, у Франції – 33,5 %, в Австрії – 16,4 % [289]. Водночас питома вага площі сіножатей, пасовищ у площі сільськогосподарських угідь є невисокою. За даними за 2019 р. вона дорівнювала 5,5 і 12,7 % відповідно.

Слід відмітити, що наближення питомої ваги культивованих площ в Україні до її величини у розвинутих країнах світу, потрібним є застосування певного інструментарію, дія якого була б спрямована на вирішення поставленої проблеми. На наш погляд, однією із складових такого інструментарію є фінансова підтримки у вигляді дотацій товаровиробників до збільшення поголів'я ВРХ у т.ч. корів. Збільшення поголів'я галузі скотарства буде вимагати збільшення площ під пасовища, що буде сприяти збільшенню площ сіножатей, пасовищ і зменшенню площ культивованих земель.

Дослідження свідчать, що в процесі обговорення проблеми ринку землі в Україні виробниками продукції скотарства акцентується увага на можливості першочергового викупу ділянок землі підприємствами, які розвивають скотарство. Цей захід, на їх думку, з одного боку, буде сприяти зниженню ризику щодо формування кормової бази галузі, з другого боку – буде мотивувати підприємства до виробництва продукції галузі.

Дослідження свідчать, що площа групи кормових культур в Україні зменшилася із 7063 тис. га в 2000 р. до 1725 тис. га в 2019 р., або на 5338 тис. га. Їх питома вага в площі сільськогосподарських угідь зменшилася відповідно із 26,0 до 6,1 %, або на 19,9 в. п. Ці та інші зміни зумовлюють виникнення проблеми погіршення стану ґрунтів, зокрема збільшення площ деградованих або малопродуктивних орних земель, використання яких, за словами Д. Добряка і Н. Кузіна в економічному відношенні є збитковим, а в екологічному відношенні – шкідливим, і негативно впливає на оточуюче природне середовище [290].

Дослідження свідчать, що надмірне антропогенне навантаження на земельні угіддя, на думку науковців, активізує негативні процеси, зокрема ерозійні, швидкість яких прискорюється. Пояснюються ці негативні процеси нехтуванням екологічною придатністю ґрунтів до вирощування певних видів сільськогосподарських культур, зокрема збільшенням площ і питомої ваги в їх структурі технічних культур, у тому числі соняшника, вирощування якого зумовлює перевищення виносу поживних речовин над їх накопиченням в орних ґрунтах; неправильною агротехнікою; забрудненням агрохімікатами і т. ін. Результатом цих процесів є погіршення агроландшафтів за рахунок знищення родючих шарів ґрунтового покриву, гумусу.

Слід відмітити, що особливої актуальності дане питання набуло в умовах трансформації земельної власності, яка супроводжується створенням різних агроформувань ринкового типу, що посилює необхідність забезпечення раціонального використання земель, збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, охорони земель [291, 292].

Ситуація, яка має місце, вимагає розробки сукупності заходів, спрямованих на нормальне екологічнобезпечне їх використання. Вивчення наукових праць з даної проблематики свідчить, що вирішення проблеми бачиться в зменшенні розораності території; виведенні з інтенсивного обробітку деградованих і малопродуктивних орних земель; розширенні площі природних кормових угідь та лісових насаджень, що досягається через збільшення питомої ваги екологічностабілізуючих угідь, створенням екосистем, які функціонують за принципами природних аналогів при мінімізованому антропогенному впливі.

Потрібним є акцентування уваги на обмеження використання синтетичних добрив, пестицидів, регуляторів росту, кормових добавок, і все ширше застосування біологічних методів регулювання підвищення урожайності культур.

Відмітемо, що до заходів, спрямованих на нормальне екологічнобезпечне використання земель, належить чітке дотримання сівозмін; введення до їх складу бобових культур; збереження і використання для поліпшення ґрунту рослинних решток; застосування гною, компосту, сидератів, збільшення в структурі посівних площ кормових угідь тощо. Розвиток скотарства в даному випадку відіграє одну із важливих ролей, виступаючи чинником, який сприяє екологізації аграрного виробництва, збереження навколишнього природного середовища, підвищенню рівня продовольчої безпеки країни.

Реалізація вищевказаного є можливим шляхом розробки і реалізації економічного механізму екологічного регулювання, під яким, як правило розуміють сукупність форм і методів функціонування суспільного виробництва як еколого-економічної системи, яка відображає ступінь розвитку процесів відповідного використання законів природи і економічних законів у людській діяльності [293, 294].

Встановлено, що стимулювання аграрних виробників до раціонального використання земельних угідь є можливим завдяки використанню коштів державного і місцевого бюджетів для відновлення земель; тимчасового звільнення або часткового зниження ставок земельного податку; використання пільгових кредитів, субсидій, дотацій тощо. Чинниками, які мають свій вплив на процеси, що відбуваються у ґрунті, належать добрива. З одного боку, мінеральні добрива виступають чинником інтенсифікації, який сприяє підвищенню продуктивності використання земельних угідь, з іншого боку – при нераціональному використанні погіршується стан ґрунтів.

Відмітемо важливу роль органічних добрив при виробництві сільськогосподарських культур. Це обумовлене тим, що серед розмаїття природних сполук для ґрунтоутворення важливими є органічні речовини. Навіть за невеликої їх кількості у ґрунті (за окремими даними 0,5–14,0 %), саме вони, і насамперед, гумус, зумовлюють конкретні прояви ґрунтогенезу, розвиток родючості [295, с. 82].

Саме органічні сполуки, представлені переважно свіжими біогенними рештками (корені, листя, стебла, тваринні рештки); продуктами розпаду біогенних решток, які утворюються самостійними класами сполук: вуглеводами (целюлоза, крохмаль, сахароза), протеїнами (білки); ліпідами (жири, воски, смоли); ароматичними і дубильними речовинами; напіврозкладеними фітогенними рештками (труха), представлені найдрібнішими ворсинками рослинних тканин; гумусом – найхарактернішою група темнозабарвлених азотовмістних, постійно омолоджувальних, специфічних за складом, походженням і будовою поверхнево-активних, колоїдальних органічних речовин, притаманних винятково ґрунту, утворюють у ґрунтовому профілі унікальну екосистему, що створює умови для відтворення ґрунтів [296].

Фокусування уваги на показниках балансу азоту, фосфору та калію упродовж років перетворень свідчить про те, що винос із ґрунту азоту, фосфору і калію значно перевищує їхнє повернення з органічними і мінеральними добривами. Від’ємний баланс азоту, фосфору і калію сягнув 120–30 кг/га, швидкими темпами зменшується запас калію і фосфору – їх дефіцит становить понад 40–60 кг/га.

Дослідження свідчать, що сучасні системи землеробства за рахунок внесення добрив дозволяють компенсувати лише 40 % поживних речовин, які були винесені з урожаєм [297]. Результатом виникнення цієї ситуації стало те, що формування урожаю відбувається переважно за рахунок використання ґрунтових запасів поживних речовин, що створює певні загрози для сільськогосподарських підприємств в майбутньому використанні галузей економіки.

Встановлено, що при внесенні як мінеральних, так і органічних добрив враховується велика сукупність чинників: урожайність культури, необхідний рівень якості продукту, родючість ґрунту із запасами поживних речовин, тип ґрунту, сівоzmіна та ін. [298]. Встановлення доз мінеральних і органічних

добрив під сільськогосподарські культури базується на результатах дослідження ґрунтів. Одним із методів використання добрив підприємствами є балансовий метод.

Його модифікацією є розрахунок внесення добрив шляхом елементного балансу, виходячи із запасу поживних речовин у ґрунті та виносу елементів живлення сільськогосподарськими культурами, які вирощуються в господарстві [299] (додаток П) та з розрахунку норм добрив на прибавку врожайності.

У першому випадку вноситься величина добрив за елементами, які виносяться культурами при вирощуванні, в другому – розраховується величина добрив відповідно до бажання збільшити урожайність культур. В ряді випадків звертаються до нормативного методу, використання якого надає можливість визначити кількість мінеральних добрив, які потрібно внести за існуючими нормативами.

Дослідження свідчать, що за умов внесення органічного добриву (гній) кількість такого добрива з розрахунку на 1 га за рядом джерел становить 30–40 т. [300]. В 2018 р. поголів'я ВРХ в Україні дорівнювало 3332,9 тис. гол. При отриманні від 1 гол. ВРХ близько 20–30 т. гною на рік [301], потреба в поголів'ї ВРХ є суттєво більшою. Існуюче ж поголів'я худоби дозволяє забезпечити внесення 10674,7 тис. т органічних добрив, а в розрахунку на 1 га посівної площі – 0,6 т, а удобреної площі – 13,6 т.

Для забезпечення суб'єктам господарювання умов для внесення органічних добрив відповідно до існуючих нормативів, потрібно утримувати 1,5–2 корови з розрахунку на 1 га площі ріллі при фактично діючій в них структурі посівних площ і одну корову з розрахунку на 1 га вносимих органічних добрив за структурою посівних площ, яка є притаманною для інших країн світу.

У нашому дослідженні з використанням балансового підходу нами здійснено спробу обґрунтування кількості внесення гною за величиною

виносу поживних речовин із ґрунту при вирощуванні сільськогосподарських культур в сукупності сільськогосподарських підприємств Харківської області в 2019 р.

Слід відмітити, що необхідність використання органічних добрив підприємствами і господарствами населення зумовлена рядом причин, зокрема тим, що періодичне їх внесення в потрібній кількості надає можливість в повній мірі забезпечити потребу всіх рослин і мікроелементах. Крім того, при систематичному внесенні органічних добрив не тільки відбувається зниження кислотності ґрунту, а і покращується ступінь засвоєння рослинами кальцію, магнію, сіркою, мікроелементами. Із органічними добривами, зокрема гноєм вноситься у ґрунт велика кількість мікроелементів, що посилює мікробіологічну діяльність ґрунту.

Дослідження свідчать, що органічним добривам належить значна роль в накопиченні запасів гумусу, рівень якого при постійному використанні хімічних добрив зменшується. Гумус є енергетичною базою біологічних процесів, які відбуваються у ґрунті, він є джерелом доступних для рослин мікро- і макроелементів, фізіологічно активних речовин. Знаходження в ґрунті гумусу виступає одним із важливих чинників родючості ґрунту. Без використання органічних добрив втрата гумусу може становити від 500 до 1000 кг на 1 га.

Науковець В. Вільямс під родючістю ґрунту розуміє здатність безперервно і максимально забезпечувати рослини водночас водою та поживними речовинами. Саме ним була звернута увага на те, що родючість ґрунту залежить не тільки від кількості мінеральних речовин, але і від запасів вологи. Науковець І. Тюрін визначив мірилом родючості ґрунту його азотний режим. Розуміючи під родючістю ґрунту природну його здатність забезпечувати потребу рослини в поживних речовинах і воді упродовж усього періоду їх росту і розвитку, розрізняють натуральну (природну), штучну (антропогенну) і змішану (природно-антропогенну) родючість.

Слід зазначити, що натуральна родючість створюється під дією ґрунтотворного процесу і є притаманною винятково цілинним біогеоценозам. На практиці її рівень визначається через урожайність рослин, яку отримують в перші роки на розораних лісових, лукопасовищних, степових землях. Штучна родючість створюється людиною, яка, відповідно до поставлених завдань забезпечує певну комбінацію чинників родючості. Змішану родючість мають усі ґрунти сільськогосподарських угідь. Тому при посіві тієї чи іншої культури агроном підприємства намагається забезпечити її потрібною кількістю і співвідношенням відповідних елементів, зокрема комплексу NPK.

Склад гумусу і величина його елементів формує баланс гумусу, під яким розуміють різницю між його новоутвореною у ґрунті і мінералізованою за певний період кількістю. Він може бути бездефіцитним, коли втрати гумусу поновлюються його новоутворенням; позитивним, або активним, коли приріст гумусу превалює над його втратами; дефіцитним, коли втрати перевищують його новоутворення.

Тобто органічні добрива є важливим джерелом елементів живлення рослин, їх використання мають важливе значення для регулювання кругообігу сполук в землеробстві, у збереженні складу гумусу в ґрунті.

В нашому дослідженні в процесі оцінки розглянутих вище економічної, екологічної, соціальної ефективності ми виходили із того, що оцінити їх сукупну ефективність можна з використанням соціо-еколого-економічного коефіцієнта, характеристику якого було надано в підрозділі 2.3. За своїм змістом СЕЕКе – індикатор, в якому знаходить своє відображення сукупна дія соціального, економічного і екологічного ефектів скотарства.

Оцінка економічної складової в наших дослідженнях була здійснена за такими показниками розвитку скотарства в сільськогосподарських підприємствах, які в 2019 р. виробляли продукцію галузі як: дохід від реалізації продукції м'ясного і молочного скотарства з розрахунку на 1 гол. ВРХ і на 100 га сільськогосподарських угідь.

Здійснюючи оцінку соціальної ефективності, для аналізу був використаний показник величини заробітної плати в м'ясному і молочному скотарстві з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. Оцінка екологічної складової здійснювалася через ціну NPK (за даними за 2019 р.). Кількість NPK визначалася виходячи із поголів'я ВРХ у господарстві в 2019 р. і виходу гною від однієї голови, який відповідно до існуючих нормативів складає 30 т. Переведення отриманого гною від ВРХ в господарствах в величину NPK здійснювалося з використанням таких нормативів: в 1 т перепрілого гною знаходиться азоту 4–5 кг, фосфору – 2,0–2,5 кг, калію – 5–7 кг [302, 303].

Слід зазначити, що загальна кількість господарств Харківської області, які в 2019 р. виробляли продукцію скотарства, і які аналізувалися, дорівнювала 84 підприємства. Після розрахунку соціо-еколого-економічного коефіцієнту по підприємствам, нами було здійснення групування підприємств Харківської області за величиною СЕЕКе із кроком 0,5. В процесі дослідження було виділено 5 груп підприємств. Переважна їх кількість увійшла в першу і другу групи із величиною СЕЕКе до 1,0. Їх кількість склала 49 підприємств із 84, або 58,2 % від загальної чисельності підприємств. Кількість підприємств із величиною СЕЕКе більше 2, становила 7 підприємств (табл. 3.10).

Аналіз розрахункових даних табл. 3.10 надав можливість зробити такі висновки. Із зростанням СЕЕКе спостерігається збільшення щільності поголів'я ВРХ, у т.ч. корів з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. Наприклад, поголів'я ВРХ збільшилося із 8,6 гол. в першій групі до 72,3 гол. в останній – п'ятій групі підприємств. Водночас поголів'я корів збільшилося із 2,7 до 27,1 гол. відповідно. Відмітемо, що позитивними змінами у показниках ефективності скотарства із збільшенням величини СЕЕКе було те, що із збільшенням СЕЕКе підвищувались показники продуктивності галузі. Так, із збільшенням СЕЕК від 0,5 до більше 2,0, величина середньодобового приросту ВРХ зросла із 237 г на підприємствах першої групи до 332 г на підприємствах п'ятої (останньої) групи.

Таблиця 3.10

Групування підприємств Харківської області за величиною СЕЕКе у скотарстві у 2019 р.

Група	СЕЕКе	Кількість підприємств в групі, од.	Витрати на 1 гол., грн		Поголів'я на 100 га с.-г. угідь		Продуктивність		Собівартість 1 ц продукції, грн		Ціна реалізації 1 ц продукції, грн		Окупність витрат	
			ВРХ	корову	ВРХ	корів	середньодобовий приріст ВРХ, г	середній річний удій на одну корову, кг	приріст ВРХ	молока	приріст ВРХ	молока	приріст ВРХ	молоко
I – до 0,500	0,305	23	6545	29255	8,6	2,7	237	4024	7349	814	2837	714	0,386	0,878
II – 0,501–1,000	0,793	26	6081	36548	19,4	8,6	243	5667	5522	663	2658	731	0,481	1,103
III – 1,001–1,500	1,229	18	6565	43952	32,4	12,8	356	7439	5291	609	2863	770	0,541	1,265
IV – 1,501–2,000	1,641	10	5357	53354	45,2	15,3	312	8331	4595	662	2709	768	0,590	1,160
V – більше 2,001	2,580	7	6735	52175	72,3	27,1	332	8458	6047	607	2433	770	0,402	1,267
Середнє значення показника	1,310	78	7243	49832	26,0	10,6	310	7537	6408	661	2702	806	0,422	1,219

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Поряд із цим середньорічний удій на одну корову підвищився із 4024 кг на підприємствах першої групи до 8458 кг на підприємствах п'ятої групи (рис. 3.8). Залежності, що наведені на рис. 3.8 дозволяють простежити збільшення показників продуктивності худоби із збільшенням величини соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності. Із його зростанням високими темпами збільшувався середній річний удій від однієї корови. Коефіцієнт детермінації рівняння, яке описує дану залежність, був високим, склавши $R^2 = 0,9897$.

Зміна величини продуктивності худоби і за середньодобовим приростом ВРХ і за середнім річним удоєм від однієї корови супроводжується збільшенням їх до певної межі із наступним зменшенням. Такий результат, на наш погляд, свідчить про дію закону спадної віддачі в охарактеризованих залежностях.

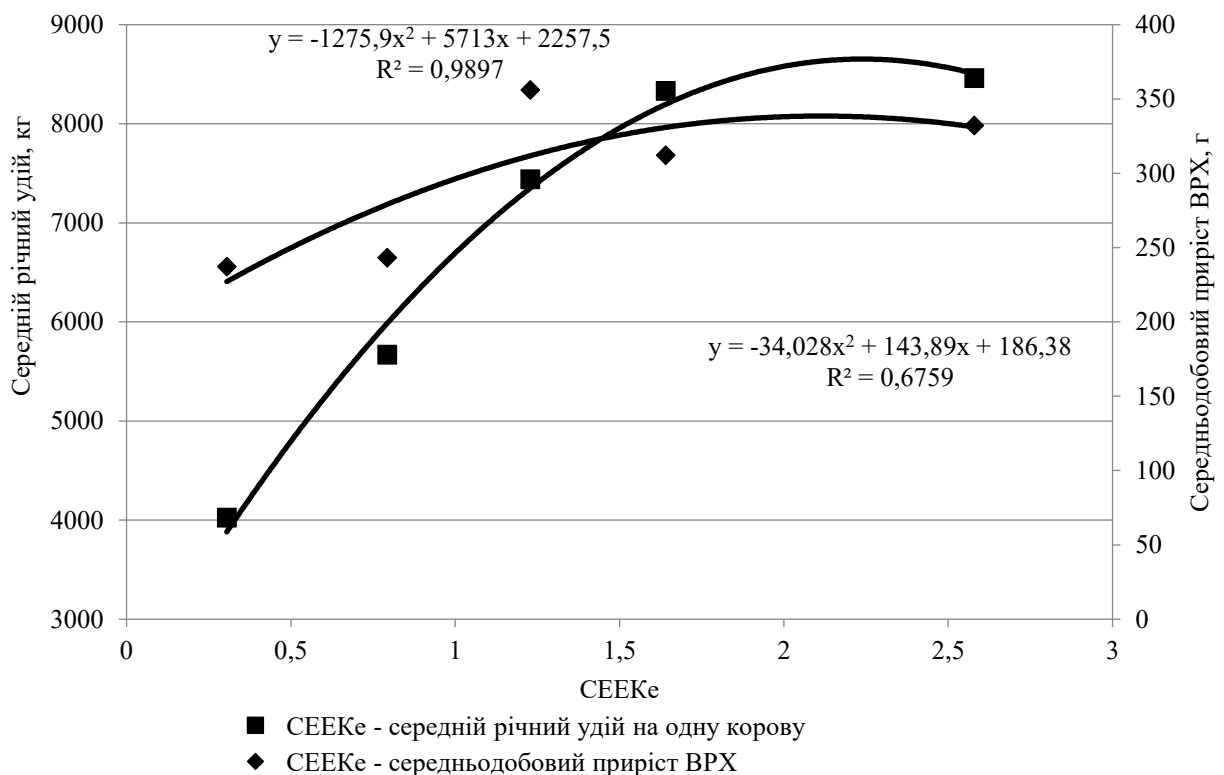

Рис. 3.8. Залежність між соціо-еколого-економічним коефіцієнтом ефективності (СЕЕКе) і продуктивністю худоби в скотарстві в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм суб'єктів господарювання галузі.

Результати дослідження свідчать, що із підвищенням величини соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності, в такому ж напрямі змінювалися величина прибутку на 1 корову – вона зростала (рис. 3.9).

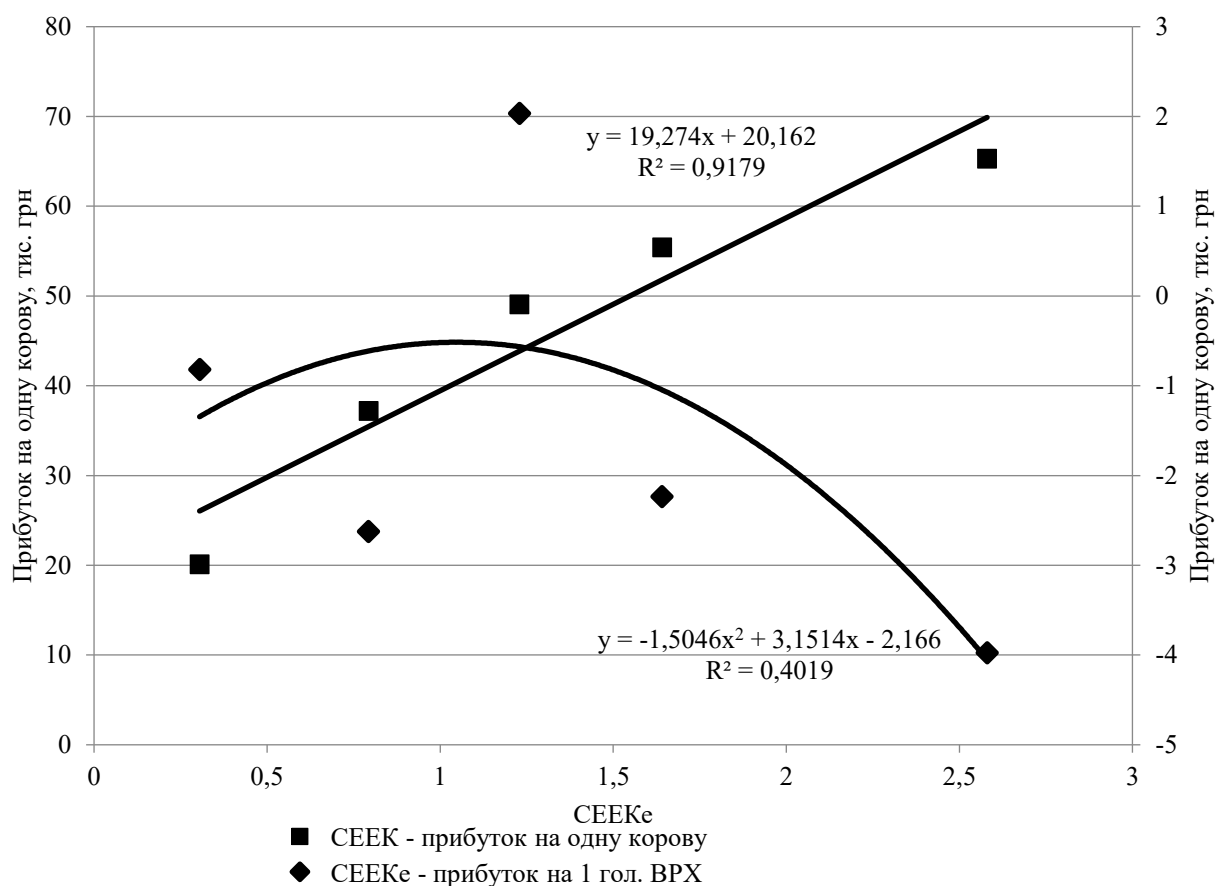

Рис. 3.9. Залежність між соціо-еколого-економічним коефіцієнтом ефективності (СЕЕКе) скотарства і прибутком (збитком) на 1 гол. худоби галузі в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Рівняння прямої, яке описувало таке зростання мало вигляд: $y = 19,274x + 20,162$. Відповідно до рівняння прямої, збільшення величини СЕЕКе на пункт дозволяє збільшити величину прибутку на 19,274 тис. грн. Залежність між зміною цих показників є достатньо високою. Величина коефіцієнту детермінації дорівнювала 0,9179. В той же час, із підвищенням СЕЕКе величина прибутку з розрахунку на 1 гол. ВРХ спочатку збільшувалася із наступним зменшенням. Найменший рівень збитковості з розрахунку на 1 гол. ВРХ було отримано при величині СЕЕКе, яка знаходилася в межах одиниці.

Відмітемо, що цікавими були результати залежності між величиною СЕЕКе і окупністю витрат виручкою від реалізації продукції скотарства (рис. 3.10). Результати рис. 3.10 дозволяють зробити висновок про те, що із зростанням СЕЕКе підвищується окупність витрат виручкою від реалізації і молока, і приросту ВРХ. Проте таке зростання має місце до певного значення. Свого максимуму рівень окупності витрат виручкою від реалізації швидше досягається по приросту ВРХ. Тут величина СЕЕКе становила 1,5. В той же час, по окупності витрат виручкою від реалізації молока також можна визначити максимум. По молоку він досягається при рівні СЕЕКе, який коливається в межах 2,1–2,2.

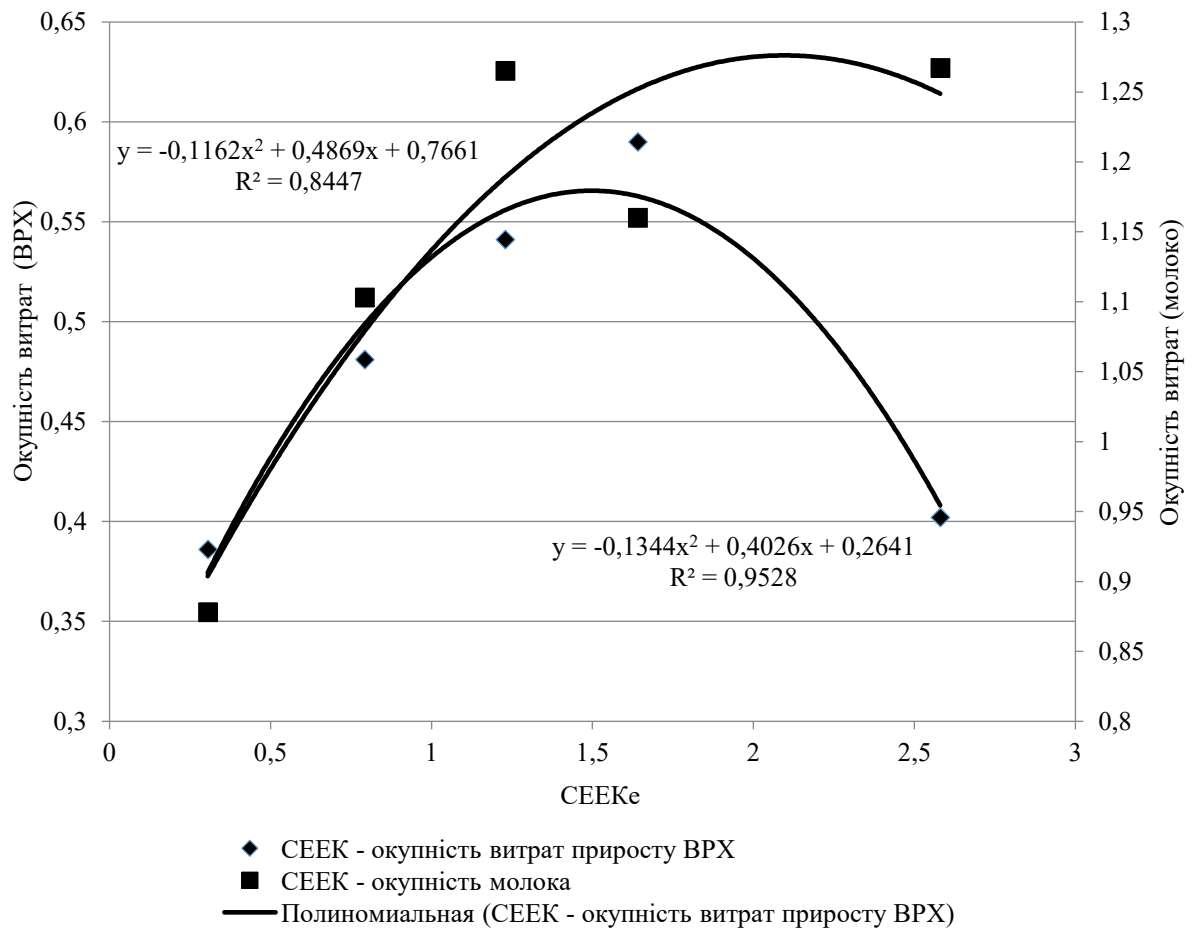

Рис. 3.10. Залежність між соціо-еколого-економічним коефіцієнтом ефективності (СЕЕКе) скотарства і окупністю витрат виручкою від реалізації продукції скотарства в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Собівартість одиниці продукції скотарства (приросту 1 ц ВРХ і 1 ц молока) зменшувалася із зростанням соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності скотарства до 3–4 груп із зростанням в групі 5 (рис. 3.11). Результати цієї залежності є цікавими, на наш погляд, із практичної точки зору. Розрахунок порогового значення СЕЕКе, за якого спостерігається зростання собівартості буде розглядатися як орієнтир, перевищення якого є недоцільним із точки зору ефективності розвитку галузі.

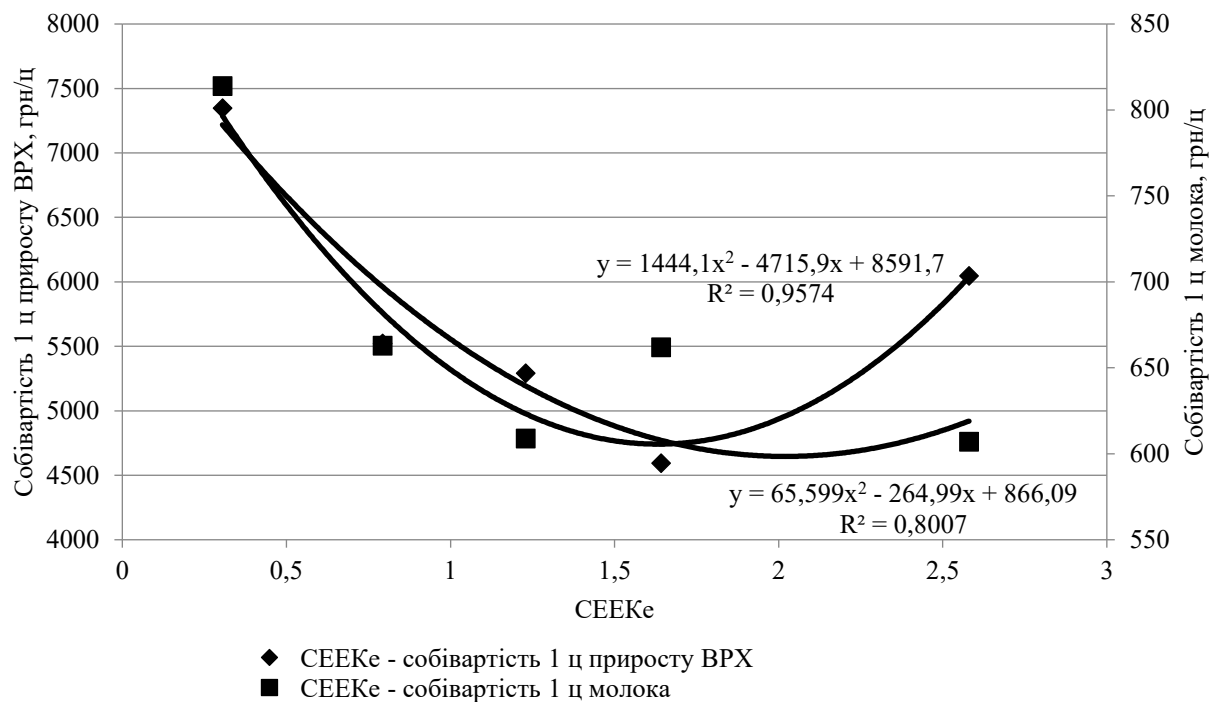

Рис. 3.11. Залежність між соціо-еколого-економічним коефіцієнтом ефективності (СЕЕКе) скотарства і собівартістю 1 ц продукції скотарства в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Вище наведені рисунки отриманих залежностей свідчать про чітку дію закону спадної віддачі, що є цікавим для підприємств із практичної точки, а саме – при існуванні дії даного закону існує можливість раціоналізувати витрати щодо використання ресурсів галуззю скотарства із максимальним для підприємства ефектом.

Результати дослідження свідчать, що для оцінки ефективності виробництва продукції скотарства із точки зору обґрунтування напрямів сталого розвитку галузі важливою є оцінка не тільки економічної складової ефективності розвитку галузі, а і таких її складових частин як технологічна, соціальна, екологічна та ін., із станом яких пов'язують вирішення проблем розвитку сільських територій, добробуту сільського населення, пов'язують вирішення проблеми забруднення земельних, водних ресурсів тощо при веденні аграрного виробництва. Пропонуємо оцінювати її з використанням соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності (СЕЕКе).

Цікавими із точки зору визначення стану розвитку галузі скотарства та розробки інструментів її підтримки із боку держави, місцевих органів влади (обласні управління) та територіальних громад є результати кластерного аналізу, представленого нижче.

Серед існуючих підходів до визначення сутності поняття кластер, своє тлумачення отримав такий підхід: кластер – це сукупність однорідних за рядом ознак об'єктів. На першому етапі дослідження було визначено коло показників, які у відповідності з його метою забезпечили формування бази дослідження із наступним визначенням сукупності кластерів. В якості об'єктів було обрано області України. До системи показників увійшли ті, що характеризують загальний стан розвитку сільського господарства досліджуваних регіонів і їх соціальну складову, а також окремі із показників розвитку скотарства за регіонами: валова продукція сільського господарства на одну особу на рік, тис. грн; питома вага чисельності сільського населення в загальній його чисельності; середня заробітна плата, грн; виробництво і споживання молока на одну особу на рік, кг; поголів'я ВРХ, у т.ч. корів з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, гол.; середній річний удій від однієї корови, кг; рентабельність виробництва яловичини і молока, %.

Аналіз здійснено з використанням середніх значень показників за останні три роки – 2017–2019 рр. і за ними було здійснено розподіл областей України за кластерами. Розподіл областей України в кластери за

виробництвом яловичини (телятини) знайшов відображення в додатках Р.1.–Р.2.

Дослідження здійснювалося з використанням програмного продукту *Statistica*, який дозволив розподілити області України в 4 кластери (додаток Р.1). Найбільш чисельнішим був перший кластер. В нього увійшло 10 областей: Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Сумська, Харківська, Херсонська. До складу другого кластеру увійшло 5 областей: Запорізька, Одеська, Рівненська, Чернівецька, Чернігівська. Третій кластер склали дві області: Івано-Франківська і Львівська. Четвертий кластер також був чисельним, до нього увійшло 7 областей: Вінницька, Закарпатська, Київська, Полтавська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська. Графічно цей розподіл представлений на рис. 3.12.

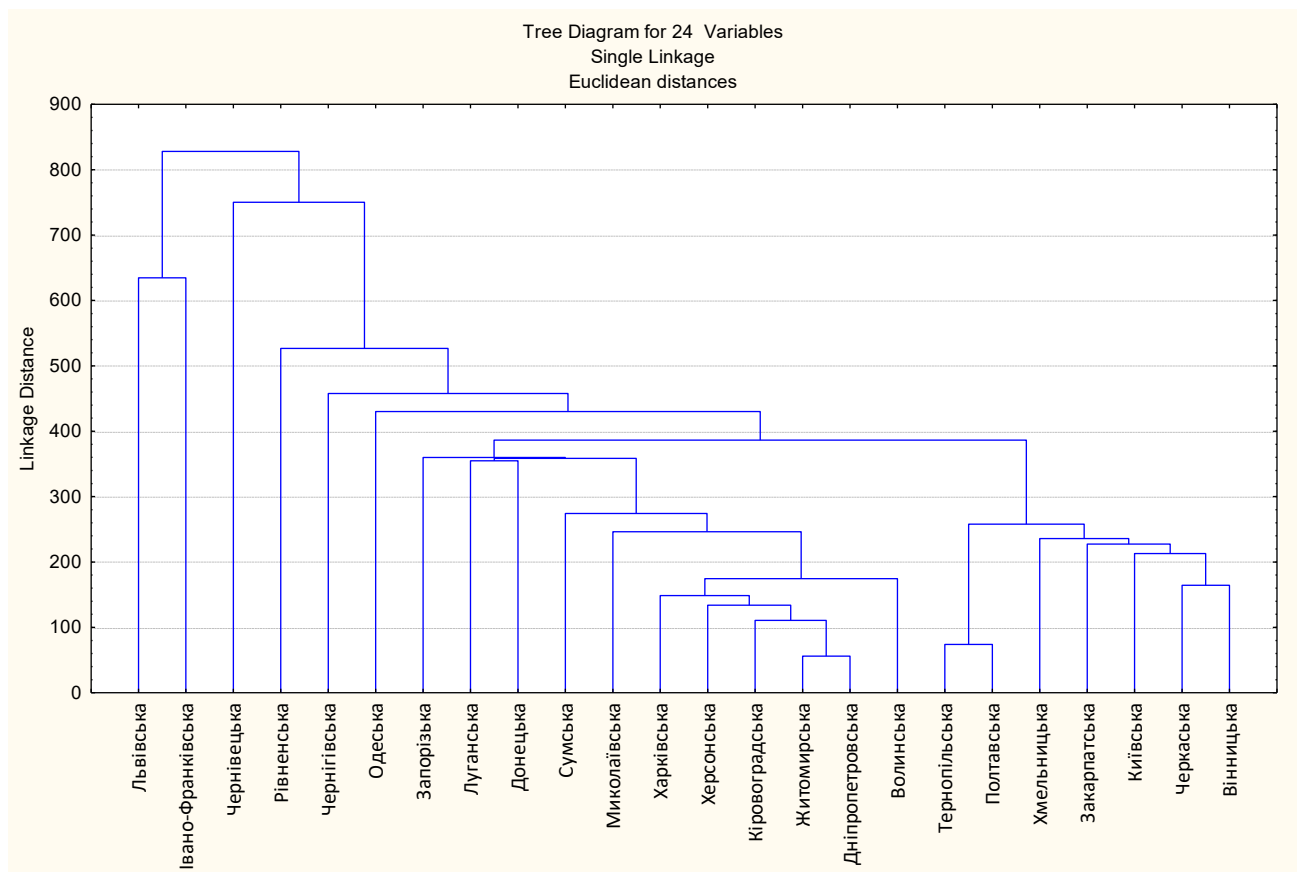

Рис. 3.12. Розподіл областей України за кластерами з виробництва яловичини (телятини)

Джерело: побудовано автором.

Оцінка отриманого розподілу областей за кластерами з виробництва яловичини (телятини) представлена в додатку Р.2. Аналіз даних додатку Р.2 свідчить, що середні значення за величиною виробництва яловичини (телятини) на одну особу на рік і поголів'я ВРХ з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь були найвищими в третьому кластері, до якого увійшли Івано-Франківська і Львівська області. Вони дорівнювали, відповідно, 15,3 кг і 18,7 гол. В ньому ж величина коефіцієнта варіації цих показників також була найменшою. В інших кластерах ці значення були меншими. Найменшими вони були в першому кластері, склавши 9,0 кг і 6,9 гол. Меншими порівняно із третім кластером, проте вищими порівняно із другим кластером були середні значення виробництва яловичини на одну особу на рік і поголів'я ВРХ на 100 га сільськогосподарських угідь в четвертому кластері. Їх значення склали 13,2 кг і 14,1 гол, відповідно.

Дослідженням встановлено, що із сукупності аналізованих показників за кластером суттєво різниться середня величина питомої ваги сільського населення в його загальній чисельності. Її величина була найменшою в першому кластері, склавши 28,5 %, в третьому і четвертому кластерах вона досягла 47,0 і була найбільшою. Найнижчою в першому кластері була величина валової продукції сільського господарства з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, склавши 1289,8 тис. грн, найвищою вона була в четвертому кластері, склавши 1619,7 тис. грн.

Відмітемо, що отримані результати розрахунків, з нашого погляду, дозволяють визначити області, в яких галузь скотарства відіграє одну із важливих ролей в їх розвитку і ті, в яких скотарство функціонує, проте такі показники її розвитку як обсяги виробництва яловичини (телятини) і поголів'я худоби мають тенденцію до зменшення. В ряді випадків окремі показники ефективності в них поступаються тим областям, в яких вони мають вищий ступінь розвитку.

Дослідженням встановлено, що у випадку збільшення акценту на стані розвитку скотарства, спрямуванні його розвитку в напрямі збільшення як

поголів'я ВРХ, так і обсягів виробництва продукції галузі, підвищення показників ефективності, зокрема рентабельності виробництва, потрібною є підтримка м'ясного скотарства в областях, що увійшли до четвертого кластеру: Вінницька, Київська, Полтавська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська області. В цих областях розвиток галузі відіграє важливе значення в житті сільського населення (виробництво яловичини (телятини) в господарствах населення), в створенні додаткових робочих місць в господарствах і формуванні рівня доходу сільського населення, у вирішенні питання екологізації виробництва, впливає на формування структури аграрного виробництва.

Разом із тим, при розгляді сукупності областей, що увійшли до першого кластеру виробництва яловичини (телятини), на увагу заслуговує найменша питома вага сільського населення в загальній його чисельності, що свідчить про можливість працевлаштування в інших сферах, зокрема у сфері послуг, у сфері промислового виробництва; найнижчий рівень виробництва яловичини (телятини) на одну особу на рік і поголів'я ВРХ з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, що може бути свідченням пошуку підприємств більш прибуткового прикладання капіталу і праці, зокрема до розвитку галузі рослинництва. Проте і в них одним із важливих чинників, що створює благоприємні умови для виробництва яловичини (телятини) в них є величина прибутку. Результати поділу областей України по виробництву молока за кластерами, представлений в табл. 3.11.

Таблиця 3.11

**Розподіл областей України за кластерами за виробництвом молока
(у середньому 2017–2019 рр.)**

Кластер 1		Кластер 2		Кластер 3	
№ п/п	Області	№ п/п	Області	№ п/п	Області
1	2	3	4	5	6
1	Чернівецька	1	Черкаська	1	Хмельницька
2	Одеська	2	Полтавська	2	Чернігівська
3	Закарпатська	3	Київська	3	Сумська
4	Рівненська	4	Львівська	4	Житомирська

Продовження табл. 3.11

1	2	3	4	5	6
5	Дніпропетровська	5	Івано-Франківська	5	Тернопільська
6	Запорізька	6	Харківська	6	Вінницька
7	Херсонська	7	Кіровоградська		
8	Миколаївська	8	Луганська		
9	Волинська	9	Донецька		

Джерело: розроблено автором.

Дослідження свідчать, що до першого кластеру увійшли Чернівецька, Одеська, Закарпатська, Рівненська, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Волинська області. До другого кластери увійшли Черкаська, Полтавська, Київська, Львівська, Івано-Франківська, Харківська, Кіровоградська, Луганська, Донецька, а до третього кластера – Хмельницька, Чернігівська, Сумська, Житомирська, Тернопільська, Вінницька області (рис. 3.13).

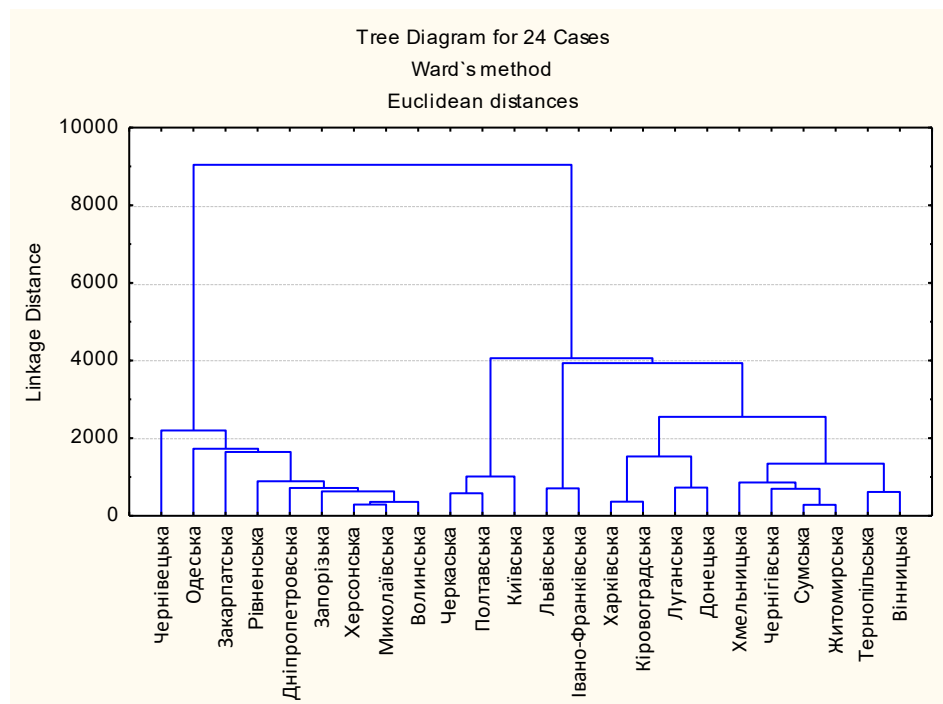

Рис. 3.13. Розподіл областей України за кластерами з виробництва молока
Джерело: побудовано автором.

Окремі із показників ефективності скотарства за отриманими кластерами із визначенням середнього показника по кластеру і у середньому з аналізованих показників по кожній із областей України, яка увійшла в кластер, представлені в наступних таблицях. В табл. 3.12 представлено сукупність областей, які увійшли в перший кластер.

Таблиця 3.12

**Окремі показники розвитку і ефективності скотарства в областях
України в кластері 1 (у сер. за 2017–2019 рр.) ***

Область	Поголів'я на 100 га с.-г. угідь, гол.		Вир-во молока на одну особу за рік, кг	Споживання молока на одну особу за рік, кг	Середня місячна заробітна плата в с. г. на одну особу, грн	Середній річний удій на одну корову, кг	Рівень рентабельності молока, %
	ВРХ	корів					
Кластер 1							
Вінницька	13,8	7,3	526,0	200,9	8039	5472	17,9
Чернівецька	18,1	11,5	301,9	233,70	5116	4926	15,7
Одеська	6,3	3,6	140,6	190,30	5417	3388	7,4
Рівненська	14,4	9,8	342,5	188,30	5945	4178	11,3
Дніпропетровська	5,0	2,8	91,4	199,20	6661	3975	24,4
Запорізька	4,5	2,4	142,3	174,50	5859	4269	6,0
Херсонська	5,1	3,3	272,9	193,70	6501	4218	13,6
Миколаївська	6,4	3,5	285,7	203,10	6263	4275	28,7
Волинська	13,4	8,9	377,2	202,40	6234	4446	30,6
Середнє значення по кластеру 3	11,1	7,2	247,7	199,51	6117	4169	17,0
Стандартне відхилення по кластеру 3	7,7	5,6	99,0	16,50	608,4	421,3	8,9
Коефіцієнт варіації, %	69,6	78,6	40,0	8,3	9,9	10,1	52,4

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: розроблено автором за даними [162, 234].

Аналіз свідчить, що для цих областей характерним є високий коефіцієнт варіації показника щільності поголів'я ВРХ, у т.ч. корів з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. Його величина дорівнювала 69,6 і 78,6 %, відповідно. Вона свідчить про суттєву розпорошеність між цими показниками

областей, які увійшли в цей кластер. Високим коефіцієнт варіації був і у величині виробництва молока на одну особу на рік, який склав 40,0 %. В той же час, коефіцієнт варіації за такими показниками як споживання молока на душу населення на рік, середня місячна заробітна плата в сільському господарстві на одну особу, і середній річний удій був невисоким, що свідчить про невелику їх відмінність в аналізованій сукупності підприємств.

В табл. 3.13 представлено окремі показники розвитку і ефективності скотарства в кластері 2.

Таблиця 3.13

Окремі показники розвитку і ефективності скотарства в областях України в кластері 2 (у сер. за 2017–2019 рр.) *

Область	Поголів'я на 100 га с.-г. угідь, гол.		Виробництво молока на одну особу за рік, кг	Споживання молока на одну особу за рік, кг	Середня місячна заробітна плата в с. г. на одну особу, грн	Середній річний удій на одну корову, кг	Рівень рентабельності молока, %
	ВРХ	корів					
Кластер 2							
Черкаська	11,5	5,4	399,00	214,20	7913	6111	17,0
Полтавська	10,9	5,7	541,6	199,20	7594	6120	17,2
Київська	7,4	3,8	92,1	203,60	7811	6881	8,7
Львівська	14,5	8,9	200,6	205,20	8925	4514	5,9
Івано-Франківська	22,8	14,5	321,0	260,30	9979	4798	23,3
Харківська	7,8	3,7	196,1	208,70	6512	5800	14,7
Кіровоградська	4,7	2,6	323,5	198,70	6503	5491	0,1
Луганська	2,7	1,3	58,8	139,20	6797	4772	6,1
Донецька	3,0	1,6	44,6	165,50	6534	5406	10,4
Середнє значення по кластеру 2	9,4	5,2	241,9	199,40	7618	5544	11,4
Стандартне відхилення по кластеру 3	6,3	4,1	168,1	33,24	1210,5	769,8	7,1
Коефіцієнт варіації, %	67,4	79,1	69,5	16,7	15,9	13,9	62,4

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: розроблено автором за даними [162, 234]

Слід зазначити, що для областей України, які увійшли в кластер 2, також притаманною є висока варіація щільності поголів'я ВРХ, у т.ч. корів з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, в яких вона дорівнювала 67,4 і 79,1 %. Вищим у порівнянні із середнім значенням по кластеру 1, був коефіцієнт варіації виробництва молока з розрахунку на одну особу за рік, склавши 69,5 %, що майже на 30,0 в.п. більше рівня, що мав місце в першому кластері.

Разом із тим, і по інших показникам варіація була невисокою, проте вищою, ніж середній показник по кластеру 1, що може свідчити про відсутність єдиного напрямку у зміні аналізованих показників в областях, які увійшли в другий кластер.

В таблиці 3.14 представлено окремі із показників розвитку і ефективності молочного скотарства в областях, які увійшли в третій кластер.

Таблиця 3.14

Окремі показники розвитку і ефективності скотарства в областях України в кластері 3 (у сер. за 2017–2019 рр.) *

Область	Поголів'я на 100 га с.-г. угідь, гол.		Виробництво молока на одну особу за рік, кг	Споживання молока на одну особу за рік, кг	Середня місячна заробітна плата в с. г. на одну особу, грн	Середній річний удій на одну корову, кг	Рівень рентабельності молока, %
	ВРХ	корів					
Хмельницька	14,7	8,5	491,5	208,30	7455	4658	23,8
Чернігівська	8,5	5,1	530,4	214,60	7912	5223	21,8
Сумська	8,7	4,7	377,4	187,90	7398	5083	20,1
Житомирська	12,3	7,3	451,4	215,50	7048	5087	13,7
Тернопільська	13,7	8,6	428,6	231,20	8371	5119	12,6
Вінницька	13,8	7,3	526,0	200,90	8039	5472	17,9
Середнє значення по кластеру 3	11,9	6,9	467,5	209,73	7703	5107	18,3
Стандартне відхилення по кластеру 3	2,7	1,6	59,7	14,66	487,10	264,3	4,4
Коефіцієнт варіації, %	22,6	24,0	12,7	6,99	6,3	5,1	24,3

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: розроблено автором за даними [162, 234].

Дослідження свідчать, що на відміну від попередніх результатів дослідження для областей, які увійшли в цей кластер притаманною є єдність у зміні аналізованих показників, що свідчить про однорідність змін в областях, які увійшли в нього.

Наочний аналіз (наведено вище) також підтверджує чітке виділення двох кластерів: першого і третього. В першому кластері, до якого увійшли 9 областей України, характерною є їх чітка організація, внаслідок чого спостерігається його чітка графічна відособленість від інших. Щодо третього кластеру, то для нього характерним є високий рівень схожості.

Слід зазначити, що області, які увійшли у других кластер, мають більшу варіацію у величині аналізованих показників, вони мають і вищі такі аналізовані показники як середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві на одну особу, середній річний удій на одну корову на рік. Ці величини в середньому по другому кластеру дорівнювали 7619 грн і 5544 кг, відповідно.

У процесі дослідження з'ясовано, що поділ областей України на кластери за показниками, які характеризують загальний стан функціонування і розвитку аграрної галузі в регіоні, показники соціальної ефективності в сільській місцевості і показники, які характеризують ефективність функціонування галузі, дозволяють прийти висновку про те, що акценти у визначенні напрямків державної підтримки галузі в регіонах і кластерах повинні бути різними.

Відмітемо, що підтримки у розвитку галузі на рівні суб'єктів господарювання вимагають ті області, які увійшли в перший кластер (Чернівецька, Одеська, Рівненська, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Волинська області). Залишаються питання щодо Закарпатської області, для якої притаманні свої особливості розвитку скотарства.

Разом із тим, в областях які увійшли в третій кластер (Хмельницька, Чернігівська, Сумська, Житомирська, Тернопільська, Вінницька) крім підтримки у розвитку галузі в господарствах, потрібною на даному етапі розвитку галузі є підтримка у розвитку господарств населення, в яких виробляється суттєва кількість продукції скотарства.

Проведене дослідження засвідчило доцільність використання кластерного аналізу для виявлення закономірностей розвитку сільського господарства України, особливо з позицій з'ясування відмінностей не тільки між окремими регіонами, а також між їх групами, які входять до складу певного кластера. Підтверджено положення, згідно з яким кластерний аналіз надає можливості об'єднати об'єкти не за одним параметром, а за рядом ознак, що дозволяє комплексно підійти до оцінки процесів у розвитку скотарства в них.

Відмітемо, що результати дослідження оцінки економічної, соціальної і екологічної ефективності скотарства, сукупна дія яких знайшла своє відображення у величині соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності, який може розглядатися як індикатор сталого розвитку галузі, дозволяє визначити тісний взаємозв'язок між його зміною і зміною показників ефективності скотарства.

Визначено чітку залежність між зростанням СЕЕКе галузі і величиною середньорічного удою корів і середньодобового приросту ВРХ, які зростають до досягнення СЕЕКе величини, яка досягає значення 2; із зростанням СЕЕКе підвищується величина окупності витрат виручкою від реалізації продукції галузі із досягненням максимального значення, після якого спостерігається її зменшення; величина собівартості одиниці продукції галузі також реагує на зміну СЕЕКе, спочатку знижуючись із наступним зростанням.

Доведено, що в кожній із отриманих залежностей існує можливість визначити граничне значення СЕЕКе, після досягнення якого спостерігається зниження показників ефективності скотарства.

Висновки по розділу 3

1. Встановлено, що функціонування галузі скотарства в Україні упродовж 1990–2019 рр. супроводжується такими негативними явищами, як зменшення поголів'ям худоби та обсягів виробництва продукції. Спостерігається зменшення поголів'я ВРХ із 24623,4 тис. гол. у 1990 р. до 3092,0 тис. гол. у 2019 р., або на 87,4 %. Поголів'я корів зменшилося із 8378,2 тис. гол у 1990 р. до 1788,5 тис. гол. у 2019 р., або на 78,7 %. У 2019 р. обсяги виробництва яловичини (телятини) становили 369,5 тис. т, або зменшилися майже на 82,0 % від показника у 1990 р. Виробництво молока упродовж 1990–2019 рр. зменшилося майже на 60,0 %, склавши в 2019 р. 9663,3 тис. т.

2. Здійснено періодизацію обсягів виробництва молока в Україні в 1945–2019 рр. із поділом на шість підперіодів. Чотири підперіоди спостерігалися протягом 1945–1990 рр., для яких були характерні високі темпи збільшення поголів'я та обсягів виробництва продукції галузі. Протягом 1990–2019 рр. було визначено два підперіоди: 1990–2002 і 2002–2019 рр. Для кожного із них були характерні зменшення поголів'я худоби й обсягів виробництва продукції галузі. Проте темпи зменшення в них були різними.

3. Доведено, що поголів'я худоби в галузі скотарства зменшувалося високими темпами у сільськогосподарських підприємствах. У господарствах населення поголів'я збільшувалося до 2010 р. із подальшим його зменшенням. Частка як великої рогатої худоби, так і корів у господарствах населення в загальній їх чисельності зростала від 14,4 % в 1990 р. до 66,1 % у 2019 р. та від 26,1 до 75, 5% відповідно.

4. Встановлено, що упродовж аналізованого періоду суттєво зменшились обсяги виробництва продукції скотарства в сільськогосподарських підприємствах. Так, вирощування ВРХ (у живій масі) в сільськогосподарських підприємствах зменшилося від 2498,9 до 143,9 тис. т,

або на 94,4 %; виробництво молока – від 18634,1 до 2728,6 тис. т, або на 85,4 %; виробництво яловичини (телятини) (у забійній масі) – від 1808,1 до 101,7 тис. т., або майже на 95,0 %. Водночас у господарствах населення показники зростали. Між тим, підвищення показників виробництва продукції скотарства в господарствах населення не компенсувало зменшення обсягів виробництва продукції галузі в сільськогосподарських підприємствах.

5. Визначено, що в складній ситуації для розвитку скотарства в Україні деякі показники ефективності набули позитивних змін. Середньорічний удій від однієї корови збільшився від 2863 кг в 1990 р. до 4976 кг в 2019 р., або на 73,8 %. Витрати кормів з розрахунку на 1 ц молока зменшувалися із 1,47 до 0,89 ц корм. од, що є позитивним явищем. Рівень рентабельності молока в 2019 р. дорівнював 20,1 %, а рівень збитковості приросту ВРХ зменшився і становив 14,6 %.

6. Аналіз державної підтримки галузі скотарства свідчить про недостатню обґрунтованість і систематичність, що доводять показники її розвитку протягом останніх років. Вона реалізується відповідно до Програми 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва». Ідентифіковано напрямки такої підтримки: часткова компенсація відсоткової ставки за банківськими кредитами, залученими для відшкодування витрат, пов'язаних із провадженням діяльності в галузі; вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів; спеціальна бюджетна дотація за утримання корів; утримання молодняку великої рогатої худоби, одержаного у господарствах фізичних осіб.

Удосконалення напрямів державної підтримки галузі має здійснюватися в таких напрямках: поділ підтримки на дві частини – на розвиток скотарства м'ясного напрямку продуктивності й розвиток скотарства молочного напрямку продуктивності; фінансування підтримки скотарства повинно забезпечуватися як з використанням коштів державного бюджету, так і за рахунок коштів бюджетів регіонів; надання гарантій державних та

місцевих органів влади щодо залучення коштів приватних інвесторів на розвиток галузі; підтримка ведення племінного скотарства та ін.

7. За результатами кластерного аналізу поділу областей України відповідно до показників, стану розвитку аграрного сектору і галузі скотарства зокрема, доведено необхідність використання різних підходів при визначенні напрямків підтримки досліджуваної галузі. Для областей, які увійшли до першого кластеру (Чернівецька, Одеська, Рівненська, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Волинська області), першочерговою має бути підтримка, спрямована на збереження поголів'я худоби та його нащадків. Для областей, які увійшли до третього кластера (Хмельницька, Чернігівська, Сумська, Житомирська, Тернопільська, Вінницька), крім підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств потрібно підтримувати розвиток господарств населення, в яких виробляються суттєві обсяги продукції скотарства.

8. Представлені результати дослідження оцінки економічної, соціальної і екологічної ефективності скотарства свідчать про зростання СЕЕКе галузі із величиною збільшення середньорічного удою корів і середньодобового приросту ВРХ. Із зростанням СЕЕКе підвищується величина окупності витрат виручкою від реалізації продукції галузі із досягненням максимального значення, після чого вона зменшується; величина собівартості одиниці продукції галузі також реагує на зміну СЕЕКе, спочатку знижуючись із наступним зростанням. Доведено, що в кожній із отриманих залежностей існує можливість визначити граничне значення СЕЕКе, після досягнення якого спостерігається зниження показників ефективності скотарства.

Розділ 4

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СКОТАРСТВА

4.1. Перспективи розвитку ринку продукції скотарства в контексті підвищення ефективності галузі

Оцінюючи перспективи розвитку ринку продукції скотарства, відмітимо, що на фоні підвищення попиту на споживання продукції галузі на міжнародному ринку; із врахуванням тієї обставини, що населення України не споживає її в достатній кількості, а виробництво продукції галузі продовжує зменшуватися, подальший розвиток скотарства потрібно пов'язувати, з одного боку, із збільшенням обсягів виробництва продукції галузі, що має вплив на формування її ринку, з другого боку – із підвищенням рівня платоспроможності населення.

Підтвердженням цього висновку і положення, визначене у доповіді «Вектори українського економічного розвитку до 2030 р.», презентованої українському суспільству 6 листопада 2030 р. В ній було визначено необхідність поряд із збільшенням величини ВВП країни досягти збільшення величини показника споживчих витрат домогосподарств в 2030 р. на рівні 150–280 млрд. дол. США (20–30 % від ВВП 2030 р.) [304]. У свою чергу, таке зростання витрат буде сприяти збільшенню обсягів споживання основних видів продуктів харчування, що, відповідно логіці, повинно стимулювати збільшення обсягів її виробництва. В той же час буде підвищуватися і якість харчування населення.

З метою обґрунтування тези про те, що підвищення рівня витрат домогосподарств в 2030 р. буде супроводжуватися збільшенням споживання продуктів харчування галузі скотарства, ми звернулися до аналізу і обробки статистичних даних, представлених Державною службою статистики України «Анонімні мікродані за основними показниками щодо доходів, витрат та умов

життя домогосподарств» за 2018 рік. Вони представляють собою вибіркове обстеження умов життя домогосподарств України в 2018 р. [244].

Кількість опитуваних в цьому дослідженні домогосподарств дорівнювала 8051. До числа показників, які оцінювалися в ньому, були включені такі: інформація про грошовий дохід (грн), величина якого використовувалася нами в процесі досліджень, а також споживчі грошові витрати на споживання м'яса всіх видів, зокрема яловичини і молока (грн). Представлена група господарств-респондентів була представлена за сільським населенням і міським. Чисельність респондентів із числа сільського населення дорівнювала 3031 домогосподарств, міського – 4998 домогосподарств.

Визначення залежності між збільшенням витрат домогосподарств і споживанням м'яса та молока у вартісному виразі здійснювалося з використанням методу групування. Отримані в процесі аналізу сукупності домогосподарств сільського і міського населення дозволили згрупувати їх за величиною середньорічного доходу в 2018 р. і визначити взаємозв'язок між величиною доходу і споживанням м'яса та молока у вартісному виразі. Результати групування за сукупністю домогосподарств сільського населення представлені в табл. 4.1.

Таблиця 4.1.

Групування домогосподарств сільського населення за величиною доходу на одне домогосподарство на рік у 2018 р., грн

Інтервал, грн	Кількість домогосподарств, осіб	Середній дохід, грн	Споживання на 1 домогосподарство, грн	
			м'яса	молока
До 30000	341	23768	2460	1817
30000,1–50000	619	40055	3494	2293
50000,1–70000	574	59936	4327	2455
70000,1–90000	458	79837	5412	2733
90000,1–120000	470	103507	6564	3181
120000,1–150000	259	133547	7624	3277
150000,1–180000	161	163113	8989	4104
180000,1–210000	71	193827	8738	4614
Більше 210000	78	260963	10541	5045
Усього по сукупності	3031	117617	6461	3280

Джерело: розраховано автором за даними: [244].

Зазначимо, що в процесі групування сільського населення за величиною витрат домогосподарств було отримано 9 груп домогосподарств із величиною доходу на одне домогосподарство в першій групі до 30000 грн і більше 210000 грн в домогосподарствах останньої групи. Найбільша кількість респондентів за величиною доходу була в другій групі – їх кількість склала 619, а інтервал доходу – від 30 до 50 тис. грн; найменшою кількістю респондентів була в двох останніх групах із інтервалом 180–210 тис. грн і більше 210 тис. грн. В них вона дорівнювала, відповідно, 71 і 78 домогосподарств.

Визначення залежності між зростанням доходів домогосподарств і споживанням м'яса та молока, здійснювалося з використанням пакету програм *Statistica*. Отримані моделі залежностей представлені на рис. 4.1., 4.2.

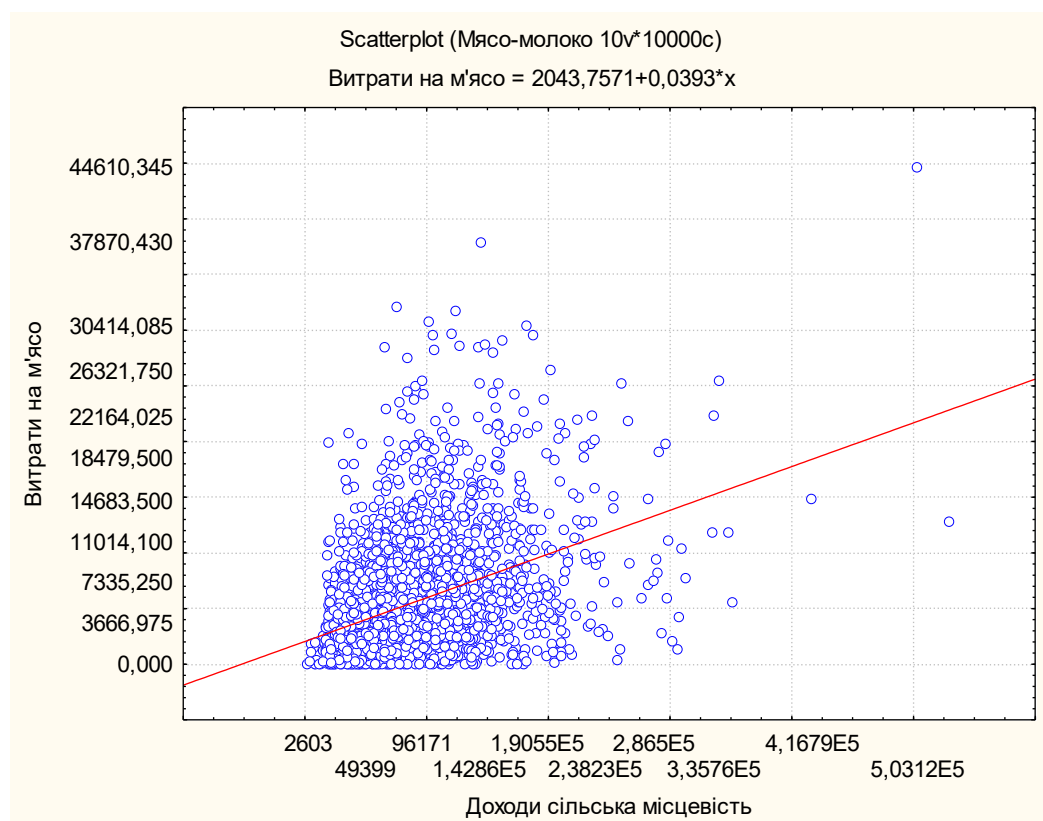

Рис. 4.1. Залежність між величиною доходу домогосподарств в сільській місцевості України і споживанням м'яса (грн) у 2018 р.
Джерело: побудовано автором за даними: [244].

Рівняння, яке описує отриману залежність, має вигляд: $y = 20143,757 + 0,0393x$. Тобто, із збільшенням величини доходу домогосподарств сільського

населення на одну гривню спостерігалось збільшення споживання м'яса на 4 коп., або при зростанні доходів на 1000 грн, споживання м'яса збільшувалося на 40 грн.

Дослідження залежностей, представлених на рис. 4.2., свідчить, що збільшенням доходів домогосподарств в сільській місцевості, зростали витрати домогосподарств на споживання молока. При збільшенні витрат на 1 грн, збільшення споживання молока становило 1 коп, збільшення витрат на 1000 грн зумовлювало збільшення споживання молока на рівні 13,3 грн.

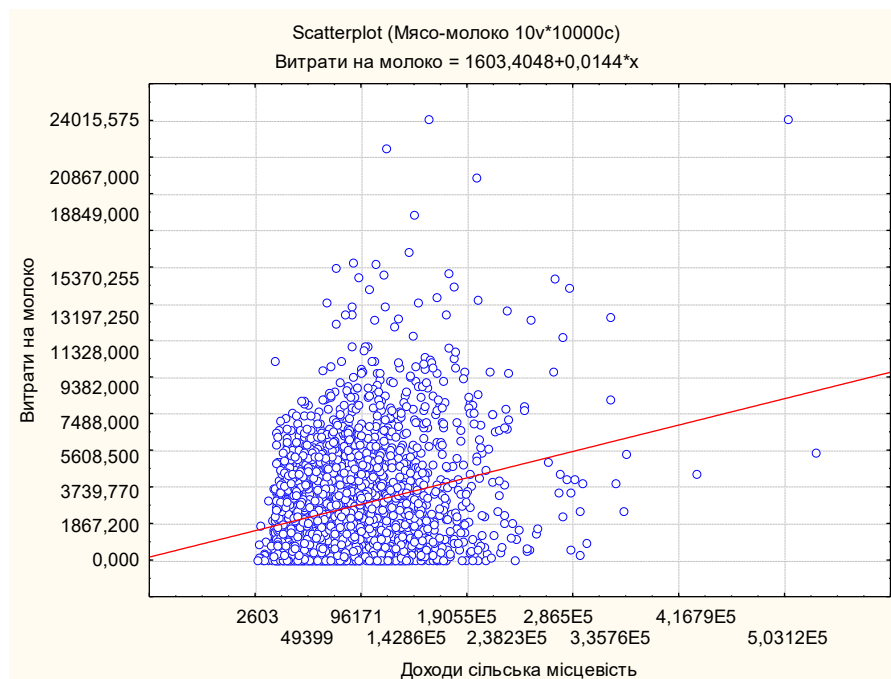

Рис. 4.2. Залежність між величиною доходу домогосподарств в сільській місцевості України і споживанням молока (грн) у 2018 р.
Джерело: побудовано автором за даними: [244].

Особливістю сільського населення у формуванні його споживання основними видами продуктів харчування, є те, що певна частина продуктів харчування виробляється ними самостійно, для власного споживання. То ж збільшення величини витрат на одне домогосподарство, в певній мірі зумовлюючи збільшення витрат на продукти харчування, зумовлювало збільшення витрат на інші, не пов'язані із харчуванням цілі.

Результати групування міських домогосподарств за величиною доходу на одне домогосподарство представлені в табл. 4.2.

Таблиця 4.2.

**Групування респондентів міського населення за величиною доходу
на одне домогосподарство на рік у 2018 р., грн**

Інтервал, грн	Кількість домогосподарств	Середній дохід, грн	Споживання	
			м'яса на 1 домогосподарство, грн	молока, грн
До 30000	573	23768	3848	3080
30000,1–50000	943	40055	5549	3835
50000,1–70000	848	59936	7644	4968
70000,1–90000	660	79837	9274	5712
90000,1–120000	766	103507	11671	6813
120000,1–150000	504	133547	13548	7733
150000,1–180000	285	163113	15019	8350
180000,1–210000	198	193827	17067	9178
Більше 210000	221	260963	18203	9790
Усього по сукупності	4998	117617	11314	6607

Джерело: розраховано автором за даними: [244].

Аналіз представлених в таблиці даних дозволяє визначити суттєву різницю між середньою величиною споживання м'яса і молока у вартісному виразі в домогосподарствах міського і сільського населення. Якщо середня величина витрат на споживання м'яса в домогосподарствах міського населення дорівнювала 11314 грн, то ця величина в домогосподарствах сільського населення дорівнювала 6461 грн, або була майже у два рази меншою. Середня величина споживання молока в домогосподарствах міського населення дорівнювала 6607 грн, в той час як в домогосподарствах міського населення вона дорівнювала 3280 грн, тобто майже у два рази була меншою.

Графічно результати отриманих моделей залежностей взаємозв'язку між збільшенням величини витрат домогосподарств міського населення і зміною споживання м'яса і молока ним представлені на рис. 4.3., 4.4. Отримані залежності між зростанням доходів домогосподарств міського населення і споживанням м'яса ним, на відміну від залежності між величиною витрат домогосподарств сільського населення і споживання ним м'яса, можна описати параболою другого порядку, відповідно до якої можна визначити

максимальне значення споживання населенням цього продукту при певному рівні доходів.

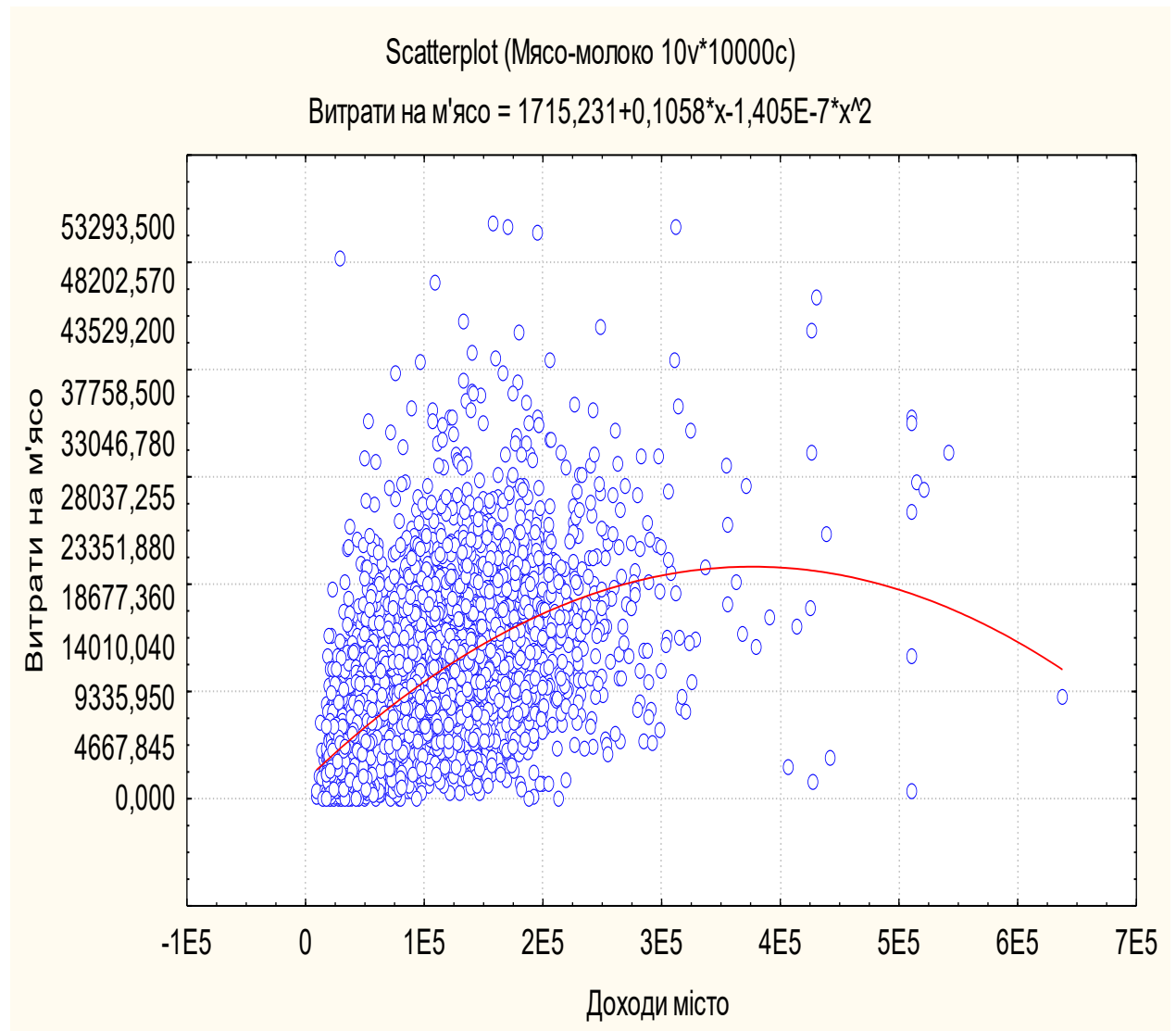

Рис. 4.3. Залежність між величиною доходу домогосподарств міського населення і споживанням м'яса (грн) в Україні у 2018 р.

Джерело: побудовано автором за даними: [244].

Розрахункові значення свідчать про те, що максимального значення у споживанні м'яса набувають домогосподарства, які мають дохід 37700 грн. Для споживання м'яса у вартісному виразі це величина, яка дорівнює 18700 грн. Для розуміння того, якою є величина споживання м'яса у натуральному виразі, ми звернулися до переведення величини витрат на споживання м'яса в грошовому виразі в натуральні одиниці. Для цього, звернулися до цін на них у 2018 р. Виходячи із середньої структури споживання м'яса в Україні та ціни

на окремі його види, розраховали середню ціну реалізації 1 кг м'яса. Так, за умов, коли ціна 1 кг яловичини в 2018 р. дорівнювала 128,12 грн/кг, свинини – 115,42; птиці – 57,83 грн/кг [305], розрахункова ціна реалізації 1 кг м'яса склала 107,2 грн. При споживанні м'яса у вартісному виразі на рівні 11314 грн, середнє його споживання у натуральному вигляді буде дорівнювати 174,4 кг.

В кожному із домогосподарств в середньому проживає 2,12 особи (17100 респондентів: 8051 домогосподарство). З розрахунку на 1 особу споживання м'яса буде дорівнювати 82,2 кг. Тобто, із зростанням доходів міського населення спостерігається збільшення споживання м'яса з розрахунку на 1 особу на рік. Таке зростання відбувається до певної межі – до збільшення доходів домогосподарств до 37700 грн (за даними за 2018 р.) і, відповідно споживання м'яса на 1 особу на рік до 82,3 кг. Подальше збільшення величини доходів в домогосподарствах змінює структуру споживання основних видів продуктів харчування.

Щодо споживання молока, то залежність між величиною витрат на одне домогосподарство в місті і величиною споживання молока у вартісному виразі описується рівнянням: $y = 3068,5872 + 0,0303x$. Із збільшенням доходів домогосподарств на 1 грн збільшується його споживання на 3 коп, або збільшення витрат на 1000 грн збільшує споживання молока на 30 грн, що є більшим, ніж при збільшенні споживання молока сільським населенням. Розуміємо, що підвищення буде спостерігатися до досягнення у споживанні молока обґрунтованих норм споживання цього продукту, які дорівнюють 380 кг. Проте за умов споживання 250 кг з розрахунку на одну особу на рік, потенційний ринок молока є великим.

Тобто ринок м'яса і ринок молока в Україні має великі потенційні можливості із точки зору нарощування обсягів виробництва цієї продукції, тим більш в умовах орієнтації збільшення виробництва за рахунок виробництва його вітчизняними підприємствами і орієнтації їх на експорт.

Із врахуванням необхідності збільшення обсягів виробництва продукції галузі вітчизняними товаровиробниками, потрібним є звернення уваги на способи, завдяки яким таке зростання може бути досягнуто. До числа підходів, які можуть бути задіяні, з нашого погляду і з погляду ряду науковців, належить створення умов для підвищення рівня інтенсивності виробництва продукції галузі.

З цього приводу в економічній літературі упродовж довгого періоду висловлюють різні погляди [306, 307]. Проте, незважаючи на наявність численних публікацій, з різних аспектів цієї проблеми, варто погодитися з науковцем М. Вітковим, на думку якого процес інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, його динаміка та економічна сутність нині дедалі більше набувають дискусійного характеру [308, с. 36].

Терміни «інтенсивність» і «інтенсифікація» мають іншомовне походження. При цьому інтенсивність походить з латинської мови. Буквальний переклад з латинської *intensio* трактується як напруженість. Тобто поняття «інтенсивний» означає напружений, посилений або ж той, що дає високу продуктивність. Ще його вживають для позначення інтенсивності прояву певної якості, наприклад, сили прояву забарвлення [309, с. 94]. Звідси розкриваємо зміст поняття «інтенсифікація» посилення напруженості, підвищення продуктивності.

Понятійний апарат теорії інтенсифікації довгий час формувався під визначальним впливом поглядів К. Маркса, завдяки якому утворився один з провідних напрямів цієї теорії. Йдеться про Марксову теорію про два типи розширеного відтворення: екстенсивний та інтенсивний. При екстенсивному типі розширюється тільки поле виробництва, при інтенсивному типі відтворення відбувається з використанням більш ефективних засобів виробництва. Згідно з думкою науковця, можна вважати, що істотною ознакою інтенсивного типу розширеного відтворення, його матеріальною основою

виступає науково-технічний прогрес, який змінює засоби виробництва, технологічні процеси і зумовлює вдосконалення робочої сили.

На наш погляд, більш логічною є позиція, при якій у рамках розглянутої концепції інтенсифікація пов'язана із застосуванням досконаліших засобів виробництва та форм організації праці, а останнім часом – і залученням працівників високого рівня кваліфікації. І саме ця обставина виступає передумовою ефективнішого використання ресурсного потенціалу, що виражається у зростанні окупності поточних витрат.

Такий підхід до визначення сутності інтенсифікації прийнятний для застосування в усіх галузях національної економіки, у т.ч. в сільському господарстві. Але, як відомо, одна з визначальних особливостей аграрної галузі полягає в тому, що поряд з працею і матеріальними ресурсами в ній як складову ресурсного потенціалу використовують землю. Взагалі до землі як засобу виробництва можна застосовувати той самий підхід, який під час визначення сутності інтенсифікації використовують стосовно до двох інших засобів виробництва, бо покращання землі в процесі користування нею в сільському господарстві перш за все виражається в підвищенні рівня її родючості, що сприяє ефективнішому використанню ресурсного потенціалу в цілому.

Але виникають питання щодо виміру рівня інтенсифікації. Під час визначення сутності інтенсифікації використовують одночасно два напрями формування цього процесу: додаткові витрати і збільшення ефективності використання ресурсів на основі модернізації виробництва. Їх обидва можна розглядати як рівноправні або ж робити наголос на одному з них.

Зокрема, В. Збарський, В. Мацибора, А. Чалий та інші сутність інтенсифікації сільського господарства тлумачать перш за все як: «процес концентрації сукупних затрат уречевленої та живої праці на одній і тій самій земельній площі (а у тваринництві – на 1 гол. худоби) для збільшення виходу продукції і підвищення економічної ефективності її виробництва» [310, с. 63].

У визначенні сутності інтенсифікації особливе значення вчені надають наявності додаткових витрат. Але одночасно підкреслюють, що інтенсифікація супроводжується науковими, технічними й організаційно-економічними заходами вдосконалення виробництва. Крім того, зазначають, що додаткові витрати спрямовані на впровадження досягнень науки, передової техніки і прогресивної технології.

З другого боку, В. Горбонос, Г. Черевко, Н. Павленчик ті інші, узагальнюючі різні підходи до визначення сутності інтенсифікації, стверджують, що «інтенсифікація – це соціально-економічний процес, спрямований на збільшення виробництва продукції, підвищення її якості й зниження собівартості на основі запровадження у виробництво нових засобів, нових технологій, нових сортів сільськогосподарських культур і порід тварин, нових форм організації праці й виробництва, підвищення кваліфікації кадрів» [311, с. 349]. А ці складові є складовими науково-технічного прогресу.

При цьому дедалі частіше науковці звертають увагу на екологічний аспект проблеми. Зокрема, цікавим є підхід, запропонований у публікаціях І. Черевка [312]. На думку ученого, розглядаючи процес інтенсифікації в сучасних умовах ведення аграрного виробництва на перший план виходять питання щодо застосування ресурсощадних технологій при виробництві сільськогосподарської продукції, природно-біологічні чинники, перехід до біологічного землеробства [313, с. 224]. У працях сучасних науковців процес інтенсифікації пов'язано також з інноваційними підходами у веденні виробництва, що може зумовлювати необхідність підвищення величини витрат з розрахунку на одиницю об'єкта вкладання коштів [313, с. 295].

На нашу думку, процес інтенсифікації виробництва безпосередньо пов'язаний з якісними змінами факторів виробництва, які відбуваються на основі досягнень науково-технічного прогресу з використанням кращих методів праці, нових досягнень, удосконалення машин, обладнання, змін у рівні кваліфікації робочої сили, організації виробництва які в сукупності спрямовані на підвищення ефективності виробництва [314, 315, 316, 317].

А ступінь і темпи інтенсифікації залежать від економічних умов діяльності підприємств, їх можливостей використовувати сучасні досягнення, від економічного механізму, який формує основу раціонального використання науково-технічного, біокліматичного і соціально-економічного потенціалу сільського господарства.

Взаємодія інтенсифікації і економічного механізму є однією із важливих проблем сучасної економічної науки. Із одного боку, глибокі зміни, які відбуваються в науці і техніці, мають безпосередній вплив на розвиток продуктивних сил, на удосконалення виробничих відносин. Ці процеси обумовлюють необхідність відповідних змін в господарському і економічному механізмі.

Розглядаючи теоретичні аспекти проблеми інтенсифікації, відзначимо, що в науковій літературі виділяють витратну і результативну концепції інтенсифікації. Значній критиці піддавалися погляди науковців, які представляли витратну концепцію. Причини, які слугували підставою для такої критики, були різні. Перш за все це пов'язували з тим, що в умовах обмежених виробничих ресурсів і діяльності аграрних підприємств у ринковій економіці орієнтація на додаткові витрати не є раціональною.

Прибічників результативної концепції критикували за те, що в їх точці зору відносно інтенсифікації недостатньо уваги приділялося питанням витрат і додаткової їх величини та їх впливу на збільшення обсягів виробництва продукції при незмінних витратах на її одиницю.

Своєю чергою, представникам витратної концепції інтенсифікації слід було пам'ятати, що зі зростанням витрат на одиницю земельної площі не можна очікувати автоматичного зростання обсягів виробництва продукції, оскільки практика не підтверджує цього. Це дійсно дуже принципове положення, особливо якщо його розповсюдити не тільки на рослинництво, а й на тваринництво, яке за сучасних умов потребує перевірки з використанням багатьох даних.

Водночас чимало економістів однією з провідних позицій в теорії інтенсифікації вважають поняття оптимальних розмірів додаткових поточних витрат чи величини авансованого капіталу, при якому можна досягти найефективнішого використання ресурсів, у т.ч. найвищого рівня прибутковості виробництва. Згідно з цим підходом, побудованим на використанні принципів маржинального аналізу, окупність додаткових витрат може коливатися в широкому діапазоні, у тому числі в тій його частині, де витрати можуть перевищувати вартість отриманої продукції.

З погляду В. Білика, показники інтенсифікації сільськогосподарського виробництва доцільно представити у вигляді двох груп показників: перша група характеризує досягнутий рівень інтенсифікації, друга група – результативність вкладених коштів і праці. Рівень інтенсифікації, на переконання науковця, характеризується насамперед таким показником, як обсяг вкладених матеріальних засобів і праці на одиницю земельної площі [318, с. 41].

Результатними показниками інтенсифікації сільськогосподарського виробництва є врожайність сільськогосподарських культур, продуктивність тварин, виробництво валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь та ін. Щодо визначення інтенсивності окремих підгалузей рослинництва і тваринництва, зокрема скотарства, пропонуємо в методологічному плані єдиний підхід – розрахунок витрат виробництва на одиницю об'єкта інтенсифікації. У рослинництві це буде посівна площа культури, а у тваринництві поголів'я відповідного виду тварин. Це показники, які, з одного боку, доступні для розрахунків, а з другого, дають достатньо повну характеристику рівня інтенсивності виробництва. Саме вони були основними під час визначення рівня інтенсивності в скотарстві.

В додатку С.1 представлено результати групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за величиною витрат на 1 гол. ВРХ при виробництві яловичини в 2016 р. Кількість господарств, яка аналізувалася,

дорівнювала 1608 підприємства. Переважна їх чисельність за величиною витрат на 1 гол. ВРХ увійшла в першу групу. Кількість таких господарств склала 729. Середня величина витрат в них з розрахунку на 1 гол. ВРХ дорівнювала 4110 грн. Величина середньодобового приросту ВРХ в господарствах цієї групи була невисокою, склавши 292 г, виробництво яловичини в них було збитковим.

Найменшою за чисельністю господарств була група із величиною витрат на 1 гол. ВРХ, яка дорівнювала 9641 грн, кількість таких господарств склала 49. При величині середньодобового приросту ВРХ, яка становила 835 г, рівень збитковості склав мінус 24,2 %. В господарствах останньої групи із найбільшою величиною витрат на 1 гол. ВРХ, було отримано високі показники приросту, які досягли рівня 1382 г, виробництво залишилося збитковим.

Аналізуючи результати групування суб'єктів господарювання галузі за величиною витрат на 1 гол. ВРХ в 2019 р. (табл. 4.3), на увагу заслуговує існування тісної залежності між збільшенням величини витрат на 1 гол. ВРХ і середньодобовим приростом ВРХ (збільшення із 323 г в господарствах першої групи до 1580 г в господарствах останньої групи); збільшення обсягів виробництва і реалізації яловичини; зниження рівня збитковості виробництва – із мінус 25,1 в господарствах першої групи до мінус 13,2 % в господарствах останньої групи.

Результати групування по сукупності суб'єктів господарювання скотарства, які в 2016 (додаток С.2) і в 2019 рр. (табл. 4.4) виробляли і реалізовували молоко, свідчать про те, що із підвищенням рівня інтенсивності виробництва продукції галузі спостерігається зростання показників її ефективності. Темпи такого зростання за різними показниками різняться між собою, але загальним для їх зміни є підвищення (покращення), що може бути свідченням позитивного впливу підвищення рівня інтенсивності на показники ефективності галузі.

Таблиця 4.3.

**Групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за величиною витрат на 1 гол. ВРХ
у виробництві яловичини у 2019 р.**

Групи за величиною витрат, грн	Витрати на 1 голову, грн	Кількість господарств у групі	Середній розмір господарства (сг утідь), га	Вирощування м'яса ВРХ на 1 господарство, ц	Реалізовано на 1 господарство, ц	Частка групи у реалізації, %	Поголів'я ВРХ на господарство, гол.	Середньодобовий приріст, г	Виробнича собівартість 1 ц приросту, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	Ціна реалізації, грн за 1 ц	Одержано прибутку, всього на 1 господарство, тис. грн	Одержано прибутку від реалізації 1 ц яловичини, грн	Рентабельність, %
До 5000	4642	590	3126	425	714	25,5	361	323	6489,18	4068,56	3047,24	-729,6	-1021,32	-25,1
5001–8000	11284	236	4655	721	1011	14,3	396	498	6202,69	4159,22	2760,22	-1414,0	-1399,00	-33,6
8001–11000	13288	195	5078	1234	1552	18,2	557	607	5998,10	4309,60	2770,71	-2388,8	-1538,88	-35,7
11001–14000	13705	152	6030	1448	1863	17,0	558	711	5280,85	3765,76	2819,04	-1764,1	-946,73	-25,1
14001–16000	15536	92	6306	1993	2065	11,4	666	820	5192,08	3600,41	2815,49	-1620,6	-784,92	-21,8
16001–17000	16068	40	7661	1683	1819	4,2	500	923	4769,92	4028,82	2962,77	-1939,5	-1066,05	-26,5
Більше 17001	30045	53	11348	4244	3004	9,4	559	1580	3957,24	3765,33	3268,12	-1493,6	-497,21	-13,2
По сукупності	12229	1303	4763	1036	1281	100,0	465	610	5494,23	3989,80	2907,97	-1328,3	-1081,83	-27,1

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Таблиця 4.4.

**Групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за величиною витрат на 1 корову
у виробництві молока у 2019 р.**

Групи за величиною витрат, грн	Витрати на 1 корову, грн	Кількість господарств у групі	Середній розмір господарства (сг угідь), га	Виробництво молока на 1 господарство, ц	Реалізовано на 1 господарство, ц	Частка групи у реалізації, %	Поголів'я корів на господарство, гол.	Надій від 1 корови, кг	Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	Ціна реалізації, грн за 1 ц	Одержано прибутку, всього на 1 господарство, тис. грн	Одержано прибутку від реалізації 1 ц молока, грн	Рентабельність, %
До 15000	12785	361	1961	2659	2172	3,2	136	1961	651,91	694,78	674,66	-43,7	-20,12	-2,9
15001–20000	19699	205	2567	7868	6657	5,5	209	3762	576,81	627,34	737,26	731,7	109,93	17,5
20001–30000	28099	208	4379	12005	10452	8,9	257	4676	643,66	676,12	769,39	974,9	93,27	13,8
30001–40000	36272	158	4270	15901	14088	9,7	288	5522	656,85	697,37	776,11	1109,3	78,74	11,3
40001–50000	44786	154	5798	26241	23473	15,8	408	6429	649,95	695,27	813,07	2764,9	117,79	16,9
50001–53000	51271	119	6803	35139	31814	17,0	481	7309	619,37	674,97	834,06	5061,2	159,09	23,6
Більше 53001	57892	194	6160	54336	48965	39,9	594	9152	632,54	678,24	862,14	9004,5	183,90	27,1
По сукупності	39394	1399	4200	19708	17591	100,0	317	6215	633,87	679,78	819,82	2463,4	140,04	20,6

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Так, результати групування, проведені при виробництві молока суб'єктами господарювання галузі в 2019 р. свідчать, що із підвищенням витрат на 1 корову від 12785 грн в першій групі до 57892 грн в останній групі спостерігається збільшення поголів'я корів у середньому на одне підприємство, відповідно із 136 до 594 гол., суттєво зростає удій – від 1961 до 9152 кг і підвищується прибутковість і рівень рентабельності виробництва молока. Якщо в підприємствах першої групи виробництво молока було збитковим, величина збитку на 1 ц молока в 2019 р. склала 20,12 грн, то в господарствах останньої групи величина прибутку на 1 ц молока дорівнювала 183,9 грн, а рівень рентабельності в ній склав 27,1 %.

Під час аналізу впливу величини витрат в скотарстві на показники ефективності розвитку галузі, ми звернулися також до сукупності господарств Харківської області, які в цей рік виробляли і реалізовували продукцію галузі. Метою даного аналізу було підтвердження або спростування існуючих загальних тенденцій у впливі величини витрат на 1 гол. ВРХ і на 1 корову на показники ефективності галузі.

Дані табл. 4.5 свідчать, що упродовж аналізованого періоду із збільшенням величини витрат з розрахунку на 1 гол. ВРХ середньодобовий приріст мав невеликі зміни, зменшившись із 419 г у 2005 р. до 367 г у 2019 р., або на 52 г, і це, безумовно, є негативним. Водночас величина удою на одну корову зросла більше ніж у два рази – із 3099 кг у 2005 р. до 7537 кг у 2019 р., або на 4438 кг.

Водночас величина окупності витрат приросту ВРХ виручкою від реалізації зменшувалася і темпи зменшення були суттєвими – із 0,725 у 2005 р. до 0,456 у 2019 р., або на 0,269 п. Рівень окупності витрат за рахунок виручки від реалізації молока коливався в межах 1,171–1,249. Найвищою його величина була у 2010 р. – 1,249. У 2019 р. рівень окупності витрат за рахунок виручки від реалізації становив 1,219.

Таблиця 4.5

**Рівень інтенсивності й результати виробництва продукції скотарства
суб'єктами господарювання Харківської області
у 2005–2019 рр.**

Показник	Роки			
	2005	2010	2015	2019
Кількість підприємств, од.	249	125	119	85
Витрати на, грн: 1 гол. ВРХ одну корову	779 2809	2729 8450	5612,0 21785	7559 50681
Середнє поголів'я на одне підприємство, гол.: ВРХ у т.ч. корів	419 237	445 284	485 301	872 363
Середньодобовий приріст ВРХ, г Середній річний удій від однієї корови, кг	419 3099	434 4382	487 6411	367 7537
Виробництво продукції на 100 га с.-г. угідь, ц приросту ВРХ молока	– –	18,6 336,9	25,9 565,7	35,0 856,2
Повна собівартість, грн: 1 ц приросту ВРХ 1 ц молока	834,9 102,0	1591,4 230,1	3122,0 376,0	5643,2 661,2
Ціна реалізації, грн: 1 ц приросту ВРХ 1 ц молока	528,9 108,3	658,0 287,4	1877,0 440,0	2575,4 806,2
Окупність витрат виручкою від реалізації: 1 ц приросту ВРХ 1 ц молока	0,725 1,231	0,574 1,249	0,601 1,171	0,456 1,219
Отримано прибутку (збитку), грн: на 1 ц приросту ВРХ на 1 ц молока	-305,9 6,3	-487,5 293,1	-1245,0 64,0	-3067,0 145,0
Поголів'я на 100 га с.-г. угідь, гол.: ВРХ корів	– –	11,7 7,7	14,6 8,8	26,2 10,6

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

У показниках ефективності інтенсифікації позитивним є збільшення величини прибутку на 1 ц молока, у той же час збиток на 1 ц приросту збільшувався, що є негативним для розвитку галузі. Витрати, які вкладаються

у м'ясне скотарство, поглиблюють збитковість галузі. Поголів'я худоби з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь зростало. Суттєвим збільшення було за величиною поголів'я ВРХ з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь із 419 гол. в 2005 р. до 872 гол. в 2019 р., або більше ніж у 2 рази.

Тобто, збільшення величини витрат на 1 гол. ВРХ і на одну корову в першому випадку (приріст ВРХ) зумовлювало збитковість виробництва, у другому (виробництво молока) – навпаки – сприяло позитивним змінам у розвитку молочного скотарства.

Для визначення залежностей між рівнем інтенсивності скотарства і показниками його ефективності розглянемо групування суб'єктів господарювання Харківської області, які виробляли продукцію скотарства за рівнем витрат на 1 гол. ВРХ і на одну корову у 2019 р. (табл. 4.6).

Зокрема, у табл. 4.6 наведено результати групування суб'єктів господарювання Харківської області за величиною витрат з розрахунку на 1 гол. ВРХ. При групуванні, усю їх сукупність було поділено на сім груп за величиною витрат на 1 гол. ВРХ з інтервалом 2000 грн. В першу групу увійшли підприємства з величиною витрат до 3000 грн.

Збільшення величини витрат з розрахунку на 1 гол. ВРХ із 2471 до 19230 грн супроводжувалося збільшенням поголів'ям ВРХ у середньому на одне господарство із 533 до 819 гол. Середньодобовий приріст ВРХ коливався незначно. Лише в господарствах останньої групи він суттєво збільшився і дорівнював 510 г.

Такі показники ефективності, як величина прибутку (збитку) з розрахунку на 1 гол. ВРХ і 1 ц приросту ВРХ, змінювалися порівняно з величиною витрат на 1 гол. у зворотному напрямку – із збільшенням витрат на 1 гол. поглиблювалася збитковість приросту ВРХ. Наприклад, величина збитку на 1 ц в господарствах останньої групи склала 7503,2 грн.

Таблиця 4.6

**Групування суб'єктів господарювання Харківської області за величиною витрат на 1 гол. ВРХ
(приріст ВРХ) у 2019 р., грн**

Показник	Середнє значення показника	Групи						
		I до 3000	II 3001–5000	III 5001–7000	IV 7001–9000	V 9001–11000	VI 11001– 13000	VII більше 13001
Кількість підприємств, од.	85	11	17	21	11	12	5	8
Витрати на 1 гол. ВРХ, грн	7559	2471	4168	5988	7762	9809	11839	19230
Середньорічне поголів'я, гол	872	533	496	1405	1304	614	412	819
Середньодобовий приріст ВРХ, г	367	275	317	358	381	374	382	510
Повна собівартість 1 ц приросту ВРХ, грн	5643,2	2463,6	3603,2	4583,5	5577,4	7180,9	8484,0	10318,2
Ціна реалізації 1 ц приросту ВРХ, грн	2575,4	2366,2	2668,4	2465,5	2587,1	2700,0	2495,4	2815,0
Окупність витрат виручкою від реалізації, грн	0,456	0,960	0,741	0,538	0,464	0,376	0,294	0,273
Прибуток (збиток) на 1 ц приросту ВРХ, грн	-3067,0	-97,4	-934,7	-2118	-2990,3	-4480,91	-5988,56	-7503,2
Поголів'я ВРХ на 100 га с.-г. угідь, гол.	26,2	23,8	17,7	34,2	29,6	21,3	22,5	20,1

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

На рис. 4.4 представлено залежність між величиною витрат на 1 гол. ВРХ та окупністю витрат виручкою від реалізації приросту ВРХ в господарствах Харківської області у 2019 р.

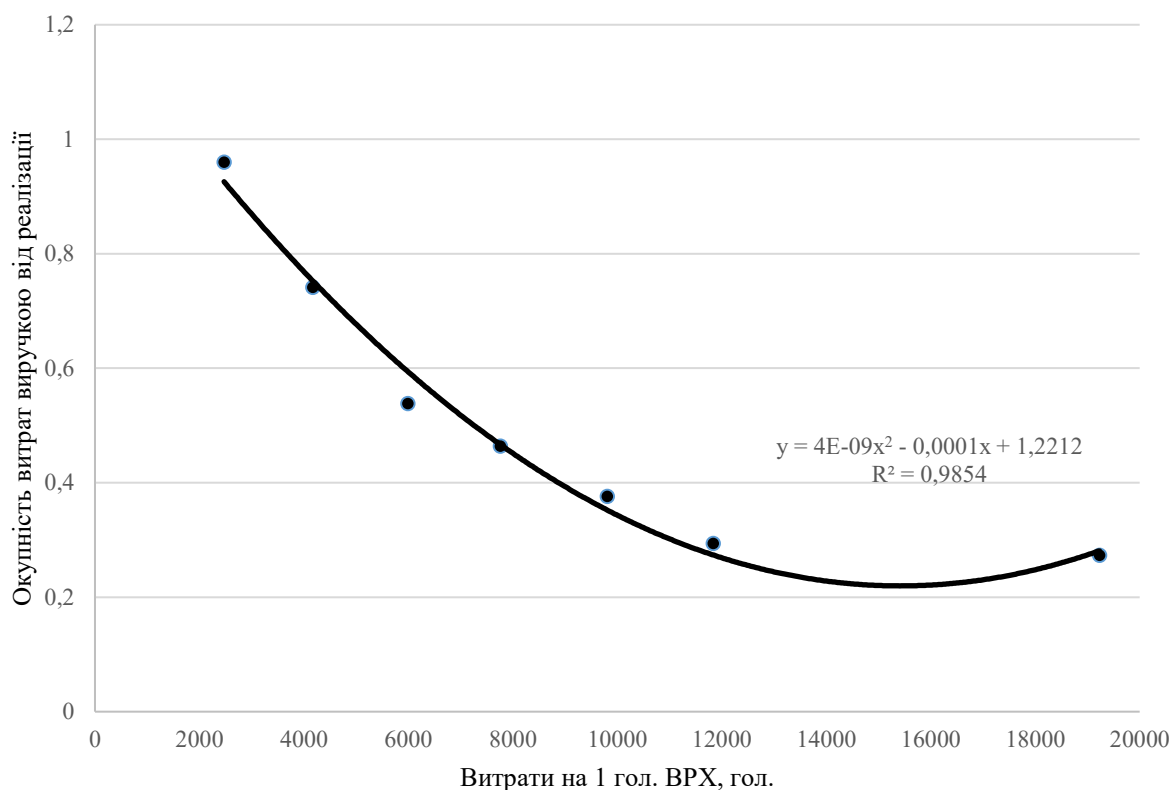

Рис. 4.4. Залежність між величиною витрат на 1 гол. ВРХ та окупністю витрат виручкою від реалізації приросту худоби галузі в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Відповідно до отриманих результатів, простежується поглиблення збитковості ($R^2 = 0,9854$) і зменшення величини окупності витрат виручкою від реалізації при зростанні величини витрат на 1 гол. ВРХ. Водночас підвищення рівня інтенсивності виробництва молока в аналізованій сукупності підприємств мало позитивний вплив на середньодобовий приріст ВРХ (табл. 4.7).

З метою обґрунтування цієї тези уся сукупність господарств Харківської області, які у 2019 р. виробляли молоко, було поділено на 6 груп із кроком групування 10,0 тис. грн.

Таблиця 4.7

**Групування суб'єктів господарювання Харківської області за величиною витрат
на одну корову у 2019 р., тис. грн**

Показник	Середнє значення показника	Групи					
		I до 30,0	II 30,1– 40,0	III 40,1– 50,0	IV 50,1– 60,0	V 60,0– 70,0	VI більше 70,1
Кількість підприємств, од.	78	15	23	13	12	10	5
Витрати на одну корову, тис. грн	49,832	23,559	35,325	43,042	54,096	65,543	82,414
Середньорічне поголів'я, гол	370	157	291	326	555	532	615
Середньорічний удій на одну корову, кг	7537	4257	5071	6787	8876	10412	9773
Повна собівартість 1 ц молока, грн	661,19	553,37	696,55	634,22	609,46	629,48	843,26
Ціна реалізації 1 ц молока, грн	806,17	769,73	777,64	785,00	801,48	841,14	814,54
Окупність витрат виручкою від реалізації, грн	1,219	1,391	1,116	1,238	1,315	1,336	0,966
Прибуток (збиток) на 1 ц молока, грн	144,98	216,35	81,09	150,78	192,0	211,66	-28,7
Поголів'я корів на 100 га с.-г. угідь, гол.	10,6	8,7	8,8	14,5	11,6	11,7	16,7

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Поряд зі збільшенням витрат на одну корову спостерігалось чітке збільшення поголів'я корів у середньому на одне підприємство із 157 гол. у підприємствах першої групи до 615 гол. у підприємствах останньої – сьомої групи. Середній річний удій на одну корову також зростає – із 4257 кг у першій групі до 9773 кг в останній. Величина окупності витрат виручкою від реалізації коливалася, зменшившись в останній групі.

Отже, підвищення рівня інтенсивності виробництва продукції галузі скотарства, для визначення якого використано показник величини витрат на 1 гол. худоби, має позитивний вплив на натуральні показники розвитку галузі – продуктивність худоби і як наслідок – виробництво продукції з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. Водночас вартісні показники (собівартість, ціна, прибуток) формуються таким чином, що складно відстежити чітку закономірність у їх зміні зі збільшенням витрат на 1 гол. худоби. Винятком певною мірою є м'ясне скотарство, у якому спостерігається поглиблення збитковості виробництва при збільшенні витрат на 1 гол. худоби. У науковій літературі загальноприйнятою є дія закону спадної продуктивності (віддачі), відповідно до якого при збільшенні одного виду витрат при незмінності інших видів витрат, приріст віддачі (продуктивності) від цього змінного фактору починає зменшуватися.

В короткостроковому періоді, коли технологічний процес залишається незмінним, а величина хоча б одного фактору є фіксованою, настає такий момент, коли кожна нова одиниця змінного фактору, що використовується у виробництві буде забезпечувати менше збільшення випуску продукції, ніж попередня. Питання стоїть про те, як діє даний закон у різних галузях економіки, чи має певні особливості в них, а також коли настає такий момент і за яких умов кожна додаткова одиниця змінного фактору починає зменшувати очікувану віддачу [319, 320, 321, 322].

Розгляд і формулювання закону спадної віддачі (родючості ґрунтів), на нашу думку, логічно віднести до числа досягнень Т. Мальтуса. Саме

Т. Мальтус називав два шляхи збільшення виробництва сільськогосподарської продукції: 1) розширення площі оброблюваних земель, 2) підвищення родючості ґрунтів і на цій основі – врожайності культур. Дослідник наголошував, що таке підвищення родючості не може супроводжуватися постійним зростанням, навпаки, спостерігатиметься все більше і більше зменшення [323, с. 49]. Таким чином, йдеться про ступінь зміни урожайності щодо рівня щодо приросту інвестицій.

Ідеї Т. Мальтуса щодо спадної родючості ґрунтів були використані видатним американським економістом Дж. Кларком при формулюванні закону граничної продуктивності факторів виробництва, згідно з яким послідовне збільшення будь-якого фактору при незмінній величині інших призводить до зменшення приросту продукції. Таким чином, дії закону було надано універсальний характер. Однак при цьому не підкреслювалася та обставина, на яку вказував ще А. Тюрго – можливість збільшення віддачі на певних етапах нарощування вкладень в розвиток виробництва.

До надання пріоритету А. Тюрго у формулюванні розглядуваного закону також схиляється В. Сивоконь, стверджуючи, що слід особливо підкреслити: «А. Тюрго фактично сформулював принципи спадної віддачі від капіталу. За неодноразових витрат рівних кількостей капіталу на оброблення даної ділянки землі, спочатку ми будемо отримувати все більшу кількість продукції, але потім цей приріст почне зменшуватися» [324, с. 115].

Значну увагу аналізу механізму дії закону спадної віддачі приділяв видатний англійський економіст А. Маршалл [325]. Розглядаючи закон спадної віддачі, він констатує: «Закон спадної віддачі неминуче повинен був займати уми мислячих людей у всіх густонаселених країнах. Вперше його чітко сформулював А. Тюрго, як це показав професор Кеннан, а його головні області застосування розвинув Д. Рікардо». Таке твердження ще раз підтверджує націленість А. Маршалла на узагальнення досягнень інших науковців.

Вважаємо також за доцільне навести підхід до вирішення проблеми О. Скворцова, якого М. Туган-Барановський вважав оригінальним мислителем, що мав сильний вплив у 90-ті рр. ХХ ст. Цей підхід базувався на наявності природної межі продуктивності ґрунтів, яка визначається кількістю сонячної енергії, що падає на поверхню землі. А оскільки це встановлений факт, то в міру наближення до того кордону, який визначається фізіологічними процесами, що відбуваються в рослині, подальше підвищення коефіцієнту корисної дії використання кінцевої енергії, а отже, і підвищення врожайності, стає все більш проблематичним, тобто буде супроводжуватися збільшенням витрат.

Будучи прихильником можливості прояву закону дедалі нижчої віддачі послідовних вкладень, О. Скворцов разом з тим підтримував І. Родбертруса, який не погоджувався з Д. Рікардо, відповідно до позиції якого послідовне вкладення капіталів у землю має супроводжуватися зменшенням їх віддачі. Така думка вимагала відповідних аргументів, і І. Родбертрус навів їх. Він посилався на досвід господарювання, у т.ч. і власний досвід, який свідчив: при вмілому веденні виробництва зниження віддачі додаткових вкладень можна уникнути.

Таким чином, О. Скворцов, по-перше, указував, що точно не відома межа, наближення до якої спричиняє зниження віддачі додаткових вкладень. Хоча підкреслював, що вона існує. По-друге, він не виключав можливості при порівняно низьких рівнях використання землі, а отже, достатній віддаленості від кордону, наближення до якого включає механізм зниження віддачі додаткових вкладень, підвищення ефективності додаткових витрат. По-третє, О. Скворцов вважав, такий стан можливий за наявності двох обставин: продуктивність ґрунтів повинна наближатися до певної межі, а зусилля техніки і науки мають бути спрямовані на те, щоб цю межу відсунути [326, с. 214].

В процесі наших досліджень була висунута гіпотеза про ступінь впливу інтенсивності виробництва в господарствах України, який формується

величиною додаткових вкладень на одиницю об'єкта інтенсифікації, на показники ефективності розвитку галузі, зокрема на рівень окупності витрат, із позиції дії закону спадної віддачі [327].

На рис. 4.5 з використанням статистичних даних по суб'єктах господарювання Харківської області у 2019 р. зображено залежність між витратами на 1 гол. ВРХ і середньодобовим приростом та окупністю витрат виручкою від реалізації приросту ВРХ. Отримані результати дозволяють зробити висновок, що із зростанням величини витрат на 1 гол. ВРХ середньодобовий приріст також збільшується. Проте цей показник невисокий – лише 367 г, адже в умовах виробництва яловичини (телятини) середньодобовий приріст складає 1200 г і більше. Тож в у цьому випадку вести мову про дію закону спадної віддачі неможливо і недоцільно.

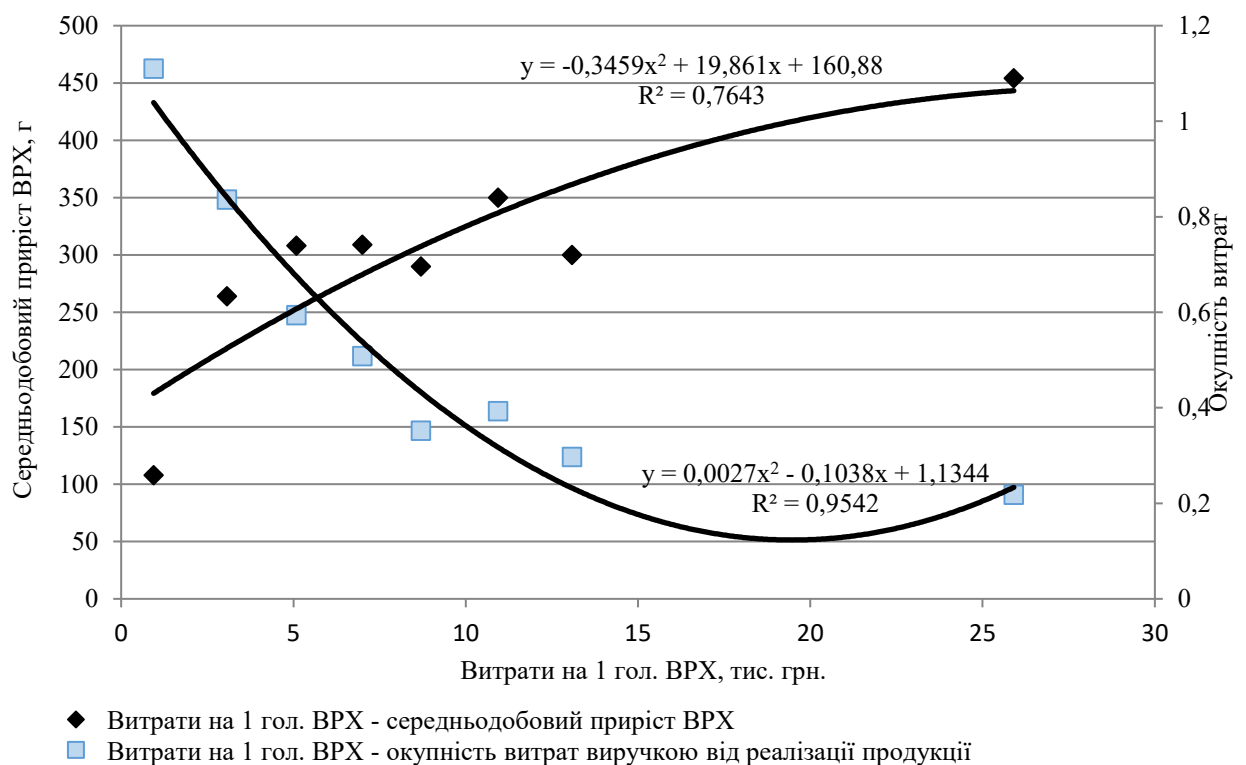

Рис. 4.5. Залежність між витратами на 1 гол. ВРХ і середньодобовим приростом худоби галузі та окупністю витрат виручкою від реалізації у господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Щодо галузі молочного скотарства, відмітемо, що простежити залежність між величиною витрат і показниками середнього річного удою від однієї корови, окупності витрат, прибутку (збитку) від реалізації продукції в галузі молочного скотарства можна з використанням рис. 4.6.

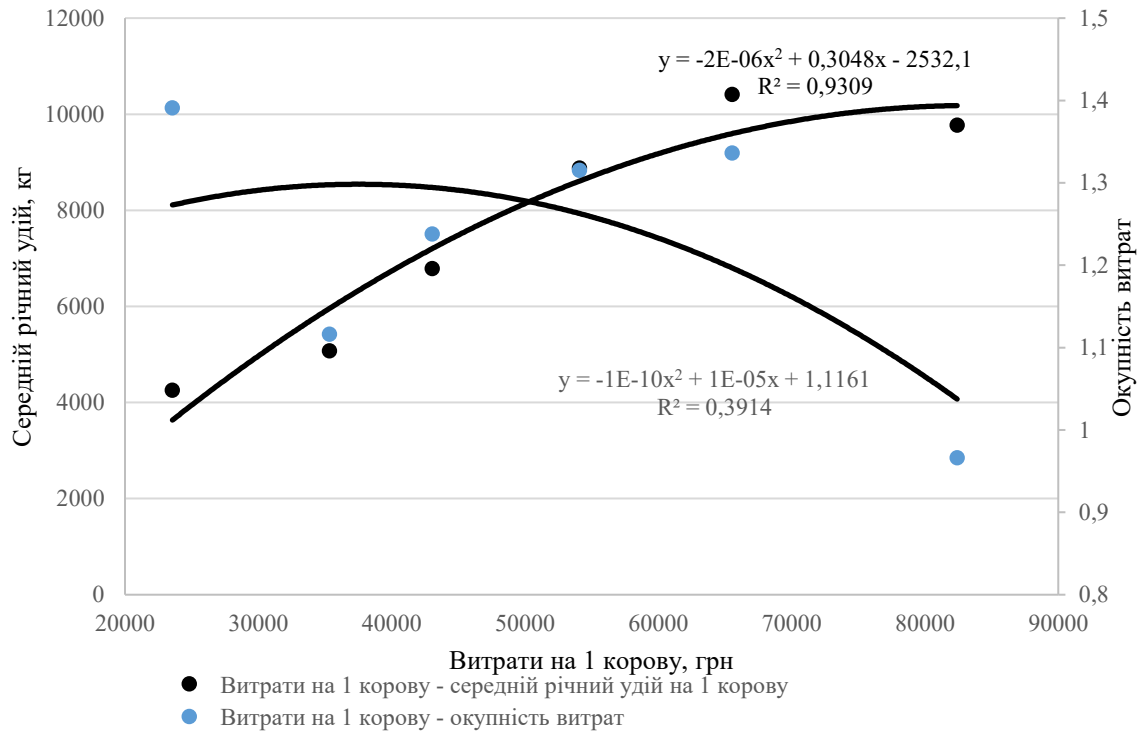

Рис. 4.6. Залежність між витратами на одну корову та середнім річним удоєм від однієї корови і окупністю витрат виручкою від реалізації продукції у господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Крива, що віддзеркалює залежність між величиною витрат на одну корову і середнім річним удоєм на одну корову на рік (рис. 4.6) свідчить про те, що між цими показниками відбувається зміна в одному напрямку: збільшення витрат супроводжується підвищенням удою корів. Рівняння, яке описує цю залежність, має вигляд: $y = 0,1105x + 1929,8$. Відповідно до нього, збільшення величини витрат на одну корову на 1 грн супроводжується підвищенням величини середнього удою на одну корову на 0,11 кг. Про адекватність цієї залежності свідчить величина коефіцієнта детермінації, яка в цій залежності дорівнювала 0,854. Але таке підвищення відбувається до певного рівня. Максимальне значення середнього річного удою від однієї

корови (9034,7 кг) досягнуто при величині витрат на 1 корову, яка дорівнювала 58000 грн. Про адекватність цієї залежності свідчить величина коефіцієнта детермінації, яка в цій залежності дорівнювала 0,9309.

Щодо залежності між величиною витрат на одну корову і окупністю витрат виручкою від реалізації, то рівняння прямої і графічне його відображення, свідчать про зменшення окупності витрат виручкою від реалізації при підвищенні величини витрат. Рівняння, що відображає дану залежність, має вид: $y = -4E-06x + 1,4322$ із $R^2 = 0,2928$, яке є невисоким. У той же час, рівняння параболі другого порядку, що має вид: $y = -1E-10x^2 + 1E-05x + 1,1161$, має $R^2 = 0,3914$. Його значення є середнім. Рівняння параболі другого порядку дозволяє визначити максимальну величину окупності витрат виручкою від реалізації молока при певній величині витрат на одну корову. Так, величина витрат на одну корову, яка у 2019 р. дорівнювала 50000 грн, дозволила отримати максимальну величину окупності витрат, яка склала 1,366.

З метою поєднання результатів залежностей впливу витрат на одну корову на показники середнього річного удою і окупності витрат виручкою від реалізації молока наведені вище, нами було запропоновано механізм дотацій, спрямований на компенсацію витрат на виробництво продукції галузі тим господарствах, які мають високий рівень середнього річного удою на одну корову, і в яких його підвищення супроводжується зменшенням окупності витрат виручкою від реалізації продукції галузі.

Пропонується для господарств, які мають рівень продуктивності корів на рівні 7707,9 кг і вище дотацію на подальше стимулювання її зростання і компенсацію витрат до величини окупності витрат, яка становить максимальне значення відповідно до рівняння параболі другого порядку залежності між величиною витрат на одну корову – окупність витрат виручкою від реалізації молока. Її величина в 2019 р. склала 1,366.

Із точки зору механізму виплати таких дотацій доцільно їх розраховувати за звітний період, за який звітує господарство і складає

відповідні форми звітності, із виплатою в наступному році. Внаслідок того, рентабельність виробництва молока коливається несуттєво, величина рівня окупності витрат виручкою від його реалізації може бути зафіксована на рівні звітного року і використовуватися протягом наступних трьох років. Однак визначення суми дотацій повинно коректуватися кожного року відповідно до змін у величині виручки від реалізації продукції, досягнутого рівня середнього річного удою, з одного боку, і кількістю коштів, які може надати держава для впровадження в дію даного інструменту державної підтримки галузі відповідно до Державного бюджету на певний рік.

В основу розрахунків були покладені залежності, охарактеризовані вище і представлені в табл. 4.8, а саме:

- залежність між витратами на одну корову – окупністю витрат виручкою від реалізації молока: $y = -1E-10x^2 + 1E-05x + 1,1161$, $R^2 = 0,3914$, граничним значенням величини витрат на 1 корову, при якому отримано максимальну величину окупності витрат (1,366) була величина затрат, яка дорівнювала 50000 грн;

- залежність між витратами на одну корову – середнім річним удоєм: $y = -2E-06x^2 + 0,3048x - 2532,1$, $R^2 = 0,9309$, граничним значенням величини витрат на одну корову, при якому отримано максимальне значення середнього річного удою молока від однієї корови (9051,9), дорівнювала 80000 грн.

Вихідним значенням у визначенні величині дотації для господарств із достатньо високим рівнем середнього річного удою корів є точка перетину двох кривих, які визначають залежності між результатами групування суб'єктів господарювання галузі за величиною витрат на одну корову і показниками середнього річного удою корів і окупністю витрат виручкою від реалізації молока. Точка перетину знаходиться на рівні величини витрат на одну корову, яка дорівнює 50000 грн, окупністю витрат 1,366 і середнім річним удоєм 7708 кг.

Таблиця 4.8.

Розрахунок дотації на величину недоотриманої окупності витрат виручкою від реалізації молока в господарствах Харківської області в 2019 р.

Витрати на 1 корову, грн	Окупність витрат		Середній річний удій, кг		Виручка			Дотації	
	розрахункова	Відхилення (+,-) від максимальної	розрахунковий, кг	відхилення (+,-) від розрахункового удою при максимальній окупності	розрахункова	за умов максимальної окупності (1,3661)	відхилення (+,-) на 1 гол.	на 1 кг, грн	на 1 гол., грн
50000	1,3661	–	7708	–	–	–	–	–	
60000	1,356	-0,01	8556	848	81366	81966	600	0,708	600,0
70000	1,326	-0,04	9004	1296	92827	95627	2800	2,160	2800,0
80000 і більше	1,276	-0,09	9052	1344	102088	109288	7200	5,357	7200,0

Джерело: автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Проблема для суб'єктів господарювання галузі є в тому, що після досягнення рівня продуктивності корів 7708 кг, рівень окупності витрат, максимальне значення якого в 2019 р. дорівнювало 1,366, починає зменшуватися. Тож ті господарства, які мають витрати на 1 корову вищі, ніж 50000 грн, і рівень середнього річного удою, який є вищим, ніж 7708 кг, мають меншу окупність витрат виручкою від реалізації, ніж господарства із меншими витратами і нижчим середнім річним удоєм. Тож ті, господарства, які мають величину удою більше 7708 кг, на наш погляд повинні стимулюватися для подальшого його зростання шляхом компенсації витрат для досягнення його рівня до 1,366.

Для розрахунку величини дотації, яка залежить від рівня середнього річного удою корів, були визначені три групи господарств із величиною витрат межах 50000 – 80000 і більше тис. грн. із інтервалом 10000 грн. До 50000 грн витрат на одну корову середній річний удій збільшується.

Відповідно до визначених вище залежностей була визначена розрахункова величина окупності витрат при рівні витрат в кожній із визначених груп. При 60000 грн розрахункова величина окупності витрат дорівнювала 1,356, при 70000 – 1,326, при 80000 – 1,276. Відхилення цих значень окупності витрат виручкою від реалізації молока від 1,366 дозволили визначити частину величини окупності витрат, яку потрібно компенсувати при зростанні витрат на одну корову, які дозволяють збільшити величину середнього річного удою корів. Величина відхилення розрахункової окупності витрат при 60000 грн від 1,366 склала мінус 0,01; при 70000 грн – мінус 0,04; при 80000 грн – мінус 0,09.

Відповідно до залежності витрати на одну корову – середній річний удій – визначена розрахункова величина удою при визначених рівнях витрат на одну корову. При 60000 вона склала 8556 кг, при 70000 – 9004 кг, при 80000 – 9052 кг.

Визначивши розрахункову виручку від реалізації молока за встановлених рівнів витрат на одну корову (60000; 70000; 80000 грн),

розрахували величину виручки, яку господарства недоотримують внаслідок зменшення середнього річного удою. В групі 60000 грн вона дорівнювала 600 грн, в групі витрат на одну корову 70000 – 2800 грн; в групі 80000 – 7200 грн.

На кожний із кілограмів середнього річного удою від однієї корови при величині витрат 60000 грн господарство недоотримувало 0,708 грн, що в розрахунку на одну корову дорівнювало 600 грн, в групі витрат 70000 грн – 2,16 грн на 1 ц середнього річного удою, при 80000 грн – 5,357 грн. (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Дотації на поголів'я корів відповідно до запропонованого підходу компенсації витрат на підвищення середнього річного удою корів в господарствах Харківської області в 2019 р.

Господарства	Середній річний удій, кг			Дотація			
	фактичний, кг	розрахунковий, кг	відхилення (+,-)	на 1 кг, грн	на 1 гол., грн	поголов'я (факт.), гол.	усього, тис. грн
1	8925	7707	1217	0,708	861	320	275,6
2	11234	7707	3527	5,357	18892	850	16058,6
3	8346	7707	638	0,708	452	300	135,5
4	10228	7707	2520	5,357	13499	500	6749,8
5	12408	7707	4700	5,357	25178	500	12588,9
6	11001	7707	3293	5,357	17643	500	8821,4
7	10053	7707	2345	5,357	12564	1050	13192,1
8	10484	7707	2777	5,357	14875	1208	17969,2
9	11100	7707	3392	5,357	18172	1100	19989,6
10	9065	7707	1357	5,357	7269	274	1991,8
11	9801	7707	2093	5,357	11212	890	9978,3
12	8391	7707	683	5,357	3660	730	2671,8
Усього	—	—	—	—	—	—	110423

Джерело: розраховано автором.

Результати залежності рис. 4.7 між величиною витрат на одну корову і прибутком(збитком) на 1 ц молока також дозволяють простежити дію закону спадної віддачі в скотарстві, які мають практичне значення.

Так, залежність, яка віддзеркалює взаємозв'язок між витратами на одну корову і величиною прибутку (збитку) на 1 ц молока (рис. 4.7) описується рівнянням: $y = -1E-07x^2 + 0,0086x + 3,9688$, $R^2 = 0,4529$. Якщо взяти похідну

від цього рівняння – отримаємо максимальне (мінімальне) значення граничного показника. В нашому випадку це максимальне значення прибутку на 1 ц молока, який становить 180 грн/ц при величині витрат 43000 грн.

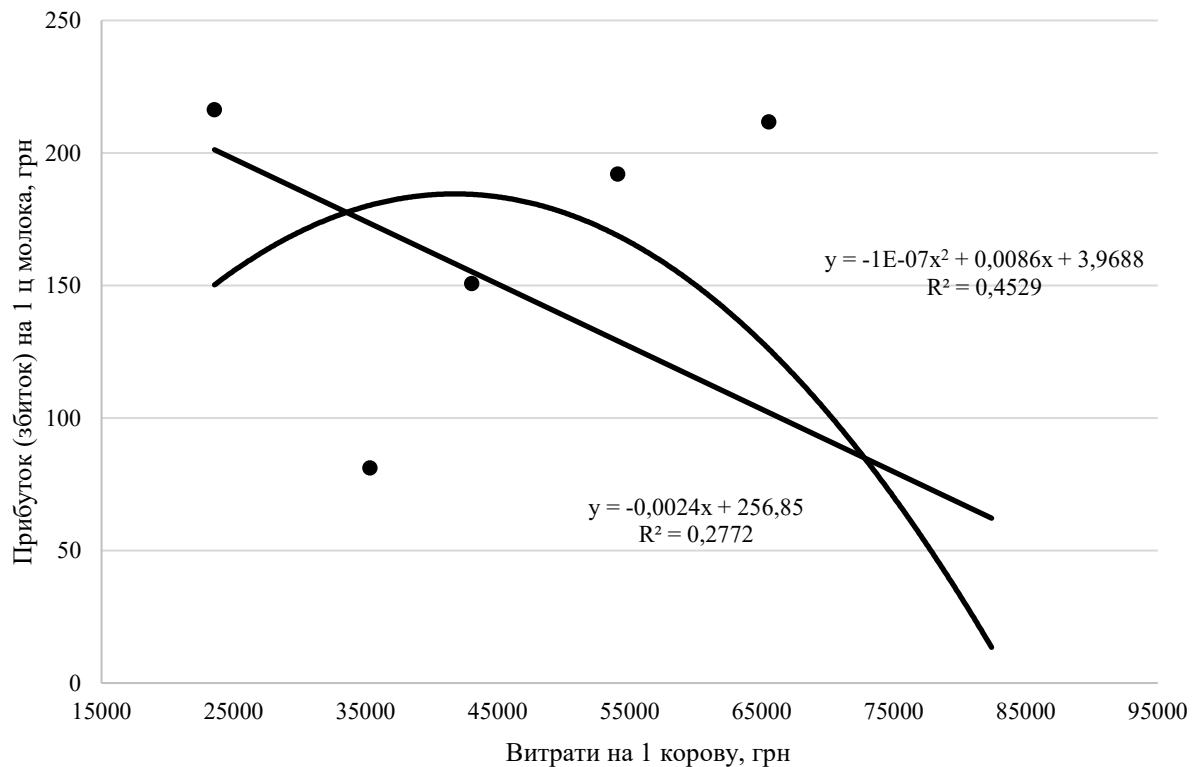

Рис. 4.7. Залежність між витратами на одну корову і прибутком (збитком) на 1 ц молока у господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Представлені вище результати залежностей, отримані за результатами досліджень суб'єктів господарювання Харківської області в 2019 р. дозволяють визначити практичні аспекти дії закону спадної віддачі в скотарстві:

- по-перше, для виробництва яловичини, телятини з метою підвищення рівня окупності витрат виручкою від реалізації потрібне нарощування витрат на 1 гол. худоби, що буде супроводжуватися як зменшенням збитковості виробництва продукції, так і збільшенням продуктивності худоби;

- по-друге, для подальшого розвитку ефективного молочного скотарства необхідне визначення граничної величини витрат, за якої підприємства при розвитку галузі і виробництві молока зможуть отримати більший прибуток з розрахунку на 1 ц молока. У 2019 р. такою була величина витрат на одну корову, яка дорівнювала близько 40,0 тис. грн. Подальше нарощування витрат зумовлювало зростання удою корів, однак величина прибутку на 1 ц молока і рівень окупності витрат дещо зменшувалися.

Визначені в процесі дослідження закономірності у взаємозв'язку величини витрат на 1 гол. худоби галузі скотарства з окремими показниками ефективності розвитку галузі можна пояснити з погляду формування величини витрат під час виробництва продукції галузі.

В економічній науці існують різні підходи до формування системи управління витратами. Цікавими є положення, які розглянуто в роботах В. Галушко [328]. Увагу автора зосереджено на питаннях формування витрат у сільськогосподарському виробництві, їх класифікації, методиці оцінки виробничих процесів на підприємстві.

Виробничий процес учений розглядає як найменшу одиницю господарства і характеризує через вартість отриманої продукції, змінні та постійні витрати і потреби в ресурсах. Показниками економічної ефективності виробничого процесу є маржинальний дохід, прибуток, рентабельність і окупність ресурсів та їх продуктивність.

На особливу увагу заслуговує витратно-ціновий аналіз, розповсюджений у світовій практиці [329]. В основу методики покладено аналіз цін і витрат, який надає можливість знаходити альтернативні варіанти прийняття рішень для господарств. Зумовлено це тим, що співвідношення витрат і цін, перевищення ціни над собівартістю визначає життєздатність підприємства, його економічний стан, можливість на необхідному рівні оплачувати працю своїх робітників і забезпечувати подальший розвиток.

Історично до питання управління витратами науковці підходили із різних поглядів. Наприкінці XIX – на початку XX ст. виникла необхідність формування в економічно-розвинених країнах світу системи управлінського обліку. За декілька десятиліть було сформульовано його основні концепції, які базувалися на підходах, розроблених у попередній період часу.

Зокрема, питання визначення вартості товару активно обговорювали представники першої теоретичної школи періоду зародження ринкових економічних відносин – меркантилізму (Т. Мен, Дж. Локк, Р. Кантильон). До того ж частина цього періоду припадає на великі географічні відкриття, коли торгові зв'язки між країнами розширюються і стають регулярними (пізній меркантилізм).

Представники класичної політичної економії намагалися виявити механізм формування вартості товарів і коливання рівня цін на ринку не у зв'язку із природним характером грошей та їх кількістю в країні, а у зв'язку із витратами виробництва або, за іншим трактування, кількістю затраченої праці. Вони вважали, що основу виникнення вартості (цінності) товарів становить затратна модель, пов'язана з витратами виробництва або з кількістю затраченої праці (Ф. Кене, А. Тюрго, А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Ж.Б. Сей).

Це положення повною мірою було обґрунтовано в працях П. Буагільбера (1646–1714 рр.). На думку Ж.Б. Сея та Т. Мальтуса, вартість товару складається з витрат власника (підприємця) в процесі виробництва на засоби виробництва (капітал), заробітну плату (праця) і ренту (земля). Правильність цих поглядів спростували маржиналісти в кінці XIX ст. в особі А. Маршалла. Вони обґрунтували безперспективність теорії трудової вартості, теорії витрат виробництва, оскільки, вважали, що їх основу становить затратний принцип [325].

Головною ідеєю теоретичних розробок маржиналістів стало дослідження граничних економічних величин як взаємопов'язаних явищ

економічної системи в масштабі фірми, галузі та ін. Згідно з цією концепцією, формування ціни пов'язано зі споживанням продукту, тобто з урахуванням того, наскільки зміниться потреба в оцінюваному продукті при додаванні одиниці цього продукту [330].

Це положення з використанням знань з математики та економічної теорії було використано І. Тюненом при узагальненні власного господарського досвіду на базі зроблених ним упродовж 10 років записів калькулювання витрат виробництва. На переконання Я. Ядгарова, І. Тюнен, фактично обґрунтував, що найбільший чистий дохід може бути досягнений, якщо сукупність граничних витрат на фактори виробництва дорівнюватиме граничній цінності продукту [163].

Здійснені А. Маршаллом дослідження в рамках теорії граничних витрат виробництва дозволили виявити закономірності зміни питомих витрат виробництва при збільшенні обсягів виробництва на підприємстві [325]. По-перше, констатує вчений, крупний масштаб виробництва в конкурентній економіці забезпечує підприємству можливість зниження ціни товарної продукції і, відповідно, перевагу перед конкурентами (завдяки вмінню працювати та використанню спеціальних машин і різного обладнання). Головну вигоду від такої економії, на його думку, отримує суспільство.

По-друге, для економіки характерна дія двох економічних законів: зростаючої віддачі (збільшення обсягу затрат праці і капіталу частіше веде до вдосконалення організації виробництва, що підвищує ефективність використання праці й капіталу, дає пропорційно вищу віддачу) та постійної віддачі (збільшення обсягу затрат праці та інших витрат веде до пропорційного збільшення обсягу продукції), які, на думку дослідника, насправді постійно протидіють один одному.

По-третє, оскільки в умовах конкуренції питомі витрати з укрупненням виробництва або знижуються, або формуються паралельно, але тільки не випереджають темп зростання обсягу продукції, А. Маршалл висунув теорію

щодо методичного вирішення проблеми оптимізації виробництва і розмірів підприємств. Поділяючи витрати виробництва на постійні і змінні, він обґрунтував тезу про те, що в довготерміновому періоді постійні витрати можуть стати змінними.

Російський економіст-математик В. Дмитрієв, використовуючи мову математичних формул, розробив систему рівнянь, яка надає можливість розрахувати рівень витрат виробництва. В одній з його праць містяться два різні шляхи визначення ціни через витрати [163]: розкладання ціни на складові елементи цінності – заробітну плату, прибуток, ренту; визначення повних витрат праці на одиницю продукції з урахуванням міжгалузевих зв'язків [163].

Вагомий вплив на формування теоретичного фундаменту досліджуваної проблеми мала робота Г. Фанделя «Теорія виробництва і витрат». У ній здійснено аналіз виробничої активності підприємств за використанням двох напрямів досліджень у цій галузі, найбільш поширених в останні роки, – теоретичного аналізу виробничої активності Купманса і формування концепції виробничої функції Гутенберга [331], відповідно до якої, аналіз виробничої активності дає змогу з єдиних позицій розвивати різні типи виробничих функцій, які описують конкретні закономірності виробництва на підприємстві. Це створює цілісну базу формування різних економічних моделей виробництва. Тобто, можна формалізувати залежність між затратами факторів виробництва та обсягами кінцевої продукції за допомогою кількісних показників.

Підходи до формування витрат, як правило, визначаються сферою і специфікою діяльності підприємства, наявними системами виробничого обліку. Під системою виробничого обліку розуміють систему, яка охоплює калькуляцію витрат і дозволяє забезпечити їх контроль за об'єктами. При калькулюванні витрат витрати групують за однорідними елементами: матеріалом, заробітною платою та ін. із наступним їх зарахуванням до встановлених об'єктів витрат.

До числа підходів, за якими може бути здійснено калькулювання собівартості продукції, належать методи повних виробничих витрат і змінних виробничих витрат [332]. Суть методу повних витрат (Absorption Costing, AC) полягає в такій їх калькуляції, яка дозволяє розподілити усі виробничі витрати між продукцією яка реалізована і яка залишилася на складі. При використанні цього підходу увага звертається на те, що при розрахунку собівартості продукції використовують прямі матеріальні витрати, прямі витрати праці і загальновиробничі витрати. Витрати періоду відносять до загальногосподарських витрат і включають в собівартість загальною сумою без розподілу на види продукції.

Метод прямих витрат (Direct Costing, DC) представляє собою метод калькуляції, при якому відбувається розподіл витрат на постійні і змінні витрати, і лише змінні витрати відносять на собівартість продукції. Постійну частину загальновиробничих витрат відносять поряд із витратами на збут і витратами на адміністрування до витрат періоду. Відповідно до даного методичного підходу, лише змінні витрати беруть участь у розрахунку собівартості продукції.

Можливість використання цього методичного підходу при розрахунку собівартості продукції дозволяє розрахувати величину маржинального доходу, поріг рентабельності виробництва а також беззбиткову ціну реалізації дала поштовх до його активного використання в країнах світу, зокрема в Німеччині та Австрії.

В процесі здійснення нашого дослідження витрати на виробництво продукції скотарства поділили на постійні і змінні [333, 334, 335]. Для цього розраховували коефіцієнти парної кореляції між відповідними статтями витрат, визначеними за ф. 50 с.-г. для господарств Харківської області у 2019 р. У процесі дослідження було отримано результати, наведені в табл. 4.10.

Таблиця 4.10

Коефіцієнти парної кореляції між статтями витрат та їх загальною величиною з розрахунку на 1 гол. худоби в скотарстві в господарствах Харківської області у 2019 р.

Стаття витрат	Приріст ВРХ	Молоко
Виробнича собівартість виробленої продукції, усього	1,000	1,000
У т.ч. прямі матеріальні витрати, усього	0,937	0,942
з них: вартість кормів	0,873	0,849
вартість пального і мастильних матеріалів	0,520	0,283
вартість решти матеріальних витрат	0,650	0,592
Прямі витрати на оплату праці, усього	0,507	0,147
Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати	0,701	0,524
з них: відрахування на соціальні заходи	0,409	0,117
амортизація необоротних активів	0,536	0,417
оплата послуг сторонніх організацій	0,378	0,324
решта інших прямих та загальновиробничих витрат	0,604	0,263
Постійні витрати, %	32,0	30,6
Змінні витрати, %	68,0	69,4

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Аналізуючи отримані результати до уваги брали наступне. При тісному взаємозв'язку між величиною витрат на 1 ц продукції і виробничою собівартістю – більше 0,7 – цю величину витрат можна віднести до змінних, оскільки під їх безпосереднім впливом формується величина собівартості продукції; за умов існування невисокого рівня взаємозв'язку – до 0,4 – витрати можна віднести до числа постійних. Якщо коефіцієнт парної кореляції коливається в межах 0,4–0,7 – потрібний більш детальний аналіз цієї групи витрат щодо зарахування до постійних чи змінних.

Відповідно до отриманих розрахунків, при виробництві приросту ВРХ з розрахунку на 1 гол. в загальній величині витрат питома вага постійних витрат

становила 32,0 %, змінних – 68,0 %; при виробництві молока з розрахунку на 1 гол. – 30,6 % і 69,4 % відповідно.

Наступним етапом досліджень було визначення ступеня впливу питомої ваги постійних витрат на 1 гол. худоби в структурі собівартості продукції на рівень продуктивності (середньодобовий приріст ВРХ, середній річний удій від однієї корови) як одного з показників ефективності розвитку галузі і як показника, до підвищення якого прагнуть підприємства, які займаються виробництвом продукції тваринництва, зокрема скотарства, а також на такі показники ефективності галузі: величину доходу розрахунку на 1 гол. худоби і на 100 га сільськогосподарських угідь, прибуток (збиток) на 1 гол., окупність витрат виручкою від реалізації продукції.

Визначення впливу питомої ваги постійних витрат в структурі собівартості приросту ВРХ на показники ефективності здійснювалося нами з використанням групування підприємств Харківської області, які в 2019 р. виробляли продукцію скотарства (табл. 4.11). Усю сукупність підприємств було поділено за питомою вагою постійних витрат в структурі собівартості продукції на 10 груп із інтервалом 5 в.п. При середньому значенні питомої ваги постійних витрат в структурі собівартості приросту ВРХ 32,0 %, в першу групу – до 15,0 % увійшло 7 підприємств, в останню – із питомою вагою постійних витрат в структурі собівартості продукції 64,4 % – 6 підприємств.

Отримані результати дозволяють визначити закономірності у зміні аналізованих показників. В додатках Т.1–Т.2 наочно представлено залежності між зміною окремих із цих показників. Вони свідчать, що під час дослідження впливу питомої ваги постійних витрат при виробництві приросту ВРХ на показники ефективності галузі в кожному з аналізованих випадків простежується дія закону спадної віддачі.

Наприклад, зі збільшенням питомої ваги постійних витрат у структурі собівартості приросту ВРХ спочатку спостерігали зменшення доходу з розрахунку на 1 гол. ВРХ і 100 га сільськогосподарських угідь з подальшим зростанням цієї величини (додаток Т.2).

Таблиця 4.11

Групування суб'єктів господарювання Харківської області за питомою вагою постійних витрат у структурі витрат приросту ВРХ в 2019 р., %

Показник	Середнє значення показника	Групи підприємств									
		I до 15,0	II 15,1– 20,0	III 20,1–25, 0	IV 25,1– 30,0	V 30,1– 35,0	VI 35,1– 40,0	VII 40,1– 45,0	VIII 45,1– 50,0	IX 50,1– 55,0	X Більше 55,1
Питома вага постійних витрат у структурі собівартості, %	32,0	12,9	17,9	22,3	27,1	31,8	37,7	42,3	48,4	53,6	64,4
Кількість підприємств, од.	85	7	9	9	12	7	17	8	5	6	5
Витрати на 1 гол. ВРХ, грн	7559	7530	6030	7525	7071	5860	6451	4601	3748	5345	11862
Середньорічне поголів'я на підприємство, гол.	872	636	809	1326	1473	11748	656	716	582	468	628
Середньодобовий приріст, г	367	262	328	347	298	306	323	331	162	187	371
Повна собівартість 1 ц приросту ВРХ, грн	5643,2	7874	5041	5939	6497	5246	5465	3807	6334	7814	8765
Ціна реалізації 1 ц приросту ВРХ, грн	2575,4	2788	2937	2616	2489	2703	2924	2721	2588	2815	2636
Окупність витрат виручкою від реалізації, грн	0,456	0,354	0,583	0,440	0,383	0,515	0,535	0,715	0,409	0,360	0,301
Прибуток (збиток) на 1 ц приросту ВРХ, грн	-3067,0	-5086	-2104	-3323	-4008	-2542	-2541	-1086	-3747	-4999	-6129
Поголів'я ВРХ на 100 га с.-г. угідь, гол.	26,2	13,9	44,7	37,8	38,0	28,4	16,8	17,9	21,4	16,4	35,4

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Із підвищенням питомої ваги постійних витрат в структурі собівартості продукції спостерігалось зменшення збитку з розрахунку на 1 гол. ВРХ з подальшим його поглибленням. Нами розраховано граничне значення в кожній з отриманих залежностей, що дало змогу визначити інтервал питомої ваги постійних витрат у структурі собівартості приросту ВРХ, який надає можливість отримати вищі показники ефективності виробництва цього виду продукції. Розрахунок граничного значення здійснювався нами з використанням розрахунку похідної від рівняння, яке описує визначену закономірність зміни вивчаємого значення під впливом зміни питомої ваги постійних витрат в структурі собівартості приросту ВРХ (табл. 4.12).

Розрахункові значення табл. 4.12 підтверджують, що підвищення прибутку на 1 гол. ВРХ та окупності витрат виручкою від реалізації продукції досягається при питомій вазі постійних витрат в структурі собівартості приросту ВРХ, яка наближається до 33,8–35,6 %. При збільшенні цієї величини вони мають тенденцію до зменшення. В той же час, дохід від реалізації приросту ВРХ з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь і на 1 гол. ВРХ зростає до досягнення питомої ваги постійних витрат в собівартості продукції 38,7–40,9 % із наступним їх зменшенням.

Таблиця 4.12

Граничне значення окремих показників ефективності виробництва приросту ВРХ в господарствах Харківської області у 2019 р.

Показники	Рівняння для обчислення граничного значення	Максимальне (мінімальне) значення при питомій вазі постійних витрат, %
Прибуток (збиток) на 1 гол. ВРХ	$y = -0,0054x^2 + 0,3879x - 9,0822$ $R^2 = 0,5016$	35,9
Окупність витрат виручкою від реалізації приросту ВРХ	$y = -0,0003x^2 + 0,0203x + 0,1761$ $R^2 = 0,3824$	33,8
Дохід від реалізації на 100 га с.-г. угідь	$y = 0,06x^2 - 4,9182x + 168,03$ $R^2 = 0,1805$	40,9
Дохід від реалізації на 1 гол. ВРХ	$y = 0,001x^2 - 0,0773x + 4,3397$ $R^2 = 0,1585$	38,7

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Тобто, під час вивчення питань, пов'язаних з підвищенням рівня інтенсивності розвитку скотарства, зокрема під час пошуку раціональних меж використання ресурсів при виробництві продукції галузі, потрібно чітко визначити показники ефективності, які цікавлять підприємство. Якщо підприємство планує збільшити обсяги виробництва приросту ВРХ, потрібно орієнтуватися на величину доходу, яку воно отримуватиме, і підвищення питомої ваги постійних витрат у структурі виробництва продукції. Якщо ж підприємство має на меті зростання прибутковості, то слід орієнтуватися на питому вагу постійних витрат у структурі собівартості продукції, яка не перевищує 36,0 %. У разі її збільшення збитковість виробництва буде поглиблюватися.

У табл. 4.13 представлено результати групування суб'єктів господарювання Харківської області за величиною питомої ваги постійних витрат в структурі собівартості виробництва молока. Сукупність підприємств згрупували у 11 груп за величиною постійних витрат в структурі виробництва молока. Групування було здійснено із кроком 5,0 в.п. Із збільшенням питомої ваги постійних витрат в структурі собівартості виробництва молока складно визначити існування чітких закономірностей до зміни показників його ефективності. Як правило, вони спочатку підвищуються із наступним зменшенням. Наприклад, із зростанням питомої ваги постійних витрат в структурі собівартості виробництва молока середній річний удій на одну корову підвищувався із 7688 кг в підприємствах першої групи до 7909 кг в підприємствах шостої групи із наступним зменшенням до 3402 кг в підприємствах останньої – одинадцятої групи. Аналогічним чином змінювалися величини окупності витрат виручкою від реалізації продукції, підвищуючись із 0,953 в підприємствах першої групи до 1,269 в підприємствах шостої групи із зменшенням до 0,851 в підприємствах останньої (одинадцятої) групи; прибуток (збиток) на одну корову та дохід від реалізації молока з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь.

Таблиця 4.13

Групування суб'єктів господарювання Харківської області за питомою вагою постійних витрат в структурі витрат при виробництві молока у 2019 р., %

Показник	Середнє значення показника	Групи підприємств										
		I до 15,0	II 15,1– 20,0	III 20,1– 25,0	IV 25,1– 30,0	V 30,1– 35,0	VI 35,1– 40,0	VII 40,1– 45,0	VIII 45,1– 50,0	IX 50,1– 55,0	X 55,1– 60,0	XI більше 60,1
Питома вага постійних витрат у структурі собівартості, %	30,6	9,6	18,6	23,8	27,9	32,9	37,4	41,7	47,8	52,4	59,3	63,8
Кількість підприємств, од.	78	3	6	4	7	17	9	14	5	4	3	4
Витрати на одну корову, грн	45110	58637	46051	46241	53472	45645	46530	33526	38571	30387	36954	23257
Середньорічне поголів'я, гол.	341	312	743	234	437	525	355	187	184	114	132	144
Середньорічний удій на одну корову, кг	6966	7688	8050	7392	7820	7151	7909	5029	5591	4242	6199	3402
Повна собівартість 1 ц молока, грн	574	763	572	626	684	638	588	667	690	716	596	684
Ціна реалізації 1 ц молока, грн	757	727	757	738	795	764	747	736	727	663	804	582
Окупність витрат виручкою від реалізації, грн	1,165	0,953	1,324	1,180	1,162	1,198	1,269	1,104	1,054	0,925	1,348	0,851
Прибуток (збиток) на одну корову, грн	7448	-2997	14095	10343	6412	8358	10477	597	-211	-5123	9105	-5995
Прибуток (збиток) на 1 ц молока, грн	107,3	-36	185	113	111	127	158	70	37	-53	207	-102
Поголів'я корів на 100 га с.-г. угідь, гол.	10,8	10,2	17,2	6,8	11,3	14,7	12,4	5,6	6,8	8,3	6,9	5,4

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Графічне відображення отриманих залежностей наочно ілюструє представлені зміни на рис. 4.8–4.10. На рис. 4.8 представлено результати залежності між питомою вагою постійних витрат при виробництві молока, середньорічним удоєм на одну корову і окупністю витрат виручкою від реалізації молока в господарствах Харківської області у 2019 р.

При аналізі отриманих результатів потрібно враховувати ступінь впливу постійних витрат на результати виробництва, а саме – їх вплив на рівень прибутковості виробництва продукції; їх співвідношення із змінними витратами; існування критичного обсягу виробництва продукції, за якого вони мають позитивний або від’ємний вплив на фінансові показники діяльності галузі. Відповідно до даних рис. 4.8 граничною межею щодо питомої ваги постійних витрат в структурі виробництва молока і окупності витрат виручкою від реалізації молока є величина близько 30 %. За умов, коли питома вага постійних витрат в структурі собівартості продукції є вище неї, спостерігається зменшення окупності витрат виручкою від реалізації продукції.

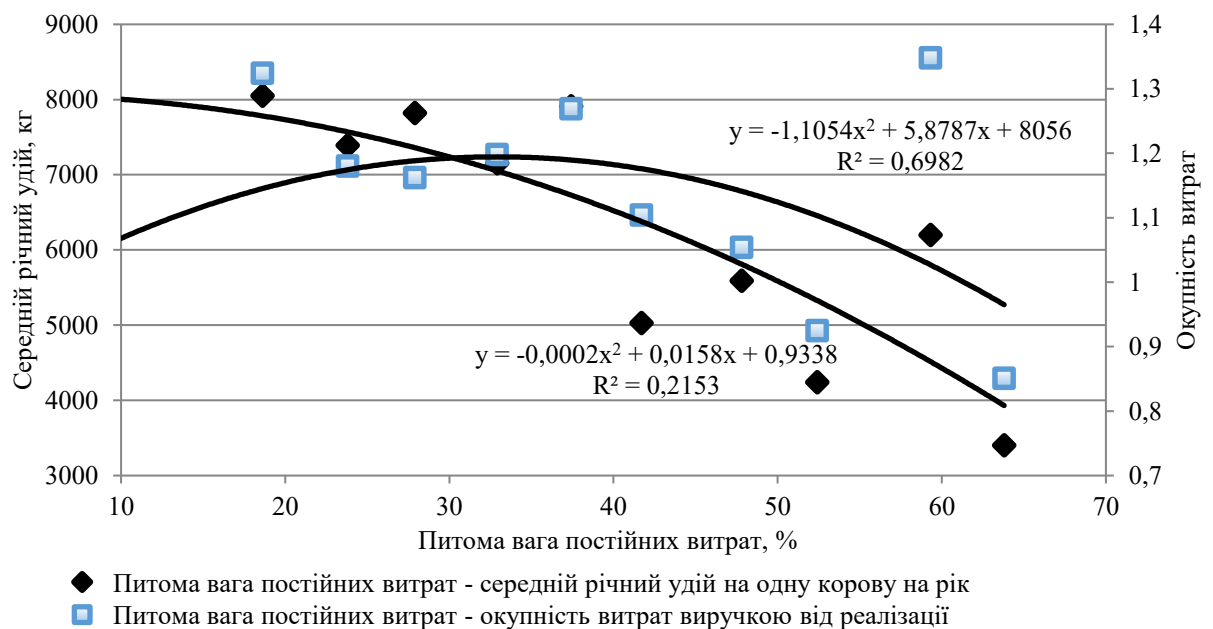

Рис. 4.8. Залежність між питомою вагою постійних витрат при виробництві молока, середньорічним удоєм на 1 корову і окупністю витрат виручкою від реалізації молока в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Дані рис. 4.9 свідчать про те, що із підвищенням питомої ваги постійних витрат в структурі собівартості молока такі показники як дохід на одну корову і на 100 га сільськогосподарських угідь зменшується за існуючої структури витрат і обсягів виробництва продукції галузі. Ми розуміємо, що позитивний вплив збільшення постійних витрат може мати місце при збільшенні змінних витрат, які пов'язані із обсягом виробництва продукції, тобто із збільшенням обсягів виробництва молока підприємствами.

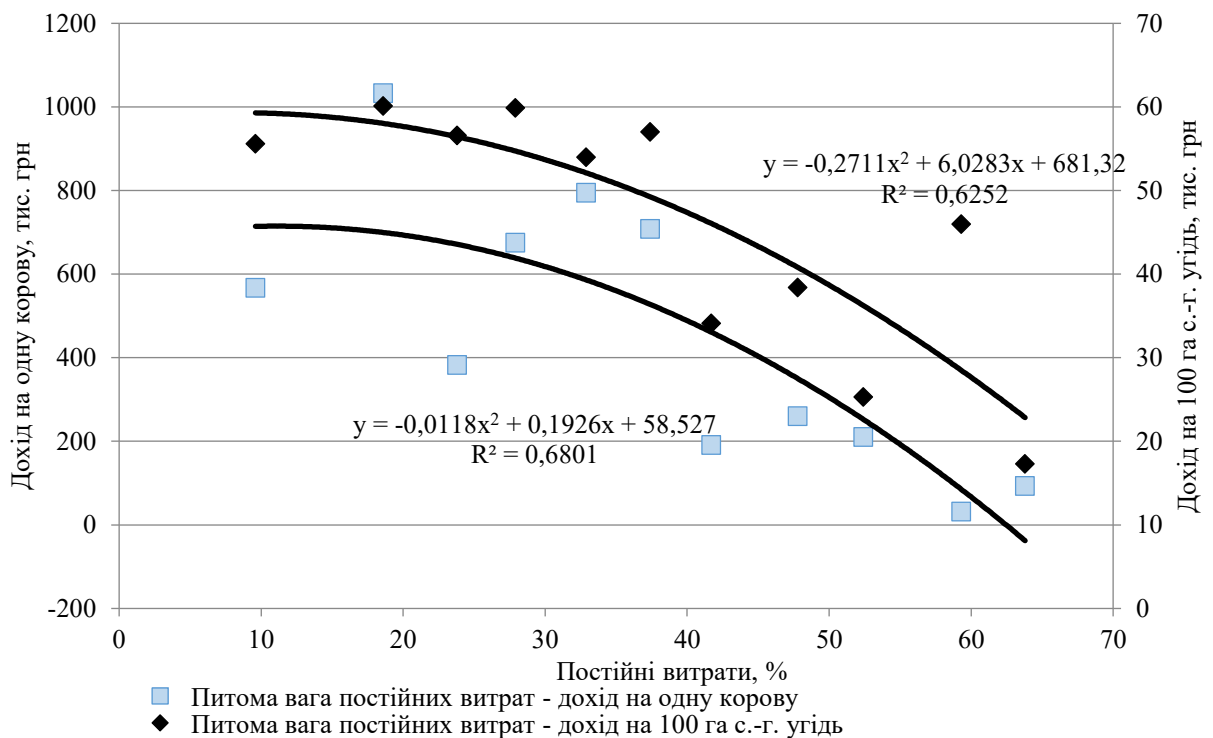

Рис. 4.9. Залежність між питомою вагою постійних витрат у структурі виробництва молока і доходом на 1 корову і 100 га с.-г. угідь в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

На рис. 4.10 представлено результати залежності питомої ваги постійних витрат в структурі собівартості молока і прибутком (збитком) на одну корову. Вони також свідчать, що існує рівень питомої ваги постійних витрат, після досягнення якого рівень прибутковості галузі зменшується.

Тобто в даній сукупності залежностей також має місце дія закону спадної віддачі.

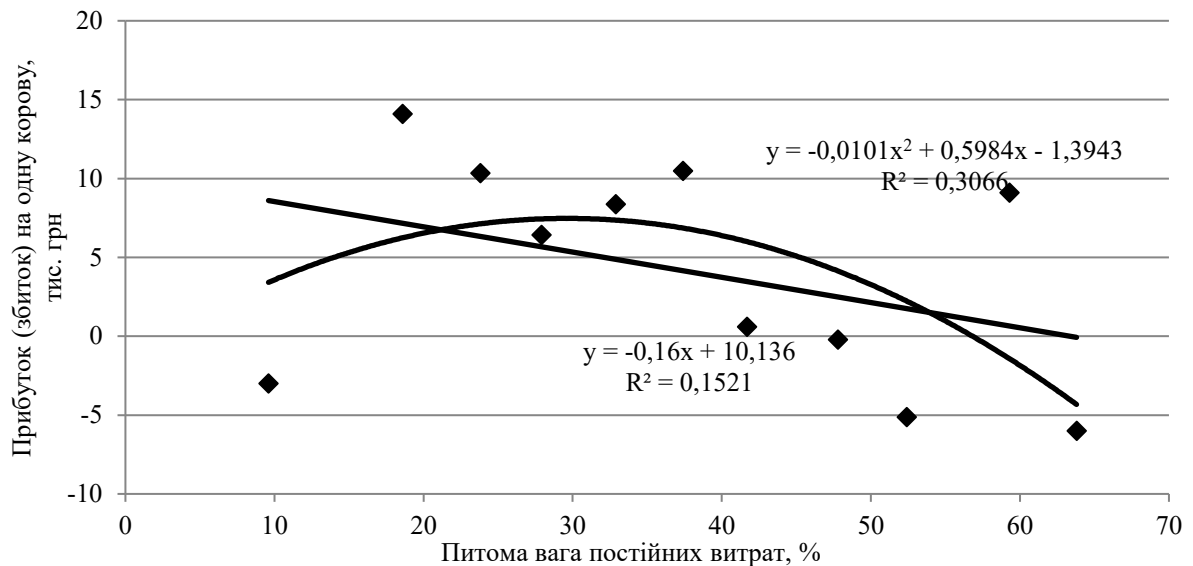

Рис. 4.10. Залежність між питомою вагою постійних витрат у структурі виробництва молока і прибутком (збитком) на 1 корову в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Відповідно до отриманих залежностей з використанням математичного апарату визначили граничне значення питомої ваги постійних витрат у собівартості молока, за якого спостерігається підвищення показників ефективності галузі (табл. 4.14). Це розрахункові граничні значення середньорічного удою молока від однієї корови, прибутку (збитку) на одну корову, окупності витрат виручкою від реалізації молока в господарствах Харківської області у 2019 р., які формуються відповідно до рівняння параболи другого порядку і його похідної, і дозволяють визначити максимальне (мінімальне) граничне їх значення.

Отримані розрахункові значення табл. 4.14 надають можливість поставити питання щодо обрання показників ефективності. Так, якщо підприємства зорієнтовані на максимізацію прибутку з розрахунку на одну корову, питома вага постійних витрат у структурі собівартості продукції не повинна перевищувати 29,6 %. Саме до цього значення, відповідно до отриманої нами залежності, спостерігається збільшення прибутку. При

збільшенні величини питомої ваги постійних витрат понад 39,5 % спостерігається зниження продуктивності корів.

Таблиця 4.14

Граничні значення основних показників ефективності виробництва молока в господарствах Харківської області у 2019 р.

Показники	Рівняння для визначення граничного значення	Максимальне значення при питомій вазі постійних витрат, %
Середньорічний удій на 1 корову, кг	$y = -0,0002x^2 + 0,0158x + 0,9338$ $R^2 = 0,2153$	39,5
Окупність витрат виручкою від реалізації молока	$y = -1,1054x^2 + 5,8787x + 8056$ $R^2 = 0,6982$	2,6
Дохід від реалізації на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	$y = -0,2711x^2 + 6,0283x + 681,32$ $R^2 = 0,6252$	11,1
Дохід від реалізації на одну корову, тис. грн	$y = -0,0118x^2 + 0,1926x + 58,527$ $R^2 = 0,6801$	8,2
Прибуток (збиток) на одну корову, тис. грн	$y = -0,0101x^2 + 0,5984x - 1,3943$ $R^2 = 0,3066$	29,6

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Ці залежності дозволяють зробити висновок про те, що граничною величиною питомої ваги постійних витрат при виробництві молока є величина, яка наближається до 29,6 %. Їй відповідає середній річний удій від однієї корови 7537 кг. Водночас такий показник ефективності як дохід на одну корову і на 100 га сільськогосподарських угідь, зі збільшенням питомої ваги постійних витрат зменшується.

Тобто, залежно від обраних показників ефективності функціонування і розвитку скотарства, питома вага постійних витрат при виробництві продукції може бути різною. Для виробництва яловичини (телятини) слід орієнтуватися або на прибуток (збиток) на 1 гол. ВРХ, відповідно до якого змінюється і окупність витрат виручкою від реалізації (при величині постійних витрат до 34–36 %), або на дохід, досягнення максимальної величини якого

зумовлюється питомою вагою постійних витрат у структурі собівартості понад 39–40 %.

Під час виробництва молока раціональною межею постійних витрат є їх питома вага, яка наближається до 30 %. Саме за цієї величини постійних витрат прибуток на одну корову є високим. Можливість отримання високих показників ефективності виробництва продукції скотарства за інших умов буде пов'язана з управлінським аспектом використання наявних ресурсів, інноваціями, спрямованими на підвищення ефективності функціонування галузі, тощо.

Пошук оптимального рівня інтенсифікації за величиною витрат на 1 гол. ВРХ свідчить про збільшення поголів'я худоби і його щільності з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь із зростанням рівня інтенсифікації. Спостерігалось поглиблення збитковості приросту ВРХ і зменшення величини окупності витрат виручкою від реалізації.

В молочному скотарстві підвищення рівня інтенсифікації виробництва продукції галузі супроводжувалося зростанням прибутку з розрахунку на одну корову та збільшенням середнього річного удою і обсягів виробництва молока з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. Особливістю їх зміни була дія закону спадної віддачі, відповідно до якого існує максимальне (мінімальне) значення певного показника, після досягнення якого починає діяти цей закон.

На нашу думку, використовуючи отримані результати залежностей між величиною витрат на одну голову худоби і показниками ефективності розвитку скотарства, потрібним є, по-перше, збільшення витрат в розвиток галузі з розрахунку на 1 голову худоби; по-друге, врахування у цих залежностях дії закону спадної віддачі, що дозволить раціоналізувати витрати із точки зору витрат і отримуючого результату.

Використання результатів дослідження залежностей між питомою вагою постійних витрат в структурі собівартості виробництва продукції галузі і показниками ефективності розвитку галузі при пошуку раціональних меж

використання ресурсів при виробництві продукції галузі передбачає визначення критерію, за яким буде визначатися величина постійних витрат, що забезпечить позитивні результати у розвитку галузі. За умов, коли підприємство планує збільшити обсяги виробництва приросту ВРХ, потрібно орієнтуватися на величину доходу, яку воно отримуватиме, і підвищення питомої ваги постійних витрат у структурі виробництва продукції. Якщо ж підприємство має на меті зростання прибутковості, то слід орієнтуватися на питому вагу постійних витрат у структурі собівартості продукції, яка не перевищує 36,0 %. У разі її збільшення збитковість виробництва буде поглиблюватися.

За умов максимізації прибутку з розрахунку на одну корову, питома вага постійних витрат у структурі собівартості продукції не повинна перевищувати 29,6 %. Саме до цього значення, спостерігається збільшення прибутку. При збільшенні величини питомої ваги постійних витрат понад 39,5 % спостерігається зниження продуктивності корів.

4.2. Спеціалізація і концентрація виробництва, як чинники ефективного розвитку галузі

Розгляд проблеми розміщення і спеціалізації аграрного виробництва в сучасних наукових працях розглядається із різних аспектів, зокрема із точки зору підвищення його ефективності [336, 337, 338]. При її розгляді науковці звертають увагу на орієнтацію господарств в сучасних умовах їх діяльності до розвитку зерновиробництва і виробництва соняшника при існуванні загальної тенденції до скорочення питомої ваги виробництва тваринницької продукції, зокрема продукції скотарства. Ці моменти поряд із загальними негативними тенденціями розвитку скотарства поглиблюють актуальність проблеми формування економічного механізму ефективного розвитку скотарства, елементом якого може розглядатися формування відповідного умовам розвитку рівня спеціалізації аграрних підприємств.

Під рівнем спеціалізації аграрного виробництва (коефіцієнт розміщення товарного виробництва) розуміється переважне виробництво тих чи інших видів сільськогосподарської продукції на певній території чи в межах сільськогосподарських підприємств для якого в них створюються найкращі природно-економічні умови [339, с. 184–185]. Він має позитивний ефект щодо розвитку аграрного виробництва шляхом створення сприятливих умов для відповідного виробництва, зокрема для виробництва продукції скотарства.

Оцінка ступеня сприятливості умов до виробництва видів аграрної продукції в Україні і в її регіонах, ми звернулися до визначення рівня їх спеціалізації з використанням показника величини товарної продукції при реалізації: продукції рослинництва, зокрема зернових і зернобобових культур, технічних культур, овочів, фруктів, інших видів продукції рослинництва; продукції тваринництва, у т.ч. реалізації м'яса ВРХ (у жив. масі), свиней, птиці, інших видів м'яса, молока, інших видів продукції тваринництва. Розрахунки здійснювалися із визначенням головних галузей для розвитку областей і визначення їх рангу (додаток У).

При аналізі коефіцієнтів спеціалізації аграрного виробництва вважається, що воно є багатогалузевим за умов, коли коефіцієнт спеціалізації не перевищує 0,20; при величині коефіцієнта спеціалізації який коливається в межах 0,21–0,30 – слабкий рівень спеціалізації; 0,31–0,40 – середній рівень спеціалізації; 0,41–0,50 – рівень спеціалізації, який є вище середнього рівня; 0,51–0,60 – високий рівень спеціалізації; більше 0,60 – глибокий рівень спеціалізації.

За величиною коефіцієнта спеціалізації по Україні, величина якого в 2019 р. склала 0,310, країна має спеціалізацію за виробництвом зернових, олійних культур і молока. Питома вага зернових культур в структурі реалізованої продукції в 2019 р. дорівнювала 46,5 %, олійних культур – 32,4 %, молока – 5,0 %. Перший ранг з реалізації зернових культур мали 18 областей України. Другий ранг – реалізація олійних культур – 19 областей України. Лише за третім рангом декілька областей України мали виробництво

молока, яловичини. До їх числа увійшли такі області: Житомирська (5,9 %), Полтавська (10,8 %), Рівненська (8,5 %), Сумська (6,2 %), Харківська (15,0 %), Хмельницька (5,4 %), Черкаська (9,1 %), Чернігівська (6,5 %). Тобто це є області, які мають благоприємні умови для розвитку скотарства.

З одного боку, природні чинники, з іншого – економічні, сприяють формуванню різних умов ведення аграрного виробництва, і досягненню різного рівня спеціалізації регіонів на виробництві аграрної продукції. Відповідні дані рентабельності виробництва зернових культур, насіння соняшнику, великої рогатої худоби на м'ясо, питома вага якої в структурі реалізованої продукції регіонів була невеликою і молока представлені в додатку У.

Аналізуючи рівень рентабельності наведений в додатку У виробництва видів продукції на увагу заслуговує достатньо високий рівень рентабельності виробництва зернових і бобових культур та насіння соняшника, яке розглядається суб'єктами господарювання як високоприбуткова культура. Щодо виробництва молока, то рівень його рентабельності в регіонах України в 2019 р. суттєво різнився: в Закарпатській області рівень його збитковості дорівнював 32,7 %, в Кіровоградській області – рівень рентабельності в цей рік склав 1,2 %, в Харківській – 19,3 %, в Волинській – 33,3 % (додаток Ф).

Порівнюючи результати розрахунків за рівнем спеціалізації областей України і спеціалізації їх, зокрема, на виробництві продукції скотарства, можна зробити висновок про те, що і сьогодні виробництво продукції галузі визначається природними і економічними чинниками. Реалізації природного потенціалу регіону у виробництві продукції скотарства може бути підвищена завдяки створенню додаткових благоприємних умов, що може бути основою для підвищення ефективності галузі скотарства і її розвитку.

В додатку Х і табл. 4.15 представлені результати групування суб'єктів господарювання, які виробляли яловичину, за рівнем їх спеціалізації у 2016 і 2019 рр.

Таблиця 4.15

**Групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за рівнем спеціалізації
у виробництві яловичини у 2019 р.**

Групи за часткою яловичини у доходах підприємства, %	Спеціалізація, %	Кількість господарств у групі	Середній розмір господарства (сг угідь), га	Вирощування м'яса ВРХ на 1 господарство, ц	Реалізовано на 1 господарство, ц	Частка групи у реалізації, %	Поголів'я ВРХ на господарство, гол.	Середньодобовий приріст, г	Виробнича собівартість 1 ц приросту, грн	Витрати на 1 голову, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	Ціна реалізації, грн. за 1 ц	Одержано прибутку, всього на 1 господарство, тис. грн.	Одержано прибутку від реалізації 1 ц яловичини, грн	Рентабельність, %
до 1,0	0,5	223	8817	632	392	5,3	243	712	4360,74	11335	4736,27	2546,44	-858,6	-2189,84	-46,2
1,01–3,00	1,9	317	5935	931	953	18,2	400	638	6317,31	14702	4179,31	2727,36	-1383,3	-1451,95	-34,7
3,01–5,00	3,8	225	4030	1035	1239	16,7	490	578	5427,51	11455	3922,67	2646,04	-1581,3	-1276,63	-32,5
5,01–10,00	6,9	268	3847	1436	1850	29,7	681	578	5821,85	12277	4194,86	2878,34	-2435,8	-1316,52	-31,4
10,01–25,00	14,2	169	1925	1177	1724	17,5	563	572	4980,25	10405	3485,21	2911,90	-988,3	-573,32	-16,5
25,01–50,00	31,8	60	1206	909	1694	6,1	362	688	4643,39	11666	3338,51	3165,91	-292,3	-172,60	-5,2
більше 50,01	82,0	41	569	1028	2728	6,5	375	750	4411,76	12076	4062,16	4234,08	469,0	171,92	4,2
По сукупності	3,5	1303	4763	1036	1281	100,0	465	610	5494,23	12229	3989,80	2907,97	-1385,3	-1081,83	-27,1

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Кількість підприємств, стан галузі м'ясного скотарства яких було використано при групуванні суб'єктів господарювання галузі в 2016 р., дорівнювала 1608 (додаток X). За рівнем спеціалізації у виробництві яловичини вони були поділені на 7 груп. Найбільшими групами за чисельністю підприємств, які увійшли в них, були перші п'ять груп із рівнем спеціалізації до 1,0 %, від 1,01–3,00; 3,01–5,00; 5,01–10,00, від 10,01 до 25,00 %, 25,01–50,00 і більше 50,01 %. Підприємства цих груп, відповідно до загальноприйнятого підходу до їх аналізу, можна віднести до багатогалузевих підприємств та підприємств із слабким рівнем спеціалізації у виробництві яловичини. Рівень збитковості в них найглибшим був в підприємствах, які увійшли до першої групи. Його величина в ній дорівнювала мінус 44,6 %. Із підвищенням рівня спеціалізації від першої до п'ятої групи, рівень збитковості зменшувався, склавши в п'ятій групі мінус 13,8 %.

В двох останніх групах (шостій і сьомій) приведенного групування середня величина рівня спеціалізації виробництва яловичини склала, відповідно, 31,9 % і 81,4 %. Саме підприємства останньої групи зорієнтовані на глибоко спеціалізоване виробництво яловичини. Величина реалізації цього виду продукції була у 2016 р. найвищою серед аналізованих груп і склала 2202 ц з розрахунку на 1 підприємство. Величина рівня рентабельності в ньому дорівнювала плюс 7,5 %, що може свідчити про те, що рентабельне виробництво яловичини в сучасних умовах діяльності галузі може бути досягнуте при глибокому рівні спеціалізації підприємств на виробництві яловичини.

Відповідно до результатів групування суб'єктів господарювання галузі за виробництвом яловичини і за рівнем їх спеціалізації щодо виробництва цього виду продукції у 2019 р., були визначені такі залежності. Аналогічно закономірностям, які були притаманними впливу рівня спеціалізації суб'єктів галузі при виробництві яловичини у 2016 р. на показники їх ефективності, зберігається масовість у сформованих групах підприємств від першої до п'ятої. Тобто за склавшихся умов ведення галузі виробництво яловичини

відбувається переважно в підприємствах із невисоким та середнім рівнем спеціалізації.

Зберігається також збереження впливу рівня спеціалізації суб'єктів господарювання галузі в 2019 р. на величину прибутку на 1 ц яловичини і рівень її рентабельності. Так, зменшується збитковість виробництва 1 ц яловичини і рівня його збитковості від першої до сьомої групи. Цікавим було також те, що суб'єкти господарювання галузі, які увійшли в сьому групу, мали прибуткове рентабельне виробництво яловичини. Величина прибутку на 1 ц яловичини в них дорівнювала 171,92 грн, а рівень рентабельності склав 4,2 %.

Графічно відобразивши існуючу залежність і побудувавши параболу другого порядку, на увагу, на наш погляд, заслуговує у представлених залежностях дія закону спадної віддачі між збільшенням рівня спеціалізації і зміною прибутковості і рентабельності виробництва. Свого максимум вони досягають при досягненні рівня спеціалізації суб'єкта господарювання галузі на виробництві яловичини на рівні 61,5 і 59,1 % (рис. 4.11).

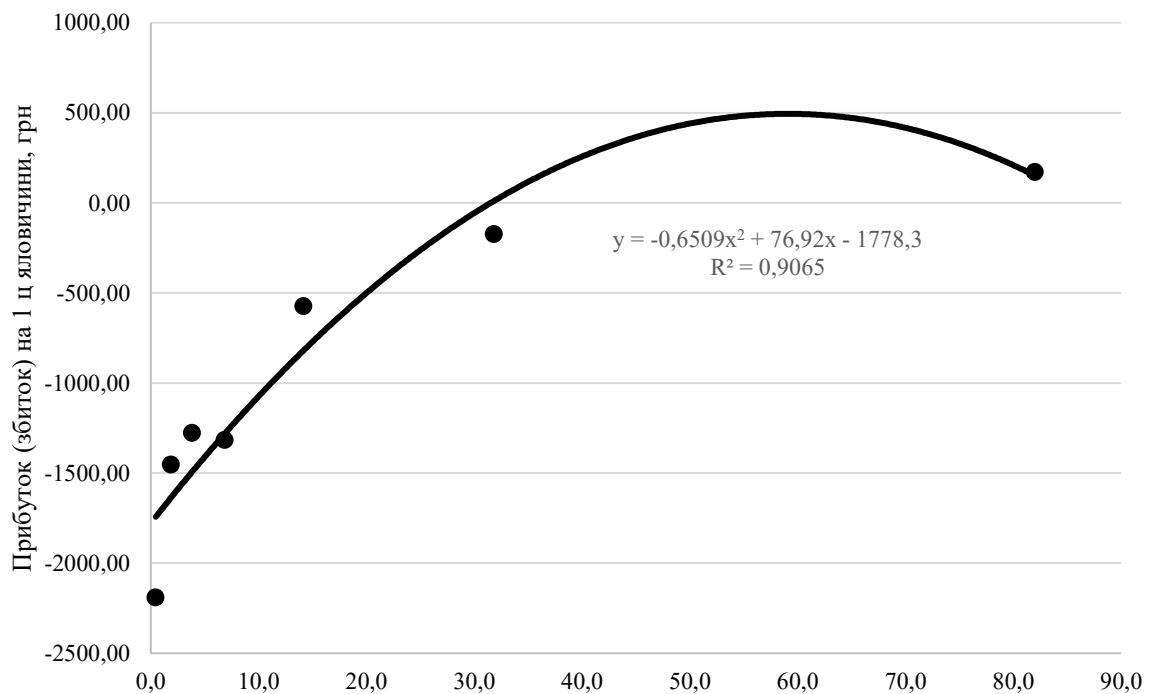

Рис. 4.11. Залежність між рівнем спеціалізації суб'єктів господарювання при виробництві яловичини та величиною прибутку на 1 ц продукції в 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

При аналізі результатів групування табл. 4.15 на увагу заслуговує також підвищення у 2019 р. середньодобового приросту ВРХ із 712 до 750 г. У той же час, середня величина поголів'я ВРХ на одне підприємство мала коливаючий характер. Найбільшою, відповідно до даних за 2019 р., вона була в підприємствах четвертої групи, склавши 681 гол., найменшою – в першій групі – 43 гол. В групі суб'єктів господарювання галузі, які увійшли до сьомої групи, поголів'я ВРХ дорівнювало 375 гол. Отримані результати залежностей між рівнем спеціалізації суб'єктів господарювання галузі на виробництві яловичини і показниками її ефективності свідчать про те, що прибуткове виробництво яловичини в умовах функціонування галузі в Україні є можливим при глибокому рівні спеціалізації, який становить більше 60,0 %.

Групування суб'єктів господарювання галузі за рівнем спеціалізації при виробництві молока у 2016 р., було здійснене за 1471 підприємством (додаток Ц). Їх сукупність була поділена за рівнем спеціалізації на 7 груп. Підприємства із першої до шостої груп розподілилися рівномірно, в сьомій групі із рівнем спеціалізації 89,1 %, кількість підприємств була найменшою і склала 62 господарства.

Отримані залежності свідчать про те, що із підвищенням рівня спеціалізації підприємств при виробництві молока спостерігається підвищення рівня рентабельності і прибутковості виробництва. Зокрема рівень рентабельності підвищувався із 6,0 % в першій групі до 29,6 % в останній – сьомій групі; підвищення рівня прибутковості становило від 29,57 грн на 1 ц молока в підприємствах першої групи до 130,02 грн в останній – сьомій групі. У той же час, надій на одну корову на рік підвищувався від першої до шостої групи із 4490 до 6635 кг із зменшенням удою до 3536 кг в сьомій групі.

Результати групування суб'єктів господарювання галузі за рівнем спеціалізації при виробництві молока в 2019 р., представлені в табл. 4.16 свідчать про збереження закономірностей, які були характерними для них в 2016 р. і перенесенні їх на закономірності у 2019 р.

Таблиця 4.16

Групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за рівнем спеціалізації у виробництві молока у 2019 р.

Групи за часткою яловичини у доходах підприємства, %	Спеціалізація, %	Кількість господарств у групі	Середній розмір господарства (сг угідь), га	Виробництво молока на 1 господарство, ц	Реалізовано на 1 господарство, ц	Частка групи у реалізації, %	Поголів'я корів на господарство, гол.	Надій від 1 корови, кг	Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	Витрати на 1 голову, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	Ціна реалізації, грн. за 1 ц	Одержано прибутку, всього на 1 господарство, тис. грн.	Одержано прибутку від реалізації 1 ц молока, грн	Рентабельність, %
до 5,0	2,6	294	6334	6404	5240	6,3	129	4976	645,33	32113	700,26	757,54	300,1	57,28	8,2
5,1–10,0	7,2	215	5801	14289	12643	11,1	268	5341	651,94	34822	719,89	798,30	991,3	78,41	10,9
10,1–15,0	13,0	176	4085	14355	12743	9,2	256	5605	630,41	35338	675,50	783,83	1380,4	108,33	16,0
15,1–25,0	20,6	237	3705	22393	20050	19,6	349	6413	637,34	40873	676,41	811,01	2698,7	134,60	19,9
25,1–50,0	36,9	302	3156	32463	29224	35,5	460	7051	625,95	44135	676,61	833,62	4588,5	157,01	23,2
50,1–75,0	63,8	117	1704	33004	29539	14,1	449	7353	639,49	47024	669,77	863,95	5735,8	194,18	29,0
більше 75,1	96,4	59	341	18818	17448	4,2	480	3919	604,62	23693	627,85	830,11	3528,9	202,25	32,2
По сукупності	15,2	1399	4200	19708	17591	100,0	317	6215	633,87	39394	679,78	819,82	2463,4	140,04	20,6

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Відповідно до них, із підвищенням рівня спеціалізації при виробництві молока підвищується величина прибутку на 1 ц молока і рівня його рентабельності. У той же час, надій молока на 1 корову підвищувався із зростанням рівня спеціалізації від першої до шостої групи – від 4490 до 6635 кг із зменшенням удою до 3536 кг в сьомій групі (рис. 4.12).

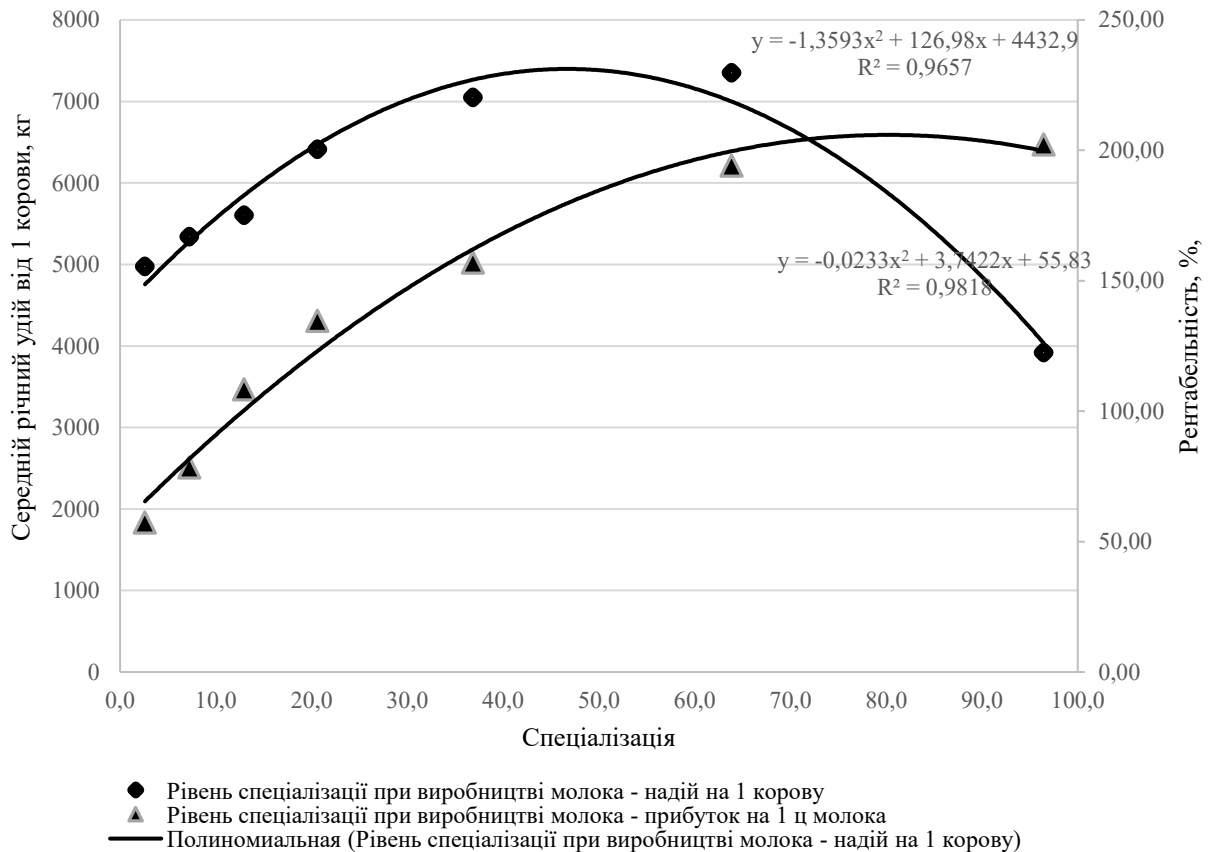

Рис. 4.12. Залежність між рівнем спеціалізації суб'єктів господарювання галузі при виробництві молока, рівнем рентабельності і середнім річним удоєм від однієї корови в 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Свого максимального значення величина прибутку на 1 ц молока досягається при рівні спеціалізації підприємства на виробництві молока, який дорівнює 80,3 %.

Розглядаючи проблему концентрації виробництва аграрної продукції, в ряді випадків звертаються до взаємозв'язку між рівнем інтенсивності виробництва продукції галузі та показниками ефективності, пошуку

конкретних значень, відповідно до яких галузь може залишатися прибутковою.

В економічній літературі немає єдиного визначення категорії «концентрація». Ряд учених під поняттям концентрація (від лат. *сосредоточение*) розуміють зосередження ресурсів на певній території. А. Азриліян під концентрацією розуміє збільшення величини капіталу у результаті накопичення та капіталізації ринкової вартості, яка створена найманими робітниками і привласнена власниками засобів виробництва [340]. Інші науковці поняття «концентрація» розглядають як процес, результатом якого є збільшення розмірів суб'єкта господарювання за рахунок зосередження засобів виробництва, робочої сили та ін. [341].

За словами І. Сас, концентрація виробництва представляє собою процес зосередження на одному підприємстві засобів виробництва, землі, трудових ресурсів та обсягів виробництва продукції з метою підвищення ефективності його діяльності» [342, с. 15].

У різних галузях економіки визначення рівня концентрації має свої особливості. Наприклад, у промисловості це пов'язано з оптимальними його розмірами, умовами транспортування сировини, готової продукції, іншими факторами, що стосуються розміщення виробництва.

На думку науковців, в аграрній сфері економіки існують особливості визначення концентрації підприємств на різних ієрархічних рівнях. Зокрема, у межах країни (мезорівень) доцільно вивчати територіальну концентрацію сільськогосподарського виробництва як процес зосередження та розподілу факторів виробництва сільськогосподарської в сільськогосподарських суб'єктів. На мікрорівні під концентрацією сільськогосподарського виробництва розуміють процес збільшення виробництва продукції, зосередження факторів виробництва безпосередньо на підприємствах.

Розглядаючи концентрацію виробництва, варто акцентувати увагу на створенні та розвитку великих виробництв і підприємств, на зосередженні

більшої частини продукції кожної з галузей на спеціалізованих підприємствах, а також на тому, що концентрація формує можливості для ефективнішого використання сучасної техніки та зростання продуктивності праці, що, своєю чергою, сприяє підвищенню ефективності виробництва.

У ряді випадків під час розгляду питань концентрації виробництва продукції в аграрній сфері звертаються до розрахунку оптимізації розмірів і структури сільськогосподарських підприємств [343, 344]. Йдеться, зокрема, про поєднання спеціалізації і концентрації: спеціалізація, як правило, пов'язана з масовим виробництвом, зокрема з його концентрацією, а остання, своєю чергою, поглиблює спеціалізацію [345, с. 248–254]. Саме концентрація виробництва зумовлює впровадження прогресивних технологій з високим рівнем механізації виробничих процесів, раціональних форм організації та оплати праці, створює реальні можливості ресурсозбереження і підвищення ефективності виробництва. Оптимальним вважають такий розмір підприємства, який у певних природно-економічних умовах забезпечує найбільший вихід продукції і прибутку за найменших витратах праці та капіталу.

Необхідність концентрації виробництва в галузі тваринництва пояснюється тим, що концентрація капіталу в суміжних із галуззю секторах промисловості полегшує перебіг процесу утворення вертикально інтегрованих виробничих холдингів; великі тваринницькі комплекси мають більше можливостей зменшити ризики в процесі своєї діяльності; такі суб'єкти є більш привабливими для комерційних банків. Їм легше отримати державну допомогу за участі в реалізації певних державних програм. Саме на таких комплексах легше впроваджувати систему комплексної автоматизації з науково обґрунтованим відбором тварин, забезпечувати індивідуальний підхід до кожної тварини в усіх технологічних процесах, що надає можливість сповна реалізувати генетичну продуктивність тварин і підвищити якість її продукції [346, с. 27].

Тобто питання концентрації постійно перебуває в полі зору науковців і практиків. Особливо актуальне воно для сфери виробництва, коли йдеться про вибір найоптимальнішого рівня зосередження ресурсів у різних сферах економіки. Не менш актуальне це питання для підприємств аграрної сфери економіки.

При розгляді проблеми концентрації виробництва аграрної продукції увагу науковців зосереджено на методології визначення рівня концентрації виробництва продукції, зокрема на підходах до визначення рівня концентрації виробництва, на показниках, за якими можна здійснити її аналіз і оцінку. Під час аналізу рівня концентрації товарного ринку використовують такі показники: коефіцієнт концентрації, коефіцієнт Херфіндала-Хіршмана, коефіцієнт Джині і Розенблюта.

На думку науковців, при визначенні рівня концентрації виробництва продукції тваринництва, у т.ч. продукції скотарства у вузькоспеціалізованих підприємствах доцільно використовувати такі показники їх потужності: річний обсяг виробництва продукції і наявність місць для утримання худоби галузі на фермі. Поширеними в практиці аграрних підприємств є величина поголів'я певного виду тварин і обсяг виробництва продукції тваринництва на одне підприємство і щільність поголів'я та обсяг виробництва продукції тваринництва на 100 га відповідних видів земельних угідь.

Окремі питання концентрації відображає чинна нормативно-правова база України. Зокрема у розділі V Закону України «Про захист економічної конкуренції» [347] визначено зміст концентрації і шляхи її набуття, а саме: злиття, приєднання суб'єктів господарювання; набуття контролю над підприємством унаслідок придбання його активів, набуття контролю в органах управління підприємства та ін. Якщо враховувати сучасний стан розвитку аграрного сектора, то оренда також може виступати одним зі шляхів підвищення рівня концентрації ресурсів.

Для запобігання монополізації на Антимонопольний комітет покладено розгляд заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, про надання дозволу, а також попередніх висновків стосовно узгоджених дій, концентрації активів підприємств.

У цьому випадку доречно використовувати термін «економічна концентрація». Під нею розуміють можливість значного впливу однієї або кількох пов'язаних юридичних (фізичних) осіб на ведення господарської діяльності певних господарських суб'єктів. Її досягають за допомогою придбання чи набуттям у власність часток акцій, які забезпечують значний або контрольний пакет акцій; одержання в управління, оренду тощо активів у вигляді цілісного майнового комплексу іншого суб'єкта господарювання; введення до складу управлінського органу підприємства «своїх» людини і под.

Для визначення розмірів підприємства і включення їх до суб'єктів малого, у т.ч. суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва, можна скористатися Господарським кодексом України. Відповідно до Господарського кодексу, суб'єктами мікропідприємництва є фізичні та/або юридичні особи із чисельністю працівників, яка не перевищує 10 осіб та з річним доходом від діяльності, що не перевищує 2 млн євро; до суб'єктів малого підприємництва належать фізичні та/або юридичні особи із чисельністю працюючих до 50 осіб і доходом, що не перевищує 10 млн євро; до суб'єктів великого підприємництва – юридичні особи у яких кількість працівників перевищує 250 осіб та річний дохід перевищує 50 млн євро. Інші особи господарювання відповідно до Господарського кодексу належать до числа суб'єктів середнього підприємництва [348].

Можливо також скористатися Рекомендаціями європейської комісії, відповідно до яких мікропідприємством є компанія із чисельністю співробітників менше 10 осіб і річним обігом менше 2 млн євро; середнім – підприємство з кількістю співробітників менше 250 осіб і оборотом менше 50 млн євро [349]. Цей поділ підприємств складно застосувати до аграрної

сфери економіки, у т.ч. до вітчизняних підприємств. Тому розподіляючи підприємства на малі, середні, великі, у цій сфері доцільно використати інші положення.

Так, відповідно до Методологічних положень з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств [350] визначено, що до числа великих і середніх сільськогосподарських підприємств належать підприємства, які відповідають критеріям за одним із показників, що перевищує такі значення: площа сільськогосподарських угідь – 200 га; чисельність ВРХ – 50 гол.; поголів'я свиней – 50 гол.; чисельність овець або кіз – 50 гол.; поголів'я птиці – 500 гол.; кількість працюючих – 20 осіб; дохід (виручка від реалізації продукції сільського господарства) – 150 тис. грн. Всі інші підприємства належать до числа малих сільськогосподарських підприємств.

Розглядаючи питання концентрації, економісти-аграрники зосереджують увагу на її формах, серед яких виділяють: укрупнення підприємств, коли відбувається зосередження виробництва на великих підприємствах, прикладом є агропромислові формування; спеціалізація – як зосередження однорідного виробництва певної продукції; кооперування – як прямий виробничий зв'язок між підприємствами, які беруть участь у спільному виготовленні певної продукції, та комбінування – поєднання різних виробництв, які являють собою послідовні сходинокки обробки сировини або використання відходів виробництва в одному підприємстві [351].

На сучасному етапі розвитку аграрних підприємств активно відбуваються процеси капіталізації, які супроводжуються утворенням великих формувань та інтегрованих структур, зокрема агрохолдингів, які збільшують площу землекористування.

Аналіз динаміки створення і функціонування агрохолдингів у країнах світу показує, що їх кількість не є сталою. Постійно відбуваються процеси їх створення, збільшення або зменшення їхніх розмірів. Водночас упродовж

останніх 15–20 років спостерігається їх концентрація. Це пояснюється активним розвитком корпоративного землеробства, яке краще підходить до крупних підприємств, ніж для окремих фермерів [352]. Характерною ознакою розвитку аграрних підприємств у країнах світу є невеликі темпи збільшення аграрних холдингів при зменшенні загальної чисельності підприємств.

Чимало наукових праць присвячено впливу рівня концентрації виробництва на показники ефективності підприємств аграрної сфери економіки, наслідкам процесу надконцентрації агропромислового виробництва і земельних ресурсів. Зокрема у публікації І. Артеменко акцентовано увагу на посиленні необхідності концентрації виробництва через ринкову конкуренцію. Саме вона, на думку вченого, штовхає товаровиробників на добровільне об'єднання.

Свої дослідження І. Артеменко присвятила узагальненню тенденцій змін в обсягах виробництва та землекористування суб'єктів господарювання. Зокрема, здійснила аналіз концентрації виробництва сільськогосподарської продукції за площею сільськогосподарських угідь і обсягом виручки від реалізації аграрної продукції, визначив взаємозв'язок отриманих результатів із показниками ефективності діяльності аграрних підприємств [353].

У результаті проведених досліджень науковець дійшла висновку, що в аграрному секторі концентрацію виробництва можна здійснювати у двох напрямках: усереднені підприємства з накопиченням і інтенсифікацією виробництва та за допомогою централізації, об'єднанням декількох підприємств в одне велике [353].

За можливістю реалізації ці напрями взаємопов'язані, в сучасних умовах діяльності підприємств аграрної сфери фактично створюються передумови для зростання концентрації виробництва на основі його інтенсифікації та накопичення. На основі аналізу даних щодо кількості аграрних підприємств, їх розміру, учений робить висновок про прискорення концентрації за нинішніх умов. Вона є прогресивним процесом.

Розглядаючи питання концентрації виробництва та ефективності діяльності підприємств аграрної сфери економіки, Б. Пасхавер акцентує увагу на проблемі дрібних ферм та агрохолдингів [354] і зазначає, що «чим бідніша країна, тим більша частина населення змушена займатися натуральним сільським господарством, збільшуючи число дрібних підприємств» [354, с. 16].

Частково із цією думкою можна погодитися. З одного боку, агрохолдинги з новітніми технологіями не в змозі вирішити проблему повної зайнятості населення, а з другого, невеликі підприємства які вирішують проблему працевлаштування, не здатні витримати конкуренцію з великими підприємствами.

Щодо суб'єктів господарювання галузі скотарства, то нами було здійснено групування їх за чисельністю поголів'я худоби в галузі. В додатку III і табл. 4.17 представлені результати групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за величиною поголів'я ВРХ і корів в 2016 і 2019 рр.

Отримані результати групувань суб'єктів господарювання скотарства за величиною поголів'я ВРХ дозволяють прийти декількох висновків (додаток III). Загальним висновком є висновок про те, що в 2016 р. виробництво яловичини було збитковим в усіх групах аналізованої сукупності. Рівень збитковості розрізнявся несуттєво, проте він мав місце. Середня його величина по сукупності дорівнювала мінус 24,8 %.

Другим висновком є висновок про розподіл сукупності вивчаємих суб'єктів господарювання галузі між групами за чисельністю поголів'я худоби. Найбільш чисельною була група із поголів'ям худоби від 100 до 299 гол. Кількість таких підприємств склала 501 підприємство. Найменш чисельною була остання група сформованої сукупності підприємств із їх чисельністю в 45 підприємств із середньою величиною поголів'я 3400 гол. Доречи, особливістю цієї групи підприємств є великий, у порівнянні із іншими, середній розмір земельної площі, величина якої у середньому по групі

дорівнювала 21164 га. Такі підприємства належать в переважній мірі до агрохолдингів. І в них при достатньо великій величині поголів'я худоби (3400 гол.) виробництво яловичини було збитковим. Рівень збитковості у 2016 р. в цій групі дорівнював мінус 22,6 %. Середньодобовий приріст також був невеликим, склавши 600 г при середньому його рівні по сукупності 550 г.

Аналізуючи результати групування суб'єктів господарювання галузі за величиною поголів'я ВРХ в 2019 р., представлені в табл. 4.17, на увагу заслуговує збитковість виробництва яловичини в усіх групах і його поглиблення. Середня величина збитковості виробництва в аналізованій сукупності суб'єктів господарювання склала 27,1 %.

Визначаючи закономірності у зміні аналізованих показників, відмітемо, що із зростанням чисельності поголів'я худоби в підприємствах спостерігалось підвищення середнього добового приросту ВРХ, суттєво збільшилися величина вирощування м'яса ВРХ в розрахунку на одне підприємство (із 42 ц в першій групі до 8567 ц в останній групі) і кількість реалізованої продукції з розрахунку на 1 підприємство (вона збільшилася із 184 ц яловичини на одне підприємство в першій групі до 10094 ц в останній групі, або в 54,9 раза) (рис. 4.13).

Аналогічні розрахунки були здійснені при визначенні впливу зміни поголів'я корів в аналізованій сукупності господарств на показники ефективності молочного скотарства. Результати розрахунків представлені в додаток Щ і табл. 4.18).

При аналізі отриманих результатів групувань, представлених в додатку Щ, в 2016 р. розподіл господарств за поголів'ям корів в групах майже не відрізнявся від розподілу, який мав місце при виробництві яловичини. Майже рівномірний розподіл господарств був у групах від першої до п'ятої, в шостій групі чисельність господарств була меншою, ніж попередніх, склавши 164 господарства. Найменш чисельною вона була в сьомій групі, дорівнюючи 70 господарств. Середня величина поголів'я корів з розрахунку на одне підприємство дорівнювала 2051 гол.

Таблиця 4.17

Групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за поголів'ям ВРХ при виробництві яловичини у 2019 р.

Групи за поголів'ям ВРХ, гол.	Поголів'я ВРХ на господарство, гол.	Кількість господарств у групі	Середній розмір господарства (сг угідь), га	Вирощування м'яса ВРХ на 1 господарство, ц	Реалізовано на 1 господарство, ц	Частка групи у реалізації, %	Середньодобовий приріст, кг	Виробнича собівартість 1 ц приросту, грн	Витрати на 1 голову, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	Ціна реалізації 1 ц продукції, грн.	Одержано прибутку, всього на 1 господарство, тис. грн	Одержано прибутку від реалізації 1 ц яловичини, грн	Рентабельність, %
до 50	24	179	2149	42	184	2,2	485	5896,24	10438	3175,99	2688,03	-89,6	-487,96	-15,4
51–99	76	153	1808	119	290	2,8	432	5803,45	9156	3892,55	2698,37	-346,8	1194,18	-30,7
100–299	198	391	3237	393	583	14,2	542	5534,78	10956	3862,57	2748,73	-649,3	1113,84	-28,8
300–499	405	238	3846	829	996	14,7	561	5357,65	10978	3868,96	2811,62	-1053,2	1057,35	-27,3
500–999	723	210	5640	1769	1932	25,0	670	4994,08	12216	3921,09	2887,43	-1996,8	1033,66	-26,4
1000–1999	1415	96	11950	2983	3487	19,0	578	5620,37	11852	4033,68	2824,84	-4215,4	1208,85	-30,0
2000 і більше	3541	36	28741	8567	10094	22,1	663	6025,47	14576	4286,14	3218,56	-10776,4	1067,58	-24,9
По сукупності	445	1303	4763	1034	1281	100,0	610	5492,17	12229	3989,80	2907,97	-1328,3	1081,83	-27,1

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Результати групування свідчать, що із зростанням чисельності поголів'я корів в групах від 25 гол. в першій групі до 2051 гол. в останній групі, зростала величина удою корів із 3348 до 5995 кг, відповідно; суттєво збільшилися величина виробництва і реалізації молока на одне підприємство, у той же час вагому частку молока (33,8 %) виробляли господарства останньої групи.

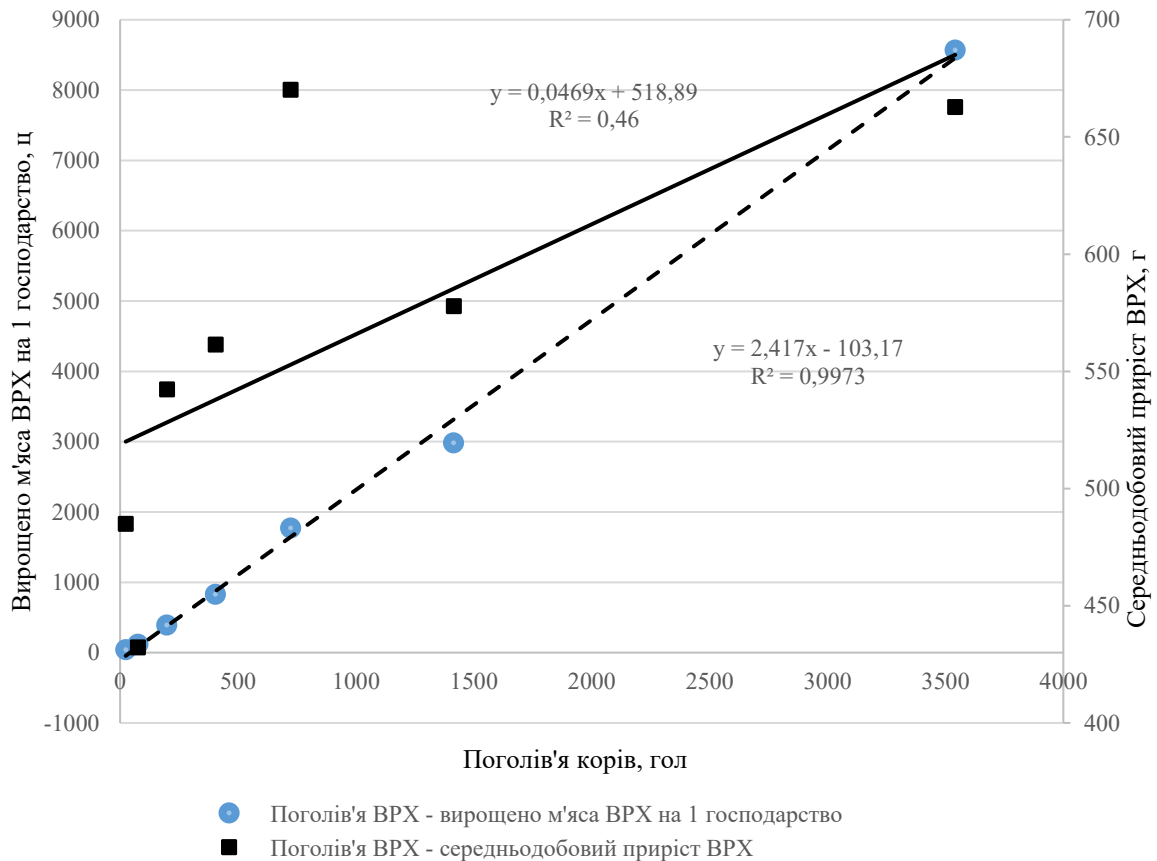

Рис. 4.13. Групування суб'єктів господарювання галузі за величиною поголів'я корів при виробництві яловичини в 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Такі показники ефективності як величина прибутку на 1 ц молока і рентабельності його виробництва, підвищувалися із збільшенням поголів'я корів в групах. В господарствах із поголів'ям корів 656 гол. і 2051 гол. найбільшою була величина прибутку на 1 ц молока – перевищила 100 грн і найвищою була рентабельність його виробництва – 21,2 і 20,5 %, відповідно при середній величині рентабельності виробництва в аналізованій сукупності в 2016 р. 18,3 %.

Таблиця 4.18

Групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за чисельністю поголів'я корів при виробництві молока у 2019 р.

Групи за поголів'ям корів, гол.	Поголів'я корів на господарство, гол.	Кількість господарств у групі	Середній розмір господарства (сг угідь), га	Виробництво молока на 1 господарство, ц	Реалізовано на 1 господарство, ц	Частка групи у реалізації, %	Надій від 1 корови, кг	Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	Витрати на 1 голову, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	Ціна реалізації, грн. за 1 ц	Одержано прибутку, всього на 1 господарство, тис. грн	Одержано прибутку від реалізації 1 ц молока, грн	Рентабельність, %
до 50	35	178	2283	1310	959	0,6	3711	606,15	22494	643,40	644,14	0,7	0,74	0,1
51–99	68	228	1721	2794	2342	2,1	4137	601,46	24881	652,14	688,14	84,3	36,00	5,5
100–199	140	358	2404	6431	5593	8,2	4584	631,84	28965	661,37	729,76	382,6	68,39	10,3
200–299	231	221	3349	12506	10968	10,0	5403	615,90	33280	646,48	771,80	1374,6	125,33	19,4
300–499	363	222	4154	22400	19815	18,1	6168	634,50	39138	674,58	805,76	2599,3	131,18	19,4
500–999	588	175	6022	43128	38435	27,7	7336	633,33	46458	678,69	839,05	6163,4	160,36	23,6
більше 1000	2111	65	24297	140258	127595	33,3	6644	642,97	42720	700,00	860,48	20476,3	160,48	22,9
По сукупності	317	1399	4200	17591	16966	100,0	6215	633,87	39946	679,74	819,82	2463,4	140,40	20,6

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Закономірності, притаманні впливу чисельності поголів'я корів на показники ефективності галузі при групуванні господарств за величиною поголів'я корів в 2019 р. були аналогічними змінам, що притаманні їм в 2016 р. Окремі із отриманих залежностей представлені на рис. 4.14–4.15.

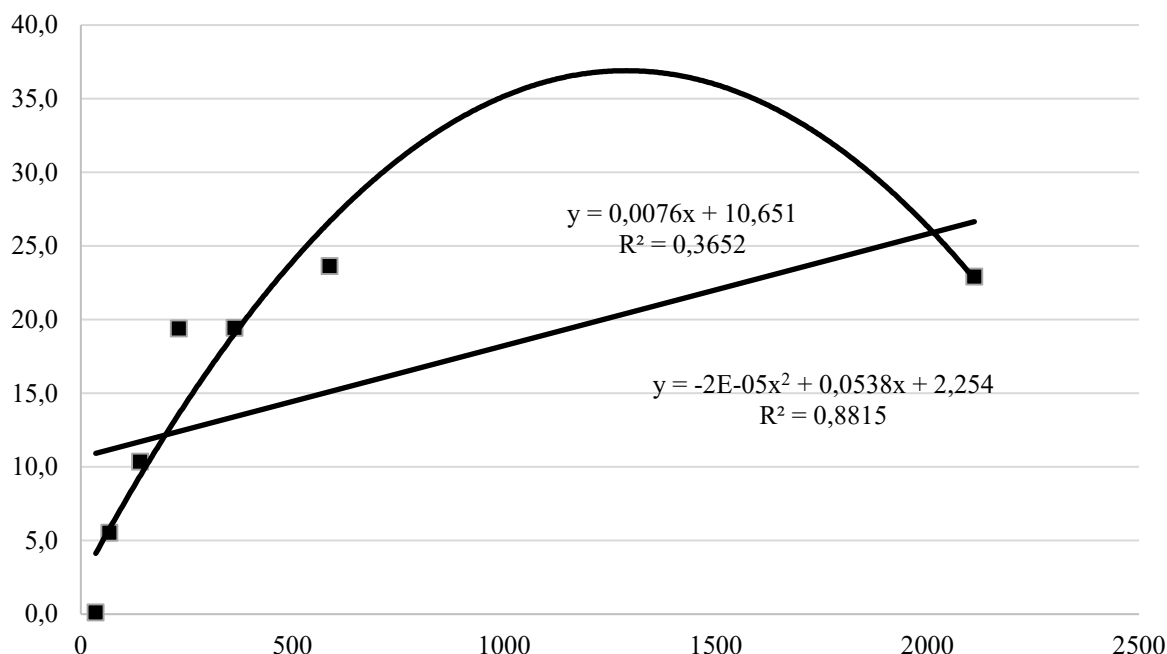

Рис. 4.14. Групування суб'єктів господарювання молочного скотарства за величиною поголів'я корів в Україні і впливу на рентабельність його виробництва в 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Отримані результати розрахунків і графічне відображення на них (рис. 4.14–4.15) свідчать про позитивний вплив збільшення поголів'я корів на показники ефективності розвитку галузі. Проте він має місце лише до певної – граничної її величини. Відповідно до рис. 4.14, граничною величиною поголів'я корів, до якої спостерігалось підвищення рентабельності виробництва молока в 2019 р., була 1350 гол.

Із зростанням чисельності поголів'я корів середній річний дій також підвищується (рис. 4.15). Такою ж була гранична величина поголів'я корів при дослідженні впливу поголів'я корів на середній річний удій від однієї корови в 2019 р.

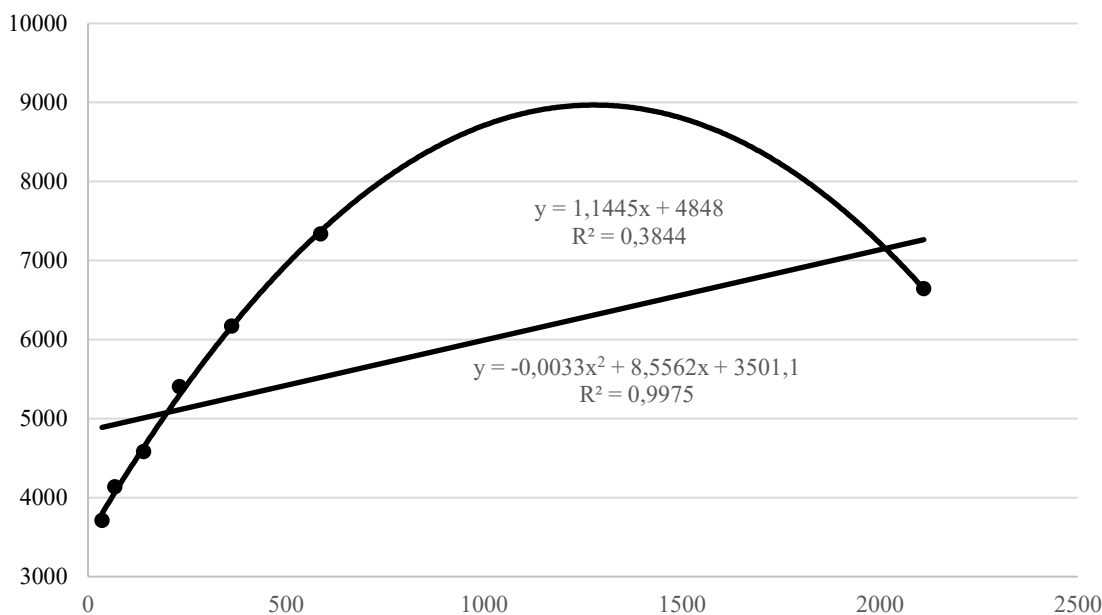

Рис. 4.15. Групування суб'єктів господарювання молочного скотарства за величиною поголів'я корів в Україні і впливу на середній річний удій на одну корову в 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Тобто, підвищення поголів'я корів до 1350 гол дозволяє забезпечити підвищення як рівня рентабельності його виробництва, так і рівня продуктивності корів. Основою такого їх підвищення є використання сучасних технологій у веденні виробництва молока в галузі.

Отримані результати дослідження були поглиблені з використанням даних по суб'єктам господарювання галузі молочного скотарства Харківської області. При визначенні впливу рівня концентрації галузі на показники її ефективності нами було використано показник величини виручки від реалізації приросту ВРХ на 100 га сільськогосподарських угідь у 2019 р. (додаток Ю).

Здійснюючи дослідження, аналізовані сільськогосподарські підприємства були поділені на 13 груп за величиною виручки від реалізації молока. В першу групу увійшли підприємства із виручкою від реалізації молока до 50,0 тис. грн, в останню групу – із виручкою від реалізації молока більше 20000 тис. грн.

Отримані результати свідчать, що із підвищенням рівня концентрації галузі молочного скотарства, спостерігається суттєве збільшення обсягів виробництва молока з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, підвищення удою та прибутку з розрахунку на одну корову. Поголів'я корів, щільність якого також розглядається як один із показників рівня концентрації виробництва, також підвищується. Так, в аналізованій сукупності воно збільшилося із 57 гол. в середньому на одне підприємство в першій групі до 1012 гол. у середньому на одне підприємство в передостанній – дванадцятій групі із наступним зменшенням до 610 корів в останній тринадцятій групі.

Щільність поголів'я корів з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь збільшувалася від першої до останньої групи від 2,31 гол. корів в першій групі до 55,6 гол. корів в останній групі, тобто існувала чітка тенденція до його збільшення із зростанням виручки від реалізації молока.

Дещо іншою є лінійна залежність між виручкою від реалізації молока з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь і прибутком на одну корову. Зростання першого зумовлює збільшення другого показника. В той же час у його зміні існують певні особливості. Так, із зростанням виручки від реалізації молока з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь прибуток на одну корову збільшується і після досягнення певного рівня у величині виручки від реалізації молока – зменшується. При цьому величина коефіцієнта детермінації за рівнянням прямої дорівнює 0,157, а за параболою другого порядку відповідно до рівняння $y = -7E-06x^2 + 0,0261x - 5,393$, складає 0,768, що свідчить про достатньо чітке відображення параболою другого порядку вказаної залежності у зміні між виручкою від реалізації молока з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь і прибутком (збитком) на одну корову (рис. 4.16).

На рис. 4.17 представлено результати залежності між виручкою від реалізації молока з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь і середнім річним удоєм на одну корову на рік.

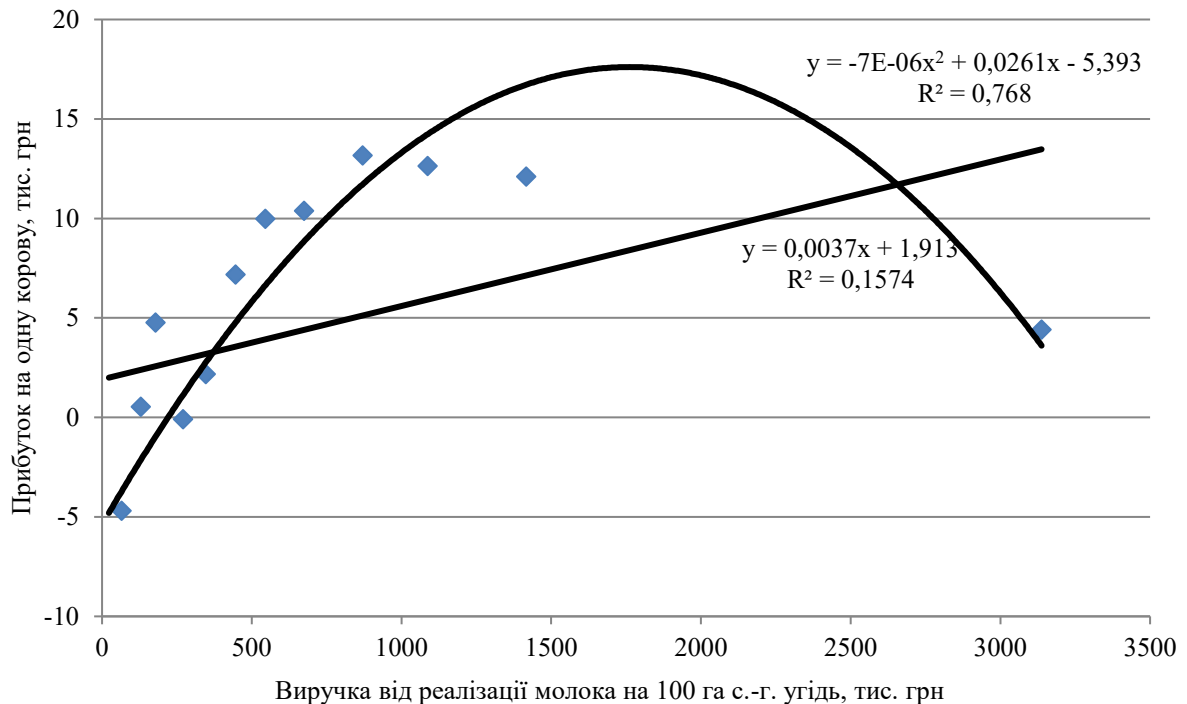

Рис. 4.16. Залежність між виручкою від реалізації молока з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь і прибутком на одну корову в господарствах Харківської області в 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Відповідно до отриманих результатів залежності, із зростанням виручки від реалізації молока з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, як одного із показників рівня концентрації скотарства, відповідно до параболи другого порядку, яка описується рівнянням $y = -0,0018x^2 + 6,8776x + 3354,5$, при величині коефіцієнта детермінації, який дорівнює 0,9432, спочатку спостерігається збільшення середнього річного удою на одну корову на рік при виручці від реалізації молока на 100 га сільськогосподарських угідь, яка дорівнює 1910 тис. грн. із наступним його зменшенням. Граничне значення середнього річного удою досягається на рівні 10000 кг. При цьому коефіцієнт детермінації надто чітко описує адекватність відображаємої залежності на рисунку. Більш того, підтверджує у цій залежності існування дії закону спадної віддачі.

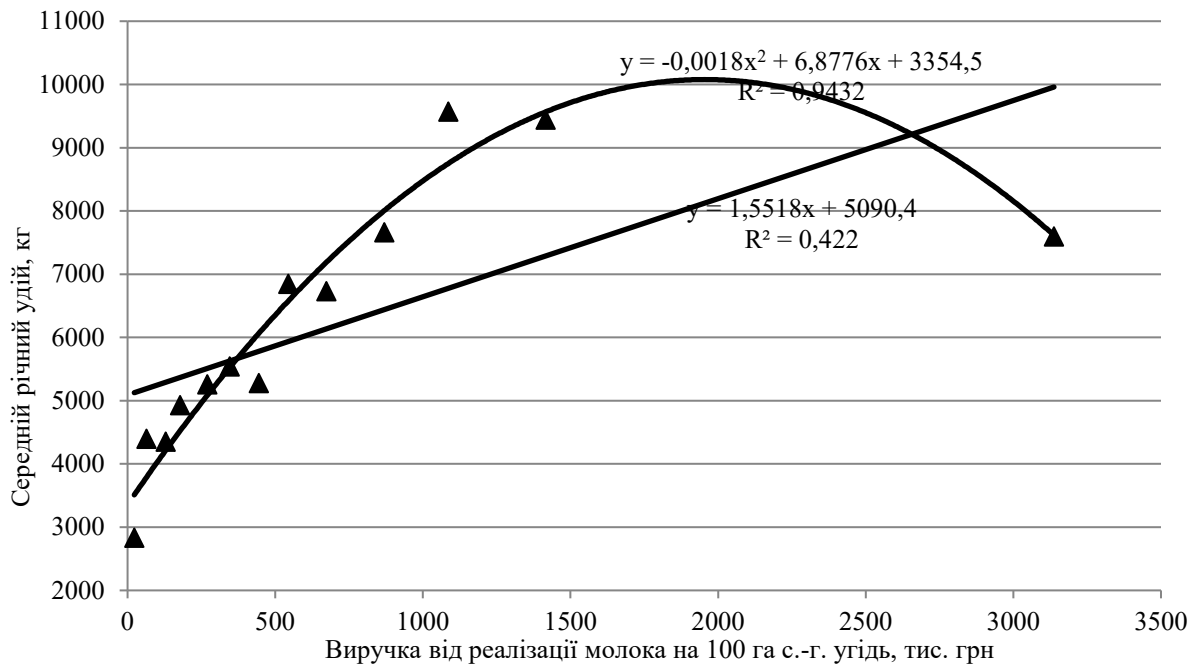

Рис. 4.17. Залежність між виручкою від реалізації молока з розрахунку на 100 га с.-г. угідь і середнім річним удоєм на одну корову у господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Що стосується залежності між величиною виручки від реалізації молока з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь і поголів'ям корів, то точка перетину знаходиться на рівні 2227 тис. грн, що відповідає поголів'ю корів у 1000 гол. (рис. 4.18).

В Харківській області в 2019 р. було 4 господарства із чисельністю поголів'я корів більше 1000 гол. Три із них увійшли в дванадцяту (передостанню) групу. Поголів'я худоби в цих господарствах дорівнювало 1145, 1100 і 2073 гол. Це господарства із достатньо високим рівнем окупності витрат виручкою від реалізації молока, яка коливалася в них в межах 1,259–1,352. Витрати на 1 корову в цих господарствах були достатньо високими – більше 60 000 грн на 1 корову при середній величині по групі 58202 грн. Удій в цих господарствах був вище 9000 кг від однієї корови на рік, а в одному із цих підприємств склав 10586 кг. Саме такі господарства, які мають велике поголів'я худоби і високі показники ефективності, вимагають підтримки з метою збереження такої величини поголів'я.

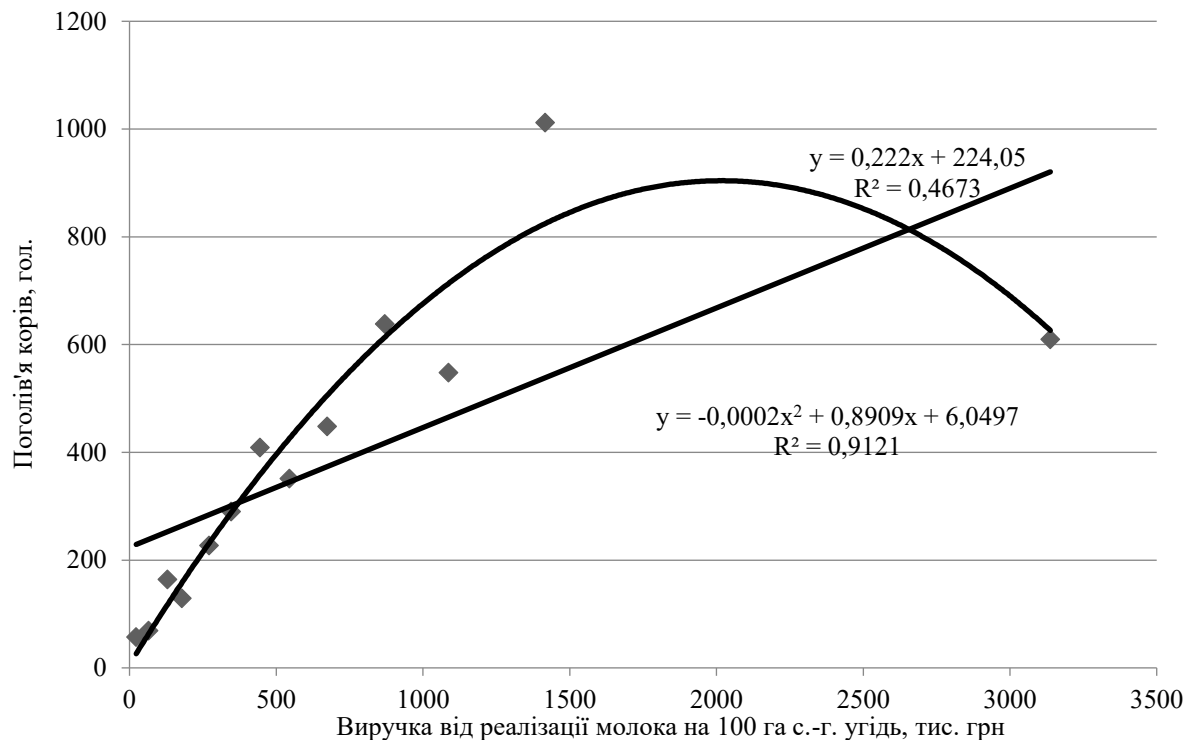

Рис. 4.18. Залежність між виручкою від реалізації молока з розрахунку на 100 га с.-г. угідь і поголів'ям корів у господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Беручи до уваги показники економічної і технологічної ефективності виробництва продукції, господарства із поголів'ям худоби галузі більше 1200 гол. підвищують ризик забруднення навколишнього середовища: ризики для якості води, повітря, збереження біорізноманіття рослинного і тваринного світу. Тобто виникає проблема дотримання норм екологічної безпеки при виробництві продукції галузі.

На сучасному етапі розвитку галузі суб'єкти господарювання галузі із поголів'ям більше 1200 гол. худоби звертають увагу в переважній мірі на показники економічної ефективності, на створення умов для підвищення рівня прибутковості виробництва продукції галузі, зокрема шляхом підвищення рівня його інтенсивності. У той же час, споживаючи у великих обсягах природні ресурси, великі компанії поза увагою залишають вирішення проблеми поводження із відходами, забруднення води, ґрунтів. Компаніям

дешевше сплатити штраф за забруднення навколишнього середовища, ніж вкладати кошти в модернізацію виробництва.

Дослідження свідчать, що дотримання умов екологічної безпеки при виробництві продукції скотарства є важливою складовою щодо підвищення рівня конкурентоспроможності молока та яловичини вітчизняного виробництва, зокрема в умовах ведення екологічного виробництва, на чому сьогодні акцентується увага.

Відмітемо, що екологізація галузі тваринництва розглядається із точки зору встановлення оптимальної структури галузей рослинництва і тваринництва, що дозволяє створити умови для раціонального використання біокліматичного потенціалу; ефективної переробки рослинної біомаси у продукцію галузі тваринництва, підвищення стійкості середовища галузі тваринництва; активізації процесів знезараження і використання органічних залишків, які поряд із підвищенням рівня концентрації тварин галузі тваринництва і використанням в галузі індустріальних технологій перетворюються на джерело забруднення природного середовища.

Вважається, що неочищені стоки тваринницьких комплексів відносяться до відходів вищої категорії шкідливості. На комплексах з виробництва і вирощування молодняка ВРХ залишаються актуальними проблеми видалення гною, його обробки та скорочення витрат при внесенні в ґрунт; відновлення родючості ґрунтів та покращення їх якості; підвищення урожайності кормових культур, які використовуються при виробництві продукції галузі, і в кінцевому підсумку, отримання екологічно чистих продуктів харчування галузі.

Виробництво екологічно чистих продуктів харчування галузі у великих промислових центрах в умовах екологічного забруднення навколишнього природного середовища і високого рівня концентрації міського населення розглядається із точки зору необхідності побудови біотехнічної системи ланцюга, складовими якого є природа, біосировина, продукт харчування галузі, людина, яка його споживає. Формування такого ланцюга створює умови для підвищення якості процесу життєдіяльності людини.

Нові рішення у забезпеченні екологічної чистоти, безпеки продуктів харчування галузі та їх сумісності із організмом людини вимагають здійснення аналізу, систематизації існуючих та можливих для використання технологічних процесів. Результатом таких рішень є використання положень системного аналізу в екологічній системі «грунт – рослина – тварина – сировина – продукти харчування» з метою аналізу її ланок у формуванні основ життєзабезпечення людини в існуючому екологічному середовищі з використанням положень раціонального природокористування.

Основою отримання біологічно повноцінної та екологічно безпечної продукції галузі є сприяння розвитку екологічно безпечного тваринництва; дотримання основ охорони навколишнього природного середовища; підтримання екологічної рівноваги і захист природи; оптимізація технологій у тваринництві із їх адаптацією до фізіологічних особливостей тварин, що у сукупності забезпечує збільшення обсяг продукції необхідної якості; акцентування уваги на використанні адаптивних (біологічних, природоохоронних) методів господарювання.

Дослідження свідчать, що розгляд тваринницької ферми як джерела забруднення навколишнього природного середовища і розробка захисних заходів, завдяки яким є можливим підтримання природної екологічної рівноваги, є ключовим моментом у розробці екологічно безпечних технологій у тваринництві. Пояснюється це тим, що природний стан навколишнього середовища, в якому виробляються екологічні безпечні корми, підтримується здоров'я тварин і виробляється продукція галузі буде сприяти виробництву екологічно чистої продукції.

Відмітемо, що з метою зниження негативного впливу сільського господарства на навколишнє середовище, в ряді європейських країн ще у 80-і роки XX ст. розроблено спеціальні закони. Мета такої політики урядів полягає у забезпеченні сталого розвитку сільського господарства із акцентом на створенні умов захисту навколишнього середовища.

У Нідерландах діють закони про добрива та охорону водних ресурсів і земель, закон «Про неприємні явища (неприємні запахи) від виробничої діяльності», згідно з яким встановлюється мінімальна відстань від виробничого об'єкта до найближчого населеного пункту. Розроблена і діє директива на викиди аміаку з тваринницьких об'єктів, відповідно до якої, ферми повинні знаходитися від сприйнятливих до окислення територій, до яких належать ліси, водойми та ін., не менше, ніж на 3 км. Вимоги щодо викиду аміаку тваринницькими фермами включають викиди через систему вентиляції ферми та покриття гноєсховищ. Відмітемо, що в певні пори року забороняється розкидання гною, пропонується його заорювання в ґрунт протягом 24 годин після розкидання.

Тваринницькі об'єкти, представлені фермами, комплексами, відгодівельними майданчиками та ін., при оцінці на екологічну безпеку розглядаються в двох аспектах: в першому – із точки зору можливості санітарно-гігієнічного та технологічного забезпечення виробництва продукції галузі, які повинні відповідати вимогам нормативних документів до якості продукції за показниками її безпеки (гігієнічні нормативи) та показниками відповідності (технологічні нормативи та ін.), в другому аспекті – із точки зору можливості забезпечення охорони навколишнього середовища (нормативні документи виконання умов за рівнями забруднення).

Інтенсифікація виробництва призводить до підвищення рівня розораності ґрунту, застосування органічних і мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, будівництва тваринницьких приміщень. У сукупності це має негативний вплив на водні і земельні ресурси, атмосферу. У той же час, тваринницькі комплекси, як джерело забруднення навколишнього середовища, є основним постачальником органічних добрив, завдяки яким є можливість відновити і покращити стан ґрунту.

Результати обстеження тваринницьких ферм, які проводилися НДІ «Укראгропромпродуктивність» свідчать, що близько 1/3 ферм в галузі становлять екологічну небезпеку; вологість гною в ряді із них перевищує вологість природних виділень тварин, збільшуючи їх обсяг у 2–3 рази;

сховища, що відповідають екологічним нормам по зберіганню гною, можуть вмістити лише п'яту його частину; більше 10 % наявного в гної фосфору потрапляє у водні джерела. В результаті аналізу встановлено, що прийняті в типових проектах технічні, технологічні та інші рішення багато в чому не відповідають природно-кліматичним умовам розвитку галузі в Україні, сучасним технологіям утримання та обслуговування тварин, вимогам охорони навколишнього природного середовища.

До найбільш істотних недоліків типових рішень є низькі норми внесення підстилки, які, покращуючи гігієнічні умови в коровнику, не вирішують завдання збільшення кількості, підвищення якості органічних добрив, які отримуються від тварин і охорони навколишнього середовища; відсутність в проектах ферм сховищ-годівниць грубих кормів на вигульних майданчиках, що позбавляє тварин стимулу до моціону, збільшує втрати кормів і затрати праці на годування і вигул худоби; обмежений перелік процесів і операцій, які виконуються на постах обслуговування, що знижує продуктивність праці обслуговуючого персоналу в галузі; в ряді випадків неузгодженість передбачених в проектах засобів механізації роздачі кормів і доїння корів з індивідуальним принципом обслуговування тварин та ін. (рис. 4.19.).

З огляду на те, що суб'єкти господарювання галузі з виробництва молока створюють значне забруднення атмосфери і водних джерел, при проектуванні і експлуатації їх систем видалення і підготовки до використання гною слід враховувати вимоги з охорони навколишнього середовища від забруднення, що передбачають необхідність наявності санітарно-захисних зон (СЗЗ). Основні їх характеристики наведені в табл. 4.19. Санітарно-захисна зона не може розглядатися як резервна територія тваринницької ферми і використовуватися для її подальшого розширення. Тут забороняється розташовувати парки, місця відпочинку, лікувальні, оздоровчі заклади. СЗЗ повинні бути впорядковані і озеленені із метою максимального послаблення негативного впливу ферми на стан повітряного середовища навколишньої території.

Рис. 4.19 Система моніторингу навколишнього середовища скотарства
Джерело: розроблено автором.

Таблиця 4.19

Розміри санітарно-захисних зон тваринницьких комплексів по утриманню великої рогатої худоби

Показник	Довжина, м
Комплекси ВРХ; відкритті сховища гною	1000 м
Ферми ВРХ понад 1200 голів; відкриті сховища біологічно обробленої рідкої фракції гною; закриті сховища гною	500 м
Ферми ВРХ менше 1200 голів; площадки для буртування гною	300 м

Джерело: складено за: [400].

Складовою моніторингу навколишнього середовища є складання екологічного паспорту господарства. Він представляє собою нормативно-екологічний документ, в якому повинні бути відображені відомості про технологію, яка використовується при виробництві продукції галузі, кількісні та якісні характеристики ресурсів, які використовуються галуззю (сировина, паливо, енергія), кількісні характеристики продукції, що випускається, кількісні та якісні характеристики викидів забруднюючих речовин галузі, результати порівняння використовуваних технологій із кращими їх прикладами (вітчизняними і зарубіжними).

Інформація екологічного паспорту може бути використана для вирішення таких завдань: оцінка впливу забруднюючих речовин на навколишнє середовище, на здоров'я людей та визначення розміру плати за природокористування; встановлення суб'єкту господарювання галузі гранично допустимих норм викидів забруднюючих речовин в навколишнє середовище; планування підприємством природоохоронних заходів, оцінка їх ефективності; експертиза проектів реконструкції ферм суб'єктів господарювання; контроль за дотриманням підприємством законодавства в галузі охорони природного середовища; підвищення ефективності використання природних, матеріальних ресурсів, енергії, вторинних продуктів.

При проектуванні тваринницьких приміщень екологічний паспорт може розробляти організація-проектувальник. Паспорт розробляється в господарствах, які мають 100 і більше га землі, незалежно від форми власності і господарювання. Якщо господарство має менше 100 га, то розробка екологічного паспорта потрібна при наявності джерел забруднення.

Цікавою із екологічної точки зору є система утримання корів. Аналіз роботи ферм, існуючих і реконструйованих з використанням інтенсивних технологій при виробництві продукції скотарства, дозволяють спростувати основні усталені аргументи на користь прив'язного утримання, індивідуального обслуговування і економічної витрати ресурсів. Застосування інтенсивних технологій з використанням сучасного обладнання, оснащеного автоматизованою системою управління технологічними процесами, дозволяє реалізувати принцип індивідуального обліку продуктивності майже за будь-якого доїння, відстежуючи при цьому час доїння, швидкість молоковіддачі, температура; вести щоденне індивідуальне нормування і видачу концентратів, контролювати ряд фізіологічних показників, що сприяє вирішенню проблеми підтримання здоров'я тварини і низки екологічних проблем. Оптимізація системи машин і устаткування дозволяє отримати 5–6 тис. кг молока на корову при витратах праці на рівні 1,5–1,8 люд.-год., витрачаючи на 1 кг молока на 10 % менше кормів, ніж при прив'язному утриманні.

Розробка екологічно безпечних технологій виробництва продукції галузі, є актуальним із точки зору подальшого розвитку сільського господарства України.

Оцінюючи вплив рівня спеціалізації і концентрації виробництва продукції скотарства на показники її ефективності, можна констатувати, що виробництво продукції скотарства в областях України визначається природними і економічними чинниками в них. Реалізація природного потенціалу регіону разом із створення благоприємних економічних умов виступає запорукою ефективного розвитку галузі.

Вагоме значення у формуванні благоприємних умов для підвищення показників ефективності скотарства має рівень спеціалізації. Прибуткове виробництво яловичини в господарствах є можливим при рівні їх спеціалізації який становить більше 60,0 %. Кількість таких господарств в 2019 р. склала 41 господарство. При виробництві молока суттєво підвищується прибутковість його виробництва при рівні спеціалізації, який перевищує 63,8 %.

Визначаючи вплив поголів'я худоби галузі скотарства на показники її ефективності обґрунтовано, що із зростанням чисельності поголів'я худоби в підприємствах спостерігалось підвищення середнього добового приросту ВРХ, суттєво збільшилися величина вирощування м'яса ВРХ в розрахунку на одне підприємство і кількість реалізованої продукції з розрахунку на одне підприємство при збереженні збитковості виробництва.

Доведено позитивний вплив збільшення поголів'я корів на показники ефективності розвитку галузі. Проте він має місце лише до певної – граничної її величини. Граничною величиною поголів'я корів до якої спостерігалось підвищення рентабельності виробництва молока в 2019 р., була 1350 гол. Такою ж була гранична величина поголів'я корів при дослідженні впливу поголів'я корів на середній річний удій від однієї корови в 2019 р.

Поглиблення залежностей впливу рівня концентрації виробництва молока в Харківській області на показники її ефективності свідчить про граничне значення у поголів'ї корів, яке є більше 1000 гол. Саме при такому поголів'ї корів створюються умови для підвищення рентабельності виробництва молока.

Визначено необхідність дотримання екологічних норм розвитку галузі з підвищенням рівня її концентрації на рівні суб'єктів господарювання. Особливу увагу при даній постановці проблеми потрібно приділити моніторингу стану вод суші, прибережних вод, ґрунтів, показників біологічного різноманіття, якості атмосферного повітря, радіаційного забруднення атмосфери під керівництвом Управління гідрометеорології, що

працює спільно із Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, Державною службою з надзвичайних ситуацій України. На рівні суб'єктів господарювання галузі потрібною є розробка екологічного паспорту підприємства, з яким пов'язується вирішення питань встановлення гранично допустимих норм викидів забруднюючих речовин, контролю за станом навколишнього середовища, і дотримання встановлених норм.

4.3. Інновації як елемент конкурентоспроможного виробництва продукції скотарства

Про важливість інноваційного чинника, який впливає на рівень конкурентоспроможності національної економіки, свідчить національна доповідь «Інноваційна Україна – 2020» [355]. У ній акцентовано увагу на необхідності: переведення вітчизняної економіки, зокрема аграрного сектора на інноваційний розвиток; прийняття інноваційної моделі розвитку, інтеграції економіки України у світовий економічний і науково-технічний простір.

Вагомим чинником у формуванні інноваційної активності підприємств є інвестиції. Виділяють такі інвестиції: є капіталовкладення в нове будівництво (наприклад, будівництво нових ферм (комплексів)); розширення підприємств; реконструкція і модернізація, які пов'язують із заміною фізично і морально застарілих техніки та обладнання, упровадженням комплексної механізації. У капітальному будівництві важливою є технологічна структура вкладень, як відсоткове співвідношення вартості будівель і устаткування. Саме остання складова більшою мірою наближається до інноваційної складової будь-якого виробництва.

Важливість інвестицій у реалізації інновацій підкреслюють у своїх працях Ю. Лупенко і О. Захарчук [356]. Науковці акцентують увагу на інноваційно-інвестиційному забезпеченні аграрних підприємств, яке розглядають як важливу передумову ефективного функціонування і розвитку сільськогосподарських підприємств, як чинник, що зумовлює нарощування

обсягів виробництва продукції, збільшення виробничого потенціалу підприємств галузі, зростання результативності галузі і зміцнення продовольчої безпеки країни [357, с. 10]. Інвестиції є основою економічного зростання економіки, підприємства, галузі.

Зростання рівня інвестиційного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників учені вважають запорукою створення передумов для формування власних джерел подальшого інвестування розвитку підприємства і його галузей; підвищення рівня кредитоспроможності підприємства, що розширює можливості суб'єктів господарювання до залучення кредитних ресурсів з метою інвестицій [357, с. 15].

Однією з актуальних залишається проблема модернізації, оновлення технічної і технологічної бази підприємств, підвищення рівня інноваційності виробництва аграрної продукції. Підприємства аграрної сфери з різних причин поступово модернізують виробництво продукції [357, 358].

Розглядаючи сутність модернізації, А. Грицаєнко акцентує увагу на різних аспектах її розгляду, зокрема розгляд цього поняття у науково-філософському розумінні, а також як синоніму оновлення суспільства, надання йому сучасних форм [358, с. 10].

У філософському словнику термін «модернізація» відсутній [138]. Хоча в дійсності процеси, які в подальшому кваліфікували як модернізацію, з'явилися значно раніше, ніж було введено в науковий обіг сам термін. Тут, на наш погляд, доречно провести паралель з поняттям інноваційної діяльності і процесами, які є її складовими.

У словнику іншомовних слів термін «модернізація» (від фр. *modern* – новітній, сучасний) означає зміну чого-небудь відповідно до сучасних вимог, смаків. Саме з таких позицій пропонуємо розглядати модернізацію виробництва [359].

На думку Б. Райзберга, Л. Лозовського, Б. Стародубцевої, модернізація означає «удосконалення, покращання, оновлення об'єкта, приведення його у відповідність до нових вимог і норм, технічних умов, показників якості».

Передусім модернізація стосується машин, обладнання, технологічних процесів [359, с. 198].

На наше переконання, модернізація дійсно спрямована на покращання об'єкта. А якщо цей об'єкт виступає складовою економічної системи, то таке покращення повинне супроводжуватися підвищенням ефективності виробництва функціонування і розвитку об'єкта. Модернізація органічно пов'язана із інноваційною діяльністю. Тобто інноваційний розвиток представляє собою основу модернізації економіки.

Водночас модернізація є тісно пов'язаною із процесами удосконалення, зокрема із удосконаленням технологій. Але помилково ігнорувати інституційне забезпечення модернізації. У зв'язку з цим О. Бородіна, аналізуючи питання інституційного розвитку села, зазначає, що завдяки удосконаленню інституційної системи можна досягти значно кращих результатів, ніж при залученні в економіку додаткових ресурсів [360].

Тож закономірно, що під час визначення стратегії модернізації економіки України велику увагу приділяють створенню інституціональних передумов інноваційно-технологічного розвитку держави [361, с. 103–104.]. Одночасно підкреслюють, що інститути інноваційної діяльності, які є в аграрній сфері економіки, потребують модернізації [362]. Безсумнівно, усі ці аспекти слід обов'язково враховувати під час визначення поняття «модернізація», адже трактують його з різних позицій.

На наш погляд, розкриваючи зміст модернізації, необхідно пам'ятати про існування двох ознак, які мають особливе значення при реалізації її принципів: по-перше, наукова обґрунтованість пропонованих дій в процесі модернізації; по-друге, інноваційна спрямованість таких дій. Це підтверджено тим визначенням модернізації, до якого звернувся академік В. Геєць. Він вважав за необхідне керуватися визначенням, запропонованим філософом маркізом де Кондорсе у 1770 р. Відповідно до його точки зору модернізація представляє собою здатність сучасних людей науково спрямовувати зміни у суспільстві [363, с. 4].

Визначаючи зміст поняття модернізація у сфері аграрної економіки учений І. Буздалов акцентував увагу на такому її аспекті, як те, що результатом модернізації повинне стати гарантування продовольчої безпеки в країні; забезпечення населення продуктами харчування; формування такого класу працівників, які за рівнем своєї кваліфікації володіють відповідними основами агротехніки і сучасною технікою [364, с. 156].

Тобто, модернізація пов'язана з удосконаленням наявних засобів виробництва. Хоча в ряді випадків під модернізацією розуміють створення нових видів техніки і технологій. Такий варіант удосконалення матеріально-технічної бази, на наш погляд, характеризує поняття «інновація».

Цікавим у визначенні сутності поняття «модернізація» є підхід В. Трегобчука. На його думку, при визначенні принципів модернізації крім загальних в кожній із сфер агропромислового виробництва можна визначити специфічні принципи, або галузеві. Саме ними потрібно керуватися при розробці напрямів модернізації, при визначенні її інструментів і механізмів [365, с. 7]. Однією із особливостей модернізації є різниця у витратах. Процес модернізації пов'язаний з додатковими витратами, і з цим погоджуються більшість дослідників.

Орієнтуючись на результати господарської діяльності передових аграрних підприємств, І. Буздалов акцентує увагу на необхідності поєднання людського фактора, професіоналізму керівників і рядових працівників та додаткових інвестицій для покращання результатів виробництва [365, с. 156].

Окрему проблему в модернізації становлять питання, пов'язані зі співвідношенням у цьому процесі нових і існуючих процесів. Звичайно, модернізація неможлива без інновацій [366, 367]. Проте модернізація становить собою оновлення, яке включає частково нове і старе [368, с. 23]. Практична дія цього закону знаходить своє відображення в тому, що додаткові вкладення у виробництво можуть здійснюватися на старій основі. Певний проміжок часу вони будуть сприяти збільшенню обсягів виробництва продукції і підвищенню його ефективності (прибутковості виробництва,

окупності витрат виручкою від реалізації продукції). В галузі скотарства простежити цей процес можна на прикладі підвищення рівня годівлі тварин, який без зміни всіх інших складових процесу виробництва продукції скотарства спочатку буде сприяти підвищенню середнього річного удою, прибутковості виробництва продукції. Між тим, після досягнення певних меж у формуванні додаткових витрат, почне діяти закон спадної віддачі.

Таким чином, конкурентоспроможність, інновації, інвестиції, питання капітальних вкладень у виробництво, модернізацію обов'язково є взаємопов'язаними. Сукупний їх розгляд дозволить створити передумови для забезпечення конкурентних переваг виробництва продукції, підприємства, галузі і економіки країни.

Проблема зв'язку між інноваціями, ефективністю і продуктивністю на рівні підприємств, які виробляють продукцію скотарства, зокрема молоко, активно розглядається науковцями [369, 370]. В публікації Дж. Сауера з використанням даних по молочним фермам Німеччини було оцінено зміни в ефективності виробництва продукції галузі, технічні зміни і зміни в продуктивності із визначенням чинників ефективного виробництва молока на рівні ферм. Дослідники прийшли висновку про те, що інвестиції в інноваційні технології дійсно підвищують продуктивність молочного виробництва. В той же час інвестиції в інноваційні технології вимагають додаткового рівня освіти, щоб сприяти підвищенню ефективності на рівні фермерського господарства. Якість людського капіталу розглядається як важливий чинник підвищення ефективності використання інновацій на рівні підприємства [371].

Така постановка проблеми є актуальною для розвитку скотарства України. Адже інноваційно-інвестиційний підхід до забезпечення конкурентних переваг продукції галузі передбачає, що основним джерелом формування конкурентних переваг є інновації та інвестиції, які забезпечують виробництво нової (удосконаленої) продукції; впровадження нових технологій; нових ресурсів; нового типу організації виробництва тощо.

З метою визначення впливу ступеня технічного і технологічного забезпечення скотарства на показники її ефективності, в наших дослідженнях ми звернулися до аналізу впливу зміни величини амортизаційних відрахувань на показники ефективності розвитку галузях.

Цей підхід було обрано тому, що у певній мірі зміну величини амортизаційних відрахувань можна пов'язати із технологічним розвитком галузі. Це питання розглядається в нормативних документах. Зокрема питання нарахування амортизації (знос) регламентується П(С)БО № 7, за яким під амортизацією розуміється систематичне розподілення вартості основних засобів, яка амортизується упродовж строку їх корисного використання (експлуатації). В цьому положенні визначаються методи амортизації, до яких відносять: прямолінійний (вартість об'єкта зменшується рівномірно упродовж терміну використання об'єкта); зменшення залишкової вартості основних засобів; прискореного зменшення залишкової вартості; кумулятивного; виробничого методу.

Зміна величини амортизаційних відрахувань в нашому дослідженні розглядається як індикатор ступеня технологічного розвитку. Виходячи із цієї точки зору, в наших дослідженнях ми звернулися до групування сільськогосподарських підприємств Харківської області, які в 2019 р. виробляли продукцію скотарства за питомою вагою амортизаційних відрахувань в структурі собівартості продукції скотарства (приросту ВРХ і молока). При групуванні сільськогосподарських підприємств Харківської області за питомою вагою амортизаційних відрахувань в структурі собівартості приросту ВРХ, було виділено 13 груп. Крайніми групами були групи із питомою вагою амортизаційних відрахувань в структурі собівартості до 0,50 % і більше 8,01 %.

В процесі групування було простежено вплив зміни питомої ваги амортизаційних відрахувань на середньодобовий приріст ВРХ, г; на повну собівартість і ціну реалізації 1 ц приросту ВРХ; на окупність витрат виручкою від реалізації; на прибуток (збиток) на 1 гол. ВРХ та ін.

На рис. 4.20 представлено залежність між питомою вагою амортизаційних відрахувань, поголів'ям ВРХ і середньодобовим приростом ВРХ. Згідно з даними рис. 4.20, при питомій вазі амортизаційних витрат у структурі приросту ВРХ на рівні 7,9 % чисельність поголів'я ВРХ в сільськогосподарських підприємствах Харківської області була максимальною.

Середньодобовий приріст ВРХ із збільшенням питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості приросту ВРХ зростає. Рівняння, яке їх описує має вигляд: $y = 8,5926x + 285,48$. Величина коефіцієнту детермінації була середньою, склавши 0,339. Між тим, на наш погляд, можна зробити висновок про те, що підвищення питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості приросту ВРХ має позитивний вплив на його величину – приріст ВРХ збільшується.

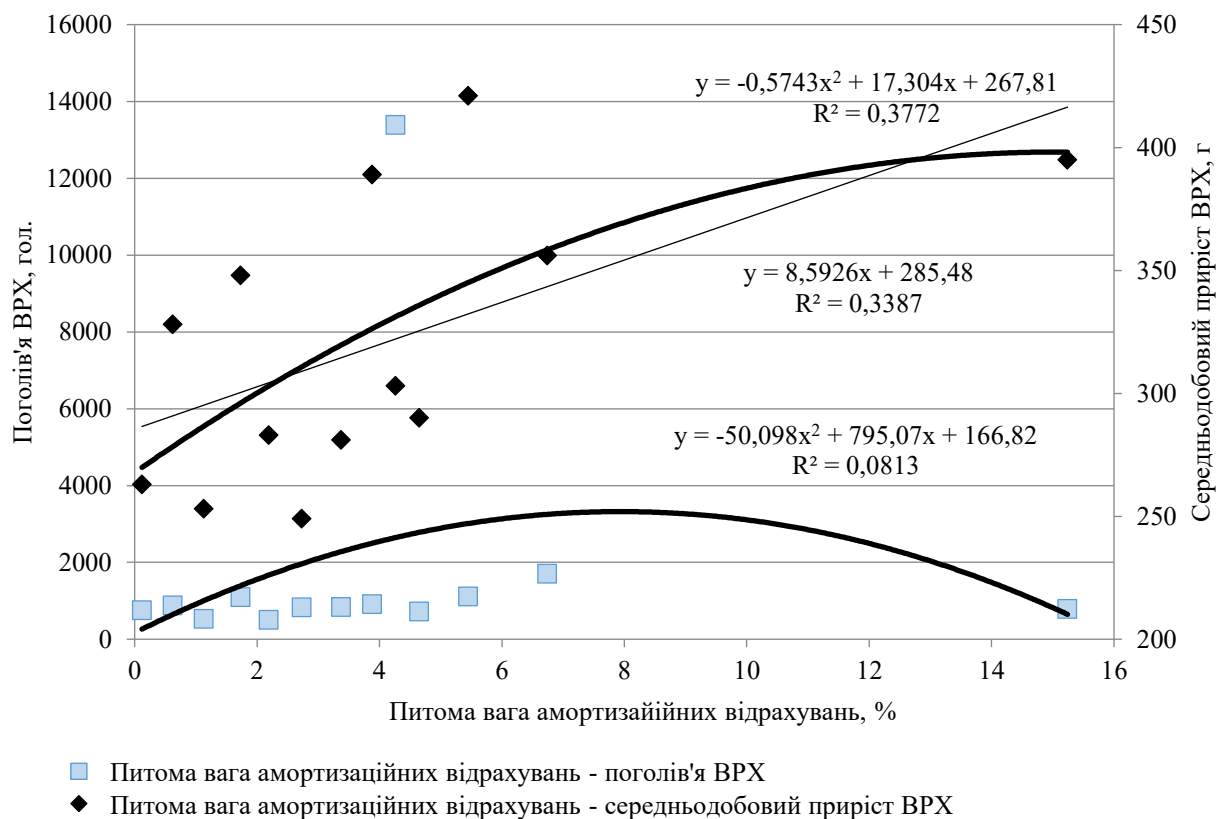

Рис. 4.20. Залежність між питомою вагою амортизаційних відрахувань, поголів'ям ВРХ і середньодобовим приростом ВРХ в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Графічне зображення на рис. 4.21 наочно демонструє взаємозв'язок між питомою вагою амортизаційних відрахувань і такими показниками як прибуток (збиток) на 1 гол. ВРХ та окупністю витрат виручкою від реалізації із простеженням дії закону спадної віддачі.

Данні рисунку дозволяють визначити мінімальне значення збитку приросту ВРХ. Зокрема, при питомій вазі амортизаційних відрахувань 5,7 % збитковість приросту ВРХ є мінімальною. А при їх питомій вазі 8,3 % окупність витрат виручкою від реалізації найвища. При збільшенні питомої ваги амортизаційних відрахувань збитковість приросту ВРХ поглиблюється.

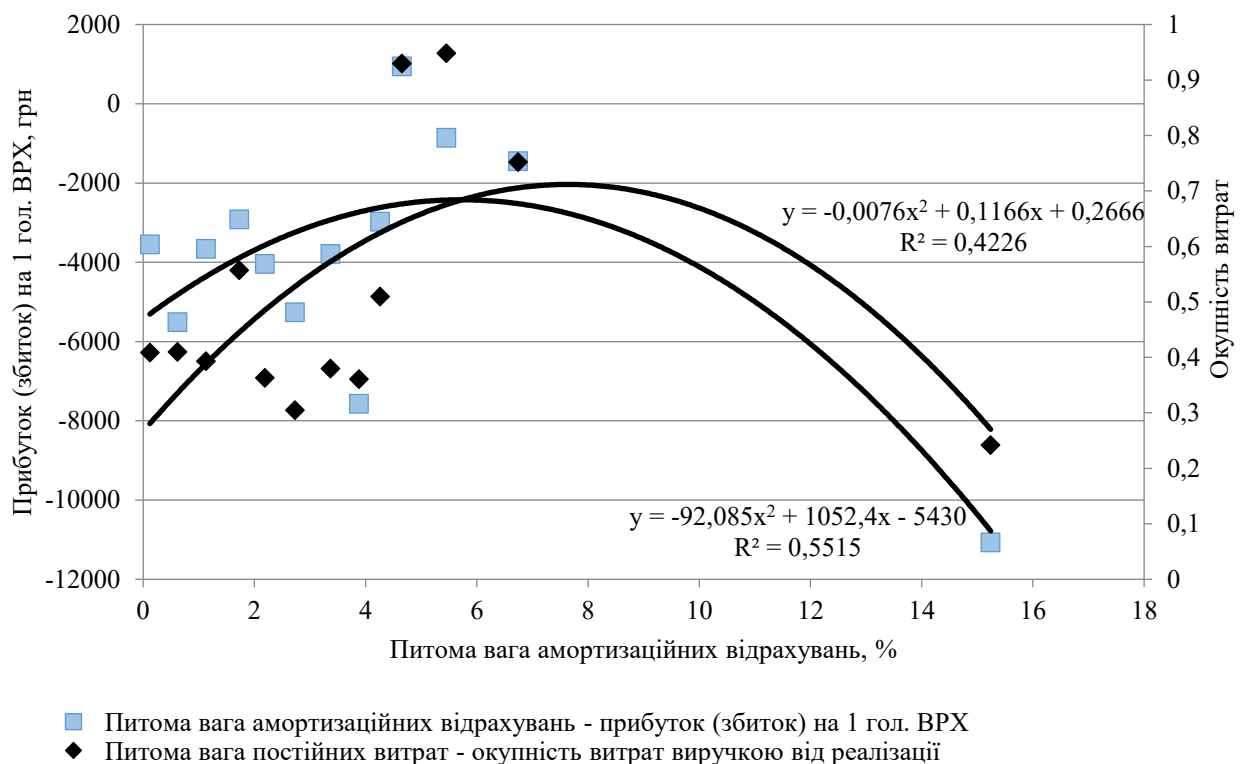

Рис. 4.21. Залежність між питомою вагою амортизаційних відрахувань, прибутком (збитком) на 1 гол. ВРХ та окупністю витрат виручкою від реалізації в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Цікавою з погляду формулювання висновків про визначення питомої ваги амортизаційних відрахувань у структурі приросту ВРХ, яка б дозволила отримати найвищі показники ефективності приросту ВРХ, є залежність між

питомою вагою амортизаційних відрахувань і доходом на 1 гол. ВРХ від реалізації приросту ВРХ, відображена в додатку Я. Отримана залежність дозволяє зробити висновок про позитивний вплив збільшення питомої ваги амортизаційних відрахувань на величину доходу від реалізації ВРХ до певної межі, тобто мова іде про дію закону спадної віддачі в галузі.

Узагальнюючи отримані в процесі досліджень результати щодо формування залежностей між питомою вагою амортизаційних відрахувань в структурі приросту ВРХ та окремими показниками ефективності, зазначимо, що на теперішньому етапі розвитку скотарства зростання величини питомої ваги амортизаційних відрахувань у структурі собівартості приросту ВРХ понад 10 % спричинятиме поглиблення збитковості цього виду продукції в господарствах Харківської області.

В табл. 4.20 представлено граничні значення показників ефективності приросту ВРХ у господарствах Харківської області у 2019 р. Їх розраховували як похідну від рівняння параболи другого порядку яка описує названі вище і відображені графічно залежності.

Таблиця 4.20

Граничне значення окремих показників ефективності приросту ВРХ у господарствах Харківської області відповідно до питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості у 2019 р.

Показники	Рівняння для обчислення граничного значення	Граничне значення при питомій вазі амортизаційних відрахувань, %
Прибуток (збиток) на 1 гол. ВРХ, грн	$y = -92,085x^2 + 1052,4x - 5430$ $R^2 = 0,551$	5,7
Середньодобовий приріст ВРХ, г	$y = -0,5743x^2 + 17,304x + 267,81$ $R^2 = 0,377$	15,1
Окупність витрат виручкою від реалізації приросту ВРХ	$y = -0,0076x^2 + 0,1166x + 0,2666$ $R^2 = 0,422$	8,3
Поголів'я ВРХ, гол.	$y = -50,098x^2 + 795,07x + 166,82$ $R^2 = 0,081$	7,9
Дохід від реалізації на 1 гол. ВРХ, грн	$y = -12,647x^2 + 270,06x + 2610,7$ $R^2 = 0,426$	10,7

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Залежно від показника ефективності, який є визначальним для підприємства, обирається відповідне значення питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості приросту ВРХ.

Так, за умов, коли акцент у функціонуванні і розвитку скотарства робиться на величині прибутку на 1 гол. ВРХ, максимальним значенням питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості продукції до досягнення якої буде зростати прибуток, становить 5,7 %; за умов, коли господарство орієнтується на підвищення величини середнього добового приросту ВРХ, ця величина буде дорівнювати 15,1 %; якщо акцент буде зроблено на зростання доходу від реалізації на 1 гол. ВРХ, то питома вага амортизаційних відрахувань в структурі собівартості продукції не повинна перевищувати 10,7 %.

В табл. 4.21 представлено результати групування господарств Харківської області за питомою вагою амортизаційних відрахувань в структурі собівартості виробництва молока у 2019 р. Закономірності, які були отримані в процесі групування, були цікавими із практичної точки зору.

Аналіз даних табл. 4.21 надав можливість визначити позитивний вплив збільшення питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості молока на такі показники ефективності, як: середній річний удій на одну корову, який збільшився із 5519 кг в господарствах, які увійшли в першу групу до 8761 кг, на підприємствах останньої – тринадцятої групи. Позитивним було збільшення прибутку на одну корову, який збільшився із 2745 до 15087 грн на одну корову при середньому його значенні 7448 грн із підвищенням питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості виробництва молока; окупність витрат виручкою від реалізації молока збільшувалася із 1,139 до 1,223, ціна реалізації 1 ц молока підвищилася із 728 до 776 грн, що може розглядатися як результат підвищення якості молока, яке виробляється в галузі і що можливе завдяки підвищенню рівня технічної оснащеності виробництва, використання нововведень в ній.

Таблиця 4.21

Групування суб'єктів господарювання Харківської області за питомою вагою амортизаційних відрахувань в структурі собівартості виробництва молока у 2019 р., %

Показник	Середнє значення показника	Групи підприємств												
		I до 0,50	II 0,51–1,00	III 1,01–1,50	IV 1,51–2,00	V 2,01–2,50	VI 2,51–3,00	VII 3,01–3,50	VIII 3,51–4,50	IX 4,51–5,50	X 5,51–6,50	XI 6,51–8,00	XII 8,01–10,00	XIII Більше 10,01
<i>I</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>	<i>13</i>	<i>14</i>	<i>15</i>
Питома вага амортизаційних відрахувань в структурі собівартості продукції, %	3,89	0,22	0,83	1,28	1,68	2,37	2,65	3,36	3,97	4,90	5,84	6,96	9,08	13,4
Кількість підприємств, од.	78	13	7	7	8	4	4	7	5	5	6	4	4	4
Витрати на одну корову, грн	49832,0	35279	38187	37833	49668	35176	41115	53462	38797	56175	48739	37540	55388	55619
Середньорічне поголів'я, гол	370	201	510	350	283	355	265	417	304	509	316	359	379	545
Середньорічний удій на одну корову, кг	7537	5519	6245	5817	7466	5789	6999	8213	5990	9210	7600	5555	9102	8761
Повна собівартість 1 ц молока, грн	661	639	612	650	665	608	587	651	648	610	641	676	609	635
Ціна реалізації 1 ц молока, грн	806	728	767	724	732	708	731	792	788	790	737	770	736	776
Окупність витрат виручкою від реалізації, грн	1,219	1,139	1,254	1,113	1,100	1,166	1,245	1,216	1,216	1,295	1,149	1,140	1,209	1,223
Прибуток (збиток) на одну корову, грн	7448,0	2745	7762	3053	3827	8288	9456	9988	4820	13963	5235	1985	11148	15087
Прибуток (збиток) на 1 ц молока, грн	144,98	88,9	156,0	74,0	66,2	100,9	143,7	140,8	140,0	179,7	95,4	94,3	127,0	141,3

Продовження табл. 4.11

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Поголів'я корів на 100 га с.-г. угідь, гол.	10,6	6,7	15,2	10,6	9,5	11,6	9,3	13,7	10,5	13,0	9,8	8,6	12,5	16,0
Дохід від реалізації молока на одну корову, грн	46,9	38,0	45,9	40,9	53,5	43,5	50,6	63,4	43,6	70,1	54,0	39,5	66,5	70,7
Дохід від реалізації молока на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	125,2	256,2	698,5	433,6	509,6	506,0	468,8	867,9	459,8	912,2	527,9	338,7	828,9	1129,4

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Позитивним в отриманих результатах досліджень є те, що збільшення величини амортизаційних відрахувань в структурі собівартості виробництва молока супроводжується збільшенням щільності поголів'я корів з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь із 6,7 гол. в господарствах першої групи до 16,0 гол. в господарствах останньої групи при середній величині по сукупності 10,8 гол. Тобто щільність поголів'я корів повинна знаходитися на певному рівні. Графічно окремі із отриманих залежностей представлені в додатках АА–АВ.

На рисунку додатку АА простежується чітка залежність між підвищенням питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості виробництва молока і величиною середнього річного удою на одну корову на рік. Рівняння прямої, яке описує цю залежність, має такий вигляд: $y = 268,2x + 6000,9$; рівняння параболи другого порядку: $y = -6,5487x^2 + 334,34x + 5898,8$.

Перша і друга крива, які відображають зміну середнього річного удою під впливом збільшення питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості молока майже співпадають. Тож, на наш погляд, можна із впевненістю робити висновок про те, що, відповідно до рівняння прямої, із збільшенням питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості молока, середні темпи зростання середнього річного удою від однієї корови дорівнюють 268,2 кг, що є високою величиною. Тобто підвищення рівня технічного оснащення виробництва сприяє підвищенню середнього річного удою на одну корову на рік. Аналогічно при збільшенні питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості виробництва молока зростали величина прибутку (збитку) на одну корову і величина доходу на одну корову (додатки АВ–АВ).

Відповідно до рівняння прямої збільшення прибутку (збитку) з розрахунку на одну корову при збільшенні питомої ваги амортизаційних

відрахувань в структурі собівартості виробництва молока на один відсоток дорівнювало 700,32 грн.

Величина доходу на одну корову (додаток АВ) також збільшувалася. Середні темпи збільшення доходу при збільшенні питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості виробництва молока дорівнювали 2,366 тис. грн. Рівняння прямої і рівняння параболі другого порядку за цією залежністю майже співпали.

І лише залежність між питомою вагою амортизаційних відрахувань у структурі собівартості виробництва молока та окупністю витрат виручкою від реалізації дозволила визначити граничне значення питомої ваги амортизаційних відрахувань, за якого досягається максимальна окупність витрат виручкою від реалізації молока (додаток АГ).

Граничним значенням питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості виробництва молока була його величина, яка дорівнювала 6,9 %. Саме при цій величині рівень окупності витрат при виробництві молока був найвищим. При його підвищенні зростали інші аналізовані показники ефективності при зменшенні величини окупності витрат.

За іншими залежностями отримані розрахункові значення не несуть економічного сенсу. Це стосується таких залежностей між питомою вагою амортизаційних відрахувань в структурі собівартості продукції та прибутком (збитком) на одну корову, поголів'я корів і величини доходу з розрахунку на одну корову.

Про визначальний вплив амортизаційних відрахувань в структурі собівартості продукції свідчать в результаті побудованої нами моделі залежності рівня продуктивності корів (Y) від рівня амортизаційних витрат на амортизацію при виробництві молока, грн (X_1), рівня витрат кормів на 1 корову, грн (X_2), рівня оплати праці на 1 корову, грн (X_3), поголів'я корів на 100 га сільськогосподарських угідь, гол. (X_4). Перші три фактори

характеризують рівень інтенсивності виробництва, останній фактор дає можливість оцінити рівень його концентрації.

Отримане рівняння регресії мало такий вид: $y = 928,65 + 0,2302X_1 + 0,2095X_2 + 0,0566X_3 + 2,1932X_4$.

Економічний зміст даного рівняння в наступному: коефіцієнт регресії X_1 показує, що в досліджуваній сукупності господарств збільшення рівня витрат на амортизацію з розрахунку на одну корову на 1000 грн призводить до зростання величини продуктивності корів на 230,2 кг. Підвищення рівня витрат на корма на 1 гол. на 1000 грн призводить до зростання рівня продуктивності корів на 209,5 кг, збільшення рівня витрат на 1 гол на оплату праці на 1000 грн призводить до підвищення продуктивності корів на 56,6 кг, а збільшення щільності поголів'я корів на 100 га сільськогосподарських угідь на 1 гол. – на 2,2 кг.

Коефіцієнт множинної кореляції (R) дорівнював 0,817, що характеризує рівень зв'язку залежної величини і аналізованих факторів як тісний і залежний. Коефіцієнт детермінації (R^2), дорівнює 0,668. Він показує, що обрані фактори визначають 66,8 % залежної величини. Фактична величина значення критерію Фішера (F) дорівнювала 33,19, що значно перевищує її табличне значення (4,66). Це характеризує отримані результати як надійні і такі, що майже виключають випадковий характер встановленої залежності.

Отже, результати проведеного дослідження підтверджують, що з підвищенням питомої ваги амортизаційних відрахувань у структурі собівартості виробництва продукції скотарства, а саме – при виробництві приросту ВРХ і виробництві молока показники ефективності суттєво зростають. Проте їх підвищення по приросту ВРХ відбувається до певної межі, що є результатом дії закону спадної віддачі в галузі, чітка тенденція до підвищення показників ефективності в молочному скотарстві може бути свідченням існування резервів як у підвищенні рівня технологічності галузі, так і в підвищенні показників її ефективності.

Господарства України при виробництві молока використовують різні технологічні підходи до процесу доїння, які базуються на різних технологічних основах. Так, в ряді підприємств залишається доїння переносними апаратами у відра. Ця технологія виключає виконання таких операцій як підготовка корів до процесу доїння, відсутньою є система контролю за доїнням.

Досконалішим є доїння у спеціалізованих залах у молокопровод. Воно представлене доїльними установками «Тандем» і «Ялинка, «Карусель», «Паралель». Їх основою є індивідуальне обслуговування кожної корови із виконанням функцій підготовки корови до доїння, процесу доїння, обслуговування після доїння, а також обліку молока як від кожної корови, так і взагалі із визначенням якості молока.

Перевагою доїльної установки «Ялинка» із доїльною установкою «Тандем» є більш висока продуктивність праці з розрахунку на 1 годину. Якщо продуктивність праці при використанні доїльної установки «Тандем» становить 60–70 корів за годину, то при використанні доїльної установки «Ялинка» – 100–120 корів за годину за рахунок включення до структури установки автоматів управління процесом доїння. При використанні установки «Ялинка» зменшуються витрати часу і праці дояра при обслуговуванні корів, відбувається майже повне видоювання (швидкість – 6 літрів за 1 хв.), зменшується рівень захворювання корів на мастит.

Установка «Паралель» із формулою станків 2х16 забезпечує при двозмінній роботі операторів машинного доїння обслуговування молочного комплексу на 1000 корів. Ця установка має суттєві переваги щодо індивідуального обліку молока із занесенням інформації до комп'ютера; процесу очищення (фільтрації) молока; ідентифікації тварин; за рівнем продуктивності, який підвищується до обслуговування 135 гол. за годину. До недоліків доїльної установки цього типу відносять неможливість її використання в приміщеннях старих конструкцій, існування вимог до форми виміні в процесі доїння. Доїльна система «Карусель», яка дозволяє

забезпечити доїння корів на молочних фермах промислового типу також є однією із поширених.

Протягом останнього року суб'єктами господарювання галузі було куплено 176 доїльних установок та апарати (додаток АД), з яких 5 доїльних установок «Карусель», 2 доїльних установок «Паралель», 5 шт. «Тандем» і 6 шт. «Ялинка». Ними також купувалися очищувачі-охолоджувачі молока (98 шт.) і молочні сепаратори (15 шт.). Господарства, намагаючись підвищити якість молока оновлюють доїльне обладнання. Поряд із доїльним обладнанням купуються машини і механізми для приготування кормів. У своїй сукупності вони віддзеркалюють зацікавленість господарств у використанні сучасного обладнання при виробництві продукції галузі, що дозволяє підвищити показники її ефективності.

Позитивним моментом використання кожної із доїльних систем є вирішення екологічних проблем, зокрема це стосується великотоварного виробництва, однією із умов організації якого є дотримання саме цих вимог.

В господарствах населення, які виробляють продукцію скотарства також спостерігається купівля технологічних засобів для виробництва молока відповідно до використовуваної в господарстві технології, зокрема закупаються доїльні апарати, сепаратори тощо. Господарства населення частіше стали звертатися до санітарного контролю якості молока, до ветеринарних перевірок та ін.

Спостерігається збільшення питомої ваги таких господарств населення із зростанням їх земельної площі. Так, 9,0 % господарств населення із площею земель до 0,5 га здійснюють санітарний контроль якості молока. Із збільшенням земельної площі їх питома вага збільшується до 33,6 %. Ветеринарні перевірки здійснюються в 30,7 % господарств населення із площею до 0,5 га і збільшується вона до 67,4 % в господарствах із площею землі більше 1,01 га. Можна припустити, що господарства із більшою земельною площею в більшій мірі зацікавлені у виробництві високоякісної

продукції галузі і у переході до складу фермерських господарств, як стратегічного напрямку їх розвитку.

В процесі дослідження: поглиблено теоретичні засади впливу інвестиційного забезпечення суб'єктів господарювання на показники ефективності розвитку скотарства. Доведено їх важлива роль у їх формуванні.

Обґрунтовано можливість визначення впливу ступеня технічного і технологічного забезпечення скотарства на показники її ефективності з використанням величини амортизаційних відрахувань в структурі собівартості продукції галузі. Це дало можливість розглядати величину амортизаційних відрахувань як індикатор ступеня технологічного її розвитку.

Доведено існування дії закону спадної віддачі при визначенні впливу питомої ваги амортизаційних відрахувань на показники ефективності розвитку скотарства, зокрема на показники виробництва молока і приросту ВРХ.

Визначено, що за умов, коли акцент у функціонуванні і розвитку скотарства робиться на величині прибутку на 1 гол. ВРХ, максимальним значенням питомої ваги амортизаційних відрахувань в структурі собівартості продукції до досягнення якої буде зростати прибуток, становить 5,7 %; за умов, коли підприємство орієнтується на підвищення величини середнього добового приросту ВРХ – 15,1 %; якщо акцент буде зроблено на зростання доходу від реалізації на 1 гол. ВРХ, то питома вага амортизаційних відрахувань в структурі собівартості продукції не повинна перевищувати 10,7 %.

Обґрунтовано існування залежності між питомою вагою амортизаційних відрахувань у структурі собівартості виробництва молока та окупністю витрат виручкою від реалізації, яка дозволила визначити граничне значення питомої ваги амортизаційних відрахувань, за якого досягається максимальна окупність витрат виручкою від реалізації молока. Це величина, яка дорівнювала 6,9 %.

Доведено, що підприємства галузі і господарства населення зацікавлені у оновленні технічної бази галузі. Якщо для сільськогосподарських

підприємств підвищення рівня технологічності виробництва продукції сприяє підвищенню показників її ефективності, то господарства населення при підвищенні рівня технологічності створюють умови для їх переходу в статут фермерських господарств.

Висновки до розділу 4

1. Доведено наявність перспектив розвитку ринку продукції скотарства в контексті підвищення ефективності галузі. Встановлено існування тісного взаємозв'язку між величиною доходу домогосподарств у сільській і міській місцевості та споживанням м'яса, молока і молочних продуктів. За фактичного рівня споживання така залежність існує між рівнем доходів і споживанням молока і молочних продуктів у розрахунку на одне домогосподарство. Щодо зміни споживання м'яса міським населенням відповідно до зростання доходів домогосподарств, то залежно від дії закону спадної віддачі досягнення фізіологічно необхідних норм споживання м'яса на одну особу супроводжується орієнтацією споживача на збільшення споживання інших білкових продуктів.

2. Поглиблено теоретичні засади теорії інтенсифікації, розглянуто особливості її дії стосовно розвитку скотарства. Визначено вплив підвищення рівня інтенсивності виробництва молока і приросту ВРХ на показники їх ефективності, який відбувається відповідно до дії закону спадної віддачі в галузі й дозволяє визначити граничне значення рівня інтенсивності, за якого показники ефективності набувають свого найвищого рівня.

3. Обґрунтовано необхідність аналізу залежностей між часткою постійних витрат у структурі собівартості виробництва продукції галузі та показниками ефективності розвитку галузі при пошуку раціональних меж використання ресурсів у процесі виробництва продукції галузі відповідно до критерію, за яким буде визначатися величина постійних витрат, що забезпечить позитивні результати в розвитку галузі. За умов, коли

господарство орієнтується на збільшення обсягів виробництва приросту ВРХ, потрібно орієнтуватися на величину доходу, якщо ж суб'єкт господарювання галузі має на меті підвищити свою прибутковість, то слід орієнтуватися на частку постійних витрат у структурі собівартості продукції, яка не перевищує 36,0 %.

Показано, що за умов максимізації прибутку з розрахунку на одну корову, частка постійних витрат у структурі собівартості продукції не повинна перевищувати 29,6 %. Саме до цього значення прибуток буде зростати. При збільшенні частки постійних витрат понад 39,5 % продуктивність корів знижується.

4. Поглиблено розгляд впливу процесу концентрації на показники ефективності скотарства, що супроводжується підвищенням рівня інтенсифікації галузі, впровадженням прогресивних технологій у виробництво продукції галузі, формуванням раціональних форм організації та оплати праці, увагою до вирішення екологічних проблем, існують можливості для ресурсозбереження, підвищення показників розвитку галузі, зокрема збільшення обсягів виробництва продукції та підвищення ефективності.

5. Визначено необхідність дотримання екологічних норм з підвищенням рівня концентрації суб'єктів господарювання в галузі. Особливу увагу при цьому потрібно надавати моніторингу стану земельних і водних ресурсів, біологічному різноманіттю, якості атмосферного повітря, показникам радіаційного забруднення атмосфери під керівництвом Управління гідрометеорології, що співпрацює із Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, Державною службою з надзвичайних ситуацій України. На рівні суб'єктів господарювання галузі необхідно розробити екологічний паспорт підприємства, в якому обумовлюється вирішення питань встановлення гранично допустимих норм викидів забруднюючих речовин, контролю за станом навколишнього природного середовища і дотримання встановлених норм.

6. Обґрунтовано можливість визначення впливу ступеня технічного і технологічного забезпечення галузі на показники його ефективності з використанням величини амортизаційних відрахувань у структурі собівартості продукції скотарства. Відповідно величина амортизаційних відрахувань розглядається нами як індикатор ступеня технологічного її розвитку. Доведено прояв дії закону спадної віддачі при визначенні впливу частки амортизаційних відрахувань на показники ефективності розвитку скотарства, зокрема на показники виробництва молока і приросту великої рогатої худоби.

Визначено, що за умов, коли функціонування і розвиток скотарства зорієнтовані на величині прибутку в розрахунку на 1 гол. великої рогатої худоби, максимальна частка амортизаційних відрахувань у структурі собівартості продукції до досягнення якої прибуток буде зростати, становить 5,7 %; за умов, якщо підприємство орієнтується на підвищення середнього добового приросту ВРХ до величини 15,1 %; якщо ж акцент буде зроблено на зростанні доходу від реалізації на 1 гол. ВРХ, то частка амортизаційних відрахувань у структурі собівартості продукції не повинна перевищувати 10,7 %.

7. Обґрунтовано залежність між часткою амортизаційних відрахувань у структурі собівартості виробництва молока та окупністю витрат виручкою від реалізації. Відповідно нами визначено граничне значення питомої ваги амортизаційних відрахувань, за якого досягається максимальна окупність витрат виручкою від реалізації молока - 6,9 %.

Доведено, що підприємства галузі та господарства населення зацікавлені в оновленні її технічної бази. Якщо для суб'єктів господарювання галузі підвищення рівня технологічності виробництва продукції сприяє зростанню показників її ефективності, то для господарства населення створюються умови для переходу їх у статус фермерських господарств.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях [239–243, 249–252, 276, 314–317, 319–322, 327, 343–344, 366–367].

Розділ 5

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК СКЛАДОВОЇ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СКОТАРСТВА

5.1. Удосконалення інструментів державної підтримки розвитку скотарства

Для світового розвитку скотарства характерні певні тенденції, серед яких – збільшення попиту на продукцію галузі. Підвищення попиту відбувається, насамперед, із боку азіатських держав [372, 373], у яких доступність молока поки що залишається низькою. Підвищується попит на молоко і молочні продукти і в країнах Східної Африки, для яких характерне збільшення урбанізованого середнього класу [374].

Існує думка, що підвищення попиту на споживання м'яса пов'язане з рівнем життя населення, раціоном харчування, продуктивністю худоби, споживчими цінами та макроекономічною невизначеністю. Порівняно з іншими товарами, виробництво м'яса характеризується високими витратами виробництва і ціною на продукцію. Відповідно, попит пов'язаний із вищими доходами і зміщенням, унаслідок урбанізації, потреб у зміні споживання продуктів харчування, що супроводжується збільшенням споживання білків тваринного походження [375]. Основними експортерами яловичини у світі є Австралія, Бразилія, Нідерланди, Канада, США, Нова Зеландія, Аргентина. Традиційними імпортерами яловичини залишаються Японія, Південна Корея.

Підвищення попиту на продукцію галузі тваринництва, зокрема скотарства, зумовлює її розширення і розвиток у країнах світу. Аналіз цих аспектів здійснює ФАО з погляду соціальних, економічних та екологічних результатів і розробки інструментів та рекомендацій щодо політики сталого розвитку галузі [376].

Зокрема, розвиток галузі молочного скотарства ФАО розглядає як сталий і потужний інструмент для досягнення економічного зростання країни, розв'язання питань продовольчої безпеки і зменшення бідності. Такий висновок пов'язаний із тим, що виробництво молока – це: постійне джерело надходження коштів для підприємства за вироблене молоко, проданий молодняк тварин, побічні продукти галузі; постійне джерело тваринного білка для споживача, що зумовлює їх купівлю; диверсифікація ризику господарської діяльності; раціоналізація використання ресурсів підприємства, зокрема трудових; вирішення проблеми зайнятості населення упродовж року і під час виробництва молока, і під час його переробки, реалізації та ін.

Крім того, розвиток молочного скотарства викликає: зміни в попиті на продукти харчування; підвищення ступеня використання нововведень в сфері виробництва, транспортування, переробки молочної сировини; підвищення продуктивності ферм; створення розгалуженої мережі реалізації продукції.

Також на розвиток галузі покладено вирішення ряду екологічних проблем. Зокрема світі активно проводяться дослідження з приводу викидів парникових газів у тваринництві. У звіті ФАО щодо вивчення стану галузі в країнах світу і розробки інструментів її сталого розвитку акцентована увага на впливі тваринництва на зміну клімату і довкілля [377], визначено окремі шляхи подолання цієї проблеми у виробництві кормів.

Експертами з екологічної оцінки і систем годівлі тварин запропоновано сукупність екологічних оцінок, які наведено у вигляді довідкової інформації, технічних характеристик і які допомагають поєднати сталий розвиток галузі із збереженням навколишнього середовища. Їх використання, на думку експертів, надає можливість розробити й обґрунтувати системи ведення тваринництва, зокрема скотарства, які б позитивно вирішили проблему збільшення обсягів виробництва продукції галузі і не мали б негативного впливу на стан довкілля, або забезпечували раціональне природокористування на рівні ферм, переробних підприємств, логістичного ланцюга.

Активізації розвитку скотарства, зокрема молочного, з погляду аналітиків ФАО, сприяє формування відповідної інституціональної структури галузі – організацій виробників молока, кооперативів, регулювальних органів, постачальників сировини, агентів ринку молока та молочної продукції, м'яса; науково-дослідних та дослідно-конструкторських організацій; неурядових організацій; суспільних організацій та партнерів з розвитку галузі.

Створення таких структур має чимало позитивних моментів для виробників молока, переробників, реалізаторам за рахунок підвищення доходів, зменшення бар'єрів для входу на ринок і роботи на ньому. В Україні, наприклад, до числа таких інституційних структур належать Асоціація виробників молока; Національна асоціація «Укрмолпром», Спілка молочних підприємств України.

Визначаючи систему інститутів в країнах ЄС, відзначимо, що особливістю її організаційної побудови є об'єднання міждержавних і наднаціональних інститутів, що сприяє вирішенню проблеми балансу інтересів між країнами-учасниками і Союзом; чіткому розподілу компетенцій у різних сферах, зокрема з питань розробки і реалізації аграрної політики між органами ЄС і урядами країн.

Спільна аграрна політика європейських країн на початковому етапі її розробки зберігала національну автономію щодо впливу на стан розвитку аграрного сектора. Із створенням наднаціональних інститутів регулювання цієї сфери, було започатковано делегування цих повноважень спеціально утвореним органам управління на цьому рівні.

Оскільки у країнах Європейського Союзу основним виробником сільськогосподарської продукції, зокрема продукції скотарства виступають фермерські господарства, то дія Спільної аграрної політики спрямована на підтримку їх діяльності. Для більшості із них у виробництві аграрної продукції характерним є високий рівень спеціалізації. Для підтримання зацікавленості у виробництві аграрної продукції в них аграрними інституціями активно використовуються механізми субсидій, кредитів; використовується

сукупність заходів, дія яких сприяла б активізації процесів модернізації виробництва, підвищення рівня продуктивності праці. В той же час, зміни в Спільній аграрній політиці країн ЄС спрямовані на зниження рівня прямої підтримки виробництва аграрної продукції.

Метою сучасної Спільної аграрної політики є підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора, вирішення проблеми створення робочих місць і розвитку сільських територій поряд із вирішенням проблеми захисту і збереження навколишнього середовища, безпека продуктів харчування та ін. Форми конкуренції, які використовуються в рамках її реалізації, різняться за рівнями їх використання. Так, між державами, які є її членами, відбувається конкуренція за величину квот на виробництво певних видів продукції, зокрема молоко; за бюджетні асигнування на підтримку певних галузей аграрного виробництва, зокрема на підтримку скотарства; між фермерами – конкуренція за квоти, цінові доплати, різного роду преференції та ін.

В країнах ЄС існує єдиний підхід до ринкової і цінової політики в аграрній сфері. Він базується на дотриманні трьох принципів: єдиний ринок продукції із єдиними цінами на неї; перевага на ринку ЄС продукції, яка вироблена в країнах ЄС; єдине фінансування аграрної сфери. Його реалізація базується на чітко розробленій системі регулювання і підтримки функціонування аграрної сфери. Джерелом підтримки фермерських господарств є субсидії і дотації із бюджету Євросоюзу. Важливими елементами існуючої системи підтримки є різні фонди, зокрема Європейський фонд керівництва і гарантій у сільському господарстві, кошти якого можуть бути використані для допомоги фермерським господарствам у випадку певних фінансових труднощів в їх діяльності.

Актуальною для Спільної аграрної політики є проблема, з одного боку, збереження власної моделі ведення сільського господарства і підвищення його статусу на міждержавному рівні, з другого боку, проблема наближення до критеріїв і правил СОТ, зокрема наближення внутрішніх цін в країнах ЄС до

світових цін, акцентування уваги на соціальних і екологічних проблемах розвитку села; до трансформації відповідних інститутів.

Тобто для аграрної сфери економіки України, яка починаючи із 2016 р. функціонує в умовах вільної торгівлі із країнами ЄС, ввійшла до СОТ, вирішуючи питання формування інституційного середовища аграрної сфери, за існуючих процесів міждержавної інтеграції важливо спиратися на принципи її формування в них із перенесенням акцентів, зокрема в сучасній Спільній аграрній політиці, на поступове скорочення в європейських країнах прямих виплат фермерським господарствам і перенаправлення їх на розвиток сільських територій; на орієнтацію концентрації ресурсів при виробництві аграрної продукції виходячи із природних умов територій, де виробляється аграрна продукція; популяризацію споживання якісної аграрної продукції та ін. [378].

В Ізраїлі, країні з власним позитивним досвідом розвитку скотарства, провідну роль у розробці і реалізації аграрної політики мають Рада з виробництва молока, Міністерство сільського господарства і розвитку регіонів Ізраїлю, Міністерство фінансів, Міністерство навколишнього середовища та Асоціація скотарів як саморегулювальна організація. Аграрна політика в державі спрямована на забезпечення населення молочними продуктами власного виробництва. І сьогодні 80 % потреб у молоці і молочних продуктах задовольняється саме внутрішнім виробництвом.

В основу вирішення проблеми покладено стимулювання укрупнення господарств і концентрацію поголів'я худоби в потужних господарствах (кібуци). Обсяги виробництва молока в країні зростають не завдяки збільшенню поголів'я худоби, а завдяки підвищенню рівня продуктивності, яка в молочному скотарстві перевищила 12000 кг [379]. Вважається, що збільшення чисельності корів – це додаткове навантаження на екологію, додаткове використання обмежених запасів води, кормів.

Технологічно Ізраїль є країною-лідером у розробці та виготовленні наукоємних комп'ютеризованих систем управління молочним стадом, які

дозволяють мінімізувати витрати ресурсів і оптимізувати економічний ефект від утримання дійного стада.

Цікавим із точки зору перейняття досвіду у формування інституційного середовища розвитку скотарства є досвід країн Східної Африки. Пояснюється, на наш погляд, це тим, що розвитку молочного скотарства в них приділяється важлива увага. Так, під час підготовки звіту щодо її розвитку в країнах Східної Африки (Бурунді, Ефіопія, Руанд, Танзанія, Уганда, де споживання молока на одну особу за рік становить менше 50 кг), зокрема при формування висновків і рекомендацій для поліпшення ситуації в галузі (Уганда, 2014 р.), визначено пріоритети для дій у виробництві молока, зокрема: сприяння утворенню фермерських господарств, надання зацікавленим сторонам знань з молочної практики через організацію і розвиток практичних навчальних центрів, надання організаційних навиків, навчання молочним технологіям; сприяння використання інновацій підприємствами через об'єднання, інвестиційні гранти, фонди та ін. Наприклад, поширеними є гранти і часткові займи, які надаються гарантами AECF та проектом RDCP II в Руанді [374].

Особливу увагу приділено розгляду питань вибору для молочного скотарства регіонів з родючою землею, водними ресурсами, потенціалом для виробництва потрібної кількості кормів; вирішенню проблем щодо: порід худоби для виробництва молочної продукції, їх низької продуктивності, хвороб тварин, низької якості кормів; високих втрати молока; низької його якості; низького рівня використання технологій молочної промисловості; низької завантаженості обладнання та ін. Такі країни, як Бурунді і Танзанія, сьогодні лише починають створювати свої молочні стада з використанням високопродуктивних порід, у той час як Кенія вирішувала ці питання ще 40 років тому.

Нині актуальними є питання охорони довкілля, зокрема розвитку екологічно безпечного управління пасовищами і системами годівлі великої рогатої худоби, використання відходів молочної галузі для виробництва енергії та ін.

Для країн Східної Африки важливим є перехід домогосподарств на комерційне підприємництво, яке пришвидшить тут розвиток молочного скотарства. При цьому на теперішньому етапі розвитку молочного скотарства цим країнам потрібно приділити увагу підвищенню продуктивності худоби, установленню охолоджувачів для збору молока, що дозволить підвищити його якість, і зниженню втрат молока.

Зазначені зміни повинні відбуватися відповідно до розроблюваних у країнах стратегічних програм розвитку. Зокрема, в Ефіопії, Кенії, Уганді, увагу на розвитку молочного скотарства було зосереджено завдяки розробці національних стратегій, що розглядається як важливий елемент потенціалу зростання ВВП країн, як чинник, який відіграє важливу роль у боротьбі з бідністю і сприяє забезпеченню продовольчої безпеки країни. У цьому випадку питання інституціональної структури скотарства також є важливими.

Наприклад, у Кенії важливим елементом інституціональної структури молочного скотарства є кооператив. На молочний сектор у цій країні припадає 6–8 % ВВП країни. Крім того, у секторі створюється близько 1 млн робочих місць на рівні фермерських господарств. У державі існує близько 13000 кооперативів, які об'єднують 1,5 млн молочних фермерів.

Завдяки існуванню кооперативів виникла можливість забезпечення ефективної системи виробництва якісної молочної сировини; у галузі розроблено цікаві для дрібних фермерів способи і системи оплати праці членів кооперативу; реалізується система організаційного зміцнення діяльності кооперативу за активної підтримки держави і впроваджуваної нею політики в галузі скотарства [380].

Узагалі сільськогосподарські кооперативи в Кенії є ключовими учасниками забезпечення продовольчої безпеки і зменшення голоду в країні. Вони надають своїм членам широкий спектр послуг, включаючи доступ до ринків засобів виробництва, фінансові послуги, доступ до природних ресурсів; сприяють створенню додаткових робочих місць і допомагають підвищити

доходи своїх членів. В основу діяльності молочних кооперативів покладено забезпечення внутрішніх цін на молоко для його членів і збереження частки доходу в кооперативі для використання в ролі оборотного капіталу і для майбутніх інвестицій.

Своєю чергою, інституціональне середовище, у якому працюють кооперативи, створює можливості для активізації інвестицій в аграрну сферу і галузь молочного скотарства зокрема, а також прозорі правові рамки для реалізації державної політики в цій сфері.

На особливу увагу в діяльності кооперативів заслуговує формування системи взаємовідносин між окремими їх членами і самим кооперативом як організаційною структурою. Кожний з кооперативів зацікавлений у зменшенні витрат на виробництво продукції певної якості, але водночас – і в отриманні сировини певного рівня якості, оскільки це прямо впливає на ефективність роботи кооперативу. Вирішити проблему можна завдяки прийняттю Внутрішніх правил кооперативу щодо якості молочної сировини. Хоча вони працюють не завжди внаслідок того, що у фермера існують інші варіанти продажу молочної сировини.

У Кенії проблему збільшення кількості і якості виробництва молочної сировини подолали за допомогою розподілу вигід кожного із суб'єктів у молочному ланцюжку. При цьому державі відведено стимулювальну роль у стратегічному баченні розвитку молочної промисловості країни, у формуванні взаємовідносин між державними і приватними суб'єктами молочної промисловості, а також стандартів якості виробництва молочної сировини та справедливих схем оплати кооперативами молочної сировини фермерам [380].

Виробництво молока в Індії також розглядається як інструмент соціального та економічного розвитку. Розвиток галузі сприяє підвищенню рівня доходів населення, розширенню прав, можливостей і соціального статусу сімей, забезпеченню білком тваринного походження населення країни, зокрема дітей. Близько 70 % загальної кількості молока в державі виробляють

дрібні товаровиробники. Вони мають по одній, по дві дійних тварини. Саме молочне скотарство забезпечує сім'ї стабільним доходом упродовж року, що є важливим чинником активізації розвитку галузі.

Основу розвитку молочного скотарства в Індії становить Індійська програма розвитку молочної промисловості, відповідно до якої формується механізм інвестицій у цю галузь, відбувається процес створення інституціональної інфраструктури, яка своєю чергою, сприяє розвитку молочної промисловості. Зокрема, упродовж 1970–2016 рр. обсяги виробництва молока зросли більше ніж у шість разів – із 22 до 146 млн т [381]. Спостерігається подальше підвищення попиту на молоко і молочну продукцію. За оцінками експертів, для його задоволення середній приріст виробництва молока повинен бути близько 6 млн т на рік упродовж наступних 15 років.

Для інституціональної структури молочного скотарства Індії характерна її трирівневість: виробники молока – молочні кооперативи – молочні союзи районного рівня. Національна рада з розвитку молочної промисловості фінансує і здійснює технічну підтримку молочних кооперативів. Вона, на думку розробників, сприяє збільшенню обсягів виробництва молока, їх запасів і зростанню доходів фермерів. Кооперативні інститути як її елементи досягли високих результатів. Їх організовано для збору молока від своїх членів, із яких 90 % є невеликими виробниками. Закупівельна ціна в кооперативах залежить від якості молока.

На молочні кооперативи покладено вирішення таких питань: посилення кооперативного бізнесу; розширення виробництва молока; підвищення його якості і створення національної інформаційної системи.

Обсяг виробництва молочної продукції Китаю становить 4 % від світового виробництва. Ця галузь швидко розвивається, що надає можливість забезпечити зростання потреб внутрішнього споживання країн, забезпечити зайнятість і підвищення доходу для невеликих фермерських господарств.

Значну підтримку в розвитку галузі мали кооперативи, які створювалися як централізовані пункти збору молока в дрібних фермерів.

Політика розвитку молочної промисловості Китаю, особливо регіональна, спрямована на підтримку крупних молочних ферм. Тому однією з функцій держави в розвитку галузі молочного скотарства є сприяння економічному зростанню сільських територій через підвищення технічної підтримки і фінансових субсидій аграрного сектора і галузі молочного скотарства зокрема. При цьому уряд повинен сформулювати позитивну політику заохочення і підтримки дрібних фермерів-молочарів та підвищити активність дії таких інституціональних систем, як молочні кооперативи.

У Пакистані, шостій за чисельністю населення і п'ятій за обсягами виробництва молока країні світу, тваринництву, зокрема скотарству приділяють значну увагу. Молоко тут є одним із важливих видів продукції, який виробляють переважно дрібні фермери, частка яких досягає 80 %. Тому, як і в інших азіатських країнах, постає проблема збільшення обсягу його виробництва при зростанні попиту і на молоко, і на молочні продукти.

Проведений аналіз стану розвитку скотарства у світі дозволяє визначити існування загальної тенденції у всіх країнах світу до підвищення величини середнього річного удою корів. В ряді країн темпи його зростання є невеликими (Канада, Нідерланди, Австралія та ін.), в інших навпаки – суттєвими. В Україні, наприклад, середній річний удій на 1 корову за рік збільшився із 2359 кг в 2000 р. до 4920 кг в 2017 р, або більше ніж у 2,0 рази. В Туреччині середній річний удій збільшився на 91,0 %, склавши в 2017 р. 3159 кг, в Бразилії – на 72,2 %.

Країни світу із високим рівнем розвитку скотарства (США, Німеччина, Франція, Австралія, Канада та ін.) зменшують молочне поголів'я, компенсуючи його підвищенням середнього річного удою. Країни із невисоким рівнем розвитку галузі (Індія, Бразилія, Китай, Пакистан, Туреччина та ін.) збільшують обсяги виробництва продукції галузі як шляхом збільшення поголів'я так і середнього річного удою.

Взагалі можна говорити про те, що інституціональні структури, зміни у їх складі, функціях, відіграють важливу роль у стабілізації і розвитку скотарства, в даному випадку – в азіатських країнах, у країнах, які розвиваються. Уряди країн приймають відповідні рішення і сприяють розвитку галузі, створюючи сприятливі умови, зацікавленість виробників до виробництва продукції галузі, забезпечуючи прибутковість виробництва молока. Поряд із цим вирішуються питання зайнятості сільського населення, підвищення рівня його добробуту, а збільшення споживання молока і молочних продуктів населенням країн є запорукою міцного здоров'я громадян країни.

Із точки зору перейняття досвіду країн світу щодо підтримки розвитку скотарства і формування відповідного інституційного середовища, яке є визначальним елементом ефективного її розвитку, на увагу заслуговує однакове відношення в країнах світу до галузі скотарства, особливо молочного як важливої галузі, функціонування якої пов'язується із вирішенням проблеми забезпечення населення країн молоком і молочною продукцією, із вирішенням проблем працевлаштування сільського населення, підвищення рівня його доходності та ін. Важливими елементами інституційного середовища скотарства, до якого звертаються уряди країн світу, зокрема країн Східної Африки, є утворення організацій виробників молока, кооперативів, агентів ринку молока, м'яса, партнерів з розвитку галузі та ін. Окремі із цих інституційних утворень функціонують в Україні. Між тим існує проблема активізації їх діяльності, створення умов для ефективної їх роботи, результати діяльності якої будуть знаходити відображення в підвищенні доходів виробників, переробників і реалізаторів продукції галузі, в зменшенні бар'єрів входу на ринок та вирішенні ряду інших питань неефективного розвитку галузі.

Досвід країн із розвинутою ринковою економікою переконує про існування суттєвої підтримки із боку держави цієї сфери. І це зрозуміло, адже дія природних, ринкових та інших факторів практично неконтролюєма по

відношенню до аграрного виробництва. Ці та інші причини обумовлюють необхідність підтримки аграрного сектору в кожній із країн світу.

Як правило, підтримка аграрного сектору представляє собою використання широкого спектра інструментів, які впливають на конкурентоспроможність виробників аграрної продукції. В сучасній літературі термін державна підтримка розглядається як інструмент державного регулювання. На державну підтримку покладається створення рівних економічних умов для суб'єктів господарювання, підтримка їх розвитку в напрямку, який відповідає розробленим державним (регіональним) програмам розвитку.

Відповідно до методики, запропонованої ОЕСР, загальна величина підтримки (TSE) представляє суму підтримки виробників, споживачів аграрної продукції і суму підтримки загальних служб.

Дослідження свідчать, що упродовж 1995–2017 рр. величина підтримки аграрного сектору збільшувалася із 924273 млн євро у 1995–1997 рр. до 2 628696 млн євро у 2015–2017 рр., або на 1704423 млн євро. У той же час аналіз величини підтримки упродовж 2015–2017 рр. свідчить про те, що величина підтримки у 2017 р. була меншою, ніж у 2016 р на 52310 млн євро.

Загальна величина підтримки аграрної сфери економіки (TSE) упродовж 1995–2017 рр. збільшилася майже у два рази, склавши в 2017 р. 525650 млн євро. Найвищою величина підтримки виробників (PSE) була у 2016 р., склавши 450925 млн євро. Вона у двічі була вищою, ніж в 1995–1997 рр. і на 10 % була вищою, ніж в 2017 р. Тобто, в 2017 р. спостерігалось її зменшення.

У кожній із країн світу, зокрема в Україні, підтримка аграрної сфери має свої особливості [382]. Для країн, економічна політика в аграрній сфері яких формується, актуальними питаннями є поглиблення міжнародного співробітництва в галузі сільського господарства із Світовим банком, із ЕС, із іншими країнами [383]. Як правило, в даному випадку розглядається вплив ступеня такої підтримки на розвиток ринків аграрної продукції [384]. Так, в

одній із публікацій останнього часу представлено модель ефективності лібералізації торгівлі для аграрної сфери в країнах, які розвиваються [385]. Модель надає можливість оцінити ступінь чуйності стану аграрного ринку до імпорتنих тарифів, субсидій. Автори моделі приходять висновку про те, що країни, які розвиваються мають обмежені можливості для створення достатньої підтримки вітчизняному товаровиробнику. Інтеграція в міжнародну торгівлю змушує їх відкривати внутрішні ринки для іноземної сільськогосподарських та харчових продуктів, що приводить до зменшення внутрішнього виробництва.

Важливим аспектом, до уваги якого звертаються науковці й практики при розгляді питань розвитку аграрного сектору економіки, є питання продовольчої безпеки країни [386]. Досліджуючи ці питання О. Богдан акцентує увагу на тому, що забезпечення високого рівня продовольчої безпеки країни і всебічного її розвитку є можливим за рахунок ефективного функціонування сільського господарства та державної підтримки інноваційного розвитку аграрного бізнесу [387].

Питання державної підтримки розглядаються і в еколого-економічному аспекті. Прикладом такого підходу може виступати реалізація проект «Economic-Ecological Optimization Model of Land and resource Use at Farm-Aggregated Level». Розробниками цього проекту є зарубіжні науковці Соммер Р., Джанібеков Н., Мюллер М. та ін. [388]. Метою реалізації даного проекту є оптимізація екологічної та економічної складових ефективності шляхом врегулювання розподілу землі на рівні фермерських господарств і асоціацій. Даній проблемі присвячені наукові праці і інших вчених [389, 390].

В науково-практичній розробці науковців Т. Шульца, С. Лаубера «Літні табори у Швейцарії: прибутковість і державна підтримка» узагальнено результати дослідження швейцарської дослідницької програми AlpFUTUR щодо прибутковості і державної підтримки літніх таборів. Результати дослідження дозволили прийти висновку про те, що чинниками, які визначають рівень рентабельності скотарства, є розмір літніх таборів,

можливість переробки продукції (в даному випадку – сироварна промисловість і прямий збут продукції). Державі відводиться роль суб'єкта, який забезпечує підтримку агроекологічних підсистем [391].

На сучасному етапі розвитку питання державної підтримки функціонування підприємств аграрної сфери економіки України також належать до числа найбільш обговорюваних питань [392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400]. Вони розглядаються із різних позицій: з погляду відповідності ступеня такої підтримки вимогам СОТ (блакитна, зелена, жовта скриньки), з погляду формування умов функціонування аграрних підприємств на вітчизняному ринку, підтримки рівня їх прибутковості; з погляду застосування різних підходів такої підтримки: податків, субсидій, дотацій та ін. Проте незаперечним є одне – державна підтримка є потрібною. І саме вона у високорозвинутих країнах є одним із потужних стимулів ведення сільськогосподарського виробництва.

В Україні упродовж 2016–2019 рр. загальна величина підтримки аграрного сектору економіки збільшилася із 0,4 млрд грн у 2016 р. до 6,3 млрд грн у 2018 р. і зменшенням її величини до 3,5 млрд. грн у 2019 р. У державному бюджеті на 2020 р. визначено обсяг бюджетної підтримки аграрного сектору економіки на рівні 4 млрд. грн

Крім коштів, які закладаються у Державному бюджеті на підтримку розвитку аграрної сфери економіки, упродовж останніх років в Україні було прийнято ряд нормативно-правових актів. До числа основних із них належить Податковий кодекс [401], який врегульовує відносини у сфері сплати податків і зборів, їх адміністрування, визначення прав і обов'язків платників податків, компетенцію контролюючих органів, відповідальність за порушення податкового законодавства.

Відповідно до останніх змін даного закону виробників сільськогосподарської продукції віднесено до суб'єктів оподаткування четвертої групи спеціального податкового режиму. Об'єктом єдиного податку

є площа сільськогосподарських угідь та/або землі водного фонду. Його базою оподаткування – нормативна грошова оцінка 1 га відповідних видів сільськогосподарських угідь.

З метою розвитку скотарства та активізації інвестицій у цю сферу на здешевлення будівництва в скотарстві (реконструкцію тваринницьких ферм) було передбачено 1,8 млрд. грн. Проте результати моніторингу, проведеного Асоціацією виробників молока свідчать про те, що товаровиробники, які планували у 2020 р. отримати дотації на будівництво ферм, не змогли їх своєчасно отримати і реалізувати, оскільки внаслідок карантину виникли проблеми із оформленням документів, із неможливістю роботи будівельників, із доставкою техніки та обладнання [402]. На підтримку придбання племінного поголів'я скотарства, у т.ч. корів, нетелів, передбачено було також 250 млн. грн.

Дискусії з питання ринку землі в Україні поставили щодо майбутнього розвитку скотарства проблему підтримки товаровиробників, які виробляють продукцію галузі відносно пріоритетної купівлі сільськогосподарських земель такими господарствами. Поряд із цим існує проблема формування кормової бази галузі внаслідок посухи, яка стає характерною рисою українського літа.

Напрямом вирішення проблеми є створення умов для переходу господарств населення в статус фермерських господарств, державна допомога цих підприємств у вигляді коштів на побудову приміщень для виробництва продукції галузі, для їх обладнання. Поряд із ними потрібною є державна підтримка кооперативів, із діяльністю яких пов'язують покращення ситуацій в розвитку скотарства в господарствах населення. Відповідно до прийнятої програми їх підтримки планується фінансування обслуговуючих кооперативів у розмірі 70 % на вартість придбаного обладнання, у т.ч. обладнання для первинної переробки молока.

Проте існує проблема щодо непередбачуваності змін у законодавстві з приводу регулювання розвитку галузі, ризику стосовно віддачі вкладених

коштів інвесторами у розвиток галузі. Тож потрібною є стабільність і прозорість її державної підтримки.

Існує також проблема управління галуззю скотарства. Взагалі система державного управління скотарства представляє собою два рівні: галузевий рівень управління галуззю і місцевий. Формування законодавчих актів галузі, обґрунтування стратегії її розвитку, визначення механізмів регулювання і підтримки галузі визначається саме на галузевому рівні. Відсутність Міністерства АПК ускладнює вирішення цих задач, поглиблюючи проблеми діалогу із виробниками.

Вирішення наведених вище та інших проблем розвитку скотарства України бачиться у підтримці як виробників продукції галузі, так і споживачів її продукції. Щодо підвищення купівельної спроможності населення, яка є невисокою щодо середнього споживача, то в період поширення коронавірусу вона зменшилася, що зменшило і попиту на продукцію скотарства. При існуванні ситуації, за якої питома вага середньостатистичного українця на продукти харчування становить 45 %, з яких близько 15 % витрачається на молочні продукти, при недостатньому споживанні продуктів харчування галузі, проблема підвищення купівельної спроможності є важливою і актуальною. Уряд намагається її вирішити різними шляхами, зокрема шляхом підвищення мінімальної заробітної плати, величина якої із 1 вересня дорівнює 5000 тис., шляхом підвищення пенсій, стипендій та ін.

За даними Асоціації виробників молока, 160 новітній молочних ферм із поголів'ям 1000 корів дасть можливість створити 15 тис. нових робочих місць у галузі скотарства і 135 тис. робочих місць у суміжних галузях української економіки.

Щодо підтримки товаровиробника, то важливим, на наш погляд, є вивчення світового досвіду формування законодавчої бази галузі скотарства і моделей функціонування ринку молока і м'яса [403]. Так, поширеним підходом до здійснення державної підтримки галузі сільського господарства у світі є її здійснення відповідно до «трьох скриньок підтримки». Механізм

наповнення і використання скриньок врегульований Угодою про сільське господарство [404].

Метою Угоди є врегулювання заходів державної підтримки сільського господарства країн. Умовно їх сукупність можна поділити на заходи, які справляють найбільший протекціоністський і стимулюючий вплив на виробництво сільськогосподарської продукції і ті заходи, дія яких спрямована на захист внутрішнього агропродовольчого ринку країни. До числа питань, які розглядаються Угодою, належать питання доступу до ринку, внутрішньої і зовнішньої підтримки вітчизняних виробників, питання із врегулювання сукупності санітарних і фітосанітарних заходів.

Заходи державної підтримки сільського господарства умовно поділені на такі групи: зелена, блакитна, жовта. Заходи «зеленої» скриньки включають складові, які забезпечують підтримку сільського господарства з використанням урядових програм. Їх фінансування здійснюється за державний кошт і не спрямоване на підтримку обсягів виробництва продукції і цін виробників (додаток 2 Угоди про сільське господарство).

До числа урядових програм, фінансування яких здійснюється відповідно до урядових програм, належать такі напрямки: проведення досліджень з питань охорони навколишнього середовища; надання послуг з навчання, розповсюдження інформації, зокрема стосовно результатів певних досліджень; послуги із виявлення відповідності процесу виробництва, якості виробленої продукції (послуг) певним стандартам (безпеки, якості, тощо); створення інфраструктури, зокрема маркетингової та ін. Фінансування заходів цієї скриньки може здійснюватися без обмежень. На величину фінансування впливають можливості бюджету країни.

До заходів «блакитної скриньки» віднесено допомогу на структурну перебудову сільського господарства, зокрема щодо таких питань, як виведення земельних площ із використання, зменшення поголів'я худоби, або його ліквідація тощо. Ці виплати не передбачають альтернативного використання земельних або інших ресурсів, пов'язаних з виробництвом товарної

сільськогосподарської продукції, не повинні стосуватися виду чи обсягу виробництва, ціни на продукцію, яка є результатом виробництва при використанні природних ресурсів, які виводяться із обігу. Величина виплат за цією скринькою обмежується обсягом, який є необхідним для компенсації відповідних структурних недоліків

Сукупність заходів «жовтої скриньки» впливає на обсяги виробництва аграрної продукції, активність торгівлі нею. До їх числа належать дотації на виробництво аграрної продукції; компенсація частини витрат на купівлю і використання аграрними підприємствами мінеральних добрив, засобів захисту рослин; цінова підтримка, пільги при кредитуванні сільськогосподарських товаровиробників та ін. При формуванні бюджету за цією скринькою визначається сукупна величина підтримки. Вона представляє собою суму всіх видів державної підтримки, на які поширюються зобов'язання із скорочення.

Для України характерним є процес адаптації розробленої в країнах світу системи державної підтримки галузі сільського господарства і скотарства зокрема. На думку ряду науковців збільшення заходів «зеленої скриньки» в величині державної підтримки сільського господарства, буде сприяти вирішенню проблем охорони довкілля, розвитку депресивних територій, ринкової інфраструктури для селянських господарств та ін. Щодо заходів «жовтої скриньки», то поступово спостерігається зменшення фінансування за цим напрямом

На обрання форм і методів державного регулювання і підтримки аграрної сфери економіки і скотарства зокрема свій вплив має мета такого регулювання. В науковій літературі існують різні позиції з цього питання. В той же час, поширеною є точка зору відповідно до якої така підтримка повинна бути спрямована на: створення умов прибуткового ведення виробництва, що створює умови для його розширеного відтворення; вирішення соціальних проблем на селі (у т.ч. покращення добробуту їхніх сімей); формування передумов комплексного розвитку сільських територій; задоволення потреб

населення в достатній кількості продуктів харчування високої якості [405]. Ми також згодні із даною точкою зору.

В то же час, внаслідок актуальності теми нашого дослідження, визначальною при розробці заходів по підтримці розвитку скотарства, на перше місце поставили б задоволення потреб населення високоякісними і в достатній кількості продуктами харчування. А умовою виконання даного положення була б розробка мотиваційного механізму як для розвитку галузі, так і для підтримання прибуткового виробництва її продукції.

При визначенні форм державної підтримки аграрного сектору економіки науковці, як правило, виділяють пряму (бюджетні виплати, субсидії, субвенції, дотації, компенсації), непряму (гарантовані ціни, держзамовлення, інтервенції, пільгове оподаткування) і опосередковану (реструктуризація заборгованості сільськогосподарських товаровиробників, реалізація галузевих програм розвитку) форми [406]. У своїй сукупності їх дія забезпечить очікуваний результат.

Використання представлених вище форм державної підтримки знаходить своє відображення в таких механізмах:

1. Залежно від джерел фінансування:
 - бюджетний механізм, основу якого становлять бюджетні послуги, розробка і реалізація програм регулювання і підтримки сільського господарства;
 - позабюджетний механізм, спрямований на залучення приватних інвестицій і приватної зацікавленості до розвитку галузі.
2. За рівнями бюджету:
 - державний рівень;
 - обласний, місцевий.
3. За терміном використання державної підтримки:
 - до 1 року – короткострокове використання;
 - 3–5 років – середньострокове використання;

– більше 5 років – довгострокове використання.

Загальноприйнятим підходом у визначенні ступеня підтримки сільського господарства в країнах світу, які увійшли в ОЕСР, є річна грошова величина валових надходжень в сільське господарство від споживачів і податкових платників у відповідності до політики, яка проводиться країною у цій сфері. Цей показник представляє загальну величину підтримки (TSE), яка вимірюється у відсотках до ВВП, оцінку підтримки виробників аграрної продукції (PSE) – як відсоток підтримки від валових доходів фермерських господарств, оцінку споживчої підтримки (CSE) – як відсоток підтримки від сільськогосподарського споживання і оцінку підтримки загальних служб (GSSE) – відсоток витрат від загальної підтримки [407].

Однією із розповсюджених в країнах світу є цінова підтримка сільського господарства. Розраховується вона відношення внутрішньої ціни на товар до світової (номінальний коефіцієнт захисту NPC (Nominal Protection Coefficient)), або як різниця цін, поділену на світову ціну, виражена у відсотках (номінальна норма захисту NPR (Nominal Protection Rate)). Якщо NPC дорівнює одиниці, то він характеризує нейтральну державну політику, якщо $\text{NPC} > 1$, то сільське господарство підтримується державою (субсидується), а при $\text{NPC} < 1$ сільське господарство оподатковується. Чим більше NPC від одиниці, тим більшим є вплив державної аграрної політики на конкретний товар.

Пряму бюджетну підтримку оцінюють за допомогою коефіцієнта підтримки виробника NAC (Nominal Assistance Coefficient), який відображає відношення обсягу споживання сільськогосподарської продукції за внутрішніми цінами до обсягу споживання у довідкових цінах. Водночас сукупна підтримка вимірюється рівнем субсидування виробництва продукції [408].

Оцінити рівень державної підтримки аграрного підприємства можна і за сукупністю показників, представлених в монографії Т. Калашнікової [409].

Науковцем запропоновано оцінку величини і ефективності державної підтримки в рослинництві в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, на 1 ум. гол. тварин, на 1 грн доходу від реалізації сільськогосподарської продукції, частину державної підтримки в структурі доходу підприємства, в структурі доходу галузі рослинництва, тваринництва; скориговані на величину державної підтримки рівень рентабельності виробництва аграрної продукції по підприємству, по галузям; прибуток (збиток) на 1 грн державної підтримки. Використання цієї сукупності показників оцінки державної підтримки дозволить оцінити її ефективність і вплив на показники розвитку підприємства.

При розгляді конкретних напрямів державної підтримки розвитку аграрного сектору економіки виникає питання про сутність визначення ефективності державної підтримки сільського господарства. Однозначно її визначити складно. Тим більш, що, за словами І. Маленької, на різних ієрархічних рівнях вона має певні особливості. Так, у цілому по сільському господарству ефективність державної підтримки може знайти своє відображення в таких показниках, як зміна валової продукції сільського господарства, доданої вартості, прибутку [410]. Це, насамперед, показники, які відображені в статистичній інформації Державної служби статистики України. За галузями в аграрному секторі економіки показники ефективності державної підтримки можуть знайти своє відображення в зміні обсягів виробництва продукції галузей, в їх прибутковості. Стосовно мікрорівня – аналогічно. Тож не завжди існують показники в чистому вигляді, за зміною величини яких можна було б говорити про ступінь ефективності державної підтримки сільського господарства.

В науковій літературі можна зустріти різні підходи до оцінки ступеня і ефективності державної підтримки сільського господарства [411, 412]. Так, в одній із своїх публікацій П. Таранов виділяє інтегральні методи оцінки ефективності державної підтримки, методи прямої оцінки та економіко-математичні моделі [413].

Розгляд критеріїв ефективності державної підтримки галузі здійснюється при обґрунтуванні пріоритетних заходів захисту продовольчого ринку країни та окремих його сегментів. За словами автора статті, цей підхід надає можливість при обранні заходів захисту враховувати існуючі обмеження СОТ щодо допустимості їх використання. В процесі досліджень науковець використовує кластерний аналіз для об'єднання груп продуктів харчування, які вимагають використовувати однакові заходи захисту.

Іншу точку зору стосовно визначення критеріїв державної підтримки сільського господарства має Р. Котов [414]. Відповідно із точкою зору науковця доцільно виділяти показники цінової підтримки, прямої бюджетної підтримки сільського господарства та узагальнюючі показники.

На нашу думку, на даному етапі розвитку галузі скотарства України, основним критерієм ефективності державної підтримки галузі повинно виступати збільшення обсягів виробництва продукції галузі, що буде мати позитивний вплив на забезпечення населення продуктами харчування галузі. А можливістю виконання цього завдання є підвищення рівня прибутковості галузі. Збільшення обсягів виробництва продукції галузі буде мати позитивний вплив і на вирішення соціальних, екологічних проблем, проблем розвитку сільських територій.

Досвід державного регулювання країн світу свідчить про різні підходи державної підтримки галузі скотарства. Визначальною при обранні підходів державної підтримки є мета такої підтримки. Наприклад, в США в Законі «Щодо продовольства, охорони природних ресурсів та енергетики» від 18.06.2008 р. основними напрямками державного регулювання визначено реалізацію заходів, спрямованих на консервацію земель, реалізацію програми захисту перезволожених земель, збереження пасовищ; розробку і використання екологічно ефективних технологій при виробництві аграрної продукції. Вагома складову коштів спрямовується на посилення державної підтримки розвитку фермерських ринків, на яких реалізовується сільськогосподарська продукція, яка вироблена в даній місцевості.

Основу державної підтримки в США в цей період становили прямі виплати для виробників аграрної продукції і цільові ціни на вироблену ними продукцію. Їх дія спрямована на розвиток товарного виробництва і підвищення рівня доходів фермерів. При виробництві ряду зернових і бобових культур використовувалися субсидії. Стосовно галузі молочного скотарства – підтримка виробництва молока здійснювалася з використанням різних підходів. За умов, коли ринкова ціна на молоко нижче певного рівня – виробникам молока надавалася компенсація. Можливою була підтримка через ціну сиру типу чеддер, масло вершкове і знежирене молоко. За умов, коли ціна на ці молочні продукти була нижчою визначених рівнів, молочна продукція закуповувалася товарно-кредитною корпорацією за цінами підтримки.

В 2014 р. підхід до державного регулювання розвитку сільського господарства США змінився. Пряма бюджетна допомога розвитку галузі була замінена страхуванням ризиків. Величина страхування покриває втрати фермерських господарств через повінь, посуху, негараздами на ринку продукції. Здійснюється така підтримка відповідно до прийнятих ряду програму, зокрема в галузі торгівлі, продовольчої допомоги та ін.

Існує також програма страхування прибутків, відповідно до якої уряд може забезпечити субсидування страхових премій за відсотковими ставками в діапазоні 38–80 %. Такий достатньо високий рівень субсидій дозволяє зробити доступною за ціною сільськогосподарську продукцію.

В країнах ЄС державна підтримка виробників аграрної продукції здійснюється відповідно до Спільної аграрної політики, основними напрямками якої, на даному етапі, є розвиток села. За інформацією ряду джерел, загальна величина державної підтримки в країнах Європейського Союзу в 2013–2014 рр. складала майже 60 млрд євро щорічно, що з розрахунку на 1 га становить 525 євро, або 20 % від валової продукції сільського господарства. За інформацією, яка приведена В. Данилішиним, величина державної підтримки галузі сільського господарства в Нідерландах і Бельгії

становить близько 500 євро/га, у Польщі – 345, в Україні – 10–20 євро/га (з урахуванням коштів, які залишилися в рамках дії спеціального режиму з ПДВ) [415].

Тобто величина державної підтримки аграрного сектору економіки України є низькою. Про низький її рівень говорить і інформація, представлена Організацією економічного співробітництва і розвитку. За даними цієї організації, в країнах Європейського Союзу близько 21 % валової сільськогосподарської продукції компенсується державою відповідно до різних програм державної підтримки галузі, в Туреччині її величина становить 23 %, в Канаді – 11 %, в Україні – 1–1,5 %. В якості причин низького рівня державної підтримки розвитку аграрного сектору України називаються різні. Зокрема, недостатній рівень коштів, які виділяються на підтримку із державного бюджету, або фінансування галузі за так званим залишковим принципом, високий рівень корумпованості та ін.

Тому, на наш погляд, при визначенні ступеня підтримки потрібним є визначення показника, який би виконував стимулюючу, регулюючу функцію розвитку аграрного сектору, створював би зацікавленість в роботі аграріїв. В якості такого показника у свій час було запропоновано впровадження спеціального режиму по сплаті ПДВ. В наукових статтях можна зустріти публікації, в яких наголошується на необхідності виходу на величину державної підтримки аграрного сектору, яка б дорівнювала 300–350 євро/га.

Цікавим з погляду розробки механізму державної підтримки сільського господарства є підхід Канади. Її вихідними положеннями стали, по-перше, важливість і пріоритетність розвитку аграрного сектору економіки; по-друге, широка участь уряду в програмах кредитування і страхування фермерів відповідно до умов їх діяльності; по-третє, розробка сукупності заходів, які б здійснювали захист від ризиків, пов'язаних із веденням сільськогосподарського виробництва.

Політику у сфері підтримки аграрного сектору здійснює федеральний уряд і уряд провінцій. Підтримка реалізується через Королівську корпорацію. На федеральному рівні ця організація виступає кредитором для фермерських господарств Канади; на рівні провінції, наприклад, на рівні провінції Манітоба надає фінансові послуги сільському господарству.

Метою діяльності Корпорації на федеральному рівні і на рівні провінції є створення для фермерів сприятливіших умов у отриманні фінансових послуг, ніж ті, які вони можуть отримати в комерційних банківських установах, або в страхових компаніях. За умов отримання прибутків від своєї діяльності, Корпорація накопичує їх в спеціальному фонді для використання в майбутні періоди.

Політика підтримки, як правило, будується відповідно до державних програм, зокрема відповідно до Програми страхування урожаю (спрямована на пом'якшення негативного впливу несприятливих погодних явищ на фінансові результати аграрного бізнесу. Реалізується ця політика підтримки, з одного боку, шляхом часткової компенсації страхових платежів із боку уряду; з другого боку – шляхом розробки сприятливого графіку внесення платежів фермерськими господарствами); Програми, спрямованої на стабілізацію чистого доходу фермерських господарств (розглядається як засіб страхування доходів фермерів від різких коливань використовуючи механізм акумулювання власних заощаджень фермерів та відповідних внесків уряду); Програми осіннього і весняного авансування (реалізація Програми спрямована на підтримку грошових потоків фермерських господарств в період після посіву або збирання урожаю); Програми підтримки доходів фермерів Канади (спрямовані на надання необхідної допомоги із боку держави тим сільськогосподарським товаровиробникам, які зазнали суттєвого збитку від виробництва аграрної продукції з причин, які не підконтрольні ним). Розробляються також Супутні програми (спрямовані на вирішення короткострокових проблем розвитку провінцій).

Цікавим, на наш погляд, є механізм розробки програми підтримки доходів фермерів. В основу підтримки покладено величину операційного прибутку фермерського господарства. Якщо величина його операційного прибутку у звітному періоді буде меншою, ніж 70 % операційного прибутку, величина якого прийнята за порівняння, фермерське господарство отримає компенсацію із боку уряду.

Для порівняння обирають операційний прибуток, який дає найвищий результат при розрахунку за двома підходами. Відповідно до першого підходу – здійснюється розрахунок середніх показників за останні 3 роки. Відповідно до другого – розраховуються середні показники за останні 5 років, потім відкидають найбільше і найменше значення, після чого розраховують середню величину операційного прибутку за останні 3 роки. Фінансування цієї Програми відбувається із двох джерел – із боку федерального уряду вона фінансується на 60 %, із боку уряду провінцій відбувається фінансування на 40 %. Умови надання державної підтримки фермерів постійно переглядаються із врахуванням часу і результатів її реалізації [416].

У Нідерландах пріоритетом у розвитку сільського господарства є не підвищення продуктивності, а сталий розвиток, інновації, покращення умов утримання тварин, використання відновлювальних джерел енергії тощо. Тому субсидії від держави можуть отримати фермери, які будуть витрачати їх, наприклад, на оптимізацію виробництва, покращення якості продукції або умов утримання тварин.

Державні субсидії можуть отримати молоді фермери віком до 41 року з метою залучити в сільське господарство молодих підприємців. Ці кошти можуть бути спрямовані на будівництво, землю, техніку тощо. Підтримуються із боку держави ферми, які відмовилися від використання хімікатів та пестицидів, виробляють екологічно чисту продукцію.

Франція має найбільш опікуємо із боку держави сільське господарство. На підтримку витрачається близько 40 млрд євро на рік. Допомога надходить із бюджету країни і Євросоюзу через Єдину сільськогосподарську політику. У

середньому одне господарство отримує близько 12 тис. євро субсидій на рік. Крім того, фермери мають пільги на кредити, зокрема можуть залучати кошти на купівлю нової сільгосптехніки під 3–4 % річних.

В Австралії фінансова підтримка фермерам надається для компенсації збитків спричинених природними або техногенними факторами (посухи, повені, пожежі тощо). При цьому урядові дотації надходять у вигляді дотацій, грантів, короткострокових кредитів за низькими відсотковими ставками, податкових пільг та ін.

Сільське господарство Канади отримує значну державну підтримку. В країні існує державна монополія на закупівлю молока, сиру, яєць, птиці. Державні компанії регулюють пропозиції цих товарів на ринку, контролюючи внутрішнє виробництво та обмежуючи імпорту за допомогою високих мит (до 200%). Результатом є, з одного боку, уникнення прямого субсидування аграрного сектора, з іншого – високі ціни на цю кінцеву продукцію на внутрішньому ринку.

Серед інших форм підтримки сільського господарства в цій країні використовуються короткострокові кредити до 400 тис. дол. під низький відсоток із частковим покриттям відсотків; державні кредитні гарантії на купівлю землі агропризначення; пільгове, фінансова підтримка просування продукції за кордоном; субсидування транспортування зерна через порт на півночі країни тощо.

Щодо вітчизняного аграрного сектору економіки України, то існує низка публікацій, в яких науковці пропонують власні результати дослідження щодо оцінки і обґрунтування сучасних підходів до оцінки ефективності державної підтримки в аграрному секторі, використання показників ефективності такої підтримки О. Ульяновка [417], О. Бородіної [418] та ін.

Так, автори монографії «Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції» вважають, що найадекватнішою системою державної підтримки, що враховує особливості перехідної економіки та виправдовує

своє застосування на сучасному етапі глобалізації агропродовольчих ринків, є перехід до прямих погектарних виплат сільськогосподарським товаровиробникам незалежно від розмірів господарств та організаційно-правових форм [419, с. 283].

Основна мета такої підтримки полягає не у стимулюванні використання конкретних видів ресурсів для виробництва, а в забезпеченні загального запасу міцності сільськогосподарських виробників для створення конкурентного середовища. Автори монографії вважають, що при переході від субсидування виробництва до застосування прямих погектарних виплат створюються умови для забезпечення того, щоб рішення сільськогосподарських товаровиробників базувалися не на обсягах очікуваних субсидій, а на ринкових сигналах.

Підходи до підтримки галузі скотарства також були різними. Вони стосувалися як галузі м'ясного, так і молочного скотарства; базувалися на різних критеріальних ознаках; були спрямовані на збільшення поголів'я худоби галузі, зростання обсягів виробництва її продукції, підвищення рівня прибутковості галузі.

В теперішній час, розглядаючи об'єкт розробки економічного механізму розвитку скотарства, вважаємо, що таким може бути окупність витрат виручкою від реалізації продукції та величина прибутку з розрахунку на 1 гол. худоби галузі. Виходячи із результатів розрахунку розділу 3.3., і результату групувань, яке графічно відображено на вище наведених рисунках, потрібним є розробка елементу підтримки галузі, який би при зростанні СЕЕКе сприяв підвищенню окупності витрат виручкою від реалізації молока в підприємствах і зростанню величини прибутку з розрахунку на 1 гол. худоби галузі. При цьому із збільшенням соціо-еколого-економічного коефіцієнта ефективності державна підтримка повинна бути більшою для підприємств, які мають більший соціо-еколого-економічний коефіцієнт.

В нашому дослідженні при визначенні форми підтримки підприємств, які мають достатньо високу величину СЕЕКе, ми схилиємося до дотацій. Вони

повинні бути спрямовані саме на розвиток скотарства. І на даному етапі розвитку галузі – на підвищення окупності витрат виручкою від реалізації продукції галузі.

В попередньому розділі роботи при вивченні залежностей між величиною СЕЕКе і показниками ефективності молочного скотарства, акцентували увагу на дії в цій залежності закону спадної віддачі. Внаслідок його існування є можливим визначення граничної величини СЕЕК, після підвищення якого показники ефективності галузі зменшуються. В нашому дослідженні розрахунок граничного значення здійснювався з використанням залежностей, представлених в розд. 3.3.

Відповідно до них, залежність між величиною СЕЕКе, розрахована за даними по підприємствам Харківської області, які в 2019 р. виробляли продукцію скотарства, і окупністю витрат виручкою від реалізації приросту ВРХ і молока описується такими рівняннями: по приросту ВРХ: $y = -0,1344x^2 + 0,4026x + 0,2641$, при $R^2 = 0,9528$, по молоку $y = -0,1162x^2 + 0,4869x + 0,7661$ $R^2 = 0,8447$.

Результати розрахунку відображено в табл. 5.1. і 5.2.

Таблиця 5.1

Рівняння залежностей між величиною СЕЕКе та величиною окупності витрат виручкою від реалізації молока в господарствах Харківської області у 2019 р.

Вид залежності	Рівняння	Максимальне значення при СЕЕКе	Кількість підприємств, в яких значення СЕЕКе вище максимального, од.
СЕЕКе – окупність витрат виручкою від реалізації молока	$y = -0,1162x^2 + 0,4869x + 0,7661$ $R^2 = 0,8447$	2,1	4

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Відповідно до отриманих розрахункових даних табл. 5.1, свого максимального значення окупність витрат виручкою від реалізації молока досягається при СЕЕКе, який дорівнює 2,1. Відповідно до прийнятої нами гіпотези стосовно того, що отримувати дотації на розвиток галузі будуть ті підприємства, які мають значення СЕЕКе вище розрахункового граничного значення (відповідно до наших розрахунків – вище 2,1), встановили, що кількість таких підприємств становила 4 підприємства. Це саме ті підприємства, які на наш погляд повинні отримувати фінансову допомогу у вигляді дотацій за високе значення інтегрального показника ефективності (СЕЕКе).

В табл. 5.2 представлено алгоритм розрахунку величини дотацій по підприємствам, в яких СЕЕКе була більшим отриманого нами розрахункового максимального значення, яке дорівнювало 2,1. Величина СЕЕКе в них за даними за 2018 р. дорівнювала: в підприємстві 1 – 2,327; в підприємстві 2 – 2,466; в підприємстві 3 – 2,694; в підприємстві 4 – 3,335 [420].

Відповідно до обраного алгоритму розрахунків, спочатку були визначені фактичні значення окупності витрат виручкою від реалізації молока і значення СЕЕКе по аналізованим чотирьом підприємствам. Потім здійснили коректування фактичних значень окупності витрат виручкою від реалізації молока по обраним чотирьом підприємствам (по підприємству 1 воно дорівнювало 1,147) відповідно до співвідношення, яке існує між граничним фактичним значенням СЕЕКе по вивчаємій сукупності (в нашому дослідженні 2,1) і фактичною величиною окупності витрат виручкою від реалізації, що відповідає граничному значенню (в нашому дослідженні 1,290). По підприємству 1 це значення розраховувалося так: розрахункове значення окупності витрат $= (1,29 \cdot 2,327) : 2,1 = 1,429$.

Розрахункову величину доходу на одну корову по підприємствам розраховували відповідно до отриманого розрахункового значення окупності витрат (в підприємстві 1 це величина 1,429), збільшивши на цю величину

фактичну величину витрат на одну корову в ньому (в підприємстві 1 фактична величина витрат на одну корову дорівнювали 59,217 тис. грн).

Таблиця 5.2

Алгоритм розрахунку господарствам Харківської області у 2019 р. за величиною СЕЕКе

Показники	Величина окупності витрат виручкою від реалізації молока (фактична)	Значення СЕЕКе (фактичне)	Розрахункове значення окупності витрат	Витрати на корову, тис. грн	Розрахунковий дохід на одну корову, тис. грн	Фактичний дохід на 1 корову, тис. грн	Різниця між розрахунково і фактичною величиною доходу на 1 корову, тис. грн	Поголів'я корів, гол	Величина дотацій, тис. грн
Залежність між СЕЕКе та окупністю витрат виручкою від реалізації молока	1,29	2,1	—	—	—	—	—	—	—
Підприємство 1	1,147	2,327	1,429	59,217	84,621	67,950	16,671	500	8336,0
Підприємство 2	1,428	2,466	1,515	57,037	86,411	81,422	4,989	850	4240,7
Підприємство 3	1,073	2,694	1,654	39,656	65,591	42,539	23,052	1128	26002,7
Підприємство 4	1,354	3,335	2,048	45,404	92,987	61,492	31,495	446	14046,8
Усього	—	—	—	—	—	—	—	—	52626,2

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі

Різниця між розрахунковим доходом на одну корову при розрахунковій величині окупності витрат виручкою від реалізації молока і фактичним доходом є величиною дотацій від держави за високий інтегральний показник ефективності у веденні скотарства (СЕЕКе) у 2019 р.

Данні табл. 5.2 свідчать про різні величини СЕЕКе в аналізованих підприємствах. В підприємстві 1 величина коефіцієнта дорівнювала 2,327, в підприємстві 2 вона склала 2,466, в підприємстві 3 – 2,694, в підприємстві 4 – 3,335. В останньому підприємстві вона була найвищою. Значенням СЕЕКе в них відповідали різні фактичні значення окупності витрат виручкою від реалізації молока і дохід на одну корову, що вплинуло на розрахунок величини дотацій.

Найбільшою вона була в підприємстві 3, склавши 26002,7 тис. грн, в підприємстві 2 вона була найнижчою, дорівнюючи 4240,7 тис. грн. Загальна ж величина дотацій при фактичному середньорічному поголів'ї корів в аналізованих підприємствах дорівнювала 52626,2 тис. грн.

Одним із головних висновків із даного дослідження і дії запропонованого механізму компенсації витрат галузі скотарства є те, що підвищення ефективності соціальної, економічної, екологічної кожним із підприємств, яке виробляє продукцію скотарства, зумовлює зростання СЕЕКе і відповідно, надає можливість отримати фінансову підтримку із боку держави, спрямовану на збільшення доходу на одну корову.

Вивчення досвіду країн світу в державному регулюванні розвитку аграрної сфери економіки і галузі скотарства зокрема, дозволяє визначити загальні підходи до її формування. До їх числа належать розуміння важливості розвитку аграрного сектору економіки і необхідності її державної підтримки відповідно до обраних стратегічних напрямів їх розвитку. Підходи, інструменти підтримки в країнах світу мають свої особливості, проте у сукупності їх дія спрямована на підвищення мотивації фермерських господарств до високоефективного розвитку галузі, зокрема виробництва продукції скотарства.

Для зменшення фінансового навантаження на бюджети країн світу протягом останнього періоду змінюються принципи надання державної підтримки. Проте головними із них залишаються підтримка зацікавленості, мотивації до підвищення ефективності галузі, підтримка рівня її доходності

(прибутковості), зменшення (страхування) ризиків, зокрема при виробництві продукції скотарства, цінове регулювання.

Сфера державного регулювання аграрного сектору економіки, зокрема регулювання розвитку галузі скотарства має сформовану нормативну базу, реалізація якої знаходить відображення в показниках її фінансового стану і ефективності. Кошти бюджету спрямовуються на дотації на будівництво ферм, приміщень; підтримку придбання племінного поголів'я галузі; компенсацію відсоткових ставок по кредиту на придбання обладнання тощо. Між тим залишається проблема збільшення обсягів виробництва продукції галузі.

Обґрунтовано доцільність використання СЕЕКе, відповідно до величини і впливу якого на показники ефективності скотарства, можна розрахувати величину дотацій суб'єктам господарювання, які мають його величину, що є більшою за граничне значення. За такого підходу суб'єкти господарювання із виконанням на високому рівні економічної, соціальної, екологічної функцій галузі скотарства отримують фінансову допомогу, що є певним стимулом до їх підвищення.

5.2. Розробка інструментів регулювання в умовах волатильності цін

Складною проблемою у формуванні ринку аграрної продукції є проблема цін [421, 422]. Із боку виробників проблема формування ціни на продукцію галузі бачиться у забезпеченні цінами такого їх рівня, який сприяв би прибутковому виробництву, підвищенню мотивації суб'єктів господарювання до її розвитку. Адже за умов, коли при функціонуванні скотарства молочне скотарство дозволяє забезпечити підприємству прибуткове виробництво, хоча і на недостатньому рівні, а м'ясне скотарство є глибокозбитковим, складно говорити про подальше розширення галузі у цілому.

Дослідження свідчать про складність проблеми розробки механізму впливу на процес ціноутворення на аграрну продукцію і на продукцію скотарства зокрема, хеджування ризиків щодо недоотримання доходів підприємствами, які виробляють продукцію галузі та ін. Науковці протягом значного періоду часу зверталися до її розгляду. Одним із перших вітчизняних економістів, який досліджував питання ціноутворення на аграрну продукцію, був І. Лукінов.

Теоретичний і методологічний базис новітньої парадигми щодо вирішення проблем ціноутворення у сільському господарстві закладені відомими вітчизняними економістами-аграрниками П. Саблуком, В. Месель-Веселяком [423], В. Онегіною, М. Дем'яненко, О. Шпичаком [424]. Характеристики цінової ситуації і цінової політики в агросфері широко представлені в наукових роботах Б. Пасхавера [425]. Ряд науковців розглядають проблему з погляду можливостей удосконалення економічних відносин в агроформуваннях [426]. Щодо особливостей механізму ціноутворення на продукцію скотарства, то частіше трапляються роботи з питань його особливостей в галузі молочного скотарства, в молочному продовольчому підкомплексі [427]. Серед таких наукових робіт роботи В. Россохи, О. Петриченка [428]. І лише в окремих випадках розглядаються питання ціноутворення щодо ВРХ, яка реалізується на м'ясо [429, 430, 431].

Залишаються проблеми, пов'язані із формуванням економічного середовища, діяльність в якому сприяла б збільшенню поголів'я худоби галузі, зумовлювала б збільшення обсягів виробництва молока та м'яса ВРХ в них, що, у свою чергу, створювало б умови для збільшення доходності і прибутковості галузі.

Досвід провідних країн світу свідчить про необхідність забезпечення цінової підтримки із боку держави. Для них характерною є активна роль держави в підтримці необхідного рівня доходності галузі, зокрема з використанням механізму цінового регулювання.

Звернення до досвіду країн світу у формуванні механізму ціноутворення на аграрну продукцію надає можливість визначити таке. Основу його регулювання в країнах світу визначає держава шляхом розробки і реалізації аграрної політики. Наприклад, регулювання цін на сільськогосподарську продукцію в Європейському Союзі відбувається відповідно до Єдиної Аграрної Політики. До створення Єдиної Аграрної Політики (до 1957 р.) країни-засновниці мали високі протекціоністські бар'єри для захисту вітчизняних виробників аграрної продукції. Після об'єднання з метою гармонізації політики підтримки в аграрній сфері економіки політика в цій сфері була зорієнтована на формування єдиного ринку аграрної продукції шляхом його захисту від конкуренції високими тарифами на імпорту продукції із інших країн, крім країн-учасниць, з одного боку, і високими інтервенційними цінами на аграрну продукцію в країнах-учасниць.

Головною метою Єдиної Аграрної Політики в цей період було збільшення обсягів виробництва аграрної продукції країнами-учасницями. Внаслідок використання із боку держав країн-учасниць сукупності інструментів впливу, зокрема формування рівня цін, який забезпечував високий рівень доходності, суттєво збільшилися обсяги виробництва аграрної продукції.

Між тим висока інтервенційна ціна на аграрну продукцію, яка в ряді випадків перевищувала світові ціни, почала призводити до дисбалансів у виробництві аграрної продукції, у її перевиробництві. Тож починаючи із 1992 р. зниження інтервенційних цін було замінено на підтримку виробників сільськогосподарської продукції, застосувавши систему дотацій на 1 га відповідних угідь. У фермерів виникла необхідність самостійно управляти ціновим ризиком. Для цього вони задіяли інструменти ринку ф'ючерсів та опціонів. Формування цін на ринку ЄС в сучасних умовах відбувається під впливом попиту і пропозиції на аграрну продукцію в межах європейського ринку та під впливом світових цін.

Основним інструментом управління ціновим ризиком для американських фермерів, які вирощували продукцію рослинництва, були ф'ючерсні контракти. Починаючи із 20-х років XX століття з'явилися такі механізми підтримки фермерів як товарні та фінансові інтервенції із боку держави. Їх використання дозволило за рахунок державних коштів викупати надлишок сільськогосподарської продукції в роки перевиробництва і реалізовувати його в роки дефіциту того або іншого виду продукції.

Була також задіяна підтримка з використанням фіксованих цін – маркетингових доплати (marketing loan), які представляли собою різницю між фіксованою ціною та ціною реалізації, за умов, що остання є нижчою. Пізніше держава відійшла від прямої підтримки цін на сільськогосподарську продукцію в площину дотацій і інших виплат сільськогосподарським товаровиробникам.

На сучасному аграрному ринку ціни на аграрну продукцію в Україні суттєво залежать від світової кон'юнктури. Цьому сприяло входження України до СОТ. В той же час, механізм хеджування цін на аграрну продукцію є задіяним слабо [432]. Щодо формування ціни на сире молоко, то вона, з одного боку, формується під впливом ціни на зовнішньому ринку, з іншого боку, вона залежить від попиту і пропозиції на неї та купівельної спроможності споживача на внутрішньому ринку. До суб'єктів, які мають безпосередній вплив на формування закупівельної ціни на сире молоко, належать молокопереробні підприємства.

Ринок яловичини в Україні сформований недостатньо. Поряд із ринком яловичини існує ринок живої худоби, експортні ціни на яку є дуже вигідними. Формування ж цін на м'ясо, у т.ч. яловичину (телятину) відбувається під впливом сукупності чинників, зокрема цін світових; під впливом структури виробництва м'яса (яловичина, свинини, м'ясо птиці, інші види м'яса) та ціною на нього; доходами населення, його платоспроможністю та ін.

Із приводу експорту, імпорту яловичини та їх впливу на ціну яловичини, цікавою, на наш погляд, є така інформація. За даними Державної служби

статистики України, у 2019 р. величина імпорту яловичини дорівнювала 14 тис. т, або 4,3 % від фонду споживання яловичини в цей рік; величина експорту (в Туреччину, Китай та інші країни) дорівнювала 58 тис. т, або 17,9 % від фонду споживання цього виду продукції в Україні. Величина фонду споживання склала у 2019 р. 324 тис. т. Тобто величина експорту і імпорту яловичини в натуральному виразі є невеликою. Проте ціни на продукцію за цими каналами впливають на формування ціни на яловичину на внутрішньому ринку України, фіксуючи їх на рівні, який не дозволяє вести прибуткове виробництво вітчизняному товаровиробнику. Українська яловичина в цьому випадку за ціною порівняно із імпортною яловичиною, не буде конкурентоспроможною.

Окремим чинником впливу на ціну сирого молока є її якість. Вимоги до якості молока визначені Наказом Міністерства аграрної політики і продовольства України «Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів» від 12.03.2019 р. № 118 [433]. В механізмі ціноутворення на молоко саме його склад є визначальним у формуванні величини ціни.

Проте, як відзначають дослідники, в сучасних умовах розвитку молочного підкомплексу орієнтація ціни лише на вміст жиру в молоці є неефективною внаслідок використання молочної сировини для виробництва видів молочної продукції, які суттєво відрізняються за вимогами до його складу. Для виробництва молока питного, сиру, сметани, потрібним є молоко із різним складом і різними величинами жиру та білку. То ж цінність сирого молока як молочної сировини при переробці молока залежить від того, який продукт буде вироблятися із нього і від фактично присутніх в молоці компонентів.

При формуванні цін на сире молоко і молочну продукцію у вітчизняних підприємствах врахування якості молочної сировини виходить із такого співвідношення: вміст жиру і білка як 40:60. Їх вплив здійснюється через ціну, яка встановлюється молокопереробними підприємствами України. За даними

О. Пащенко, компанія «Данон» встановлює базову ціну за 1 т молока з масовою часткою жиру 3,4 % і білка 3,2 %. Доплата цією компанією до базової ціни молока відбувається за кожні 0,1 % жиру –2,9 %, за кожні 1,0 % білка – 3,5 % [434].

Щодо якості яловичини, то в Україні проект закону «Про м'ясо і м'ясні продукти» було прийнято лише у першому читанні (2007 р.). Окремі із питань якості яловичини врегульовано в ДСТУ 6030:2008 «М'ясо. Яловичина та телятина в тушах, півтушах і четвертинах» [435].

Відповідно до Національного стандарту України за ступенем вгодованості великої рогатої худоби і молодняку яловичину поділяють на першу і другу категорії; залежно від маси туші – на вищий (понад 220 кг), перший (185–220 кг), другий (158–185 кг) і третій (менше 158 кг) класи. Окремо визначаються категорії телятини (перша і друга). Важливими показниками, що впливають на якість яловичини є мікробіологічні її показники.

Залежно від якості продукції формується її ціна. Проте спостерігається ситуація, за якої при недостатньому рівні споживання яловичини населенням країни значна частина вітчизняних товаровиробників не можуть реалізувати продукцію внаслідок низької платоспроможності населення [436]. Тобто проблема при формуванні ціни бачиться в зменшенні обсягів виробництва яловичини, зміні структури споживання м'яса населенням і в зниженні платоспроможності населення.

В країнах світу отримали розповсюдження так зване багатокomпонентне ціноутворення, яке почало розвиватися у 1960 р. і працює на багатьох фермах Нової Зеландії, Данії, Нідерландів, Австралії, Норвегії та інших країн [437]. Основою такого ціноутворення є такі положення: по-перше, визначальними чинниками у формуванні складу молока є порода великої рогатої худоби, сезонні чинники, етап лактації та інші чинник, які діють в довгостроковому періоді. По-друге, впливати на зміну складників якості молока в короткостроковому періоді можна, і одним із чинників такого впливу є корми.

По-третє, зміною ціни реалізації молока можна в короткостроковому періоді впливати на склад молока, у т.ч. на склад в молоці жиру, білку.

Науковцями була розроблена модель впливу ціни реалізації молока саме на склад молока і підвищення значень в ньому тих його елементів, які є цікавими ринку і переробним підприємствам. Автори моделі відстоюють позицію про те, що цінові стимули впливають на склад молока в короткостроковому періоді, і цей вплив є суттєвим.

Це положення є цікавим при роботі малих форм господарювання, кооперативів, діяльність яких може бути зосереджена в напрямку конкретних переробників молока, якість і склад молока якого їх задовольняє.

Взаємовідносини, які склалися між молокопереробними підприємствами і виробниками молочної сировини в Україні не можуть, на думку ряду науковців, забезпечити ефективний розвиток молочного скотарства внаслідок того, що молокопереробні підприємства намагаються знизити величину закупівельних цін на молочну сировину, в той же час підвищуючи ціну реалізації готової молочної продукції в роздрібній торгівлі. Тобто вони привласнюють основну частку доходу, частина якого повинна належати виробникам.

Крім того, за словами Л. Іванової, існує проблема надання пріоритету із боку переробних підприємств тим товаровиробникам, які в змозі забезпечити поставку великих партій молочної сировини, за яку вони готові сплачувати вищі закупівельні ціни і підтримувати розширення їх сировинних зон [438]. В той же час дрібні товаровиробники мають проблему із поставкою молочної сировини на такі підприємства і така проблема поглиблюється нижчими цінами реалізації за неї. Тобто дрібні товаровиробники також недоотримують дохід від виробництва і реалізації молока.

Вирішення проблеми взаємовідносин між виробниками і переробниками молока бачиться в узгодженні інтересів відносно обсягів і ритмічності виробництва продукції кожної із цих сфер діяльності на основі цінового регулювання і удосконалення договірних відносин, а також врегулювання цих

питань із боку держави і державної політики, яка проводиться стосовно експорту-імпорту продукції скотарства [439].

В Україні упродовж останніх років прийнято низку законодавчих документів, що передбачають цілеспрямований вплив на розвиток галузі. Між тим, на думку дослідників вона не дозволяє вирішити ті проблеми, які існують в ній вже протягом значного періоду часу. Тому потрібним є створення такого економічного середовища, яке б, з одного боку, розвивало скотарство виходячи із природно-економічного потенціалу галузі регіону, з другого боку, сприяло б підвищенню доходності і прибутковості продукції скотарства [440].

Вирішення питання частіше усього пов'язують із розробкою політики ціноутворення, яка розглядається В. Босаковською як сукупність заходів з визначення цін, цінової стратегії і тактики [441]. В цьому процесі, за словами науковця, держава відіграє важливу роль, регулюючи ціни на окремі види продукції введенням непрямих податків і надає дотації.

Актуальність проблеми щодо м'ясного скотарства знайшла своє відображення в роботах П. Березівського, П. Пуцентейло [442], О. Шуст, В. Радько [443] та інших науковців [444, 445, 446]. Актуальність цієї проблеми щодо молока знайшла своє відображення в роботах І. Гурської, в яких науковець розглядає регіональний розвиток молочного скотарства [447]. Питання дослідження ринку молока, цінової політики на нього знайшли відображення в роботах В. Аранчія, А. Рудича та ін. [448]. Питання самозабезпеченості регіонів України молоком, надходження молока на переробні підприємства, формування закупівельних цін на молоко з урахуванням його якісних характеристик – в роботах В. Россохи, О. Петриченка. Їх аналіз свідчить про те, що до числа проблем в цій сфері поряд із збільшенням обсягів виробництва продукції галузі належить проблема якості молочної сировини і виробництва його в господарствах населення, ціна на молоко яких є суттєво нижчою від ціни його реалізації в сільськогосподарських підприємствах.

В додатку Ю знайшли своє відображення результати аналізу цін на сире молоко в областях України в 2010, 2015 і 2019 рр. Результати розрахунків у 2010 і 2015 рр. представлені по суб'єктам господарювання. Результати розрахунків у 2019 р. приведені по сільськогосподарським підприємствам і господарствам населення.

Диференціація цін на сире молоко, що склалася в сільськогосподарських підприємствах за регіонами України в 2010 і 2015 рр. була невисокою, про що свідчать величини розрахованих коефіцієнтів варіації [449]. В 2010 р. величина коефіцієнту варіації склала 6,82, а в 2015 р. вона дорівнювала 9,86. У 2018 р. вона зменшилася до 3,84. Ситуація, яка склалася, на наш погляд, може свідчити про те, що в Україні в останні роки, зокрема в 2018 р. склався і функціонує єдиний ринок молочної сировини із цінами, які не мають суттєвих коливань [450, 451].

У той же час існує проблема в цінах, які склалися на молочну сировину в господарствах населення і в їх різниці від цін, які сформувалися на молочну сировину в сільськогосподарських підприємствах. Вони, по-перше, є суттєво нижчими від цін, які сформувалися в сільськогосподарських підприємствах. По-друге, варіація за регіонами в них є високою. Коефіцієнт варіації в 2019 р. склав 27,8 %.

При порівнянні цін на сире молоко в господарствах населення із середнім їх рівнем по Україні на увагу заслуговує те, що в окремих областях вони є суттєво вищими, ніж по Україні. Так, у Львівській області в 2019 р. в господарствах населення ціна на нього в 1,53 рази була вище середнього рівня по Україні, в Чернівецькій області вона була вище в 1,47 рази, а в Закарпатській – в 2,19 рази.

В той же час в Житомирській, Запорізькій, Кіровоградській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернігівській областях вона становила близько 85,0 % від її величини по Україні. Ця ситуація, на наш погляд, підтверджує тезу про те, що актуальною для молочного скотарства України і її регіонів є проблема виробництва молока в господарствах населення, зокрема

проблема формування цін реалізації на нього, які мають суттєві коливання за регіонами.

Не менш актуальною є і проблема різниці в ціні реалізації молока в сільськогосподарських підприємствах і в господарствах населення. Так, різниця в ціні в Житомирській, Кіровоградській, Чернігівській областях досягає 50,0 %, а в Тернопільській і Хмельницькій областях є вище цього рівня. В той же час, ціна на молоко в господарствах населення в 2019 р. порівняно із середньою величиною цін в сільськогосподарських підприємствах була нижче в Івано-Франківській і Львівській областях, склавши відповідно 91,2 і 81,6 %.

Тобто, в тому випадку, коли мова іде про формування цін на молоко, яке реалізується сільськогосподарськими підприємствами переробним підприємствам, можна говорити про невелику варіацію цін на нього на відміну від цін, які складаються на молоко в господарствах населення, в яких їх варіація є вищою на декілька порядків. В той же час, ціни на молоко за ґатунками різняться. При ціні на молоко класу екстра 10300 грн/т, ціна на молоко вищого ґатунку дорівнювала 9820 грн/т, першого ґатунку 9190 грн/т. Ціна на молоко другого ґатунку від населення – 4800 грн [452].

В науковій аграрній науці загальноприйнятим є висновок про те, що формування цін на аграрну продукцію відбувається під впливом пропозиції. В нашому дослідженні це вплив кількості реалізованої великої рогатої худоби на м'ясо і молока на ціну їх реалізації. Наочну інформацію щодо взаємозв'язку між обсягами реалізації великої рогатої худоби на м'ясо і ціною його реалізації відображено в додатках АЖ–АК. Отримані графічні залежності дозволяють зробити висновок про те, що із збільшенням кількості реалізованої ВРХ на м'ясо в зоні Степ і Полісся ціна на неї зменшується. Ці залежності описуються наступними рівняннями: в зоні Степ $y = -5,0996x + 31220$ ($R^2 = 0,4015$); в зоні Полісся $y = -1,533x + 24464$; ($R^2 = 0,0351$).

У той же час трактування коефіцієнта детермінації (R^2) надає можливість зробити висновок про те, що обсяги реалізації даного виду продукції скотарства не мають суттєвого впливу на ціну їх реалізації, особливо в Поліссі, де ціна великої рогатої худоби на м'ясо на 3,5 % впливає на ціну її реалізації.

Пояснити ситуацію, яка має місце можна тим, що ринок м'яса в Україні представлений в переважній мірі м'ясом птиці, питома вага свинини, телятини упродовж останнього періоду часу суттєво зменшилася. Крім того, яловичина (телятина), як сировина, імпортується переробними підприємствами. Ціна на імпортне м'ясо є нижчою, ніж собівартість одиниці продукції вітчизняного виробництва. Тож переробні підприємства пропонують вітчизняним аграрним підприємствам закупівельну ціну, яка дорівнює ціні імпортової м'ясної сировини.

Щодо зони Лісостеп, то залежність між обсягами реалізації великої рогатої худоби на м'ясо і ціною його реалізації описується рівнянням: $y = 0,9456x + 10014$ ($R^2 = 0,0536$). На перший погляд висновок щодо отриманої залежності може бути таким: із збільшенням обсягів реалізації продукції ціни зростають. Проте величина коефіцієнта детермінації (R^2) також свідчить про незначний вплив обсягів реалізації продукції на ціну його реалізації.

За умови побудови регресійної моделі представлених залежностей отримуємо такі результати (рис. 5.1–5.3). В зоні Степ залежність між обсягами реалізованого молока і ціною його реалізації описується рівнянням: $y = 0,0499x + 1967,1$ (рис. 5.1).

Загальною тенденцією є тенденція до зменшення ціни реалізації молока при збільшенні обсягів його реалізації. Ситуація, що має місце може бути пояснена тим, що обсяги реалізації молока в Степу є меншими порівняно із Лісостепом і Полісся і суттєва кількість його виробляється в господарствах

населення, в яких вона нижче, що впливає на середню ціну реалізації молока по зоні.

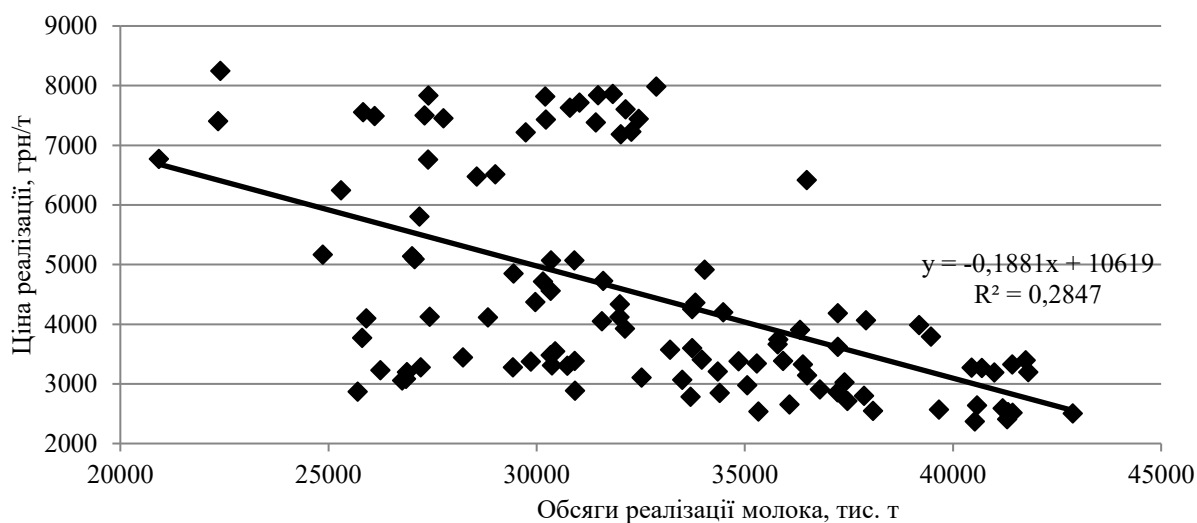

Рис. 5.1. Залежність між обсягами реалізації молока та ціною їх реалізації в Степу у 2010–2019 рр. (за місяцями)

Джерело: побудовано автором.

В той же час в Лісостепу і в Поліссі із збільшенням обсягів реалізації молока ціна його реалізації збільшується (рис. 5.2, 5.3). До числа причин, які могли б пояснити ситуацію належить те, що в цих зонах виробляються значні обсяги молока, і підприємства, які його виробляють, мають велике молочне поголів'я.

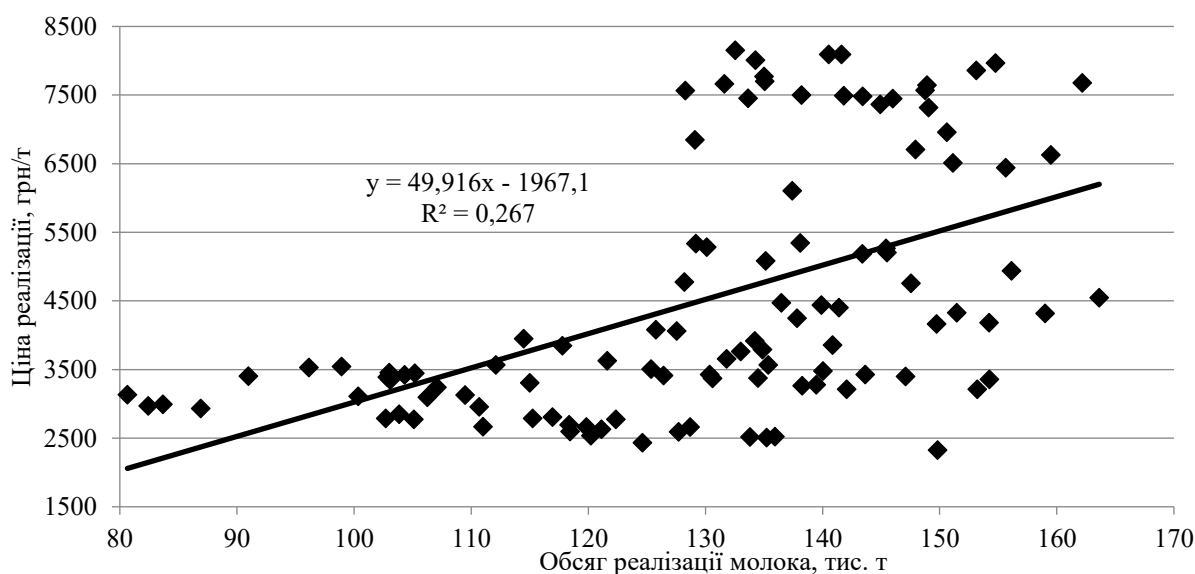

Рис. 5.2. Залежність між обсягами реалізації молока та ціною їх реалізації в Лісостепу у 2010–2019 рр. (за місяцями)

Джерело: побудовано автором.

Виробництво молока на основі його автоматизації дозволяє як підвищити надої, збільшити обсяги його валового виробництва, так і підвищити його якість, внаслідок чого середні ціни реалізації на молоко в цих зонах будуть вищими.

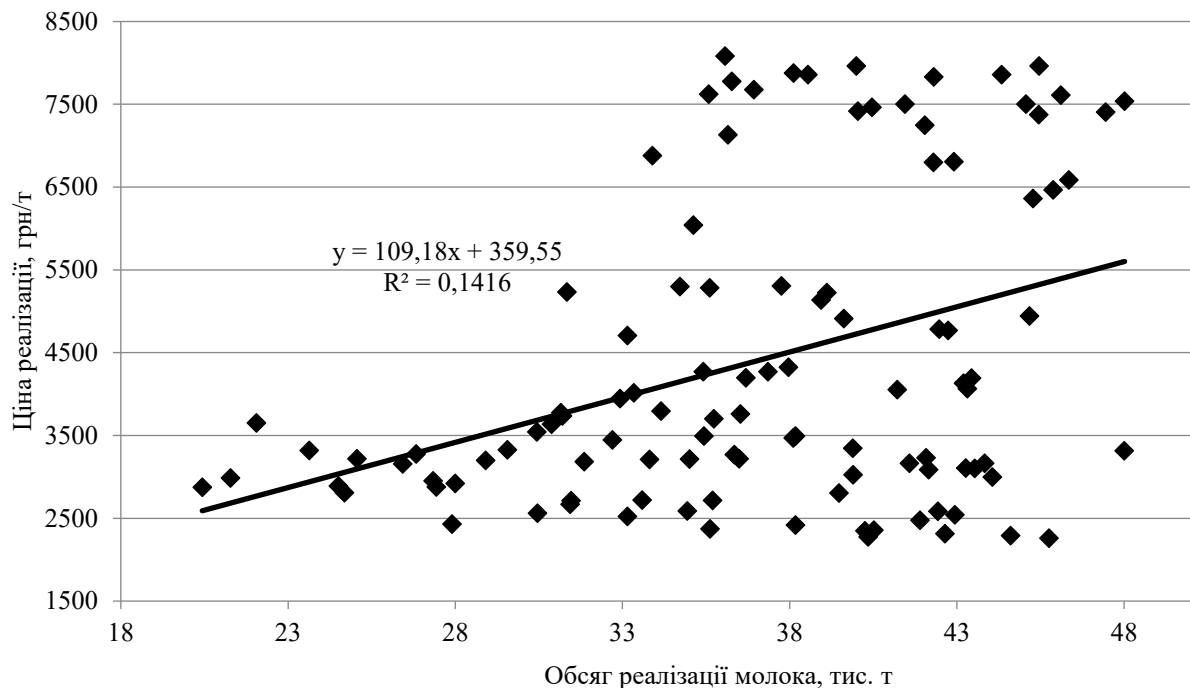

Рис. 5.3. Залежність між обсягами реалізації молока та ціною їх реалізації в Поліссі у 2010–2019 рр. (за місяцями)

Джерело: побудовано автором.

То ж суб'єкти господарювання галузі в цих зонах в процесі виробництва продукції скотарства використовують сучасні технології і обладнання, що своєю чергою сприяє збільшенню обсягів виробництва молока, підвищенню його якості. Відповідно, за продукцію вищої якості підприємства сплачують більшу закупівельну ціну.

Підтверджують цей висновок результати групування, проведені з використанням даних по суб'єктам господарювання галузі Харківської області у 2019 р. (табл. 5.3). Загальна сукупність суб'єктів господарювання скотарства Харківської області, які у 2019 р. виробляли і реалізовували молоко, була за величиною ціни реалізації поділена на 10 груп. У першу їх групу увійшли

суб'єкти господарювання із ціною реалізації за 1 ц молока 552 грн. У суб'єктів господарювання останньої групи ціна реалізації дорівнювала – 856 грн.

Таблиця 5.3

**Групування господарств Харківської області
за ціною реалізації молока у 2019 р., грн/ц**

Група	Середня ціна реалізації, грн/ц	Кількість підприємств в групі	Поголів'я корів, гол	Середній річний удій на одну корову,	Повна собівартість 1 ц, грн/ц	Прибуток (збиток) на одну корову,	Окупність витрат
I – до 600	552	9	117	4516	814	-11880	0,677
II – 600,1–650,0	631	6	119	3714	771	-5213	0,818
III – 650,1–675,0	669	9	189	5265	538	6861	1,242
IV – 675,1–700,0	689	9	174	6897	596	6425	1,156
V – 700,1–725,0	713	12	414	6404	651	3968	1,095
VI – 725,1–750,0	740	15	363	6837	608	9066	1,218
VII – 750,1–775,0	762	12	437	7683	691	5459	1,103
VIII – 775,1–800,0	784	9	576	8601	622	14004	1,262
IX – 800,1–825,0	808	5	650	7681	589	16853	1,373
X – більше 825,1	856	5	631	7525	625	17392	1,369
Середнє значення показника по області	757	91	410	6966	577	12540	1,312

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Результати групування суб'єктів господарювання скотарства Харківської області за ціною реалізації 1 ц реалізованого молока дозволяють зробити такі висновки. Ціна реалізації 1 ц молока і середній річний удій тісно корелюють між собою. Величина коефіцієнта парної кореляції склала 0,852. В підприємствах першої групи із ціною реалізації 1 ц молока 552 грн/ц середній річний удій від однієї корови дорівнював 4516 кг, в підприємствах десятої групи ціна реалізації дорівнювала 856 грн/ц, а величина середнього річного удою на 1 корову склала 7525 кг.

Пояснюється існування отриманої залежності насамперед технічним і технологічним рівнем розвитку галузі, кваліфікацією працівників, зацікавленістю суб'єктів господарювання галузі до підвищення показників

ефективності розвитку галузі. Сукупною дією цих чинників є підвищення як удою, так і якості молочної сировини, що впливає на ціну його реалізації.

Окупність витрат виручкою від реалізації молока при підвищенні ціни реалізації збільшувалася від 0,677 до 1,3. Спостерігалася також тісна залежність між ціною реалізації молока при її збільшенні і прибутком на одну корову (рис. 5.4). Коефіцієнт парної кореляції між ними склав 0,822. Тобто підвищення цін реалізації і підвищення показників ефективності розвитку скотарства мають тісний зв'язок.

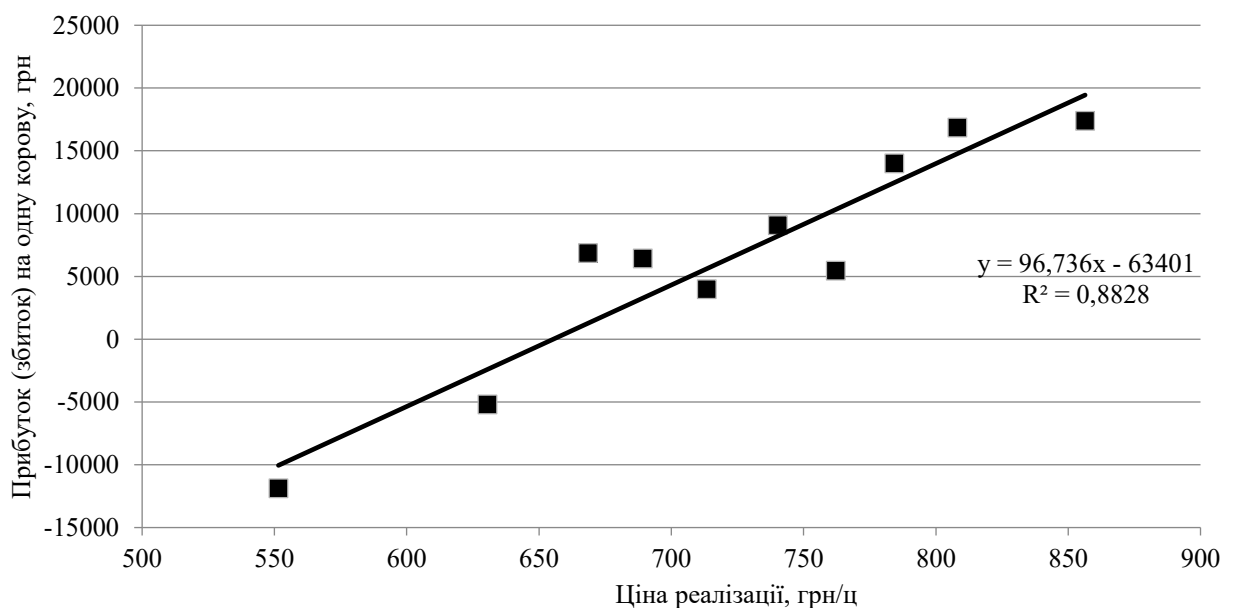

Рис. 5.4. Залежність між ціною реалізації 1 ц молока та прибутком (збитком) на 1 ц молока і на одну корову в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

На основі отриманих результатів постає питання про те, яким чином можна впливати на ціни реалізації молока з боку його виробників, адже вища ціна на продукцію скотарства збільшує дохід від реалізації. Важливим тут також є питання щодо можливостей прогнозування реалізаційних цін. Щодо прогнозування цін, то в науковій літературі існує значні кількість методів, підходів, до прогнозування цін [453, 454], зокрема для прогнозування цін на аграрну продукцію і на молоко [455, 456].

Ціни на сільськогосподарську продукцію визначаються під впливом попиту і пропозиції. До числа інститутів, які впливають на її формування, належать біржі. Завдяки функціонуванню бірж і використанню ф'ючерсних контрактів можливим є планування стратегії розвитку, зменшення невизначеності у формуванні товарної продукції суб'єктів аграрної сфери економіки, хеджування від цінових ризиків і негативних трендів при торгівлі сільськогосподарською продукцією.

У світі отримало розповсюдження використання біржового ринку суб'єктами аграрного виробництва. Ф'ючерсами на товарну продукцію, у т.ч. сільськогосподарську у світі торгує близько 200 бірж. Особливостями даного інструменту хеджування є його стандартизованість (за якісними, кількісними характеристиками, умовами, терміном постачання, формою оплати, визначенням переліком санкцій за порушення умов контракту), або його специфікація; висока ліквідність; майже відсутність ризику невиконання такого контракту; знеособленість контракту (укладання угоди не між продавцем і покупцем, а між продавцем (покупцем) і біржою), невисока комісія у порівнянні із ринком акцій. Термін дії такого контракту залежить від виду товару. Ф'ючерсна угода завершується або її виконанням – покупка (продаж) активу, або здійсненням офсетної (зворотної) угоди.

Серед світових товарних, ф'ючерсних та універсальних бірж є: ICE (Інтерконтинентальна біржа), NYMEX (Нью-Йоркська товарна біржа), CBOT (Чиказька торгова палата), CME (Чиказька товарна біржа), TOCOM, Японія (Токійська товарна біржа), LIFFE (Лондонська біржа металів), ASX (Australian Securities Exchange, Сідней, Австралія) та ін.

Торгівля ф'ючерсами на продукцію скотарства на окремих із них получила свій розвиток не так давно. Дослідження свідчать, на Чиказькій товарній біржі торгівля ф'ючерсами на молоко з'явилася у 1996 р. Із 2000 р. торгують молоком третього (молочна сировина для виробництва сиру) і четвертного (молочна сировина для виробництва сухого молока та вершкового масла) класів. При укладанні ф'ючерсних угод на молоко використовуються

різні системи його виміру. На Чиказькій біржі ф'ючерсні контракти на молоко торгується у фунтах: 1 фунт – 0,45 кг. При укладанні угод на молоко третього класу встановлюється величина такої поставки – 200000 фунтів, або 90,7 т. Валюта контракту – доллар США, проте на інших торгових майданчиках можливим є використання інших валют.

Відмітемо, що ф'ючерси на живу худобу також торгуються на Чиказькій товарній біржі (CME). На американському ринку худобу вимірюють у фунтах: 1 фунт дорівнює 0,45 кг. Ціни на такі ф'ючерси залежать від сезону. Навесні вони підвищуються, восени – зменшуються. Контракти на живу худобу, як правило, використовуються з метою страхування від зниження ціни на м'ясо. Ціна на живу худобу скотарства у лютому 2021 р. склала 123,85 центів за фунт.

Крім живої худоби на Чиказькій товарній біржі торгуються контракти на тварин на відгодівлі, на яловичину. Їх виробники звертаються до укладання ф'ючерсних контрактів з метою хеджування ризиків [457]. Контракт на поставку дорівнює 40000 фунтів ВРХ (відгодовані бички). Ціна угоди – центи за фунт. Протягом останнього періоду ціна коливалася від 35 центів до 1,04 дол. за фунт [458]. Термін ф'ючерсної угоди на живих тварин становить 3–6 місяців.

Виявлено, що основними користувачами ф'ючерсів на сільськогосподарську продукцію, є виробники та споживачі продукції, рідше – спекулянти. В наших дослідженнях звертаємося до двох перших суб'єктів – до виробників і споживачів сільськогосподарської продукції. Виробники в нашому дослідженні представлені суб'єктами господарювання галузі скотарства, споживачі – підприємствами молоко- і м'ясопереробної галузі. Суб'єкт господарювання галузі скотарства, продаючи ф'ючерсні контракти на поставку продукцію галузі, фіксує ціну на свою продукцію в майбутньому, споживач – переробник продукції скотарства – купує ф'ючерсні контракти з метою захисту ціни на свою продукцію і для достовірного планування фінансових результатів свого бізнесу.

Результати досліджень свідчать, що переважна кількість торговельних угод сільськогосподарською продукцією на біржі здійснюється наявним товаром. Щодо ф'ючерсних угод на поставку продукції – угод у стратегічній перспективі – то ними почали торгувати у 2017 р. на Українській біржі. До видів продукції, ф'ючерсами на які торгують на цій біржі, належать зернові культури. Ф'ючерс за умов постачання сільськогосподарської продукції, дозволяє хеджувати цінові ризики виробників і споживачів такої продукції. Поставка продукції на зернові культури здійснюється через перереєстрацію прав власності на зерно, яке знаходиться на елеваторах.

Дослідження свідчать про існування в Україні проблем у визначенні специфікації сільськогосподарської продукції. Прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про визначення спеціально уповноважених органів для погодження специфікації товарів і визначення та контролю особливих якостей та інших характеристик товару» від 3 червня 2020 р. № 439 [459], відповідно до якої, вирішення цих питань щодо сільськогосподарської продукції покладається на Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства.

Основні відомості специфікації сільськогосподарської продукції представлені в табл. 5.4

Таблиця 5.4.

Специфікація ф'ючерсного контракту на сільськогосподарську продукцію

Розділ	Зміст
<i>1</i>	<i>2</i>
Терміни і визначення	Зміст понять: базового активу, валюти розрахунків за операціями, виду ф'ючерсного контракту, граничного значення ціни, дати виконання ф'ючерсного контракту, електронної торговельної системи, коригування позицій, обсягу ф'ючерсного контракту, розрахункової ціни, сторін ф'ючерсного контракту та ін.
Загальні положення	Визначаються особливості функціонування торговельної системи біржі, зміст і порядок накладання санкцій за порушення правил торгівлі, порядок клірингу, облік, система управління ризиками, умови забезпечення виконання зобов'язань учасників торгів

Продовження табл. 5.4

1	2
Порядок організації та проведення торгів ф'ючерсними контрактами	Визначаються умови допуску ф'ючерсного контракту до біржових торгів (після затвердження зразкової форми такого контракту Біржовою Радою і її реєстрації в НКЦПФР і розміщення її на сайті Біржі); процес подання та реєстрації заявки на Біржу із присвоєнням їй ідентифікаційного номера; види і зміст заявок; особливості визначення розрахункової ціни
Забезпечення виконання зобов'язання за ф'ючерсним контрактом	Встановлюються: грошовий ліміт, початкова маржа
Порядок здійснення клірингу та розрахунків за ф'ючерсними контрактами	Відкриття Біржею позицій, які обліковуються за поточною розрахунковою ціною, їх коригування, методика визначення варіаційної маржі за позиціями
Закриття позицій та виконання ф'ючерсного контракту	Визначаються умови закриття відкритої позиції контракту: його виконання, або укладання офсетної угоди; ліквідація відкритої позиції учасником біржових торгів
Внесення змін та доповнень до контракту	Зміст визначається особливістю активу та процесами торгівлі ним

Джерело: складено відповідно до: [460].

При біржовій торгівлі сільськогосподарською продукцією потрібним є проходження експертизи заявки на укладання угоди на біржі і відповідності пропонуємої сільськогосподарської продукції встановленим вимогам до продажу. Свідченням відповідності сільськогосподарської продукції системам якості, екологічного управління є її Сертифікат якості продукції;

Результати дослідження свідчать, що сільськогосподарська продукція є одним із базових активів ф'ючерсних контрактів у світі. За даними дослідників їй належить близько 70 % укладених ф'ючерсних контрактів [461]. Для підвищення активності використання ф'ючерсних контрактів сільськогосподарськими товаровиробниками в Україні потрібним є удосконалення законодавства, створення ринку з прозорим ціноутворенням. Окремо залишається проблема особливостей обліку таких операцій, електронного документообороту між продавцем і покупцем.

Відмітемо також важливість такого моменту, як прогнозування цін при укладанні ф'ючерсних угод на продукцію галузі, зокрема на сире молоко. Цей момент є важливим для фіксування ціни на сировину в короткостроковій перспективі для виробників і для переробників.

Обґрунтування запропонованої методики короткострокового прогнозування ціни на сире молоко розпочали із визначення тенденцій у зміні закупівельної ціни на сире молоко та ціни молочної продукції протягом 2017–2019 рр. за місяцями шляхом побудови лінії тренду. До числа аналізованих видів молочної продукції включили: молоко пастеризоване жирністю до 2,6 %, сири м'які жирні і сметану жирністю до 15 %. Вихідні дані наведені в додатку АЛ.

Для опису тенденцій розвитку явищ у науковій сфері широко використовують моделі кривих зростання, які являють собою різні функції часу $y = f(t)$. При такому підході зміну досліджуваного показника пов'язують лише із часом. Вважають, що вплив інших факторів несуттєвий саме через фактор часу.

До числа задач, які розв'язують при побудові лінії тренда і розробці його математичної моделі, належать визначення загальної закономірності ряду його спрямованості і прогнозування його зміни в майбутньому, що є цікавим в контексті нашого дослідження. Зокрема, загальну закономірність зміни цін на сире молоко й аналізовані види молочної продукції визначали з використанням лінійної регресії (табл. 5.5).

Перевірку значимості отриманих математичних моделей тренду здійснювали з використанням критерію Фішера. Оцінка здійснювалася через аналіз значущості отриманих R^2 по кожному виду аналізованого виду продукції. Отримані їх розрахункові значення $F_{\text{розн.}}$ були вищими, ніж $F_{\text{табл.}}$ для таких видів молочної продукції: молока пастеризованого жирністю до 2,6 %, сирів м'яких жирних, сметани жирністю до 15 %, що свідчить про адекватність побудови моделей за аналізованими молочними продуктами.

Таблиця 5.5

Математична модель тренду та коефіцієнти варіації зміни ціни на сире молоко і окремі види молочної продукції у 2017–2019 рр. (за місяцями)

Вид продукції	Рівняння прямої	Коефіцієнт варіації, %	Коефіцієнт детермінації за трендами	Вид зв'язку
Сире молоко	$y = 30,372x + 7099$	5,1	0,403	Середній
Молоко пастеризоване жирністю до 2,6 %	$y = 198,57x + 18510$	9,63	0,959	Високий
Сири м'які жирні	$y = 818,95x + 75961$	9,75	0,944	Високий
Сметана жирністю до 15 %	$y = 525,88x + 43089$	10,63	0,974	Високий

Джерело: розраховано автором за даними [462].

Для сирого молока він був меншим, що може свідчити про неадекватність побудованої моделі і недоцільність використання отриманого рівняння з метою прогнозування ціни реалізації сирого молока. Дійсно, у цьому випадку особливе значення має існування сезонного коливання при встановленні ціни реалізації на сире молоко.

Отримані математичні моделі тренда за видами молочної продукції підтверджують, що середньомісячні темпи зростання ціни реалізації упродовж аналізованого періоду були найбільшими при реалізації сирів м'яких жирних – 818,95 грн/т, найменшими – при реалізації молока пастеризованого жирністю до 2,6 % – 198,57 грн/т.

Аналіз величини коефіцієнтів варіації для сирого молока й аналізованих видів молочної продукції (табл. 5.5) підводить до висновку про те, що найменше варіювали ціни реалізації сирого молока. Величина коефіцієнта варіації дорівнювала 5,1 %. Його значення підтверджує тезу про існування єдиного ринку молока в Україні упродовж останніх років. За видами молочних продуктів величина коефіцієнта варіації була вищою, проте несуттєво,

коливаючись у межах 9,6–10,7 %. Середні ціни реалізації на аналізовані нами молочні продукти варіювали несуттєво.

Підвищення ціни реалізації на сире молоко і молочні продукти певною мірою зумовлене існуванням тренда в зміні цих величин або загальної тенденції до їх зростання. Існування тренда ускладнює аналіз рядів динаміки. Складність полягає в тому, що при вивченні кореляції рядів динаміки без виключення загальної тенденції в них, показник тісноти залежності характеризуватиме зв'язок між коливаннями залишків і трендами. Крім того, однією з умов прогнозування є виключення тренду з його математичної моделі із подальшим прогнозуванням коливання залишків цін за аналізованими видами продукції.

Для виключення тренда було використано рівняння прямої за цінами на сире молоко та аналізовані види молочної продукції. Отримані коливання залишків ціни наведено в додатку АМ.

Отримані результати надають можливість простежити коливання, які в ряді випадків мають синхронний характер. Для визначення ступеня взаємозв'язку між аналізованими показниками було розраховано коефіцієнти парної кореляції, які наведено в табл. 5.6.

Таблиця 5.6

Коефіцієнти парної кореляції між коливаннями залишків ціни реалізації сирого молока та окремих видів молочної продукції у 2017–2019 рр. (за місяцями)

Залежність	Коефіцієнт парної кореляції		
	без лага	із лагом «плюс 1 міс.»	із лагом «мінус 1 міс.»
Сире молоко – молоко пастеризоване жирністю до 2,6 %	0,537	0,467	0,650
Сире молоко – сири м'які жирні	0,665	0,539	0,720
Сире молоко – сметана жирністю до 15 %	0,498	0,392	0,627

Джерело: розраховано автором за даними [463].

Отримані результати розрахунків дозволяють зробити висновок про те, що ступінь взаємозв'язку між коливаннями залишків цін реалізації на сире

молоко та аналізовані види молочної продукції був середнім. Зокрема, коефіцієнт парної кореляції між залишками цін на сире молоко і пастеризоване молоко жирністю до 2,6 % становив 0,537; між залишками цін реалізації на сире молоко і сири м'які жирні – 0,665; між залишками цін реалізації на сире молоко і сметану жирністю до 15 % – 0,498.

Під час розрахунку коефіцієнта парної кореляції між залишками цін реалізації на сире молоко у звітному періоді і залишками цін реалізації на молочні продукти в наступному за звітним періодом місяці (із лагом «плюс 1 місяць»), визначено, що величина цього коефіцієнта зменшилася. Водночас величина коефіцієнта парної кореляції коливань залишків цін реалізації на сире молоко у звітному періоді та аналізовані види молочної продукції в попередній до звітного періоду місяць (із лагом «мінус 1 місяць») навпаки, підвищилася.

Зокрема, за коливаннями залишків ціни сирого молока і молока пастеризованого коефіцієнт парної кореляції збільшився із 0,537 до 0,650, за коливаннями залишків ціни сирого молока і сирів м'яких жирних – із 0,665 до 0,720; за коливаннями залишків цін сметани 15 % – із 0,498 до 0,627. Отримані результати розрахунків дозволили сформулювати гіпотезу про те, що ціна реалізації на сире молоко формується під впливом ціни реалізації молокопереробних підприємств, які встановлюють її для виробників із лагом «мінус 1 місяць» після вивчення споживчого попиту на молочну продукцію, що в умовах існування єдиного ринку молока є можливим.

Ставлячи за мету підтримання або спростування наведеної гіпотези, спочатку звернулися до прогнозування залишків ціни реалізації на аналізовані види молочних продуктів, яке здійснювали з використанням інтегрованої моделі авторегресії – змінної середньої (ARIMA) та програмного продукту *Statistica 7* [464]. Прогноз розробляли на період 6 місяців – із січня по червень 2020 р. З вірогідністю 90 % прогноз охоплював верхній і нижній інтервал залишків цін (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

Прогноз коливань залишків ціни реалізації молока пастеризованого жирністю до 2,6 %, сирів м'яких жирних і сметани жирністю до 15 % на період 6 місяців

Період прогнозу	Молоко пастеризоване жирністю до 2,6 %			Сири м'які жирні			Сметана жирністю до 15 %		
	прогноз	нижче 90 %	вище 90 %	прогноз	нижче 90 %	вище 90 %	прогноз	нижче 90 %	вище 90 %
Січень 2020 р.	-286,68	-713,0	139,7	217,37	-1677,2	2112,0	7,29	-938,7	953,33
Лютий 2020 р.	-235,81	-787,9	316,3	183,99	-2298,2	2666,2	5,71	-	1195,7
Березень 2020 р.	-193,97	-816,9	428,9	155,75	-2673,4	2984,9	4,47	-	1329,6
Квітень 2020 р.	-159,55	-826,1	507,0	131,83	-2921,8	3185,5	3,50	-	1405,7
Травень 2020 р.	-131,24	-825,8	563,3	111,59	-3093,2	3316,4	2,74	-	1450,6
Червень 2020 р.	-107,96	-820,8	604,9	94,46	-3214,4	3403,3	2,15	-	1477,6

Джерело: розраховано автором з використанням пакета Statistica 7.

У табл. 5.8 представлено прогнозні залишки ціни на молоко пастеризоване жирністю до 2,6 %, сири м'які жирні і сметану жирністю 15 %.

На наступному етапі обробки даних значення тренда за видами молочної продукції поверталось в динамічний ряд залишків, що дозволяло отримати вже абсолютні значення прогнозованих цін реалізації молока пастеризованого жирністю до 2,6 %, сирів м'яких жирних, сметани жирністю до 15 %. Їх величини із визначенням прогнозного значення і вірогідністю 90 % верхнього і нижнього інтервалу цін наведено в табл. 5.8.

Відповідно до отриманих прогнозних значень ціни, ціна молока пастеризованого жирністю до 2,6 % в січні 2020 р. повинна була б дорівнювати 25570 грн/т із подальшим зростанням до 26741 грн/т в червні. З вірогідністю 90 % вона коливалася б у межах 25144–25996 грн/т в січні і 26029–27454 грн/т в червні. Аналогічно склалися б ціни на сири жирні і сметану жирністю до 15 %. Між тим, величина отриманих прогнозних цін не враховує частку ціни

реалізації молока в ціні готової продукції. З метою проведення такої корекції, звернулися до визначення частки ціни реалізації молока в ціні реалізації готової молочної продукції.

Таблиця 5.8

**Прогнозні залишки ціни реалізації на окремі види молочної продукції
в січні–червні 2020 р., грн/т**

Період прогнозу (місяць)	Прогнозні ціни реалізації								
	молоко пастеризоване жирністю до 2,6 %			сири м'які жирні			сметана жирністю до 15 %		
	прогноз	нижній інтервал	верхній інтервал	прогноз	нижній інтервал	верхній інтервал	прогноз	нижній інтервал	верхній інтервал
1	25570	25144	25996	106479	104585	108374	62553	61607	63499
2	25819	25267	26371	107265	104782	109747	63078	61876	64279
3	26060	25437	26683	108055	105226	110885	63602	62268	64936
4	26293	25626	26959	108850	105797	111904	64127	62718	65536
5	26520	25825	27214	109649	106444	112854	64652	63199	66106
6	26741	26029	27454	110451	107142	113760	65178	63698	66657

Джерело: розраховано автором.

Для цього було використано такі дані: ціна на сире молоко фактична в період n і ціна на кожний вид молочної продукції в період $(n-1)$.

Розрахунки здійснювали з використанням таких формул:

$$M_{1\phi} = \frac{Ц_{мф}}{Ц_{мпф}(n-1)} ; \quad (5.1)$$

$$M_{2\phi} = \frac{Ц_{мф}}{Ц_{сжф}(n-1)} ; \quad (5.2)$$

$$M_{3\phi} = \frac{Ц_{мф}}{Ц_{сф}(n-1)} , \quad (5.3)$$

де $Ц_{мф}$ – ціна на сире молоко фактична в період n , грн;

$Ц_{мпф}(n-1)$ – ціна на молоко пастеризоване жирністю до 2,6 % фактична в період $(n-1)$, грн;

$Ц_{сжф}(n-1)$ – ціна на сири жирні фактична в період $(n-1)$, грн;

$\Pi_{сф(n-1)}$ – ціна на сметану жирністю до 15 % фактична в період $(n-1)$, грн;

$M_{1ф}$ – відношення ціни на сире молоко фактичної до ціни реалізації молока пастеризованого жирністю до 2,6 % фактичної в період $(n-1)$;

$M_{2ф}$ – відношення ціни на молоко-сировину фактичної до ціни реалізації сирів м'яких жирних фактичної в період $(n-1)$;

$M_{3ф}$ – відношення ціни на молоко-сировину фактичної до ціни реалізації сметани жирністю до 15 % фактичної в період $(n-1)$.

Отримані результати було відображено в табл. 5.9. Одержані значення дозволили оцінити частку ціни на сире молоко в ціні готової продукції. Зокрема, частка ціни на сире молоко в пастеризованому молоці жирністю до 2,6 % із лагом «мінус 1 міс.» у січні 2018 р. становила 0,369, або 36,9 %, а у 2019 р. – 0,348, зменшившись до 34,8 %. Для сирів м'яких жирних ці значення відповідно дорівнювали 0,089 і 0,084, або 8,9 і 8,4 % відповідно; для сметани жирністю до 15 % – 0,158 і 0,146, або 15,8 і 14,6 % відповідно.

На виробництво різних видів продукції використовують різну кількість молока. Аналізуючи представлені види молочної продукції, висунули тезу про те, що на закупівельну ціну на сире молоко впливає вагова частка ціни молока-сировини, яку витрачають на виробництво молочної продукції.

У розрахунку вагової частки (вагового коефіцієнта) використовували такі рівняння:

$$M_{1ф} + M_{2ф} + M_{3ф} + \dots + M_{nф} = \sum_1^n M = 1 \quad (5.4)$$

$$ВКМ_{1ф} = \frac{M_{1ф}}{\sum_1^n M}; \quad (5.5)$$

$$ВКМ_{2ф} = \frac{M_{2ф}}{\sum_1^n M}; \quad (5.6)$$

$$ВКМ_{3ф} = \frac{M_{3ф}}{\sum_1^n M}, \quad (5.7)$$

де $ВКМ_{nф}$ – ваговий коефіцієнт аналізованих видів молочної продукції.

Таблиця 5.9

**Відношення ціни реалізації на сире молоко до ціни реалізації на окремі види молочної продукції
із лагом «мінус 1 місяць»***

Місяці	Відношення ціни реалізації на молоко до ціни на											
	пастеризоване молоко жирністю до 2,6 % із лагом «мінус 1 місяць»				сири м'які жирні із лагом «мінус 1 місяць»				сметана жирністю до 15 % із лагом «мінус 1 місяць»			
	2017	2018	2019	Середнє значення	2017	2018	2019	Середнє значення	2017	2018	2019	Середнє значення
Січень	–	0,369	0,348	0,358	–	0,089	0,084	0,087	–	0,158	0,146	0,152
Лютий	0,425	0,362	0,345	0,377	0,101	0,089	0,083	0,091	0,181	0,156	0,143	0,160
Березень	0,393	0,361	0,338	0,364	0,094	0,087	0,082	0,088	0,167	0,153	0,142	0,154
Квітень	0,352	0,353	0,334	0,346	0,085	0,085	0,081	0,084	0,149	0,150	0,139	0,146
Травень	0,334	0,348	0,329	0,337	0,081	0,084	0,079	0,081	0,142	0,146	0,136	0,141
Червень	0,334	0,341	0,3268	0,334	0,082	0,084	0,079	0,082	0,142	0,143	0,135	0,140
Липень	0,342	0,340	0,327	0,336	0,084	0,084	0,079	0,083	0,145	0,144	0,135	0,141
Серпень	0,356	0,340	0,328	0,341	0,088	0,084	0,080	0,084	0,151	0,143	0,135	0,143
Вересень	0,373	0,339	0,327	0,346	0,091	0,084	0,080	0,085	0,158	0,143	0,137	0,146
Жовтень	0,402	0,335	0,326	0,354	0,098	0,083	0,079	0,087	0,170	0,141	0,135	0,149
Листопад	0,394	0,330	0,323	0,349	0,097	0,081	0,079	0,086	0,169	0,139	0,134	0,147
Грудень	0,367	0,325	0,325	0,339	0,090	0,080	0,078	0,083	0,157	0,137	0,135	0,143

*Відношення ціни на молоко-сировину до ціни реалізації виду молочної продукції в попередній період.

Джерело: розраховано автором.

Одержані результати вагового коефіцієнта аналізованих видів молочної продукції наведено в табл. 5.10.

Таблиця 5.10

Ваговий вплив ціни сирого молока на ціну окремих видів молочної продукції, частка і прогнозна ціна реалізації молока на січень–червень 2020 р.

Вид продукції	Період прогнозу					
	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень
Молоко пастеризоване жирністю до 2,6 %	0,606	0,606	0,606	0,606	0,606	0,605
Сири м'які жирні	0,146	0,146	0,146	0,146	0,146	0,147
Сметана жирністю до 15 %	0,248	0,248	0,248	0,248	0,248	0,248
Усього	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Прогнозна ціна реалізації сирого молока за методикою, скоригованою на частку сирого молока в ціні його реалізації, грн/т	8795,5	9155,5	9013,6	8795,9	8698,7	8714,7

Джерело: розраховано автором.

Прогнозне значення ціни на сире молоко із врахуванням його вагомої частки у виробництві аналізованих видів продукції розраховали з використанням такої формули:

$$\hat{Y} = \sum_1^n (f(\text{Ц}_{1\phi}) \cdot \text{ВКМ}_{1\phi} + \dots + f(\text{Ц}_{n\phi}) \cdot \text{ВКМ}_{n\phi}), \quad (5.8),$$

де $f(\text{Ц}_{\phi})$ – рівняння тренду вирівнювання фактичної ціни реалізації відповідного виду молочної продукції.

Прогнозні значення ціни на сире молоко відображено в табл. 5.11. Під час їх аналізу на увагу заслуговує відсутність єдиного напрямку в їх зміні. Прогнозна ціна на сире молоко підвищується упродовж січня–лютого 2020 р.

із 8795,5 до 9155,5 грн/т з подальшим її зменшенням до червня 2020 р. до 8714,7 грн/т.

Таблиця 5.11

Фактичні і розрахункові (відповідно до запропонованої методики) ціни реалізації сирого молока в січні–червні 2020 р., тис. грн/т

Термін часу	Прогнозована ціна	Фактична ціна	Фактична ціна реалізації до прогнозованої	
			+,–	%
Січень	8795,57	8986,2	-190,6	102,1
Лютий	9155,54	9000,8	154,7	98,3
Березень	9013,63	8979,8	33,8	99,6
Квітень	8795,97	8900,6	-104,7	104,6
Травень	8698,79	8769,6	70,81	100,8
Червень	8714,75	8673,8	-40,95	99,5

Джерело: розраховано автором.

Запропонований методичний підхід прогнозування ціни реалізації на сире молоко, яка формується під впливом переробних підприємств, враховує частку молока на молочну продукцію і скоригована відповідно до часового лага, дозволила визначити прогнозну ціну реалізації молока-сировини, яка в січні 2020 р. мала дорівнювати 8795,57 грн/т, у лютому повинна була підвищитись до 9155,54 грн/т, у березні – до 9013,63 грн/т, зменшившись у червні до 8714,75 грн/т.

За даними Державної служби статистики України, фактична ціна реалізації молока в січні 2020 р. становила 8986,2 грн/т, що на 190,6 грн/т нижче від спрогнозованої нами. У лютому таке відхилення між розрахунковою і фактичною цінами дорівнювало 154,7 грн/т, березні – 33,8, у квітні – 104,7 грн/т, травні – 70,8, у червні 40,9 грн/т. Похибка є невеликою, що може підтверджувати адекватність запропонованої методики і можливість її використання для прогнозування цін на молоко в підприємствах.

Таким чином, дослідження свідчить, що в Україні сформувався єдиний ринок молока, про що свідчать коефіцієнти варіації цін за регіонами. У 2018 р. його величина в сільськогосподарських підприємствах становила 3,84 %, що

на 2,98 в.п. менше, ніж у 2010 р. Між тим в зонах України існують особливості до формування ціни на сире молоко. Вищими ціни реалізації на молоко є в лісостеповій зоні і в поліській.

Обґрунтовано існування єдиного ринку молока в Україні, що свідчить про складність регулювання цін з боку виробників молока. Тому вирішальний вплив на визначення ціни реалізації сирого молока мають переробні підприємства і якісь молока, яке реалізують його виробники.

Оцінено ступінь волатильності цін на молоко і окремі види молочної продукції, що дозволило прийти висновку про невисокий їх рівень на сире молоко і середній – по аналізованим видам молочної продукції: молоко пастеризоване, сири м'які жирні та сметану.

Запропонований методичний підхід прогнозу цін на сире молоко для товаровиробників, основу якого становлять урахування частки ціни сирого молока в ціні готової молочної продукції і вагового коефіцієнта кожного з видів молочної продукції в його загальній величині надає можливість з високим ступенем достовірності прогнозувати ціну реалізації на сире молоко для його виробників на період 6 місяців. Визначено можливість його використання при укладанні ф'ючерських угод на біржі.

5.3. Роль кооперації в системі удосконалення взаємовідносин виробників із інститутами ринку

Інституційне забезпечення розвитку кооперації в галузі скотарства зумовлене дією сукупності чинників, зокрема процесами, які пов'язані із структурною перебудовою сільськогосподарського виробництва і із розвитком різних організаційних форм господарювання галузі. У процесі реструктуризації сільськогосподарських підприємств становлення сільськогосподарських кооперативів дає можливість підтримати виробничу структуру та інфраструктуру підприємств і територіальних громад. Щодо розвитку різних організаційних форм господарювання галузі, то характерною

ознакою розвитку скотарства є виробництво переважної кількості продукції галузі в господарствах населення. В умовах трансформації економіки вони забезпечують відносну стабільність продовольчого ринку, зменшують соціальну напругу в сільській місцевості та ін. В ряді областей України питома вага молока яке виробляється в них досягає 75 %. Нажаль, молоко, що виробляється в господарствах населення, в переважній мірі недостатнього рівня санітарно-виробничої культури та виробництва, що не сприяє забезпеченню рівня якості та безпечності молочної сировини, яка виробляється в них. Як результат – недоодержання товаровиробниками коштів від реалізації продукції, а споживачами – високоякісної продукції, а також низька конкурентоспроможність продукції на ринках.

Розвиток кооперації розглядається як передумова забезпечення стабільності економічного відтворення аграрної сфери економіки, забезпечення продовольчої безпеки, зокрема відносно продуктів харчування галузі; як механізм залучення інновацій і створення продукції із доданою вартістю, як механізм самоорганізації сільських домогосподарств, механізм захисту від недобросовісних посередницьких структур.

Розвиток кооперації пов'язується із формуванням механізмів розвитку сільських територій, зокрема розвитку села, наповнення місцевих бюджетів. Підвищується актуальність розвитку кооперації внаслідок створення нею додаткових робочих місць, підвищення упевненості населення громад у його самодостатності, у можливості отримання гідного доходу за свою працю [465]

Кооперація вирішує завдання створення умов для формування сталих зв'язків між її суб'єктами, забезпечує оптимальну концентрацію виробництва, підвищує продуктивність праці, знижує собівартість продукції. У своїй сукупності ці моменти сприяють підвищенню ефективності підприємницької діяльності в галузі.

Позитивним моментом кооперації в галузі є сприяння технологічній модернізації підприємств, використання ними інновацій, капіталомістких

об'єктів виробничої інфраструктури галузі, підтримання здорової конкуренції між учасниками ринку на ін.

Дослідження особливостей створення і функціонування кооперативів в країнах із розвинутою економікою свідчить, що сільськогосподарська кооперація є активним суб'єктом не тільки в аграрній сфері, а і поза нею. Вона перетворюється із економічного чинника в спосіб життя, спосіб організації діяльності.

Кооперативи отримали поширення в понад 100 країн світу, вони створили багато робочих місць. В країнах світу продовжується процес активного впровадження кооперативних принципів господарювання, що, за словами ряду дослідників, зумовлює його соціальну спрямованість, і що дуже важливо – розглядається як чинник, що здатний забезпечити соціально-орієнтоване стійке економічне зростання в розвинутих країнах і в країнах з перехідною економікою.

Слід відмітити, що в Резолюції ООН «Кооперативи у процесі соціального розвитку» Генеральна Асамблея визнала важливий внесок кооперативів в різних сферах діяльності [466]. За даними ряду науковців, сумарний оборот 300 найбільших кооперативів світу перевищує 1,6 трлн дол. США. Сильні позиції в поширенні корпоративного руху мають Франція, США, Німеччина, Японія, Нідерланди, Великобританія [467] .

Поширенням є функціонування кооперативів у Франції. В країні функціонує 3500 сільськогосподарських кооперативів, які займаються переробно-збутовою діяльністю. Фермери мають 13300 кооперативів зі спільного використання техніки. Членами кооперативів є 9 із 10 фермерів. Тут зайнято близько 520 тис. працівників. Кооперативний річний оборот становить 77–80 млрд євро. В США існує 2500 сільськогосподарських кооперативів, які об'єднують 2,4 млн членів. Їх оборот складає 191 млрд дол. США. Близько 70 % молока вироблено в країні членами кооперативів.

В Канаді функціонує більше 500 кооперативів. Їх членами є більшість фермерів. Серед них розповсюдження отримали збутові (переробно-збутові)

кооперативи, що надає можливість їм конкурувати із великими підприємствами. Ці кооперативи утримують вагому частку товарного ринку в Канаді. Сільськогосподарські постачальницькі кооперативи забезпечують фермерів кормами для тварин, добривами і хімікатами, паливними, будівельними матеріалами тощо.

Відмітемо, що акценти у створенні й функціонуванні кооперативів в країнах світу є різними. Якщо в країнах світу із розвинутим аграрним сектором економіки задача кооперативів бачиться в зниженні собівартості продукції, у підвищенні її якості, в створенні умов для доступу до організованих ринків збуту. То в інших країнах задачами кооперативів є підтримка дрібних товаровиробників; забезпечення їх доступу до різних видів ресурсів, зокрема фінансових; підвищення рівня доходності через доступність до організованих ринків, що надає можливість розширити власне виробництво, покращувати умови роботи; створити нові робочі місця. Саме в таких країнах кооперація надає можливість вирішувати ряд соціальних проблем та ін.

Селяни Литви, приймаючи участь в діяльності кооперативів набули змогу дешевше купувати матеріали для ведення сільського господарства. Вони отримали можливість продавати великі партії продукції за вищим цінами, підвищили рівень прибутковості своєї діяльності. Уряд країни надає суттєві преференції для сільськогосподарських кооперативів.

Розглядаючи досвід діяльності кооперативів в країнах світу, відзначимо, що їх діяльність отримала розповсюдження в різних галузях. Цікавим у створенні кооперативних відносин є досвід відтворення свинарства в Угорщині. Вченими була розроблена модель вертикальної інтеграції у свинарстві, яка включала виробництво кормів для галузі – вирощування тварин – забій – переробка – доставка продукції до споживача. Реалізація цієї моделі, як один із прикладів кооперації, на думку розробників, дозволить підвищити рівень доходності фермерських господарств, і що надто важливо – дозволить підвищити рівень конкурентоспроможності галузі цієї країни. Аналогічними дії можуть бути стосовно скотарства.

Відмітемо, що роль сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в молокопродуктовому підкомплексі в розвинених країнах є домінуючою. В США через спеціалізовані обслуговуючі кооперативи реалізується близько 85 % молока, в Скандинавських країнах та Данії на долю кооперативів приходить близько 90 % переробленого і реалізованого молока і молокопродуктів. Кооперативи в цих країнах допомагають виробникам вирішувати питання забезпечення необхідними ресурсами виробництва, захищають інтереси виробників, впливають на формування цінової політики в галузі.

Історичні аспекти розвитку кооперації в Україні свідчать про вагомий внесок у розвиток проблеми О. Чаянов М. Туган-Барановського, М. Левитського, Б. Мартоса [468]. Проблеми розбудови кооперативного руху в Україні знайшли своє відображення в роботах М. Маліка, Л. Молдаван, В. Зіновчука та ін. В їх роботах розкривається сутність понять кооперація, кооперативи, кооперативна діяльність; розглядаються напрямки кооперування в різних галузях, узагальнюється світовий досвід діяльності кооперативів та ін.

До числа визначальних праць, присвячених розгляду кооперативів, обґрунтуванню доцільності їх функціонування і розвитку в аграрній сфері економіки присвячені роботи О. Чаянова. Науковцем були широко розглянуті питання кооперації [469]. Йому належить нова методологія дослідження селянського господарства, в якій він використав сполучення статичного та динамічного підходів в аналізі. На думку О. Чаянова, необхідність статичного аналізу зумовлена використанням абстрактно-логічного підходу у розгляді об'єкту дослідження, а динамічний аналіз охоплював його у взаємозв'язку із народногосподарським середовищем.

Селянське господарство розглядалося ним через призму цін, ренти, доходів. В своїх роботах науковець обґрунтував необхідність кооперування селянських господарств і включення їх в народне господарство. Об'єднання ж

дрібних підприємств у кооперації повинно відбуватися на добровільній, поступовій основі. І цей процес повинен підтримуватися із боку держави.

Саме О. Чаянов ставить проблему переродження сімейного селянського господарства у фермерську форму. І на даному етапі розвитку аграрного сектору України ця проблема також є актуальною. Чаянову О. також належить проблема побудови ціни на аграрну продукцію селянських господарств. На думку науковця, ціна на аграрну продукцію повинна бути, з одного боку на рівні, який би міг здешевшати продукцію промисловості, з другого ж боку, бути на рівні, який би створював умови для відтворення селянських господарств. Йому ж належить гіпотеза про те, що єдиній ціні потрібно протиставити певну єдину модальну контрольну собівартість, яка визначається із нормативних величин кожного елемента сукупності господарств.

Слід відмітити, що в дослідженнях, М. Туган-Барановського здійснено теоретичні узагальнення проблеми кооперації, науковець поєднав світовий і вітчизняний досвід розвитку кооперативного руху [469]. Особливу увагу науковець звертав на сільськогосподарську кооперацію, зокрема, на виникнення кооперативного руху в селянських господарства, на виділення видів сільськогосподарської кооперації, на обґрунтування їхніх характеристик. Розвиток кооперації М. Туган-Барановський пов'язує із соціальною справедливістю, із рівністю всіх членів суспільства.

Вагомий вклад у поширення знань про кооперацію вніс Б. Мартос. На поч. ХІХ ст. працюючи на посаді інспектора кооперації Полтавського земства і на міністерських посадах у Києві, він надавав практичну допомогу у створенні кооперативних товариств, був одним із організаторів кооперативних курсів, викладав навчальну дисципліну «Організація та практика споживчих товариств» (1920 р.). Окремо викладалася дисципліна «Молочарські спілки».

В роботах Б. Мартоса розкрито сутність, завдання кооперації, основні ознаки кооперативного товариства, соціально-економічну природу кооперації. В них науковець акцентував увагу на організаційних принципах кооперації: на

значенні статуту кооперативного товариства; правах і обов'язках його членів; на порядку прийому нових членів та ін. Окремий розділ присвячений організації підприємства, діловодству, особливостям формування ціни на товар в кооперативному підприємстві.

В роботах Б. Мартоса практики відзначають чимало корисної інформації про службовий персонал кооперативу, про розгляд питань щодо поліпшення умов праці, особливостей оплати праці фахівців і виборних органів, порядку розподілу прибутку. Дослідження історичних аспектів формування і розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні надає можливість визначити декілька етапів. Так, етап зародження сільськогосподарської кооперації віднесено до другої половини 19 століття. В 1869 р. в с. Гадяче (Полтавська область) було створене перше позиково-ощадне товариство. Таким товариствам надавалася державна підтримка, зокрема короткостроковими займами. В 1895 р. було прийнято Положення про установи дрібного кредиту. Тоді ж було засноване перше кредитне товариство.

Етап розвитку і найбільшого сприяння кооперації на українських землях – це період до 30 рр. XX ст. В 1901 р. в Східній Галичині діяло 72 кредитних товариства, в які об'єдналися близько 150 селян в кожний. Кредитні товариства об'єднувалися в Союзи. Так, в 1898 р. у Львові в «Крайовий союз кредитовий» вже через рік заснування входило 257 членів, із них – 28 кооперативів. Споживча кооперація Галичини почала діяти із утворення в 1883 р. установи «Народної торгівлі», яке в подальшому виконувало функції збуту сільськогосподарської продукції, забезпечення селян необхідними для сільського господарства товарами.

Сільськогосподарська кооперація цього періоду мала в переважній мірі виробничий характер. Перша земельна артель почала діяти в 1894 р. Кіровоградській області. Першим сільськогосподарським постачальницько-збутовим кооперативом вважають створений в Галичині в Перемишлі «Союз для господарства і торгівлі». Для покращання благоустрою селян через розвиток сільського господарства і захист їх інтересів в 1899 р. у Львівській

області було створено Товариство «Сільський господар». Із часом це товариство працювало по всій Галичині.

Пізніше в Галичині набувають свого розвитку молочарські союзи. Один із них був заснований у 1904 р. у Львівській області. На поч. 30 рр. XX ст. в Україні був створений Всеукраїнський союз сільськогосподарської кооперації. Взагалі в цей період в Україні нараховувалося більше 10 тис. кооперативних товариств різних видів, в які об'єдналися близько 3 млн. селян.

Починаючи із 1927 р. розпочалися процеси згортання кооперативної діяльності. Історики пов'язують цей процес із прийняттям постанови Центрального комітету ВКП(б) «Про реорганізацію колгоспно-кооперативної системи» в 1930 р.

Активний розвиток сучасного кооперативного руху було розпочато із прийняттям в 1988 р. Закону ССРСР «Про кооперацію в ССРСР» із новим імпульсом розвитку інституту кооперації відповідно до прийнятого у 1997 р. Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Основними нормативними актами, які визначають правові, організаційні та інші особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні на сучасному етапі, є Податковий кодекс, Закон України «Про кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію» № 469/97 від 17.07.1997 р. в редакції Закону № 5495–VI від 20.11.2012 р. [470]. Відповідно до Закону: «сільськогосподарський кооператив є юридичною особою, яка утворена фізичними та/або юридичними особами – виробниками сільськогосподарської продукції, що добровільно об'єдналися на основі членства для здійснення спільної господарської та іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва, постачанням засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, надання їм послуг, з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування» [470].

Кооперативи можуть бути виробничими, обслуговуючими, кредитними та споживчими. Серед сільськогосподарських кооперативів виділяють виробничі і обслуговуючі. Сільськогосподарські виробничі кооперативи утворюються фізичними особами, які виявили бажання і об'єдналися для спільної виробничої діяльності на засадах обов'язкової трудової участі та внесли вступний внесок і пай у розмірах, визначених статутом кооперативу. Основною метою їх діяльності є отримання прибутку. Вони в процесі своєї діяльності реалізують продукцію (послуги), використовуючи ціни відповідно до укладених договорів з покупцем. Кооперативи є суб'єктами підприємницької діяльності.

Відповідно до законодавства України, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи утворюються при об'єднанні фізичних (юридичних осіб), які виробляють сільськогосподарську продукцію. Метою діяльності таких суб'єктів є обслуговування, провадження ними сільськогосподарської діяльності, захист інтересів, зокрема економічних, членів цього кооперативу, спрямованих на зменшення витрат (збільшення доходів) [470]. Обслуговуючі кооперативи представлені переробними, заготівельно-збутовими, постачальницькими, багатофункціональними та іншими кооперативами.

Відмітемо, що процедура створення сільськогосподарського кооперативу визначена в Законі України «Про кооперацію» № 1087–IV від 10.07.2003 р. [471] та змінами до нього, внесеними Законом № 1206–VII від 15.04.2014 р. Це є достатньо складна форма спільної діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Їх діяльність вимагає спеціальні знання і навички, більших витрат на управління. Повинні бути преференції із боку держави для їх функціонування.

Позитивними моментами створення і функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, за думкою В. Зіновчука, є такі: кооперативи «дають можливість малим формам господарювання на селі

отримувати прибутки не тільки від безпосереднього виробництва сільськогосподарської продукції» [472], їх діяльність створює умови для участі у великому бізнесі; для вирішення питань, пов'язаних із контролем за каналами збуту продукції; формування рівноправних партнерських умов в середовищі аграрної конкуренції. Тож утворення і розвиток обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів повинні сприяти активізації підприємницького середовища в аграрній сфері економіки країни.

Сільськогосподарські кооперативи здатні, за словами Г. Торосяна: «позитивно вирішувати питання, пов'язані із формуванням позитивного екологічного іміджу цих підприємств, високих стандартів якості та безпечності продукції» [473]. Їх діяльність дозволяє спростити доступ до фінансування, до використання сучасного обладнання, до вирішення проблеми сертифікації продукції тощо.

Дослідженнями встановлено, що сільськогосподарська кооперація надає можливість вирішувати не тільки виробничі, обслуговуючі і збутові проблеми малих і середніх суб'єктів господарювання, а і сприяє вирішенню проблеми соціального розвитку сільських територій, підвищення рівня доходів сільського населення, розвитку соціальної інфраструктури, поліпшення соціального статусу тощо. Саме розвиток кооперації надає можливість щодо одночасного використання переваг великотоварного виробництва і задоволення інтересів селянських господарств; створює умови для відродження селянина як власника [474].

Слід уважити, що для утворення кооперативів в аграрній сфері економіки України існують певні проблеми (рис. 5.5). Такими проблемами є: недостатня кількість інформації у більшості сільських лідерів, сільських підприємців про кооперативну форму утворення, її позитивні моменти особливості організації і переваги; проблема недостатньої організованості дрібних виробників; недоступність для селян і кооперативів ресурсів; слабкість соціального капіталу на селі; пасивність сільського населення;

відсутність лідерів. Серед причин називають недостатність умов для ефективного розвитку аграрного сектору економіки України.

Проблемою у розвитку корпоративного руху в Україні є не проблема утворення кооперативів і їх реєстрації, але відсутність їх роботи [475]. Тобто юридично вони існують, але практично не працюють. В ряді випадків відсутність реальної державної підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів призвело до розчарування сільського населення, місцевих органів влади. Існують і певні особливості утворення кооперативів в Україні. Часто утворення кооперативів відбуваються не за ініціативною групою товаровиробників сільськогосподарської продукції, а іншими суб'єктами – асоціації товаровиробників, дорадчі служби тощо. Якщо в країнах з ринковою економікою законодавство у сфері кооперації є системним, то в Україні в більшій мірі воно формується хаотично, залежно від рівня розуміння проблеми. В Україні в процесі діяльності кооперативу постійно потрібно доводити свою неприбутковість через відповідні процедури.

Якщо для країн світу характерним є те, що кожний із фермерів є членом хоча б одного кооперативу, що свідчить про їх важливість в діяльності фермерських господарств. Кооперативи є вузькоспеціалізованими, внаслідок чого фермер може бути членом декількох кооперативів. В Україні кооперативи є диверсифікованими. Лише один із 660 сільських жителів є членом кооперативу. Діяльність кооперативів обмежується одним або декількома селищними пунктами. Кооперативи в країнах з ринковою економікою мають у своєму розпорядженні достатньо ресурсів для того, щоб впливати на ринки сільськогосподарської продукції. Вони, як правило, мають достатню державну підтримку. В Україні кооперативи володіють незначними фінансовими ресурсами, яких недостатньо для вирішення питань, що стоять перед членами кооперативів. В країнах з розвиненою економікою практично всі кооперативи є членами кооперативних об'єднань. В Україні такі об'єднання лише починають створюватися.

Мета: створення необхідних організаційних, правових та фінансових передумов для розвитку кооперації в галузі скотарства за участю суб'єктів малих форм господарювання та їх об'єднань

Проблеми розвитку кооперації, на розв'язання яких спрямована Концепція:

- недосконалість і недостатня адаптованість регулятивного поля;
- непередбачена і доволі часта зміна законодавства, підзаконних актів в даній сфері;
- слабкий рівень довіри у суспільстві;
- відсутність керівників і спеціалістів із відповідними знаннями і вміннями;
- обмежений доступ до фінансових ресурсів;
- недостатня інформаційна і правова обізнаність суб'єктів господарювання щодо кооперації
- недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення кооперативів;
- орієнтація розвитку кооперативів на організаційно-економічні аспекти їх діяльності при недостатній орієнтації на соціальні, культурні та інші аспекти;
- фрагментарний розвиток кооперації, внаслідок чого не реалізується потенціал інституції;
- відсутність кооперативного сегменту в сучасній кредитно-банківській системі;
- недостатня розвиненість інфраструктури села;

Необхідність розвитку кооперації:

- сприяє активізації підприємницьких структур, забезпеченню самоорганізації сільських товаровиробників, їх захисту від недобросовісних посередницьких структур;
- сприяє залученню інновацій і створенню продукції із доданою вартістю;
- сприяє розвитку сільських територій;
- створення додаткових робочих місць, підвищення рівня доходу сільського населення;
- залучення господарств (господарства населення, фермерські господарства, підприємства) до формування сировинної зони галузі скотарства.

Шляхи вирішення проблем розвитку кооперації:

- розробка Державної стратегії щодо розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на різних ієрархічних рівнях;
- допомога держави у створенні початкового капіталу кооперативу;
- компенсація вартості придбання обладнання і техніки;
- розробка програм підтримки розвитку кооперації на місцях;
- спрощення доступу до фінансування;
- популяризація створення і розвитку кооперативів в галузі;
- спрямування діяльності кооперативу на створення доданої вартості;
- надання консалтингових послуг кооперативам; навчання спеціалістів

Очікувані результати:

- підвищення якості продукції та збільшення обсягів її реалізації господарствами населення та малими суб'єктами сфери агробізнесу;
- збільшення поголів'я худоби в господарствах населення та малих суб'єктів сфери агробізнесу;
- забезпечення конкурентоспроможності продукції галузі, яка надходить від господарств населення та малих суб'єктів сфери агробізнесу;
- збільшення доходності сільських домогосподарств та надходжень до бюджетів усіх рівнів;
- підвищення рівня зайнятості сільського населення

Рис. 5.5. Концептуальні засади розвитку кооперації в скотарстві

Джерело: розробка автора.

Існуючі в Україні кооперативи є кооперативами першого рівня, тобто тими структурами, які займаються збутом продукції і залежать від великих переробних компаній, які визначають закупівельні ціни. Молочарські кооперативи в даному випадку є прикладом такої ситуації. Неможливість в повній мірі забезпечити потрібні обсяги молочної сировини для переробних підприємств зменшує ціну реалізації і призводить до недоотримання ними доходів. Переробка молочної сировини для таких кооперативів є складним процесом.

Поширення кооперативів, як організаційної форми зумовлене і іншими причинами, зокрема тим, що умови СОТ до якості молочної сировини є достатньо високими. Так, прийнято Наказ Мінагрополітики від 12 березня 2019 р. № 118 «Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока та молочних продуктів», який набрав чинності 15 липня 2019 р., його дія спрямована на діяльність усіх суб'єктів ринку молока та молочних продуктів які займаються його виробництвом і переробкою. На думку розробників, нові вимоги, з одного боку, будуть сприяти адаптації національного законодавства до вимог законодавства ЄС із питань ветеринарно-санітарних правил виробництва молока, визначення його якості, з другого боку – будуть стимулювати збільшення обсягів виробництва молока екстра-класу.

Розглядаючи проблему залучення господарств населення та малих суб'єктів сфери агробізнесу до формування сировинної зони молокопереробних підприємств вирішується проблема підвищення якості молочної сировини, що є актуальним за умов, коли від господарств населення надходить молоко в переважній більшості другого ґатунку (87,2 %), яке, відповідно до нового державного стандарту якості заборонено використовувати для вироблення продукції, де виробничий процес не передбачає глибокої термічної обробки.

Аналогічною є проблема щодо питання удосконалення виробничо-збутового ланцюга яловичини у господарствах населення та малих суб'єктів сфери агробізнесу, зокрема в напрямку проведення сертифікації пунктів із

забою тварин, що дозволило б залучити їх до формування оптових ринків живої худоби на базі переробних підприємств [476].

Вирішення проблем кооперації в скотарстві повинно відбуватися з використанням системного підходу. Важливим є використання широкого кола джерел фінансування для підтримки, розвитку кооперативів, у т.ч. донорських коштів. На даному етапі проблема вирішується шляхом державної підтримки кооперації в Україні відповідно до державної програми «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств», на реалізацію якої в 2020 р. виділено 380 млн. грн. Відповідно до неї передбачено фінансування обслуговуючих кооперативів у розмірі 70 % компенсації вартості покупки обладнання, у т.ч. для первинної обробки молока; надання спеціальної бюджетної дотації за утримання корів молочного напрямку у кількості більше 5 корів, що є зареєстрованими та ідентифікованими відповідно до законодавства [477].

Суб'єктами, завдяки яким може відбуватися популяризація кооперативного руху в аграрній сфері економіки і в галузі скотарства, зокрема, є Управління агропромислового розвитку при місцевих органах влади, громадські організації, дорадчі служби, засоби масової інформації та ін.

Створення Центрів навчання кооперації, зв'язки із навчальними закладами, у т.ч. із закладами вищої освіти, які виступають важливими суб'єктами, завдяки діяльності яких формується потужна система кооперації в галузі.

Кооператив повинен виступати не тільки суб'єктом, який надає послуги із збирання, зберігання, транспортування молока, а і послуги, що збільшують додану вартість його продукції, послуги з підвищення селекційно-генетичного потенціалу худоби та ін. Консалтингові послуги кооперативам повинні стосуватися фінансового інжинірингу, правового забезпечення діяльності, ведення бухгалтерського обліку, страхування ризиків та ін.

Обрання суб'єктів кооперації в скотарстві з метою надання їм фінансової підтримки, вимагає розробки і застосування ряду критеріїв. До їх числа можуть належати такі: господарства, які входять до кооперативу, повинні мати

землю, певну величину сукупного капіталу, товарний характер виробництва, обсяги з виробництва та продажу продукції, поголів'я корів повинно бути не менше п'яти голів та ін.

Результатом реалізації запропонованої нами Концепції розвитку кооперації в скотарстві (рис. 5.5.), повинно стати підвищення якості продукції галузі, яка надходить від господарств населення та малих суб'єктів агробізнесу; підвищення рівня доходності сільських домогосподарств, які виробляють продукцію галузі, збільшення поголів'я худоби галузі в них; забезпечення конкурентоспроможності продукції галузі, що надходить від господарств населення та малих суб'єктів сфери агробізнесу; збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів; підвищення рівня зайнятості сільського населення.

Прикладами успішного розвитку кооперативних структур в Україні є кооператив, який створено на базі ПрАТ «Тернопільський молокозавод» між переробником та виробниками молока. Переробники і виробник в процесі діяльності кооперативу розглядаються не як конкуренти, а як дві ланки одного ланцюга, одна з яких бере на себе зобов'язання заготовити щоденно 45 тон молока екстра-класу, а друга – за відповідної якості прийняти і переробити це молоко. В процесі виробництва молока із боку його переробника відслідковуються питання утримання, годівлі тварин, первинної обробки молока, його транспортування на переробне підприємство, очищення, інші технологічні процеси, які підводять його до виробництва кисло-молочних продуктів.

Відомими кооперативами є обслуговуючий кооператив «Новобросківський» Чернівецької області. Розташованими в цій області є також обслуговуючі кооперативи «Стор-Агро Громада» та «Комаровська Нива». Основною метою їх об'єднання стало створення сільськогосподарського кооперативного молокопереробного підприємства.

В нашому дослідженні, з метою підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, пропонуємо наступні

напрямки: допомогу у формуванні частини статутного капіталу кооперативу завдяки передачі на їх баланс тієї частки активів, які не використовуються територіальними громадами у процесі виробничої діяльності; розробку сукупності заходів, спрямованих на створення закупівельних пунктів.

Щодо формування статутного капіталу сільськогосподарських кооперативів і передачі до нього активів, які знаходяться у власності і не використовуються для господарської діяльності сільськими об'єднаними територіальними громадами. Такі активи, відповідно до пп. 140.5.9 Податкового Кодексу України будуть зараховуватися як подароване майно і збільшувати бухгалтерський фінансовий результат до оподаткування неприбуткових організацій, зокрема сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які внесені до Реєстру неприбуткових установ, але в сумі, що перевищує 4% оподаткованого прибутку попереднього року [478]. Безоплатно отримані основні засоби зараховуються на баланс кооперативу за величиною їх справедливої або первісної вартості.

Механізм визначення вартості таких активів визначений п. 10 П(С)БО-7. Відповідно до нього, величина справедливої вартості активів збільшується на суму супутніх витрат. Їх перелік представлений в п. 8 П(С)БО-7 [479]. Відповідно до П(С)БО-19 під справедливою вартістю основних засобів розуміють ринкову вартість таких засобів, за умов, що до таких відносять машини і обладнання та відновлювальну вартість основних засобів, до яких відносять інші основні засоби. Визначення справедливої вартості є можливим з використанням первинних документів на основний засіб, самостійно і шляхом звернення до відповідного фахівця-оцінювача. За умови самостійного визначення справедливої вартості активу, який передається безоплатно, на рівні суб'єкта господарювання утворюється спеціальна комісія. В її роботі орієнтиром для визначення справедливої вартості слугує вартість, яка визначена в первинних документах щодо цього об'єкта. При зверненні до незалежного фахівця-оцінювача, буде отримано звіт про оцінку майна, про його вартість.

Безоплатно отримані основні засоби збільшують додатковий капітал. Сума такого збільшення дорівнює величині справедливої вартості такого активу без інших обов'язкових платежів та витрат, які пов'язані із його введенням у використання.

Наступною пропозицією, спрямованою на удосконалення напрямів роботи сільськогосподарських кооперативів є розробка сукупності заходів, спрямованих на створення закупівельних пунктів. Щодо молочних пунктів, відмітемо наступне. Відповідно до Наказу Державного департаменту ветеринарної медицини «Про затвердження ветеринарних та санітарних вимог до особистих селянських господарств – виробників сирого товарного молока» (із змінами) № 17 від 21 березня 2002 р. [480] та згідно Наказу «Про внесення змін до Ветеринарних та санітарних вимог до пунктів закупівлі молока від тварин, які утримуються в особистих підсобних господарствах населення» № 548 від 9 грудня 2010 р. [481] визначено вимоги до господарств населення, які здають таке молоко, зокрема: необхідність існування ветеринарних карток до паспортів великої рогатої худоби, охолодження і фільтрація молока, яке надходить на прийомний пункт зразу після доїння. Визначено також температурний режим молока, яке надходить на прийомні пункти. Зокрема, якщо молоко надходить через 24 години після доїння, воно зберігається при температурі не вище 4⁰ С, якщо через 12 годин – не вище 8⁰ С.

Вважаємо, що при визначенні кількості закупівельних пунктів ми повинні орієнтуватися в першу чергу на високотоварні особисті селянські господарства, які утримують понад 2 корови. На сучасному ж етапі виробництва молока в господарствах населення, зменшується кількість домогосподарств, які утримують більше 4 корів (табл. 5.12).

При визначення кількості пунктів по прийому молока у господарств населення, виходили із таких чинників: концентрація поголів'я корів у сільських домогосподарствах із поголів'ям 2 корови і більше; середній річний удій, рівень товарності молока в господарствах населення, проект потужності молокопереробних пунктів (50 т щодня). За нашими підрахунками, в Україні

повинно бути не менше ніж 3189 пунктів по заготівлі молока, при цьому в 2019 р. їх лише 1312 одиниць.

Таблиця 5.12

Розподіл сільських домогосподарств за поголів'ям утримуваних корів в 2017–2019 рр.

Домогосподарства	Рік									2019 р., %, до 2017 р.	
	2017			2018			2019				
	Домогосподарств, млн од.	%	Поголів'я, млн гол.*	Домогосподарств, млн од.	%	Поголів'я, млн гол.*	Домогосподарств, млн од.	%	Поголів'я, млн гол.*	Домогосподарств, млн. од	Поголів'я
Не утримують корів	3,64	79,1		3,61	78,5		3,74	81,2		102,7	
Утримують корів, гол.:	0,96	$\frac{20,9}{100}$	$\frac{1,27}{100}$	0,99	$\frac{21,5}{100}$	$\frac{1,33}{100}$	0,86	$\frac{18,8}{100}$	$\frac{1,11}{100}$	89,6	87,4
1 гол.	0,72	$\frac{15,6}{75}$	$\frac{0,72}{58,5}$	0,73	$\frac{15,8}{73,7}$	$\frac{0,73}{54,9}$	0,66	$\frac{14,4}{76,7}$	$\frac{0,66}{60}$	91,7	91,7
2 гол.	0,19	$\frac{4,2}{19,8}$	$\frac{0,38}{30,9}$	0,20	$\frac{4,3}{20,2}$	$\frac{0,4}{30}$	0,16	$\frac{3,5}{18,6}$	$\frac{0,32}{28,8}$	84,2	84,2
3 гол.	0,03	$\frac{0,7}{3,1}$	$\frac{0,09}{7,3}$	0,05	$\frac{1,0}{5}$	$\frac{0,15}{11,2}$	0,03	$\frac{0,7}{3,5}$	$\frac{0,09}{8,1}$	100,0	100,0
4 гол. і більше	0,02	$\frac{0,4}{2,1}$	$\frac{0,08}{3,3}$	0,01	$\frac{0,4}{1}$	$\frac{0,05}{3,9}$	0,01	$\frac{0,2}{1,5}$	$\frac{0,04}{3,1}$	50,0	50,0
Усього	4,6	—	—	4,6	—	—	4,6	—	—	100,0	—

*Джерело: складено за даними [162].

Для оптимізації системи державного контролю та нагляду за безпечністю та якістю молочної сировини пропонується наступне: проведення державної інвентаризації закупівельних пунктів, які здійснюють закупівлю молока в особистих селянських господарствах; забезпечення відповідності діючих закупівельних пунктів ветеринарно-санітарним вимогам шляхом додаткового облаштування як за рахунок державних коштів, так і за рахунок вкладень господарств, яким належать закупівельні пункти; залучення приватних інвестицій у сферу сертифікації і контролю молочної сировини, закупленої в господарствах населення; створення на селі

молочарських кооперативів, які б змогли належно обладнати свої закупівельні пункти і забезпечити високу якість молочної сировини; розв'язання логістичних проблем для максимально повної та швидкої доставки молочної сировини до переробних підприємств; створення в місцевих органах влади оперативних робочих груп з питань заготівлі молока та дотримання показників його якості й безпеки у відповідності з вимогами законодавства України.

Щодо м'ясного скотарства, то актуальною є організація забійних пунктів, кількість яких нараховуються на даний час 606 суб'єктів. В табл. 5.13 представлено статистичну інформацію щодо поголів'я ВРХ в сільських домогосподарствах.

Таблиця 5.13

Розподіл сільських домогосподарств за поголів'ям утримуваної великої рогатої худоби

Домогосподарства	Рік									2019 р., %, до 2017 р.	
	2017			2018			2019			Домогосподарств, млн. од.	Поголів'я
	Домогосподарств, млн од.	%	Поголів'я, млн голів*	Домогосподарств, млн од.	%	Поголів'я, млн голів*	Домогосподарств, млн од.	%	Поголів'я, млн голів*		
Не утримують ВРХ, гол.	3,6	78,2	—	3,6	77,7	—	3,7	80,3	—	102,8	—
Утримують ВРХ, гол.:	1	$\frac{21,8}{100}$	$\frac{1,8}{100}$	1	$\frac{22,3}{100}$	$\frac{1,8}{100}$	0,9	$\frac{19,7}{100}$	$\frac{1,7}{100}$	90,0	94,4
1 гол.	0,5	$\frac{11,6}{50}$	$\frac{0,5}{28}$	0,5	$\frac{11,0}{50}$	$\frac{0,5}{28}$	0,4	$\frac{10,4}{44}$	$\frac{0,4}{23}$	80,0	80,0
2 гол.	0,3	$\frac{6,8}{30}$	$\frac{0,6}{33}$	0,3	$\frac{6,7}{30}$	$\frac{0,6}{33}$	0,3	$\frac{6,2}{33}$	$\frac{0,6}{35}$	100,0	100,0
3 гол.	0,1	$\frac{1,8}{10}$	$\frac{0,3}{17}$	0,1	$\frac{1,8}{10}$	$\frac{0,3}{17}$	0,1	$\frac{1,4}{11}$	$\frac{0,3}{18}$	100,0	100,0
4 гол. і більше	0,1	$\frac{1,6}{10}$	$\frac{0,4}{22}$	0,1	$\frac{2,1}{10}$	$\frac{0,4}{22}$	0,1	$\frac{1,7}{12}$	$\frac{0,4}{24}$	100,0	100,0
Усього	4,6	—	—	4,6	—	—	4,6	—	—	100,0	—

*Від загальної кількості сільських домогосподарств, які утримують ВРХ, %.

** Структура концентрації поголів'я ВРХ у сільських домогосподарствах залежно від поголів'я ВРХ, яке утримується, %.

Джерело: складено за даними: [162].

Аналіз даних табл. 5.13 свідчить, що поголів'я ВРХ в сільських домогосподарствах переважно зосереджено в тих, які утримують 2 гол. худоби (у 2019 р. таких домогосподарств було 35 %). Водночас позитивним є збереження і навіть невеличке зростання у 2019 р. порівняно із 2017 р. частки поголів'я ВРХ в сільських домогосподарствах із чисельністю ВРХ, яка дорівнює 3 і 4 гол. і більше. В 2017 р. вона дорівнювала 10,0 %, а в 2019 р. – 12,0 %. За умов, які склалися, можна останні сільські домогосподарства віднести до числа тих, які набувають ознак товарного виробництва. За нашими підрахунками, для задоволення потреб в заготівлі та забої великої рогатої худоби потрібно 1421 таких суб'єктів.

У цілому, з метою стимулювання розвитку мережі забійних пунктів на кооперативних засадах пропонується наступне: законодавче регламентування розвитку мережі боєнь (забійно-санітарних пунктів) для забою тварин, що утримуються в господарствах населення; створення системи заготівлі худоби від господарств населення; розроблення та затвердження державної програми будівництва боєнь для забою тварин, що утримуються в господарствах населення; щорічне включення до державного бюджету коштів для фінансування заходів державної програми будівництва боєнь для забою тварин, що утримуються в господарствах населення; забезпечення відповідності діючих боєнь ветеринарно-санітарним вимогам шляхом додаткового облаштування як за рахунок державних коштів, так і за рахунок підприємств, яким належать потужності забою; залучення приватних інвестицій для приведення боєнь у відповідність до діючих ветеринарно-санітарних вимог.

За результатами дисертаційного дослідження встановлено, що питання кооперації, утворення корпоративних структур, їх діяльності в аграрній сфері економіки, у т.ч. в молочному скотарстві, є актуальними, виходячи із сучасного стану розвитку скотарства України, і зокрема того, що суттєва кількість продукції галузі виробляється в господарствах населення.

Розвиток кооперативного руху в Україні потрібно розглядати як складову політики сільського розвитку, цілі якої співпадають із мотиваційними механізмами кооперації, формують соціальну мотивацію сільського населення для його економічної самоорганізації.

Підвищення рівня підприємницької активності господарств населення і малих фермерських господарств і залучення їх до формування сировинної бази галузі, утворення сільськогосподарських кооперативів буде позитивно впливати на цей процес. Про позитивні результати цього руху може свідчити світовий досвід, результати реалізації міжнародних проектів, увага селян до цього процесу.

Висновки до розділу 5

1. Обґрунтовано доцільність при оцінці ефективності виробництва продукції скотарства з позиції обґрунтування напрямів її сталого розвитку використовувати соціо-еколого-економічний коефіцієнт ефективності, за рівнем якого можна визначити соціальну, економічну та екологічну ефективність галузі, із станом яких пов'язують вирішення проблем розвитку сільських територій, добробуту сільського населення, екологічних проблем.

2. Встановлено взаємозв'язок між величиною СЕЕКе і показниками ефективності галузі, який має прояв дії закону спадної віддачі й відповідно при збільшенні величини СЕЕКе спостерігається зростання показників ефективності галузі до певного рівня із наступним зменшенням. Визначено величину державної підтримки підприємств, у яких величина СЕЕКе вища, ніж граничне його значення. Величина такої підтримки у 2018 р. становила 52626,2 тис. грн.

3. Розглянуто досвід державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції і продукції галузі скотарства зокрема, яка здійснюється з урахуванням важливості функціонування цієї сфери. Підходи та інструменти підтримки у країнах світу мають певні особливості, проте у

сукупності їх дія спрямована на підвищення мотивації фермерських господарств до високоефективного розвитку галузі, зокрема виробництва продукції скотарства.

4. Встановлено наявність в Україні єдиного ринку молока, про що свідчать коефіцієнти варіації цін за регіонами. У 2019 р. величина коефіцієнту варіації цін в них дорівнювала 3,84 %, що на 2,98 в.п. менше порівняно з 2010 р. Між тим в зонах України існують особливості формування ціни на молоко. Вищі ціни реалізації на молоко складаються в лісостеповій та поліській природно-економічних зонах.

5. Обґрунтовано методичний підхід прогнозування цін на молоко для товаровиробників, в основі якого урахування частки ціни молока в ціні готової молочної продукції та вагового коефіцієнта кожного виду молочної продукції в його загальній величині, що надає можливість з високим ступенем достовірності визначати ціну реалізації молока для його виробників на період 6 місяців.

6. Обґрунтовано доцільність використання ф'ючерсних контрактів, як інструменту хеджування цінових ризиків на сире молоко, що в умовах підвищеного попиту на продукцію галузі збереже зацікавленість її виробників в розвитку галузі, зокрема нарощуванні обсягів виробництва молока в умовах невизначеності зовнішнього середовища. Запропоновано здійснювати короткострокове прогнозування ціни на сире молоко з урахуванням вагової частки ціни молочної сировини в ціні готової молочної продукції, рівня кореляційного зв'язку часового лагу зміни ціни на сире молоко в період n і зміни ціни на готову молочну продукцію в період $(n-1)$ та коригуванням ціни реалізації сирого молока відповідно до них. Доведено, що з метою підвищення рівня підприємницької активності господарств населення і малих фермерських господарств щодо залучення їх до формування сировинної бази галузі, створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів буде позитивно впливати на цей процес.

7. Розроблено концептуальні засади формування кооперативних структур у скотарстві, пріоритетними напрямками активізації розвитку яких у скотарстві буде розробка регіональних програм розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, проведення державної інвентаризації закупівельних пунктів, які здійснюють закупівлю молока в господарствах населення та у малих суб'єктів у сфері агробізнесу; забезпечення відповідності діючих закупівельних пунктів ветеринарно-санітарним вимогам шляхом додаткового облаштування як за рахунок державних коштів, так і коштів суб'єктів господарювання галузі; залучення приватних інвестицій у сферу сертифікації і контролю молочної сировини, закупленої в господарствах населення та у малих суб'єктів у сфері агробізнесу; розв'язання логістичних проблем для максимально повної та швидкої доставки молочної сировини переробним підприємствам;

8. З метою стимулювання розвитку мережі забійних пунктів на кооперативних засадах необхідним заходом розглядається законодавче регламентування розвитку мережі боєнь (забійно-санітарних пунктів) для забою тварин, що утримуються в господарствах населення та у малих суб'єктів сфери агробізнесу; створення системи заготівлі худоби у них; розроблення та затвердження для належного їх облаштування державної програми будівництва боєнь та їх фінансування, зокрема шляхом залучення приватних інвестицій з метою дотримання чинних ветеринарно-санітарних вимог.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора: [392, 394, 420, 439–440, 449–451].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення важливого наукового завдання формування системи засад та інструментів економічного регулювання ефективного розвитку скотарства в Україні. Проведене наукове дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

1. Визначено, що економічний механізм ефективного розвитку скотарства являє собою сукупність методів, інструментів впливу держави та інших інституцій на формування сприятливого середовища, в якому функціонує галузь, з метою цілеспрямованого формування умов до прояву драйверів для досягнення синергічного ефекту до ефективного розвитку галузі. Стан та важливість забезпечення розвитку скотарства зумовлені необхідністю досягнення продовольчої безпеки країни у продукції скотарства для забезпечення населення країни продуктами харчування, сталого розвитку аграрного виробництва та економіки країни з урахуванням соціального та екологічного аспектів, що потребує удосконалення економічного механізму регулювання галузі на основі урахування стратегічної мети, досягнутого рівня розвитку галузі та високої віддачі коштів державної підтримки в умовах фінансової обмеженості державного бюджету. Сукупна дія складових економічного механізму галузі поряд із підвищенням платоспроможності населення формує основу створення умов ефективного розвитку галузі відповідно до її стратегії.

2. Визначено, що формування механізму інституційного забезпечення регулювання ефективного розвитку скотарства включає систему спільних інститутів стосовно економіки і агропромислового виробництва, на які покладається завдання поліпшення складових інституційного середовища і систему специфічних інститутів, які формуються відповідно до особливостей галузі та являють собою цілісну сукупність елементів у їх взаємозв'язку і результативності. Аргументовано, що визначальні інститути у скотарстві

представлені інфраструктурою галузі, яка включає об'єкти сервісного обслуговування, процеси кооперації та інтеграції; взаємовідносинами, які складаються в галузі між виробниками і стейкхолдерами (фінансові, суспільні, державні, дорадчі структури). Інституційно-економічний механізм є поєднувальною ланкою інститутів галузі та представлений сукупністю адміністративних, ринкових і організаційних елементів формування відносин в ній.

3. Характерними особливостями розвитку світового ринку є орієнтація на збільшення обсягів виробництва продукції галузі на основі зростання утримуваного поголів'я худоби, рівня її продуктивності в країнах, що розвиваються, та підвищення рівня продуктивності худоби в розвинутих країнах світу й підвищення попиту на неї. Визначено, що Україна має потенційні можливості посилити позиції на світовому ринку продукції скотарства, орієнтуючись на підвищення рівня інтенсивності галузі й використання інновацій при виробництві її продукції. Основними напрямками трансформації економічного механізму регулювання розвитку скотарства є: гармонізація чинного законодавчого та нормативного забезпечення галузі до міжнародних норм, поліпшення здоров'я тварин, їх генетичного складу, стимулювання суб'єктів господарювання галузі до збільшення обсягів виробництва продукції; створення умов до розширеного відтворення галузі, яке забезпечувало б нарощування поголів'я худоби високопродуктивних порід м'ясної і молочної продуктивності, обсягів виробництва якісної та безпечної продукції скотарства; підвищення рівня платоспроможності населення – споживача продукції галузі.

4. Доведено, що для сучасної методології наукових досліджень в сільському господарстві характерним є наступне: недостатність зв'язку науки і виробництва; труднощі при пошуку (отриманні) інформації та її неузгодженість за різними джерелами; широка сукупність методів досліджень, що ускладнює та вимагає розробки відповідних алгоритмів щодо їх практичного використання, а також обґрунтування доцільності їх

застосування за окремими видами досліджень, високий рівень математизації економічної науки.

Запропоновано оцінювання ефективності економічного механізму розвитку галузі здійснювати відповідно до ієрархічного рівня такої оцінки й особливостей галузі, із розрахунком інтегрального показника СЕЕКе та існуючих показників ефективності скотарства, які доповнено переліком індикаторів, що характеризують відтворювальні процеси у галузі, динаміку параметрів розвитку галузі в таких напрямках: кормовиробництво; якість і безпечність продукції; реальний розподіл ринку сировини серед основних постачальників; рівня інноваційності виробництва продукції галузі, що сприятиме всебічному врахуванню впливу перелічених чинників на ефективність галузі та адекватній до них розробці відповідних заходів.

5. Пріоритетними напрямками ефективного розвитку скотарства визначено такі: забезпечення беззбиткового виробництва високоякісної продукції галузі; раціональне поєднання розвитку як великотоварного спеціалізованого виробництва продукції галузі, так і підтримки малих суб'єктів у сфері агробізнесу, що дозволить збільшити обсяги виробництва продукції галузі; формування цивілізованого ринку кормів, розвитку кормовиробництва та комбікормової промисловості, які є важливими елементами у формуванні кормової бази галузі суб'єктів агробізнесу; технічне і технологічне переоснащення (SMART FARM), що є визначальним чинником у забезпеченні конкурентоспроможності продукції галузі; вдосконалення системи контролю якості й безпечності продукції на усіх етапах її виробництва.

6. Виявлено різноспрямовані тенденції в розвитку скотарства: зростання – 1945–1990 рр. та спад – 1990–2019 рр., у межах яких виділено 6 підперіодів на основі врахування вектора впливу і взаємозв'язку чинників середовища функціонування галузі та темпів зміни обсягів виробництва її продукції. Характерними рисами сучасного розвитку вітчизняної галузі скотарства є: скорочення чисельності поголів'я худоби та обсягів виробництва

продукції; орієнтація на внутрішній ринок; концентрація виробництва у господарствах населення, де застосовуються спрощені технології виробництва продукції, що не дозволяють виробити молоко високої якості, а також утримується малочисельне поголів'я худоби м'ясної продуктивності.

Встановлено позитивну тенденцію до підвищення показників технологічної ефективності в галузі скотарства: середньорічний удій підвищився від 2863 у 1990 р. до 4976 кг у 2019 р., витрати кормів на 1 ц молока зменшилися від 1,47 до 0,89 ц корм. од. при зростанні концентрованих кормів від 0,34 до 0,49 ц корм. од., однак простежується зменшення поголів'я худоби, обсягів виробництва продукції з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь упродовж періоду дослідження. У зв'язку із цим постає необхідність у формуванні передумов та умов для ефективного розвитку галузі скотарства шляхом цілеспрямованого впливу інструментів регулювання для забезпечення розширеного відтворення, підвищення мотивації товаровиробників до впровадження еколого- і ресурсощадних технологій.

7. Виявлено, що для існуючих інструментів державної підтримки галузі скотарства характерною є відсутність системності, орієнтація на високотоварні сільгосппідприємства, величина виплат на одиницю об'єкта державної підтримки є економічно не обґрунтованою. Серед дієвих важелів державної підтримки галузі скотарства виділено такі: передбачення пільг щодо сплати ПДВ на імпортовані племінні нетелі та корови; часткове відшкодування вартості будівель та споруд галузі; спеціальна бюджетна дотація за утримання корів м'ясної та молочної продуктивності, часткове відшкодування вартості закуплених племінних тварин.

Існує необхідність у модернізації форм і важелів державної підтримки на основі: запровадження цільових регіональних програм, зорієнтованих на консолідацію бюджетів адміністративно-територіальних утворень та мобілізацію фінансових ресурсів у галузь із диверсифікованих джерел; передбачення системи гарантій для інвесторів на державному та

регіональному рівнях шляхом укладання меморандуму про державно-приватне партнерство на період окупності інвестиційних проєктів; внесення змін до порядку надання статусу суб'єкта племінної справи, які передбачають проведення оцінки стану ведення племінної справи з обов'язковим відвідуванням суб'єкта господарювання та подальшим його включенням до реєстрів одержувачів державної підтримки. Доцільно передбачити подовження перехідного періоду до виконання умов стандарту ДСТУ 3662:2018 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови» до 2024 р. для техніко-технологічного оновлення виробництва молока суб'єктами господарювання галузі, як чинника, який слугує основою виробництва високоякісного і конкурентоспроможного молока, що зумовлює прискорення подальших позитивних трансформацій в галузі.

8. За результатами кластерного аналізу, на основі врахування стану розвитку аграрного сектору, галузі молочного скотарства та соціальних індикаторів розвитку регіонів виділено три кластери та обґрунтовано необхідність стимулювання товаровиробників щодо збереження та нарощення поголів'я молочної продуктивності, передбачення державної підтримки господарств населення у збереженні й збільшенні поголів'я в галузі.

Доведено важливу роль м'ясного скотарства в розвитку регіонів, які увійшли до четвертого із чотирьох виділених кластерів за поділом областей України за станом розвитку аграрного сектору, галузі м'ясного скотарства та соціальних індикаторів, у яких доцільно передбачити надання державної підтримки господарствам населення, що сприятиме створенню додаткових робочих місць і підвищенню рівня їхніх доходів, а також вирішенню питання продовольчої безпеки щодо виробництва яловичини та телятини.

9. Встановлено істотний вплив на купівельну поведінку споживачів молока та молочної продукції, яловичини таких факторів, як рівень доходів та їх розподіл за визначеними видами продукції, величина розривів у споживанні, норми й особливості споживання сільських і міських домогосподарств за досліджуваними видами продукції. Обґрунтовано, що в

умовах випереджальних темпів росту сукупних доходів домогосподарств порівняно з темпами зміни роздрібних цін на молоко та молочну продукцію, яловичину і м'ясні вироби з неї та існування значних розривів в обсягах їх споживання буде спостерігатися підвищення споживчого попиту, що вимагає розробки заходів щодо нарощення обсягів виробництва продукції галузі, як стратегічного напрямку її розвитку.

10. Виявлено, що підвищення рівня інтенсивності в м'ясному скотарстві (витрати на 1 гол. ВРХ у 2019 р. склали 12 229 грн) супроводжується зниженням показників ефективності, що з урахуванням стану розвитку галузі є свідченням недостатньої величини вкладень в неї. Підвищення рівня інтенсивності виробництва молока (витрати на 1 корову в 2019 р. становили 39 394 грн) зумовлює збільшення поголів'я корів у розрахунку на 1 господарство (від 136 до 594 гол.), підвищення середнього річного удою до 9152 кг у господарствах із величиною витрат понад 53 001 грн. Виявлено, що з досягненням величини витрат на 1 корову 40 000 грн, величина прибутку на 1 ц молока і рівень окупності витрат виручкою від реалізації зменшувалися при подальшому зростанні середнього річного удою, що є доказом прояву спадної віддачі. З метою компенсації витрат, спрямованих на підвищення середнього річного удою молока від корів, який є вище його граничного значення, при зменшенні окупності таких витрат виручкою від реалізації, запропоновано механізм дотацій, що стимулюватиме суб'єктів господарювання галузі до підвищення показників продуктивності корів при зростанні рівня її інтенсивності.

11. Встановлено, що прибуткове виробництво яловичини суб'єктами господарювання галузі забезпечується за рівня спеціалізації понад 60,0 %, молока – за рівня спеціалізації, який перевищує 63,8 %, а граничного значення рівня прибутковості буде досягнуто із рівнем його спеціалізації 80,3 %. Водночас підвищення рівня спеціалізації та концентрації виробництва продукції скотарства зумовлює, з одного боку, посилення ризиків негативного впливу галузі на навколишнє середовище, що вимагає розробки комплексу

заходів щодо регулювання екологічних викликів ведення інтенсивного скотарства, а з іншого – створює умови для сільськогосподарських товаровиробників до формування раціональних сівозмін. Заходами щодо мінімізації негативного впливу галузі скотарства на навколишнє природне середовище є гармонізація екологічного законодавства до європейської практики із налагодженням системи моніторингу та передбачення більш суворої відповідальності бізнесу за його порушення. Інструментом налагодження моніторингу на рівні суб'єкта господарювання повинен стати екологічний паспорт підприємства.

12. Існує необхідність орієнтації напрямів та інструментів регулювання скотарства на її інноваційний розвиток, оскільки зростання частки амортизаційних відрахувань у структурі собівартості продукції галузі зумовлює підвищення показників її ефективної діяльності, що доводить позитивний вплив інноваційного оновлення на результуючі показники галузі.

Запропоновано методичний підхід до оцінювання інноваційності виробництва на основі розрахунку частки амортизаційних відрахувань у структурі собівартості продукції галузі, який передбачає такі етапи: визначення структури витрат при виробництві продукції галузі за сукупністю суб'єктів господарювання в ній; показників розвитку і ефективності галузі; групування суб'єктів господарювання галузі за часткою амортизаційних відрахувань у структурі собівартості приросту ВРХ і молока; визначення рівняння залежності з використанням параболі другого порядку: частка амортизаційних відрахувань у структурі собівартості приросту тварин і молока – прибуток (збиток) на 1 гол. худоби в галузі, дохід на 100 га сільськогосподарських угідь і на 1 гол. худоби в галузі; розрахунок граничної величини частки амортизаційних відрахувань у структурі собівартості продукції, за якої показники ефективності галузі набувають максимального значення.

13. Обґрунтовано доцільність надання дотації суб'єктам господарювання галузі скотарства на основі інтегрального соціо-еколого-

економічного коефіцієнта ефективності. Виділено складові індикатори розрахунку інтегрального показника СЕЕКе оцінювання, до яких включено: дохід від реалізації молочного та м'ясного скотарства у розрахунку на 1 голову великої рогатої худоби та 100 га сільськогосподарських угідь; величину заробітної плати у м'ясному та молочному скотарстві на 100 га сільськогосподарських угідь; величину виносу поживних речовин із ґрунту та необхідність їх компенсації шляхом внесення гною, вартість якого визначалася відповідно до поживних елементів, оцінених за вартістю NPK.

Розрахункова величина дотації на основі коефіцієнта СЕЕКе базується на визначенні максимального значення в математичній залежності між його величиною та рівнем окупності витрат, а також обчисленням розрахункового значення величини окупності витрат, якого необхідно досягти за існуючого фактичного значення окупності витрат відповідного суб'єкта господарювання. За такого підходу до надання державної підтримки досягається її цілеспрямований вплив на подальше зростання СЕЕКе, що сприятиме орієнтації господарюючих суб'єктів галузі на додержання принципів сталого розвитку.

14. Оцінено ступінь волатильності цін на сире молоко і окремі види молочних продуктів в Україні протягом 2017–2019 рр. (за місяцями). Визначено невисокий рівень їх коливання на сире молоко (коефіцієнт варіації 5,1 %), що є свідченням формування в Україні єдиного ринку молока, та вищий рівень коливання цін на молочну продукцію, зокрема на молоко пастеризоване (9,63 %), сири м'які жирні (9,75 %) та сметану (10,63 %). За тенденції до зменшення обсягів виробництва сирого молока в Україні існує необхідність прогнозування цін на нього суб'єктами господарювання галузі з метою забезпечення достовірного планування їх фінансових результатів.

Обґрунтовано доцільність використання ф'ючерсних контрактів, як інструменту хеджування цінових ризиків на сире молоко, що в умовах підвищеного попиту на продукцію галузі збереже зацікавленість її виробників в розвитку галузі, зокрема нарощуванні обсягів виробництва молока в умовах

невизначеності зовнішнього середовища. Запропоновано здійснювати короткострокове прогнозування ціни на сире молоко з урахуванням вагової частки ціни молочної сировини в ціні готової молочної продукції, рівня кореляційного зв'язку часового лагу зміни ціни на сире молоко в період n і зміни ціни на готову молочну продукцію в період $(n-1)$ та коригуванням ціни реалізації сирого молока відповідно до них.

15. На основі аналізу історичних аспектів становлення і розвитку кооперації, вивчення сучасного світового і вітчизняного досвіду країн світу у формуванні умов для діяльності кооперативних структур визначено зацікавленість суб'єктів господарювання галузі в подальшому процесі її розвитку. Систематизовано чинники, які стримують розвиток кооперації в галузі скотарства, а саме: недосконалість і недостатня адаптованість її регулятивного поля, слабкий рівень довіри в суспільстві, наявність практики створення квазі-кооперативів, недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення кооперативів, обмежений доступ їх до фінансових ресурсів, відсутність системної державної підтримки їхнього розвитку та цілеорієнтованої пропаганди позитивного досвіду функціонування кооперативних структур.

Виділено пріоритетні напрями активізації сільськогосподарської кооперації в галузі скотарства через розробку регіональних програм розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та створення на їх основі забійних пунктів і переробних потужностей, що забезпечить збільшення доданої вартості; передачу на безоплатній основі необоротних активів, що перебувають на балансі об'єднаних територіальних громад як внеску до статутного капіталу; створення на базі закладів вищої освіти аграрної профорієнтації Центрів підготовки спеціалістів у сфері кооперації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гросул В.А., Жилякова О.В. Турбулентність зовнішнього середовища: сутність, детермінанти протистояння під час формування антикризової стратегії підприємства. *Вісн. Хмельн. нац. ун-ту*. 2015. № 2. Т. 1. С. 24–29.
2. Котлер Ф., Касліоне Дж. Бізнес в умовах хаосу: Менеджмент і маркетинг в епоху глобальних потрясінь. Вид-во АМАСОМ. 2016. 224 с.
3. Маршалок Т.Я. Теоретичні підвалини виникнення економічних коливань та методологічні особливості управління ними. *Причорн. екон. студії. Серія: Економічна теорія та історія економічної думки*. 2019. Вип. 43. С. 9–17.
4. Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М., Столярчук Я.М. та ін. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія. Київ: КНЕУ, 2010. 334 с.
5. Al-Qahtani A.A. (2020). Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2 (SARS-Cov-2): Emergence, history, basic and clinical aspects. *Saudi Journal of Biological Sciences*. Vol. 27, Issue 10. P. 2531–2538.
6. Xie M., Chen Q. (2020). Insight into 2019 novel coronavirus – An updated interim review and lessons from SARS-Cov and MERS-CoV. *International Journal of Infectious Diseases*. Vol. 94. PP. 119–124.
7. Trottein F. (2020). Potential Causes and Consequences of Gastrointestinal disorders during a SARS-CoV-2 Infection. *Cell Reports*. Vol. 32, Issue 3. URL: <https://doi.org/10.1016/J.CELREP.2020.107915>.
8. Lupia T., Scabini S., Pinna S.M., Perri G., Rosa F.G., Corcione S. (2020) 2019 novel coronavirus (2019-nCoV) outbreak: A new Challenge. *Journal of Global Antimicrobial Resistance*. No. 21. P. 22–27.
9. Hurwicz, L. (1960). Optimality and informational efficiency in resource allocation processes. In: *Mathematical Methods in the Social Sciences. Proceedings of the first Stanford symposium*. Stanford: Stanford University Press. P. 27–46.

10. Hurwicz, L., Bowles, S., Gintis, B., et al. (1993). Toward a Framework for Analyzing Institutions and Institutional Change. Democracy. Cambridge: University. P. 51–67.
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народа / предисл. И.А. Столярова. Серия: Антология экономической классики. Москва: ЭКОНОВ, КЛЮЧ, 1993. 475 с.
12. Олійник О.В. Економічний механізм розширеного відтворення в сільському господарстві в умовах циклічності його розвитку: автореферат дис. ... д.ра екон. наук., Суми, 2005.
13. Микуляк Н.В. Економічний механізм формування і функціонування ринку молока: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Харків, 2006.
14. Амбросов В., Маренич Т. Механізм ефективного функціонування агроформувань. *Економіка АПК*. 2006. № 6. С. 60–66.
15. Мостенська Т.Л. Економічний механізм формування і ефективного функціонування молочної промисловості України: автореф. дис. ... докт. екон. наук: спец. 08.07.02. Київ, 2001. 37 с.
16. Крюкова І.О. Організаційно-економічний механізм розвитку агроформувань в пореформений період: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Харків, 2006.
17. Семенова А.Ю. Економічний механізм управління сільськогосподарським підприємством: теоретико-методологічний аспект. *Вісн. Полтав. держ. аграр. акад.* 2012. № 3. С. 186–190.
18. Коляда А.А. Организационно-экономический механизм управления развитием регионального АПК. *В мире научных открытий*. 2010. № 4. С. 30–31.
19. Плющ І.С. Місцеве самоврядування та економіка (до проблеми ефективності законодавчих механізмів). *Економіка АПК*. 2002. № 1. С. 3–9.
20. Радіонова І.Ф. Економічне зростання за участі державних фінансів. *Фінанси України*. 2008. № 1. С. 33–46.

21. Брижак О.В. Економічний механізм диверсифікації суб'єктів господарювання. URL: <http://intkonf.org/brizhak-ov-ekonomichniy-mehanizm-diversifikatsiyi-diyalnosti-subektiv-gospodaryuvannya>.
22. Сватюк О. Основні елементи організаційного та економічного механізму корпоративного управління акціонерними товариствами. *Економіка та організація управління*. 2014. № 3 (19)–4(20). С. 234–241.
23. Васильців Т.Г., Магас Н.В., Маргіта Н.О. Фінансово-економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності роздрібних торговельних підприємств: теоретико-прикладні аспекти: монографія. Львів, 2014. 220 с.
24. Москаленко А.М. Еколого-економічний механізм підвищення ефективності використання сільськогосподарських земель Полісся: теорія і практика. *Вісн. ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2015. № 2. С. 235–244.
25. Ватульов А.В. Фінансово-бюджетна політика економічного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7022&i=6>.
26. Arnold Jens Matthias, et al. (2011). Tax policy for economic recovery and growth. *The Economic Journal*. Vol. 121. P. 59–80.
27. Свищук А. Теоретичні засади податкового регулювання економіки. *Вісн. КНТЕУ*. 2013. №. 5. С. 57–69.
28. Яценко Ю.П. Хозяйственный механизм в период трансформации к рыночному типу экономики: методология, инструментарий, реальные проекты. Киев: Наук. думка, 2001. 320 с.
29. Экономические методы хозяйствования / под ред. А.М. Емельянова. Москва: Агропромиздат, 1988. 224 с.
30. Шиян Н.І. Удосконалення складників економічного механізму ефективного розвитку скотарства: монографія. Харків: Харк. нац. аграр. ун-т. 2020. 350 с.
31. Цибок В. Організаційно-економічний механізм державного регулювання АПК в умовах фінансової кризи. *Економіка АПК*. 2009. № 10. С. 22–25.

32. Shyian N. (2019). Place of the institutional environment in the formation of economic mechanism of cattle breeding industry. The potential of modern science: Science Publishing. 20–22 Wenlock Road, London. Vol. 2. P. 199–210.
33. Экономика предприятий и отраслей АПК: учебник / под ред. П.В. Лещиловского, Л.Ф. Догиля, В.С. Тонковича. Минск: БГЕУ, 2001. 575 с.
34. Мельник Л.Ю., Плаксієнко В.Я., Скірко Ю.І. Економічна система суспільства: навч. посіб. Дніпропетровськ: Січ, 2001. 546 с.
35. Лукінов І. Активізація створювальної політики економічних реформ. Сполучення ринкових і державних регуляторів. *Економіка України*. 1998. № 8. С. 19–25.
36. Толковый словарь русского языка / под ред. Д.В. Дмитриева. Москва: Астрель, Издательство АСТ, 2003. 1582 с.
37. Большой толковый словарь русского языка. / сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт, 2000. 1536 с.
38. Гацалов М.М. Современный экономический словарь-справочник. Ухта: УГТУ, 2002. 371 с.
39. Кухар В.П. Проблеми України – перехід до сталого розвитку (точка зору екотоксиколога). URL: http://medved.kiev.ua/arhiv_mg/stat_98/98_3_1.htm.
40. Смирнова І.І., Михайлюта Є.І. Сталий розвиток в Україні: теоретичні аспекти. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 10–14.
41. Бомба М.Я. Наукові та прикладні аспекти біологічного землеробства: монографія. Львів: Українські технології. 2004. 232 с.
42. Рациональное використання ґрунтових ресурсів і відтворення родючості ґрунтів: організаційно-економічні, екологічні й нормативно-правові аспекти: колективна монографія / за ред. акад. НААН С.А. Балюка, чл.-кор. АЕНУ А.В. Кучера. Харків: Смугаста типографія, 2015. 428 с.
43. Варченко О.М., Даниленко А.С. Складові економічного механізму сталого розвитку сільського господарства. *Економіка та управління АПК*. Біла Церква. 2012. Вип. 8 (95). С. 5–10.

44. Цілі сталого розвитку: Україна. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.
45. Даниленко А.С. Пріоритетні напрями забезпечення розвитку сільських територій України. *Економіка та управління АПК*. Біла Церква. 2015. № 1. С. 10–13.
46. Шубравська О.В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України. Київ. Ін-т економіки НАН України. 2002. 204 с.
47. Борщевський В.В., Притула Х.М. Розвиток сільських територій в контексті реалізації євро інтеграційної політики України. *Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*. 2013. № 1. URL: <http://jpfrd.donnu.edu.ua/article/view/1820/1853>.
48. Мазур С.А. Інфраструктура забезпечення розвитку сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2017. URL: <http://efm.vsau.org/files/pdfa/3542.pdf>.
49. Мазур А.Г., Дмитрик О.В. Господарства населення як економічна категорія та суб'єкт облаштування сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2016. № 11. URL: <http://efm.vsau.org/files/pdfa/3392.pdf>.
50. Малік М.Й., Пулім В.А. Концептуальні засади розвитку сільських територій. URL: <http://mts.asu.lt/mtsrbid/article/viewFile/694/720>.
51. Бородіна О., Прокопа І. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення. *Економіка України*. 2009. № 5. С. 59–67.
52. Сокольська Т.В., Поліщук С.П. Ефективне нов публічне управління та децентралізація як умови стійкого розвитку сільських територій. *Публічне управління XXI століття: синтез науки та практики*. 2019. URL: http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/2593/1/efektyvne_nove.pdf.
53. Пархомець М.К., Гудак В.В. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств: теорія, методика, практика: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 256 с.

54. Тарушкин А. Институциональная экономика. учеб. пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 368 с.
55. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
56. Veblen, T. (1898). Why Is Economics Not an Evolutionary Science? *Quarterly Journal of Economics*. Vol. 12 (4). P. 373–397. URL: http://elegant-technology.com/resource/ECO_SCI.PDF.
57. Veblen T. (1918). The theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions. New York: B.W. Huebsch. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/1657>.
58. Commons J. (1959). Institutional economics: its place in political economy. *Madison. University of Wisconsin Press*. Vol. 2. 484 p.
59. Mitchell W. (1967). Types of Economic Theory: From Mercantilism to Institutionalism. Published by Augustus M. Kelley. New York. 608 p.
60. Perroux F. (1970). Note on concept of «Growth Poles». *Regional Economics: Theory and Practice*. New-York: The Free-Press.
61. Kenneth G.J. (2007). The New Industrial State. Princeton University Press. 518 p.
62. Coase R.H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica. New Series*. Vol. 4 (16). P. 386–405.
63. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А.Н. Нестеренко. Москва: Начала, 1997. 190 с.
64. Мамчур В.А. Інституційно-економічний механізм розвитку ринку молока і молокопродуктів. *Економіка АПК*. 2017. № 4. С. 41–49.
65. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва: Гелиос АРВ, 1999. 352 с.
66. Юхименко П.І. Інституціональні компоненти економічного зростання в Україні. *Економіка та управління АПК*. 2017. № 2. С. 133-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есupapk_2017_2_19.

67. Tinbergen, J. (1956). *Economic Policy: Principles and Design*. North-Holland. URL: <http://hdl.handle.net/1765/16740>.
68. Horn G.A. (2005). *Structural reforms and Macroeconomic Policy. European Economic and Employment Policy Brief*. Vol 3. P. 2–8.
69. Сахненко О.І. Економіка знань: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні. *Інноваційна економіка*. 2013. № 7. С. 57–59.
70. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Лузан О.Ю. Інститути та інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2013. № 4. С. 86–93.
71. Ібатулін М. Інституційне середовище продовольчого ринку: зарубіжний досвід і вітчизняне сьогодення. *Вісн. аграрн. науки*. 2015. С. 64–68. URL: https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2015_10_14.pdf.
72. Zinchuk T., Kutsmus N., Kovalchuk O., Dankevych V., Usiiuk T. Institutional Transformation of Ukraine's Agricultural Sector. *Review of Economic Perspectives*. 2017. Вип. 17. № 1. С. 57–80.
73. Болдирєва Л.М. Формування інституційного середовища агропродовольчого сектора економіки. *Агросвіт*. 2017. № 4. С. 10–15.
74. Пуцентейло П.Р., Костецький Я.І. Інституціональне середовище та інституції функціонування аграрного сектору України в умовах трансформаційних процесів. *Інноваційна економіка*. 2017. № 7–8. С. 28–38.
75. Boiko, V., Kwilinski, A., Misiuk, M., Boiko, L. Competitive advantages of wholesale markets of agricultural products as a type of entrepreneurial activity: The experience of Ukraine and Poland. *Economic Annals–XXI*, 2019, 175 (1–2), P. 68–72.
76. Лозинська І.В. Формування системи інституційного розвитку м'ясо-молочного скотарства. *Наук. вісн. Херс. держ. ун-ту. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 9. Ч. 6. С. 83–86.
77. Консультаційний центр по тваринництву. URL: <http://avianua.com/info/animal.php>.

78. Асоціація виробників молока. URL: <http://avm-ua.org/uk/post/pro-avm>.
79. Спілка молочних підприємств України. URL: <http://www.molsouz.org.ua>.
80. Гринчук Ю.С., Коваль Н.В., Вихор М.В. Система інституційного забезпечення формування та реалізації державної регіональної політики в Україні: проблеми та напрями удосконалення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 7. С. 23–30.
81. OECD-FAO Agricultural Outlook 2016–2025. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=HIGH_AGLINK_2016.
82. Dairy and dairy products. https://read.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/oecd-fao-agricultural-outlook-2020-2029_aa3fa6a0-en#page4.
83. Стандарти ISO. URL: <http://test-group.com.ua/uk/stati/84-standarti-iso-v-ukrajini.html>.
84. ДСТУ ISO 9001:2015(ISO 9001:2015, IDT). Системи управління якістю. Вимоги. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 30 с. URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf>.
85. ДСТУ ISO 14001:2015. Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування. Національний стандарт України. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 37 с.
86. Благополуччя тварин в Україні регулюватиметься за європейськими правилами. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/blagopoluchchya-tvarin-v-ukrayini-regulyuvatimetsya-za-yevropejskimi-pravilami>.
87. Бабич О.М. Економічні проблеми підвищення якості молочної продукції. *Економіка АПК*. 2004. № 1. С. 101–106.
88. Світовий О.М. Додана вартість та її роль у розвитку агропромислового комплексу України. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.2/264.pdf>.

89. Глобальні ланцюги доданої вартості та розвиток. Підтримка всеохоплюючого та сталого промислового розвитку з боку ЮНІДО. URL: <https://industryweek.in.ua/docs/global-value-chains-ukr.pdf>.

90. Моторин Р.М., Приходько К.Р. Методологічні підходи щодо вимірювання глобальних ланцюгів доданої вартості в міжнародній торгівлі. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія: Економічні науки*. 2015. № 5–6. С. 25–36.

91. Гурняк І.Л., Дацко О.І., Яремчук І. Додана вартість як базис економічного розвитку територіальних громад. *Регіональна економіка*. 2015. № 1. С. 37–47.

92. Абалкин Л.И. Курсом ускорения. Москва: Политиздат, 1986. 215 с.

93. Стельмашук А.М. Відтворення та інтенсифікація молочного скотарства в аграрних господарствах. *Економіка та конкурентоспроможність підприємств*. 2014. № 1. С. 32–38.

94. Дергач І.В. Економічна сутність та напрями розвитку інтенсифікації аграрного виробництва. *Економіка АПК*. 2005. № 6. С. 61–63.

95. Легоминов А.И. Экономика интенсификации производства в колхозах и совхозах. Ленинград: Агропромиздат. Ленинград. отд-ние, 1990. 167 с.

96. Червен І.І., Горбачов В.С. Методичні аспекти оцінки розвитку інтенсифікації виробництва. *Вісн. аграр. науки Причорномор'я*. Миколаїв, 2005. Вип. 4. С. 3–9.

97. Дергач І.В. Інтенсифікація та інтенсивність розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2007. № 3. С. 43–45.

98. Олядничук Н. В. Ефективність інноваційних технологій при виробництві яловичини. *Економіка АПК*. 2008. № 3. С. 55–60.

99. Приходько В.М. Інтенсивність сільськогосподарського виробництва і окупність витрат. *Вісн. ХНАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування*. 2001. № 2. С. 162–166.
100. Грицаєнко Г.І., Романюк Т.М. Соціально-економічна сутність інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК*. 2006. № 4. С. 131–134.
101. Грицаєнко Г.І., Романюк Т.М. Соціально-економічна сутність інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК*. 2006. № 4. С. 131–134.
102. Шаран П.І. Шляхи інтенсифікації спеціалізованого м'ясного скотарства. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 26–32.
103. Тимченко Л.О. Інтенсифікація спеціалізованого м'ясного скотарства в Україні. *Вісн. аграр. науки*. 2015. № 4. С. 40–45. URL: https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2015_04_08.pdf.
104. Петриченко О. Ефективність виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах. *Міжнар. наук. ж-л*. 2018. Вип. 2. С. 62–72.
105. Семенда О.В. Інтенсифікація виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. URL: http://lib.udau.edu.ua/bitstream/123456789/2194/1/%_12.PDF.
106. Канінський П.К. Особливості розвитку спеціалізації аграрного виробництва в умовах ринкових відносин. *Економіка АПК*. 2006. № 10. С. 43–47.
107. Гуцул Т.А. Спеціалізація як фактор підвищення ефективності виробництва молока в приміській зоні. *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 128–130.
108. Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарського виробництва в країнах з ринковою економікою. *Вісн. аграр. науки*. 2006. № 5. С. 63–65.
109. Мазуренко О.В. Спеціалізація і оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств у виробництві м'яса великої рогатої

худоби і свиней в постреформований період. *Вісн. аграр. науки Причорномор'я*. 2002. Вип. № 1. С. 49–56.

110. Лавриненко Ю.О., Голобородько С.П., Димов О.М., Клубук В.В. Сільське господарство США: сучасний стан та історичний шлях розвитку. URL: [file:///C:/Users/Asus/Downloads/Zz_2012_57_49%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/Asus/Downloads/Zz_2012_57_49%20(4).pdf).

111. Досвід Канади у розвитку молочного сектора. Аграрний тиждень. Україна. URL: <https://a7d.com.ua/novini/2491-dosvid-kanadi-u-rozvitku-molochnogo-sektora.html>.

112. Молочна галузь Нідерландів: стан і тенденції. URL: <http://milku.info/uk/post/molocna-galuz-niderlandiv-stan-i-tendencii>.

113. Мельник Л.Ю., Макаренко П.М. Концентрація виробництва в сільському господарстві: тенденції і перспективи. *Економіка АПК*. 2002. № 2. С. 11–17.

114. Шиян Н.І. Господарство населення як чинник диференціації рівня споживання молока. *Держава та регіони*. 2009. № 6. С. 215–221.

115. Ткач Г.В. Співвідношення дрібного та великого сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК*. 2004. № 11. С. 63–70.

116. Макаренко Ю.П. Господарства населення: їх класифікація та перспективи розвитку. *Агросвіт*. 2013. № 5. С. 1–4.

117. Горкавий В.К. Розвиток особистих підсобних господарств населення. *Зб. наук. пр. Луган. нац. аграр. ун-ту. Серія: Економічні науки*. У 3 т. Луганськ, 2002. Т. 3. С. 39–44.

118. Комарницька О.П. Економічна ефективність вирощування великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення. *Економіка АПК*. 2002. № 10. С. 96–99.

119. Шпичак О.М., Свиноус І.В. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2008. 300 с.

120. Онищенко О. Ефективність господарств населення. *Економіка України*. 2003. № 1. С. 60–69.

121. Шиян Н.І. Регіональні відмінності у рівнях споживання і виробництва молока на одну особу. *Вісн. ХНАУ: Серія: Економіка АПК і природокористування*. 2009. № 5. С. 64–75.

122. Шиян Н.И. Тенденции в изменении производства и потребления молока и молочных продуктов в регионах Украины. *Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу*. Кол. монографія у двох томах. Т.2 / За ред. Саблука П.Т. та ін. Київ: ІАЕ, 2000. С. 248–253.

123. Шиян Н.І. Економіко-статистична характеристика співвідношення виробництва та споживання продуктів тваринництва по регіонах України. *Вісн. ХДАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування*. 2001. № 2. С. 253–258.

124. Шиян Н.І. Стан виробництва і споживання молока і молочних продуктів в регіонах України. *Вісн. ХНАУ: Серія: Економіка АПК і природокористування*. 2006. № 2. С. 400–408.

125. Шиян Н.І. Чинники формування рівня споживання молока та молочних продуктів населенням України. *Вісн. ХНАУ: Серія: Економіка АПК і природокористування*. 2007. №2. С. 275–282.

126. Шиян Н.І. Збалансований розвиток галузей сільського господарства: регіональний і зональний аспекти стаття. *Стан та передумови стійкого розвитку агропромислового сектору в умовах трансформаційних процесів у світовій економіці*. Колект. монографія. Ч. 1. Умань, 2013. С. 78–83.

127. Дієсперов В. На часі – потужні тваринницькі комплекси. *Тваринництво України*. 2007. № 1. С. 13–16.

128. Даниленко А.С., Сокольська Т.В. Формування ринку землі в Україні – реалії і перспективи розвитку. *Схід: аналіт.-інформац. журнал*. 2017. № 6. С. 10-16.

129. Федоров М.М., Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я. Трансформація земельних відносин до ринкових умов. Київ: ННЦ ІАЕ, 2009. 115 с.

130. Русан В.М. Економіка раціонального сільськогосподарського землекористування: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2009. 200 с.
131. Методичні рекомендації щодо економічного стимулювання власників землі та землекористувачів за раціональне використання і охорону земель. Київ: ННЦ ІАЕ. 2010. 36 с.
132. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання. *Економіка АПК*. 2007. № 2. С. 3–10.
133. Шиян Н.І. Вплив відмінностей доходів населення на диференціацію рівней споживання молока в регіонах. *Зб. наук. пр. Таврійськ. держ. агротехнол. ун-ту (екон. науки)*. Мелітополь: Люкс. 2009. № 7. С. 259–265.
134. Ларіна Я.С. Інноваційні стратегії розвитку підприємств аграрного сектора економіки України. *Економічні інновації*. 2015. Вип. 60 (1). С. 260–269.
135. Витвицька О.Д. Інноваційний розвиток підприємств аграрного сектору: монографія. Київ: Аграр Медіа Груп. 2012. 407 с.
136. Бутенко А.Г. Посилення кредитно-фінансової підтримки розвитку малого підприємства в умовах нестабільності української економіки. *Економіка України*. 2015. № 1. С. 70–81.
137. Дем'яненко С.І. Засади формування інструментів інвестиційної діяльності аграрних підприємств. *Економіка України*. 2015. № 2. С. 61–69.
138. Чехова І.В. Функціонування ринку банківських ресурсів в аграрному секторі економіки. *Економіка України*. 2014. № 3. С. 62–69.
139. Кіндзерський Ю.В. Державне замовлення у світі та особливості його застосування у політиці розвитку: уроки для України. *Економіка України*. 2015. № 3. С. 4–25.
140. Пуцентайло П.Р., Завитий О.П. Особливості формування стратегії управління економічним розвитком регіону. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2017. № 27. С. 298–308.

141. Государственно-частное партнёрство в условиях инновационного развития экономики: монографія / под. ред. А.Г. Зельднера, И.И. Смотрицкой. Москва: ИЭРАН, 2012. 212 с.
142. Бахтина И.Л., Лобут А.А., Мартюшов Л.Н. Методология и методы научного познания: учеб. пособие. Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 2016. 119 с.
143. Лук'яненко І.Г., Городніченко Ю.О. Сучасні економетричні методи у фінансах. Київ: Літера ЛТД, 2002. 352 с.
144. Пашинська І.І. Методологія, методика, метод: підходи до визначення. *Вісн. ЖДТУ. Серія: Економічні науки*. 2012. № 2 (60). URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/45639>.
145. Основи наукових досліджень: конспект лекцій / уклад. Е.В. Колісніченко. Суми: Сум. держ. ун-т, 2012. 83 с.
146. Краткий политический словарь / В.П. Абаренков, А.Г. Аверкин, Ю.А. Агешин и др.; сост. и общ. ред. Л.А. О니кова, Н.В. Шишлина. 5-е изд., доп. Москва: Политиздат, 1988. 478 с.
147. Андрійчук В.Г. Основи наукових досліджень в агробізнесі: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2018. 491 с.
148. Россоха В.В. Методологія та її роль в сучасних економічних дослідженнях. *АгроІнКом*. 2009. № 1–4. С. 50–55.
149. Ушакова Н.Г., Мельник Л.О. Методологія та організація наукових досліджень: конспект лекцій. Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. Харків, ХДУХТ, 2010. 89 с.
150. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. Москва: Политиздат, 1986. 590 с.
151. Валовий регіональний продукт у 2016 році: стат. зб. / Держ. служба статистики України; за ред. І.М. Нікітіної. Київ: Інформ.-аналіт. агенство, 2018.
152. Доходи і витрати населення у 2016 році: стат. зб. / Держ. служба статистики України. Київ: Інформ.-аналіт. агенство, 2018.

153. Населення України за 2017 рік: демогр. щорічник / Держ. служба статистики України. Київ, 2018.
154. Економічна активність населення України у 2016 р.: стат. зб. / Держ. ком. статистики України. Київ, 2017. 205 с.
155. Философия экономики. Антология / пер. с англ.; под ред. Даниела Хаусмана. Москва: Изд-во ин-та Гайдара, 2012. 520 с.
156. Воробйов Л.В., Шевчук В.О. Українська наукова школа фізичної економії як новітня економічна школа світового виміру. *Економіст*. 2002. № 2. С. 58–61.
157. Злупко С.М. Історія економічної теорії: підручник. Київ: Знання, 2005. 720 с.
158. Фізико-економічні засади збалансованого розвитку агросфери (до 150-річчя від дня народження В.І. Вернадського): зб. матеріалів Міжнар. наук-практ. конф., 11 квітня 2013 р., Київ / за ред. Ю.О. Лупенка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 302 с.
159. Bouchaud Jean-Philippe (2008). Economics needs a scientific revolution. *Nature*. Vol. 455. P. 1181.
160. Бурлачков В. Экономическая наука и эконофизика: главные темы диалога. *Вопросы экономики*. 2007. № 12. С. 111–122.
161. Геєць В., Гриценко А. Економіка та суспільство: непізнані грані взаємовпливу (роздуми над прочитаним). *Економіка України*. 2012. № 3. С. 4–24.
162. Мощный Ф. Экономикофизическая наука? *Зеркало недели*. 2010. № 17. С. 4.
163. Ядгаров Я.С. История экономических учений: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2003. 480 с.
164. Слуцкий Е.Е. Экономические и статистические произведения. Избранное. Серия: Антология экономической мысли. Москва: ЭКСМО, 2010. 1152 с.

165. Леонтьев В.В. Избранные произведения: в 3 т. Т. 3. Избранные статьи. Москва: Экономика, 2006. 411 с.
166. Backhaus R.E. If Mathematics Is Informal, Then Perhaps We Should Accept That Economics Must Be Informal Too. *Economics Journal*. 1998. Vol. 108. No 451. P. 1848–1858.
167. Либман А. Современная экономическая теория. *Вопросы экономики*. 2007. № 3. С. 46–56.
168. Jevons, W.S. (1871). *The Theory of Political Economy*. London: Macmillan.
169. Сільське господарство України у 2019 р.: стат. зб. / Держ. служба статистики України. Київ, 2020. 235 с.
170. Михайлова Л. Кадрове забезпечення агропромислового виробництва: теоретико-методологічні засади. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 50–54.
171. Патика Н.І. Теоретико-методологічні підходи до конкурентоспроможності сільського господарства в сучасних умовах. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 66–74.
172. Жигулін О.А. Методичний підхід до оцінювання рівня конкурентоспроможності підприємницьких структур агробізнесу. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 88–96.
173. Патинська М.М. Теоретико-методологічні підходи до економічної сутності фінансового потенціалу сталого розвитку об'єднаних територіальних громад. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 95–104.
174. Лупенко Ю.О. Науково-методологічне забезпечення розвитку економіки сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 6–14.
175. Шиян Н.І. Парадигма визначення закономірностей розвитку молочного скотарства. *Економіка АПК*. 2014. № 9. С. 57–63.

176. Шиян Н.І. Методичні проблеми визначення особливості розвитку молочного скотарства в регіонах України. *Держава та регіони*. 2012. № 5. С. 70–76.
177. Худолій Л.М., Ларіна Я.С., Чорний Г.М. Методи наукових досліджень в аграрній економіці. *Економіка АПК*. 2013. № 9. С. 79–84.
178. Уотшем Т.Дж., Паррамоу К. Количественные методы в финансах / Пер с англ. под ред. М.Р. Ефимовой. Москва: Финансы, ЮНИТИ, 1999. 527 с.
179. Езекиэл М., Фокс К. Методы анализа корреляций и регрессий / Пер. англ. Л.С. Кучаева. Москва: Статистика, 1966. 557 с.
180. Меліхов А.А. Організаційно-економічний механізм конкурентного розвитку підприємства. *Вісн. приазов. держ. техн. ун-ту. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 27. С. 14–26.
181. Кузьмін Є.С. Ефективність інвестицій підприємств молочної промисловості: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2015. 254 с.
182. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки. 5-е изд. перераб. и доп. Москва: Дело, 2003. 520 с.
183. Волкова Е., Чурилова К., Щегорец А. Методы и показатели экономической эффективности сельскохозяйственного производства. *Изв. ДВФУ. Экономика и управление*. 2017. № 1. С. 12–20.
184. Смагин Б.И. Интегральный показатель эффективности аграрного производства. *Достижение науки и техники АПК*. 2002. № 7. С. 41–43.
185. Балыков В. Система показателей экономической эффективности. *АПК: экономика, управление*. 2000. № 7. С. 19–22.
186. Ворст И., Ревенту П. Экономика фирмы: учебник пер. с дат. Москва: Высш. школа, 1994. 272 с.
187. Шелковников Н.И. Методологические вопросы определения эффективности использования земли в сельском хозяйстве. Пути повышения эффективности использования земли в сельском хозяйстве: науч.-техн. бюл. ВАСХНИЛ, Сиб. отд-ие ВНИИ. 1990. Вып. 3. С. 6–15.

188. Свиноус І.В., Гура А.М. Сутність економічної ефективності як об'єкта управління в сільськогосподарських підприємствах. *Держава та регіони. Серія: «Економіка та підприємництво»*. 2018. № 6. С. 64–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2018_6_12.
189. Азізов С.П., Канінський П.К., Скупий В.М. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах: підручник / за ред. проф. С.П. Азізова. Київ: ННЦ ІАЕ, 2001. 834 с.
190. Пархомець М.К. Економічний механізм розвитку молокопродуктового підкомплексу АПК Західного регіону України. Тернопіль: Екон. думка: Ерудит, 2001. 328 с.
191. Чепуль Ю. Теоретичні аспекти формування системи показників оцінки ефективності функціонування галузі молочного скотарства. URL: <http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Visnyk-Lvivskogo-Nats-agrar-univer/Zem/2009/files/09cuvdcf.pdf>.
192. Ванієва А.Р. Методологічні засади визначення критеріїв та показників економічної ефективності ресурсокористування. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 4. С. 324–327.
193. Радько В.І., Свиноус І.В. Методичні підходи до визначення ефективності інтенсифікації молочного скотарства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 53–57.
194. Павличенко М.Г., Попов А.А. Собівартість молока: чи дозволяє облік собівартості побачити реальний фінансовий результат. *Молочна промисловість*. 2008. № 1 (44). С. 32–36.
195. Шкурко Т. Продуктивне використання корів. *Тваринництво України*. 2014. № 7. С. 5–9.
196. Петриченко В.Ф. Теоретичні основи інтенсифікації кормовиробництва в Україні. *Вісн. аграр. науки*. 2007. № 10. С. 19–22.
197. Пархоменко Л.М. Теоретичні основи дослідження економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах ринку. *Економіка АПК*. 2006. № 8. С. 82–87.

198. Добрынин В.А. Экономическая эффективность сельскохозяйственного производства в условиях перехода к рыночным отношениям. Москва: МСХА, 1994. 427 с.
199. Петренко Р.О. Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Харківської області. *Вісн. ХНАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування*. 2009. № 9. С. 279–284.
200. Гончаренко Л.В., Василець О.С., Василець В.Г. Особливості поліпшення основних репродуктивних показників маток м'ясних порід. *Наук.-техн. бюлет. Ін-ту тв-ва НААН*. 2013. № 109. URL: [irbis-nbuv.gov.ua > cgiirbis_64](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64).
201. Кругляк О.В. Формування високопродуктивних молочних стад як чинник підвищення ефективності виробництва молока. *Економіка АПК*. 2018. № 3. С. 24–31.
202. Абылкасымов Д., Воронина А., Ульянова Н., Сударев Н. Зависимость продуктивности коров от сервис-периода. *Молочное и мясное скотоводство*. 2009. № 4. С. 26–27.
203. Типи годівлі, раціони для високопродуктивного стада. URL : <http://agro-business.com.ua/agro/suchasne-tvarynnytstvo/item/8136-typy-hodivli-ratsiony-dlia-vysokoproduktyvnoho-stada.html>.
204. Костенко В. Режим годівлі тварин. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/suchasne-tvarynnytstvo/item/8106-rezhym-hodivli-koriv.html/>
205. Лозинська І.В. Технологічні особливості ефективного виробництва м'ясо-молочної продукції за рахунок впровадження інтенсивних технологій. *Інноваційна економіка*. 2014. № 6. С. 25–29.
206. Скотарські підприємства (комплекси, ферми, малі ферми: відомчі норми технологічного проектування). Міністерство аграрної політики України. Київ. 2005. 111 с.

207. Уланчук В.С., Олядничук Н.В. Ефективний розвиток молочного скотарства на інноваційній основі. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/efektivniy-rozvitok-molochnogo-skotarstva-na-innovatsiyniy-osnovi/viewer>.
208. Maciuc, V., Creanga, S., Maciuc, D. and Vidu, L. (2015). A New Software Programme for Data Management in Dairy Farms. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*. No. 6. P. 226–231.
209. Сумец А. М. Smart-продукты для логистики. Логистика: проблемы и решения. *Международ. науч.-практ. журн.* 2018. № 3 (76). С. 42–51.
210. Веселов Є.В., Щербакова І.Л., Левченко І.С. Інноваційні технології у тваринництві та ефективність впровадження концепції SMART FARM. *Таврійськ. наук. вісн.* URL: http://www.tnv-agro.ksauniv.ks.ua/archives/109_2019/part_2/5.pdf.
211. Наumenко А.А. Роботизированные системы в животноводстве. Харків: ХНТУСХ ім. П. Василенка. 2015. 171 с.
212. Роботизоване доїння корів: окупність інвестицій. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/suchasne-tvarynnytstvo/item/8104-roboty-zovane-doinnia-koriv-okupnist-investytsii.html>.
213. Лабораторія технологій у скотарстві. Інститут тваринництва НААН України. URL: <http://animal.kharkov.ua/index.php/skotovodstvo/2-laboratoriya-tekhnologij-u-skotarstvi>.
214. Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 2 грудня 2010 р., № 2754–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2754-17#Text>.
215. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Д. Современный экономический словарь. Москва: ИНФРА-М, 1998. 474 с.
216. Краткий экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. 2-е изд. доп. и перераб. Москва: Ин-т новой экономики, 2002. 1088 с.
217. Герасименко Ю.В. Ідентифікація стейкхолдерів підприємств та оцінка їхнього впливу: теоретичний аспект. *Вісн. Житомир. ДТУ. Серія: Економіка, управління та адміністрування*. 2019. №1 (87). С. 9–16.

218. Шолудько О.В. Регіональні проблеми розвитку скотарства. *Економіка АПК*. 2003. № 1. С. 65–68.
219. Микитюк В.М., Микитюк Д.В. Методологічні особливості формування стратегії відродження скотарства. *Вісн. ЖНАЕУ*. 2016. № 1(55). С. 400–414.
220. Березівський П.С. Відродження галузі скотарства у сільськогосподарських підприємствах Львівської області: оцінка, проблеми, прогнози. *Економіка АПК*. 2010. № 2. С. 15–20.
221. Манзій І.Б. Виробництво продукції тваринництва на Черкащині та її роль у забезпеченні продовольчої безпеки регіону. *Економіка АПК*. 2009. № 6. С. 50–55.
222. Боджидарнік Т. Кластерний підхід як потужний інструмент стимулювання розвитку сільського господарства. *Економіка АПК*. 2011. № 11. С. 133–138.
223. Портер М. Э. Конкуренция / пер. с англ. Москва: Вильямс, 2002. 496 с.
224. Бондарчук Н.В. Функціонування кластерів: світовий і вітчизняний досвід. *Економіка та держава*. 2010. № 9. С. 107–109.
225. Кропивко М.Ф., Ковальова О.В. Сутність кластера як новітньої мережевої організації спільної діяльності в агропромисловому виробництві. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 18–30.
226. Кропивко М.Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком. *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 55–58.
227. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 3–12.
228. Семцов В.М. Теоретико-прикладне трактування ролі фактора кластерної організації в аграрному секторі України. *Економіка АПК*. 2010. № 6. С. 166–172.

229. Морозов Н.М. Агропромышленные кластеры малой формы. *Экономика с.х. и перераб. пр-ий*. 2009. № 2. С. 32–38.
230. Юшин С.О., Павлик В.П. Методичний аспект кластерного управління розвитком аграрного сектора. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 128–132.
231. Брююль А. SPSS: искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей. С.-Петербург: ДиаСофтЮП, 2001. 608 с.
232. Шиян Н.І. Використання кластерного аналізу для визначення регіональних особливостей виробництва молока. *Вісн. Харк. НАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія: Економічні науки*. 2012. № 9. С. 173–183.
233. Шиян Н.І. Методологічні проблеми визначення суті категорії «кластер». *Зб. наук. праць Подільськ. держ. агр.-техн. ун-ту*. 2012. Вип. 20. Том 2. С. 324–327.
234. Про Державний контракт і державне замовлення на сільськогосподарську продукцію, сировину і продовольство: Пост. КМУ № 929 від 12 листопада 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-93-%D0%BF>.
235. Усата Н.В. Основні засади формування контрактних відносин в АПК. URL: http://www.confcontact.com/2014-specproekt/ek3_usata.htm.
236. Шість програм держпідтримки АПК на 2020 рік. URL: <https://agropolit.com/blog/366-shist-program-derjpidtrimki-apk-na-2020-rik-vid-minekonomrozvitku--umovi-otrimannya-dlya-agrovirobnikiv>.
237. GDT: ціни на молочні продукти від початку року зросли на 23%. *Agravery.com*. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/gdt-cini-na-molocni-produkti-vid-pocatku-roku-zrosli-na-23>.
238. Реалізація продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення у 2019 р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
239. Шиян Н.І. Диференціація споживання молока і молочних продуктів у регіонах України. *Економіка АПК*. 2010. № 10. С.11–18.

240. Шиян Н.І. Основні тенденції у зміні поголів'я великої рогатої худоби в Україні. *Вісн. Сумськ. нац. аграрн. ун-ту*. 2010. №5/2 (40). С. 25–30.

241. Олійник О.В., Шиян Н.І., Кучер Л.Ю., Міщенко В.С. Формування витрат і доходів скотарства у сільськогосподарських підприємствах: монографія. Харків: ФОП Панов А.М., 2018. 240 с. С. 59–86.

242. Тваринництво України у 2019 р.: стат. зб. / Держ. служба статистики України. Київ, 2020. 158 с.

243. Шиян Н.І. Розвиток скотарства в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 9. С. 38–43.

244. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2018 році: Стат. щорічн. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/06/zb_vrdu2018.pdf.

245. ТОП–7 факторів, які заважають повноцінному розвитку м'ясного скотарства в Україні. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/top-7-faktoriv-aki-zavazaut-povnocinnomu-rozvitku-masnogo-skotarstva-v-ukraini>.

246. Макар І. Формування структури поголів'я великої рогатої худоби у господарствах Львівщини. *Вісн. Львівськ. нац. аграр. ун-ту*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2013_20%281%29__56.

247. Костенко В.І., Сірацький Й.З., Рубан Ю.Д. та ін. Технологія виробництва молока і яловичини. Київ: Аграрна освіта, 2010. 530 с.

248. Методичні рекомендації щодо проведення розрахунків витрат кормів сільськогосподарським тваринам у господарствах усіх категорій. Наказ Держ. ком. статистики України від 24.01.2008 р. № 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0018202-08#Text>.

249. Шиян Н.І. Особливості розвитку скотарства в зонах степу, лісостепу і полісся України. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 4 (166). С. 175–181.

250. Шиян Н.І. Рівень виробництва молока в регіонах, як визначальний фактор у підвищенні споживання молока і молочних продуктів населенням країни. *Вісн. Черк. ун-ту. Серія: Економічні науки*. 2009. Вип. 153. С. 72–76.

251. Шиян Н.І., Філімонова О.В. Тенденції та проблеми розвитку тваринництва в Харківській області. *Вісн. ХНАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування*. 2004. № 8. С. 90–95.

252. Шиян Н.І. Окремі аспекти виробництва органічної продукції. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 24–1. С.166–169.

253. Про розподіл коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою 1201140 «Державна підтримка тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва» на 2019 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 березня 2019 р. № 196–р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/196-2019-%D1%80#Text>

254. Реєстр суб'єктів племінної справи. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/file-storage/reyestr-subyektiv-pleminnoyi-spravi-u-tvarinnictvi>

255. Про затвердження Порядку присвоєння відповідного статусу суб'єктам племінної справи у тваринництві та Технологічних вимог до проведення селекційно-племінної роботи в галузі бджільництва: Наказ № 234 від 19 червня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0809-15#Text>

256. ДСТУ 3662:2018 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови». URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=77350.

257. Ricardo D. A Notice of the life and writings of the author / Bt. J.R. McCulloch. London: John Murray, Albemarle Street. 1888. P. 50–58.

258. Милль Дж.С. Собрание сочинений. Т. IV: Очерки по экономике и обществу. Ч 1. изд. Джон М. Робсон, введ. лорда Роббинса (Торонто: Университет Торонто Пресс; Лондон: Рутледж и Кеган Пол, 1967). URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/244>.

259. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 24. URL: <https://www.marxists.org/russkij/marx/cw/>.

260. Сисмонди Ж.С. Новые начала политической экономии в его отношении к народонаселению. В 2 т. Москва: Гос. соц.-эконом. изд-во, 1937.

261. Даниленко А.С., Сокольская Т.В., Юхименко П.И. Многофункциональное сельское хозяйство и его влияние на развитие сельских территорий. *Вестн. Нац. нав. Беларусі. Серия аграрных наук*. 2019. Т. 57. №3. С. 277–285. URL: <https://vestiagr.belnauka.by/jour/article/view/351/346>.
262. Ткачук В.А. Організаційно-економічні засади ефективної зайнятості сільського населення. *Економіка АПК*. 2015. № 9. С. 82–87.
263. Грицаєнко М.І. Соціальний капітал у становленні підприємницької мережі аграрної сфери України. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 58–64.
264. Формування соціального капіталу в інституційному механізмі аграрного ринку / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, В.П. Рябоконь та ін. Київ: ННЦ ІАЕ, 2017. 86 с.
265. Шпикуляк О.Г., Пехов В.А. Формування та інституціоналізація соціального капіталу в розвитку аграрного підприємництва: методологічні аспекти оцінки. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 102–107.
266. Проволоцька О.М. Основні напрями оптимізації зарплатомісткості продукції вітчизняних підприємств. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту*. 2014. Вип. 6. Ч. 3. С. 90–92.
267. Гринів Б. Проблемні аспекти аналізу показників праці і зарплатомісткості товарообігу підприємств торгівлі. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 11. Ч. 2., С. 150–154.
268. Михайлова Л.І., Харченко Т.М. Особливості мотивації до праці в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2016 № 5. С. 87–92.
269. Maslow A. A. (1943). Theory of Human Motivation. *Psychological Review*. 50. P. 370–396.
270. Юхименко П.І., Паска І.М., Загурський О.М. Економічний підхід щодо формування людського капіталу в системі управління сільськими територіями. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 71–78.
271. Bazylevych V. Kupalova G., Bulhairova Zh., Satyr L., Goncharenko N. The efficiency of use of the human capital an the agriculture. Problems and

Perspectives in Management. 2016. Vol. 14 (4). P. 97–102. doi:10.21511/ppm.14(4).2016.12.

272. Дудник О.С. Перспективи розвитку фермерства в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 3. С. 92–97.

273. Davidova S., Thomson K. Family farming in Europe: challenges and prospects. *European Parliament's Committee on Agriculture and Rural Development*. 2014. 65 p.

274. Булавка О.Г., Капінус М.Р. Шляхи підвищення життєвого рівня сільського населення. *Економіка АПК*. 2015. № 9. 75–82.

275. Економічна енциклопедія: у 3 т. / Відп. ред. С.В. Мочерний. Київ: Академія, 2001. Т. 2. 848 с.

276. Шиян Н.І. Сільське населення як чинник формування регіональних відмінностей виробництва молока. *Економіка АПК*. 2013. №1. С. 49–54.

277. Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні: зб. наук. пр. / за заг. ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Ходаківської. Київ: ННЦ ІАЕ, 2012. 182 с.

278. Попов О.Л. Екологізація виробництва як чинник ефективного розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств. Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні: зб. наук. праць / за заг. ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Ходаківської. Київ: ННЦ ІАЕ, 2012. С. 32–37.

279. Гадзало Я.М., Лузан Ю.Я. Земельна реформа: проблеми і перспективи розвитку аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 5–14.

280. Добряк Д.С., Бабміндра Д.І. Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах. Київ: Урожай, 2006.

281. Добряк Д. Сучасний стан земельної реформи та перспективи розвитку земельних відносин в Україні. *Землевпорядний вісник*. 2015. № 4. С. 2–4.

282. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектора

економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження. *Економіка АПК*. 2015. № 7. С. 5–24.

283. Федоров М.М., Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я. Трансформація земельних відносин до ринкових умов. Київ: ННЦ ІАЕ, 2009. 115 с.

284. Чудовська В.А. Концептуальні засади процесу відтворення земельних ресурсів в аграрному секторі. *Економіка АПК*. 2015. № 10. С. 21–26.

285. Земельний Кодекс України: Закон України № 2768–III від 25 жовтня 2001 р. (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

286. Тібілова Л., Костишин О. Підходи до оцінки екологічної стабільності території. *Вісн. Львів. нац. аграр. ун-ту. Серія: Економіка АПК*. 2013. № 20 (2). С. 14–19.

287. Добряк Д.С., Канааш О.П., Бамбіндра Д.І., Розумний І.А. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологобезпечного використання. Київ: Урожай, 2009.

288. Структура земельного фонду України та динаміка його змін. URL: <https://land.gov.ua/info/struktura-zemelnoho-fondu-ukrainy-ta-dynamika-ioho-zmin/>.

289. Рейтинг країн лідерів за рівнем розораності земель. URL: <https://superagronom.com/news/6385-viznacheno-reyting-krayin-lideriv-za-rivnem-rozoranosti-zemel-v-sviti>.

290. Добряк Д.С., Кузін Н.В. Еколого-економічний механізм реабілітації деградованих і малопродуктивних земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. № 9. С. 10–17.

291. Корчинська С.Г., Ходаківська О.В. Економічне стимулювання екологізації сільськогосподарського землекористування: методологічні підходи. Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні: зб. наук. пр. / за ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Ходаківська. Київ: ННЦ ІАЕ, 2012. С. 32–47.

292. Ходаківська О.В. Економічне стимулювання як інструмент регулювання екологізації сільськогосподарського землекористування. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 27–32.
293. Каштанов А.Н., Заславский М.Н. Почвоводоохранное земледелие. Москва: Россельхозиздат, 1984. 462 с.
294. Каштанов А.Н., Лисецкий Ф.Н., Швобс Г.И. Основы ландшафтно-экологического земледелия. Москва: Колос, 1994. 127 с.
295. Грунтознавство: підручник / Д.Г. Тихоненко, М.О. Горін, М.І. Лактіонов та ін.; за ред. Д.Г. Тихоненка. Київ. Вища школа, 2005. 703 с.
296. Дацько Л.В., Майстренко М.І. Екологічні та економічні аспекти сталого землекористування для відтворення родючості ґрунтів. *Охорона родючості ґрунтів*. 2012. Вип. 8. С. 24–39.
297. Про стан родючості ґрунтів України: Національна доповідь. URL: http://www.iogu.gov.ua/wp-content/uploads/2013/07/stan_gruntiv.pdf.
298. Власова О. Норми внесення добрив. Агробізнес сьогодні. 2018. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ahronomiia-sohodni/item/10797-normy-vnesnnia-dobryv.html>.
299. Вынос элементов питания из почвы урожаем. URL: <http://geotec.com.ua/novosti/raschjot-vynosa-pitatelnykh-veshchestv-iz-pochvy-urozhaem-osnovnykh-kultur-i-sposoby-vneseniya-udobrenij.html>.
300. Нормы внесения удобрений. Alfagro. URL: <https://alfagro.com.ua/normy-vneseniya-udobrenij>.
301. Технології побічної продукції тваринництва. URL: <https://pidruchniki.com/87281/tovaroznnavstvo/gniy>.
302. Смирнов П.М., Муравин Э.А. Агрохимия. 2-е изд. перераб. и доп. Москва: Колос, 1984. 304 с. URL: https://agromage.com/stat_id.php?id=60.
303. Возрождение органики. Подстилочный навоз КРС. URL: https://ag-bag.ua/ru/advice/vidrozhennja-organiki_pidstilkovij-gnij-vrh.
304. Вектори українського економічного розвитку до 2030 року. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0>

305. Середні споживчі ціни на товари (послуги) у 2018 р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
306. Harms W.B., Stortelder A.H.F and Vos W. Effects of Intensification of Agriculture on Nature and Landscape in the Netherlands. URL: https://www-legacy.dge.carnegiescience.edu/SCOPE/SCOPE_32/SCOPE_32_2.3_Chapter10_357-379.pdf.
307. Пуцентейло П.Р. Організаційно-економічне забезпечення ефективного розвитку тваринництва в умовах кризи. *Економічний дискурс*. 2016. № 2. С. 37–46.
308. Вітков М.С. До теоретично-методологічних засад інтенсифікації аграрного виробництва. *Економіка АПК*. 2004. № 11. С. 33–37.
309. Семотюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів. Харків: Веста: Ранок, 2007. 464 с.
310. Економіка сільського господарства: навч. посіб. / В.К. Збарський та ін.; за ред. В.К. Збарського і В.І. Мацибори. Київ: Каравела, 2009. 264 с.
311. Горбонос Ф.В., Черевко Г.В., Павленчик Н.Ф., Павленчик А.О. Економіка підприємств: підручник. Київ: Знання, 2010. 463 с.
312. Черевко І.В. Ефективність інтенсифікації використання земельних угідь в ринкових умовах. *Вісн. ХНАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування*. 2009. № 6. С. 223–230.
313. Морозова Г.С. Інтенсивність виробництва як фактор сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. *Вісн. ХНАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування*. 2009. № 10. С. 295–301.
314. Шиян Н.І. Найдьонова Н.С. Інтенсифікація молочного скотарства як чинник підвищення його конкурентоспроможності. *Вісн. ХДАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування*. 2003. № 4. С. 368–377.
315. Шиян Н.І. Найдьонова Н.С. Забезпечення прибутковості виробництва молока на основі інтеграції галузі скотарства. *Вісн. ХНАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування*. 2004. № 3. С. 278–283.

316. Шиян Н.І., Найдьонова Н.С. Окупність витрат на виробництво молока у регіонах України. *Зб. наук. пр. Луган. нац. аграр. ун-ту. Серія: Економічні науки*. Луганськ, Вид-во ЛНАУ. 2004. № 37 (49). С. 410–415.

317. Шиян Н.І., Найдьонова Н.С. Прибутковість тваринництва як чинник соціально економічної ефективності сільського господарства. *Вісн. ХНАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування*. 2005. № 3. С. 100–108.

318. Совершенствование экономического механизма агропромышленного комплекса / под ред. В.О. Билыка. Киев: Вища шк. гол. изд.-во, 1985. 216 с.

319. Шиян Н.І. Ляліна Н.С. Економічні проблеми інтенсифікації виробництва молока в контексті теорії спадної віддачі. *Економіка АПК*. 2007. № 11. С. 74–79.

320. Шиян Н.И. Особенности действия закона убывающей доходности при производстве молока. *Межд. с.-х. ж-л*. 2013. № 4. С. 18–21.

321. Шиян Н.І. Влияние структуры скотоводства на окупаемость затрат в отрасли. *Вестн. БарГУ. Серія: Экономические науки*. Баранов. гос. ун-т. 2013. Вып. 1. С. 91–98.

322. Шиян Н.І. Закон спадної віддачі: історія формування і висвітлення в навчальній літературі. *Сучасні парадигми розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва*: колект. монографія / Під ред. д.е.н., проф. Ю.О. Нестерчука. Умань: Візаві, 2013. С. 31–35.

323. Malthus T.R. (1798). Priciple of population: essay. Sixth edition. In two voiumes. Vol. 1. London. Printed for J.Johnson, in St.Paul's Church-Yard. URL: <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>.

324. Історія економічних теорій: підручник / за заг. ред. О.Ю. Амосова, В.О. Сивоконя. Харків: Магістр. 2010. 448 с.

325. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т.1. Москва: Прогресс, 2009. 415 с.

326. Скворцов А.И. Основы экономики земледелия. Ленинград: Брокгауз-Эфрон, 1925. 244 с.

327. Шиян Н.І., Ляліна Н.С. Організаційно-економічний механізм формування прибуткового виробництва продукції скотарства: монографія. Харків: Міськдрук, 2011. 287 с.
328. Галушко В.П., Діброва А.Д., Діброва Л.В. Методологічні та практичні аспекти оцінки рівня державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в Україні. *Економіка АПК*. 2006. № 3. С. 18–24.
329. Саблук П.Т. Витратно-ціновий аналіз у системі агромаркетингу / П.Т. Саблук, Д.Я. Карич, Ю.С. Коваленко. Київ, 1996. 134 с.
330. Економічна теорія: Політекономія: підручник / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання-Прес, 2007. 719 с.
331. Фандель Г. Теорія виробництва і витрат / пер. з нім. під кер. і наук. ред. М. Грещака. Київ: Таксон, 2000. 520 с.
332. Бланк И. А. Управление прибылью. Киев: Ника-Центр, 2000. 544 с.
333. Друри К. Учет затрат методом стандарт-кост / пер. с. англ.; под ред. Н. Д. Эриашвили. Москва: Аудит: ЮНИТИ, 1998. 224 с.
334. Нападовська Л.В. Управлінський облік: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. 450 с.
335. Пушкар М.С. Контролінг: монографія. Тернопіль, 1997. 146 с.
336. Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2005. 348 с.
337. Баланюк І.Ф., Жук О.І. Галузева структура виробництва в сільськогосподарських підприємствах: монографія. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського НУ ім. В. Стефаника, 2011. 184 с.
338. Шиян Д.В., Богданович О.А. Спеціалізація сільськогосподарського виробництва районів Харківської області. *Вісн. Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства імені Петра Василенка*. 2018. Вип. 191. С. 98–109.
339. Економіка підприємства / П.П. Руснак, В.Г. Андрійчук, А.А. Ільєнко та ін.; За ред.. П.П. Руснака. Біла Церква, 2003. 256 с.
340. Большой экономический словарь / под. ред. А.Н. Азрилияна. 6-е изд., доп. Москва: Ин-т новой экономики, 2004. 428 с.

341. Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2005. 348 с.
342. Сас І.С. Концентрація виробництва на аграрних підприємствах: методика виміру, аналіз, ефективність і регулювання: автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.04. Київ, 2016. 20 с.
343. Шиян Н.І. Концентрація виробництва молока в системі чинників підвищення його ефективності. *Економіка АПК*. 2013. № 11. С. 38–43.
344. Шиян Н.І. Теоретичні і практичні аспекти формування раціональних розмірів концентрації виробництва продукції скотарства. *Вісн. Львів. нац. аграр. ун-ту. Серія: Економіка АПК*. 2018. № 25. С. 26–31.
345. Економічні проблеми ХХІ століття: міжнародний та український виміри / за ред. С.І. Юрія, Є.В. Савельєва. Київ: Знання, 2007. 595 с.
346. Клебанова Т.С., Ніколаєв І.В., Хайлук С.О. Моделі функціонування та розвитку підприємств агропромислового комплексу: монографія. Харків: ФОП Лібуркіна Л.М.: ІНЖЕК, 2010. 232 с.
347. Про захист економічної конкуренції: Закон України № 2210-III від 11 січня 2001 р. (із змінами і доповненнями). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
348. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15?find=1&text>.
349. Рекомендація Комісії від 6 травня 2003 р. щодо визначення мікро, маленьких і підприємств середнього розміру. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3An26026>.
350. Про затвердження Методологічних положень з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств: наказ Державної служби статистики України від 09.11.2011 р.
351. Экономика предприятия: учебник для вузов / В. Я. Горфинкель, Е. М. Купряков, В. П. Прасолова и др.; под ред. професорів В. Я. Горфинкеля, Е. М. Купрякова. Москва: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1996. 367 с.

352. The concentration of agricultural production and the growth of agricultural holdings. URL: <https://www.insee.fr/en/statistiques/1376281?sommaire=1376286>.

353. Артеменко І.С. Теоретико-методичні основи концентрації виробництва на підприємствах агропромислового комплексу. *Наук. зап. нац. ун-ту Острозька академія. Серія: Економіка*. 2016. Вип. 1 (29). С. 23–28.

354. Пасхавер Б.Й. Концентрація та ефективність сільського господарства. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 16–23.

355. Інноваційна Україна – 2020: нац. доповідь / за ред. В.М. Гейця та ін. Київ: НАН України, 2015. 336 с.

356. Лупенко Ю.О., Захарчук О.В. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 9–18.

357. Грицаєнко А. Методологічні основи модернізації України. *Економіка України*. 2011. № 2. С. 4–12.

358. Захарчук О.В., Войтюк В.Д., Могилова М.М. та ін. Модернізація матеріально-технічної бази аграрних підприємств: моногр. Київ, Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2019. 305 с.

359. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Д. Стародубцева / 6-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2011. 512 с.

360. Бородіна О.М. Інституційний розвиток сільського господарства і села України і Росії та його гармонізація з європейською політичною практикою. *Економіка України*. 2012. № 11. С. 48–61.

361. Інноваційно-технологічний розвиток економіки / під ред. чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. Київ: Фенікс, 2007. 564 с.

362. Шпикуляк О.Г. Розвиток інститутів інноваційної діяльності в аграрній сфері: теоретичний аспект. *Економіка АПК*. 2012. № 5. С. 131–138.

363. Геєць В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України. *Економіка України*. 2010. № 10. С. 4–20.

364. Буздалов И.Н. Условия и направления социально-экономической модернизации сельского хозяйства России. *Економіка АПК*. 2010. № 9. С. 150–160.

365. Трегобчук В. Інноваційно-інвестиційний розвиток національного АПК: проблеми, напрями і механізми. *Економіка України*. 2006. № 2. С. 4–12.

366. Шиян Н.І., Никоненко С.В. Сутність і основні напрями модернізації сільськогосподарського виробництва. *Інноваційна економіка АПК*. 2014. № 1. С. 44–49.

367. Шиян Н.І. Інноваційний фактор як фактор підвищення ефективності галузі скотарства України. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Економіка*. Одеса, 2016. Т. 21. Вип. 10 (52). С. 62–66.

368. Гриценко А. Лібералізм та модернізація: за матеріалами круглого столу. *Економіка України*. 2010. № 8. С. 4–25.

369. Мацибора Т.В. Оценка инвестиционной привлекательности продукции сельскохозяйственных предприятий. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 50–55.

370. Місюк М.В. Інноваційно-інвестиційний підхід до формування та підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва. *Економіка АПК*. № 3. 2016. С. 74–79.

371. Sauer J., Latacz-Lohmann U. Investment, technical change and efficiency: empirical evidence from German dairy production. *European Review of Agricultural Economics*. 2015. Vol. 42. Is. 1. P. 151–175.

372. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО). Офіційний сайт ФАО. URL: www.fao.org.

373. Васильчен.О.М. Світові тенденції виробництва молока та трансформація молочних ферм. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5986>.

374. Makoni N., Mwai R., Redda T., Zijpp A., Van der. Lee J. (2013). White Gold. Opportunities for Dairy Sector Development Collaboration in East Africa.

Centre for Development Innovation. Wageningen UR (University & Research centre). CDI report CDI-14-006. Wageningen.

375. OECD (2019). Meat consumption (indicator). URL: <https://data.oecd.org/agroutput/meat-consumption.htm>.

376. Animal Production and Health Division (AGA). URL: <http://www.fao.org/agriculture/animal-production-and-health/ru/>.

377. De Camillis C., Agarwal M., Manzano P., Uwizeye A. (2016). Developing sound tools for transition to sustainable food and agriculture – Methodological notes. Livestock Environmental Assessment and Performance (LEAP) Partnership. FAO. Rome. Italy. URL: <http://www.fao.org/partnerships/leap/publications/en/>.

378. П'ясецька-Устич С.В. Генезис спільної аграрної політики ЄС: перспективи та ризики для України. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту*. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/16-2016/7.pdf>.

379. Панкратова Л.Л. Функціонування та розвиток ринку молока в Ізраїлі. Київ: ННЦ ІАЕ, 2014. 40 с.

380. Giel T., Ourabah N., Bijman J., Sraïri M. & Mshenga P. (2016). Organizational challenges and the institutional environment: a comparative analysis of dairy cooperatives in Kenya and Morocco. Wageningen, Wageningen University & Research and Food and Agriculture Organization of the United Nations, Report 2016-088. 42 p.

381. Chaudhary S. Evolving Appropriate Institutional Structures for Sustainable Dairying: Experiences from India and selected Asian Countries. *Dairy Asia. Working Paper Series Working Paper Number: 2016–01*. URL: http://www.dairyasia.org/file/Dairy_Asia_Working_paper1.pdf.

382. Sokolska T., Yukhymenko P., Khakhula L. Financial Support to the Agrarian Sector of Ukraine. *Frontiers Journal of Accounting and Business Research*. 2020. Vol. 2 I. 1. P. 25–32.

383. Blizkovsky P., Grega L., Verter N. (2018). Towards a common agricultural policy in Africa? *Agric. Econ. Czech*. 64. P. 301–315.

384. Kotevska A., Dimitrievski D., Erjavec E. (2013). Macedonian livestock, dairy and grain sectors and the EU accession impact. *Agric. Econ. Czech.* 59. P. 125–133.
385. Erokhin V., Ivolga A., Heijman W.J.M. (2014). Trade liberalization and state support of agriculture: effects for developing countries. *Agric. Econ. Czech.* 60. P. 524–537.
386. Varchenko O., Svynous I., Grynchuk Y. and at. (2018). The strategy of developing agricultural supply chain in terms of food security in Ukraine. *International Journal of Supply Chain Management*. Vol. 7(5). P. 657–666.
387. Bohdan O.D. (2015). The study of state of national innovation policy in context of agro-industrial economy sector. *Scientific bulletin of Polissia*. Vol. 1. P. 49–54.
388. Sommer R., Djanibecov N., Muller M, Salaev O. (2012). Economic-Ecological Optimization Model of Land and resource Use at Farm-Aggregated Level / Book Chapter «Cotton, Water, Salts and Soums. Economic and Ecological Restructuring in Khorezm, Uzbekistan». P. 267–283.
389. Barkmann J., Glenk K., Keil A., Leemhuis C., Dietrich N., Gerold G., Marggraf R. Confronting unfamiliarity with ecosystem functions: The case for an ecosystem service approach to environmental valuation with stated preference methods. *Ecological economics*. 2008. T. 65. Вип. 1. С. 48–62.
390. Barrett C., Barbier E., Reardon T. Agroindustrialization, globalization, and international development: the environmental implications. *Environment and development economics*. 2001. T. 6. Ч. 4. С. 419–433.
391. Schulz T., Lauber S., Herzoq F. Summer Farms in Switzerland: Profitability and Public Financial Support. *Mountain Research and development*. 2018. Vol. 38.(1). P. 14–23.
392. Shyian, N. Mechanism of Subsidies as an Element of State Support of Livestock Sector's Development in Ukraine. *Rural Sustainability Research*. 40(335). P. 18–27. Retrieved 29 Dec. 2018, from doi:10.2478/plua-2018-0007.

393. Фурман И.В., Пронько Л.Н. Формирование государственной программы поддержки предприятий с учетом мирового опыта. *Економіка АПК*. 2019. № 11. С. 85–95.

394. Шиян Н.І. Формування ринку молока і молочних продуктів у контексті вступу до СОТ. *Вісн. ХНТУСГ*. 2007. № 52. С. 314–322.

395. Левандівський О.Т. Механізм державної підтримки АПК. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. URL: <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/%D0%97%D0%B1%D1%96% pdf?>

396. Онегіна В.М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2007. 590 с.

397. Скидан О.В. Інституціональні засади формування аграрної політики України: монографія. Житомир: Полісся, 2010. 308 с.

398. Скидан О.В. Організаційно-економічний механізм формування аграрної політики України: автореф. ... д-ра екон. наук. Київ, ННЦ ІАЕ, 2009. 36 с.

399. Майстро С.В. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання: монографія. Харків, ХарPI НАДУ Магістр, 2009.

400. Крисанов Д.Ф. Системи технічного регулювання Європейського Союзу, України та Митного Союзу для агропродовольчої сфери: напрями їх зближення, можливості звуження невідповідності та зменшення асиметричності. *Економіст*. 2014. № 2. С. 4–10.

401. Податковий кодекс України із змінами і доповненнями. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 13–14, 15–16, 17, ст. 112. URL: <http://sfs.gov.ua/nk/>.

402. 10 кроків для уряду до вирішення проблем тваринництва. URL: agropolit.com/spetsproekty/805-10-vimog-biznesu-do-uryadu-dlya-reabilitatsiyi-molochnoyi-galuzii.

403. Ібатуллін М.І. Сучасний стан та проблеми державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. *Інноваційна економіка*. 2014. Вип. 6. С. 34–37.

404. Угода про санітарні і фітосанітарні заходи. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_006/page2.

405. Саблук П.Т., Лузан Ю.Я. Аграрная политика и факторы ее реализации. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 6–17.

406. Михайлюк О.Н. Три формы – три важнейших элемента системы государственной поддержки сельского хозяйства. *Аграр. вест. Урала*. 2009. № 6. С. 14–18.

407. Governments should renew efforts to reform support to agriculture. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/agriculturalsupport/indicator/english_6ea85c58en?parentId=http%3A%2F%2Finstance.metastore.ingenta.com%2Fcontent%2Fthematicgrouping%2F22d89f8c-en.

408. Сільське господарство Японії: уроки й можливості для України. URL: <https://propozitsiya.com/ua/silske-gospodarstvo-yaponiyi-uroki-ymozhlivosti-dlya-ukrayini>.

409. Калашнікова Т.В. Удосконалення державної підтримки аграрних підприємств в умовах глобалізації: монографія. Дніпропетровська: ВПЦ Середняк Т.К., 2014. 280 с.

410. Маленька І.М. Методи визначення рівня та ефективності державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Вісн. соц.-екон. дослідж.* 2013. Вип. 4(51). С. 266–273.

411. Місюк М.В. Державна підтримка ринкового розвитку тваринництва. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2014. № 1 (25). С. 15–27.

412. Місюк М.В., Лучик В.Є. Моделювання тенденцій розвитку регіонального ринку продукції скотарства на перспективу. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2013. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnu_ekon_2013_11_7.

413. Таранов П.М., Панасюк А.С. Методы количественного анализа государственной поддержки сельского хозяйства. *Актуальные проблемы экономики и учета в отраслях АПК*: [межвуз. сб. науч. трудов]. Зерноград: ФБГОУ ВПО АЧГАА, 2009. Вып. 9. 288 с.

414. Котов Р.М. Оценка эффективности государственного регулирования и поддержки сельскохозяйственных производителей на региональном уровне. *Экономические науки*. 2009. № 2 (51). С. 112–116.

415. Нова державна підтримка агропромислового комплексу – шлях в нікуди. URL: https://ukr.lb.ua/economics/2016/04/07/332278_nova_derzhavna_pidtrimka.html.

416. Канада. Особливий статус аграрного сектора економіки та програми страхування. URL: <https://forinsurer.com/public/03/07/01/561>.

417. Ульяновченко О.В. Дотаційний механізм у системі конкурентоспроможного виробництва молока в Україні. *Економіка АПК*. 2011. № 9. С. 10–19.

418. Бородіна О.М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/19803/08-Borodina.pdf?sequence=1>.

419. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: монографія / авт. кол.: М. Бетлій та ін.; за ред. О.М. Бородіної. Ужгород: ІВА, 2006. 496 с.

420. Шиян Н., Котельникова Ю. Оцінка соціальної та екологічної складової ефективності скотарства в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка розвитку*. 2019. № 4. С. 28–40.

421. Охріменко І.В. Макроекономічний аналіз аграрного ринку на прикладі функції формування цін. *Економіка АПК*. 2010. № 6. С. 58–63.

422. Охріменко І.В., Супрун О.М. Принципи цінового регулювання внутрішньогосподарських відносин у сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 116–121.

423. Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Дем'яненко М.Я. та ін. Концепція ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. *Економіка АПК*. 2008. № 1. С. 3–20.
424. Аналіз поточної кон'юнктури і прогноз ринків тваринницької продукції в Україні: монографія / О.М. Шпичак, О.В. Боднар, С.О. Пашко та ін.; за ред. О.М. Шпичака. Київ: ННЦ ІАЕ, 2007. 304 с.
425. Пасхавер Б.И. Ценообразование в финансовой системе продовольственного рынка. *Економіка АПК*. 2007. № 5. С. 29–33.
426. Шпикуляк О.Г. Проблеми економічних відносин в механізмі ціноутворення аграрного ринку. *Економіка АПК*. 2009. № 10. С. 77–82.
427. Рахтурак М.В. Ціноутворення в молокопродуктовому підкомплексі. *Економіка АПК*. 2008. № 1. С. 5–20.
428. Россоха В.В., Петриченко О.А. Виробництво і розподіл молока за обсягами та якісними і ціновими характеристиками. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 27–36.
429. Шуст О.А. Ринок продукції м'ясного скотарства в Україні: теоретико-прикладні аспекти розвитку та регулювання: монографія. Біла Церква, 2011. 336 с.
430. Samoilyk I.V., Berezina L.M., Sosnovska O.O. Problems and prospects of logistics in market of meat and meat products. *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej Zarządzanie*. 2016. № 21. S. 26–36.
431. Самойлик Ю.В. Рынок продукции животноводства как основная подсистема агропродовольственного рынка. *Аграрная Экономика*. 2017. № 10. С. 56–63.
432. Росляков А.А. Формування та регулювання цін на сільськогосподарську продукцію на ринку ЄС, США та України. *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2356>.
433. Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів: наказ Міністерства аграрної політики і продовольства

України № 118 від 12 березня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0593-19>.

434. Пашенко О.В. Ціноутворення на ринку молока і молочної продукції. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3407>.

435. М'ясо. Яловичина та телятина в тушах, півтушах і четвртинах: Технічні умови. ДСТУ 6030:2008. Держспоживстандарт України, 2009. 16 с.

436. Курінна М.Ю. Ефективність виробництва яловичини в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 99–104.

437. Atsbeha D.M., Kristofersson D., Rickertsen K. Component supply responses in dairy production. *European Review of Agricultural Economics*. 2016. Vol. 43 (2). P. 193–215.

438. Іванова Л.С. Напрями удосконалення державного регулювання ринку молока і молочної продукції на основі використання зарубіжного досвіду. *Агросвіт*. 2017. № 23. http://www.agrosvit.info/pdf/23_2017/6.pdf.

439. Шиян Н.І. Імпорт молока і молочної продукції: стан, тенденції. *Наук. вісн. Львів. нац. ун-ту ветер. мед. та біотехнологій ім. С.З. Гжицького. Серія: Економічні науки*. 2014. Том 16, №1 (58). Ч. 2. С. 271–277.

440. Шиян Н.І. Стан, тенденції зміни величини цін та їх вплив на окупність витрат в скотарстві. *Наук. вісн. Луган. нац. аграр. ун-ту. Серія: Економічні науки*. 2011. № 26. С. 306–312.

441. Босаковська В.Г. Проблеми ціноутворення в процесі реформування підприємств АПК. *Продуктивність агропромислового виробництва. Економічні науки*. 2013. Вип. 24. С. 102–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pav_2013_24_17.

442. Пуцентейло П.Р. Кокурентоспроможність м'ясного скотарства України: теорія і практика: монографія. Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка», 2011.

443. Шуст О.А., Радько В.І. Організаційно-економічні засади функціонування м'ясного скотарства в Україні. *Економіка АПК*. 2014. № 6. С. 10–15.

444. Логоша Р.В. М'ясне скотарство України: стан, тенденції та напрямки його інтенсифікації. *Зб. наук. пр. Він. НАУ. Серія: Економічні науки*. 2012. Том 2. № 1 (56). С. 90–96.

445. Денисенко М.П. Проблеми та перспективи розвитку м'ясного скотарства в Україні. *Ефективна економіка*. 2012. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1912>;

446. Шлапак О.В. Стратегічні напрями розвитку галузі скотарства в Україні. *Економіка України*. 2013. № 3. С. 57–65.

447. Гурська І.С. Розвиток регіонального ринку молока і молочної продукції. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnu_econ_2013_181%281%29__6.

448. Аранчій В.І., Дрогань-Писаренко Л.О., Рудич А.І. Аналітична оцінка та екстраполяція функціонування ринку молокопродукції. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 20. С. 14–22.

449. Шиян Н.І. Стан ринку молока в регіонах України. *Аграрна економіка (Львів)*. 2012. № 3–4. С. 128–134.

450. Шиян Н.І. Формування ринку молока і молочних продуктів у контексті вступу до СОТ. *Вісн. ХНТУСГ. Серія: Економічні науки*. 2007. № 52. С. 314–322.

451. Шиян Н.І. Диференціація цін на молоко в регіонах України: стан, чинники впливу. *Вісн. ХНТУСГ. Серія: Економічні науки*. 2007. № 66. С. 372–378.

452. Ціни на молоко зростають, найактивніше – якості «екстра». URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/cini-na-moloko-zrostaut-najaktivnise-akosti-ekstra>.

453. Kolkova A. (2018). Indicators of technical analysis on the basis of moving averages as prognostic methods in the food industry. *Journal of Competitiveness*. 10(4). 102–119. URL: <https://doi.org/10.7441/joc.2018.04.07>.

454. Borawski P., Guth M., Truszkowski W., Zuzek D., Beldycka-Borawska A., Mickiewicz B., Szymanska E., Harper J., Dunn J. (2020). Milk price changes in Poland in the context of the Common. *Agricultural Policy Agricultural Economics*. Czech. 66. (1) P. 19–26.

455. Веденєєв В.А. Оцінка ефективності довгострокових моделей прогнозування ціни реалізації продукції аграрного сектору в Україні. *Економіка та держава*. 2019. № 9. С. 46–51.

456. Atsbeha D.M., Kristofersson D., Rickertsen K. Component supply responses in dairy production. *European Review of Agricultural Economics*. 2016. Vol. 43 (2). P. 193–215.

457. От скота до ураганов: какую экзотику можно найти (и купить) на биржах. URL: <https://quote.rbc.ru/news/article/5ae098a62ae5961b67a1c252>

458. Ф'ючерси на м'ясопродукти. URL: <https://www.invest-rating.ru/financial-encyclopedia/?id=265>.

459. Про визначення спеціально уповноважених органів для погодження специфікації товарів і визначення та контролю особливих якостей та інших характеристик товару: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2020 р. № 439. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2020-%D0%BF#Text>.

460. Зразкова форма (специфікація) ф'ючерсного контракту ПАТ «ФБ «Перспектива» URL: <http://www.fbp.com.ua/docs/Norm/NewFile/Futures%20KP%20S%D0%9A%D0%A2%2020140702.pdf>.

461. Солодкий М.О., Гниляк В.О. Біржові товарні деривативи: теорія, методологія, практика. Київ. Аграр Медіа Груп. 2012. 238 с.

462. Індекси цін реалізації сільськогосподарської продукції. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

463. Середні споживчі ціни на товари (послуги) у 2017–2019 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

464. Боровиков В.П., Ивченко Г.И. Прогнозирование в системе STSTISTICA в среде Windows. Основы теории и интенсивная практика на компьютере. учеб. пособ. Москва: Финансы и статистика, 2000. 384 с.

465. Ярема Л.В. Сільськогосподарські кооперативи: проблеми і перспективи. *Економіка і суспільство*. 2018. № 19. С. 276–281.

466. United Nations. General Assembly. Resolution adopted by the General Assembly 64/136. *Cooperatives in social development*. 11 February 2010. URL: www.corac.coop/publications/un/a64r136e.pdf.

467. Семів С.Р. Фактори розвитку міжнародного корпоративного руху в умовах глобалізації. *Вісн. Львів. комерц. акад. Серія економічна*. 2013. Вип. 40. 162 с. С. 5–11.

468. Туган-Барановский М.И. Кооперация, социальные основы її та мета. Київ: Дніпросоюз, 1918. 420 с.

469. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство. Избранные труды. Москва, 1989. 419 с.

470. Сельскохозяйственная обслуживающая кооперация в Украине. ФАО Региональное бюро по Европе и Центральной Азии. *Исследования по политике перехода сельского хозяйства*. 2013. 6. URL: <http://www.fao.org/3/ar593r.pdf>.

471. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України і 5495–VI від 20.11.2012. (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>.

472. Основи сільськогосподарської обслуговуючої кооперації: навч. посіб. / В.В. Зіновчук, Л.В. Молдован, В.Б. Моссаковский та ін.; за ред. В.В. Зіновчука. Київ: Вища освіта, 2001. 464 с.

473. Торосян Г.А. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як стратегічний напрям у контексті соціально-економічного розвитку сільських територій. *Наук. вісн. міжнар. гуманіт. ун-ту. Серія: Економіка і менеджмент*. 2016. Вип. 19. С. 45–48 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_19_11.

474. Паска І.М. Організаційно-економічні передумови функціонування кооперативно-інтеграційних формувань в АПК: світовий досвід та українські реалії. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1. С. 301–305. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_1_67.

475. Дідківська Л.В. Інституційне забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації України. *Житомир. нац. агроеконом. ун-т. Кооперативні читання*. 2018. С. 59–66.

476. Шуст О.А. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури ринку продукції м'ясного скотарства. *Економіка та управління АПК*. 2015. № 2. С. 10–14.

477. Держпідтримка фермерів – 2020: напрями та перелік документів для отримання. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/759-derjpidtrimka-fermeriv-2020-napryamki-ta-perelik-dokumentiv-dlya-otrimannya>.

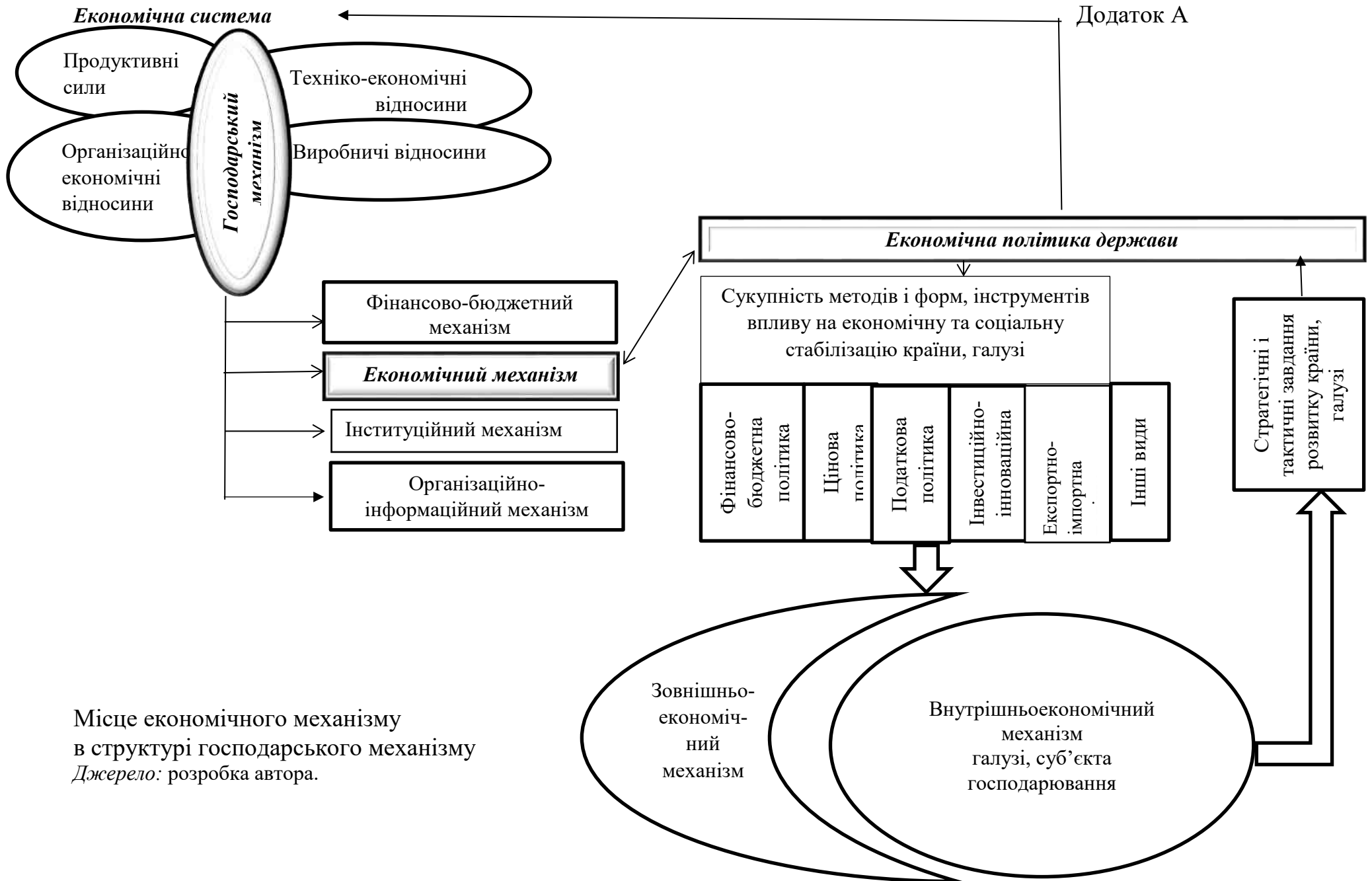
478. Податковий Кодекс України. Стаття 140. Різниці, які виникають при здійсненні фінансових операцій. URL: <https://ibuhgalter.net/ru/tax-codex/158>.

479. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби». URL: <https://online.dtki.ua/Book/%C2%AB%D0%94%D0%9A%C2%BB%20%E2%84%9602-03.epub/navPoint-171>.

480. Про затвердження Ветеринарних та санітарних вимог до особистих селянських господарств – виробників сирого товарного молока: Наказ Міністерства аграрної політики України № 17 від 21 березня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-02>.

481. Про внесення змін до Ветеринарних та санітарних вимог до пунктів закупівлі молока від тварин, які утримуються в особистих підсобних господарствах населення: наказ № 548 від 9 грудня 2010 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE18933.html.

Додатки

Додаток Б

Виробництво молока у світі, тис. т

Країни	Роки					Відхилення, 2019 р. до 2015 р.	
	2015	2016	2017	2018	2019	+, –	%
Увесь світ	799062,55	816986,71	830600,50	846668,11	861569,18	62506,63	107,8
ОЕСД усього	349888,71	354 737,7	357532,06	361375,82	364540,33	14651,62	104,2
ЕС–28	162931,97	166624,18	167146,65	168922,28	170467,63	7535,66	104,6
США	94483,40	96719,95	97324,27	98297,03	99203,03	4719,63	105,0
Китай	43354,55	44076,31	44660,10	45196,31	45721,09	2366,54	105,5
Бразилія	30523,02	31882,06	32416,90	33600,63	34079,18	3556,16	111,7
Аргентина	11187,88	11633,40	11731,38	11846,11	12120,81	932,93	108,3
Росія	29699,49	30751,27	30649,41	30541,04	30526,16	826,67	102,8
Пакистан	41000,00	42153,30	43157,76	44673,24	46269,57	5269,57	112,9
Мексика	11692,24	11642,00	11688,48	11739,79	11798,28	106,04	100,9
Японія	7219,63	7251,38	7278,02	7300,31	7317,04	97,41	101,3
В'єтнам	515,00	531,24	547,00	563,45	579,71	64,71	112,6
Єгипет	6000,00	6034,64	6109,34	6180,74	6251,84	251,84	104,2
Туреччина	20085,00	20299,30	20732,26	20914,89	21049,51	964,51	104,8
Індія	145953,06	152076,03	158003,91	164052,64	170218,98	24265,92	116,6
Канада	9151,74	9287,49	9338,54	9339,83	9370,32	218,58	102,4
Корея	2205,49	2208,15	2212,08	2214,20	2215,39	9,9	100,4
Індонезія	1442,00	1465,70	1495,85	1526,49	1549,10	107,1	107,4
Австралія	10033,38	10083,33	9984,80	10142,07	10195,67	162,29	101,6
Іран	7800,00	7934,31	8071,71	8211,09	8357,11	557,11	107,1
Чилі	2750,0	2784,97	2816,93	2856,53	2894,56	144,56	105,3
Казахстан	5100,00	5154,67	5252,35	5345,18	5434,28	334,28	106,6
Філіппіни	22,66	22,66	22,09	21,91	21,78	-0,88	96,1
Ефіопія	4350,00	4518,45	4709,93	4892,60	5047,52	697,52	116,0
Нігерія	585,00	610,06	629,44	648,22	665,63	80,63	113,8
Україна	11470,00	11251,13	11387,11	11645,93	11744,65	274,65	102,4
Ізраїль	1450,0	1465,63	1489,30	1511,28	1531,01	81,01	105,6
Малайзія	86,00	88,18	88,72	89,51	90,41	4,41	105,1
Швейцарія	3950,00	3947,88	3945,75	3943,63	3941,50	-8,5	99,8
Нова Зеландія	22335,85	20825,84	21981,65	22603,99	22969,74	633,89	102,8

Джерело: складено за: [81].

Додаток В

Виробництво яловичини і телятини у світі, тис. т

Країни	Виробництво, тис. т				Споживання, тис. т, 2019 р.	Відхилення, 2019 р. до 2015 р., %	
	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.		Споживання 2019 р. до виробництва 2019 р.	Виробництво 2019 р. до виробництва 2015 р.
Увесь світ	69114,57	69941,77	70651,88	71186,81	70474,3	99,0	103,0
ОЕСД усього	28057,79	28316,88	28569,98	28596,91	28701,9	100,4	101,9
ЕС–28	7857,25	7901,03	7864,94	7838,26	7825,73	88,5	99,8
США	11213,64	11453,04	11835,28	11839,26	12374,5	104,5	105,6
Китай	7170,00	7301,88	7527,85	7744,25	8369,3	108,1	108,0
Бразилія	9525,00	9799,94	9898,89	10007,20	7593,9	75,9	105,1
Аргентина	2640,00	2866,71	2900,03	2919,27	2430,0	83,2	110,6
Росія	1558,65	1530,44	1528,49	1528,55	2098,5	137,3	98,1
Пакистан	1781,36	1802,43	1836,21	1866,46	1868,1	100,1	104,8
Мексика	1866,33	1889,30	1918,37	1966,64	1670,7	85,0	105,4
Японія	465,00	460,57	459,87	460,48	1366,7	296,8	99,0
В'єтнам	335,43	326,78	325,42	327,67	1133,7	346,0	97,7
Єгипет	847,82	835,10	836,37	845,20	1130,1	133,7	99,7
Туреччина	924,15	935,07	949,36	965,75	1122,8	116,3	104,5
Індія	2636,37	2658,89	2688,40	2716,38	1039,3	38,3	103,0
Канада	1314,54	1386,09	1392,25	1434,21	941,9	65,7	109,1
Корея	308,00	310,18	311,49	312,45	865,1	276,9	101,4
Індонезія	534,69	526,75	533,90	548,58	831,4	151,6	102,6
Австралія	2636,87	2668,03	2694,71	2726,48	709,2	26,0	103,4
Іран	252,38	245,34	240,54	237,85	675,7	284,1	94,2
Чилі	210,05	202,30	198,76	197,43	527,0	266,9	94,0
Казахстан	417,14	413,00	411,65	413,50	523,2	126,5	99,1
Філіппіни	296,72	290,60	285,52	282,25	486,8	172,5	95,1
Ефіопія	377,60	376,83	373,78	376,32	392,9	104,4	99,7
Нігерія	369,07	367,61	372,29	375,68	376,9	100,3	101,8
Україна	370,99	371,37	368,98	365,70	289,2	79,1	98,6
Ізраїль	71,78	70,33	69,90	70,11	284,0	405,1	97,7
Швейцарія	136,43	140,02	139,14	138,33	161,7	116,9	101,4
Нова Зеландія	679,34	649,78	648,48	639,46	79,3	12,4	94,1

Джерело: складено за: [81].

Додаток Г

Додаток Г.1

$$\text{КПВ} = \frac{\text{ДН} + \text{ЖМ}_\text{в} + \text{ЖМ}_\text{п} - \text{Ж}_\text{мо}}{\text{ТЖ} - \text{ВО}}, \quad (\text{Г.1.1})$$

де ДН – довічний надій молока за базовим відсотком жирності (білка), кг;

ЖМ_в – жива маса корови при вибутті, кг;

ЖМ_п – жива маса отриманого приплоду, кг;

Ж_{мо} – жива маса корови при першому отеленні, кг;

ТЖ – тривалість життя корови, днів;

ВО – вік першого отелення корів, днів [195].

Додаток Г.2

$$\text{Пгр} = \frac{\text{Ц}_\text{т} - \text{Ц}_\text{т} \cdot (1 - \lambda)}{\text{Кк.од.}}, \quad (\text{Г.2.1})$$

де П_{гр} – гранична вартість кормової одиниці, грн;

Ц_т – ціна продукції тваринництва, грн;

λ – частка кормів у структурі витрат;

К_{к.од.} – витрати кормів на одиницю продукції тваринництва, к. од. [195].

Додаток Г.3

$$\text{Е} = \frac{\text{Пгр} - \text{Пф}}{\text{Пф}} \cdot 100, \quad (\text{Г.3.1})$$

де Е – ефективність кормовиробництва %;

Пф – фактична ціна кормової одиниці, грн [196].

Додаток Д

Додаток Д.1

$$y = \frac{a \cdot 100}{e} \cdot 0,806 : x, \quad (\text{Д.1.1})$$

де y – собівартість 1 ц молока прогнозована, грн;

a – вартість кормів на одну корову на рік, загальна, грн;

e – частка кормів залежно від надоїв молока в структурі загальних витрат на корову, %;

x – надій молока від корови за рік, ц;

0,806 – постійний коефіцієнт витрат на молоко з усіх виробничих витрат на корів [195].

Додаток Д.2

$$y = \frac{a \cdot 100}{e} \cdot 0,96 : x, \quad (\text{Д.2.1})$$

де y – собівартість 1 ц приросту ВРХ, прогнозована, грн;

a – вартість кормів на одну середньорічну голову молодняку ВРХ загальна, грн;

e – частка кормів залежно від середньодобових приростів живої маси в структурі загальних витрат на 1 гол. молодняку ВРХ, %;

x – величина приросту на середньорічну голову, ц;

0,96 – постійний коефіцієнт витрат на приріст з усіх виробничих витрат на молодняк ВРХ [195].

Додаток Е

Інструменти регулювання розвитку економіки та її сфер

Рівень регулювання	Інструменти
Держава	<i>бюджетні</i> інструменти регулювання (фінансування капітальних вкладень, субсидування процентних ставок та ін.); <i>податкові</i> (податкові пільги, спрощена система оподаткування, відстрочення або звільнення від сплати податків та ін.); <i>кредитні</i> (пільгове кредитування інвестиційної сфери, сезонне кредитуванням аграрних підприємств та ін.); <i>регулювання зовнішньої торгівлі</i> (тарифні, зокрема митні тарифи, нетарифні (ліцензування, квоти, міждержавні технічні регламенти та ін.) <i>цінові</i> (ринкові, гарантовані, захисні та інші види цін тощо). Інструменти регулювання рівня доходності діяльності підприємств (декларування цін, граничний рівень рентабельності, еквівалентний міжгалузевий обмін, ін.)
Сфера економіки (на прикладі аграрної сфери)	<i>податкові</i> – встановлення спеціальних податкових режимів для сільськогосподарських товаровиробників; <i>цінові</i> – встановлення мінімальних і максимальних цін на окремі види сільськогосподарської продукції; <i>регулювання зовнішньої торгівлі</i> – тарифне і нетарифне регулювання імпорту та експорту с.-г. продукції, сировини і продовольства; <i>бюджетно–кредитні</i> – пільгове кредитування капітальних вкладень в галузь; надання субсидій, дотацій та інших форм державної допомоги підприємствам і компенсацій; <i>програми розвитку галузі</i>, програми сталого розвитку сільських територій і збереження природних ресурсів; <i>інноваційно–інвестиційні</i> – державні інвестиції; стимулювання інноваційної діяльності в агропродовольчому секторі та ін.
Галузь економіки (скотарство)	тарифне, нетарифне регулювання імпорту, експорту продукції скотарства, врегулювання питань безпечності імпортової продукції скотарства; створення державної інформаційної системи науково-освітнього супроводу скотарства, підготовки, підвищення кваліфікації кадрів; формулювання технічних регламентів та стандартів технологічних процесів у скотарстві, які адаптовані до міжнародних вимог; активізація діяльності с.-г. обслуговуючих кооперативів, як складових інституційного середовища галузі; підвищення добробуту населення, що сприятиме підвищенню попиту на яловичину (телятину), молоко і молочні продукти; створення ефективної системи селекції через бюджетну підтримку селекції в галузі, формування централізованої інформаційної бази з племінної бази; підвищення ефективності використання в селекційному процесі кращих генетичних ресурсів; сприяння забезпеченню ветеринарно-санітарних і протиепізоотичних заходів в галузі; розвиток кормовиробництва, кормової промисловості для скотарства; створення умов для технічного і технологічного переоснащення скотарства (пільгове кредитування підприємств; лізинг; розвиток інфраструктури технічного сервісу обладнання в скотарстві та ін.)

Джерело: узагальнено автором.

Додаток Ж

Додаток Ж.1

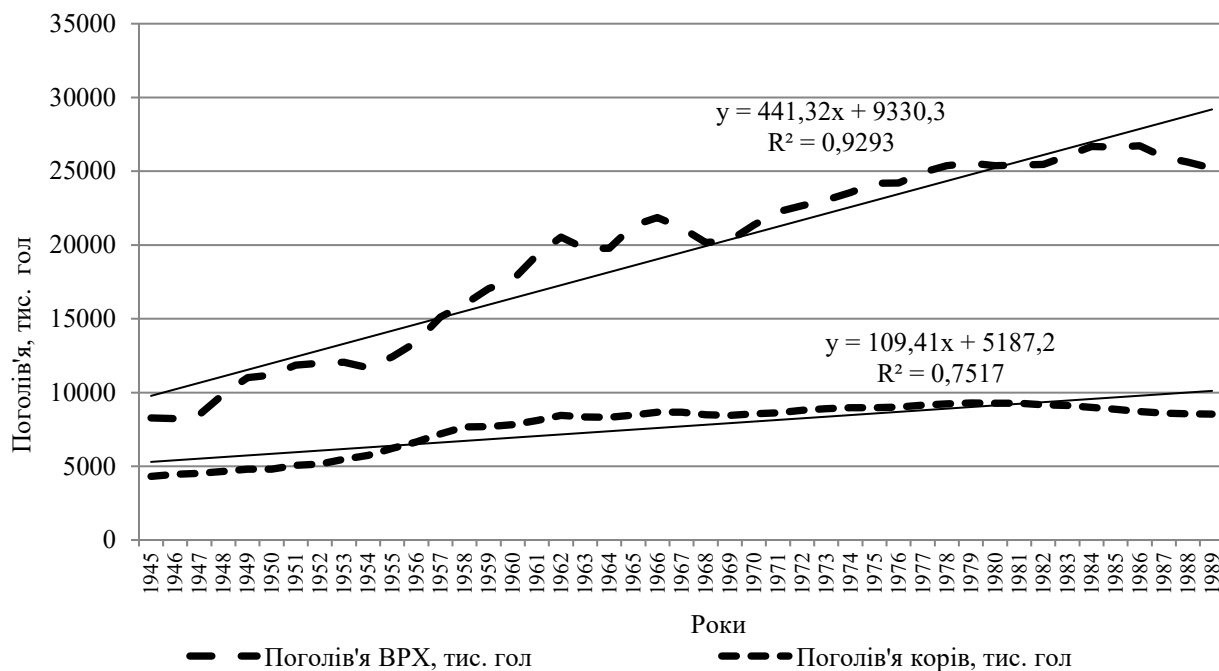

Рис. Динаміка поголів'я великої рогатої худоби, у т. ч. корів в Україні у 1945–1990 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [242].

Додаток Ж.2

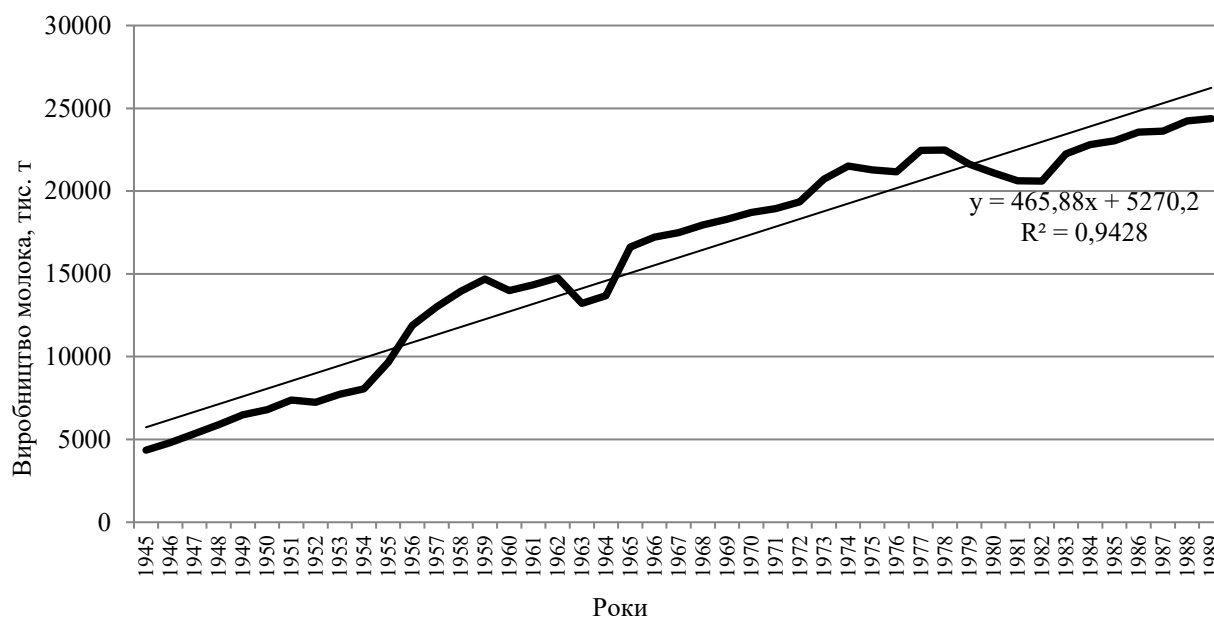

Рис. Динаміка обсягів виробництва молока в Україні у 1945–1990 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [242].

Додаток И

Фінансування бюджетної програми КПКВК 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва» в 2018 р. тис. грн.

Напрямок використання коштів	Терміни подання документів	Спрямовано коштів, тис. гривень	Розподіл згідно з розпорядження № 1005 від 18.12.2018	Спрямовано за рік, тис. гривень	Залишок не використаних, тис. грн
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Часткова компенсація відсоткової ставки за банківськими кредитами, залученими для покриття витрат, пов'язаних із провадженням діяльності у галузях: вівчарство, козівництво, бджільництво, звірівництво, кролівництво, шовківництво та аквакультура	квітень	21,44	4 000,00	3 747,71	252,29
	травень	220,45			
	червень	370,93			
	липень	452,53			
	серпень	645,32			
	вересень	587,75			
	жовтень	578,96			
	листопад	870,33			
	усього	3 747,71			
Часткова компенсація вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції в частині витрат, профінансованих за рахунок банківських кредитів	квітень	547,23	65 000,00	62 926,11	2 073,89
	травень	1 346,25			
	червень	1 669,99			
	липень	1 357,24			
	серпень	8 636,85			
	вересень	13712,92			
	жовтень	21582,23			
	листопад	14073,40			
	усього	62926,11			
Спеціальна бюджетна дотація за утримання корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямку продуктивності	до 1 травня,	258 404,25	515 000,00	514 503,75	496,25
	до 1 жовтня	241595,75			
		14 503,75			
	усього	514503,7			

Продовження дод. II

1	2	3	4	5	6
Спеціальна бюджетна дотація за вирощування молодняка великої рогатої худоби, який народився в господарствах фізичних осіб	до 1 травня,	6 741,30	322 000,00	320 864,90	1 135,10
	до 1 вересня	137598,90			
	до 12 грудня	176524,70			
	усього	320864,9			
Часткове відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення племінних тварин, а саме: телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного і м'ясного напрямку продуктивності, свинок та кнурців, вівцематок, баранів, ярок і сперми бугаїв та ембріонів великої рогатої худоби, які мають племінну (генетичну) цінність	до 5 серпня	55 447,49	215 000,00	214 572,47	427,53
	до 5 листопада	159 124,98			
	усього	214 572,47			
Часткове відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки с.-г. продукції	до 5 липня	220097,9	1 280 000,00	1 276 679,90	3 320,10
	до 5 жовтня	738592,4			
	до 15 грудня	317989,6			
	усього	1 276679,9			
Усього		2 39294,84	2 401 000,00	2 393 294,84	7 705,16

Джерело: узагальнено за даними НДІ «Укراгропромпродуктивність».

Додаток К

**Фінансування бюджетної програми КПКВК 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва»
в 2020 р. тис. грн**

Напрямок використання коштів	Терміни подання документів	Спрямовано за рік, тис. грн	Відсоток до усього, %
Спеціальна бюджетна дотація за наявні бджолосімі	до 1 жовтня	239 798,8	22,90
Часткова компенсація вартості будівництва та/або реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції в частині витрат, профінансованих без урахування податку на додану вартість за рахунок банківських кредитів	доплата (доплата за 2019 рік)	7709,8	0,7
Часткове відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення племінних тварин, а саме телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямку продуктивності, свинок та кнурців, вівцематок, баранів, ярок, бджолиних пакетів, бджолиних маток, сперми бугаїв і кнурів та ембріонів великої рогатої худоби, які мають племінну (генетичну) цінність	до 10 жовтня	300 000,0	28,7
	до 10 жовтня		
Часткове відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції	до 15 листопада	430 584,0	41,1
	до 15 листопада		
Часткове відшкодування сільськогосподарським товаровиробникам вартості будівництва та реконструкції підприємств із зберігання та переробки зерна	до 15 листопада	69 466,37	6,6
Усього		1 046 927,5	—

Джерело: узагальнено за даними НДІ «Украгропромпродуктивність».

Додаток Л

Пропозиції від аграрних асоціацій щодо державної підтримки м'ясного скотарства в 2021–2023 рр.

Назва	Пропозиція	Прогноз впливу
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
НДІ «Украгропромпрод уктивність»	1) перехід на договірні умови надання підтримки, за якими виділення коштів здійснюватиметься лише за умови виконання товаровиробниками певних умов і зобов'язань перед державою	
	2) Відтворювання стада. Ввести стимулювання у вигляді видачі субсидій (премій) за реалізацію (або вирощування) телиць віком до року по 15 грн за кілограм живої ваги, а телиць до 1 року та старше – по 17 грн за кілограм живої ваги	Нарощування молодняку для заміни та збільшення чисельності корів
	3) Оподаткування. Створити систему пільгового оподаткування сільськогосподарських підприємств за реалізації живих тварин населенню чи суб'єктам підприємницької діяльності, введенням «нульової ставки» ПДВ	Стимулюватиме до нарощування обсягів виробництва не тільки яловичини, а й молока. Суму недоотриманого до бюджету ПДВ буде компенсовано зростанням надходжень цього податку від придбання необхідних матеріальних ресурсів для вирощування ВРХ; знизиться рівень соціальної напруги в сільській місцевості через розвиток підприємництва; зростатимуть надходження вітчизняної м'ясосировини на переробку.
	4) Кредитування. На конкурсній основі запропонувати банківський продукт, який передбачав би кредитування операцій із придбання ВРХ «Кредит на придбання молодняку сільськогосподарських тварин під його заставу».	Запровадження в Україні практики часткового погашення відсоткових ставок по банківських кредитах на придбання великої рогатої худоби з метою розширення виробничих потужностей.

	2	3
	5) Страхування. Впровадження використання нового виду страхового продукту – програму страхування сільськогосподарських тварин «Корівка». За цією програмою на страхування приймається велика рогата худоба віком від 6 місяців до 15 років за категорією вгодованості не нижче середньої (корови – телиці, нетелі), що належить громадянам	Розвиток досвіду та практику вітчизняного страхового ринку
	6) Розвиток племінних підприємств: створення адекватних умов для сталого розвитку ринку, тобто ефективна комбінація саморегулювання й державної підтримки регіонального ринку племінного молодняку; посилення економічної ролі держави за рахунок підвищення прямої бюджетної підтримки й модернізації механізму раціонального субсидування	Нарощення високоякісного поголів'я стада молочного скотарства і його продуктивності (диференційовано по племзаводах і репродукторах); збільшення обсягів реалізації племмолодняку
	7) Імпорт спермопродукції. Для укладання міждержавних угод імпорту технології, племінної худоби, спермопродукції мають бути висвітлені і механізм контролю повинен здійснюватися один раз на квартал, якщо тривалість угоди становить до 1 одного року. У разі більш тривалих угод, контроль ланцюга слід здійснювати не рідше 1 разу на півроку	
Громадська спілка «Об'єднана асоціація фермерів України»	Дотація 10 грн. на 1 кг зданого м'яса	

Джерело: узагальнено за даними НДІ «Украгропромпродуктивність», Громадської спілки «Об'єднана асоціація фермерів України».

Додаток М

Пропозиції від аграрних асоціацій щодо державної підтримки молочного скотарства в 2021–2023 рр.

Назва	Пропозиція	Прогноз впливу
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
НДІ «Украгропромпр одуктивність»	1. Відновлення спеціального режиму оподаткування ПДВ для сільськогосподарських підприємств – виробників молока, можливо скотарства в цілому	Запровадження запропонованих заходів дасть можливість стабілізувати і поступово нарощувати поголів'я худоби, збільшити обсяги виробництва продукції тваринництва та забезпечити населення якісними, екологічно чистими продуктами харчування тваринного походження переважно за рахунок вітчизняного товаровиробника та значно збільшити експорт готової продукції
	2. Запровадити систему контрактації та закупівлю телиць у господарствах населення для задоволення потреб в них в сільськогосподарських підприємствах та молодняку великої рогатої худоби для відгодівлі	
	3. Запровадити державну програму підтримки створення тваринницьких сімейних ферм на базі високотоварних особистих селянських господарствах (з поголів'ям корів понад 3 голови)	
	4. Розробити і прийняти Закон України «Про загальнодержавну програму селекції в тваринництві до 2030 р.»	
	5. Забезпечення адресної державної підтримки суб'єктів племінної справи в скотарстві	
	6. Запровадити дотації не менше 3000 грн за утримання однієї корови як в сільськогосподарських підприємствах так і господарствах населення	
	7. Посилення взаємодії профільного Міністерства з галузевими асоціаціями з питань розвитку галузі тваринництва та переробної промисловості	
	9. Знизити ставку ПДВ на молочну продукцію, яка виробляється молокопереробними підприємствами, для підвищення рівня споживання молока на одну особу	
	9. Зменшити або відмінити сплату ПДВ при закупівлі імпортного обладнання для переробки молока, яке не виробляється в Україні	

2	3
10. Вдосконалити механізм підтримки із компенсацією відсоткових ставок, розділивши їх на державний та регіональний рівень за кредитами, залученими на будівництво та реконструкцію тваринницьких приміщень та переробку тваринницької продукції	
11. Створення глибоко інтегрованих об'єднань виробників тваринницької продукції та її переробників, що дозволить сформувати сировинні зони, значно здешевити вартість готової продукції, зменшити витрати на перевезення молока та усунути з ринку посередницькі структури	
12. Вдосконалення договірної бази інтеграційних відносин в умовах партнерської діяльності у ланцюгу «виробництво-переробка-оптовий збут»	
13. Створення передумов для мотивації переробників до встановлення довготривалих сировинних зон шляхом надання виробникам пільгових кредитів, лізингу та оренди устаткування для виробництва молока	
14. Спрощення дозвільної процедури будівництва об'єктів тваринництва та запровадження конструктивних змін до нормативної бази будівництва	
15. Сприяння відведенню земель на умовах довгострокової оренди та влаштування податкових канікул для реалізації інвестиційних проектів з виробництва продукції скотарства	
16. Встановити державні дотації за приріст поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах, фермерських та особистих селянських господарствах	
17. На державному та місцевому рівні доцільно стимулювати поліпшення пасовищ, сінокосів та посилити контроль щодо ефективності їх використання	
18. Розглянути питання застосування підтримки виробництва продукції тваринництва шляхом встановлення державних дотацій із застосування еквівалентних цін на продукцію тваринництва, які забезпечували б рівновелику прибутковість на рівновеликі вкладення у виробничий капітал	
19. Для конкретного п'ятирічного плану розвитку молочного скотарства провести обстеження сільськогосподарських підприємств з виробництва молока фахівцями департаментів агропромислового розвитку облдержадміністрацій спільно з науковцями зональних і регіональних науково-дослідних центрів продуктивності агропромислового комплексу НДІ «Укراгропром продуктивність» з метою реальної оцінки стану молочного скотарства в Україні та врахування пропозицій товаровиробників тваринницької продукції	

1	2	3
Спілка молочних підприємств України	1. розробити механізм фінансової підтримки з коштів резервного фонду новостворених молочних СФГ, щоб компенсувати падіння ціни на молоко у вигляді доплат за 1 кг зданого молока (різниці між ціною та собівартістю виробництва).	
	2. Довгі дешеві гроші для села на створення СФГ. Для створення однієї ферми на 20 – 30 корів необхідно до 1,5 млн грн., яких у селян немає. Фермеру в селі потрібні кредити, які дійсно можна отримати. Доцільно було б використати досвід Польщі та ЄС в напрямку підтримки фермерів. Так, в цих країнах діє програма підтримки молочного фермера (вік до 40 років), якою передбачається виплата фінансової допомоги протягом 5 років	
	3. Вирішення питання по забезпеченню земельними ресурсами для виробництва власних кормів, з розрахунку 2 га на 1 голову ВРХ. Це може здійснюватися за рахунок: земель державної власності; земель-запасу комунальної власності; проведення аудиту земель, відведених під громадські пасовища, та надання пріоритету сімейним ФГ, що утримують ВРХ, в отриманні права оренди земель громадських пасовищ	
	4. Розробити національну програму розвитку СФГ що утримують ВРХ молочного напрямку продуктивності (Сімейних молочних ферм) до 2030 року	
	5. Сприяння організації збуту молочних продуктів шляхом залучення Аграрного фонду (інтервенційний механізм)	
Громадська спілка «Об'єднана асоціація фермерів України»	1. Зниження ставки ПДВ для виробників молочної продукції до 10%, а для малих фермерських господарств з поголів'ям дійного стада до 50 голів знизити ставки ПДВ до 0 %	
	2. Дотація 3 гривні на літру зданого молока – для малих фермерських господарств з поголів'ям дійного стада до 50 гол.	
	3. Включити в Урядову програму підтримки та часткове відшкодування вартості тваринницьких об'єктів для малих фермерських господарств з поголів'ям дійного стада до 50 голів отримання компенсації за спрощеною процедурою подачі документів (без проектної документації) за фактом використаних коштів	
	4. Для малих фермерських господарств з поголів'ям дійного стада до 50 гол. довгострокове на 10–15 років безвідсоткове кредитування на придбання обладнання для переробки молока	при зменшенні податкової ставки малим фермерським господарствам до 0 % при довгостроковому 7–10 років та дешевому кредитуванні 2%, дасть поштовх до технічного розвитку, закупівлі обладнання для переробки молочної продукції, реконструкції тваринницьких будівель, закупівлі обладнання для доїння та утримування корів.

1	2	3
Національна Асоціація молочників України «УКРМОЛПРОМ»	1. Підтримка сільгоспвиробників за одиницю виробленого та проданого ними молока на промислову переробку з розрахунку 2 грн за 1 кг молока	
	2. Закладка довготермінових продуктів до Держрезерву/Аграрного фонду. Керівництво держави звертає увагу на необхідність формування державного резерву, в тому числі продуктів харчування. Пропонується закладка: масла вершкового – 5 тис. т; сухого молока 3 тис. т; молочних консервів – 2 тис. т	
	3. Компенсація переробним підприємствам витрат на зберігання довготермінових молочних продуктів, через відсутність ринків збуту в літній період – до 6 місяців. Таку підтримку мають Європейські країни	
	4. Внести зміни до наказу Мінагрополітики від 24.06.2010 р. № 347 щодо приведення базисних показників молока до європейських рівнів, що сприятиме вирівнюванню цін по молоку сировині з міжнародними ринками та виробництву конкурентоспроможних молочних продуктів на внутрішньому та зовнішньому ринках	
	5. Внести зміни до Податкового кодексу України в частині зменшення податку на додану вартість на молоко та молочні продукти до 10%	
	6. Прийняти заходи захисту внутрішнього ринку від імпорту молочних продуктів. Встановлення ввізних митних ставок	
	7. Передбачити фінансування для молокопереробних підприємств для закупівлі імпортованого обладнання для очистки молока (бактофуги), з метою доведення якості молока до європейських стандартів. Потреба – 20 штук	
Асоціація виробників молока	1. Для відновлення та нарощування поголів'я корів у промислових фермах, в тому числі за рахунок збільшення продуктивного поголів'я шляхом введення в стадо власних нетелів: – зберегти програму відшкодування вартості закуплених племінних ресурсів (племінні телиці, нетелі, корови; сперма звичайна та сексована; ембріони) на рівні 50% вартості без ПДВ (у редакції Постанови КМУ №107 зі змінами від 20.05.2020), – додати напрямок часткового відшкодування вартості збільшення стада за рахунок введення в стадо власно вирощених нетелів на рівні 20 тис грн/гол. (середня вага нетеля 500–600 кг, середня ціна нетеля на внутрішньому ринку 80–110 грн/кг ваги, 50% ціни нетеля без ПДВ – 20 тис. грн)	
	2. повернути програму дотації на утримувану у господарстві корову, але в обсязі 2500 грн/голова/рік (для часткового відшкодування вартості утримування	

	корови, а також для поступового оновлення технологічного оснащення господарств для утримування телят (бокси/будиночки для індивідуального утримання, оснащення для групового утримання телят)	
	3. збереження у програмі держпідтримки тваринництва на 2021–2023 рр. напрямку часткового (30% вартості без ПДВ) відшкодування вартості будівництва і реконструкції тваринницьких об'єктів, побудованих за власний кошт	
	4. збереження компенсації вартості тваринницьких об'єктів, профінансованих за рахунок банківських кредитів, залучених у 2018–2019 рр.	
	5. встановлення обмеження для відшкодування вартості будівництва і реконструкції об'єктів зі зберігання і переробки зерна – отримувачами такої дотації, що включена у держпрограму підтримки тваринництва, мають бути саме суб'єкти господарювання, які підтверджено займаються тваринництвом	
	6. затвердити у програмі держпідтримки тваринництва на 2021–2023 рр. напрямок часткового відшкодування вартості створення центрів із заготівлі і продажу грубих кормів (відшкодування 30% вартості без ПДВ витрат на будівництво і реконструкцію об'єктів для заготівлі і зберігання грубих кормів, в тому числі обладнання для заготівлі і закладання грубих кормів)	
	7. відновити практику виплати дотацій у кілька етапів впродовж року: за племінні ресурси та розширення стада за рахунок власних нетелів – двічі на рік (до 25.08. та 25.10. бюджетного року), за утримуваних корів та бичків до ваги 450 кг і більше – двічі на рік (не пізніше 05.06. та 05.11. бюджетного року), за будівництво/реконструкцію тваринницьких, зернових, кормових об'єктів – двічі на рік (не пізніше 15.06. та 15.12. бюджетного року)	
ГС «Українська кооперативна федерація»	Забезпечення стабільної якості молока від населення не нижче 1-го сорту шляхом поступової заміни молока населення – фермерським молоком через створення Сімейних ФГ з утримання ВРХ молочного напрямку продуктивності	Досягнення вищевказаної мети дозволить: збільшити поголів'я корів молочної породи: 580 Сімейних ФГ до 01.01.2022 р. – 17 400 гол ВРХ; 1000 Сімейних ФГ до 01.01.2023 р. – 30 000 гол ВРХ; 1 643 Сімейних ФГ до 01.01.2024 р. – 49 290 гол. ВРХ; збільшити виробництво вітчизняного сирого молока не нище першого гатунку: 2021 р. – 59 124 т; 2022 р. – 117 149 т; 2023 р. – 195 615 т. Поява мультиплікативного ефекту для розвитку суміжних підгалузей АПК (виробництво кормів, переробка молока та ін.); підвищити рівень зайнятості сільського населення

Джерело: узагальнено за даними НДІ «Укراгропромпродуктивність», Громадської спілки «Об'єднана асоціація фермерів України», Асоціація виробників молока, Національна Асоціація молочників України «УКРМОЛПРОМ», ГС «Українська кооперативна федерація».

Додаток Н

Гатунки на молоко в Україні

Показники, одиниці виміру	Норма для гатунків		
	екстра	вищий	перший
Густина (за температури 20 °С), кг/м ³ не менше, ніж	1028,0	1027,0	1027,0
Масова частка сухих речовин, %	≥ 12,0	≥ 11,8	≥ 11,5
Кислотність, °Т	від 16 до 17	від 16 до 18	від 16 до 19
Кількість мезофільних перобних і факультативноанаеробних мікроорганізмів (КМАФАнМ за температури 30 °С), тис. КУО/см ³	≤ 100	≤ 300	≤ 500

Джерело: складено відповідно до: [256].

Додаток П

Винос поживних речовин окремими сільськогосподарськими культурами

Культура	На 10 ц основної продукції при відповідній кількості побічної, кг		
	N	P ₂ O ₅	K ₂ O
Озима пшениця	37	13	26
Озиме жито	31	14	26
Ячмінь	29	13	25
Овес	28	13	29
Просо	30	14	35
Соняшник	60	26	210
Кормові буряки	6,5	1,5	8,5
Кукурудза на силос	4,0	1,5	5,0
Вико-вівсяна сумішка на з. к. і силос	2,0	1,0	4,0
Однорічні трави на зелений корм і силос	11,4	1,6	4,8
Однорічні трави на сіно	21,0	4,5	19,0
Багаторічні трави на сіно	17,6	6,3	19,5
Багаторічні трави на силос	3,7	1,5	3,9
Природні сінокоси	1,5	0,5	2,0

Джерело: [290].

Додаток Р

Додаток Р.1

Розподіл областей України за кластерами з виробництва яловичини (телятини) (у сер. 2017–2019 рр.)

Кластер 1		Кластер 2		Кластер 3		Кластер 4	
	Області		Області		Області		Області
1	Волинська	1	Запорізька	1	Івано-Франківська	1	Вінницька
2	Дніпропетровська	2	Одеська	2	Львівська	2	Закарпатська
3	Донецька	3	Рівненська			3	Київська
4	Житомирська	4	Чернівецька			4	Полтавська
5	Кіровоградська	5	Чернігівська			5	Тернопільська
6	Луганська					6	Хмельницька
7	Миколаївська					7	Черкаська
8	Сумська						
9	Харківська						
10	Херсонська						

Джерело: розраховано автором.

Додаток Р.2

Середні значення та дисперсія за кластерами з виробництва яловичини (телятини) (у середньому за 2017–2019 рр.)

Номер кластера	Валова продукція сільського господарства на 100 га с.г. угідь, тис. гол.	Питома вага сільського населення в загальній чисельності, %	Середня заробітна плата в сільському господарстві, грн	Виробництво яловичини (телятини) на одну особу, кг	Поголів'я ВРХ на 100 га с.г. угідь, гол.
<i>Кластер 1</i>					
Середнє значення	1289,8	28,5	5269,2	9,0	6,9
Стандартне відхилення	323,5	13,2	206,7	4,8	3,7
Коефіцієнт варіації, %	25,1	46,4	3,9	53,5	52,9
<i>Кластер 2</i>					
Середнє значення	1472,4	40,1	4694,1	9,1	9,4
Стандартне відхилення	451,7	14,3	809,8	2,9	4,2
Коефіцієнт варіації, %	30,7	35,6	17,3	32,2	44,8
<i>Кластер 3</i>					
Середнє значення	1895,5	47,5	7131,7	15,3	18,7
Стандартне відхилення	333,1	12,0	300,3	6,7	5,8
Коефіцієнт варіації, %	17,6	25,2	4,2	43,7	31,2
<i>Кластер 4</i>					
Середнє значення	2117,3	47,1	5971,0	13,2	14,1
Стандартне відхилення	236,2	9,3	167,3	2,6	6,2
Коефіцієнт варіації, %	11,2	19,7	2,8	19,9	43,8
<i>У середньому по сукупності</i>					
Середнє значення	1619,7	37,9	5509,3	10,8	10,7
Стандартне відхилення	479,4	14,3	778,0	4,5	6,1

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: розроблено автором за даними [169].

Додаток С
Додаток С.1

**Групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за величиною витрат на 1 гол. ВРХ
у виробництві яловичини у 2016 р.**

Групи за величиною витрат, грн	Витрати на 1 голову, грн	Кількість господарств у групі	Середній розмір господарства (сг угідь), га	Вирощування м'яса ВРХ на 1 господарство, ц	Реалізовано на 1 господарство, ц	Частка групи у реалізації, %	Поголів'я ВРХ на господарство, гол.	Середньодобовий приріст, г	Виробнича собівартість 1 ц приросту, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	Ціна реалізації, грн. за 1 ц	Одержано прибутку, всього на 1 господарство, тис. грн.	Одержано прибутку від реалізації 1 ц яловичини, грн	Рентабельність, %
До 5000	4110	729	2302	369	577	25,3	347	292	3856,39	2856,14	2206,10	-374,8	-650,04	-22,8
5001–6000	5068	291	3428	626	816	14,3	381	451	3686,13	2919,78	1998,30	-751,8	-921,48	-31,6
6000–7000	6146	241	3739	1072	1253	18,2	535	549	3564,54	3025,35	2005,90	-1277,3	-1019,45	-33,7
7001–8000	7370	188	4440	1258	1504	17,0	536	643	3138,30	2643,57	2040,88	-906,4	-602,69	-22,8
8001–9000	8355	114	4643	1731	1666	11,4	639	742	3085,55	2527,50	2038,32	-815,2	-489,18	-19,4
9000–10000	9641	49	5641	1462	1468	4,3	480	835	2834,67	2828,24	2144,94	-1003,4	-683,30	-24,2
Більше 10001	14157	65	8356	3686	2425	9,5	537	1382	2351,71	2643,27	2366,01	-672,2	-277,26	-10,5
По сукупності	6576	1608	3507	900	1034	100,0	447	552	3265,11	2800,85	2105,27	-718,9	-695,58	-24,8

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Додаток С.2

Групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за величиною витрат на 1 корову у виробництві молока у 2016 р.

Групи за величиною витрат, грн	Витрати на 1 корову, грн	Кількість господарств у групі	Середній розмір господарства (сг угідь), га	Виробництво молока на 1 господарство, ц	Реалізовано на 1 господарство, ц	Частка групи у реалізації, %	Поголів'я корів на господарство, гол.	Надій від 1 корови, кг	Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	Ціна реалізації, грн. за 1 ц	Одержано прибутку, всього на 1 господарство, тис. грн	Одержано прибутку від реалізації 1 ц молока, грн	Рентабельність, %
До 10000	7875	380	1696	2388	2034	3,3	135	1770	445,04	486,24	462,79	-47,7	-23,45	-4,8
10001–15000	13366	205	2220	7067	6233	5,5	208	3394	393,77	439,04	505,74	415,7	66,70	15,2
15001–20000	18539	209	3788	10783	9788	8,9	256	4219	439,41	473,18	527,77	534,3	54,59	11,5
20001–25000	22342	167	3693	14282	13192	9,7	287	4982	448,41	488,05	532,39	584,8	44,33	9,1
25001–28000	25738	162	5014	23570	21981	15,6	406	5801	443,70	486,58	557,73	1563,9	71,15	14,6
28001–31000	27885	136	5883	31562	29792	16,8	479	6595	422,82	472,38	572,13	2971,9	99,76	21,1
Більше 31001	35659	212	5328	48804	45852	40,2	591	8258	431,82	474,67	591,40	5352,3	116,73	24,6
По сукупності	24287	1471	3632	17681	16428	100,0	315	5613	432,68	475,71	562,58	1427,0	86,87	18,3

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Додаток Т

Додаток Т.1

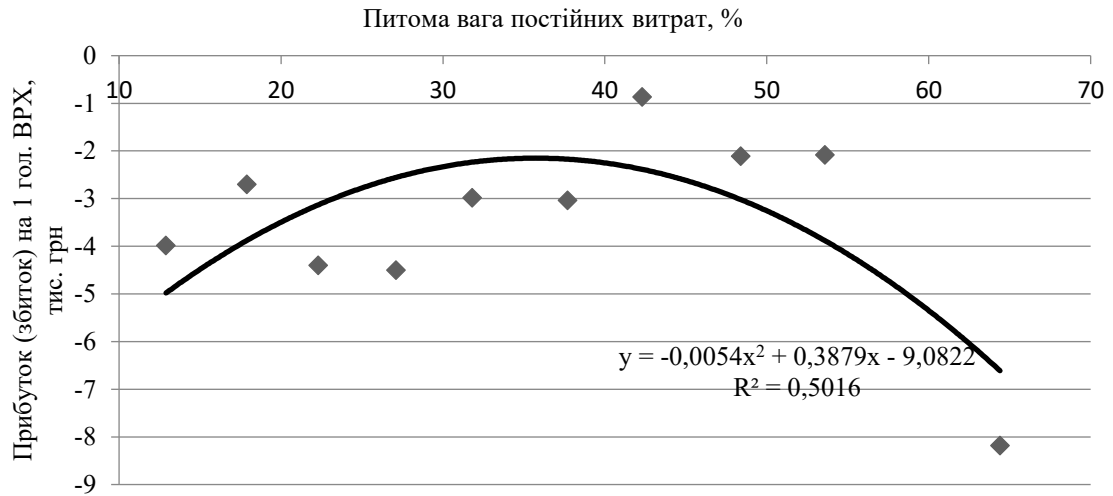

Рис. Залежність між питомою вагою постійних витрат у виробництві приросту ВРХ та прибутком (збитком) на 1 гол. ВРХ в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Додаток Т.2

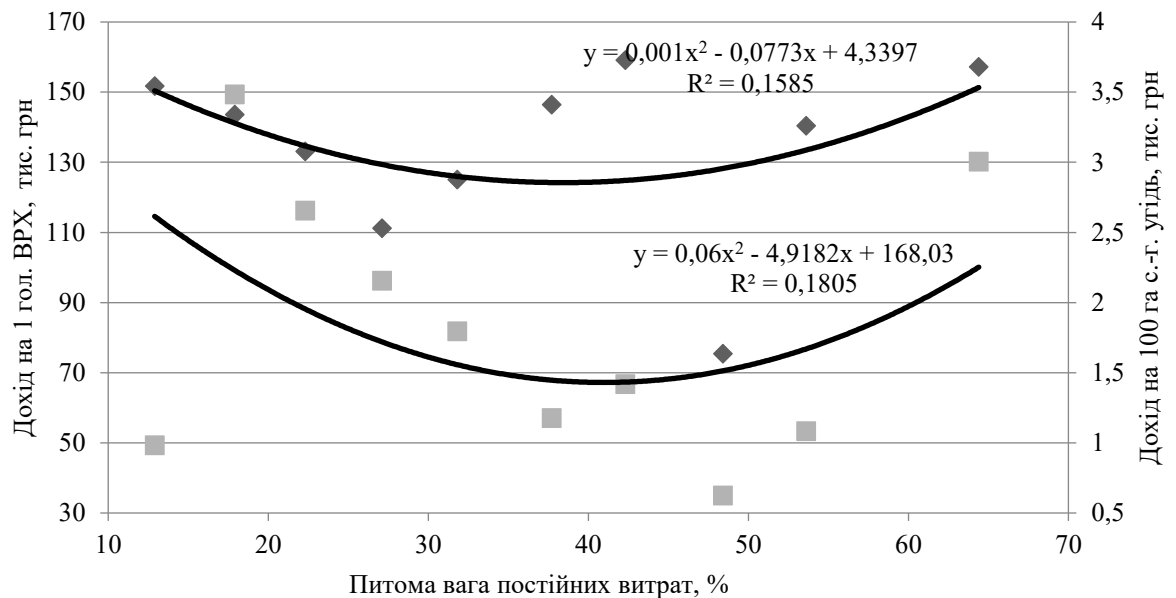

Рис. Залежність між питомою вагою постійних витрат у виробництві приросту ВРХ та доходом на 100 га с.-г. угідь і на 1 гол. ВРХ в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Додаток У
Спеціалізація областей України в 2019 р.

Області	Коефіцієнт спеціалізації	Галузь спеціалізації області						
		Спеціалізація	Ранг 1	%	Ранг 2	%	Ранг 3	%
Вінницька	0,377	Зерн., олійні, птиця	зерн.	52,6	олійні	30,1	птиця	5,6
Волинська	0,328	Зерн., олійні, птиця	зерн.	35,1	олійні	31,7	птиця	10,8
Дніпропетровська	0,323	Олійні, зерн., свині	олійні	44,7	зерн.	35,6	свині	5,6
Донецька	0,308	Олійні, зерн., свині	олійні	40,3	зерн.	38,0	свині	6,7
Житомирська	0,409	Зерн., олійні, молоко	зерн.	49,3	олійні	37,0	Молоко, яловичина	5,9
Закарпатська	0,391	Зерн., олійні, плоди, ягоди	зерн.	63,2	олійні	12,2	плоди, ягоди	9,0
Запорізька	0,376	Зерн., олійні, свині	зерн.	47,5	олійні	39,0	свині	3,4
Ів.-Франківська	0,316	Свині, олійні, зерн.	свині	28,6	олійні	26,7	зерн.	25,3
Київська	0,282	Зерн., олійні, свині	зерн.	38,1	олійні	25,2	свині	6,6
Кіровоградська	0,481	Зерн., олійні, свині	зерн.	52,8	олійні	40,4	свині	3,5
Луганська	0,501	Олійні, зерн., молоко	олійні	51,2	зерн.	44,5	Молоко, яловичина	2,7
Львівська	0,242	Олійні, зерн., свині	олійні	29,1	зерн.	27,8	свині	15,7
Миколаївська	0,402	Зерн., олійні, овочі	зерн.	49,3	олійні	39,9	овочі	3,8
Одеська	0,448	Зерн., олійні, свині	зерн.	54,3	олійні	38,5	свині	1,8
Полтавська	0,395	Зерн., олійні, молоко	зерн.	51,0	олійні	25,2	Молоко, яловичина	10,8
Рівненська	0,403	Зерн., олійні, молоко	зерн.	44,1	олійні	30,3	Молоко, яловичина	8,5
Сумська	0,500	Зерн., олійні, молоко	зерн.	61,6	олійні	27,0	Молоко, яловичина	6,2
Тернопільська	0,319	Зерн., олійні, свині	зерн.	44,7	олійні	32,7	свині	7,3
Харківська	0,359	Зерн., олійні, молоко	зерн.	41,5	олійні	40,3	Молоко, яловичина	15,0
Херсонська	0,369	Олійні, зерн., овочі	олійні	46,3	зерн.	38,9	овочі	5,7
Хмельницька	0,401	Зерн., олійні, молоко	зерн.	51,5	олійні	33,6	Молоко, яловичина	5,4
Черкаська	0,331	Зерн., олійні, молоко	зерн.	50,4	олійні	25,1	Молоко, яловичина	9,1
Чернівецька	0,341	Олійні, зерн., свині	олійні	42,7	зерн.	27,3	свині	13,7
Чернігівська	0,589	Зерн., олійні, молоко	зерн.	65,7	олійні	23,2	Молоко, яловичина	6,5
Україна	0,310	Зерн., олійні, молоко	зерн.	46,5	олійні	32,3	молоко	5,0

Джерело: розраховано автором [169].

Додаток Ф

Рентабельність (збитковість) продукції скотарства в областях України, 2019 р.

Області	Рентабельність (збитковість), %	
	ВРХ на м'ясо	молоко
Україна	-27,1	20,6
Вінницька	-19,4	26,0
Волинська	-16,0	33,3
Дніпропетровська	-37,7	28,3
Донецька	-11,6	6,4
Житомирська	-26,1	23,1
Закарпатська	-32,7	-6,1
Запорізька	-42,9	6,6
Івано-Франківська	-18,9	13,8
Київська	-26,2	13,4
Кіровоградська	-30,2	1,2
Луганська	-32,7	0,0
Львівська	-12,7	3,2
Миколаївська	-21,3	46,7
Одеська	-31,8	11,3
Полтавська	-36,8	20,1
Рівненська	-28,0	15,5
Сумська	-21,4	25,5
Тернопільська	-18,4	17,3
Харківська	-37,7	19,3
Херсонська	-20,0	21,2
Хмельницька	-30,7	26,9
Черкаська	-26,3	24,1
Чернівецька	-48,0	7,1
Чернігівська	-28,4	27,3

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: складено автором за даними [169].

Додаток X

Групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за рівнем спеціалізації у виробництві яловичини у 2016 р.

Групи за часткою яловичини у доходах підприємства, %	Спеціалізація, %	Кількість господарств у групі	Середній розмір господарства (сг угідь), га	Вирощування м'яса ВРХ на 1 господарство, ц	Реалізовано на 1 господарство, ц	Частка групи у реалізації, %	Поголів'я ВРХ на господарство, гол.	Середньодобовий приріст, г	Виробнича собівартість 1 ц приросту, грн	Витрати на 1 голову, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	Ціна реалізації, грн. за 1 ц	Одержано прибутку, всього на 1 господарство, тис. грн.	Одержано прибутку від реалізації 1 ц яловичини, грн	Рентабельність, %
до 1,0	0,5	275	6492	549	316	5,2	233	644	2591,5	6096	3324,88	1843,52	-468,8	-1481,35	-44,6
1,01–3,00	1,9	391	4370	809	769	18,1	384	577	3754,24	7906	2933,89	1974,52	-737,7	-959,37	-32,7
3,01–5,00	3,9	278	2968	899	1000	16,7	471	523	3225,46	6160	2753,72	1915,64	-837,9	-838,08	-30,4
5,01–10,00	7,0	331	2833	1248	1493	29,7	654	523	3459,81	6602	2944,80	2083,82	-1285,7	-860,99	-29,2
10,01–25,00	14,3	209	1417	1022	1391	17,5	541	518	2959,66	5595	2446,63	2108,11	-471,0	-338,52	-13,8
25,01–50,00	31,9	74	888	790	1367	6,1	347	623	2759,47	6273	2343,64	2292,01	-70,6	-51,63	-2,2
більше 50,01	81,4	50	419	893	2202	6,6	360	679	2621,82	6494	2851,65	3065,32	470,5	213,68	7,5
По сукупності	3,6	1608	3507	900	1034	100,0	447	552	3265,11	6576	2800,85	2105,27	-718,9	-695,58	-24,8

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Додаток Ц

Групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за рівнем спеціалізації у виробництві молока у 2016 р.

Групи за часткою молока у доходах підприємства, %	Спеціалізація, %	Кількість господарств у групі	Середній розмір господарства (сг угідь), га	Виробництво молока на 1 господарство, ц	Реалізовано на 1 господарство, ц	Частка групи у реалізації, %	Поголів'я корів на господарство, гол.	Надій від 1 корови, кг	Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	Витрати на 1 голову, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	Ціна реалізації, грн. за 1 ц	Одержано прибутку, всього на 1 господарство, тис. грн.	Одержано прибутку від реалізації 1 ц молока, грн	Рентабельність, %
до 5,0	2,5	309	5478	5752	4907	6,3	128	4490	440,55	19780	490,08	519,64	145,1	29,57	6,0
5,1–10,0	7,0	226	5017	12834	11839	11,1	266	4819	445,06	21449	503,81	547,61	518,4	43,79	8,7
10,1–15,0	12,5	185	3533	12893	11933	9,1	255	5058	430,36	21767	472,75	537,68	774,8	64,93	13,7
15,1–25,0	19,7	249	3205	20113	18775	19,3	348	5786	435,09	25176	473,38	556,32	1557,2	82,94	17,5
25,1–50,0	35,0	317	2729	29158	27367	35,9	458	6362	427,31	27185	473,52	571,83	2690,3	98,31	20,8
50,1–75,0	59,7	123	1474	29644	27661	14,1	447	6635	436,56	28965	468,74	592,63	3427,2	123,90	26,4
Більше 75,1	89,1	62	295	16903	16339	4,2	478	3536	412,76	14594	439,40	569,42	2124,4	130,02	29,6
По сукупності	14,6	1471	3632	17681	16428	100,0	315	5613	432,68	24287	475,71	562,58	1427,0	86,87	18,3

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Додаток Ш

Групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за поголів'ям ВРХ при виробництві яловичини у 2016 р.

Групи за поголів'ям ВРХ, гол.	Поголів'я ВРХ на господарство, гол.	Кількість господарств у групі	Середній розмір господарства (сгу), га	Вирощування м'яса ВРХ на 1 господарство, ц	Реалізовано на 1 господарство, ц	Частка групи у реалізації, %	Середньодобовий приріст, кг	Виробнича собівартість 1 ц приросту, грн	Витрати на 1 голову, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	Ціна реалізації, грн. за 1 ц	Одержано прибутку, всього на 1 господарство, тис. грн.	Одержано прибутку від реалізації 1 ц яловичини, грн грн	Рентабельність, %
до 49	23	246	1582	37	148	2,2	439	3504,01	5613	2229,55	1946,04	-42,0	-283,51	-12,7
50–99	73	201	1331	104	234	2,8	391	3448,87	4924	2732,58	1953,53	-182,6	-779,05	-28,5
100–299	191	501	2384	341	471	14,2	491	3289,20	5892	2711,53	1989,99	-339,5	-721,55	-26,6
300–499	388	306	2832	720	804	14,8	508	3183,94	5903	2716,02	2035,51	-547,1	-680,51	-25,1
500–999	694	266	4153	1536	1559	25,0	606	2967,88	6569	2752,62	2090,40	-1032,5	-662,22	-24,1
1000–1999	1358	112	8799	2591	2815	19,0	523	3340,07	6374	2831,66	2045,08	-2213,9	-786,57	-27,8
2000 і більше	3400	45	21164	7442	8147	22,1	600	3580,81	7838	3008,88	2330,12	-5530,1	-678,75	-22,6
По сукупності	447	1608	3507	900	1034	100,0	552	3265,11	6576	2800,85	2105,27	-718,9	-695,58	-24,8

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Додаток Щ

Групування суб'єктів господарювання галузі скотарства за чисельністю поголів'я корів при виробництві молока у 2016 р.

Групи за поголів'ям корів, гол.	Поголів'я корів на господарство, гол.	Кількість господарств у групі	Середній розмір господарства (сг угідь), га	Виробництво молока на 1 господарство, ц	Реалізовано на 1 господарство, ц	Частка групи у реалізації, %	Надій від 1 корови, кг	Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	Витрати на 1 голову, грн	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	Ціна реалізації, грн. за 1 ц	Одержано прибутку, всього на 1 господарство, тис. грн.	Одержано прибутку від реалізації 1 ц молока, грн	Рентабельність, %
до 50	25	258	1432	854	652	0,7	3348	413,80	13855	450,28	441,86	-5,5	-8,42	-1,9
51–99	75	216	1651	2784	2433	2,2	3733	410,60	15326	456,40	472,04	38,1	15,64	3,4
100–199	145	363	2156	5988	5430	8,2	4136	431,34	17841	462,86	500,59	204,9	37,73	8,2
200–299	240	223	3018	11702	10699	9,9	4875	420,46	20499	452,43	529,43	823,8	77,00	17,0
300–499	372	227	3693	20683	19074	17,9	5566	433,15	24108	472,11	552,72	1537,7	80,62	17,1
500–999	656	164	5842	43449	40370	27,4	6619	432,35	28616	474,98	575,56	4060,3	100,58	21,2
більше 1000	2051	70	20511	122963	116624	33,7	5995	438,93	26314	489,90	590,26	11704,8	100,36	20,5
По сукупності	315	1471	3632	17681	16428	100,0	5613	432,68	24287	475,71	562,58	1427,0	86,87	18,3

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

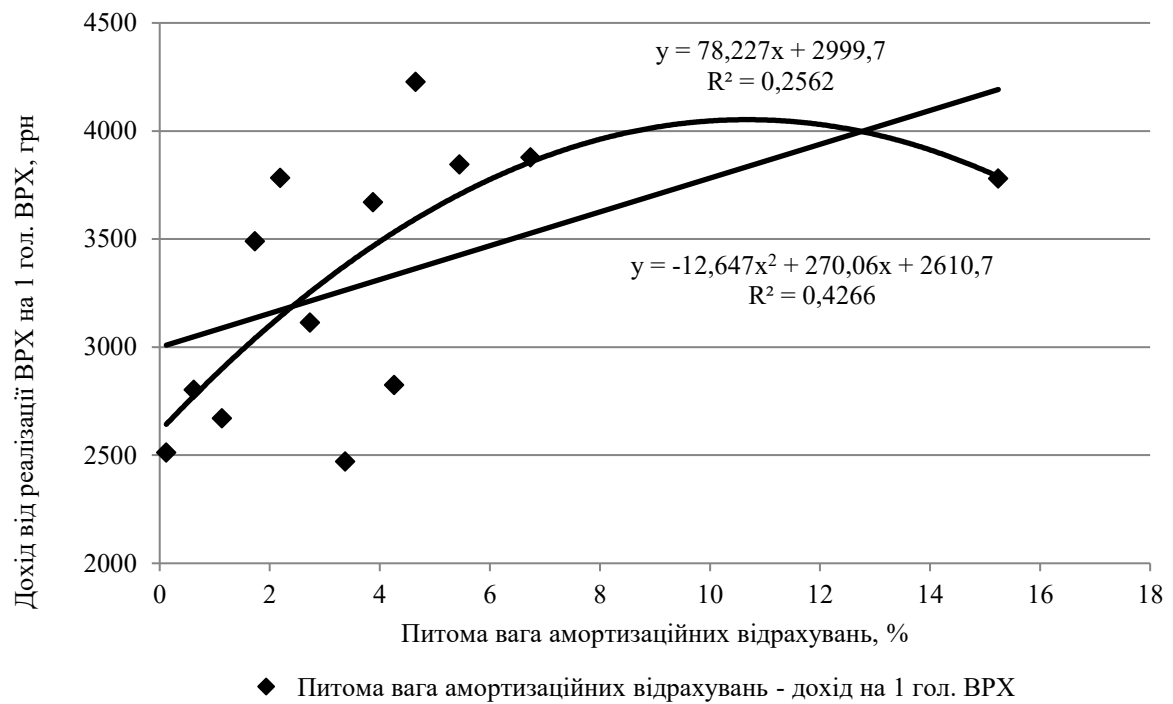
Додаток Ю

Групування сільськогосподарських підприємств Харківської області за виручкою від реалізації молока з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у 2019 р., тис. грн

Показники	Середнє значення показника	Групи підприємств												
		I до 50,0	II 50,1–100,0	III 100,1–150,0	IV 150,1–200,0	V 200,1–300,0	VI 300,1–400,0	VII 400,1–500,0	VIII 500,1–600,0	IX 600,1–800,0	X 800,1–1000,0	XI 1000,1–1200,0	XII 1200,1–2000,0	XIII більше 2000,1
Кількість підприємств, од.	78	6	5	7	6	7	7	5	7	4	7	5	6	6
Виручка від реалізації на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	125,9	22,8	64,6	129,6	178,7	270,6	345,9	445,0	544,6	673,9	869,9	1086,4	1416,0	3137,6
Виробництво молока на 100 га с.-г. угідь, ц	187,1	65,4	118,3	198,8	295,1	386,6	500,2	601,6	733,8	918,4	1161,6	1461,9	1805,4	4220,5
Витрати на одну корову, грн	49832	29414	29365	28697	27058	37969	38966	31057	43594	38893	44406	63581	58202	52043
Середньорічне поголів'я на 1 підприємство, гол.	370	57	69	164	129	227	290	409	351	448	638	548	1012	610
Середньорічний удій на одну корову, кг	7537	2831	4399	4350	4929	5257	5539	5276	6848	6732	7662	9569	9442	7595
Повна собівартість 1 ц молока, грн	661,19	1038,2	751,4	688,2	593,5	706,7	697,5	598,7	610,3	557,1	590,7	660,2	640,1	676,5
Ціна реалізації 1 ц молока, грн	806,17	550,5	644,8	700,6	690,1	704,9	736,7	734,8	755,9	711,3	762,4	792,4	768,2	734,5
Окупність витрат виручкою, грн	1,219	0,530	0,858	1,018	1,163	0,997	1,056	1,227	1,239	1,277	1,291	1,200	1,200	1,085
Прибуток (збиток) на одну корову, грн	7448	-13807	4694	540	4765	-94,6	2171	7181	9974	10381	13161	12641	12095	4404
Прибуток (збиток) на 1 ц молока, грн	144,98	-487,7	-106,7	12,4	96,7	-1,8	39,2	136,1	145,7	154,2	171,8	132,1	128,1	58,0
Поголів'я корів на 100 га с.-г. угідь, гол.	10,6	2,31	2,69	4,57	5,99	7,35	9,03	11,4	10,7	13,6	15,2	15,3	19,1	55,6

Джерело: розраховано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Додаток Я

Залежність між питомою вагою амортизаційних відрахувань та доходом на 1 гол. ВРХ в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Додаток АА

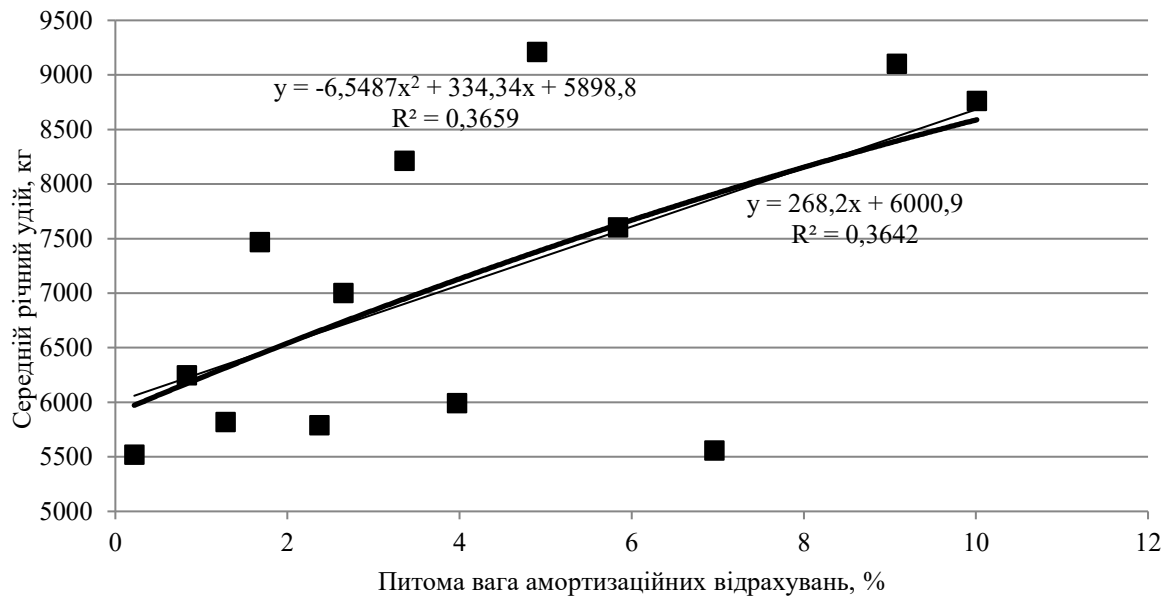

Рис. Залежність між питомою вагою амортизаційних відрахувань у структурі собівартості виробництва молока і середнім річним удоєм від однієї корови в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Додаток АБ

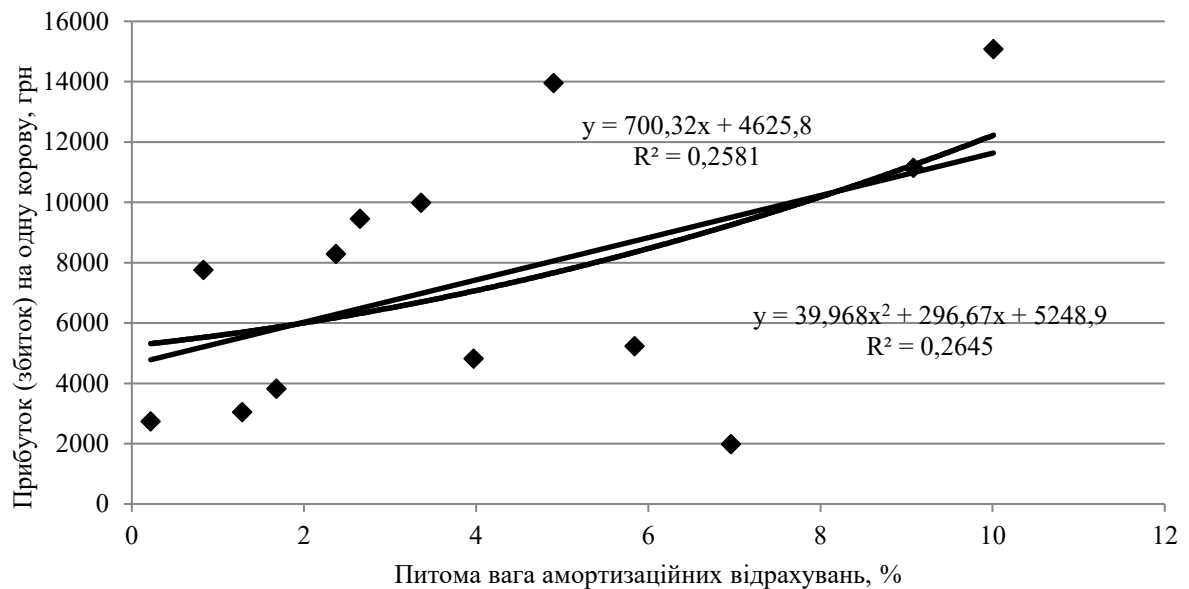

Рис. Залежність між питомою вагою амортизаційних відрахувань у структурі собівартості виробництва молока і прибутком (збитком) на одну корову в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Додаток АВ

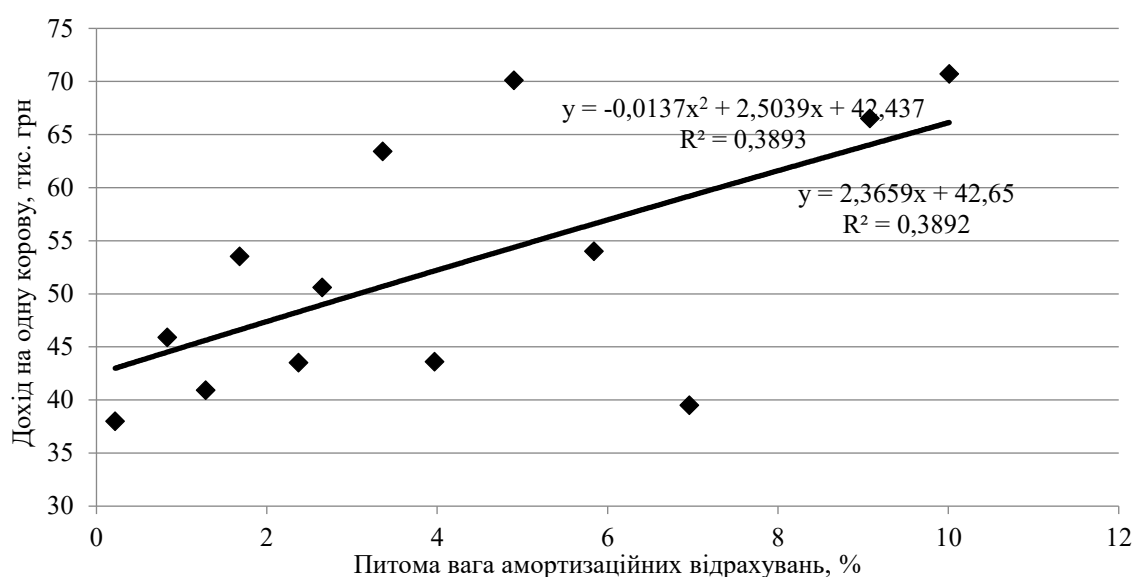

Рис. Залежність між питомою вагою амортизаційних відрахувань у структурі собівартості виробництва молока та доходом на одну корову в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Додаток АГ

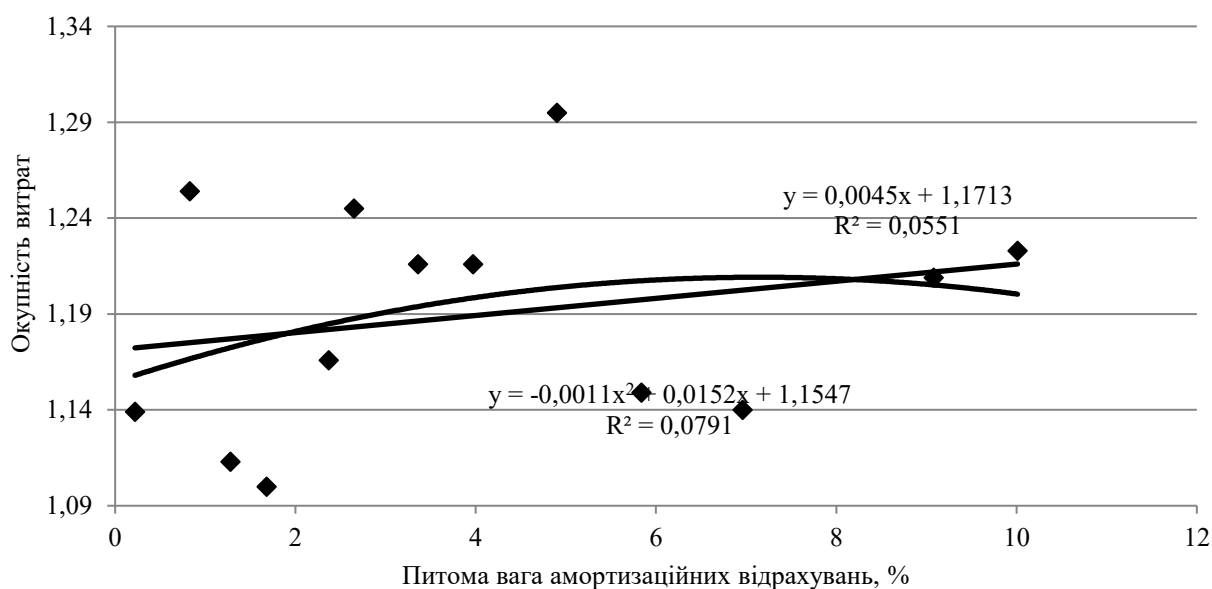

Рис. Залежність між питомою вагою амортизаційних відрахувань у структурі собівартості виробництва молока та окупністю витрат виручкою від реалізації в господарствах Харківської області у 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними форм звітності суб'єктів господарювання галузі.

Додаток АД

Купівля сільськогосподарськими підприємствами окремих видів технологічного обладнання для галузі скотарства

Найменування	Кількість, шт.	Середня ціна за штуку, грн
Доїльні установки та апарати:	176	—
«Карусель»	5	10300,8
«Паралель»	2	2465259,5
«Тандем»	1	556045,0
«Ялинка»	6	1156245,3
інші	162	—
Очищувачі-охолоджувачі молока	98	2899607,5
Молочні сепаратори	15	32737,8
Машини і механізми для приготування кормів	131	—
«БМКА»	5	151704
«КД»	2	118916,5
«ПК»	1	257687
«Sioloking»	1	729127
«Trioliet»	2	838099
інші	120	—

Джерело: Складено автором за: [169].

Додаток АЕ

Відношення цін на молоко у регіонах України до їх середнього рівня по Україні в 2010, 2015, 2019 рр.

Області	Роки				Ціна в 2019 р. в с.-г. п-ах до ціни в 2019 р. в ГН, %
	2010	2015	2019		
			с.-г. підприємства	господарства населення (ГН)	
Україна	1,000	1,000	1,000	1,000	126,8
АРК	1,061	—	—	—	—
Вінницька	1,003	1,171	0,985	0,926	134,9
Волинська	0,949	1,018	0,994	1,042	120,9
Дніпропетровська	1,087	0,927	1,067	1,146	118,1
Донецька	0,996	0,984	0,960	1,224	99,5
Житомирська	0,929	1,018	1,007	0,863	147,8
Закарпатська	0,936	1,128	—	2,193	—
Запорізька	0,986	0,923	0,964	0,851	143,5
Ів-Франківська	0,913	1,246	0,948	1,318	91,2
Київська	1,018	0,926	1,023	1,285	100,9
Кіровоградська	0,916	1,036	1,009	0,869	147,2
Луганська	0,926	0,909	0,927	1,200	97,9
Львівська	0,926	0,839	0,983	1,526	81,6
Миколаївська	0,949	0,904	1,016	1,009	127,6
Одеська	0,846	1,007	0,954	1,168	103,7
Полтавська	1,080	1,037	0,999	0,921	137,6
Рівненська	0,955	0,836	1,026	1,155	112,6
Сумська	0,985	1,057	0,928	0,829	141,9
Тернопільська	1,039	1,023	1,020	0,844	153,3
Харківська	1,014	0,953	0,996	1,060	119,1
Херсонська	1,043	1,024	1,037	0,923	142,5
Хмельницька	0,983	0,964	0,994	0,837	150,7
Черкаська	0,987	0,958	1,044	1,054	125,6
Чернівецька	0,973	1,134	—	1,466	—
Чернігівська	0,961	0,996	0,988	0,847	148,0
Коефіцієнт варіації цін, %	6,82	9,86	3,84	27,81	—

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Додаток АЖ

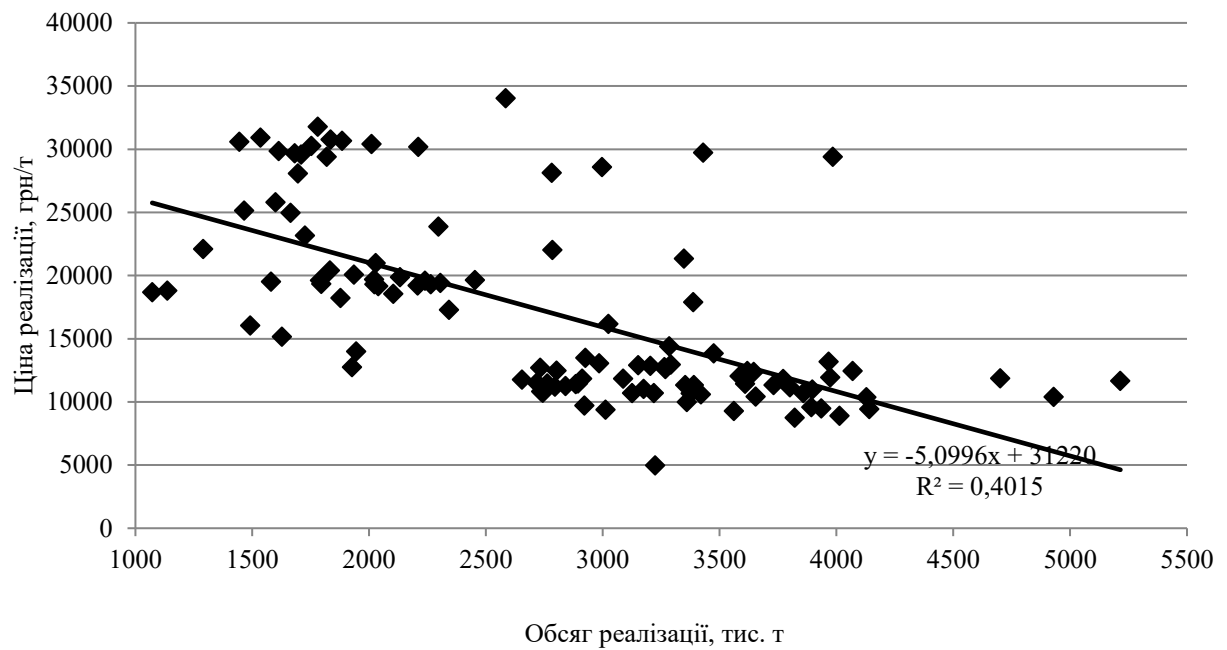

Рис. Залежність між обсягами реалізації великої рогатої худоби на м'ясо та ціною їх реалізації у Степу в 2010–2019 рр. (за місяцями)
Джерело: побудовано автором.

Додаток АИ

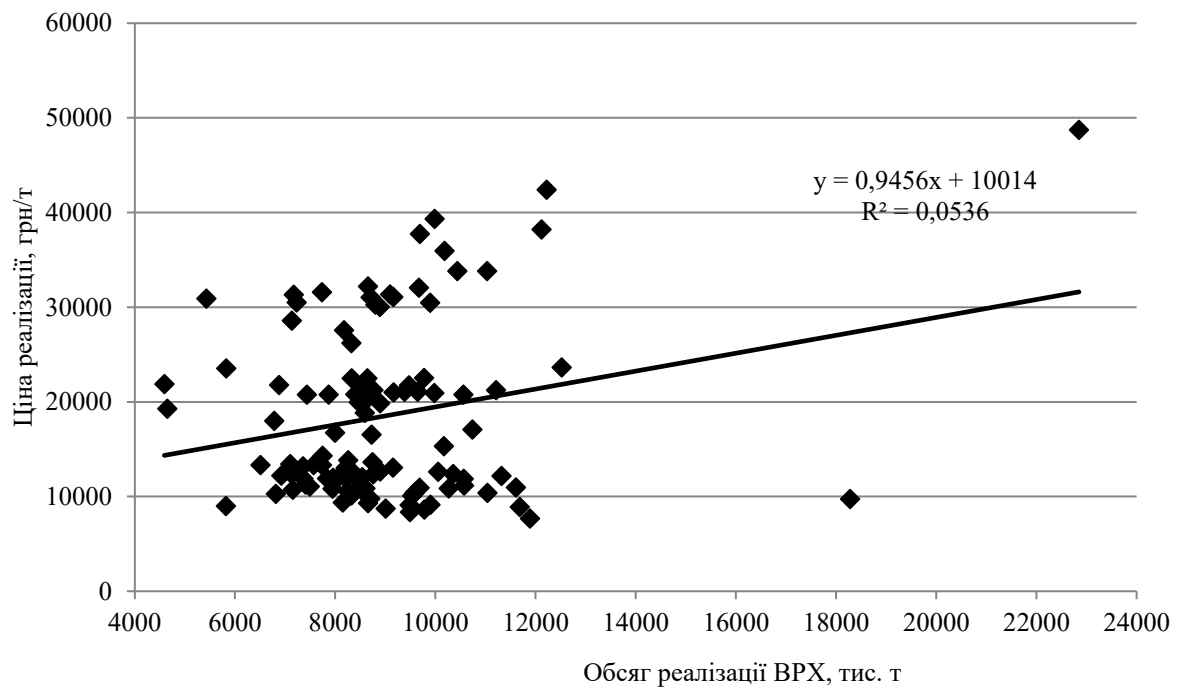

Рис. Залежність між обсягами реалізації великої рогатої худоби на м'ясо та ціною їх реалізації в Лісостепу у 2010–2019 рр. (за місяцями)
Джерело: побудовано автором.

Додаток АК

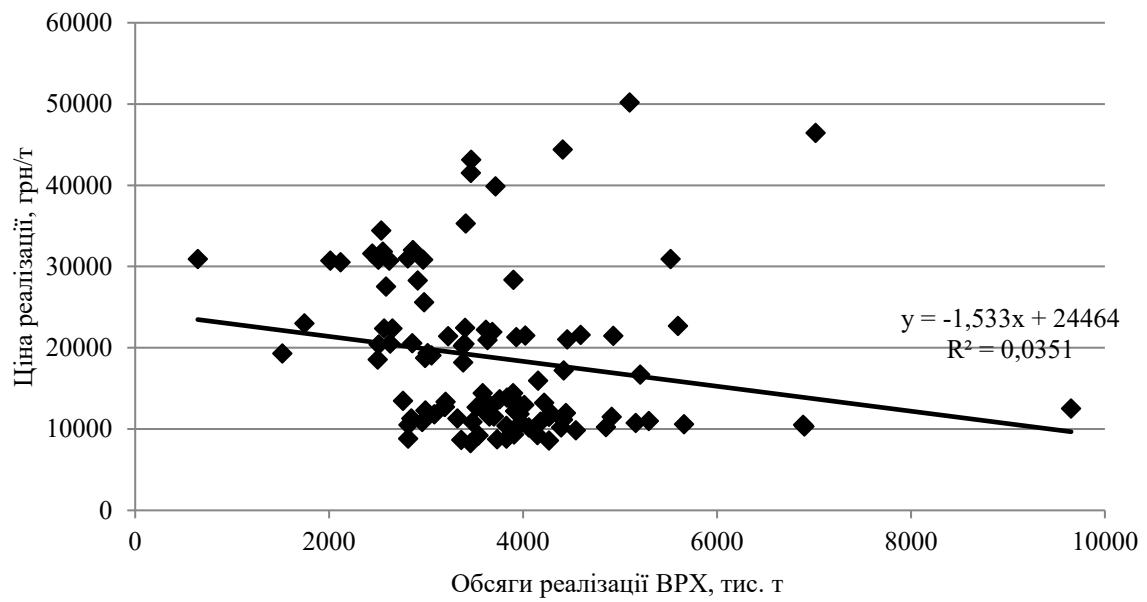

Рис. Залежність між обсягами реалізації великої рогатої худоби на м'ясо та ціною їх реалізації в Поліссі у 2010–2019 рр. (за місяцями)

Джерело: побудовано автором.

Додаток АЛ

Середні ціни реалізації на молоко і окремі види молочної продукції у 2017–2019 рр. (за місяцями), грн/т

Період	Ціна на молоко, грн/т	Середня ціна реалізації молочної продукції, грн/т		
		молоко пастеризоване жирністю до 2,6 % включно	сири м'які жирні	сметана жирністю до 15 % включно
Січень 2017	7669,1	17930	75770	42240
Лютий 2017	7626,9	18580	77690	43670
Березень 2017	7293,9	19040	79200	44930
Квітень 2017	6696,8	19260	79340	45320
Травень 2017	6424,7	19350	78850	45670
Червень 2017	6469,6	19290	78860	45630
Липень 2017	6606,8	19400	78770	45880
Серпень 2017	6905,1	19610	80100	46370
Вересень 2017	7306,3	19950	81630	47230
Жовтень 2017	8013,2	20700	84450	48290
Листопад 2017	8151,4	21270	87170	49740
Грудень 2017	7806,7	21770	89860	50980
Січень 2018	8033,1	22010	89660	51140
Лютий 2018	7964,6	21950	90930	51640
Березень 2018	7926,7	22130	91490	52170
Квітень 2018	7821,5	22030	91070	52400
Травень 2018	7662,4	22130	89860	52650
Червень 2018	7554,1	22020	88820	52040
Липень 2018	7482,1	21900	88430	51980
Серпень 2018	7440,3	21990	88790	52200
Вересень 2018	7447,7	22360	90310	53090
Жовтень 2018	7490,6	22850	92750	54370
Листопад 2018	7546,2	23390	95240	55410
Грудень 2018	7602,4	23730	97750	56620
Січень 2019	8253,4	23870	98810	57550
Лютий 2019	8222,5	24130	99670	57900
Березень 2019	8166,8	24180	100150	58170
Квітень 2019	8079,3	24320	100860	58830
Травень 2019	7993,0	24250	99960	58790
Червень 2019	7924,5	24150	99400	58390
Липень 2019	7902,2	24230	99710	58610
Серпень 2019	7935,9	24430	99610	58290
Вересень 2019	7995,5	24730	101500	59720
Жовтень 2019	8058,7	25140	103170	60490
Листопад 2019	8121,6	25220	104700	61000
Грудень 2019	8198,2	25310	105700	62030
<i>Рівняння прямої</i>	$y = 30,372x + 7099$	$y = 198,57x + 18510$	$y = 818,95x + 75961$	$y = 525,88x + 43089$

Джерело: розраховано автором.

Додаток АМ

Залишки ціни на молоко і молочні продукти після виключення тренду

Період	Залишки ціни на молоко	Залишки ціни реалізації на молочну продукцію		
		молоко пастеризоване жирністю до 2,6 % включно	сири м'які жирні	сметана жирністю до 15 % включно
Січень 2017	539,7	-778,6	-1009,9	-1374,9
Лютий 2017	467,2	-327,1	91,1	-470,8
Березень 2017	103,8	-65,7	782,2	263,4
Квітень 2017	-523,7	-44,3	103,2	127,5
Травень 2017	-826,2	-152,9	-1205,8	-48,4
Червень 2017	-811,6	-411,4	-2014,7	-614,3
Липень 2017	-704,8	-499,9	-2923,7	-890,2
Серпень 2017	-436,9	-488,6	-2412,6	-926,0
Вересень 2017	-66,0	-347,1	-1701,6	-591,9
Жовтень 2017	610,5	204,3	299,5	-57,8
Листопад 2017	718,3	575,7	2200,6	866,3
Грудень 2017	343,2	877,2	4071,6	1580,4
Січень 2018	539,3	918,6	3052,7	1214,6
Лютий 2018	440,4	660,0	3503,7	1188,7
Березень 2018	372,1	641,5	3244,8	1192,8
Квітень 2018	236,5	342,9	2005,8	896,9
Травень 2018	47,1	244,3	-23,15	621,0
Червень 2018	-91,6	-64,3	-1882,1	-514,8
Липень 2018	-193,9	-382,8	-3091,1	-1100,7
Серпень 2018	-266,1	-491,4	-3550	-1406,6
Вересень 2018	-289,1	-319,9	-2848,9	-1042,5
Жовтень 2018	-276,6	-28,5	-1227,9	-288,4
Листопад 2018	-251,4	312,9	443,2	225,8
Грудень 2018	-225,5	454,3	2134,2	909,9
Січень 2019	395,1	395,8	2375,3	1314,0
Лютий 2019	333,8	457,2	2416,3	1138,1
Березень 2019	247,8	308,6	2077,4	882,2
Квітень 2019	129,9	250,0	1968,4	1016,4
Травень 2019	13,2	-18,5	249,5	450,5
Червень 2019	-85,66	-317,1	-1129,5	-475,4
Липень 2019	-138,3	-435,7	-1638,5	-781,3
Серпень 2019	-135,0	-434,2	-2557,4	-1627,2
Вересень 2019	-105,8	-332,8	-1486,4	-723,0
Жовтень 2019	-72,9	-121,4	-635,3	-478,9
Листопад 2019	-40,42	-239,9	75,75	-494,8
Грудень 2019	5,8	-348,5	256,8	9,32

Джерело: розраховано автором.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Шиян Н.И. Тенденции в изменении производства и потребления молока и молочных продуктов в регионах Украины. *Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу* / за ред. П.Т. Саблука та ін. Т. 2. Київ: ІАЕ, 2000. 660 с. (Особистий внесок: досліджено зміни у виробництві і споживанні молока і молочних продуктів в регіонах України – 0,32 друк. арк.).

2. Шиян Н.І., Ляліна Н.С. Організаційно-економічний механізм формування прибуткового виробництва продукції скотарства. Харків: Міськдрук, 2011. 287 с. (Особистий внесок: визначено теоретико-методичні засади організаційно-економічного механізму прибуткового виробництва продукції скотарства – 8,3 друк. арк.).

3. Шиян Н.І. Збалансований розвиток галузей сільського господарства: регіональний і зональний аспекти. Стан та передумови стійкого розвитку агропромислового сектора в умовах трансформаційних процесів у світовій економіці. Ч. 1. Умань, 2013. 284 с. (Особистий внесок: обґрунтовано необхідність розвитку тваринництва – 0,38 друк. арк.).

4. Шиян Н.І. Закон спадної віддачі: історія формування і висвітлення в навчальній літературі. Сучасні парадигми розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва: монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. Ю.О. Нестерчука. Умань: Візаві, 2013. 364 с. (Особистий внесок: висвітлено історію виникнення закону спадної віддачі – 0,32 друк. арк.).

5. Олійник О.В., Шиян Н.І., Кучер Л.Ю., Міщенко В.С. Формування витрат і доходів скотарства у сільськогосподарських підприємствах. Харків:

ФОП «Панов А.М.», 2018. 240 с. (*Особистий внесок: визначено стан і тенденції розвитку скотарства в Україні і її регіонах –1,63 друк. арк.*).

6. Shyian N. Place of the institutional environment in the formation of economic mechanism of cattle breeding industry. The potential of modern science: Sciemcee Publishing, LP22772, 20–22 Wenlock Road, London, N1 7GU or publishing@sciemcee.com First Edition: 2019. Vol. 2. (*Особистий внесок: визначено інституціональні складові економічного механізму –0,9 друк. арк.*).

7. Шиян Н.І. Удосконалення складників економічного механізму ефективного розвитку скотарства. Харків: ХНАУ, 2020. 350 с. (20,3 друк. арк.).

***Статті у наукових фахових виданнях України, та виданнях,
включених до міжнародних наукометричних баз даних***

8. Шиян Н.І. Економіко-статистична характеристика співвідношення виробництва та споживання продуктів тваринництва по регіонах України. *Вісн. ХДАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2001. № 2. С. 253–258. (0,33 друк. арк.).

9. Шиян Н.І., Найдьонова Н.С. Інтенсифікація молочного скотарства як чинник підвищення його конкурентоспроможності. *Вісн. ХДАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2003. № 4. С. 368–377. (0,32 друк. арк., особистий внесок: обґрунтовано необхідність підвищення рівня інтенсивності розвитку молочного скотарства – 0,23 друк. арк.).

10. Шиян Н.І., Найдьонова Н.С. Забезпечення прибутковості виробництва молока на основі інтеграції галузі скотарства. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2004. № 3. С. 278–283. (0,32 друк. арк., особистий внесок: визначено теоретико-методологічні аспекти прибуткового виробництва скотарства – 0,23 друк. арк.).

11. Шиян Н.І., Найдьонова Н.С. Окупність витрат на виробництво молока у регіонах України. *Зб. наук. пр. Луган. нац. аграр. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. Луганськ: Вид-во ЛНАУ. 2004. № 37 (49). С. 410–415.

(0,35 друк. арк., особистий внесок: обґрунтовано доцільність розгляду окупності витрат як результативного показника галузі – 0,25 друк. арк.).

12. Шиян Н.І., Філімонова О.В. Тенденції та проблеми розвитку тваринництва в Харківській області. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2004. № 8. С. 90–95. (0,35 друк. арк., особистий внесок: проаналізовано тенденції у розвитку тваринництва – 0,25 друк. арк.).

13. Шиян Н.І., Найдьонова Н.С. Прибутковість тваринництва як чинник соціально-економічної ефективності сільського господарства. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2005. № 3. С. 100–108. (0,32 друк. арк., особистий внесок: доведено важливість розвитку тваринництва у виконанні нею соціальної функції – 0,23 друк. арк.).

14. Шиян Н.І. Стан виробництва і споживання молока і молочних продуктів в регіонах України. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2006. № 2. С. 400–408. (0,44 друк. арк.).

15. Шиян Н.І. Чинники формування рівня споживання молока та молочних продуктів населенням України. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2007. № 2. С. 275–282. (0,41 друк. арк.).

16. Шиян Н.І. Формування ринку молока і молочних продуктів у контексті вступу до СОТ. *Вісн. ХНТУСГ. Серія «Економічні науки»*. 2007. № 52. С. 314–322. (0,50 друк. арк.).

17. Шиян Н.І. Диференціація цін на молоко в регіонах України: стан, чинники впливу. *Вісн. ХНТУСГ. Серія «Економічні науки»*. 2007. № 66. С. 372–378. (0,31 друк. арк.).

18. Шиян Н.І., Ляліна Н.С. Економічні проблеми інтенсифікації виробництва молока в контексті теорії спадної віддачі. *Економіка АПК*. 2007. № 11. С. 74–79. (0,39 друк. арк., особистий внесок: обґрунтовано особливості дії закону спадної віддачі в скотарстві – 0,23 друк. арк.).

19. Шиян Н.І. Окупність витрат у галузі молочного скотарства. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2008. № 7. С. 87–95. (0,46 друк. арк.).

20. Шиян Н.І. Регіональні відмінності у рівнях споживання і виробництва молока на одну особу. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2009. № 5. С. 64–75. (0,67 друк. арк.).
21. Шиян Н.І. Господарства населення як чинник диференціації рівня споживання молока. *Держава та регіони*. 2009. № 6. С. 215–221. (0,50 друк. арк.).
22. Шиян Н.І. Рівень виробництва молока в регіонах як визначальний фактор у підвищенні споживання молока і молочних продуктів населенням країни. *Вісн. Черкас. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2009. Вип. 153. С. 72–76. (0,32 друк. арк.).
23. Шиян Н.І. Основні тенденції у зміні поголів'я великої рогатої худоби в Україні. *Вісн. Сум. нац. аграр. ун-ту*. 2010. № 5/2 (40). С. 25–30. (0,45 друк. арк.).
24. Шиян Н.І. Диференціація споживання молока і молочних продуктів у регіонах. *Економіка АПК*. 2010. № 10. С. 11–17. (0,44 друк. арк.).
25. Шиян Н.І. Стан, тенденції зміни величини цін та їх вплив на окупність витрат в скотарстві. *Наук. вісн. Луган. нац. аграр. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2011. № 26. С. 306–312. (0,61 друк. арк.).
26. Шиян Н.І. Методичні проблеми визначення особливості розвитку молочного скотарства в регіонах України. *Держава та регіони*. 2012. № 5. С. 70–76. (0,38 друк. арк.).
27. Шиян Н.І. Окупність витрат на виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах: стан, чинники формування. *Вісн. Полтав. держ. аграр. акад.* 2012. № 3. С. 132–137. (0,53 друк. арк.).
28. Шиян Н.І. Стан ринку молока в регіонах України. *Аграрна економіка*. 2012. № 3–4. С. 128–134. (0,41 друк. арк.).
29. Шиян Н.І. Використання кластерного аналізу для визначення регіональних особливостей виробництва молока. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2012. № 9. С. 173–183. (0,49 друк. арк.).

30. Шиян Н.І. Методологічні проблеми визначення суті категорії «кластер». *Зб. наук. пр. Поділ. держ. аграр.-техн. ун-ту*. 2012. Вип. 20. Т. 2. С. 324–327. (0,29 друк. арк.).
31. Шиян Н.І. Додаткові витрати як чинник підвищення продуктивності в молочному скотарстві. *Наук. пр. Полтав. держ. аграр. акад. Серія «Економічні науки»*. 2012. Вип. 2 (5). Т. 3. С. 341–347. (0,46 друк. арк.).
32. Шиян Н.І. Сільське населення як чинник формування регіональних відмінностей виробництва молока. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 49–54. (0,56 друк. арк.).
33. Шиян Н.І. Концентрація виробництва молока в системі чинників підвищення його ефективності. *Економіка АПК*. 2013. № 11. С. 38–43. (0,45 друк. арк.).
34. Шиян Н.І. Формування окупності витрат при реалізації молока в контексті закону спадної віддачі. *Зб. наук. пр. Таврійськ. держ. агрокол. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. Мелітополь: Люкс. 2013. № 2 (22). Т. 2. С. 322–327. (0,23 друк. арк.).
35. Шиян Н.І. Імпорт молока і молочної продукції: стан, тенденції. *Наук. вісн. Львів. нац. ун-ту вет. медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького. Серія «Економічні науки»*. 2014. Т. 16. № 1 (58). Ч. 2. С. 271–277. (0,35 друк. арк.).
36. Шиян Н.І. Парадигма визначення закономірностей розвитку молочного скотарства. *Економіка АПК*. 2014. № 9. С. 57–63. (0,55 друк. арк.).
37. Шиян Н.І. Циклічний складник динаміки продуктивності корів в Україні. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 7. С. 25–30. (0,59 друк. арк.).
38. Шиян Н.І. Особливості розвитку скотарства в зонах степу, лісостепу і полісся України. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 4 (166). С. 175–181. (0,57 друк. арк.).

39. Шиян Н.І. Структура витрат як фактор формування рівня ефективності галузі м'ясного скотарства. *Економіка АПК*. 2015. № 12. С. 44–49. (0,47 друк. арк.).

40. Шиян Н.І. Інноваційний фактор як фактор підвищення ефективності галузі скотарства України. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія «Економіка»*. 2016. Т. 21. Вип. 10 (52). С. 62–66. (0,59 друк. арк.).

41. Шиян Н.І. Розвиток скотарства в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 9. С. 38–43. (0,55 друк. арк.).

42. Шиян Н.І. Окремі аспекти виробництва органічної продукції. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2017. Вип. 24–1. С. 166–169. (0,41 друк. арк.).

43. Шиян Н.І. Теоретичні і практичні аспекти формування раціональних розмірів концентрації виробництва продукції скотарства. *Вісн. Львів. нац. аграр. ун-ту. Серія «Економіка АПК»*. 2018. № 25. С. 26–31. (0,47 друк. арк.).

44. Шиян Н.І. Розвиток скотарства як чинник формування соціальної ефективності. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 32–41. (0,57 друк. арк.).

45. Шиян Н., Котельникова Ю. Оцінка соціальної та екологічної складової ефективності скотарства в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка розвитку*. 2019. № 4. С. 28–40. (0,85 друк. арк., особистий внесок: запропоновано методику визначення соціо-еколого-економічної ефективності галузі – 0,7 друк. арк.).

Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав

46. Шиян Н.И. Влияние структуры скотоводства на окупаемость затрат в отрасли. *Вест. БарГУ. Серия «Экономические науки»*. Баранович. гос. ун-т. 2013. Вып. 1. С. 91–98. (0,88 друк. арк.).

47. Шиян Н.И. Особенности действия закона убывающей доходности при производстве молока. *Международ. с.-х. журн.* 2013. № 4. С. 18–21. (0,50 друк. арк.).

48. Shyian, N. Mechanism of Subsidies as an Element of State Support of Livestock Sector's Development in Ukraine. *Rural Sustainability Research*. 40 (335). P. 18–27. 2018. Doi:10.2478/plua-2018-0007. (0,90 друк. арк.).

Публікації в інших наукових виданнях

49. Шиян Н.І. Вплив відмінностей доходів населення на диференціацію рівнів споживання молока в регіонах. *Зб. наук. пр. Таврійськ. держ. агротехнол. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. Мелітополь: Люкс. 2009. № 7. С. 259–265. (0,30 друк. арк.).

50. Шиян Н.І., Никоненко С.В. Сутність і основні напрями модернізації сільськогосподарського виробництва. *Інноваційна економіка АПК*. 2014. № 1. С. 44–49. (0,50 друк. арк., особистий внесок: обґрунтування напрямів модернізації аграрного виробництва – 0,40 друк. арк.).

51. Шиян Н.І. Розвиток скотарства в контексті розвитку сільських територій. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр.* Харків: Магістр. 2019. Вип. 1 (64). С.142–148. (0,32 друк. арк.).

Матеріали науково-практичних конференцій

52. Шиян Н.І., Філімонова О.В. Формування та державне регулювання регіональних ринків молока і молочних продуктів. *Ринкова трансформація економіки постсоціалістичних країн: матеріали Міжнар. форуму молодих вчених*, 19–20 травня 2005 р. У 2 т. Т. 2. Харків: ХНТУСГ, 2005. С. 231–232. (0,04 друк. арк., особистий внесок: визначено особливості регіональних ринків молока і молочних продуктів – 0,03 друк. арк.).

53. Шиян Н.І. Вплив відмінностей виробництва молока в особистих селянських господарствах на диференціацію рівнів споживання молока в регіонах. *Ринкові трансформації та економічний механізм підвищення ефективності підприємств аграрного сектора: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, 8–9 жовтня 2009 р. Харків, ХНАУ. 2009. С. 370–371. (0,08 друк. арк.).

54. Шиян Н.І. Виробництво та споживання молока і молочних продуктів в Україні. *Соціально-економічні наслідки ринкових перетворень у постсоціалістичних країнах: зб. матеріалів IV Міжнар. наук. конф., 23–25 вересня 2009 р. У 2 т. Т. 2.* Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2009. С. 18–20. (0,17 друк. арк.).

55. Шиян Н.І. Динаміка цін на продукцію скотарства та циклічна компонента. *Формування конкурентоспроможного виробничого потенціалу сільського господарства в умовах глобалізації розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 14–23 вересня 2011 р.* Харків: ХНАУ, 2011. С. 166–167. (0,08 друк. арк.).

56. Шиян Н.І. Окупність витрат на виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах: стан та чинники формування. *Підсумкова наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів ХНАУ: матеріали підсумкової науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів, 10–13 січня 2012 р. У 2 ч. Ч. II.* Харків: ХНАУ, 2012. С. 176–178. (0,08 друк. арк.).

57. Шиян Н.І. Особливості дії закону спадної віддачі в галузі молочного скотарства. *Підсумкова наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів ХНАУ: матеріали підсумкової науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів, 22–25 січня 2013 р. У 2 ч. Ч. II.* Харків: ХНАУ, 2013. С. 439–441. (0,08 друк. арк.).

58. Шиян Н.І. Research on expenditures and productivity of cattle in agricultural enterprises of Ukraine. L Association 1901 «Sepike», Deutschland, 2013. С. 238–240. (0,21 друк. арк.).

59. Шиян Н.І. Баланс молока і молочних продуктів України: стан, тенденції зміни. *Підсумкова наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів ХНАУ: матеріали підсумкової науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу,*

аспірантів і здобувачів, 22–25 січня 2014 р. Харків, 2014. С. 213–215. (0,08 друк. арк.).

60. Шиян Н.І. Чинники динаміки виробництва молока. *Організаційно-економічний механізм реалізації стратегічних напрямів розвитку агропродовольчої сфери*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 2 жовтня 2014 р. Харків: ХНАУ, 2014. С. 153–155. (0,08 друк. арк.).

61. Шиян Н.І. Закономірності у зміні обсягів виробництва молока в Україні. *Сучасні пріоритети економіки управління та суспільного розвитку. Охорона навколишнього середовища*: зб. Міжнар. наук. праць. У 2 ч. Ч. 1. Chernihiv National University of Technology, 2015. 286 с. (0,08 друк. арк.).

62. Шиян Н.І. Структура витрат як чинник впливу на показники ефективності галузі м'ясного скотарства. *Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 18 вересня 2015 р. Одеса: Атлант, 2015. С. 38–39. (0,08 друк. арк.).

63. Шиян Н.І. Практичні аспекти інноваційного розвитку скотарства України. *Теорія і практика сучасної економіки*: матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф., 19 листопада 2015 р. У 2 т. Т. 1. Черкаси: ЧДТУ, 2015. С. 40–41. (0,08 друк. арк.).

64. Шиян Н.І. Стратегія розвитку галузі скотарства України. *Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization: International scientific conference*, 29 January 2016, Klaipeda University, Lithuania, 2016. С. 148–151. (0,19 друк. арк.).

65. Шиян Н.І. Вплив структури витрат на ефективність галузі скотарства в підприємствах України. *Розвиток фінансово-економічного становища на різних рівнях управління: підприємство, регіон, держава*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 березня 2017 р. Дніпро: Перспектива, 2017. С. 63–65. (0,08 друк. арк.).

66. Шиян Н.І. Окремі аспекти виробництва органічної продукції в Україні. *Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики*: матеріали

Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 травня 2017 р. Полтава: Сімон, 2017. С. 309–311. (0,10 друк. арк.).

67. Шиян Н.І. Динаміка зміни площі кормових в контексті розвитку галузі скотарства України. *Сучасні інноваційно-інвестиційні механізми розвитку національної економіки: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 26 жовтня 2017 р. У 2 ч. Ч. 1.* Полтава: ФОП Пусан А.Ф., 2017. С. 226–229. (0,08 друк. арк.).

68. Шиян Н.І. Відмінності у рівні інтенсивності ведення галузі скотарства в зонах України. Інституційний розвиток соціально-економічних систем: національна економіка у глобальному середовищі: зб. наук. пр. за матеріалами X Міжнар. наук.-практ. конф., 15 травня 2018 р. Полтава: ПУЕТ, 2018. С. 178–181. (0,08 друк. арк.).

69. Шиян Н.І. Дотації в системі підтримки галузі скотарства. *International scientific conference «Modern economic research: theory, methodology, strategy: conference proceedings».* 28 September 28. Part 1. Kielce, Poland: Baltija Publishing. P. 79–82. (0,10 друк. арк.).

70. Шиян Н.І. Соціально-демографічні показники як елемент реалізації соціальної політики в Україні. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 25 жовтня 2018 р. Харків: ХНАУ,* 2018. С. 140–142. (0,08 друк. арк.).

71. Шиян Н.І. Економічний механізм розвитку аграрного сектора в контексті інституціональних перетворень. *Сучасні наукові погляди на економічні механізми стимулювання соціально-економічного розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 лютого 2019 р. У 2 ч. Ч. 1.* Ужгород: Гельветика, 2019. С. 81–84. (0,17 друк. арк.).

72. Шиян Н.І. Стан і тенденції у використанні добрив аграрними підприємствами. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів: матеріали Міжнар.*

наук.-практ. конф., 3–4 жовтня 2019 р. У 2 ч. Ч. 1. Харків: ХНАУ, 2019. С. 259–261. (0,08 друк. арк.).

73. Шиян Н.І. Особливості формування цін на продукцію скотарства. *Сучасні можливості забезпечення розвитку міжнародних відносин та економіко-політичного процесу*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 21 березня 2020 р. Ужгород, 2020. С. 54–57. (0,17 друк. арк.).

**КИЇВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ**

Вул. Велика Васильківська, 13/1, Київ, 01004 kancelaria.daprkoda@gmail.com Тел.: (044) 234-63-24

Від 20.05.2020 № 02-04.2-1/610
На _____

Довідка

про впровадження результатів наукового дослідження

Шиян Наталії Іванівни

Зазначаємо про актуальність і практичну значущість результатів наукових досліджень Шиян Н.І. з питань розробки механізму державної підтримки скотарства з використанням запропонованого автором інтегрального показника соціо-економіко-екологічного коефіцієнту.

Запропонований механізм державної підтримки дає можливість визначити вплив рівня розвитку скотарства на соціальну, економічну і екологічну ефективності. Відповідно, це дає можливість спрямувати більшу частку коштів з програм державної підтримки тим підприємствам, в яких рівень даної ефективності буде більшим. Такий підхід є важливим із точки зору розвитку сільських територій, створення умов для підвищення рівня благополуччя сільського населення, зниження безробіття. Крім того, він акцентує увагу на необхідності вирішення ряду екологічних проблем, зокрема покращення стану ґрунтів.

Представлена методика розрахунків щодо визначення величини державної підтримки скотарства з використанням соціо-економіко-екологічного коефіцієнта може бути застосована при розробці заходів, спрямованих на покращення стану розвитку як галузі скотарства, так і сільських територій.

**В.о. директора
департаменту**

Костянтин ДОВГАЛЬ

УКРАЇНА

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

**ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ,
ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ**

пр. Миру, 14, м. Чернігів, 14000, тел. (0462) 77-44-88, факс (0462) 67-78-13, e-mail: dapr_post@cg.gov.ua, ЄДРПОУ 00733702

20.11.2016 № 04-10/3936

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження у виробництво результатів наукових досліджень
доцента кафедри менеджменту і адміністрування Харківського
національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва
з питань підтримки розвитку галузі скотарства

Шиян Наталії Іванівни

До числа актуальних питань розвитку галузі скотарства належить питання розробки механізмів підтримки її розвитку, які б забезпечили сталий розвиток галузі, її прибутковості. До числа таких механізмів може бути віднесено механізм дотацій, як один із елементів підтримки розвитку галузі скотарства.

Представлені результати наукових досліджень доцента кафедри менеджменту і адміністрування Шиян Наталії Іванівни з питань розробки механізму дотацій для підтримки розвитку галузі скотарства були апробовані на прикладі сільськогосподарських підприємств Чернігівської області. Отримані результати досліджень дозволяють зробити висновок про позитивний економічний і екологічний ефект дотацій для підприємств, які виробляють продукцію галузі скотарства.

Запропонована методика надання дотацій з розрахунку на 1 га кормових культур у підприємствах, які виробляють продукцію скотарства дозволить вирівняти рівень прибутковості з 1 га ячменю і рівня прибутковості від реалізації молока з розрахунку на 1 га кормових культур, що у свою чергу створить умови для збереження існуючого в підприємствах поголів'я худоби, і його зростання.

Отримані результати досліджень можуть бути використані при розробці механізму підтримки розвитку галузі скотарства Чернігівської області.

Довідка видана за місцем вимоги.

Директор

Ю. ТКАЛИЧ

УКРАЇНА
Харківська область Вовчанський район
Сільськогосподарське товариство
з обмеженою відповідальністю
Агрофірма ім.Т.Г.Шевченка
№30320828
62573, с.п Червоноармійське

Довідка

про впровадження у виробництво результатів наукових досліджень з питання
особливостей прояву дії закону спадної віддачі (доходності) в скотарстві
№ 14 від 24.08.2020 р.
доцента кафедри менеджменту і адміністрування Харківського
національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва

Шиян Наталії Іванівни

Одержані результати дослідження Шиян Н.І. з питання підвищення рівня інтенсивності розвитку скотарства і особливостей прояву закону спадної віддачі (доходності) в скотарстві знаходять практичне використання в розвитку скотарства СТОВ «АФ ім. Т. Г. Шевченка». Заслужують на увагу пропозиції щодо визначення граничної величини витрат з розрахунку на 1 голову худоби і граничних меж постійних і змінних витрат при виробництві продукції галузі із точки зору дії закону спадної віддачі.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук.

Директор СТОВ «АФ ім. Т. Г. Шевченка»

Вовчанського району Харківської області

О.М. Супрун

Довідка

про впровадження у виробництво результатів наукових досліджень з удосконалення методичного підходу до визначення рівня інноваційності галузі скотарства доцента кафедри менеджменту організацій Харківського національного аграрного університету ім. В.В.Докучаєва
Шиян Наталії Іванівни

Для сучасного розвитку підприємств аграрного сектора економіки, зокрема тих, які виробляють продукцію скотарства, характерною є орієнтація на інноваційно-інвестиційний шлях розвитку. Саме інновації розглядаються як важливий чинник підвищення якості продукції, зростання рівня її конкурентоспроможності, що поглиблює актуальність результатів даного дослідження.

Між тим в практиці діяльності підприємств існує проблема визначення рівня інноваційності галузі та визначення впливу його зміни на показники ефективності. Саме запропонований показник – величина амортизаційних відрахувань на 1 працівника галузі - дозволяє простежити такий вплив і визначити його граничну величину, після досягнення якої спостерігається зменшення показників економічної ефективності галузі. Даний показник має практичне значення із точки зору оцінки інноваційно-інвестиційної привабливості галузі скотарства.

Отримані результати досліджень прийняті для планування і використання в практичній діяльності галузі скотарства ПСП «Пісківське» Бахмацького району Чернігівської області.

Голова ПСП «Пісківське»
Бахмацького району
Чернігівської області

В.П. Колоша

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження кандидата
економічних наук, доцента кафедри менеджменту і адміністрування
Харківського НАУ ім. В.В. Докучаєва
Шиян Наталії Іванівни

На сучасному етапі розвитку аграрної сфери економіки розгляд питання кооперації, механізму утворення та принципів діяльності кооперативних структур, у т.ч. у скотарстві, є актуальними виходячи із сучасного стану розвитку скотарства України, і зокрема того, що суттєва кількість продукції галузі виробляється в господарствах населення.

В науковому дослідженні представлено науково-методичні рекомендації побудови економічних відносин при створенні і функціонуванні обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів, акцентовано увагу на особливостях діяльності кооперативів в скотарстві.

Доведено, що розвиток кооперативного руху в Україні потрібно розглядати як складову політики сільського розвитку, цілі якої співпадають із мотиваційними механізмами кооперації, формують соціальну мотивацію сільського населення для його економічної самоорганізації.

Науковцем обґрунтовано, що підвищення рівня підприємницької активності сільського населення з метою залучення його до формування сировинної бази галузі молочного скотарства шляхом утворення суб'єктів обслуговуючої кооперації буде позитивно впливати на розвиток галузі.

Рекомендації автора Шиян Н.І. обговорено на засіданні Асоціації фермерів та приватних землевласників Харківської області і прийнято до впровадження.

Голова сільськогосподарського
обслуговуючого кооперативу
«НАШ ДОБРОБУТ», канд.техн.наук

В.В. Бушнов

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. В.В. ДОКУЧАЄВА

п/в Докучаєвське – 2, Харківський район, Харківська область, 62483, тел. (057) 709-03-00,
факс (057) 709-03-10, Е-mail: office@knaui.kharkov.ua, код ЄДРПОУ 00493764

30.03.2020 № 01.20/494

ДОВІДКА

про впровадження та використання у навчальному процесі
результатів наукових досліджень
кандидата економічних наук, доцента кафедри менеджменту і
адміністрування

ШИЯН Наталії Іванівни

Результати наукових досліджень, проведених Шиян Н.І., використовуються у навчальному процесі факультету менеджменту і економіки Харківського НАУ ім. В.В. Докучаєва при підготовці фахівців зі спеціальності 051 «Економіка», 073 «Менеджмент», 281 «Публічне управління та адміністрування» і факультету обліку і фінансів при підготовці фахівців зі спеціальностей 071 «Облік і оподаткування», 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». Матеріали використовуються при викладанні дисциплін «Корпоративне управління», «Інноваційний розвиток підприємства», «Ділове адміністрування», «Обґрунтування господарських рішень та оцінювання їх ризиків» на кафедрі менеджменту і адміністрування.

Окремі результати досліджень викладено в навчально-методичних працях, зокрема в навчальних посібниках «Інноваційний розвиток економіки», «Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків», програмах і робочих програмах навчальних компонент, методичних матеріалах до практичних занять.

За результатами досліджень (у співавторстві) видано монографію «Організаційно-економічний механізм формування прибуткового виробництва продукції скотарства», матеріали якої використовуються під час самостійної роботи здобувачів.

Довідка видана для надання за місцем основної вимоги.

Перший
проректор університету, професор

Р. ШЕЛУДЬКО